

ESKİ bir ŞEHRİN HİKAYESİ

1923 - 1938

Doç. Dr. Zafer KOYLU - Melis BİRGÜN

ESKİŞEHİR TİCARET ODASI YAYINLARI

Şehir ve Kültür-8

ESKİŞEHİR

ESKİŞEHİR TİCARET ODASI YAYINLARI: NO: 32
Şehir ve Kültür - 8

ISBN: 978-605-137-496-3

Yazar
Doç. Dr. Zafer KOYLU
Melis BİRGÜN

Tasarım
Kadir PEKİNCE

Baskı
Azim Matbaacılık

© 2015
Her türlü yayın hakkı Eskişehir Ticaret Odası'na aittir.
ETO'dan izin almak veya kaynak gösterilmek suretiyle alıntı yapılabilir.

Eskişehir, 2015

ESKİŞEHİR TİCARET ODASI
İkieslül Cd. No : 28/6 ESKİŞEHİR
Tel : 0.222. 222 26 26 Fax: 0.222. 230 72 33
www.etonet.org.tr

ESKİ bir ŞEHRİN HİKAYESİ

1923 - 1938

Doç. Dr. Zafer KOYLU - Melis BİRGÜN

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	11
GİRİŞ	13
A. KENTİN TARİHİNE KISA BİR BAKIŞ	14
1. Eskiçağlarda Eskişehir	14
2. Anadolu Selçukluları Döneminde Eskişehir	15
3. Osmanlı Döneminde Eskişehir	15
4. Eskişehir Adının Kaynağı.....	16
B. I. DÜNYA SAVAŞI VE SONRASINDA ESKİŞEHİR.....	19
1. Mondros Mütarekesi ve İşgale Karşı Direniş	21
2. Sivas Kongresi'nden Sonraki Gelişmeler ve İngilizlerin Eskişehir'i İşgali	23
3. Eskişehir'in Yunanlılarca İşgali	26
C. ESKİŞEHİR VE İLÇELERİ	32

1. BÖLÜM

ESKİŞEHİR'DE MERKEZİ VE YEREL YÖNETİM

A. ESKİŞEHİR'DE MERKEZİ YÖNETİM.....	42
1. Eskişehir Valileri	42
2. Eskişehir Milletvekilleri.....	43
3. Mustafa Kemal Atatürk ve Eskişehir	44
B. ESKİŞEHİR'DE YEREL YÖNETİM.....	60
1. Eskişehir'de Belediye Kuruluşu ve İlk Başkanlar	63
2. Eskişehir'de Belediye Faaliyetleri	66
3. Eskişehir'de Sağlık, Sosyal Yardımlaşma ve Spor	73
a) Fakirlere Yardım Cemiyeti.....	79
b) Kızılay	80
c) Çocuk Esirgeme Cemiyeti	81
d) Spor	81
e) Futbol	81
f) Güreş.....	82
g) Su Sporları Kulübü	83
h) Atletizim	84

4. Eskişehir’de Bayındırlık ve İmar Faaliyetleri	84
5. Eskişehir’in Sağlık Kaynağı Olarak Su	86
a. Eskişehir İçme Suyuna Kavuşuyor (Kalabak / Kaplanlı Suyu)	86
b. Eskişehir Hamamları	89
c. Laçın Maden Suyu	92

2. BÖLÜM

ESKİŞEHİR’DE EKONOMİK YAŞAM

A. TARIM	96
1. Eskişehir Tohum Islah İstasyonu	102
2. Dry Farming Uygulaması	107
B. TİCARET	113
1. Osmanlı’da Ticari Yapı	114
2. Eskişehir’de Çarşı-Pazar	118
3. Bankacılık	120
a) Osmanlı Bankası	121
b) Ziraat Bankası	122
c) İş Bankası	125
d) Eskişehir Çiftçi Bankası Osmanlı Anonim Şirketi	126
e) Eskişehir Bankası	130
f) Adapazarı Ticaret Bankası	134
g) Sanayi ve Maden Bankası	135
4. Eskişehir Ticaret ve Ziraat Odası	135
5. Eskişehir Ticaret Borsası	145
C. SANAYİ	151
1. Eskişehir Cer Atölyesi	156
2. Eskişehir Şeker Fabrikası	159
3. Eskişehir Elektrik Şirketi	167
D. HAYVANCILIK	170
1) Çifteler Harası	172
2) At Yetiştirme Çiftliği	175
E. MADENLER	176
1. Lületaş ve Diğer Madenler	178

F. ULAŞIM	182
1. Kara Yolları	184
2. Devlet Demiryolları	186
3. Havacılık	191
a) Eskişehir Tayyare Fabrikası	196
b) Eskişehir Hava Okulu	196

3. BÖLÜM

ESKİŞEHİR'DE EĞİTİM

A. ESKİŞEHİR'DE EĞİTİM	202
B. OSMANLI DÖNEMİ'NDEN KALAN OKULLAR	204
1. Atatürk Lisesi	211
2. Turan Numune Mektebi	211
3. Malhatun Mektebi	213
C. CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE ESKİŞEHİR'DE İLK, ORTA VE LİSE EĞİTİMİ	213
D. HARF DEVRİMİ'NDEN MİLLET MEKTEPLERİNE	220
E. MİLLET MEKTEPLERİ'NİN AÇILIŞI VE İŞLEYİŞİ	222
F. TÜRK OCAKLARINDAN HALKEVLERİNE	224
G. HALKEVLERİ'NİN AÇILIŞI VE FAALİYETLERİ	228
1. Eskişehir Halkevi	230
2. Dil-Tarih Edebiyat Şubesi	233
3. Güzel Sanatlar Şubesi	233
4. Köycüler Şubesi	234
5. Okuma Odaları ve Ar Şubesi	234
6. Halk Dersaneleri ve Kurslar Şubesi	236
7. Temsil (Gösterit) Şubesi	236
8. Spor Şubesi	236
9. Eğitimler ve Toplantılar	237
H. ÇİFTELER KÖY EĞİTMEN KURSU VE KÖY ENSTİTÜSÜ	238
1. Köy Enstitüleri	244

4. BÖLÜM

ESKİŞEHİR'DE KÜLTÜR

A. BİR GÖÇMEN YERLEŞİM BİRİMİ OLARAK ESKİŞEHİR	250
B. GÖÇMENLERİN SOSYAL - EKONOMİK YAPIYA KATKILARI	256

C. ESKİŞEHİR'DE ÖZEL GÜNLERİN KUTLANIŞI	258
1. 30 Ağustos Zafer ve Tayyare Bayramı Kutlamaları	258
2. 29 Ekim ve 23 Nisan Kutlamaları.....	259
3. 2 Eylül Kutlamaları	260
4. Dil Bayramı Kutlamaları	261
5. Montrö Boğazlar Sözleşmesi Kutlamaları.....	261
D. ESKİŞEHİR'DE GELENEKLER VE BİREYSEL KUTLAMALAR	261
1. 1 Nisan Kutlamaları.....	262
2. Eskişehir'de Kız İsteme ve Söz Kesimi	262
3. Nişan Merasimi	264
4. Kına Gecesi ve Düğün Gelenekleri	264
5. Sünnet Düğünü	266
6. Çocuğu Olmayan Kadınlar İçin Yapılması Gerekenler.....	267
7. Çocuk Olmaması ve Çocuğu Düşürmek İçin Yapılanlar	267
8. Lohusa Dönemi	267
9. Doğacak Çocuğun Oğlan veya Kız Olduğuna Dair Yöntemler	268
10. Doğumu Kolaylaştırmak İçin Yapılanlar.....	269
11. Albastı'nın Halkça Tasavvur Edilişi (Albağlama).....	269
12. Çocuğu Okula Başlatma Merasimi	270
13. Çarpılma ve Nazar Değmesinde Yapılması Gerekenler	270
14. Hıdırellez	271
15. Eskişehir'de Mahalli Kıyafetler	271
E. ESKİŞEHİR YEMEKLERİ.....	272
F. ESKİŞEHİR'DE BASIN	273
SONUÇ.....	276
1927 Yılı Haziran Sonuna Kadar 1 - 824 Numaralı Eskişehir Ticaret ve Sanayi Odası Sicil Kayıtları.....	279
KAYNAK.....	337
İNDEKS.....	357

KISALTMALAR

a.g.e.	:	Adı Geçen Eser
a.g.m.	:	Adı Geçen Makale
a.g.y.	:	Adı Geçen Yayın
a.g.t.	:	Adı Geçen Tez
a.g.md.	:	Adı Geçen Madde
ATASE	:	Askeri Tarih ve Stratejik Etüt
BCA	:	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
C	:	Cilt
C.H.F.	:	Cumhuriyet Halk Fırkası
C.H.P.	:	Cumhuriyet Halk Partisi
çev.	:	Çeviren
HTDV	:	Harp Tarihi Vesikaları Dergisi
İTÜ	:	İstanbul Teknik Üniversitesi
Km.	:	Kilometre
MTA	:	Maden Tetkik ve Arama
M.Ö.	:	Milattan Önce
M.S.	:	Milattan Sonra
s.	:	Sayfa
S.	:	Sayı
SSCB	:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TOMTAŞ	:	Tayyare ve Motor Anonim Şirketi
THK	:	Türk Hava Kurumu
TTK	:	Türk Tarih Kurumu
TKAE	:	Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
TÜBİTAK	:	Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırmaları Kurumu
TCDD	:	Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları
TÜLOMSAŞ	:	Türkiye Lokomotif ve Motor Sanayi Anonim Şirketi

KENT KÜLTÜRÜNE KATKIYA DEVAM EDİYORUZ...

Eskişehir Ticaret Odası olarak, göreve geldiğimiz 2013 yılından itibaren çalışıyor, üretiyor, geleceğe yönelik çalışmalar yapıyoruz. Çünkü, bu kentte yaşıyor, bu kentte üretiyor, istihdam sağlıyor, kentimize ve ülkemize katkı sağlamayı hedefliyoruz. Hangi noktadan başladığımızı unutmadan, geçmiş kuşaklardan miras kalan çalışma azmi ve tecrübeyi, çağcıl teknik ve bilimsel verilerle harmanlayarak işimizi, insanımızı, ülkemizi geleceğe taşıyoruz.

Bu süreçte, ilklerin şehri Eskişehir'in, zaman içerisindeki gelişim ve dönüşümlerini belgeleriyle anlatan "Şehir ve Kültür" serimizin 8. kitabını sizlerle paylaşmanın mutluluğunu yaşıyoruz.

ESKİ bir ŞEHRİN HİKAYESİ adlı çalışma Birinci Dünya Savaşı sonrasında İngiliz ve Yunan işgalini yaşayan Eskişehir'in, işgal ve savaş yaralarının sarılma sürecini anlatmaktadır. Böylece, Cumhuriyet Türkiye'si'nin eğitimde, kültürde tarımda, ticaretle, sanayide gerçekleştirdiklerini Eskişehir örneğinde gözler önüne sermektedir. Doğaldır ki 15 yıllık bir süreci bütün detayıyla belirli bir sayfa aralığına sığdırmak mümkün değildir. Bu nedenle genel hatlarıyla bir perspektif çizilmiştir.

Son bir yıldır yakından izlediğim çalışma yaklaşık üç yıllık bir emeğin ürünüdür. Bu süreç içerisinde İstanbul'daki Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Ankara'daki Cumhuriyet Arşivi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (TİTE) Arşivi, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüdler Arşivi (ATASE), ve Milli Kütüphane'de günlerce, aylarca emek yoğunluklu çalışmalar yapılmıştır. Elde edilen her yeni bilgi ve belge bizlerde heyecan yaratmıştır. Bu nedenle çalışmada Eskişehir'de yaşayan toplumun farklı kesimlerinin ve bu dönemde kurulan şirket ya da kurumların kendilerinden bir şeyler bulacağını ümit ediyoruz.

Sayın Zafer Koşlu ve öğrencisi Melis Birgün'ü gösterdiği çabalarından dolayı kutluyor, kitaptaki her bir başlığın daha sonraki süreçte ayrı çalışmalara konu olması umuduyla keyifli okumalar diliyorum.

Metin GÜLER
Eskişehir Ticaret Odası Başkanı

Tarih, bireylerin, toplumların, ulusların yaratarak kendinden sonraki kuşaklara bıraktıkları olaylardır. Geleceğe yön vermek isteyen bireyler, toplumlar ve uluslar bu birikimi dikkatle incelemek zorundadır. Kişilerin, ailelerin, ulusların, devletlerin tarihleri olduğu gibi bir devletin idari yapılanmasında önemli yer tutan kentlerin de tarihleri vardır. Zira kentler devletlerin toplumsal değişimlerinin en güzel izlendiği alanlardır. İşte bu nedenle çağdaş tarih çalışmalarında “kent tarihçiliğine” ayrı bir önem verilmektedir. Kentlerin kimileri sosyal yapıyla, kimileri ticari yapıyla, kimileri nüfus yapıyla, kimileri stratejik konumlarıyla, kimileri tarihsel birikimiyle kendinden söz ettirirler.

Eskişehir hem nüfus yapısı, hem stratejik konumu, hem de tarihsel birikimi ile öne çıkan kentlerimizden birisidir. Zira İlkçağlardan günümüze uzanan zaman sürecinde çeşitli uygarlıkların oluşmasına ev sahipliği yapmıştır. Tarihin en uzun ömürlü devletlerinden biri olan Osmanlı devletinin kuruluş sürecinde Kacahisar’ın fethi ne kadar önemli olmuş ise Milli Mücadele sürecinde dağılmış Osmanlı orduları’nın yerine oluşturulan Türkiye Büyük Millet Meclisi Orduları’nın kazandığı İnönü savaşları da çağdaş Türkiye’nin kuruluş sürecinde o denli önemli olmuştur. Ancak daha büyük güçlerle saldıran düşman güçleri karşısında yıpranacağını anlayan Türkiye Büyük Millet Meclisi Ordularının Sakarya’nın doğusuna çekilmesiyle kent düşman işgaline uğradı ve 19 Temmuz 1921’den 2 Eylül 1922’e değin düşman yönetimi altında kaldı. Dolayısıyla; Eskişehir Milli Mücadele’nin en ağır yükünü çeken, sevinçle acıyı bir arada yaşayan ender kentlerimizden biri oldu.

Çağdaş dünyada demiryolları gerek iktisadi ve gerekse askeri bakımdan oldukça önem kazanmıştı. Eskişehir de İstanbul’dan başlayıp Ankara’ya ya da Konya’ya; İzmir’den başlayıp Ankara’ya ulaşan demir yollarının kavşak noktasında bulunuyordu. Bu nedenle de stratejik bir konuma sahipti. Birinci Dünya Savaşı’nın galiplerinden İngilizler Anadolu’yu kontrol altına almayı kararlaştırınca demiryollarının geçtiği yerlere ayrı bir önem verdi. Bu nedenle Eskişehir, önce İngiliz askerlerinin denetimi altına alındı. İstanbul’un işgali üzerine burada tutunamayacaklarını anlayınca kenti terk etmek zorunda kaldılar. Fakat daha sonra Yunan ordusunun başlattığı saldırıların etkisi dalga dalga Eskişehir’e ulaştı ve 19 Temmuz 1921’de de kent Yunan ordusunun işgaline uğradı. Sakarya Savaşında aldığı yenilginin bedelini Eskişehirliilere ödettiler. Yunan ordusu geri çekilirken köyleri yaktı yıktı, önüne gelen canlıya zarar verdi. Hele hele 26 Ağustos 1922’de başlayan Büyük Taarruzun başarıya ulaşmasından sonra Eskişehir’deki Yunan güçleri çekilirken kurdukları özel yıkım birlikleriyle adeta kenti harabeye çevirdiler. Zaman içinde kent küllerinden yeniden doğarak tüm yaralarını sardı ve çağdaş uygarlık yolunda hızla ilerlemeye koyuldu. Cumhuriyetin kazanımlarına sahip çıkarak, Atatürk devrimlerini özümseyerek, yerellikle ulusallığı daha sonrada evrenselliği birleştirerek kendine özgü bir kimlik oluşturdu.

Doç. Dr. Zafer Koşlu ve öğrencisi Melis Birgün, Eskişehir’in 1923- 1938 arası yani Atatürk Dönemi olarak adlandıracağımız bir kesitini ele almışlar ve incelemişlerdir. Bu incelemeyi tarih araştırma yöntemine uygun olarak belgelerin ışığında yapmışlardır. Başta Cumhuriyet ve Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüdler Arşivi olmak üzere çeşitli arşivlerden, dönemin gazetelerinden, dergilerinden, anılardan, yapılmış çalışmalardan yararlanmışlardır. Gönül ister ki bu çalışma 1938’de kalsın günümüze değin getirilsin. Bu çalışma giriş dışında dört bölümden oluşmaktadır. Girişte İlkçağlardan 20. Yüzyıla kadar Eskişehir genel çizgileriyle anlatılmıştır. Birinci Bölümde Merkezi ve Yerel Yönetimler ele alınmış. Eskişehir valileri, Belediye başkanları, Belediye Faaliyetleri, Bayındırlık Faaliyetleri, Sağlık, Sosyal Yardımlaşma ve spor gibi konular üzerinde durulmuştur. İkinci Bölümde Tarım, Ticaret, Sanayii, Hayvancılık, Madenler ve Ulaşım üzerinde durulmuştur. Üçüncü Bölümde Eğitim konusu ele alınmış, Osmanlıdan devralınan okullar, yeni açılan okullar, Harf Devrimi, Millet Mektepleri, Türkocağı, Halkevleri, Çifteler Köy Eğitim Kursu ve Köy Enstitüleri incelenmiştir. Dördüncü Bölümde Kültür konusu irdelenmiştir. Göçmenlerin katkıları, özel günlerin kutlanması, yerel gelenekler, yerel yemekler ve yerel basın tanıtılmıştır. Görülüyor ki çalışma bir boşluğu dolduracak ve gelecekte yapılacak çalışmalara ışık tutacaktır. Kitap gerek içerik, gerekse kullanılan akıcı bir dil sayesinde geniş kitlelere ulaşacak niteliktedir. Yazarları kutluyor başarılarının devamını diliyorum.

Prof. Dr. İhsan GÜNEŞ
Anadolu Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Eskişehir Ticaret Odası'na bu başlıkta bir proje sunduğumda Sayın ETO Yönetim Kurulu Başkanı Metin Güler çok olumlu karşıladı ve hemen başlanmasını istedi.

Aslında çalışmanın alt yapısı belirli bir oranda hazırды. Çünkü genelde Eskişehir ağırlıklı yayınlar yapmıştım. Konuyla ilgili belgelerin bir kısmını ileride bu konuda araştırma yapmayı tasarladığımdan toplamıştım.

Bu projenin bir diğer alt yapısı ise öğrencim ve genç meslektaşım sevgili Melis Birgün'ün danışmanlığında hazırladığı yüksek lisans çalışmasıydı. Kendisiyle böyle bir çalışmaya başlarken bunu zaten planlamıştık. Ancak tez aşamasında zamanının yetmemesi nedeniyle bazı konular eksik, bazıları da çok yüzeysel kalmıştı. Bu eksiklikler tarafımdan iki yıl süren arşiv ve kütüphane çalışmaları ile tamamlandı. Genç meslektaşımın hayat arkadaşını bulması ve meslek hayatına Van'da devam etmesi nedeniyle birlikte başladığımız çalışmanın geri kalan sürecini yalnız tamamlamak zorunda kaldım.

Daha önceki Eskişehir tarihi ile ilgili yaptığımız çalışmalarda olduğu gibi bunda da konuyla ilgili orijinal belgelerin çoğunluğuna basit transkripsiyon uygulanmış şekilde çevirileriyle birlikte sayfalarımızda yer vermeye çalıştık. Buradaki temel amacımız alan dışından okuyucuların sıkılmasını engellerken, alandan insanların ilgili belgelerden farklı çıkarımlar sağlamalarına olanak tanımaktı.

Ayrıca kitapta ETO başkanı Sayın Metin Güler'in isteği üzerine hemen her konu da belge yada fotoğraf kullanmaya özen gösterdik. Hatta bazı bilgi, belge ve fotoğraflar bu kitapla ilk defa gün ışığına çıkmış oldu. Mustafa Kemal Atatürk'ün savaş meydanlarındaki ve Eskişehir'deki fotoğraflarının büyük çoğunluğu Genelkurmay ATASE arşivinden alınmıştır. Eskişehir'de kurulan kimi dernek, spor kuruluşu ve ticari yapı ve çalışanları için ise dönemin Eskişehir Halkevi dergisinden yararlanılmıştır.

Bu kadar uzun soluklu çalışma olup da bize emek ve destek verenleri de anmamak olmaz. Her zaman olduğu gibi teşekkürü beni yetiştiren hocalarımla başlamak istiyorum. Bugün bu çalışmaları yapabiliyorsam en başta beni yetiştiren, bana emek veren, yaptığım çalışma ile ilgili eline geçen her türlü bilgi ve belgeyi benimle paylaşan, lisans, yüksek lisans ve doktora hocam Sayın Prof. Dr. İhsan Güneş'e, sonraki akademik hayatımda önemli yerleri olan Sayın Prof. Dr. S. Esin Derinsu Dayı, Sayın Prof. Dr. Erdal Açıkse, Sayın Prof. Dr. Yaşar Akbıyık hocalarıma sonsuz şükran borçluyum.

En sıkışık ve zor zamanlarda bize desteğini esirgemeyen öğrencim ve meslektaşım Tarihçi-Arşiv Uzmanı Erdinç Şahin'e, bölüm arkadaşlarım Doç. Dr. Mehmet Topal ve Dr. Engin Kırılı'ya; Tohum Islah İstasyonu ve Dry Farming Uygulama alanı ile ilgili fotoğrafları temin eden Ziraat Yüksek Mühendisi Celalettin Aygün'e teşekkürü bir borç bilirim.

Yaklaşık bir yıl aralıksız birlikte çalıştığımız, birbirimize katlanmak zorunda kaldığımız kitabın grafik tasarımını gerçekleştiren Kadir Pekince'ye; çalışmanın her aşamasında bize büyük bir destek veren, dikkatini üzerimizden eksik etmeyen, bizi yüreklendiren, ETO Yönetim Kurulu Başkanı Sayın Metin Güler'e teşekkür ediyorum.

Doç. Dr. Zafer KOYLU
Ağustos 2015
ESKİŞEHİR

GİRİŞ

Kentin Tarihine Kısa Bir Bakış

A. KENTİN TARİHİNE KISA BİR BAKIŞ

1. Eskiçağlarda Eskişehir

Eskişehir coğrafi, iklimsel ve jeopolitik olarak çeşitli yolların kavşak noktası olmasıyla derin bir geçmişe sahiptir. Kaynaklarda, Kral Yolu diye adlandırılan ve Anadolu'nun batı kısmında yer alan Aydın şehrine yakın Efes'ten başlayıp, bu günkü İran'ın Şiraz kenti yakınlarındaki Persopolis'e kadar uzanan güzergâhın bir bölümü Eskişehir'den geçmektedir. Bu bilgi Eskişehir'in önemli merkezlerden biri olduğunu ve yaşam alanı olarak tercih edildiğini göstermektedir. Tarih öncesine uzanan mazisiyle günümüze gelen bölge, geçmiş zamanı anlamamız ve anlamlandırmamız bakımından fazlasıyla yardımseverdir. Yapılan kazılarda oldukça eski dönemlere ait izlerin varlığı tespit edilmiş ve yörenin Bakır-Taş çağından beri yerleşim alanı olduğu anlaşılmıştır. Kente ait en eski buluntular *Paleolitik (M.Ö. 40.000 - 12.000) ve Mezolitik (M.Ö. 12.000 - 10.000) dönemlere kadar uzanmaktadır. Eskişehir Seyitgazi yolu üzerinde yer alan Mesudiye, Hamidiye ve Arapören köyleri civarında ve Alpanos köyünün kuzeyindeki platoda Paleolitik döneme ilişkin delici, kazıyıcı, el baltası gibi çeşitli aletler bulunmuştur*¹. Bu bilgiler bölgede yerleşimin İlk Taş Çağı'na kadar dayandığının açık bir kanıtıdır. *Anadolu'da yaklaşık olarak M.Ö. 5.000-3.000 yılları arasında tarihlenen Kalkolitik devrin en önemli yerleşme merkezleri: Pulur, Canhasan, Beycesultan, Horoztepe, Yümüktepe, Tilmen Höyük, Kusura, Alacahöyük, Büyükgüllücek, Yazır, Alişar ve Fikirtepe höyükleridir*². Yapılan yüzey araştırmaları *Tunç Çağı'nda (M.Ö.3.000 – M.Ö.1.200) Eskişehir'in Anadolu'da önemli bir devlet kuran Hititlerin egemenliği altında belli bir süre yaşadığını ortaya çıkarmıştır*³. *Midas Kenti kazılarında elde edilen en eski buluntular ise İlk Tunç çağına (İ.Ö. 3.500 - İ.Ö. 2.000) aittir. İ.Ö. 14. yüzyılda Hititlerin etki alanında bulunan yörede İ.Ö. 13. yüzyılda batıdan gelen Deniz Halkları arasında yer aldığı sanılan Frigler daha sonraları bir krallık kurmuştur*⁴. Eskişehir, Anadolu'yu istila edip Frigleri yıkan Persler'in ardından Makedonyalı Büyük İskender'in hâkimiyetine girmiştir. Makedonya kralı İskender'in Persleri yenmek üzere giriştiği Asya seferinin bir adımı olan Anadolu coğrafyası fethe edilirken Eskişehir de Makedonya İmparatorluğu sınırlarına dâhil olmuştur. *Efsaneye göre, Anadolu'daki Gordion'da İskender'e tuhaf bir düğüm gösterildi; bir kâhin, bu düğümü çözen insanın Asya'yı yöneteceğini söylemişti. İskender bu düğümü kılıcıyla kesip atmıştır*⁵. Bu bilgiden Büyük İskender'in Eskişehir'i geçip Ankara'ya kadar ulaştığı anlaşılmaktadır. Ancak onun genç yaşta ölümüyle, kurduğu imparatorluk zaman içinde dağılmış ve Anadolu, Makedonya krallığının yönetiminden çıkmıştır. Bu coğrafyaya egemen olan bir başka medeniyet ise Roma olmuştur. *Roma M.Ö. 129 yılında Batı Anadolu Bölgesinde Asia eyaletini kurunca Eskişehir'in içinde bulunduğu Phrigia toprakları da M.Ö. 116 yılında Asia eyaletine katılmıştır*⁶. Ancak Roma'nın zayıflayarak ikiye ayrılması ile Anadolu'nun yönetimi, Bizans (Doğu Roma)'a geçmiştir.

¹ Şerife Üsküdar, **Eskişehir'in Kültür Turizmi Potansiyeli ve Yerli Turistlerin Buna İlişkin Algıları Üzerine Bir Araştırma**, Anadolu Üni., Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir, 2012, s. 30.

² Ekrem Memiş, **Eskiçağ Medeniyeti Tarihi**, Ekin Yayınları, Bursa, 2006, s. 110.

³ Üsküdar, a.g.t., s. 30.

⁴ Britanica Compton's Ansiklopedisi, a.g.m., c.VII, s. 193.

⁵ Britanica Compton's Ansiklopedisi, "İskender", c.XI, s. 386.

⁶ Üsküdar, a.g.t., s. 32.

2. Anadolu Selçukluları Döneminde Eskişehir

Bizans'ın en güçlü hükümdarlarından biri olan Justinyen'in Anadolu'ya hâkimiyeti sürecinde kendi adına ithaf edilmiş yerlere rastlamak mümkündür. *Bu dönemde Eskişehir ve çevresine yeni kentler kurulmuştur. Bunlardan biri olan Justinapolis (Sivrihisar) önemli bir ticaret merkezi haline gelmiştir. Ayrıca Eskişehir'in kent merkezi olan Dorilion'da önemli imar faaliyetleri gerçekleşmiştir⁷. 1057-1081 arasındaki karışıklık yıllarında imparatorluk daha önce elde ettiği üstünlükleri tümüyle yitirmiş büyük mülk sahipleri, iktidarı yeniden ele geçirmişlerdir. Bizanslıları Malazgirt'te yenen Türkler (1071) Anadolu Selçuklu Devleti'ni kurmuşlardır⁸. Tuğrul ve Çağrı Beylerin önderliğinde başlayan Türk akınlarıyla birlikte Anadolu Türkleşmeye başlarken Eskişehir'de değişime uğramıştır. En büyük değişim bu gün de varlığını ve adını olduğu gibi koruyan Porsuk Çayıdır.*

Emir Porsuk'un Anadolu'ya gelişinin anısına verilen isim Porsuk Çayının adında günümüze kadar devam etmiştir⁹. Eskişehirdeki, Selçuklu eserleri arasında Cacaoğlu Nur Ed-Din tarafından korumaya alınmış birçok vakfiyenin, bu kişinin han, mescit ve bu gün hala varlığını koruyan Alaeddin Cami'nin minaresini yaptırdığını yazmakta olup, dönemin bir diğer eseri olarak da Sarısu üzerine yaptırılan köprüden söz etmektedir. Anadolu Selçuklu hükümdarı, daha sonra bir devlet kurarak yüzyıllar boyu Anadolu'ya ve hatta dünyaya hâkim olacak olan, Ertuğrul Gazi'nin aşiretini uç beyliği adı altında Eskişehir civarına yerleştirmiştir.

3. Osmanlı Döneminde Eskişehir

Anadolu Selçukluları egemenliğinde uzun yıllar geçiren ve büyük oranda Türkleşen Eskişehir'e Ertuğrul Gazi'nin ölümünün ardından oğlu Osman Bey hâkim olmuş ve kendi adıyla anılan Osmanlı Beyliği'ni kurmuştur. *Osman Bey uç beyi olduktan sonra, önce kısa zamanda kuvvetlenmiş ve 1289 yılında önce Eskişehir'i ve arkasından da İnönü, Seyitgazi, Sivrihisar'ı toprakları arasına katmıştır¹⁰. Eskişehir o zamanlar adeta bir köy kadar küçüktür. Köyün asıl halkı Karakeçili adı ile anılan Yörüklerdir. Ve Oğuzların Kayı Boyu'na mensupturlar. XIII. yüzyılın ortalarına doğru Anadolu'ya gelmişler bu havalıye yerleşirken ve Osman Gazi'nin Karacahisar Kalesi'ni zaptından sonra Karakeçili adı ile anılmaya başlanmışlardır¹¹. Osman Bey'in Eskişehir civarında kuvvet kazanmasına burada yaşayan Ahi Reislerinden civarda sözü geçen en itibarlı ululardan Şeyh Edebalı'nın kızı Bala Hatun'u almış olmasının da önemli rolü vardır¹². Eskişehir Fatih'in ilk zamanlarına kadar Ankara beyliğine bağlı bir sancaktır. Ancak, 1451 yılında Fatih'in vezirlerinden İshak Paşa Karaman ve Menteşeoğulları meselelerini hallettikten sonra Kütahya'da oturmuş ve bu tarihten itibaren Kütahya Beylerbeylik olmuştur¹³. Eskişehir'de Kütahya'ya bağlanmıştır. Yörenin o dönemlerdeki adının Sultanönü olduğunu ünlü Osmanlı yazarlarından olan Mehmet Neşri'nin şu satırlarından öğreniyoruz: "Ertuğrul bir nice eyyam anda turup yaylayup kışladıktan sonra yine Rum'a azm ittiler. Gelip Engüriyye'ye karib Karaca-Tağ nüzul ittiler Andan SultanÖyüğü'ne rihlet ittiler."¹⁴*

⁷ Üsküdar, a.g.t., s. 32.

⁸ "Eskişehir", *Büyük Larousse Ansiklopedisi*, c.IV, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1994, s. 1717.

⁹ Halime Doğru, *XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı*, Afa Yayınları, İstanbul, 1992, s. 22.

¹⁰ Tokgöz, a.g.e., s. 20.

¹¹ Muhittin Arslanbay, *Eskişehir'deki Alaeddin Camisi ve Eskişehir Tarihi ile İlgili Araştırmalar*, Eskişehir Ticaret Matbaası, Eskişehir, 1955, s. 31.

¹² Şeyh Edebalı'nın Eskişehir'de ve Bilecik'te türbesi vardır. Bkz. *Eskişehir İl Yıllığı*, Uğur Matbaası, Eskişehir, 1973, s. 14.

¹³ Nejat İşcan, *Fotoğraflarla Eskişehir*, İşcan Yayınları Eskişehir 2003, s. 10.

¹⁴ Mehmed Neşri, *Neşri Tarihi Kitab-ı Cihannuma*, c. I, TTK Yayınları, 1995, s. 61.

"Eskişehir'e dair bilgiler yalnızca Neşri'nin ifadeleri ile sınırlı değildir. Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti boyunca bölgenin adı kaynaklarda geçmektedir. Bu kaynakların başında da seyahatnameler gelmektedir. 1641 - 1642 Karayit'in Türkiye Seyahatnamesi adlı kitapta seyyah Eskişehir'e dair gördüklerini şöyle anlatıyor: *Gece yarısı hareketle Eskişehir kasabasına geldik. Burada dört han ve bir hamam vardır. Hamamın suları Allah'ın bir mucizesidir. Hanın karşısında sıcak sular akan bir memba vardır. Şehirde takriben 130 dükkân mevcut olup şehre girerken de bağlar ve bostanlar vardır*¹⁵. Bir diğer seyyah olan P. Lucas ise kitabında Eskişehir'e dair şunları yazmıştır: *Eskişehir iki kısma bölünmüştür. Türklerin evi dağın önündedir. Şehrin birinci kısmında çarşı bulunur. Burada dükkânı olan Türkler akşam yatmak için yukarı şehre çıkarlar. Eskişehir güzel çeşmelerle doludur. Hepsinden sıcak su akar başka içme suyu yoktur. Bu su soğutularak içilir. Şehirde bu suların aktığı hamamlar vardır. Bir tanesi çok eskidir ve güzel bir kubbesi vardır. Bu kubbe jasp (yeşim) taşı sütunlar üzerinde durur. Hamam temelinden itibaren mermerdir. Şehir duvarlarının arasından bir dere geçer. Bu dere geniş değil fakat derindir. İçinde 200 kiloya kadar ağırlığa varan balıklar yüzer. Bu suyun dibinde çok büyük çukurluklar olması lazım. Başka türlü bu koca balıkların daracık bir yüzeyde yan yana durmaları imkânsızdır*¹⁶.

XVII. yüzyıl ortalarında Eskişehir'i gezen Evliya Çelebi şehrin 17 mahallesi, 800 dükkânı bir çarşısı bulunduğunu belirtmiştir. Çarşı ve hanlar ovada ve kaplıcalar çevresinde bulunuyor, asıl mahalleler daha güneydeki yamaç ve eteğinde yer tutuyordu¹⁷.

4. Eskişehir Adının Kaynağı

Tarih boyunca cazibesiyle medeniyetlerin ilgisini çekerek istilalara sebep olan Anadolu, gelip geçen uygarlıkların izlerini taşımaktadır. Bu süreç içinde yerleşkelerin isimleri farklı şekillerde anılmıştır ve önemli bir merkez olarak Eskişehir toprağına da çeşitli isimler verilmiştir.

Anadolu'nun eski çağlarının anlatıldığı kitaplarda Eskişehir'in adına Dorilaion olarak rastlanmıştır. *Antik Dorylaion üstüne ilk bilgiler buranın bir Frigya şehri olduğu konusundadır. Eretria'lı Doryleos tarafından kurulan şehrin onun adını aldığını ileri süren Strabon ve Ptolemaios gibi coğrafyacılar bu şehrin kaplıcalarından bahseder*¹⁸. Eski kaynaklarda burası İznik-Amorion yolu üzerinde bulunan bir termal merkez olarak tanıtılmaktadır. Bu özelliği Bizans döneminde daha fazla ön plana çıkmış imparatorlar için dinlenme ve eğlence yeri haline gelmiştir¹⁹.

Daha sonraki Arap kaynaklarında bu şehrin adı Duruliye veya Druliye şeklinde geçmiştir. M.Ö. VI. yüzyıldan beri bilinen bu şehrin asıl yeri sık sık tartışma konusu olmuştur. Bu arada şehrin şimdi ki konumun 3 km kuzeydoğusundaki Şarhüyük'te bulunduğu ileri sürülmüştür. Burada küçük bir tepe vardır. Bu şehrin işlek bir yol kavşağında gelişmiş olacağı üzerinde durulmuştur²⁰. Merkez Polatlı yakınlarındaki Gordion olan bu krallığın M.Ö. 8. yüzyılda kuvvetli bir siyasi birlik olduğu ve batı ile doğu âlemini bağladıklarını görmekteyiz. Bu tarihlerde kurulan Galatya (Ankara), Gordium, Pessinus (Ballıhisar), Midaeum (Karahöyük), Dorylaeum (Eskişehir), Yazılıkaya (Midas Şehri) gibi Frig şehirlerinden dördü Eskişehir il sınırları içindedir²¹.

¹⁵ Albek, a.g.e., s. 142.

¹⁶ Albek, a.g.e., s. 142.

¹⁷ "Eskişehir", *Türk Ansiklopedisi*, c. XV, s. 419.

¹⁸ "Eskişehir", *Temel Britanica Ansiklopedisi*, c. VI, Ana Yayıncılık, İstanbul, 1992, s. 369.

¹⁹ Doğru, a.g.e., s. 19.

²⁰ *Türk Ansiklopedisi*, a.g.m., c. XV, s. 419.

²¹ Tokgöz, a.g.e., s. 16.

1891 Tarihli Eskişehir İstasyon ile Şehir Arasındaki Mahalleler

عَلَّامٌ

حضور میں حاضر ہوا۔

[illegible]

Anadolu'ya yapılan Türk akınlarıyla birlikte yer adlarının da Türkçe isimlerle anılmaya başlandığı görülmektedir. Türkler yerleştikleri yerlere kendi kültürlerine ve dillerine uygun isimler vermeye özen göstermişlerdir. Şehre neden Eskişehir denildiğine dair kesin bir bilgi olmasa da bu konuda iki farklı görüş bulunmaktadır. *Birincisi, Selçuklu Türklerinin 1074 yılında bu bölgeyi fethettikleri zaman şehrin 6 km kuzeyindeki Dorylaion şehrinin harabelerine bakarak, buraya Eskişehir dedikleri, ikinci fikir ise: Şehrin tarihinin çok eski olmasından dolayı Osmanlı Hükümdarı Osman Bey'in bu yere Eskişehir dediğidir*²². Anadolu Selçukluları döneminden sonra kurulan beylikler arasından yükselerek bağımsızlığını ilan eden Osmanlı Beyliği, Eskişehir adı yerine bölgeye Sultanönü demeyi uygun görmüştür.

*Merkezi Eskişehir olan Selçuklu uç vilayeti Sultanönü, Osmanlı Devleti'nin kuruluş tarihi ile adeta bütünleşmiştir. Erken Osmanlı kroniklerinde İnönü, Karacahisar, Eskişehir, Bilecik, İtburnu gibi kasaba ve köylerin isimleri çok sık geçmektedir. Çeşitli görüşler olmasına rağmen tarihçiler Osman Bey'in babası Ertuğrul Beyin bu uç vilayette yerleştiği konusunda birleşmektedir*²³.

*Osmanlı hâkimiyeti sırasında Eskişehir, Anadolu eyaletine bağlı (merkezi Kütahya idi) Sultanönü sancağının merkezi olmuştur*²⁴.

Kent daha sonra Osmanlı Devleti'nin ilk sancak merkezi oldu. Kısa süre sonra Bursa'nın başkent olması üzerine önemini kaybetti. Evliya Çelebi ve Kâtip Çelebi birbirine benzer övücü cümlelerle kentten söz ederken Ilıca mevkiine dikkat çekmekte, fakat burasının Bursa kaplıcaları kadar görkemli olmadığını belirtmektedirler²⁵. Ayrıca, XVI. yüzyıl kaynaklarından kentin sekiz mahallesi olduğunu öğrenmekteyiz.

B. I. DÜNYA SAVAŞI VE SONRASINDA ESKİŞEHİR

Ülkede belediyeler oluşunca, Eskişehir idari olarak 19. yüzyılın ilk yarısında, Hüdâvendigâr eyaletinin kazalarından Bilecik kaymakamlığına bağlandı²⁶. 1864 Vilayet Nizamnamesi nin yürürlüğe girmesinden sonrada bu durum değişmedi ve Eskişehir, 1867 yılında yeni kurulan Hüdâvendigâr vilayetinin Kütahya sancağına bağlı bir kaza oldu²⁷.

Demiryolunun²⁸ kente ulaşması ile birlikte Eskişehir'in stratejik önemi arttı²⁹. 1914 yılında yapılan idari düzenleme sırasında Eskişehir sosyal ve ekonomik gelişme göz önüne alınarak sancak merkezi haline getirildi. Aynı yıl Eskişehir'de kolera salgını ortaya çıktı. Hızla yayılan hastalık ertesi yılda devam etti. Sivrihisar ve köylerinde de etkisini gösterdi.

²² Eskişehir İl Yıllığı, Uğur Matbaası, 1973, s. 3.

²³ Doğru, a.g.e., 33.

²⁴ Türk Ansiklopedisi, a.g.md., c. XV, s. 419.

²⁵ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul, 1314, c. III, s. 12 ve devamı. Katip Çelebi, *Cihan-nüma*, İstanbul, 1144, s. 631-633.

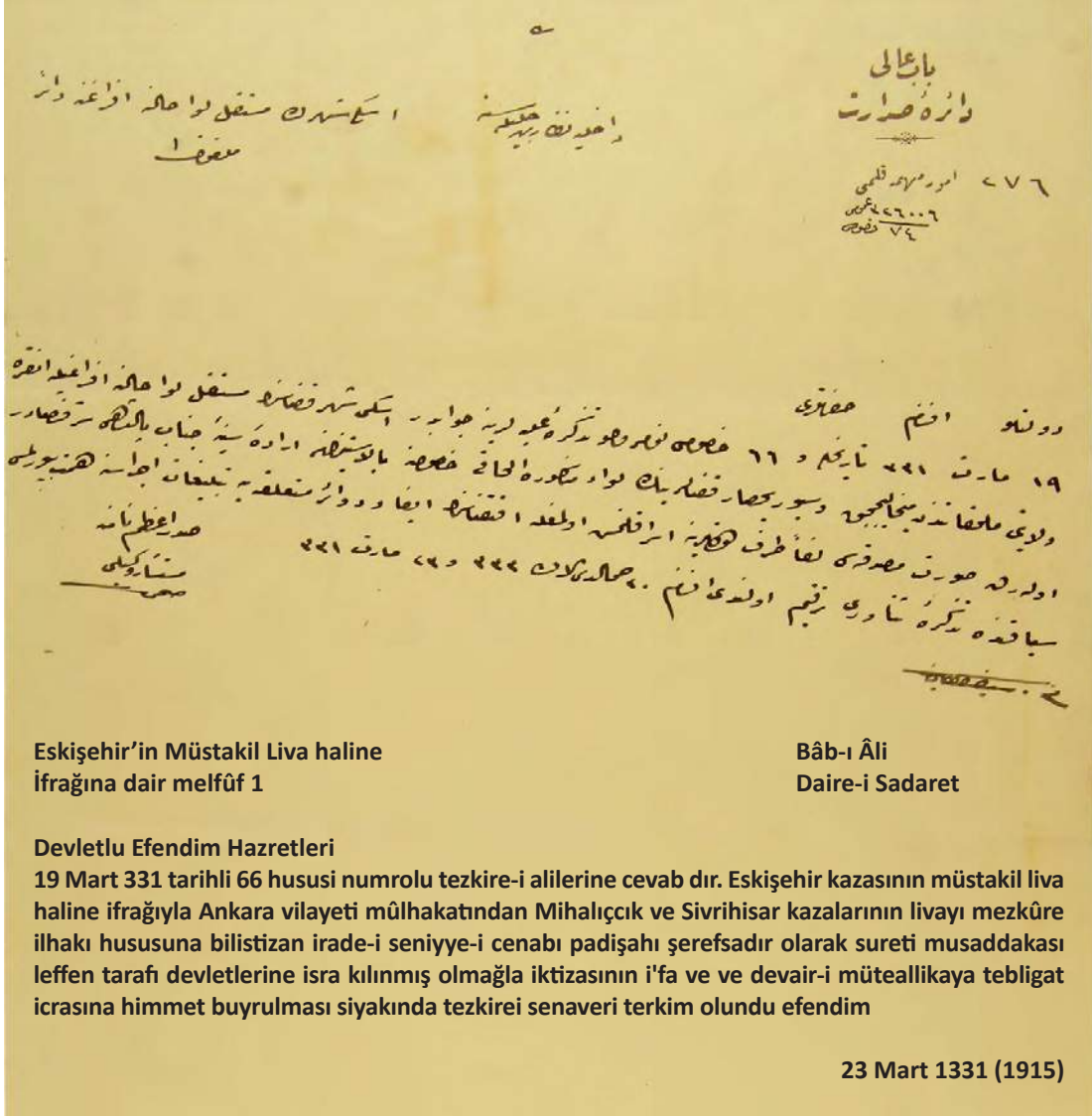
²⁶ *Orta Mahalle ve Paşa Mahallesi Temettuat Defterleri*, TMT, 7840 ; TMT, 7838

²⁷ 19. yüzyılda kurulan yeni eyalet teşkilatı hakkında bkz. Stanford J. Shaw-Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, İstanbul:1983, c. II, s. 76; Musa Cadırcı, "Tanzimatın İlanı Sırasında Türkiye'de Yönetim (1826-1839)" *Belleten*, s. 1115-1240, Ankara: 1988; Musa Cadırcı, "Türkiye'de Muhtarlık Teşkilatının Kurulması Üzerine Bir İnceleme", *Belleten*, c. XXXIV (1970), s. 409-420 ; Yusuf Oğuzoğlu-Feridun Emecan, "Eskişehir" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. XI, İstanbul: 1995, s.401.

²⁸ Demiryollarının Osmanlı Devletinde yapımı, borçlanmalar ve ile ilgili bkz.Edward Mead Earle, *Bağdat Demiryolu Savaşı*, (Çev: Kasım Yargıcı) Milliye Yayınları, İstanbul: 1972; Donald Quataert, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş* (1881-1908), (Çev. Sabri Tekay),Yurt Yayınları, Ankara:1987; Donald Quataert, " 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Demiryolları " *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c. 6, İletişim Yayınları, İstanbul:1985; *Osmanlıdan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950*, (Derleyenler: D. Quataert-E.J. Zürcher), (Çev. Cahide Ekiz), İletişim Yayınları, İstanbul:1988; Vahdettin Engin, *Rumeli Demiryolları*, Eren Yayınları, İstanbul:1993; Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, (3. Baskı), Savaş Yayınları, Ankara: 1982; Lothar Rothaman, *Berlin-Bağdat, Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi*, (Haz: Ragıp Zarakolu), Belge Yayınları, İstanbul:1982; Murat Özyüksel, *Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, Arba Yayınları, İstanbul: 1988.

²⁹ İstanbul-Eskişehir Tren seferleri 19 Haziran 1892 de başlamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ayla Efe, *Eskişehir Demiryolu*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir: 1998, s.53.

4 Nisan 1915'te bağımsız bir mutasarrıflık oldu³⁰. I. Dünya Savaşı sırasında ise (Çanakkale Muharebesi) padişahın ve hükümetin geçici olarak İstanbul'dan Eskişehir'e taşınması düşünüldü. Padişah ve yakın çevresi için kentte uygun konutlar hazırlandı. Ancak Çanakkale cephesindeki savaşın başarıyla sonuçlanması üzerine bu girişime gerek kalmadı³¹.

Eskişehir'in Müstakil Liva haline
İfrahına dair meflûf 1

Bâb-ı Âli
Daire-i Sadaret

Devletlu Efendim Hazretleri

19 Mart 331 tarihli 66 hususi numrolu tezkire-i alilerine cevab dır. Eskişehir kazasının müstakil liva haline ifrahıyla Ankara vilayeti mülhakatından Mihalicçık ve Sivrihisar kazalarının livayı mezkûre ilhakı hususuna bilistizan irade-i seniyye-i cenabı padişahı şerefsadır olarak sureti musaddakası leffen tarafı devletlerine isra kılınmış olmağla iktizasının i'fa ve ve devair-i müteallikaya tebligat icrasına himmet buyrulması siyakında tezkirei senaveri terkim olundu efendim

23 Mart 1331 (1915)

Eskişehir'in bağımsız liva haline getirilmesi ve Ankara Vilayetine bağlı Mihalicçık ve Sivrihisar kazalarının Eskişehir'e bağlanması

³⁰ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) İrade-i Dâhiliye, 19 Cemaziyevvel 1330; Eskişehir Meclis-i Umumiye-i Liva, Eskişehir 1332.

³¹ Osman Köksal, "I. Dünya Savaşı Sırasında Devlet Merkezi'nin Eskişehir'e Taşınma Girişimi", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl 7, Sayı 17, Şubat 2009, ss. 35-48; *Cumhuriyetin 15. Yılında Eskişehir*, İstanbul: 1938, s.32; Ali Fuad Türkogeldi, *Görüp İşittiklerim*, TTK, Ankara:1987, s.117.

1. Mondros Mütarekesi ve İşgale Karşı Direniş

I. Dünya Savaşı sonunda Mondros Mütarekesi imzalanır imzalanmaz İngilizler stratejik önemi bulunan Eskişehir istasyonunu işgal ettiler³². Osmanlı Hükümeti halkın tepki göstermesini engellemek için, bu hareketi bir işgal olarak algılanmamasını, salt demiryollarının denetimine yönelik bir eylem olarak değerlendirilmesini istedi. Ancak İngilizler halkın gururunu inciten bazı olaylar çıkarttılar. Bu adı olaylar giderek siyasi bir içeriğe büründü ve İngiltere ile Osmanlı Hükümeti arasında sorunlara yol açtı³³. Bu tür olaylar (tacizler) farklı tarihlerde ve farklı boyutlarda kentte yaşanılmaya devam etti³⁴.

İzmir'in Yunanlılarca işgali tüm yurttaki olduğu gibi Eskişehir'de de tepkiyle karşılandı. Düzenlenen mitinglerle işgaller protesto edildi³⁵. Mitingler, Eskişehir'de halkın örgütlenmesine, ülkedeki kaos ortamı karşısında umutlu olunmasına ve Kuvâ-yı Milliye'nin oluşturulmasına da zemin hazırladı³⁶. Bu arada Ali Fuat Paşa, Kolordusunu çeşitli mıntıka ve mevki komutanlıklarına ayırarak bunların başına da güvendiği kişileri getirdi. Eskişehir Mutasarrıflığı ikinci mıntıkayı oluşturdu, bunun başına da Ahz-ı Asker Kalem Reisi Kaymakam İbrahim Bey'i atadı. Kaymakam İbrahim Bey'e verdiği ilk talimatta, Mutasarrıfla görüşerek iç güvenliğin sağlanmasını ve jandarmadan yararlanarak milli direniş örgütlerinin kurulmasını istedi³⁷. Oluşturulan milli direniş girişimleri ve Ali Fuat Paşa'nın bölgeye sevk ettiği kuvvetler, İngilizlerin tepkisini çekmekte gecikmedi. Harbiye Nezareti aracılığıyla bu kuvvetlerin Eskişehir'den çıkartılması istendi.

II. İnönü Savaşı Sürecinde Eskişehir ve Kütahya yöresine yönelik Tekalifi Milliye benzeri uygulamalar.
28 Mart 1337 / 1921

³² Zafer Koşlu Esaretten Özgürlüğe 423 Gün İngiliz İşgalinde Eskişehir Ticaret Odası Yayınları Şehir ve Kültür Yayınları (2. Basım) Eskişehir 2012 s.22.

³³ İçkili bir İngiliz subayının Sıcaksular'da uygunsuz davranışları yüzünden karakolluk olması ve olayın İstanbul'a yansımaları için bkz. Koşlu, a.g.e.; s. 22-27; Ayrıca belge için bkz. s.22.

³⁴ Kazım Özalp, Milli Mücadele 1919-1922 (Belgeler), c.II, Türk Tarih Kurumu, Ankara: 1989, Belge no:96, s.170.

³⁵ İstiklal Gazetesi, 23 Mayıs 1919'dan aktaran Mehmet Şahingöz, İzmir, Maraş ve İstanbul'un İşgali Üzerine Yapılan Protesto ve Mitingler, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara: 1986, s.176-185.

³⁶ Kazım Karabekir, İstiklal Harbimiz, Merk Yayıncılık AŞ., İstanbul 1988, s.149 vd.; HTVD, Belge No: 1077 den aktaran İhsan Güneş-Kemal Yakut, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Eskişehir (1840-1923), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2007 s.162.

³⁷ Ali Fuat Cebesoy, Milli Mücadele Hatıraları, İstanbul:Temel Yayınları, 2000, s. 102.

تاریخ ساعت اول (۱) سحر دینچه ماه و امضای		تاریخ ساعت اول (۱) سحر دینچه ماه و امضای		تاریخ ساعت اول (۱) سحر دینچه ماه و امضای	
تاریخ ساعت اول (۱) سحر دینچه ماه و امضای		تاریخ ساعت اول (۱) سحر دینچه ماه و امضای		تاریخ ساعت اول (۱) سحر دینچه ماه و امضای	

تاریخ
 ساعت اول (۱) سحر
 دینچه
 ماه و امضای

تاریخ
 ساعت اول (۱) سحر
 دینچه
 ماه و امضای

تاریخ
 ساعت اول (۱) سحر
 دینچه
 ماه و امضای

Devlet-i Osmaniye
Posta ve Telgraf ve Telefon Nezâreti
Hükûmet Telgraf Muhaberatından Dolayı Bir Gûna Mesuliyet Kabul Etmez

Dâhiliye Nezâret-i Celîlesine

C. Polisin verdiği rapor ve bugün İngiltere Mümessil-i Askeriyesi ile vukû' bulan mülâkâtda Pazar günü Patris ismin de bir İngiliz zabitanın sarhoş olarak Sıcaksular' da Kadınlar Pazarı tabir olunan mahalde dolaşmakta olduğu Çarşı Ka-rakolu'na haber verilmiş, derhal polis memurlarından Ahmed Efendi gönderilerek İngiliz zâbitini takip ider. Zabıt çarşıya geldiğinde sokakta yatmakta bulunan bir kelbe tabancasını sıkmış ve köprü üzerinden geçerek zâbit bir arabaya bindirilerek köprü tarîkiyle Odunpazarı' ndaki mevkilerine îsâl edilmek istenmiş, köprüye vardığında arabadan inerek civarda İnegöllüzâde Hasan Efendi'nin araba fabrikası önüne geldiğinde biraz kalabalık peyda

Verilen bu emir Ali Fuat Paşa tarafından yerine getirilmeyince Paşa İstanbul Hükümeti tarafından görevden alındı³⁸ ve yerine vekâleten Ankara'da bulunan Hulusi Paşa atandı. Fakat Ali Fuat Paşa'nın vekaleti Hulusi Paşa'ya vermemesi üzerine³⁹, görevi yapamayacağını İstanbul'a bildirdi. Zaten Ali Fuat Paşa'da, Heyet-i Temsiliye'nin verdiği direktif gereği görevini (20.Kolordu Komutanlığı) bırakmadı⁴⁰. Durumun güçleştiğini anlayan Hulusi Paşa görevi yapamayacağını İstanbul'a bildirdi. Bunun üzerine 31 Ağustos 1919'da 20. Kolordu Komutanlığına Kiraz lakaplı Hamdi Paşa atandı⁴¹. Kiraz Hamdi Paşa kendi fikrince Kuvâ-yı Milliyeyi bastıracağını, ayrıca kendisine bir miktar para verilirse, bölgede asayiş sağlayacağını söylemekteydi. Hamdi Paşa bunlardan başka, merkeze gönderdiği telgraflarda Ankara, Afyon, Niğde ve civarındaki kolordu karargâh subaylarının hepsini asilikle suçlamaktaydı⁴².

Eskişehir'de işbirlikçi gelişmelerin artması üzerine, Ali Fuat Paşa bölgenin stratejik önemini bildiğinden Batı Anadolu Cepheleleri gerisindeki Afyon ve Eskişehir'i birer milli mıntıka kabul ederek, buralara yeni komutanlar atadı. İlk aşamada başarılı sonuçlar elde eden bu kamutanlardan biri İngilizlerce örgüt kurmak suçundan tutuklandı. Yerine atananlar ise yeterli başarı gösteremedi⁴³.

2. Sivas Kongresi'nden Sonraki Gelişmeler ve İngilizlerin Eskişehir'i İşgali

Eskişehir halkı, İngilizleri destekleyen Mutasarrıf Hilmi Bey'in İngiliz komutanlarla işbirliğine, halkı ulusalcılara karşı galeyana getirme teşebbüslerine rağmen, işgale tepki gösterdi. Daha sonra İzmir'in işgalini de şiddetle protesto ettiler⁴⁴. Nutuklar söylendi, beyannameler dağıtıldı, yetkili makamlara telgraflar çekildi.

İstanbul Hükümetinin ve İngilizlerin baskısına rağmen, Eskişehir, Sivas Kongresi'ne (4-11 Eylül 1919) üç temsilci gönderdi. Bunlar taş ocağı sahibi Sipahizâde Halil İbrahim Bey, Tüccar Bayraktarzâde Hüseyin Bey ve Hüsrev Sami Bey (Kızıldoğan) idi⁴⁵.

4 Eylül'de toplanan Sivas Kongresi, Eskişehir'deki gelişmeler üzerine, 9 Eylül 1919 kongre çalışmalarında Batı Anadolu'daki milli kuvvetlerin, karargâhı Ankara'da olan 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'nın emir ve komutası altında sevk ve idare edilmesi kararını aldı⁴⁶. Bu süreçte Eskişehir'de Mutasarrıf Hilmi Bey ve Kiraz Hamdi Paşa⁴⁷ olmak üzere hükümet üyelerinin İngiliz Kontrol Heyetiyle işbirliği içinde olmaları ve bunların zararlı tutumları tehlikeyi büyük boyutlara taşımaktaydı. İstanbul hükümetlerinin kışkırtmalarıyla ayaklanmaların ortaya çıkması⁴⁸, Heyet-i Temsiliye'ye karşı kuvvet sevk edileceği söylentileri Ankara'daki milli mücadele yanlılarını tasaya düşürmüştü. Bu durumda Ankara'da

³⁸ Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, Merk Yayıncılık A.Ş., İstanbul 1988, s. 149; HTVD, Belge No: 1077 den aktaran İhsan Güneş-Kemal Yakut, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Eskişehir (1840-1923)*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2007 s.162.

³⁹ Karabekir, a.g.e., s.151.

⁴⁰ *Türk İstiklal Harbi II. Cilt, Batı Cephesi 2nci Kısım*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Yayınları, Ankara: Genelkurmay Basım evi 1999, s.71.

⁴¹ *Takvim-i Vekayi*, No. 3637, 31 Ağustos 1335'den aktaran Ali Sarıkoyuncu-Selahattin Önder-Mesut Erşan, *Milli Mücadelede Eskişehir*, Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniv. Yayınları, 2002, s. 16; Sina Akşin, *Milli Mücadelede Eskişehir*, c.I, Örgün Yayınları, İstanbul: 1982, s.504.

⁴² BOA. DÜİT., Nr: 77-1, F: 2; Genkur. ATASE. Arşivi, Dosya No.144, Klasör No: 86, Gömlek No: 318' den aktaran Zekeriya Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, Ankara: TTK, 2001, s. 220.

⁴³ Koşlu; a.g.e., s.93.

⁴⁴ *Türk İstiklal Harbi II. Cilt, Batı Cephesi 3nci Kısım*, s.96-98; Güneş-Yakut, a.g.e., s.148-158.

⁴⁵ Uluğ İğdemir, *Sivas Kongresi Tutanakları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara:1986, s.99-105 ; *Türk İstiklal Harbi II. Cilt, Batı Cephesi 2nci Kısım*, s. 464 ; Suna Kili, *Türk Devrim Tarihi*, İstanbul: 1962, s. 38.

⁴⁶ Kemal Atatürk, *Nutuk (1919-1927)*, (Yay. Zeynep Korkmaz), Atatürk Araştırma Merkezi:2000, s. 116; Bekir Sıtkı Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, TTK, Ankara:1989, s.2; *Türk İstiklal Harbi II. Cilt, Batı Cephesi 2nci Kısım*, s.18; *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, c.IV, TTK, Ankara: 1991. s.66; Mahmut Goloğlu, *Sivas Kongresi*, Başnur Matbaası, Ankara: 1969, s.97; Cebesoy, a.g.e., s.215-216.

⁴⁷ İstanbul Hükümetinin atadığı ancak Ankara'ya gidemeyip Eskişehir'de kalan Kolordu Komutanı.

⁴⁸ İstanbul'dan gelen Kiraz Hamdi'nin verdiği direktif: " Her köy kendi önündeki köyü teşvik ve isyana katılacak, isyan hareketi bir kartopu gibi Ankara'ya doru yürüyecektir." tarzında olduğundan böylelikle bu dalga, hocaların dağıttıkları irtica beyannameleri ve fetvalarla Mihaliççik'in kaplarına dayanmıştı. Bkz. Rahmi Apak, *İstiklâl Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, Ankara: TTK, 1990, s.152.

kalmak imkânsızdı ve Ali Fuat Paşa için hedef Eskişehir'di. Eğer Eskişehir'e hâkim olunabilirse; Anadolu demiryollarının kesiştiği ve yabancı kuvvetlerin toplandığı bir nokta da ele geçmiş olacaktı⁴⁹.

Eskişehir Milli Mıntıkasına süvari kaymakamı bu planın uygulamaya konulmasının ilk aşaması Balıklı köprüsünün tahrip edilmesi idi⁵⁰. Bu olay üzerine gerek Eskişehir'deki İngilizler, gerekse onlarla işbirliği içerisinde olan Mutasarrıf Hilmi Bey ve 20 Kolordu'ya İstanbul tarafından atanan Kiraz Hamdi Paşa telaşa kapıldılar. 17 Eylül 1919'da Ali Fuat Paşa Karargâhını, Sivrihisar'dan Mahmudiye'ye daha sonra da Hamidiye'ye nakletti⁵¹. Sivrihisar ve Mihalicçık kazaları kongre kararlarına tabi olarak Eskişehir merkezi ile bağıını kopardı. Ulusal harekete katılım günden güne artarak devam etti.

İngilizlerin İstanbul'u işgali üzerine Anadolu'da bunlara karşı büyük bir nefret ve kin belirmişti. Bunu fark eden İngilizler, Afyonkarahisar'daki Hint Taburunu da Eskişehir'e sevk ederek, buradaki kuvvetlerini bir alaya yaklaştırmıştı. Ancak Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları, demiryollarının özel önemi dolayısıyla İngilizleri buradan uzaklaştırmaya kesin olarak karar vermişti. Batı Cephesi Umum Kuvâ-yı Milliye Komutanı Ali Fuat Paşa'nın emri ile 17-18 Mart 1920 gecesi, 24. Tümen karargahı, bir süvari bölüğü ve 143'ncü Piyade Alayı Tümen Komutanı Yarbay Mahmut'un emrinde Eskişehir'e sevk olundu. Birlik ertesi sabah Eskişehir'in doğusundaki Ağapınar istasyonuna indirildi. Birliğin Eskişehir'e hakim tepeleri ve önemli diğer yerleri işgale başlamasına rağmen İngilizler herhangi bir müdahalede bulunmadı. 20 Mart 1920'de İngilizler, Tümen Komutanı Yarbay Mahmut Bey'in yaptığı kesin uyarı (ültime) üzerine telaşa düşerek üç askeri trenle Eskişehir'i boşalttı⁵². Ancak 22 Haziran 1920 Bursa, Uşak ve Nazilli hatlarından taarruza geçen Yunan kuvvetlerinin ileri harekâtı ile birlikte Ethem olayının eşzamanlılığı kentte yeni sıkıntıların yaşanmasına yol açtı⁵³.

I. İnönü Savaşı (6-10 Ocak 1921)

⁴⁹ Sarıkoyuncu-Önder-Erşan., a.g.e., s.15.

⁵⁰ Sarıkoyuncu vd., a.g.e., s.17. Bu tedirginlik Amerikan gizli belgelerine de yansdı. Amerikan Elçiliğindeki Komiser Ravndal'ın Dışişlerine çektiği telgrafta, köprünün bölgeye kendilerini yerleştirmeye çalışan kuvvetler tarafından uçurulduğunu vurguladı. Hatta Milliyetçilerin İstanbul Hükümetini devirmeden kış gelirse milliyetçi akımın çözülebileceği de belirtildi. Bkz. Orhan Duru, **Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları**, Milliyet Yayınları, 1978, s. 46.

⁵¹ Ayferi Göze, **Ali Fuat Cebesoy**, Akçağ Yayınları, 1993, s. 98-99.

⁵² Genkur. ATASE. Arşivi, Dosya No.12832, Klasör No: 35, Gömlek No: 337; Genkur. ATASE. Arşivi, Dosya No.12780, Klasör No: 337, Gömlek No: 337; **Türk İstiklal Harbi II**. Cilt, Batı Cephesi 2nci Kısım, a.g.e., s.100-101.

⁵³ Bu taarruzun sonuçları için bkz. Genkur. ATASE. Arşivi, Dosya No.395, Klasör No: 672, Gömlek No: 21.2.

Ordumuz için çalışan yaşlılar ve çocuklar

3. Eskişehir'in Yunanlılarca İşgali

Yunanlıların Bursa'dan Eskişehir yönüne ileri harekâtı 6 Ocak' ta başladı. Üç günlük yürüyüşten sonra İnönü mevzileri önüne gelindi⁵⁴. 10 Ocak 'ta Yunanlılar taarruzlarına devam ederek İnönü mevzilerinin kuzey kanadına girmeyi başardılar, Güney Cephesinde ise kayda değer bir olay meydana gelmedi⁵⁵. Bu süreç içerisinde bir yandan Eskişehir'den İnönü'ye takviye birlikler yetiştirilmeye çalışılırken, diğer yandan Alman cephaneleri de Eskişehir'e ulaştırılmaya çalışılıyordu⁵⁶.

İki günlük çetin muharebeden sonra⁵⁷ kazanılan I. İnönü Zaferi (6 - 11 Ocak 1921) düşmanın moralini bozdu ve süratle geri çekilmek zorunda kaldı⁵⁸. İngilizler, yeni doğan, kuvvetli ve emin bir geleceğe aday görünen Türk Milli Hükümeti'ni bu amaca ulaşmadan boğmak ve onun henüz küçük, fakat fedakar ordusunu ortadan kaldırmak istiyordu. Bu amaçla Yunanlıları ikinci ve esaslı bir saldırıya yöneltti⁵⁹. 23 Mart ta tekrar ilerlemeye başlayan Yunan birlikleri 27 Mart'ta İnönü mevzii ile temasa gelerek taarruza geçti. 28 Mart'ta Metristepe ve Kanlısirt'ta şiddetli çarpışmalar yaşandı. Bu mevkiiler iki taraf arasında sürekli el değiştirdi⁶⁰. Mustafa Kemal'in olaylara anında ve yerinde müdahaleleriyle (Meclis Muhafız Taburunun cepheye sevkı vs.) 1 Nisan 1921 saat 18:30 da savaş başladığı yerde bitti⁶¹. Böylece TBMM'nin oluşturduğu düzenli ordu ilk sınavını başarıyla vermiş oldu. Türkiye'de moraller yükseldi, savaşın kazanılacağına olan inançla birlikte savaşa da katılım artmaya başladı. Ülkenin çeşitli yerlerinden TBMM'ne Orduyu kutlayan telgraflar çekildi ve meclisteki konuşmalarda⁶² ve basında düzenli ordu övüldü⁶³.

Ordumuza mermi yapan çocuklar

⁵⁴ Sebahattin Selek, *Milli Mücadele (Ulusal Kurtuluş Savaşı)*, c. 2, İstanbul: Örgün Yayınları, 1982, s.951-952.

⁵⁵ *Türk İstiklal Harbi II. Cilt, Batı Cephesi 3nci Kısım*, s.121.

⁵⁶ Genkur. ATASE. Arşivi, Dosya No.7632, Klasör No: 696, Gömlek No: 123.3.

⁵⁷ Zayıf raporları için bkz. Genkur. ATASE. Arşivi, Dosya No.7689, Klasör No: 693, Gömlek No: 131.1.

⁵⁸ Genkur. ATASE. Arşivi, No: 7668, Klasör: 692, Gömlek: 145, Belge: 5, ; *Türk İstiklal Harbi II. Cilt, Batı Cephesi 3nci Kısım*, a.g.e., s.124; *Askeri Tarih Belgeler Dergisi*, Yıl: 52, Sayı: 116, Haziran 2003, s. 6-7, Belge no: 4279.

⁵⁹ *Türk İstiklal Harbi II. Cilt, Batı Cephesi 3nci Kısım*, s.277.

⁶⁰ Ali Sarıkoyuncu vd., a.g.e., s. 77.

⁶¹ Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları : 542, Atatürk Dizisi :18, Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1983, s.314.

⁶² Genkur. ATASE. Arşivi, Dosya No.7901, Klasör No: 694, Gömlek No: 75.8 ; *TBMM Zabıt Ceridesi.*, Devre. 1, İçtima senesi: 2, c. 7.,TBMM Basımevi, Ankara: 1954, s. 278-290.

⁶³ Basındaki yazıların bir kısmı için bkz. Güneş- Yakut, a.g.e., s.204-209.

Sakarya Muharebesi
Murettep Kol Ordunun Tarassut Tepesinde Dua Tepeler Muharebesi takip edilirken 10 Eylül 1338 (1922)

21.08.2015 16:23:57

19 Temmuz'da boşaltılan kent 20 Temmuz günü Yunanlılar tarafından işgal edildi⁶⁸. Yunan karargâhı da Eskişehir'e taşınınca, Batı Cephesi Komutanlığı düşmanla arayı açmak için orduyu süratle geri çekmeye başladı. Bu durum TBMM'de heyecan yarattı. Türk ordusunun direncinin kırıldığını zanneden Yunan ordusu 23 Ağustos'tan 13 Eylül 1922'ye kadar süren yeni bir saldırı başlattı. Genel Kurmay Başkanlığının (Erkânı Harbiye) yayınladığı bildiriye göre 23 Ağustostan beri aralıksız 21 gün devam eden Sakarya Meydan Muharebesi ordumuzun tam zaferiyle sonuçlandı . 13 Eylül itibarıyla Sakarya nehri doğusunda Yunan askeri kalmadı. Sakarya Savaşı olarak adlandırılan bu savaş Türklerin son savunma savaşı oldu. Daha sonra Mustafa Kemal (Atatürk)'in Başkomutanlığında başlatılan Büyük Taarruz ile Yunanlılar Polatlı'dan itibaren geri çekilmeye başladı. 1 Eylül' de Seyitgazi, 2 Eylül'de Eskişehir düşman işgalinden kurtuldu. Kent 2 Eylül 1922⁶⁹ ye kadar, 1 yıl, 1 ay, 14 gün Yunan işgalinde kaldı. Yunan ordusu, terk ederken kente büyük zarar verdi. Giderken büyük bir yangın çıkardılar yangında Tuz ve Tahıl Pazarı, Köprübaşı, İhsaniye, Hoşnudiye mahalleleri tamamen, Sivrihisar caddesi, Hacı Ali-bey Mahallesi kısmen ve Akarbaşı Mahallesi'nde 8 hane yandı. İstasyonun çatısı ise bombalarla tahrip edildi. Ortalama bir hesapla Eskişehir'de 1.800 dükkân ve 2.000 civarında ev yanmıştı. Sonuçta Yunan işgalinden kurtulan kentte onarılacak pek çok yapı ve sarılacak yara vardı. Onarılacak yapılar arasında 4 un fabrikası, 5 yapağı fabrikası, 2 değirmen, 5 cami, 2 hamam, Fransız ve Alman okulları, Dursun Fakih Mektebi ve Porsuk çayı üzerinde 3 köprü bulunuyordu⁷⁰. Yaşanan savaşlar neticesinde sadece şehir merkezindeki çarpışma alanları değil, civar yerleşimler de tahrip oldu. Bunun en büyük nedenlerinden biri Eskişehir'in birçok yerinde Yunanlıların çıkarttığı yangınlardı. *Yunan ordusunun çekilirken yaktığı yerler arasında Seyitgazi ve Mihaliççık harabe haline geldi. Sivrihisar'ın içinde ise büyük yangın olmadı.*

Mürettep Kolordu Tarassud Tepesinde: Başkomutanlık Efkan-ı Harbiye-i Umumiye ve Garp Cephesi Karargahları Heyetleri Dua Tepeler Muharebesini Takip Ederken

⁶⁸ İşgal sırasında yerli halktan bazıları Yunanlılarla işbirliği yapıp, onlara rehberlik ederek kendi vatandaşlarına eziyet etmişlerdir. Bkz. Güneş-Yakut, a.g.e., s. 221-223.

⁶⁹ Genkur. ATASE. Arşivi, Sıra No.8864, Kutu No: 1784, Gömlek No: 118.

⁷⁰ Talat Yalazan, *Türkiye'de Yunan Vahşet ve Soy Kırımı Girişimi* (15 Mayıs 1919-9 Eylül 1922), c.2, Genkur. ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara: 1994, s.9-53 ; Sarıkoyuncu vd., a.g.e., s.151-210; . Güneş- Yakut, a.g.e., s. 234-238.

Bu ölüm kalım savaşı bittikten sonra ne kadar askerin şehit düştüğünün dökümü bağlı oldukları askerlik şubelerinin kayıtlarına göre yapıldı. Bizi ilgilendiren Eskişehir ve yöresinin şehit sayısı şöyledir: Eskişehir: 201, Mihaliççık: 69, Seyitgazi: 120, Sivrihisar: 195⁷¹ Sivrihisar yolunda en büyük köy Mülktür. Burası dinamitle yıkılmıştı. Kadınlar yıkıntılar arasında hasta çocuklarla dolaşıyorlardı. Bazıları da tarlaların arasında yatmış ekinlerden bir şeyler çıkarıp çocuklarının karınlarını doyurmaya çalışıyorlardı. Yunanlılar en fazla burasını yakıp yıkmışlar yaşama vasıtalarını ortadan kaldırmışlardı. Ne kimsenin başında bir dam, ne hayvan, ne yiyecek kalmıştı⁷². Bu zamanlarda evinde iki tavuğu olan bir adam servet sahibi addediliyor, topal bir tek öküzü bulunana herkes gıpta ile bakıyordu⁷³.

Bütün yaşananların ardından yaraların sarılması için hem devlet kademesi, hem de halk büyük çaba gösterdi. Türkiye yeniden imar olunmaya başlatılarak ve eksikler giderilmeye çalışıldı. Bu imar faaliyetlerinde Atatürk, Eskişehir'deki eksikliklerin giderilmesi için de bölgeye ilgi gösterdi ve zaman zaman buraya uğrayarak bilgiler aldı, tespitlerde bulundu. Mustafa Kemal Paşa, Cumhuriyet'in ilanından sonra çıktığı yurt gezilerinde trenle Eskişehir'den geçerken, törenlerle ve halk tarafından coşkuyla karşılandı. 6 Ağustos 1929'da yaptığı gezip Eskişehir garında kendisini karşılayanlar arasında Temyiz mahkemesi üyesi ve gazetecilerle görüşür ve bir demeç verir. 16 Ocak 1933'te yurt gezisinde trenin Eskişehir'de ziyaretler yaptıktan sonra lisede derslere girer, Halkevinde görüşmeler yapar ve akşam Bursa'ya hareket eder. 21 Haziran 1934'te İran Şahı Rıza Pehlevi ile Eskişehir'e gelen Atatürk Havaalanını gezer ve hava manevralarını izler. 21 Ocak 1938 Atatürk'ün Eskişehir'e son gelişidir⁷⁴. Bu gezilerinin haricinde Atatürk, yurt gezilerine devam ederken geçtiği güzergâhta Eskişehir de olduğundan başka yerlere gitmek için şehrin garında duraklamış ve burada görüşmeler yapmıştır. Atatürk'ün Eskişehir'e gelişleri bu şekilde olurken; ölümünden sonra naaşını taşıyan tabut 21 Kasım 1938'de Eskişehir garına getirilmiş ve halk gözyaşları ile onu karşılamıştır⁷⁵.

Batı Cephesinde hayatını kaybeden şehidimizin Eskişehir'de ki cenaze merasimi

⁷¹ Sarıkoyuncu vd., a.g.e., s. ; Albek, a.g.e., s. 201.

⁷² Adıvar, a.g.e,203,vd.; Albek, a.g.e., s. 198.

⁷³ Cumhuriyet'in 15. Yılında Eskişehir, a.g.y., s. 35.

⁷⁴ Albek, a.g.e., s. 206. 90.

⁷⁵ Mehmet Önder, Atatürk Eskişehir'de, Eskişehir: Eskişehir Valiliği Yayınları,1992, s. 131.

Atatürk'ün Eskişehir ziyaretlerinde yaptığı konuşmalar içinde Milli Mücadele dönemi içerisinde bölgenin önemine değindiği satırlar şu şekildedir:

Eskişehir Halkının Milli Mücadeledeki Fedakârlığını Takdir

Efendiler! Eskişehir'i ve Eskişehir halkını çoktan tanırım. Mücadeleye başladığımız ilk zamanlarda bir taraftan Yunanlılar diğer taraftan İstanbul'da halife ve padişah namı altında bulunan zat birçok heyetler tertib ederek her tarafa saldırdığı gibi buraya da Hamdi Paşa'yı göndermişti. Ve onun istinatgâhi olan bir İngiliz kuvveti de burada bulunuyordu. Eskişehir halkı içinde ve yakınında düşman kuvveti mevcut olduğu ve bizim de elimizde kuvvet bulunmadığı zaman çok büyük vatanperverlik, milletperverlik ve azmi celadet göstermiştir. Ankara'dan Ali Fuat Paşa tek başına buraya gelmiş ve bura halkı dâhili ve harici kuvvet haline munkalip olarak kendine iltihak etmiştir. Bunun üzerine İstanbul kuvveti kaçmış ve İngiliz kuvveti tardedilmiştir. İşte Eskişehir halkı bu evsaf-ı güzide ile muttasıf bir halktır. Eskişehir halkı bize çok muavenette bulunuştur. Bu muavenetleri ordu ve millet namına tekrar etmek suretiyle vazifemi ifa ediyorum.

Ondan sonra harekât-ı askeriye icabı olarak ordumuz Eskişehir ve Eskişehir halkına bir fedakârlık tahmil etmek mecburiyetinde kaldı. Bu fedakârlık azim ziyatı mucibti. Fakat ordu mevcudiyetini kurtarmak için bu mevcudiyetini bade't-tahsil bu zaiyatı telefi etmek üzere bu fedakârlığı istedi. Ve Eskişehir bu netice ile bir felakete uğradı. Düşmanın şehre girmesi ve burayı bir zulüm ve ateş yuvası haline koyması idi. Bu gün düşman terd edildi. Buranın zaiyatını gözlerimizle görüyoruz. Yanmış yıkılmış ahali düşar-ı zarar olmuştur. Bu bütün millet için harekât-ı fedakerane idi. Ve bu şehir halkı ona göğüs gerdi. (teşekkür ederiz sedaları) Mutasarrıf Bey'in ve diğer arkadaşların izahatına göre kendimin gördüğüme nazaran halk münevver ve faaldir. Toprak mümbittir. Az zamanda zaiyatı telafi ve bu fedakârlıklarıyla iftihar edecektir⁷⁶.

Bu kötü mirasın izlerini silmek, ülkeyi yeniden yapılandırmak ve her alanda geliştirmek için atılan adımların belki de en hızlısı Cumhuriyet'in ilk on beş yılında gerçekleşecektir.

Cumhuriyetle birlikte yapılanma sürecine giren ülke içinde Eskişehir, yeniliklerin adeta merkezi oldu. Şehirde açılan birçok kurum burada deneyim kazanarak yurda yayıldı.

C. ESKİŞEHİR VE İLÇELERİ

Eskişehir şu an on dört ilçeye sahiptir. Bunlar, Odunpazarı, Tepebaşı, Alpu, Beylikova, Çifteler, Gün-yüzü, Han, İnönü, Mahmudiye, Mihalgazi, Mihaliççık, Sarıcakaya, Seyitgazi, Sivrihisar'dır⁷⁷. 1923 yılından 1938'e kadarki süre zarfında il içinde yer alan ilçelere bakıldığında şöyle bir yapı görülmektedir: 1927 nüfus sayımı sırasında Eskişehir vilayetinin üç kazası vardır; Mihaliççık, Seyitgazi ve Sivrihisar.

⁷⁶ Atatürk'ün Bütün Eserleri, c. 14, İstanbul: Kaynak Yayınları 2004, s. 247-248; Arı İnan, Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir İzmit Konuşmaları, Ankara: TTK Yayınları, 1996, s. 598.

⁷⁷ <http://www.eskisehir.gov.tr/index.php>, 12 Temmuz 2012, (Çevrimiçi).

Daha sonraki gelişmeler ve yeni ilçe kuruluşları ile ilgili olarak üç ilçe daha eklenmiştir. Çifteler, Mahmudiye, Sarıcakaya⁷⁸. Zaman içinde nüfusu artan bölgede 1927 sayımında 154195 olan genel nüfus 1935'te 183.235 olarak saptanmıştır⁷⁹.

Eskişehir'in güneybatı kesiminde yer alan Seyitgazi, ilçe olarak oldukça geniş bir alanı kaplar. Eskişehir'e 43 km uzaklıktadır. Yüzölçümü 1052 km², yüksekliği 1130m.'dir⁸⁰. 1531'de nüfusu 15.000 olarak tespit edilen bucak 1922'de ilçe olmuştur⁸¹.

1927 nüfus sayımında 15881, 1935 sayımında ise 15585 nüfusu olan bir ilçedir, 2000 yılı sayımında ise nüfus 21.671 olarak tespit edilmiştir⁸². Seyitgazi ilçesinin kuzeyinde Eskişehir, kuzeydoğusunda Mahmudiye, güneyinde Afyon, güneydoğusunda Çifteler, batısında Kütahya ile komşudur. İlçedeki ilk yerleşim M.Ö. 3.500 yılında başladığı Kültepe Höyüğü'nden ele geçen seramik parçalardan tespit edilmiştir⁸³. Seyitgazi tarihi süreç içerisinde Hititler, Frigler, Roma ve Bizans uygarlıklarına ev sahipliği yapmıştır.

Seyitgazi ilçesinin adının nereden geldiğine dair kaynaklar şu bilgiyi vermektedir: Antakyalı ya da Şamlı olan Battalgazi köleyken azat edilen biriydi. 685'te Emevi Halifesi Abdülmelik bin Mervan tarafından Misis (bugün Ceylanpınar'a bağlı Yakapınar) valiliğine atandı. 717-718'de Konstantinopolis (İstanbul) kuşatmasına katıldı. Emevilerin 740'a değin Bizans'a düzenledikleri bütün seferlerde yer aldı. 740'ta Akronion (Afyonkarahisar) yakınlarındaki bir savaşta öldü. Eskişehir'in Seyitgazi ilçesinin adını ondan aldığı sanılır, ilçe merkezinde Battal Gazi adına yapılmış bir türbe vardır⁸⁴.

Seyyit Battal Gazi Türbe'si

⁷⁸ Albek, a.g.e., s. 206.

⁷⁹ Cumhuriyet'in 15. Yılında Eskişehir, C.H.P Eskişehir İl Yön Kurulu, İstanbul: Kültür Matbaası, 1938, s. 38.

⁸⁰ Önder vd., a.g.e., s.61.

⁸¹ http://www.seyitgazi.gov.tr/default_B1.aspx?content=195, Seyitgazi kaymakamlığı (Çevrimiçi), 12 Temmuz 2012.

⁸² http://www.eskisehir.gov.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=142&Itemid=488 12 Temmuz 2012.

⁸³ Eskişehir İl Yıllığı, Ankara: Ajans Türk Matbaacılık Sanayi, 1967, s. 220.

⁸⁴ Britanica Comptons Ansiklopedisi, "Battal Gazi", C: III, s. 274. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yağmur Say, Seyyid Battal Gazi Ve Külliyesi, İstanbul: Su Yayınları, 2006; Mustafa Özçelik, Seyyid Battal Gazi Eskişehir: Eskişehir Valiliği 2009.

- سیدغازی ناحیه سی -

بو ناحیه اسکیشهر قضای تماندن اولوب (۶۲) قریه بی شاملدر .
 ناحیه نك نفوس عمومی سی (۲۸۳۰۰) راده سنده اولوب (۱۴۲۰۰)
 مسلم . (۱۴۰۰) غیر مسلم و (۱۰۰) قبطی بولور .
 داخل ناحیه ده جمعا (۵۰) جامع شریف و مسجد ، (۵۰) مکتب ،
 (۳) خان ، (۵) حمام ، (۵۸) دکان ، و (۳۵۰۰) خانه واردر .
 مرکز ناحیه (سیدغازی) قصبه اولوب اسکیشهره طقوز ، کونا هیه به
 اون اتی و بروسه یه قرق ساعت بعد مسافده بولور .

قصبه مذکوره نك آب و هوایی لطیف ایسه ده موقعی ایکی حبلق
 جبلک اراسیدر . انجق شمال طرفی آجیقدر . قصبه به ناظر بوکک
 برتبه اوزرنده غایت جسیم و قرق ، الی قبه دن مرکب سید بطال غازی
 حضر تکرینک تر به و مدرسه و مسافرین ایچون دارالضیافه لری
 واردر . فقط خرابدر . آثار عتیقه دن اولق اوزره قصبه ده بر قلعه
 خرابه سی و تر به قریبنده بر مناسیر اولوب طوکره قریه سی جوارنده
 (طغانلی قیا) ، (کردک قیای) ، (یازیلی قیا) ویا پاداق و کنبه
 یایلارنده بعض اویمه طاشلر بولور .

درون قصبه ده (۳) جامع شریف ، (۲) مدرسه ، برخان ، بر حمام ، واردر .
 اهالی ناحیه بز ، عبا ، شیاق ، کلیم ، حلی و سجاده نسج ایدر .
 ناحیه نك اراضی سی حبوبات متنوعه یتشدیرر ایسه ده میوه حصوله کلز .
 ایلیجه والیانوس قریه لرنده برر ایلیجه واردر . [۰]

[*] عئلدن رسمی جدول اخذ اولنه ماقله ناحیه نك مشعل اولسیدی قرانک اسمای سی درج
 ایلیله مامشدر .

- Seyidgazi Nahiyesi -

Bu nahiye Eskişehir Kazası tetimmâtından olup (62) karyeyi şamildir. Nahiye nüfusu umumiyesi (28 300) raddelerinde olup (14 200) Müslim, (1 400) Gayr-ı müslim ve (100) Kıpti bulunur.

Dahil-i nahiye cem'an (50) cami-i şerif ve mescid, (50) mektep, (3) han, (5) hamam, (58) dükkan ve (3 500) hane vardır. Merkez nahiye (Seyidgazi) kasaba olup Eskişehir'e dokuz, Kütahya'ya onaltı ve Bursa'ya kırk saat ba'd mesafede bulunur.

Kazayı mezkûrenin âb u havası latif ise de mevkii iki çıplak cebelin arasındır. Ancak şimal tarafı açıktır. Kasabaya nazır yüksek bir tepe üzerinde gayet cesim ve kırk elli kubbeden mürekkep Seyyid Battal Gazi Hazretleri'nin türbe ve medrese ve misafirîn için Darü'z ziyafeleri vardır. Fakat haraptır. Asâr-ı atikadan olmak üzere kasabada bir kale harabesi ve türbe karibinde bir manastır olup Tonra karyesi civarında (Doğanlı Kaya), (Gerdek Kayası), (Yazılı Kaya) ve Yapıldak ve Künbed yaylalarında bazı oyma taşlar bulunur.

Derun-ı kasabada (3) cami-i şerif, (2) medrese, bir han, bir hamam vardır. Ahali-i nahiye bez, aba, şayak, kilim, halı ve seccade nesc ider. Nahiyenin arazisi hububat-ı mütenevvia yetiştirir ise de meyve husule gelmez. Ilıca ve Alyanos (Alpanos) karyelerinde birer ılıca vardır.*

*Mahallinden resm-i cedvel ahz olunmamakla nahiye'nin müstamel olduğu kuranın esamisi derc edilememiştir.

Anadolu'ya hâkim olan Türklerle birlikte mimari eserlerden de anlaşılacağı üzere bölge Türkleşmiştir. Bizans çağı kilisesinden (manastır) sonra Türkler tarafından ilk defa 1207-1208 tarihinde I. Alaeddin Keykubat'ın annesi Ümmühan Hatun (Valide Sultan) burayı camii, türbe, imarethanelerle bir külliye haline getirmiştir. Seyit Battal Gazi'ye itafen yapılan bu külliye 1511-1517 yıllarında Osmanlı medrese binaları eklenerek bu günkü muhteşem hale getirilmiştir⁸⁵.

Eskişehir'in bir başka önemli ilçesi Çifteler'dir ve 1973'teki bilgilere göre ilçe adına ulaşabileceğimiz rakamlar şunlardır; Eskişehir'e 65 km uzaklıkta 974 km² yüzölçümü olan 5 mahallesi ve 29 köyü ile 28.6.1954'den beri ilçesidir⁸⁶.

2/2/1951

T. C.
İÇİŞLERİ BAKANLIĞI
M. İ. G. M.
2. - ŞOM.
Sayı :
621-303/3
1886

Ör. :
Çifteler köyünde Belediye teşkilatı H.

Yüksek Başbakanlığa

Eskişehir iline bağlı Çifteler köyünde Belediye teşkilatı hakkında Danıştay İkinci Daire ve Genel Kurulunca verilen kararlarla ayrıca tanzim edilen karar tasarıları eklenerek sunulmuştur.

1680 sayılı Belediye Kanununun 7 inci maddesine tevfiğin gereğinin yapılmasını müsaadelerine saygı ile arz ederim.

KO

İçişleri Bakanı

3. 7. 1951 or.

030 11 1 7 11 1 12

1524129

2-2-981 1115 18

B-20

Karşılık yazılacak yazıya, karşılık olduğu yazının gün ve sayısı ile hangi daire ve subeden yazıldığına konulması rica olunur.

Çifteler köyü'nün belediye olması

⁸⁵ Tokgöz, a.g.e., s. 32.

⁸⁶ Önder, a.g.t., s. 61.

2012 Yılında yapılan Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) nüfus sayımına göre İlçe Merkezi'nin nüfusu 11.287 kişi olup, köylerin nüfusu ise 4.624'dür. Toplam nüfus 15.911'dir⁸⁷. Sakarya nehrinin doğuş yeri bu ilçemiz olup, Sakaryabaşı veya halk arasında Sakarıbaşı olarak adlandırılır⁸⁸.

Çifteler adının "Çifte Evler"den geldiği söylenmektedir. II. Mahmut zamanında burası çiftlik haline getirilmiş ve adı "Çifteler Çiftliği" olmuş, daha sonra çiftlik adı kaldırılmıştır⁸⁹.

II. Mahmut zamanı gezginlerinden olan G. Perrot, Çifteler harası hakkında şunları yazar: "O dönemde harayı Miralay Ahmet Bey yönetmektedir ve her yıl İstanbul'a 40 kadar sağlıklı at gönderir. Burada, Sultan Mahmut zamanında çok iyi cins Arap atları vardır. Kırım savaşından sonra buraya 700 kadar İngiliz, Fransız ve Alman atı yollandı" bilgisini vermiştir⁹⁰.

T. C.
İÇİŞLERİ BAKANLIĞI

M. T. G. M.
S. M.
Sayı: 621-303

10/11/1948
Mahmudiye Köyünde Belediye
teşkilî hakkında.

698

Yüksek Başbakanlığa

Eskişehirin Çifteler Bucığına bağlı Mahmudiye
Köyünde Belediye kurulmasına dair düzenlenen karar
eklenerek sunulmuştur.
Gereğinin yapılmasına müsaadelerini saygı ile
arz ederim.

İçişleri Bakanı
um. ev

Ağazı İşleri em.
19-1-1948

13-1-48 172313

K21512

T. 12
Karşılık yazılacak yazıya, karşılık olduğu yazının gün ve sayısı ile hangi daire ve subeden yazıldığına
ilmit rica olunur.

030	11	1	196	2	101
-----	----	---	-----	---	-----

Mahmudiye köyünün belediye olması

⁸⁷ http://www.cifteler.gov.tr/default_B0.aspx?content=194, Çifteler Kaymakamlığı (Çevrimiçi), 12 Temmuz 2012. (Bknz. Ek 5).

⁸⁸ Tokgöz, a.g.e., s. 49.

⁸⁹ Albek, a.g.e., s. 24.

⁹⁰ Albek, a.g.e., s. 247.

Çifteler ile aynı tarihte ilçe olan (28.06.1954) Mahmudiye'nin ilk iskan tarihi, o dönemlere dayanmaktadır (M.Ö. 3.500)⁹¹. Şehre 53 Km. uzaklıktadır. 676 km² yüzölçümündedir. Bucağı olmayan bu ilçenin 14 köyü ve merkez belediyesinde 4 mahallesi vardır⁹².

Şehrin bir diğer önemli ilçesi olan Sivrihisar⁹³, haritadan bakıldığında da rahatlıkla fark edilebileceği gibi Eskişehir'in en geniş yüzölçümüne sahip ilçesidir ve ilin güneydoğusunda yer alır. İlçenin tarihi Frigyalılara kadar uzanır⁹⁴. Sivrihisar'ın yüzölçümü 2947 km² olup, denizden yüksekliği 1070 m.'dir. Araçlarının büyük bir kısmı ova görünümünde ise de yer yer yüksek dağ ve kayalıklar arazide düzlüğü bozmaktadır. En önemli yükseltiler Sivrihisar dağlarıdır. Bu dağların en yüksek olanı Çal dağıdır (1690 m). Diğer önemli dağ ve tepeler ise Arayıt Dağı (1300m), Boztepe (948m), Büvelik Tepe (1670m) ve Yediler Tepesidir (1531m⁹⁵). 1927 nüfus sayımına göre 5989 olan nüfus 1935 sayımında 6119'a yükselmiştir⁹⁶. İlçenin şu anki nüfusu ise 10007 kişiden oluşmaktadır⁹⁷.

Sivrihisar adı bölgeyi ziyaret eden A.D. Morthmann tarafından 1860 yılında kullanılmıştır. Bizans döneminde askeri güzergâh üzerinde bulunan kent aynı zamanda önemli bir Hristiyanlık merkezidir⁹⁸.

Sivrihisar'ın Türk hakimiyetine girmesi Selçukluların 1073'te Ankara'yı almalarından bir sene sonrasındır. Önemli mevkiye sahip olan şehir hemen Selçuklular tarafından iskân edilerek uç beyliğinin merkezi oldu. Bu zamanlarda şehrin adına Karahisar denildi. Şehirde birçok camii medrese han hamam gibi eserler yapıldı⁹⁹.

Eskişehir'in bir diğer ilçesinde Mihaliççik'tır. 1840'tan beri ilçe olan Mihaliççik'in¹⁰⁰ özellikleri şöyledir: 1650 km² yüzölçümü vardır, denizden yüksekliği 1325 m. dir¹⁰¹. 1927 yılında yapılan nüfus sayımına göre 1512, 1935 yılına göre 1835 olarak tespit edilmiştir¹⁰². 2008 yılındaki nüfus sayımına göre ilçe merkezinde 3286, köylerde 8331 kişi yaşamaktadır¹⁰³. Mihaliççik'in bulunduğu mevki batıdan Ankara'ya giden ikinci bir yol üzerinde bulunmasından dolayı klasik çağlarda konaklama yeri olmuştur. Roma çağında kasaba adının Acreia olduğu zannedilmektedir. Bizans çağında ise kasaba önemini kaybetmiş üstünlük Sivrihisar'a geçmiştir¹⁰⁴.

Mihaliççik'in adı Osman Bey'in dostu Köse Mihal'e Harmankaya ve çevresinin dirlik olarak verilmesiyle ilişkilendirilmekte ve küçüklüğü ilçede geçen Köse Mihal'in torunu gazi Mihal'e bağlanmaktadır¹⁰⁵. Mihaliççik daha önce Ankara'ya bağlıdır¹⁰⁶.

⁹¹ Tokgöz, a.g.e., s. 60.

⁹² Önder, a.g.t., s. 61.

⁹³ Sivrihisar ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Orhan Keskin, *Bütün Yönleriyle Sivrihisar*, İstanbul: 2001.

⁹⁴ *Eskişehir İl Yılı*, 1967, s. 33.

⁹⁵ Sivrihisar Kaymakamlığı (Çevrimiçi), www.sivrihisar.gov.tr, 4 Ocak 2012.

⁹⁶ *Cumhuriyet'in 15. Yılında Eskişehir*, a.g.y., s. 38.

⁹⁷ Sivrihisar Kaymakamlığı (Çevrimiçi), http://www.sivrihisar.gov.tr/default_B1.aspx?content=1009, 12 Temmuz 2012.

⁹⁸ *Eskişehir İl Yılı*, 1967, a.g.y., s. 291.

⁹⁹ Tokgöz, a.g.e., s. 65.

¹⁰⁰ Önder, a.g.t., s.61.

¹⁰¹ Mihaliççik Belediyesi (Çevrimiçi), <http://www.mihaliccik.bel.tr/?sec=1&menuid=75>, 12 Temmuz 2012.

¹⁰² *Cumhuriyet'in 15. Yılında Eskişehir*, a.g.y., s. 38.

¹⁰³ Mihaliççik Belediyesi (Çevrimiçi), <http://www.mihaliccik.bel.tr/?sec=1&menuid=75>, 12 Temmuz 2012.

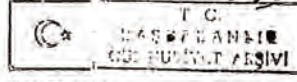
¹⁰⁴ Tokgöz, a.g.e., s. 82.

¹⁰⁵ *Eskişehir İl Yılı*, 1967, s. 98.

¹⁰⁶ Albek, a.g.e., s. 24.

T. C.
Dahiliye Vekâleti
M. U.

Sayı

Kararname

Madde-1-Bilecik Vilâyetinde Söğüt kazasına merbut Mihalğazi nahiyesi
nin Laçın, Demirciler, Bozaniç, Mayıslar, Ilıca, Köyleri mezkûr -
nahiyeden alınarak Eskişehir Vilâyetinin merkez kazasına bağ-
lı Yarımca nahiyesine ilhak edilmiştir.

Madde-2-Bu kararname hükmünü icraya Dahiliye Vekili memurdur.

REİSİCİL/HUR

BAŞVEKİL

DAHİLİYE VEKİLİ

14 IX 1
Gazi M. Hemal
İmza S. Wta

030 11 1 65 23 17

Rifat

Mihalgazi'nin Eskişehir'e bağlanması

Eskişehir'in bir mikroklima alanı olan Sarıcakaya ise 1957 yılında ilçe olmuştur¹⁰⁷. İlçe, merkeze 47 km.lik uzaklıktadır. 450 km² yüzölçümü, 220 m yüksekliği vardır. İlçeye bağlı sekiz köy ve bir belde bulunmaktadır¹⁰⁸. Sarıcakaya, Sakarya vadisinin içinde ve Roma Çağında küçük bir köy olarak kurulmuştur. Roma ve Bizans çağında bu mevkinin adı Linde olarak geçmektedir. Ulaşım zorlukları nedeniyle büyüyemeyen köy Bizanslılardan sonra Selçuk ve Osmanlı Türklerinin eline geçmiştir. Osmanlı çağında köyün adı Burnaklar olmuştur¹⁰⁹. Coğrafi konumu sebebiyle Batı Karadeniz'e yakınlığı ve yüksek dağlarla korunmuşluğu sayesinde Eskişehir'in karasal ikliminden farklı bir yapısı vardır. İlçe halkı ilkin 1300'lü yıllarda Bolu Köroğlu Dağlarının Sakarya vadisine bakan güney yamacına yerleşir. Yazın Bolu dağlarında kışın Sakarya vadisinde hayvancılıkla geçinen halk 1600'lü yıllarda şimdiki Dedemköy mevkiinde Burnaklar (Sarıkaya) köyünü kurarak yerleşik hayata geçmiştir¹¹⁰. Bir rivayete göre adını oba beyinin isminden alan Burnaklar ya da (Bağnaklar) 1700'lü yıllarda şiddetli bir yağmurun büyük hasar verdiği köylerini terk ederek şimdiki tepelere taşınırlar. İsmi zamanla Barak, Barnak, Burnak, Bunak şekline dönüşen köy, Osmanlıların son zamanlarında Burnaklar olarak kayıtlara geçer. Cumhuriyetten sonra köyün ilk ve ikinci yerleşim alanları birer mahalle oluşturacak şekilde birleştirilerek, Burnaklar muhtarlığı adı altında toplanmıştır. Burnaklar önce Söğüt ilçesine bağlı bir köy iken 1944'te Eskişehir'e bağlanır. 1956'da ilçe statüsüne kavuşturularak Eskişehir'e bağlanan ilçe civardaki sarı kayalar nedeniyle önce Sarıkaya, 1958 yılında Sarıcakaya adını alır¹¹¹.

E S K İ Ş E H İ R İ L İ				
5442 sayılı kanunun 2 nci maddesi gereğince				
adı Türkçeleştirilen				
tabii yer adları				
(1) Haritada bulunduğu yerin:				
S. sağa kıymeti				
Y. yukarı kıymeti				
Tabii yerin adı	Tabii yerin yeni adı	(1) 1:200 000 haritada yeri	yerin tarifi	
1- Mankatav Tepe (1030)	Unver Tepe	Eskişehir S.40/Y.I a karesinde	Seyitgazi ilçesi merkez bucağına bağlı Değişören köyünün 4 Km.kuzeyinde	
2- Zahran Dere	Arpa Deresi	Afyon S.38/Y. I ç karesinde	Seyitgazi ilçesi Kırka bucağına bağlı Gökçenoluk köyünün 1 Km.kuzeydoğusunda	
3- Harmi Dere (1:25 000 da Harami Dere)	Adaderesi	Afyon S.39/Y.I ç karesinde	Seyitgazi ilçesi Kırka bucağına bağlı Numanoluk köyünün 2 Km. kuzeybatısında	
4- Margi Sırtları	Kozlu Sırtları	Sivrihisar S.42/Y. v karesinde	Merkez ilçesi merkez bucağına bağlı Kozlubl (Margi) köyünün 1 Km. kuzeyinde	

Eskişehir'de adı Türkçeleştirilen yerlere dair

¹⁰⁷ Önder, a.g.t., s. 61.

¹⁰⁸ Sarıcakaya Kaymakamlığı (Çevrimiçi), http://www.saricakaya.gov.tr/default_B0.aspx?content=1004, 4 Ocak 2012.

¹⁰⁹ Tokgöz, a.g.e., s. 85.

¹¹⁰ Eskişehir İl Yıllığı 1967, s. 184.

¹¹¹ Eskişehir İl Yıllığı, 1967, s. 185.

1. BÖLÜM

Eskişehir'de Merkezi ve Yerel Yönetim

A. ESKİŞEHİR'DE MERKEZİ YÖNETİM

1. Eskişehir Valileri

Eskişehir valileri hakkında kaynaklarda ve kayıtlarda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Bu sebeple burada yalnızca adları ve görevde bulundukları süreler belirtilmiştir. Cumhuriyet'in kuruluşundan 1938 yılı sonuna kadar Eskişehir'de görev alan valiler şunlardır: *Nihat Bey (1923-1925), Cemil Bey (1925-1927), İsmail Hakkı Bey (1927-1935), Talat Öncel (1935-1936), Kadri Üçok (1936-1938)*¹¹².

Rıfat Talat Öncel: Hakkı Efendi ile Aliye Hanım'ın oğlu olan Rıfat Talat Öncel 1897 (1313) yılında Kayseri'de doğmuştur. Ortaöğrenimini Darüşşafaka Sultanisi'nde tamamladı. Türk Ocağı vasıtasıyla yüksek tahsil için İsviçre'ye gönderilmiş ise de harp hali nedeniyle tahsilini tamamlayamadı. Mülki İdarenin çeşitli kademelerinde görev yaptı. 1925-1930 Gaziantep, 1930-35 Mardin, 1935-1936 Eskişehir, 1936-1945 yıllarında Amasya vilayetleri valiliklerinde bulundu. 8 Ağustos 1945 yılında Amasya valiliğinden emekli edildi. Fransızca bilen Öncel emekli olarak ikamet ettiği Kayseri'de 15 Şubat 1968'de vefat etti¹¹³.

Mehmet Kadri Üçok: 1881 (1297)'de Diyarbakır'da doğdu. Mektubi Kalemünde Katip Mehmet Necip Efendi'nin oğludur. İlk ve orta öğrenimini Diyarbakır Askeri Rüştiyesi'nde tamamladıktan sonra Bursa İdadisi'nden mezun olarak Mülkiye Mektebi'ne girdi. 27 Eylül 1905'te yüksek kısmı bitirerek Diyarbakır İl Maiyet Memurluğuna atandı. Stajını ikmal ettikten sonra 31 Ocak 1907'de Siverek, 27 Nisan 1908'de Viranşehir Kaymakamlıkları yaptı. Son görevinde bir süre Ergani Mutasarrıflığına vekâlet etti. 18 Kasım 1909'da Cizre, 1 Ekim 1912'de Palu Kaymakamlıklarına nakil edildi. 10 Eylül 1917'de Mardin Mutasarrıflığına getirildi. 21 Nisan 1918'de Muş Mutasarrıfı oldu. Bu görevde iken TBMM'nin I. dönemi için 4 Nisan 1920'de yapılan seçimde Diyarbakır milletvekili olarak 23 Nisan 1920'de açılışında hazır bulundu. Görülen lüzum üzerine Van valiliğine atanarak 16 Eylül 1920'de Meclisten ayrıldı. Milletvekilliği ile memurluğun bir kişi üzerinde bulunmasını yasaklayan "Nisab-ı Müzakere Kanunu" hükmüncé kendisine sorulduğunda valiliği tercih etmesi ile 19 Ekim 1920'de milletvekilliğinde istifası kabul edildi. Mecliste bulunduğu beş ay içinde kürsüde 13 konuşma yaptı. 3 soru önergesi verdi. 11 Kasım 1922'de Urfa mutasarrıflığına tayin edildi. 25 Şubat 1923'te Mülkiye Müfettişi oldu. 4 Mart 1926'da Tokat, 10 Ağustos 1930'da Amasya, 25 Mayıs 1936'de Eskişehir ve 27 Haziran 1938'de Çorum Valiliklerinde görevlendirildi. 15 Nisan 1940 'ta kendi isteği ile emekliye ayrıldı.

Maliye Vekâleti Kazanç Vergileri İtiraz Tetkik Komisyonunda üye olarak çalıştı. 29 Mayıs 1958'de Ankara'da öldü. Cebeci Asri Mezarlıkta toprağa verildi. Evli olup dört çocuk babası idi. Arapça Farsça Ermenice ve Fransızca bildiği resmi hal tercümesinde yazılıdır¹¹⁴.

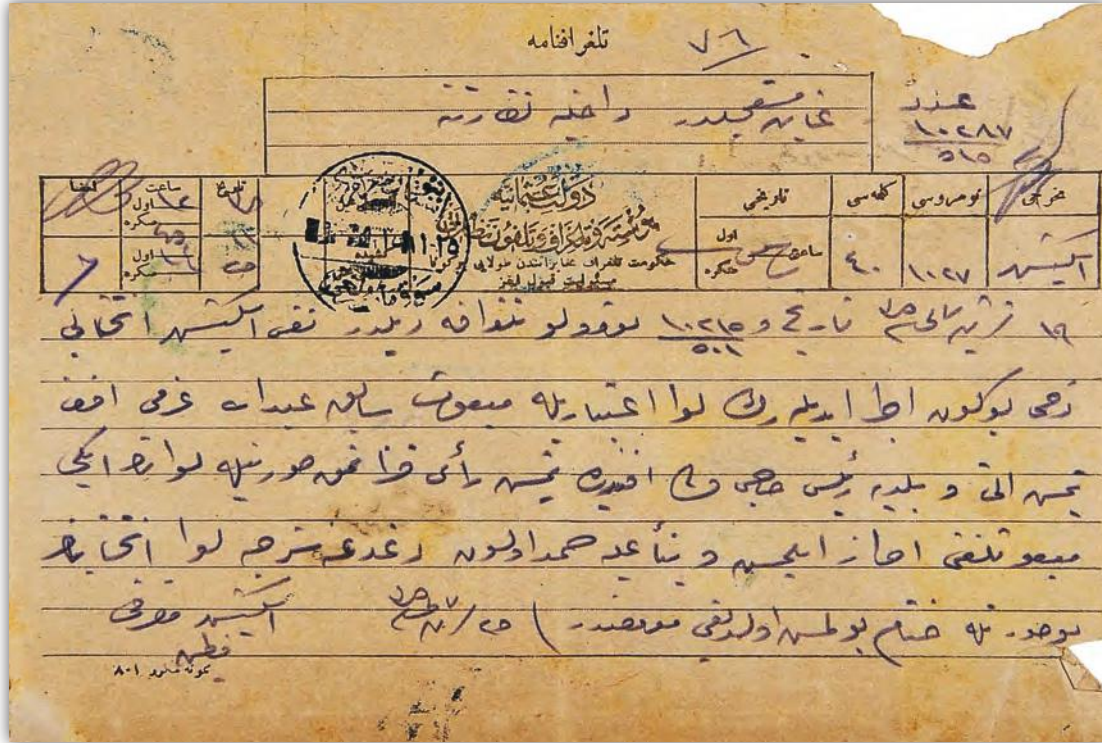
¹¹² Eskişehir İl Yıllığı, a.g.y., 1976, s. 4.

¹¹³ Ali Galip Baltaoğlu, "Bir Vali Hakkında Atatürk'e Yazılmış Şikâyet Mektubu", *Turkish Studies*, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4/3 Spring 2009, (Çevrimiçi). 18 Ağustos 2012.

¹¹⁴ Bilinmeyen Diyarbakır (Çevrimiçi), <http://www.bilinmeyendiyarbakir.com/cumhuriyet.html>, 1 Mart 2012.

2. Eskişehir Milletvekilleri

16 Mart 1920' de İstanbulun işgali üzerine İstanbul Hükümeti'nin iş yapamaz duruma gelmesi Amasya Genelgesinden beri üzerinde ısrarla durulan yurdun ve milletin sorumluluğunu üzerine alacak bir meclis kurmak için Ankara'da toplanılmaya başlanılmıştır. Atatürk bu konudan şöyle bahsetmektedir; *Meclisin Nisanın 23'üncü Cuma günü açılmasına karar verdik*¹¹⁵. Bu şekilde 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi açılmıştır. *Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin müzakerelerinde ileri sürülmüş olan fikirler (Beyanatlar, nutuklar, takrirler) kabul ettiği mevzuat (Kanunlar, tefsir ve umumi heyet kararları) ve bizatihi meclis adına muayyen sebeplerle yayınlanan Beyannameler gibi vesikalardan çıkarılan sonuçlara göre, Türkiye Büyük Millet Meclisi kendisini bir ihtilal organı olarak ilan etmiştir; Manevi şahsiyetinde Başkumandanlığı muhafaza (yani İstiklal Savaşı'nı bilfiil idare) eden millet ve memleketin alinyazısını elinde tutan en üst kudret olan milli hâkimiyeti kullanacak, rakip tanımayan tek meşru organ*¹¹⁶. Milletvekilleri seçildikleri yasama yılına göre sıralanmış olup haklarında kısa bilgilere TBMM'nin çıkartmış olduğu Milletvekilleri Kataloğu'ndan ulaşılmış bulunuyoruz.

Eskişehir Mutasarrıfı Fatin Bey'in Dâhiliye Nezaretine 1919 seçimlerinin sonuçları ile ilgili çektiği telgraf (Abdullah Azmi Efendi 76, Belediye Reisi Hacı Veli Efendi 70 oy almıştır.)

¹¹⁵ Atatürk, a.g.e., 2004, s. 129.

¹¹⁶ Cemil Koçak, *Birinci Meclis*, İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları, 1998, s. 10.

- I. Yasama döneminde (1920-1923): Abdullah Azmi (Torun), Eyüp Sabri Bey (Eyüp Sabri Akyol (Akgöl), Emin Bey (Mehmet Emin Sazak), Hacı Veli Efendi (Veliyullah Akbaşlı), Halil İbrahim Efendi(Sipahioğlu), Hüsrev Sami Bey (Kızıldoğan) (Sami Ay doğmuş), Mehmet Niyazi Bey (Mehmet Çamoğlu).
- II. Yasama döneminde (1923-1927): Ali Ulvi Bey (Bayrakdar), Mehmet Arif Bey (Ayıcı), Emin Bey (Mehmet Emin Sazak), Abdullah Azmi Bey (Torun).
- III. Yasama döneminde (1927-1931): Dr. İsmail Besim Paşa (Ardakut), Sait Bey, Ali Ulvi Bey (Bayrakdar), Emin Bey (Mehmet Emin Sazak).
- IV. Yasama döneminde (1931-1935): Ali Oğlu Ahmet Bey (Ahmet Özdemir), Cafer Bey (Sayılır), Yusuf Ziya Bey (Özer), Emin Bey (Mehmet Emin Sazak).
- V. Yasama döneminde (1935-1939): Osman Işın (Osman Zühdü Işın), İstamat Özdamar (CHF Müstakil), Ahmet Özdemir, Yusuf Ziya Özer, Emin Bey (Mehmet Emin Sazak)¹¹⁷ Eskişehir'den milletvekili olarak seçilmişlerdir.

3. Mustafa Kemal Atatürk ve Eskişehir

Atatürk çıktığı yurt gezilerinde ya da bir yerden başka bir yere giderken güzergâh üzerinde bulunan Eskişehir'e toplam yirmi iki defa gelmiştir.

Eskişehir Mutasarrıflık Dairesinde 15.1.1 / 15 Ocak 1923 (saat 3.40'tan sonra) Atatürk seyahat etmesinin amacını açıklamak için Maksud-ı Seyahat başlığı altında bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmanın özeti şöyledir: *Efendiler! İki maksatla seyahat ediyorum. Birincisi, son muzafferiyattan beri talim ve terbiye ile iştigal eden ordumuzu görmek ve bu talim ve terbiyenin derecesini tetkik eylemektir. Ordu mıntakası fevkalade geniştir. Mümkün olursa Adana'ya kadar gideceğim. İkincisi bu münasebetle ahali ile yakından temas etmek ve onlarla müdavele-i efkar eylemektir*¹¹⁸. Paşa, seyahat amacını açıkladıktan sonra Mutasarrıf Nihat Bey ile yaptığı konuşmada Eskişehir'in vaziyeti hakkında bilgiler almıştır. Bölgede hububat sıkıntısı olmuştur ve ihtiyaç sahiplerine tohum dağıtımı yapılmaya çalışılmaktadır. Bu dağıtımı İktisat vekâleti namına İktisat Müdürü Feri Bey yapmıştır. Havalanın iyi gitmesi ile nadasa bırakılan arazilerden bir sonraki yıl için iyi verim alınacağı öngörülmüş, ayrıca hayvan sıkıntısı çekildiği de ifade edilmiştir. Mustafa Kemal, Eskişehir ormanları konusuna da değinmiştir. Orman Müdürü Arif Bey, Eskişehir'de fen memurlarının hazırladığı rapora göre 225 hektar orman olduğunu, bu ormanları çam ve meşe ağacından oluştuğunu belirtmiştir. Bölgede üç tane ateş, 15-20 kadar da su hazarhanesi olduğu ifade edilmiştir. Eskişehir ormanlarından Ankara, Konya ve daha önceleri de İstanbul'a sevkiyat yapıldığı aktarılmıştır. Liva dâhilinde Çifteler'e kadar bir şose olduğu da konuşmalardan çıkarılabilmektedir.

Atatürk yeni kurulan hükümetin ne şekilde olduğunu açıklayarak bu hükümet şeklinin eskiden olduğu gibi tek bir kişinin isteğine bağlı bir yapıda değil halkın yönlendirmesi ve istekleri doğrultusunda hareket ettiğini belirtmiştir. Bu noktada geçmiş yönetimde padişahların ne gibi bir siyaset izlediklerine de değinen Mustafa Kemal'in sözleri şu şekildedir:

¹¹⁷ T.B.M.M. Milletvekilleri Albümü, T.B.M.M. Basın Yayın Halkla İlişkiler Genel Müdürlüğü Yayınları, No.1, Ankara, 2010, s. 29, 95,148, 200, 258.; Fahri Çoker, **Türk Parlamento Tarihi 1. Dönem 1919-1923**, c. 3 Ankara TBMM Basımevi Müd. 1995, s. 407-418; Kazım Öztürk, **Türk Parlamento Tarihi 2. Dönem 1923-1927**, c. 3, Ankara TBMM Basımevi Müd. 1995, s. 321-326; Kazım Öztürk, **Türk Parlamento Tarihi 3. Dönem 1927-1931**, c. 3 Ankara TBMM Basımevi Müd. 1995, s. 259-266; Fahri Çoker, **Türk Parlamento Tarihi 4. Dönem 1931-1935**, c. 2, Ankara TBMM Basımevi Müd. 1996, s. 223-229.

¹¹⁸ İnan, a.g.e., s. 11; **Atatürk'ün Bütün Eserleri (ATABE)**, c.14, İstanbul: Kaynak Yayınları 2004 s. 232.

Efendiler! Osmanlı tarihini tetkik edersek görürüz ki bu bir millet tarihi değildir. Milletimizin mazi-deki halini ifade eden bir şey değildir. Belki milletin başına geçen birtakım insanların hayatlarına, ihtiraslarına, teşebbüslerine ait bir hikâyedir. Bu böyle olmakla beraber bütün bu devirlerde dâvet namına muayyen bir istikameti siyasiye yoktu. Belki devletin ve milletin başına geçen insanların kendilerine mahsus siyasetleri vardı veyahut hiç siyasetleri yoktu¹¹⁹. Bu sözlerin ardından örnek vererek açıklamak maksadıyla Fatih Sultan Mehmet’in padişahlığı esnasında takip ettiği siyasetin bir batı siyaseti olduğunu ancak ölümünden sonra başa geçen Bayezit’in ise taassup dairesi içinde hareket edip herhangi bir siyasetinin olmadığını açıklamıştır. Ardından gelen Yavuz Sultan Selim’in ise bir doğu siyaseti takip ettiğini, Sultan Süleyman’ın ise iki siyaseti birden takip etmeye çalıştığını söylemiştir. Bu dört sultan haricinde kalanların da tam manasıyla bir siyaset takip edemediklerini belirtmiştir. Bu sözlerden anlaşılacak olan devletlerin kuruluşundan itibaren takip ettikleri, ulaşmak istedikleri bir siyasetlerinin olması gerektiği ve başa geçen şahısların değişmesi halinde dahi esas alınan siyasetin değişmemesi gerektiğidir.

Açıklamaların ardından Türkiye’nin siyasetinin ne olduğunu da şu şekilde belirtmiştir: Takip olunması makbul olan siyaset milletin tabii kabiliyet ve ihtiyacıyla mütenasip olanıdır. Bizim için ne ittihad-ı İslam ne de Turanizm mantıklı bir meslek-i siyaset olamaz itikadındayım. Artık Türkiye’nin devlet siyaseti hudud-ı milliyesi dâhilinde hâkimiyetine istinaden müstakil yaşamaktır. Bu günkü milli hükümetimizin düstur-ı hareketi budur¹²⁰. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun birinci maddesinde belirtilen ifade takip olunacak siyasetin en temel özelliği niteliğindedir. Bu temel “Hâkimiyet kayıtsız şartsız millettir.” ifadesidir. Hâkimiyet denen iradenin tek bir şahsa bırakılması milletin başına çeşitli felaketlerin gelmesine sebep olacağı gibi milletin hâkimiyetini kullanırken de uyanık davranması ve bu iradeyi başkalarına kaptırmaması gerektiği uyarısında bulunmuştur.

Mustafa Kemal Atatürk, Latife Hanım ile Eskişehir Gar’ında

¹¹⁹ İnan, a.g.e., s. 24.; ATABE, c.14, s. 249.

¹²⁰ İnan, a.g.e., s. 24.; ATABE, c.14, s. 250.

Milli iradenin her hangi bir şahsın eline bırakılmasından doğan sıkıntıların en yakın hatırlatıcısı I. Dünya Savaşı'na girilirken bu durumun halkın isteği olup olmadığı meselesidir. Bu nokta üzerinde de duran Atatürk şunları ifade etmektedir: Millet'in Harb-i Umumiye girmek için meye-anı kalbi var mıdır? Ben zannediyorum ki yoktur. Çünkü Harb-i Umumiye girmeden evvelki devirlerin her biri de felakete müncer safahat ile dolu idi. Zaruret-i katiye olmadıkça millet istemezdi ki harb olsun. Mamafih harbe girmiş ise kabahat kendisinin değildir diyebilir miyiz? Hayır, kabahat ma'teessüf kendisindir. Çünkü hâkimiyetini başka ellere vermiştir¹²¹.

Harbin ardından imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'na ve sonrasına da dikkat çeken Mustafa Kemal, yapılmaya çalışılan antlaşma belki iyi niyetli gibi gözükse dahi akabinde yurdun işgal edildiğini bunun nedeninin de milli egemenliğin olmamasından kaynaklandığını hatırlatmıştır. Yaşananlardan sonra artık milletin hâkimiyetini bir şahsa terk etmesinin mümkün olamayacağını belirtmiştir. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun ikinci maddesi milli egemenliğe vurgu yapmaktadır ve şöyle ifade olunmuştur: *Maddedeki ikinci fıkra usul-i idarededeki prensibimizi ifade etmektedir. Buna nazaran mukadderat-ı millete yalnız ve ancak millet hakim olacaktır. Milleti temsil eden idare-i milliyeyi millet namına mahdud ve muayyen bir zaman için şahsiyet-i tecelli ettiren Millet Meclisi dahi en nihayet millet tarafından tecdide maruzdur. Asıl olan millettir. Hâkimiyet onun olduğu gibi idare hakkı da onundur*¹²². Henüz yeni kurulan Cumhuriyet yönetiminin esaslarının yerli yerine oturmadığı sebebiyle bu idare içinde seçilen yönetim usulünün ise vahdet-i kuva (kuvvetler birliği) olduğunu belirtmiştir. Şeriata göre hükümet biçiminin nasıl olacağını da açıklayan Mustafa Kemal şunları söylemiştir: *Nusus-ı Kur'aniye'ye ve Ehadis-i Nebeviye'ye göre hükümetin yalnız esasatı ifade olunmuştur. O esasat şunlardır. Meşveret adl, uli'l emre itaat. İdareyi devlette meşveret çok mühimdir. Bizzat Cenab-ı Peygamber dahi meşveretle iş yapmak lüzumunu söylemiştir. Ve kendisi bizzat öyle yapmıştır*¹²³. Danışılmadan başkalarının fikirleri alınmadan yapılan bir yönetimin doğru olmayacağını bu nedenle meşveret yapılması gerektiğini, fakat emre itaat kısmında bahsedilenin kesinlikle tek bir şahıs değil milletin seçtiği ve millet namına iş görecektir olanların kararına yani milletin sesine itaat gerektiğini sözlerine eklemiştir. Ancak millet namına çalışan meclislere dahi halkın kayıtsız şartsız bir güven duyulmaması gerektiği, çünkü meclislerin dahi istibdat yapabileceklerini ve bu baskının tek bir şahsın baskısından daha fena sonuçlar doğurabileceği uyarısında bulunmuştur. Millet'in kendi hakkını korumak için vekillere geniş haklar vermek ve yanlış işlerin önünün açık tutulması yerine milli hakları koruyucu kanunların gerektiği ve ancak bu şekilde milletin egemenlik hakkının sağlıklı işleyebileceğini belirtmiştir.

Atatürk, hilafet konusuna da değinerek, hilafetin siyasi ve idari bir noktada etkisinin olmaması gerektiği çünkü hâkimiyetin millete ait olduğu, ilmi ve dini nokta ise halifelik görevini yalnızca Türkiye'nin üstlenmesinin doğru olmayacağını söylemiştir.

İslam âlemini etkileyecek ve tabiatı altına almak isteyecek hilafet makamının öncülüğünü Türkiye'nin yapması uygun olmayacağından ve yapılmak istenenin de milli hâkimiyete ters düşeceğinden uygun olmadığı ifade edilmiştir. Hz. Peygamber'in "Benden 30 sene sonra hilafet olamayacak sultanlıklar olacak." sözünü de kendi açıklamaları içinde yer veren Mustafa Kemal, Hz. Ömer'in hilafet makamına seçildiğinde kendisine Hilafet-i Resulullah dendiğini ancak onun bu sıfatı kabul etmeyip halife

¹²¹ İnan, a.g.e., s. 25.; ATABE, c.14, s. 250.

¹²² İnan, a.g.e., s. 25.; ATABE, c.14, s. 251.

¹²³ İnan, a.g.e., s. 26.; ATABE, c.14, s. 252.

değil kendinin yalnızca bir emir olduğunu söylediğini hatırlatmıştır. Hz. Ali'den sonra başa geçen hiçbir halifenin bütün İslam âlemini idare edemediğini böyle bir yaptırım gücünün hiçbir zaman olmadığını, halifelik makamına göre de hiçbir İslam devletinin hareket etmediğini belirtmiştir. Bu günkü hükümetin ise milletin rahatı ve huzuru için var olduğunu sözlerine eklemiştir.

Eski hükümetler ile yeni hükümet arasında bir kıyas yapan Gazi şunları ifade etmiştir: *Milli olmayan sabık hükümet milletin refahını muhafaza etti mi? Vakız sabık hükümetler namütenahi yerler zapt etti. Fakat onlardan ricat ede ede bugün tespit etmeye uğraştığımız bu hududa geldi. Ziyatımızın yani eski hükümet tarzındaki ziyatımızı birkaç misal anlayabileceğiz. Süveyş Kanalı açıldıktan sonra Yemen'de zayı olan Türk evlatlarının miktarı 1,5 rahlesindedir. Afrika ve Suriye'nin muhafazası için feda edilen Türk evlatları da hadden efmundur. Milletimiz baştan ayağa kadar çok fakirdir ve refah ve saadetten de uzaktır. 2-3 sene evvel Samsun'da halk bir miting yapıyordu. Ecnebler halkın miting yapıp yapmadığını tecessüs ettikten sonra "Hayır miting olmadı birtakım hamal toplandı" demişlerdir. Hâlbuki Efendier! Bunlar fakru zarurette düçar olmuş efrad-ı millet idi. Milletin refah ve saadetini temin etmeyen hükümet muzirdir. Fenadır ve terki lazımdır. Fakat biz onu kolay terk edemedik. Ve millet ondan halas bulabilmek için çok fedakârlık yapmıştır ve daha çok fedakârlığa lüzum vardır. Bugünkü şekl-i hükümetimiz iyi midir? İyidir! Millet bu milleti tesis sayesinde münkariz bir devletten muvaffakiyetlerle tetevvüç eden yeni bir hükümet kuruldu¹²⁴. Bu sözlerinin ardından Atatürk, hükümetin halkı ve devleti zengin etmek yani yurttaki eksik olanları almayarak milleti hak ettiği yere taşımak için var olduğunu söylemiştir. Yapılacaklar ve halk adına halkı mücadelesini verecek bir parti kurmanın şart olduğunu savunan Mustafa Kemal, bu partinin adının da Halk Fırkası olması gerektiğini belirtmiştir.*

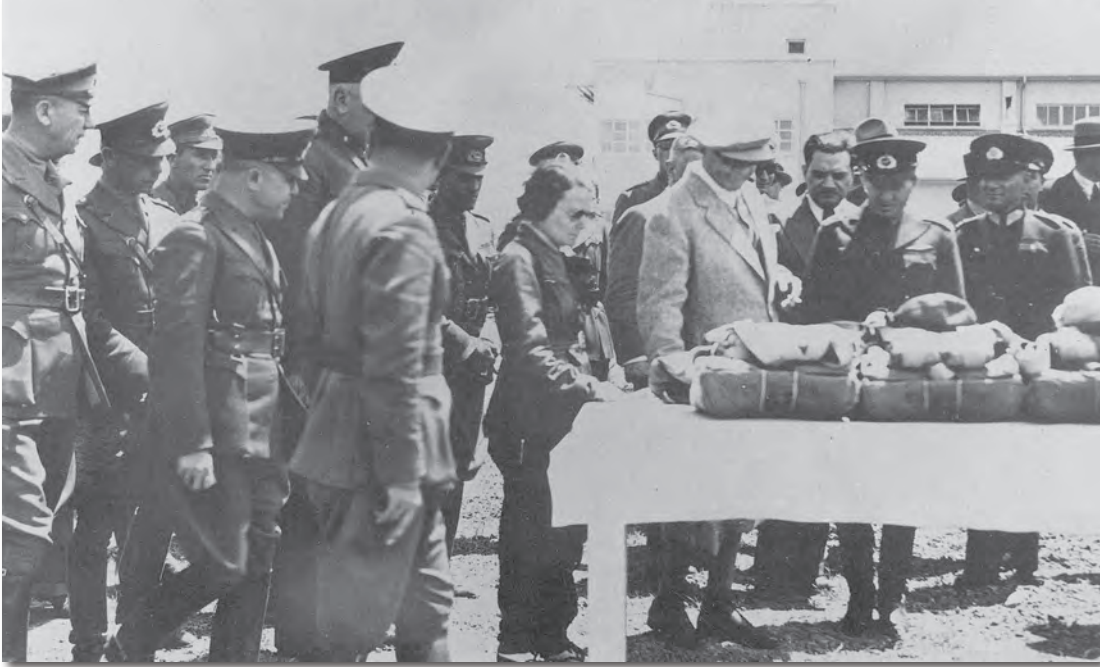
Atatürk ordu denetiminde

¹²⁴ İnan, a.g.e., s. 28; ATABE, c.14, s. 255.

Yeni kurulan devletin yapacağı işlerde planlı ve programlı hareket etmesi gerektiğini vurgulayan Atatürk şimdiye kadar yapamayacağı bir sözü millete vermediğini, yaptıklarını da milletin desteğiyle yaptığını ve yine milleti desteğine ihtiyacı olduğunu sözlerine eklemiştir.

Eskişehir Mebusu Abdullah Azmi Efendi söz alarak şunları söylemiştir: *Eskişehirliilerin mücadele-i milliyede gösterdiği fedakârlık hakkındaki takdirata Eskişehirliiler namına teşekkür ederim. Şimdiye kadar olan mesaide ve harekâtta hata olmadığını bu kanaatle arz ederim ki akdemce bir vesile zat-ı alileri Müdafaa-i Milliyemize dair beyanetta bulunurken Avrupalıların Yunanlılardan maada kuvvet-i harbiye tedarik edemeyeceklerine kanaatim vardı. Ve onları bir noktaya kadar çektikten sonra imha edeceğiz demiştiniz. Bu takip olunan gaye hususunda büyük amil olmuştur. Düşmanı öyle bir noktaya kadar çekerek milli yurdumuzda imha edildiğini gördüğümüzü söylemekle iftihar ederim. Milletim ilm-ü irfan yolunda ve asrın ihtiyacıyla mütenasip olan tasavvuratımızda muvaffak olunacağını beyanat-ı sabıka ve ondaki isabetler beraat-i istihlaldir. Ben buna şahit olduğumu bila-riya arz etmek isterim.*

Gazi Paşa: Millete söylenen sözlerden ve verilen vaatlerden ve hadisenin bizi teksip etmediğinden bahsolundu. Hakikaten memlekete hizmet etmek isteyenlerin kalbi açık olmalıdır. Açık söylemelidirler. Milletle milleti sevk ve idare eden insanlar açık kalp ile görüşmelidirler. Yapılacak şeyler olduğu gibi ifa olunmalıdır. Yoksa safsatalarla milleti ifa etmek ifsal etmek demektir. Şiarımız daima memlekete karşı hakayıkı ifade olmalıdır. Ve ancak bu tarz milleti tenvire badi olabilir. Millete hakikati izah edenlerin kendisinin de aldanmadığına emniyeti olmalıdır. Arkadaşlar! Benim bütün hayatımda takip ettiğim meslek budur¹²⁵.

Atatürk parasütlerin önünden Fahrettin Altay'dan bilgi alıyor.

¹²⁵ İnan, a.g.e., s. 31.; ATABE, c.14, s. 258.

Gazi’nin Eskişehir’e Cumhuriyet’in ilanından sonraki ilk gelişi 29 - 30 Ağustos 1924’te olmuştur; bu gezi onun şehre 10. gelişidir. Atatürk yanında mahiyeti, Latife Hanım ve Fevzi Paşa ile birlikte Ankara’dan başlayarak çıktıkları yolculuk sırasında önce Eskişehir’e de uğramışlardır. Şehirde halk kendilerini büyük bir sevinçle karşılamıştır. Atatürk burada bazı görüşmeler yaptıktan sonra Belediye Başkanına: “*Gecenin bu geç saatinde Eskişehir halkının şahsıma gösterdiği samimi muhabbete teşekkür ederim. Benim için rahatsız oldular. Lütfen selamlarımı, muhabbetlerimi kendilerine iletiniz.*” demiştir¹²⁶. Atatürk 2 Ocak 1925’te Konya’ya giderken yol üstündeki Eskişehir istasyonunda duraklamış, burada iki buçuk saat geçirmiş ve tren vagonuna gelen şehrin ileri gelenleri ile konuşmuştur. Bu ziyaret özellikle Eskişehir’e olmadığından 11. gelişi gibi yorumlanmamalıdır. Yapılan konuşmayı Eskişehir’in yerel gazetesi İstikbal şöyle aktarmıştır: *Gazi Paşa derhal mektep hatırasını yad etti. Sınıf arkadaşı Erkan Harbiye Reisi Mustafa İzzet Beyefendi’yi de çağırdı. Gazi, sakin iskemlesine oturdu. Hasbıhal başladı, şehri sordu. Sıhhiye müdürü Kızıl hastalığından bahsetti. Gazi Paşa, şehrimizi hiç beğenmiyordu fakat ümidi var idi. “Her halde daha düzgün ve daha rahat şehirler doğacak. Her şeyden evvel huzur elzem.” dedi. Mebuslarımızdan Emin Bey’i affetmiş idi. Arif Bey’e şaşıyor idi. İnkılâp için çok derin fikirler söyledi. Revolution yapıldı. Artık revolution için çok gayretli çok lüzumlu sayıyor idi. Gazetecilik Cahit Bey’den Kadri, Lütfi, Sadri İbrahim Bey’e kadar konuşuldu. Her birisini Gazi takip etmiş idi. Henüz Musul gibi devletin hayatı bir meselesi var iken bir Amerikalı’nın aile bütçesi kadar bütçesi olan bir devletin hükümeti aleyhine yazılacak yazılarda insaflı olmak pek dürüst bir hareket olacağı kanısındaydı*¹²⁷.

Atatürk ordu hakkında bilgi alırken

¹²⁶ M. Önder, a.g.e., s. 72.

¹²⁷ ATABE, c.7, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1998, s. 142.

21 Eylül 1925'te Gazi, Eskişehir'e 11. kez gelmiştir. Bu gezi şapka inkılâbının ardından düzenlenen bir çeşit yurt gezisidir ve uğranan yerlerden birisi de Eskişehir olmuştur. Şapka kullanımı ilk Kastamonu'da başlamasına rağmen şaşırtıcı bir şekilde tüm yurttan yayılmış şapka, kasket, keçe başlık takanlar bir anda çoğalmıştır. Atatürk'ün treni 21 Eylül sabahı saat 9'da istasyona geldiğinde Eskişehirililer de bu başlıklardan takmış olarak Cumhurbaşkanlarını karşılamak üzere hazır bulunmuşlardır. *Eskişehir valisi Nihat Bey, mevki komutanı Emin Paşa, Eskişehir Belediye Başkanı ve Belediye Meclis üyeleri, Cumhuriyet Halk Fırkası Başkanı ve üyeleri, Havacılık İşleri Müfettişi Muzaffer, Devlet Demiryolları Genel Müdürü Behiç (Erkin), Eskişehir Temyiz Mahkemesi Üyeleri, esnaf temsilcileri, öğretmenler ve halk istasyonda Atatürk'ü karşıladı. Atatürk şık, lacivert bir elbise ve fötr şapkasıyla trenden indi. Gördüğü manzaradan memnundu. Herkes şapkalydı. Atatürk gar binasında ikram edilen kahveyi içerken temyiz mahkemesi üyeleri ile görüştü. Bir üye (- Yalnız kafalarımızı değil, dış görünüşümüzü de değiştirdiniz Paşam. Biz de asrın medeniyet dünyasında yerimizi alacağız. Bu memleketin münevverleri de halkı da sizinle beraberdir.) dedi. Atatürk (- Bu sabah Eskişehirilileri başlarında medeni serpuşlarıyla görmek beni son derece memnun etti. İnkılâbımızın her safhasında Eskişehirilileri yanımızda görmek bize güven veriyor.) diye cevap verdi*¹²⁸. Atatürk burada yarım saat kadar kalmış ve görüşmelerin ardından treni ile tekrar hareket etmiştir.

Atatürk Eskişehir Garında

¹²⁸ M. Önder, a.g.e., s. 74.

Atatürk'ün Eskişehir'e 12. gelişi şu şekilde olmuştur: Resimli Ay Dergisi adında bir yayında bazı komünist faaliyetler yayımlanmış buna karşı bazı milliyetçi gruplar harekete geçmiş ve iki karşıt görüş arasında gerginlikler yaşanmıştır. Durumdan haberdar olan Gazi Paşa, İstanbul'a gitmek için Ankara'dan hareket etmiş ve 5-6 Ağustos 1929 gecesi saat 1'de Eskişehir istasyonunda duraklamış ve burada görüşmeler yapmıştır. İstasyonda Eskişehir Valisi İsmail Hakkı Bey, Eskişehir Milletvekilleri Ali Ulvi ve Emin (Sazak), Eskişehir Temyiz Mahkemesi Üyeleri, Belediye Başkanı, C.H.F. Heyeti, asker ve sivil ileri gelenler Atatürk ile arkadaşlarını karşılamışlar ve onları istasyonun büyük salonuna alarak istirahat etmelerini sağlamışlardır. *Büyük salon hınca hınç dolmuştur. Vali karşılamaya gelenleri teker teker Atatürk'e tanıtmış, bu sırada Sakarya Gazetesi Başyazarı Hasan Basri'yi de tanıtmıştır.*

Atatürk: - Sakarya Gazetesi, güzel ve yerinde bir isim. Biz Sakarya'da iman kuvvetiyle kırılmaz azimimizi dünyaya gösterdik. Haklılığımızı anlattık. Gazeteciler de haktan hakkaniyetten ayrılmamalı gördüklerini, düşündüklerini, bildiklerini, hiçbir kuvvetin esiri olmadan samimiyetle yazmalıdırlar. Atatürk bu cümleleri söylerken Eskişehir Milletvekili Ali Ulvi Bey'i gördü. Ona şöyle seslendi:

- Öyle değil mi Ali Ulvi Bey? Siz ki Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Eskişehir Şubesi'ni bu azim ve cesaretle teşkil ettiniz. Daha sonra Cumhuriyet Halk Fırkasını da... Bu milli ve vatani teşekküllerinin faaliyetlerini sektedar etmeye çalışanlar karşınızdaydı. Hatırlarsanız yine bu istasyonda bu fesat zümrelerinin mu'zır faaliyetleri üzerinde durmuştuk. Onların bu faaliyetlerine milletimiz şiddetle karşı koydu, onları ezdi.

Atatürk Eskişehir'de halkın içinde

Cumhuriyet Halk Fırkası teşekkülünden beri köylü, amele, esnaf, bilumum halkın yanında olmuş, milletin ali menfaatini korumak esasını takip etmiştir. Binaenaleyh evvelce olduğu gibi bundan sonra da milletimiz bu gibi fesatkar faaliyetleri şiddetle ezecektir. Onların menfi faaliyetlerine halkımız ve bilhassa ordumuz asla müsaade etmeyecektir. Tekrar ediyorum ve diyorum ki:

Türk milletinin içtimai nizamını ihlale müteveccih didinmeler boğulmaya mahkûmdur. Türk milleti kendinin ve memleketinin âli menfaatleri aleyhine çalışmak isteyen müfsit, sefil, vatansız ve milletsiz sebükmağzların (akılsızların) hezeyanlarındaki gizli ve kirli emelleri anlamayacak ve onlara müsama ha edecek bir heyet değildir. O şimdiye kadar olduğu gibi doğru yolu görür. Onu yolundan saptırmak isteyenler ezilmeye ve kahredilmeye mahkûmdur. Bunda köylü, amele ve bilhassa kahraman ordumuz beraberdir. Bundan kimsenin şüphesi olmasın. Atatürk'ü bu sert, kesin ve heyecanlı sözlerinden sonra salondaki Temyiz Mahkemesi üyelerine dönerek şöyle konuştu: - Hakim Efendiler siz kanun adamısınız. Ellerinize milletin, vatanın her türlü hak ve menfaatlerini vikaye eden (koruyan) kanunlar tevdi edilmiştir. İşaret ettiğimiz noktaları işittiniz. Türk milletinin büyük haklarını müdafaa ederken bu noktalar ehemmiyetle hatırdan tutulmalıdır. Atatürk'ün bu sözleri 3 gün sonra 8 Ağustos 1929 tarihli Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nin birinci sayfasında büyük harflerle yayınlanmış, memlekette geniş yankılar uyandırmıştı ¹²⁹.

20 Temmuz 1931 gecesi Atatürk Eskişehir'e 13. defa gelmiştir. İstasyonun büyük salonunda ağır-lanan Paşa, önceden tanıdığı Uluçayırılı Hasan Efendi ile hububat mahsulünün vaziyeti hakkında şunları konuşmuşlar, Hasan Efendi mahsulün geçen yıla oranla daha iyi olduğunu; fakat pazar bulunamadığını dan satışların kâr getirmediğini zararına olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine Paşa topluluğa dönerek:

- Bu sene istihsalatımız fazladır. Bolluk mutlaktır. Bu hiçbir vakit buhran demek değildir. Bugün dünya buhranından en az müteessir olan millet Türk milletidir. Yalnız şunu bilmek lazımdır ki, artık umumi harp ticaret yapılamaz. Ticarete çok kazanmak değil, sağlam ve temiz kazanmak düsturu hakimdir. Zarar gören en nihayetinde Türk köylüsüdür ve bunu hepimiz görüyoruz, düşünüyoruz. Biliyoruz ki köylü hepimizin velinimetidir. Bu necip unsurun refahını düşüneneğiz ¹³⁰. Atatürk bu konuşmayı yaparken üstü başı perişan bir çocuk dikkatini çekmiş ve onu yanına çağırarak vaziyeti ile ilgilenmiştir.

Atatürk'ün Özel Kalem Müdürü Hasan Rıza'nın (Soyak) Başvekil İsmet Paşa'ya çektiği, Atatürk'ün Eskişehir Programı

¹²⁹ M. Önder, a.g.e., s. 77.

¹³⁰ M. Önder, a.g.e., s. 82.

Yeni bir yurt gezisine çıkan Atatürk 16 Ocak 1933 tarihinde Eskişehir'e 14. kez gelmiştir. Kendisini karşılamak üzere Eskişehir Valiliği ve Belediyesi birlikte çalışarak Köprübaşı Dört Yol kavşağında zafer takları hazırlanmış, Paşa'nın geceyi şehirde geçirmesi ihtimaline karşı Büyük Porsuk Otelinden yer ayrılmıştır. Halk ellerinde bayraklar ile istasyonu doldurmuş, öğretmenler ve öğrenciler ile her yaşta insan Ata'nın gelişini heyecan içinde beklemişlerdir. Treninden inen Atatürk, halkı selamladıktan sonra, Kolordu Karargahı'nda, Valilikte ve Belediye'de görüşmelerde bulunmuştur. Şehrin nüfusunun 37 bine ulaştığını ve bu sayının giderek arttığını aktaran Belediye Başkanı Eskişehir'in geliştiğinden söz etmiştir. *Bu sırada bir tepsi üzerinde Eskişehir lületaşından yapılmış pipo ve ağızlıkları Atatürk'e ve beraberindeki konuklara armağan etti. Atatürk bu ağızlıklardan birini alarak: (- Çok güzel yapılmış memnun oldum. Bu sanatı erbabının elinde daha inkişaf ettiriniz ve dünyaya tanıtırınız.) dedi. Daha sonra Eskişehir içme suyu üzerinde durdu. Atatürk bu konuda yapılan çalışmaları dinledikten sonra Belediye Başkanına (Eskişehir'e bir daha gelişimde içme suyu meselenizi halletmiş, halkı iyi suya kavuşmuş görmek isterim) dedi. Belediye Başkanı (-İnşallah Paşam, size söz veriyoruz.) diyerek cevap verdi¹³¹.*

Atatürk buradan C.H.F. Merkezi'ne gitmiş burada Celal Bayar iktisadi meseleler ve şehirde kurulacak Şeker Fabrikasının halka kazandıracakları üzerinde durmuştur; bir başka odada parti genel idare üyeleri ile konuşan Saffet Arıkan'ı dinlemiştir. Şeker Fabrikasının kurulacağı yere doğru yola çıkmışlarken Eskişehir Lisesi'ni gören Atatürk aracı durdurup liseye girmiştir. Burada sınıfları gezmiş ve gördüklerinden memnun olmuştur.

Atatürk'ün Eskişehir Lisesi'ne yaptığı bu ani ziyaret konusunda 18 Ocak 1933 tarihli Milliyet Gazetesinde şu bilgiler veriliyor: Mukarrer ziyaretlere lise dâhil değildi. Fakat Eskişehir Lisesi'nin önünden geçerken Gazi dayanamadı, ani bir kararla mektebin içine girdi. Bu beklenmeyen ziyaret karşısında sınıflardan fırlayan, merdivenlerden kendini atan gençliğin büyük Türk'ü nasıl kucakladıklarını anlatamam. Yeni nesil Gazi'yi çok iyi anlamış ve sevmiştir.

Atatürk, İran Şahı Rıza Pehlevi ve Sabiha Gökçen ile Eskişehir tayyare karargahında

¹³¹ M. Önder, a.g.e., s. 87.

“Gazi Heyecanı” bu yavruları kendilerinden geçirmiştir. Kız, erkek talebenin nasıl çırpındıkları, gözlerindeki istikbalin ümitli mana ve ifadesini okuduktan sonra iman ettim ki “inkılâp” artık gençliğin elindedir. Bu vediayı gençlik en kuvvetli vazife olarak yüreğinde saklayacaktır. Benimle beraber bu muhteşem tabloyu temaşa eden her halde bu kanaati tasdik ederler. Gazinin irfan yuvasında mektep talebesi arasında en büyük saadet duyduğu, hayatının en intişahlı zamanını orada geçirdiği gözlerinden okunuyordu. Dil, tarih, coğrafya, hesap, ecnebi lisanları, felsefe mevzularını aynı alaka ile takip etti. Hemen hemen bütün sınıfları dolaştı. Talebe arasında, mektep sıraları üzerinde oturuşu, duruşu, Türk milleti nin istikbalini, azametini derin bakışları ile tebci eden bu büyük adamın diyebilirim ki en güzel, en nefis tablosudur¹³².

Lise binasından çıkıldıktan sonra Şeker Fabrikası’nın kurulacağı yer gezilmiş ve ardından Tayyare Karargâhı’na da bir ziyarette bulunulmuştur. Burada tayyareciler gösteriler yapmışlar ve ardından Atatürk tekrar gara gelerek trenine binmiştir.

Atatürk, Ege bölgesindeki ordu birliklerini denetlemek için çıktığı yurt gezisinde yol üzerindeki Eskişehir’e de uğramıştır. 16 Nisan 1934 tarihinde 15. kez Eskişehir’e teşrif eden Paşa Hazretleri halkın coşkun heyecanı ve tezahüratları arasında trenden inmiş ve vatandaşların arasına karışmış bir süre onlarla hasbıhal edip tekrar trenlerine binmişlerdir. Atatürk, vagona Eskişehir Valisi’ni, C.H.F. ve Belediye başkanlarını, Şeker Fabrikası Müdürünü kabul ederek onlarla görüşmüş ve görüşme sonunda tekrar yoluna devam etmiştir. Atatürk’ün İsmet Paşa’ya gördüklerinden memnun olduğunu dile getirdiği bir de telgraf göndermiştir¹³³.

DEVLET		T. C.		P. 108633		17.1.1934 Nu. 231	
Telgraf muhaberatından dolayı mes’uliyet kabul etmez.		TELGRAFNAME		08633		Tarih:	
		- PAŞA VEKİL İSMET PAŞA HAZRETLERİNE ANKARA -					
(*) R = Resmi demektir. G = Gayri resmi demektir.		C* W. C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET AP. VI					
İLK MERKEZ	No.	Kelime	VERİLDİĞİ	R. G. (*)	ORTA MERKEZ	ALINDIĞI	İMZA
			Tarih	Saat		Tarih	Saat
79 -	011001K	İSTASYON	5	16	1	23/15	r
Eskişehirde: geçirdiğimiz gün çok faydalı olmuştur hele tayyare yatırıqlarında: mektep alaylı ve fabrikalardan gördüklerimizden ve yapılan hususlardan çok sevindim gözlerimden opera - Gazi’ni ken							

¹³² M. Önder, a.g.e., s. 87.

¹³³ Atatürk’ün Bütün Eserleri, c. XVI, s. 141.

Atatürk Eskişehir tayyare karargahında uçakların uçuşunu izlerken

İran Şahı Rıza Pehlevi'nin Türkiye'ye gelmesi üzerine Atatürk onu Ankara'da karşılamış ve birlikte İzmir'e gitmek üzere yola çıkmışlardır. Bu gezi sırasında Pehlevi ile birlikte Atatürk 21 Haziran 1934 tarihinde 16. defa Eskişehir'e uğramıştır. Şehir Türk ve İran bayrakları ile süslenmiş ve dövizlere Farsça "*Hoş Amed'id A'la Hazret-i Hümayun*" yazılmıştır. Atatürk ve beraberindekiler kendilerini karşılayan halkı selamladıktan sonra Tayyare Alayı Karargahı'na gitmişler ve burada yapılan uçuşları seyretmişlerdir. Akrobasi uçuşları yapılmış, bombardıman uçakları havalanmış ve gösteriler yapılmıştır. Şah büyülenmiş bir şekilde "Yahşi tayyareleriniz var." demiştir. Gösterilerin ardından trene tekrar binilmiş ve Afyon'a doğru hareket edilmiştir. Orgeneral Fahrettin Altay ölümünden birkaç yıl önce Afyon'da yapılan bir 30 Ağustos töreninde Şah'ın o günkü ziyareti hakkında şunları söylemişti: Atatürk, doğudaki bu önemli komşusu Şah'a modern Türkiye'yi göstermekle birlikte Türk askeri gücünün modern silahlarla nasıl donatılmış olduğunu da bizzat göstermek istiyordu. Eskişehir'de havalanan 50 uçağımız Şah'ı şaşkına çevirmişti. "Türk leşkeri hayli zinde ve kavidir." diyordu. Nitekim Ege'deki birlikler de bunu yeniden daha iyi müsaade etti¹³⁴.

Atatürk, İran Şahı Rıza Pehlev ve heyeti ile Eskişehir tayyare karargahında

¹³⁴ M. Önder, a.g.e., s. 94.

Atatürk İran Şahı Rıza Pehlev' le Eskişehir tayyare karargahında

Atatürk, İstanbul'daki askeri birlikleri ziyaretinin ardından dönüşte 9 Haziran 1936'da Eskişehir'e 17. defa uğramıştır. Kendisini karşılayan tören birliğini denetledikten sonra Kolordu'yu, Vilayet'i, Belediye ve C.H.F. Merkezi'ni ziyaret etmiş buradan da Tayyare Alayı Karargahı'na geçmiştir. Tayyareci ler arasında manevi kızı Sabiha Gökçen'de vardır. Atatürk, Tayyare Alayı Komutanı Alb. Zeki Doğan ve Okul Komutanı Albay İhsan Esiner'den bilgiler alıp, uçuş gösterilerini seyrettikten sonra gördüklerinden memnun olduğunu alayın hatıra defterine yazmış ve şehirden ayrılmıştır¹³⁵.

1937 yılında Hatay'ın Türkiye'ye katılması konusu ile meşgul olan Atatürk İstanbul'dan Ankara'ya hareketinde yolu üzerindeki Eskişehir'e 6 Ocak günü 18. defa, uğramıştır. Burada bir toplantı yaparak meseleye açıklık getirmiş, yapılacaklar konusunda mutabakata varılmış, gazetelere halkı bilgilendirecek yazılar verilmiştir. Atatürk, Hatay meselesini subaylarla görüşmek üzere 9 Ocak 1937 tarihinde 19. kez tekrar Eskişehir'e gelmiş, burada Orduevi'nde kendi adına düzenlenen yemeğe katılmış ve yapılacaklar konusunda sabaha dek süren konuşmalar yapılmış, Gazi Paşa şehirden ayrılmıştır¹³⁶.

¹³⁵ M. Önder, a.g.e., s. 99.

¹³⁶ M. Önder, a.g.e., s. 117.

T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
Hususi Kalem Müdürlüğü

18.Eylül.937

K:37
D:113
F:9

Genelkurmay Başkanlığına

- 1 - Atatürk'ün seyahati hakkında.
- 2 - Reisi cumhur Atatürk bu gün (18.Eylül.937) saat 19 40 trenle Ankaradan İstanbul'a hareket buyuracaklardır. Hareketlerinde, yollarda ve varışlarında mülki ve askerî hiç bir merasim yapılmamasını emir buyurmuşlardır.
- 3 - Koruma talimatına tevfikân gereken koruma tedbirlerinin alınmasını ve bu şifrenin alınıp anlaşıldığının bildirilmesini rica ederim.
- 4 - Ankara, Eskişehir, Bilecik, Kocaeli, İstanbul vilâyetlerine yazılmış ve Nafia , Millî Müdâfaa vekâletlerine ve Genelkurmay Başkanlığına arz edilmiştir.
- 5 - Emniyet Birinci Şube (10387) sayılıdır.

Dahiliye Vekili y.

S. müsteşar

M. Ökeç

III
20.9.937

Genelkurmay Başkanlığına
Cm. Ev. Kl.

No 84895
20.9.937

H.
11. Eylül 1937

119.

17302 19.
20-9-37 3-A
F.

Atatürk, Garp cephesi komutanı İsmet Paşa ile

Atatürk, Trabzon'a gitmek üzere bir yolculuğa çıkmıştır, ancak önce Ankara'dan İstanbul'a oradan da deniz yoluyla Trabzon'a geçmiştir. Yolculuk esnasında 4 Haziran 1937 tarihinde 20. defa yol üstündeki Eskişehir'e uğramıştır. Burada kendisini şehrin ileri gelenleri ve Eskişehir Hava Okulu'nda pilot olan Sabiha Gökçen karşılamıştır. Atatürk kendisini karşılayanları treninin vagonuna buyur ederek görüşmelerde bulunmuş ve şehirden ayrılmıştır¹³⁷.

20 Kasım 1937 tarihinde Anadolu gezisine çıkan Atatürk 21. kez Eskişehir'e uğramış, burada kısa bir görüşme yapmış ve şehrin içme suyu sorununun halledildiğine memnun olduğunu belirterek treniyle yoluna devam etmiştir¹³⁸.

20 Ocak 1938 tarihinde Atatürk 22. kez Eskişehir'e gelmiştir. Belediye Başkanı, şehre getirilen Kalabak suyuna Atatürk'ün adının verilmesini istemiş, Atatürk: "Tabiatın vermiş olduğu bu nimetin sahibi olmak isteği ve iddiasında hiçbir zaman bulunmadım." diyerek bu teklifi geri çevirmiştir¹³⁹. 10 Kasım 1938'de Atatürk'ün vefatı üzerine, 21 Kasım' da Eskişehir'de onbinlerce insanın katıldığı törenle Eskişehir liler atasına veda etmiştir.

Atatürk'ün Eskişehir'e yaptığı bir geziden

¹³⁷ M. Önder, a.g.e., s. 121.

¹³⁸ M. Önder, a.g.e., s. 125.

¹³⁹ M. Önder, a.g.e., s. 127.

B. ESKİŞEHİR'DE YEREL YÖNETİM

Mahalli idare, siyasi ve hukuki bir kavram ve sosyal-idari bir kurum olarak geç Ortaçağ Avrupa'sının ürünüdür. Sahip olduğu mali kaynakları kendi organlarının kararları doğrultusunda kullanan özerk mali - idari yapı ve bu yapının tüzel kişilik kazanması yoluyla şehirlerin özgürleşmesi gerçekte 12. yüzyıl Avrupa sında başlayan ve boyutları bu güne kadar uzanan bir olgudur. Ne eski Yunan - Roma şehir yönetimi, ne orta zaman İslam ülkelerindeki veya Bizans'taki beledi idareyi modern mahalli idarenin başlangıcı ve kaynağı olarak görmek pek doğru sayılmamalıdır¹⁴⁰.

Klasik dönemde Osmanlı şehrinin idaresi ve yargı görevi, İlmîye sınıfından olan Kadılara bırakılmıştı. Kadı sadece şehrin değil, civarındaki köy ve nahiyelerin de Mülki amiri ve yargıcı idi ki, bu bir kaza dairedir. Kadıların belediye ve mahkeme gibi kurumsallaşmayı temsil eden ofisleri de yoktu. Hangi binaya yerleşirse orası mahkeme veya belediye binası sayılırdı¹⁴¹.

Tanzimatla birlikte kullanılmaya başlayan Belediye terimi, "ortak menfaatler ve karşılıklı ihtiyaçların zorlaması ile bir beldede oturan halkın, beldelerine ve dolayısıyla kendilerine ait meseleleri, hükümetin kanunla belirttiği sınır ve sorumluluk dairesinde seçmiş oldukları vekilleri vasıtası ile halletmeleri" ni ifade etmektedir¹⁴². Şemsettin Sami'nin Kamûs-ı Türkî adlı eserinde ise belediye, "bir şehrin umumi işleri ve sair ihtiyaçlarına bakan idare" olarak tanımlanır¹⁴³.

Kuruluşundan 1850'li yıllara kadar Osmanlı devletinde bu günkü anlamda bir belediye örgütlenmesi yoktu. Devletin görmesi gereken belediye hizmetleri vakıflar aracılığıyla görülüyordu¹⁴⁴. Bunlar arasında su işleri, temizlik ve aydınlatma işleri, parklar ve bahçeler, mezarlıklar, yol ve altyapı hizmetleri, halk sağlığını koruyucu çalışmalarıdır. Bu tip hizmetler için halktan vergi toplanmaması, devletin bu işler için para harcamaması ve hizmetlerin halka parasız olarak sunulması olumlu yanlar olarak sayılabilir¹⁴⁵.

19. YY. itibarıyla Osmanlı Devleti'nin ciddi çöküş sürecine girmesi, gelişen, sanayileşen Avrupa'nın hammadde ve pazar kaynağı haline gelmesi, belediye hizmetlerini yerine getiren vakıf sistemini de etkisiz hale getirdi¹⁴⁶.

Avrupa'da doğan ve gelişen modernite projesi, sanayi devriminin gerçekleşmesi sonrasında, evrensel bir proje olarak, 1840'lı yıllardan itibaren Osmanlı ekonomisini ve kurumsal yapısını da dönüştürmeye başladı. Bu etkileme iki kanalla oldu. Piyasa mekanizması içinde Osmanlı ekonomisi kapitalist ilişkilere açıldı. İkincisi, yönetici elitler modernite doğrultusunda reformlar yaptılar. Bu gelişmeler sonucu, Osmanlı toplum yapısı içinde özel alan ve kamusal alan farklılaşmaya başlamış, bireysel haklar ve mülkiyetin kurumsallaşması gündeme gelmiş, sınıfsal farklılaşma değişmeye yüz tutmuş, klasik Osmanlı düzeninin askeri sınıftan gelen yönetici kadrolarının yerini ücretli devlet memurlarından oluşan bir bürokrasi almıştır¹⁴⁷.

¹⁴⁰ İlber Ortaylı, **Batılılaşma Yolunda**, (İkinci Baskı), İstanbul: Merkez Kitaplar 2007, s. 83.

¹⁴¹ Ortaylı, y.a.g.e., s. 86.

¹⁴² Osman Nuri (Ergin), **Mecelle-i Umur-ı Belediye**, c. I, İstanbul: 1338 (1922), s. 1.

¹⁴³ Şemsettin Sami, **Kamûs-ı Türkî**, İstanbul: 1317, s. 301.

¹⁴⁴ İlhan Tekeli, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kentsel Dönüşüm", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, c. 4, İstanbul: İletişim Yayınları 1985, s. 883.

¹⁴⁵ Hakkı Uyar, "Türkiyede ve Dünyada Yerel Yönetimler: Kısa Bir Tarihçe", **Aydınlanma 1923**, sayı 51, Kış 2004, s. 2.

¹⁴⁶ Kemal H. Karpat, **Osmanlı Modernleşmesi, Toplum, Kurumsal Değişim ve Nüfus**, (Çev. Akile Zorlu Durukan-Kaan Durukan), Ankara: İmge Yayınları 2002; Uyar, ag.m., s. 3.

¹⁴⁷ İlhan Tekeli, "Türkiyede Cumhuriyet Döneminde Kentsel Gelişme ve Kent Planlaması", **75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık**, İstanbul: İş Bankası Tarih Vakfı 1998, s. 2.

Bu süreçte devleti yeniden yapılandırma ve merkeziyetçiliği güçlendirme politikaları çerçevesinde, belediye örgütlenmesinin de Batılı tarzda ortaya çıkışı 19. yüzyıla rastlar. Bu, geleneksel örgütlenmenin yerini modern örgütlenmenin almaya başladığı bir dönemdir. Devletin Batılı tarzda örgütlenmeye yönelmesi, belediye hizmetlerinin geleneksel tarzda/vakıflara dayalı örgütlenmesi ile bir çelişki yaratıyordu. Evkaf ve İhtisab Nezaretleri’nin kurulması belediye hizmetlerinin görülmesi konusunda önemli bir değişiklik anlamına geliyordu. Yürümeyen eski sistemin yerine yeni bir sistemi koymakta yaşanan zorluklar, büyük sorunlar da doğuruyordu¹⁴⁸. Sanayileşme öncelikle kesimler arası uyumu gerektirir. Batı’nın “sanayi devrimi” ile “tarım devrimi” arasında yakın bir bağ vardır. Sanayileşme “tarım devrimi”nin yanı sıra bir “demografik devrim gerektirir. Osmanlı toplumu her iki devrimden de nasibini alamadı. Sanayileşmede, tarım ve nüfus gibi arza yönelik unsurların yanı sıra “taleb”i belirleyen etmenlerde rol oynar. Yani mal ve hizmet talebinin güdük kaldığı bir ortamda maliyeti düşürücü geniş ölçekli üretim kapasitesi oluşamaz “zanaat” her zaman sanayiye üstünlük sağlar.

Klasik Osmanlı yapısının çözülmekte gecikmesi, bilgi, beceri, sahibi iş gücünün oluşmasını, teknolojik tranfer için gerekli düşün ortamının gelişmesini engeller. Teknik eğitimdeki gecikme sanayileşme için gerekli kadroların yurt dışından çağrılmasını zorunlu kılar. Zanaatın durağan yapısı, zaman, verimlilik, karlılık gibi kaygılardan uzak üretim süreci eşgüdüm, uyum ve dakiklık gerektiren fabrika koşullarına tercih edilir. Lonca geleneğinin “ataerkil” yönü, Osmanlıyı amele olmaktan caydırır. Zihniyet sorunlarında Osmanlı’da sanayileşmeyi geciktiren etmenler arasında yer alır. Toplumun hakim katmanlarının “kapukulu” geleneği maddi üretimi küçük görür, “amele” sosyal statü açısından toplumun en alt katmanı olarak görülür.

Bu nedenle Osmanlı toplumu 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra, kentsel yapısında ortaya çıkan bu dönüşümü, modernizmin akılcı zihinsel çerçevesine uygun olarak Avrupa ülkelerindeki kurumsal yapılara benzer kurumları geliştirerek gerçekleştirme yoluna girdi. Klasik Osmanlı Dönemi’nde Kadı’nın yönlendiriciliğinde, Mimarbaşı ve Muhtesip’in denetiminde ve vakıfların sağladığı hizmetlerle düzenlenen bir kentsel yaşam, yeni dönemin gereksinimlerini karşılamaktan uzaktı¹⁴⁹.

Kırım Savaşı sırasında İstanbul’a gelen kalabalık sayıdaki İngiliz, Fransız ve İtalyan askerlerinin barındırılması ve buna yönelik alt yapı yetersizliği, Fransız tarzında 1854 yılında Şehremaneti’nin (İstanbul Şehremaneti Dairesi) kurulmasıyla sonuçlandı. Eskimiş ve fonksiyonunu yitirmiş geleneksel sistemle kör-topal yürüyen belediye hizmetleri, yeni bir yapılanmayla çözülmeye çalışıldı. 13 Haziran 1854 tarihinde yayınlanan nizamname ile, belediye hizmetlerinde şehrimini dönemi başladı¹⁵⁰. İstanbul Şehremaneti çeşitli sebeplerden başarılı olamadı. Duruma müdahale etmek gereği duyan Bâb-ı Âli, 9 Mayıs 1855 tarihli İrade-i Seniyye (padişahın yazılı izni) ile görevi, kurulacak belediye yönetimi hakkında önerilerde bulunmak ve bir kuruluş tasarısı hazırlamak olan “İntizam-ı Şehir Komisyonu” kuruldu¹⁵¹. Bu komisyona yabancı dil bilen ve Avrupa görmüş Müslim ve gayri Müslim kimselerle, İstanbul daki yabancıardan tanınmış kimseler üye olarak atanmışlardı.

¹⁴⁸ Uyar, a.g.m., s. 3.

¹⁴⁹ Zafer Toprak “İktisat Tarihi”, *Türkiye Tarihi 3, Osmanlı Devleti 1600-1908*, İstanbul: Cem Yayın evi 1990 s. 207-209.; Tekeli, “*Türkiye’de...*”, a.g.m., s. 3.

¹⁵⁰ Sevgi Aktüre, “Osmanlı Devleti’nde Taşra Kentlerindeki Değişimler”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, c. 4, İstanbul: İletişim Yayınları 1985, s. 894.

¹⁵¹ “Teb’a-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye’den bazı zevat ile Dersaadet’te familyasıyla mukim olup, yerli ahaliden addedilen bazı teb’a-i ecnebiyeden vukuf ve malumat erbabı olanlardan mürekkep bir İntizam-ı Şehir Komisyonu teşkiline” karar verildi. Bkz. Tekeli, a.g.m., s. 883.

İntizam-ı Şehir Komisyonu dağılmadan önce bazı hususlar saptayarak ve bunların gerçekleştirilmesi gereğini belirtti. Örneğin, kanalizasyon ve su yollarının yapılması, sokakların temizliği ve aydınlatılması, sokakların mümkün olduğunca genişletilmesi gibi. Komisyon ayrıca bir de Nizamname-i Umumi hazırlayarak Bâb-ı Âli'ye sundu. Padişah tarafından da onaylanan bu tüzükte İstanbul'un 14 Daire'ye ayrılması ve her bir dairede ayrı bir belediye kurulması öngörülmüyordu. Ancak bunların hepsinin aynı anda kurulması mümkün görülmediğinden, başlangıçta örnek olarak bir tanesinin kurulmasına karar verildi. Bu da azınlıkların çoğunlukta olduğu Beyoğlu ve Galata olmalıydı. Bu bölgenin pilot daire seçilmesinin nedeni, burada oturanların genelde başka ülkeleri gören kimseler oldukları, belediyecilikten anladıkları ve binalarını daha itinalı yapmalarıydı. Bir başka deyişle kaynakların kıt olduğu bir ortamda, burjuvazi kıt kaynakları kendi yaşam çevresinde toplayarak kenti Avrupa kentlerine benzetmeyi amaçlamaktaydı. Zaten kenti 14 Belediye Dairesi'ne ayırmak ve bunun en gelişmişine "altıncı" adını vermek, Paris'teki gelişmelerin yakından izlendiğinin ve ona özenildiğinin bir kanıtıydı¹⁵².

Bütün bu gelişmelerin sonunda Beyoğlu ve Galata semtlerinde 1858 yılında Altıncı Daire-i Belediye kuruldu. Paris Belediye'si örnek alınarak kurulan bu belediye özel gelir kaynaklarına sahip ve ayrı personeli olan örgüttü. Beyoğlu'nun (6. daire) belediye görevleri arasında şunlar vardı: Mahalle, çarşı ve pazarların düzen ve temizliği; yapı işleri; yol, kaldırım, lağım ve su yollarının yapımı ve bakımı; gıda maddeleri ile ilgili narh kontrolü (1865'ten itibaren narh kaldırıldı) ve sokakların petrol lambası ile aydınlatılması (1865'ten itibaren gerçekleşti). Bunlar Beyoğlu için geçerliydi. Osmanlı Devleti açısından ilginç bir gelişme de, Beyoğlu'nda bir genelev ve zührevi hastalıklar hastanesinin açılmasıdır¹⁵³.

1868 yılında yönetmeliklerden oluşan bir belediye kanunu kabul edildi. Bu kanun, Pera ve Galata'ya getirilen idari örgütlenmeyi kentin diğer 14 bölgesine de uygulamaktaydı. 1876-1877 yılına gelindiğinde kentteki ilçelerin sayısı, göçmen akını sonucunda 14'ten 20'ye çıkmıştı. 1882 yılında İstanbul Belediyesi, eski kentin tamamını ve Beyazıt, Fatih, Cerrahpaşa, Beşiktaş, Yeniköy, Galata-Pera, Büyükdere, Kanlıca, Üsküdar ve Kadıköy gibi komşu bölgeleri kapsayan 10 ilçe şeklinde yeniden örgütlendi. Yeni kent idaresi, her ilçe idaresi bir müdürden ve kent idarecesine yardımcılık yapmak üzere atanan bir kurultan oluşuyordu. Bu düzen 1908 sonuna kadar değişmeden kaldı.

İstanbul 1912 yılında, dokuz ana bölgeye ayrılan bir belediye haline getirildi. Şehremaneti (Şehremini başkanlığındaki belediye idaresi), dokuz kazaya karşılık gelen şu dokuz müdüriyetten oluşmaktaydı: Eski kentte Beyazıt ve Fatih, Galata (Pera da dahil), Yeniköy, Anadoluhisarı, Üsküdar, Kadıköy, Adalar ve Bakırköy. Her müdüriyetin görevleri arasında belediye hizmetleri sağlamak, gelirleri toplamak ve ilgili bölgenin yönetimini tümüyle üstlenmek bulunuyordu. Genel Belediye Hizmetleri, Heyet-i Fenniye Müdüriyeti, Heyet-i Sıhhiye Müdüriyeti ve Umur-ı İktisadiye Müdüriyeti tarafından yerine getiriliyordu¹⁵⁴. Gayrimüslimlerin yoğun olarak yaşadıkları Beyoğlu'ndaki 6. daire, 1913 yılına kadar varlığını sürdürdü. Bu tarihte, daireler kapatılarak belediye işleri İstanbul Şehremaneti bünyesinde tek elde toplandı¹⁵⁵.

¹⁵² Tekeli, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e..." a.g.m., s. 884.

¹⁵³ Uyar, a.g.m., s. 3.

¹⁵⁴ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914), Demografik ve Sosyal Özellikleri*, (Çev. Bahar Tırnakçı), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 2003, s.140.

¹⁵⁵ Muharrem Es, "Osmanlı Devleti'nde Mahalli İdareler", <http://www.yerelsiyaset.com/pdf/mart2008/6.pdf>, 2014-10-26(çevrimiçi).

1913'te çıkarılan Dersaadet Teşkilat-ı Belediyesi Hakkında Kanun-ı Muvakkat, şehir yönetimini yeni-den düzenledi. Bu düzenleme, diğer belediye dairelerini kaldırıyor, İstanbul'u tek bir belediye dairesi ve dokuz idare şubesi altında topluyordu. Şehremaneti Meclisi'nin yerine de Encümen-i Emanet kuruldu.

1920 ve sonrası Yeni Türkiye döneminde ise yerel yönetim konusu bir çok sorunla mücadele etmek zorundaydı. Çünkü, Osmanlı Devleti'nden devralınan yerel yönetim kuruluşları, gerçek anlamda yerel yönetimlerin görev ve işlevlerini yerine getirebilecek bir durumda değillerdi. İşlevleri çeşitli kuruluşlar arasında dağıtılmış ve parasal olarak güçleri sınırlıydı. Personeli sayıca ve kalite açısından yetersizdi. Bu nedenle de Cumhuriyet kurulduktan sonra bile uzun süre belediye hizmetleri valilik tarafından yürütüldü. Cumhuriyet'in ilk yıllarında ise, yerel yönetimlerin ana işlevi, Kurtuluş Savaşı ile yıkılıp yıkılan ülkeyi onararak temel hizmetleri verir hale gelmek ve sınırlı olan nüfusu (11 milyon) arttırma politikası ile birlikte ülkenin sağlık sorunlarının (özellikle salgın hastalıklar) çözümüne katkıda bulunmaktı¹⁵⁶.

1. Eskişehir'de Belediye Kuruluşu ve İlk Başkanlar

İstanbul'da başlayan belediye örgütlenmesi, büyük kentler başta olmak üzere yavaş yavaş diğer kentlere de yayıldı. Taşrada da merkezi ve yerel yönetimler 8 Kasım 1864 Vilayet Nizamnamesi'nin uygulamaya konulmasından¹⁵⁷ sonra yaygınlık kazanmaya başladı. Bu Nizamname ile eyaletler kaldırılarak, yerine livalardan oluşan vilayet üniteleri kuruldu. Nizamname büyük ölçüde Fransa Taşra Yönetim Sistemi'nden yararlanılarak hazırlandı¹⁵⁸. Tuna Vilayeti'nde uygulanan ve başarılı sonuçlar veren nizamnamenin diğer bölgelerde de uygulanmasına karar verildi. 1865 yılından itibaren Rumeli'de, Anadolu'da ve Arabistan'da yeni vilayetler kurulmaya başlandı. 1867 yılında çıkarılan Vilayet-i Umumiye Nizamnamesi ile yeni taşra örgütlenmesi bütün imparatorluğu kapsayacak şekilde genişletildi¹⁵⁹. 1864 Nizamnamesi, 1871 yılına kadar yürürlükte kaldı. Bu tarihte (22 Ocak 1871) yayınlanan İdare-i Umumiye Nizamnamesi, çağdaş biçimde bir yerel yönetim mekanizmasının gelişmesinde, sivil bürokrasinin rolünün başkent dışındaki idari mevkilere yayılmasında ve halkın siyasi bürokratik süreçlere katılımının artmasında bir dönüm noktası olarak göze çarpmaktaydı¹⁶⁰. 1871 Nizamnamesi de 1913 yılında çıkarılan geçici kanuna kadar geçerliliğini korudu¹⁶¹.

Eskişehir'de belediye örgütlenmesi ile ilk yazılı belgelere 1278 (1870-71) tarihli Hüdâvendigâr Salnâmesi'nde rastlanılmaktadır. Bu salnâmede Belediye başkan ve üyelerinin isimlerine yer verilmesi Eskişehir'de belediye teşkilatının da 1864¹⁶² ve 1871 Nizamnameleri ile şekillendiği görülmektedir.

Hüdâvendigâr salnâmelerine göre 1870/71 döneminden başlayarak, II. Meşrutiyet dönemine kadar belediye başkanları sırasıyla şu kişilerden oluşmaktadır ¹⁶³:

¹⁵⁶ Uyar, a.g.m., s. 4.

¹⁵⁷ Takvim-i Vekayi, 7 Kasım 1281.

¹⁵⁸ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, (2. Baskı), İstanbul: İletişim Yayınları 1999, s. 140-141.; Musa Çadırcı, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Ülke Yönetimi", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c. 1, İstanbul: İletişim Yayınları 1985, s. 216. (ss. 210-230); Mustafa Gençoğlu, "1864 ve 1871 Vilayet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(1): S. 34-35. ss. 29-50.

¹⁵⁹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, Islahat Fermanı Devri (1861-1876)*, c. VII, (5. Baskı), Ankara : TTK 1995, s. 156.

¹⁶⁰ Carter Findley, *Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform: Babiali (1789-1922)*, (Çev. Latif Boyacı-İzzet Akyol), İstanbul: İz Yayıncılık 1994, s. 155.

¹⁶¹ Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*..., a.g.e., s. 63; Gençoğlu, a.g.m., s. 35.

¹⁶² Güneş-Yakut, a.g.e., s.17.

¹⁶³ Y.a.g.e., s. 17-19.

* Sabit Efendi	* Nuri Bey
* Sabit Efendi	* Nuri Bey
* Sabit Efendi	* Ahmet Hamdi Efendi
* Hacı Ali Efendi	* Damat Beyzâde Nuri Bey
* Hacı Ali Efendi	* Damat Beyzâde Nuri Bey
* Hacı Hafız Efendi	* Ali Efendi
* Ali Efendi	* Ali Efendi
* Hacı Hafız Hüseyin Efendi (Reis Vekili)	* Ali Efendi
* Tevfik Efendi	* Ali Efendi
* Hacı Hafız Hüseyin Efendi (Reis Vekili)	* Ali Efendi

II. Meşrutiyet döneminde ise Merkezi yönetimde ortaya çıkan İttihat ve Terakki ve ona muhalif olanlar (1911 sonrası Hürriyet ve İtilaf Fırkası) çekişmeleri taşradaki seçimlere de yansıdı. Bu nedenle Belediye başkanlığı yarışında politik atmosferin giderek etkili olduğu bir süreç yaşandı. Şikayetler, iddialar ve soruşturmalar birbirini izledi.

Mütareke döneminde ise, Mondros Ateşkes Antlaşması'nın yarattığı kaotik ortam ve Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin ülkeye egemen olma anlayışı belediye yönetimine de yansıdı. Dâhiliye Nezareti 1919'un başlarında seçimleri iptal etti. 24 Mart 1919'da tekrar yapılan seçimleri Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin Eskişehir Şubesi Başkanı Hacı Mehmet Ali Bey kazandı. Bu seçim ve sonrası gelişmeler de çok tartışıldı, konuşuldu, soruşturmalara konu oldu¹⁶⁴. Eskişehir Mutasarrıfı Sami Bey'in Hacı Mehmet Ali Bey yanlısı savunmaları Dâhiliye Nezareti'ni ikna etmedi ve görevinden alınarak başka bir yere tayin olundu. Mutasarrıflığa vekaleten Ertuğrul Şakir Bey getirildi¹⁶⁵. Mutasarrıf Vekili, Mehmet Ali Bey'i görevden alarak Hacı Veli Efendi'yi geçici olarak belediye başkanlığına atadı. Ancak bu atama Mehmet Ali Bey taraftarlarınca kabul edilmedi. Dâhiliye Nezaretine şikayet edildi. Nezaret iki müfettiş göndererek yaşanan süreci değerlendirmeye çalıştı. Müfettişler hazırladıkları raporda, Dâhiliye Nezareti'nin emri olmadan belediye başkanının görevden alındığını, Hacı Veli ile birlikte atanan üyelerin (Hacı Abdülkerim, Alanyalı Hacı Mehmet Ali, Şekerci Kâzım ve Yumurtacı Hacı Halil Efendi) seçimlerde yeterli oy almadıklarını belirtti. Bu nedenle üyelerin ihraç edilmesi ve seçim yasası çerçevesinde seçimlerin yenilenmesini önerildi¹⁶⁶. Fakat ülkenin işgal edilmesi ve olağanüstü günlerin yaşanması nedeniyle seçimler yenilenmedi¹⁶⁷.

İşgal ve Kurtuluş Savaşı sürecinden sonra Cumhuriyet dönemi ile büyük bir onarım sürecine giren kentte belediye ilgili en önemli gelişme Eskişehir Belediye binasıdır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında bir Bulgar usta tarafından otel olarak yapıldı ve Mustafa Kemal Atatürk Eskişehir ziyaretleri sırasında burada kaldı. Binanın ön ve arka cepheden iki girişi vardır. Köprübaşında uzun dikdörtgen zemin üzerine iki katlı ve bahçelidir. Katlar arası bağlantı sağlam, sollu merdivenlerle sağlanmış. Pencere zemin katlarda dikdörtgen, diğer katlarda kemerlidir¹⁶⁸.

¹⁶⁴ B.O.A., DH. UMVM, Dosya No: 93, Sıra No: 55/3'den aktaran Güneş-Yakut, a.g.e., s. 20.

¹⁶⁵ B.O.A., DH. UMVM, Dosya No: 93, Sıra No: 55/4/1-2'den aktaran Güneş-Yakut, a.g.e., s. 24.

¹⁶⁶ B.O.A., DH. UMVM, Dosya No: 93, Sıra No: 52'den aktaran Güneş-Yakut, a.g.e., s. 24.

¹⁶⁷ Güneş-Yakut, a.g.e., s. 24.

¹⁶⁸ Önder, a.g.t., s. 84.

Eskişehir Hamamı ve Çevresi Krokisi

Bu dönemdeki belediye başkanları da şu isimlerden oluşmaktadır¹⁶⁹ :

* Hacı Veli Efendi	* Sait Karamanoğlu
* Hacı Hafız Ömer Efendi	* Kamil Erden
* Takiddin Bey	* Dr. Salih Güvenç
* Dr. Rıza Tahir Bey	* Hasan Basri Bey
* Kenan Zâde Süleyman Bey	* Topçuzâde Kamil Kaplanlı
* Halit Ziya Bey	* Mesrur Demirel

Eskişehir Belediyesi ile ilgili 1870/71 yıllarına ait ilk Hüdâvendigâr salnâmelerinde belediye başkanı ve üyelerinin isimlerine yer verilmesi bu örgütün 1864 Vilayet Nizamnamesi'nin yürürlüğe konmasından sonraki bir tarihte kurulduğunu göstermektedir¹⁷⁰.

Bu durumda belediye ile ilgili en önemli gelişme otel olarak yapılan belediye binasıdır¹⁷¹.

Eskişehir'in belediye başkanları hakkında yeterli bilgi yoktur ve hatta belediye başkanlık sırası dahi kesin olarak yazılamamaktadır. Eskişehir İl Yıllığı'nın içinde yer alan bilgiye göre belediye başkanları¹⁷²: Hacı Hafız Hüseyin Efendi, Asarcıklı Ali Efendi, Damat Beyzâde Nuri Bey, Tüfekçizâde Mehmet Nuri Bey, Siyahizâde Halil İbrahim Bey, Hacı Müslim Efendi, Hacı Veli Efendi, Hacı Hafız Ömer Efendi, Takittin Bey, Halit Ziya Bey, Kenanzâde Süleyman Bey, Dr. Rıza Tahir Bey, Hasan Basri Bey, Kamil Kaplanlı, Mesrur Demirel, Sait Karamanoğlu, Kamil Erden, Hicri Sezen, Salih Güvenç, Galip Yeğinsu.

2. Eskişehir'de Belediye Faaliyetleri

Eskişehir geçmişten günümüze jeopolitik konumu itibari ile dikkat çeken ve çeşitli medeniyetler tarafından idare olunan bir yerleşim bölgesi olmasıyla birlikte zamanın gerektirdiği yapılandırma faaliyetlerinden de yararlanmıştı. Ancak Türklere ev sahipliği yapmaya başlamasıyla birlikte şehrin görünüşü daha da iyi bir hal almıştı. Eskişehir ve Sultanönü sancağı en büyük imar faaliyeti Yavuz Sultan Selim zamanında yapılmıştır. Sultan Yavuz zamanında Eskişehir'de, daha sonra Kurşunlu Camii adıyla

¹⁶⁹ Eskişehir İl Yıllığı 1967, Ankara: Ajans-Türk Matbaacılık Sanayii, s. 10; http://www.eskisehir-bld.gov.tr/kurumsal_baskanlarimiz.php.06.10.2014, (Çevrimiçi).

¹⁷⁰ Güneş-Yakut, a.g.e., s.17.

¹⁷¹ Önder, a.g.t., s. 84.

¹⁷² Eskişehir İl Yıllığı, 1976, s. 10.

14529

Kararname

1- Eskişehir Merkez Belediye Reisliğine Kâmil Kaplanlı-
nın intihabı hakkında Eskişehir Belediye meclisince itti-
haz olunan karar Belediye kanununun 89 uncu maddesine tev-
fikan tasvib olunmuştur.

2-Bu kararname hükümlerini yürütmeye Dahiliye Vekili memur
dur.

3 1 K. Evvel 1938

REİSİCUMHUR

Başvekil

Dahiliye Vekili

C. Beyaz D. P. Kaydany

030	11	1		127	47	15
-----	----	---	--	-----	----	----

Kamil Kaplanlı' nın belediye başkanlığının onaylanması

1935'de açılan İstasyon Bulvarı

1935' de onarılan Demirciler Caddesi

anılan (Çoban) Mustafa Paşa Camisi, Seyitgazi yakınında Süceaddin köyünde Şeyh Süceaddin türbe ve külliyesi, Yazılıdere köyünde Üryan Baba türbesi yaptırılmıştır. Kurşunlu Camisi Yavuz Sultan Selim’in damadı Çoban Mustafa Paşa tarafından yaptırılmıştır. Camii ve külliyesinin etrafında kısa zamanda oluşan mahalle Kanuni devrinde “Paşa Mahallesi” , II. Selim zamanında Merhum Mustafa Paşa mahallesi adı ile anılmıştır ¹⁷³ .

Şehirde yer alan yapıların ve şehrin genel görüntüsünün yansıtıldığı en güzel kaynak, Kanuni Sultan Süleyman zamanında yaşamış ve sultanla birlikte seferlere katılarak gittikleri yerleri kuşbakışı çizen Matrakçı Nasuh’un Eskişehir minyatürüdür.

Savaştan çıkan yurdun her yanında olduğu gibi Eskişehir’in de vaziyeti oldukça kötüdür. Kazım Karabekir’in 7 Nisan 1924 tarihinde Eskişehir ziyareti sırasında belediye hakkındaki izlenimleri şöyledir: Eskişehir’e öğleyin hareket, çocukların tezahüratı. Eskişehir’de 4. Fırka kıtalarını teftiş ettim. Hıfzı’s-siha yok. Şehir de berbat. Belediye dairesi örümcekli. Belediye reisi ve kumandana her türlü fenalığı gösterdim. Eskişehir’de yamaçlarda Türkler, istasyon düzlüğünde Tatarlar meskûn. Tatarlarda birlik olduğundan belediye reisi de Tatar. Kasaba 25 bin kadarmış. Kâmilan İslam ¹⁷⁴ .

Eskişehir belediyesi şehircilik konusunda büyük çabalar harcamaktaydı. Milli Hareket, İttihat ve Terakki Hükümeti’nin başlayıp bitiremediği işleri üzerine almıştı. Eskişehir’deki büyük okullar, müze, kütüphane, en acil ihtiyaçların gerçekçi bir şekilde ele alındığını göstermektedir. Bir rasathane yapılmasına başlanmıştır. Bunlar herhangi bir özentî ve taklit eseri olmaktan uzak, çok ciddi mahalli gayretler ve teşebbüslerdir ¹⁷⁵ .

Hükümet Caddesi

¹⁷³ Doğru, a.g.e., s. 43.

¹⁷⁴ Şinasi Acar, **Eskişehir, Zaman, Mekan, İnsan**, Eskişehir Ticaret Odası Yayınları, Eskişehir: 2009, s.16.

¹⁷⁵ Koşlu, a.g.e., s. 232.

1935'te açılan İstasyon Bulvarı

Cumhuriyet döneminde şehrin ihtiyaçları belediye tarafından karşılanmaya çalışılmış ve bu sırada belediye reisinin Kamil Bey olduğu kaynaklarda mevcuttur. Eskişehir Halkevi Dergisi'nden öğrendiğimiz kadarıyla Eskişehir'in gelişimi için yaptığı çalışmalar şehrin yollarını düzeltmek, Porsuk Çayı üzerine köprüler yaptırmak, park ve bahçeler oluşturularak halka açık alanlar tesis etmek ve şehrin su ihtiyacının karşılanmasıdır.¹⁷⁶

Belediye Reisi Kamil Erden ve çalışanlarının gayretleriyle öncelikle Eskişehir'in bir haritası ve planı çıkarılmış buna göre yollar, kaldırımlar, parklar yapılmış, şehre içme suyu sağlanmış, sıcak su tesisatı kurulup evlere dağıtılmış, Porsuk Çayı temizlenmiş ve çayın etrafı gezi yolu haline getirilmiştir. Belediye'nin bu çalışmaları bunun haricinde yapılanlar Şeker Fabrikası köyleri ağaçlandırmak için pancar ekiciliği yapan mıntıkadaki köylerde birer küçük köy ormanı yetiştirmek için tertibat almıştır. Şimdiye kadar aşağı yukarı Söğüt önleri, Mutalıp, Alpu Mamuca, Alınca gibi köylere 2000 fidan dağıtılmıştır. Fabrika bu köylerdeki ağaçlık sahayı tel örgülerle çevirtmek suretiyle muhafaza edecektir¹⁷⁷. Eskişehirlilerin istekleri doğrultusunda şehre bir Atatürk heykeli yaptırılma kararı alınmış ve belediye Heykeltıraş Kripper'i davet etmiştir. Kripper Halk Partisinde kendisine ayrılan odada çalışmalarını sürdürmüştür¹⁷⁸.

Bağımsızlık savaşında baştanbaşa yanan yıkılan Eskişehir ile birlikte ilçe ve köylerde yerle bir olmuştur. Tüm yokluk ve yoksulluğa rağmen Seyitgazi, Mihalıççık, Sivrihisar Cumhuriyet devrinde baştanbaşa yeniden imar edilmiştir. Kasabada ayrıca bir Kültür Evi kurulmuştur. Hemen faaliyetlere girişen Kültür Evi, spor, kütüphane, köycülük, müsamere gibi çeşitli kollara ayrılarak halkı bilgilendirmeye başlamış ve en mühim ihtiyaçlardan biri olan Radyo alınarak yurttaşların arzularına tahsis edilmiştir¹⁷⁹.

¹⁷⁶ "12. yılımızda Eskişehir "Halkevi 29 ilk Teşrin 935 yıl: 3, sayı:30-32, s.242-244.

¹⁷⁷ "Köyler Ağaçlandırılıyor" *Sakarya* , 12 Mart 1935, S. 465, s.1.

¹⁷⁸ "Atatürk Heykeli" *Sakarya* , 29 Mayıs 1936, S. 525, s.1.

¹⁷⁹ "Seyitgazi İlçesinde Neler Oluyor?", *Sakarya*, 3 Temmuz 1936, S. 530, s.2.

T. C.
BAŞVEKALET
MUAMELÂT MÜDÜRLÜĞÜ

Sube:
Sayı: 2

2297

KARARNAME

Eskişehir Vilâyeti Hususî İdaresine ait olup müstakbel şehir plânına göre yola verilmesi icap eden memleket hastanesi- nin ilâşik krokide gösterilen kısmının, 2290 sayılı kanunun 8 inci maddesine göre , parasız olarak belediyeye verilmesi; Dahiliye Vekilliğinin 26/3/935 tarih ve 81/8 sayılı tezkeresiyle yapılan teklif üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 31/3/935 toplantısında - onanmıştır.

31/3/935

REİSİTİMUR

K. Atatürk

Bş.V.

T. İmami

Ad.V.

S. Savaş

M.M.V.

K. Baş

Da.V.

S. Kaya

Ha.V.

H. B. Oras

Ma.V.

H. Kaya

ME.V.

B. Güney

Na.V.

A. Çetinkaya

İk.V.

C. Beyaz

S.İ.M.V.

S. R. Aydoğan

G.İ.V.

Kana Erkan

Zr.V.

M. Kaya

080 18 01 02 53 22 13

Eskişehir Umumi Planı

Eskişehir Belediyesi’nin 1935 yılı içinde yaptığı faaliyetler Halkevi Dergisinde şu şekilde belirtilmiştir: Eskişehir’in 4 km. açığında bir mezbağa yaptırılarak yurttaşların et ihtiyacının karşılanması sağlanmıştır. *Şarın istasyon, Akarbaşı, Sakarya, Santral caddelerinde 1935 yılı içinde 9396 metre murabba parke döşenilmiş ve 389 metre murabbalıkta adi kaldırım yaptırılmıştır. 250 metre boyunda genel lağım yapılmıştır. Akarbaşı-İstasyon Caddesi üstündeki tahta köprü yıktırılarak on metre genişliğinde beton köprü vücuda getirilmiştir. 45 kilometre uzaklıktaki Kalabak içme suyunun şehre aktarılması 289,049 liraya Eskişehir Bankası ile diğer bir şirkete verilmiştir. Eskişehir elektrik şirketi komondit olarak faaliyete devam ederken şehrin ihtiyaçları doğrultusunda şirket belediyenin de katılımıyla anonim olmuştur. İstasyon bulvarı genişletilmiş, şehrin güneyine yeni bir mezarlık yaptırılarak eski mezarlık kaldırılmıştır*¹⁸⁰.

Belediye hizmetleri alanında söylenmesi gereken bir diğer öge ise İtfaiye Teşkilatıdır. 1923’te itfaiye kurulmuş ve bir yıl kadar emme basma tulumlarla çalışmıştır. 1928’de Odunpazarı’nda meydana gelen yangında büyük zarar üzerine motorize hale getirilmeye başlanan teşkilat Hava Kuvvetleri, DDY, Şeker Fabrikası ile de işbirliği yaparak şehrin yangın v.b. tehlikelerine karşı kendini güçlendirmiş ve yenilemiştir¹⁸¹. Bir diğer hizmet grubu da 1923’te kurulan Belediye Temizlik İşleri Müdürlüğüdür. 30 atlı araba ve 65 personelle hizmete başlamış olan müdürlük çalışmalarını geliştirerek devam ettirmiştir¹⁸².

3. Eskişehir’de Sağlık, Sosyal Yardımlaşma ve Spor

Yeni Türkiye Devleti yönetimi, ağır ve yaygın sağlık sorunlarıyla yüklü bir nüfus devraldı¹⁸³. Yeni yönetim yokluk ve yoksunluklarına rağmen dünyadaki sağlık standartlarını yakalama ve sağlık sisteminde köklü anlamda yapılanmaya gidiş sürecine “Kurtuluş Savaşı” içerisinde başladı. 2 Mayıs 1920’de çıkarılan bir yasayla, Türk tarihinin sağlıkla ilgili bakanlık düzeyinde ilk örgütü olan, “Sihhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti” kuruldu¹⁸⁴. Yıllar süren savaşlar nedeniyle tüm kaynakları tükenme noktasına gelmiş, ekonomik ve sosyal açıdan adeta çökmüş durumda bulunan bu ülke; Mustafa Kemal Atatürk’ün önderliğinde, onun siyasi dehası ve devlet adamlığı sayesinde, 1923 yılından itibaren hızlı bir ekonomik ve sosyal gelişmeye sahne olmaya başladı¹⁸⁵. 1920-23 dönemindeki tüm çabalara rağmen, Cumhuriyet’in ilan edildiği süreçte ülkedeki sağlık koşulları ve sunulan sağlık hizmetleri çok yetersizdi. Sıtma, frengi, verem, trahom gibi sosyal hastalıkların yanında, beslenme, ana-çocuk ve çevre sağlığıyla ilgili pek çok problem mevcuttu. Ülkedeki sağlık kuruluşları ve personeli ihtiyaçlarını karşılamaktan uzaktı. Tüm bu olumsuzluklar, savaşlar nedeniyle azalmış olan nüfusu ciddi anlamda tehdit etmekteydi¹⁸⁶.

¹⁸⁰ “Uray Durumu”, *Eskişehir Halkevi Dergisi*, 30 Ağustos 1935, S. 29-30, s. 243.

¹⁸¹ S. Önder, a.g.t., s.68.

¹⁸² S. Önder, a.g.t., s.70.

¹⁸³ Yakut İrmak, “Refik Saydam Döneminde Sağlık Politikamız”, *Dr. Refik Saydam’ın Anısına 60. Yıl, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı*, Ankara, 1988, s.43.

¹⁸⁴ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre I, c. I, s. 170-186; *Hakimiyeti Milliye*, S. 27, 2 Mayıs 1336 (1920) ; KOYLU Zafer - Saadet Altay; “Sihhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti’nin Kuruluşu ve Yapılan Yasal Düzenlemeler (1920 – 1923)”, *I. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi 10. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı*, Cilt: 2, Konya, Mayıs 2008, s.1064-1065 ; Metin Aydoğan, *Türkiye Üzerine Notlar 1923 – 2005*, Umay Yayınları, 25. baskı, İzmir, 2005, s. 80 – 81.

¹⁸⁵ Yavuz Özgüldür, “Atatürk Dönemi Türkiye’sinin Ekonomik, Sosyal Durumu ve Gelişimi”, *Atatürkçülük Konferansları - I*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 2003, s.184.

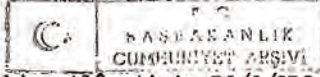
¹⁸⁶ Celal Ahmet Sungur, “Dr. Refik Saydam’ın Sağlık Hizmetleri Anlayışı”, *Dr. Refik Saydam’ın Anısına 60. Yıl, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı*, Ankara, 1988, s.27.; *Sağlık Çalışmalarında Kırk Yıl*, Hazırlayan: Yusuf Tunca, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayınlarından No. 303, Ankara: Oğun Kardeşler Matbaası 1964, s. 95.

Dahiliye Vekâleti

U M.

Ş. M.

Sayı

Eskişehir vilâyetinin 10/6/938 gün ve 919/82 sayılı
sayısı suretidir.

Hulâsa:

Eskişehirin Cumhuriyet meydanı civarında ve en şerefli bir
cadde üzerinde olub Tahal pazarı adını taşıyan çürük bir kaç dire
k üzerine kurulmuş yine pek çürük ve kühne bir çatı altında bulu
nan vakfa aid 747 metre mürabbında mahallin şehrin müstakbel imat
plânına göre 407 metro mürabbainına yola kalhi ve kalan kısmının
da cumhuriyet meydanına ilhakı iktiza ettiğinden şehrin zinet ve-ü
ümrani noktasından işbu yerin belediye yapı ve yollar kanununun 8
inci maddesi hükümüne göre bedelsiz olarak belediyeye terk ve tah
sisi için yüksek icra vekilleri heyetinden karar istihsalı hakkın
da belediye reisliğinden alınan karar ve kroki ilişik olarak sunul
muştur . Gereğine müsaade buyrulmasına saygı ile arz ederim .

Aslının aynıdır

[Signature]

030 10 190 303 4

Cevaben yazılacak Evrak : Cevap olduğu muhazzeratin tarih numarasile hangi daire ve gube ilâdestile yazıldığının dercoluması rica olunur

Cumhuriyet’in ilanından sonra, bir program dâhilinde harekete geçen Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekâleti (Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı- Dr. Refik Saydam), mevcut problemlerin köklü bir biçimde çözülmesine yönelik uygulamaları hayata geçirmeye başladı. Ülkedeki sağlık sorunlarının en önemli nedenlerinden biri hiç şüphesiz ki cehaletti¹⁸⁷. Vekâlet, bu durumu göz önüne alarak, elde ki imkânlar doğrultusunda, halkın sağlık konusunda bilgi ve farkındalık düzeyini arttırmak için “sağlık propagandası”na büyük önem verdi¹⁸⁸. Nitekim, Sıhhiye Vekili Dr. Refik Bey, “Sıhhat mücadelesinde propaganda eserlerinin oynadığı rol çok büyüktür. Bütün medeni memleketlerde, bu hususa atf edilen ehemmiyet ve dolayısıyla halka mahsus olarak tertip ve tevzii edilen neşriyat ve matbuatların şayan-ı dikkat bir tarzda çoğaldığını görüyoruz. Tababet tahaffuziyei en iyi kavrayan ve tatbik eden Amerikalılar milyonlarca risale ve kitabı her sınıf ahaliye mebzulen, adeta müsrifane bir surette dağıtmaktadırlar¹⁸⁹.” diyerek sağlık hizmetlerinde propagandanın önemine dikkat çekmekteydi.

Bu dönemde sağlık alanındaki propaganda faaliyetlerinin yürütülmesinde yararlanılan başlıca eğitim araçları, sağlık afişleri, broşürleri, levhaları, kitapçıkları, filmleri, müzeleri, sergileri, yerel ve ulusal basın idi¹⁹⁰.

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti, çağdaş uygarlık seviyesine çıkmak için iktisadi kalkınmanın yanında sağlık konusunda da önemli girişimlerde bulunmuştur. Cumhuriyet yönetimi ile birlikte şehirlerde birçok sağlık kuruluşu meydana getirilmiş, doktorlar yetiştirilerek en ücra yerlere kadar hizmet götürülmüştür. Sağlık kurumları açısından Eskişehir’e bakıldığında, bölgenin kısa zamanda örnek bir yerleşim birimi haline geldiği görülmektedir. Şehrin sağlık kuruluşları şunlardır. *Şehrin ilk müesseselerden birisi Şifa Yurdu adı verilen hastanedir. Şifa Yurdu binası itibariyle övgüye değer bir konumda ise de nezaket ve mahareti ve hastalara yapılan muamelesi dolayısıyla fevkalâde denilebilecek bir müessese-dir. Bu müessesenin ne suretle idare olduğunu bilmeyen halkımız korkusundan hastaneye gelmemektedir. Hâlbuki tedavinin ücretsiz olduğunu ve yatacak hastaların yemeklerinin ücretsiz verildiğini bilmeleri lazımdır. Hastanede yatak aradığı halde bulamayan ancak dokuz hasta vardır ki bu miktar hastanede yatabilecek hastanın Eskişehir’in nazır olduğunu söylersek iddiamızı ispat etmiş oluruz. Bununla beraber şimdi ittihaz olunan karar mucibince eskisi gibi hasta kabulü için koşuşturmadığını işitiyoruz, zira evvelce bir hasta yatabilmek için behamehal encümen-i daminin vereceği kararla mümkün olabildiği halde şimdi doğrudan doğruya idare bu vazifeyi ifa etmektedir*¹⁹¹.

Şehirde bulunan bir diğer sağlık kuruluşu da Memleket Hastanesi’dir. *Hastane 1923 tarihinde Emvali Metruke’den (terkedilmiş mallar) alınmış üç ahşap binanın içinde idi. Özel mülk olan bu binalarda hastane ittihazına lâıyk hiçbir vasıf ve taksimat yoktu. O zamanki nüfusu yirmi yedi bini tecavüz etmeyen merkezi kazada bir hastane tesisi lüzumu mevcut olduğundan şimdilik kaydı ile bu binaları tadil ve hastane kalbetti. 1924’ten sonra hususi idare bütçesine konan tahsisatla hastanenin eksikleri tamamlanmaya başladı*¹⁹². Memleket hastanesinin emektar ve eski binalarından birisi 1935 yılında yıkılmıştı.

¹⁸⁷ Erdem Aydın, *Türkiye’de Sağlık Teşkilatlanması Tarihi*, Ankara: Naturel Yayınları, 2002, s.59.

¹⁸⁸ Sağlık Çalışmalarında Kırk Yıl, s.3. Zafer Koşlu - Sadet Altay, *Health Propagando in the Atatürk Period (1923-1938)*, Contextual Approaches in Sociology, İnternational Association of social Science Resedrdı 2015 (Basım Aşamasında).

¹⁸⁹ Hâkimiyet-i Milliye, 12 Mart 1926, s.4.

¹⁹⁰ Sağlık Çalışmalarında Kırk Yıl, s.3.

¹⁹¹ “Şifa Yurdu”, *Sakarya*, 5 Nisan 1936, S. 519, s. 1.

¹⁹² Cumhuriyet’in 15. Yılında Eskişehir, a.g.y., s. 126.

Memleket Hastanesi Başhekimi

yurttaşın yardımları ile teşkilatına iki güzel pavyon eklemiş hususi muhasebede bu yardımlardan fazla olarak verdiği para ile inşaatı başarmıştır. Beri yandan Doktor Süreyya adlı bir yurt çocuğu, kendi parası, kendi isteği ve kendi gayreti ile bir sağlık yurdu kurmuştur¹⁹⁴.

Doktor Süreyya tarafından açılmış bulunan Sağlık Yurdu'nda fakir ve yoksullar için parasız bir muayene kısmı ayırmıştır. Yurt, her gün yani cumartesi ve pazardan gayri günler saat 15'ten 16'ya kadar müracaat edecek bütün hastaları muayene edecek ve bunlara vesayede bulunacaktır. Pazartesi günleri kulak boğaz burun, Salı günleri iç hastalıklar, Çarşamba günleri diğer hastalıklar, Perşembe günleri doğum ve kadın hastalıkları, Cuma günleri sinir ve akıl hastalıkları muayene edilecektir¹⁹⁵.

Şehirde bulunan sağlık kurumlarına sonraki süreçte bir yenisi daha eklenmiş ve dispanser açılmıştır. Halkevi Köycüler kolunun Çiftelerde açacağı dispansere ait hazırlıklar tamamlanmıştır. Bu konuda Halkevi'nin sıtma mücadele reisi Talat ile köycüler kolu başkanı Numan Kırac ve Kadri büyük bir faaliyet sarf etmektedir. Bu dispanserden ayrı olarak her köy gezisinde de sağlık tetkikleri muayene ve tedaviler yapılması için tertipler alınmıştır. Yani gezici sağlık birimleri oluşturulmuştur.

Eskişehir'deki bulaşıcı hastalıklar oldukça büyük bir sıkıntıdır. Bu nedenle koruyucu sağlık konusunda çalışmalar yapılmıştır. Böylece salgın hastalıkların önüne geçilmeye çalışılmıştır. Alınan önlemler şöyledir: 1935 yılında 180 bin nüfuslu Eskişehir'de 309 önemli ve korkulu hastalık olmuş bunlardan da 86 kişi ölmüştür. Yani salgın öldürücü veya sakat bırakıcı hastalıklar nüfusa göre şehirde yüzde altı nispetindedir. Ölüm gelince hastalıklara tutuluşa (yakalanma) göre ölüm nispeti de bölgede yüzde 3'dür.

¹⁹³ "Memleket Hastanesi Eski Binası", *Sakarya*, 17 Nisan 1936, S. 519, s. 1.

¹⁹⁴ "Sağlık Durumu", *Eskişehir Halkevi Dergisi*, 30 Ağustos 1935, S. 29-30, s. 237. (Bknz. EK 24-26)

¹⁹⁵ "Yeni ve Parasız Bir Muayene Evi", *Sakarya*, 4 Birinci Kanun 1936, S. 552, s. 2.

Koruyucu ve önleyici sağlık hizmetleri konusunda Eskişehir sağlık kurumlarının çalışmalarına baktığımızda şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır: 1935 yılında il içinde 1935 eşya temizlenmesi olmuş, 6688 çiçek, 1162 Tifo, 532 Menengokok aşısı yapılmıştır. Bunlar arasında Eskişehir şarbaylığında sağlık bakımından ödevlerini bilerek uray belediye doktoru ile 831 esnafı muayene ettirdiği, yiyecek içecek maddeler için 605 esnafı sağlık bakımından 700 defa muayene ettirmiş, 436 eczaneye para ve 649 bakımsıza yiyecek içecek vermiştir¹⁹⁶.

Cumhuriyet’in ilk yıllarında Eskişehir’de birçok bataklık bulunmaktaydı. Bu durum sivrisineklerin oluşup çoğalmasına ve sıtma mikrobunu insanlara bulaştırmasına neden oluyordu. Bataklık kurutma çalışmalarının yanı sıra şehirde 1929 yılı sonlarında Sıtma Mücadele Teşkilatı kurulmuştur. Teşkilat ilk defa olarak Eskişehir merkezi kazası ile Seyitgazi, Mihaliçcik kazalarında 112 köyde faaliyete geçmiştir. Mücadele sahası 1930 senesinde genişletilmiş Sivrihisar ‘da da bir şube açılmış, bu suretle de üzerinde çalışılan köy adedi 218’i bulmuştur... Mücadele ve islatı uygulamaları bilhassa Sakarya, Porsuk, Sakarya ve Porsuk Sarısları, Başkurt suyu, Demirci Deresi ve diğer küçük suların yayıldıkları alanları kapsamaktadır Hekimler tarafından usulen senede iki defa muayene yapılmıştır¹⁹⁷.

1935’te yapılan Memleket Hastanesi

Eskişehir’de var olan bulaşıcı hastalıklardan birisi de Kızıl hastalığıdır. Şehirde 1930 senesinde zuhur eden Kızıl salgınında Avrupa’nın henüz bazı memleketlerinde tatbik olunan Kızıl Aşısı vekâletten bilhassa gönderilen mütehasşis delaleti ile 269 çocuğa birer hafta ara ile birinci, ikinci, üçüncü aşı tatbik edilmiş ve salgının önüne geçilmiştir.

¹⁹⁶ “Sağlık Durumu”, Eskişehir Halkevi Dergisi, 30 Ağustos 1935, S. 29-30, s. 239.

¹⁹⁷ Cumhuriyet’in 15. Yılında Eskişehir, a.g.y., s. 128.

Eskiden aşı ve serum mubayaası yüzünden binlerce liramız Avrupa'ya akıp gitmekte iken inkılâbın feyzi sayesinde Ankara'da her bir konforu haiz inşa edilen Hıfzısıhha Müessesesi'nde her türlü aşı ve serumlar taze, saf ve müessir olarak ihzar edilmekte, vaka zuhur etsin etmesin vatanın her köşesine ihtiyaten sevk olunmakta ve sıhhat müdürlüklerinde vakti geçenleri değiştirmek suretiyle mevcut bulundurulmaları kati mecburiyet tahtında tutulmaktadır.

Eskişehir merkezinde evvelce Himaye-i Etfal Cemiyeti tarafından doğrudan doğruya bilahare Halkevleri içtimai yardım şubesiyle ortaklaşa idare olunan muayene ve tedavi evinde son altı sene zarfında 2779 çocuk ve 16762 orta yaşlı muayene ve tedavi edilmiş ücretsiz verilen edviye esmanı (ilaç bedeli) 227660 kuruşa baliğ olmuştur.

Memleket Hastanesi'ne dokuz sene zarfında yatırılarak tedavi edilen hasta: 7523, Ameliyat yapılan: 2357, Polikliniğe müracaat ederek muayene ve tedavi edilen: 13165. Görülüyor ki elli yataklı, iki doktorlu hastanemiz hacim ve cürmünden pek fazla faaliyet ibraz etmiş, nice dermandegane şevkatli ve kurtarıcı eliyle şifa erdirmişti. Frengi tesiriyle çocuğu olup ölen, zürriyeti kesilen, dudağı, burnu dökülen, damağı delinen, pis, kokan yaralardan vücutları delik deşik kalan hastalıklı kalmadı. Hastaneler, dispanserler, bilumum sıhhi teşkilat ve sağlık memurları umumi hıfzısıhha kanunu mubibince zührevi hastalıkların her nevi ile mücadele ve tedavisini ücretsiz icraya mecbur tutuldu. Bugün yalnız merkez kazasında 600 frengili tedavi altında bulunmaktadır. 309 maddeyi ihtiva eden umumi hıfzısıhha kanunun memlekette temin edeceği İmran, medeniyet, sıhhat, ictimayı ihtiyaç hususlarını beyan etmek mümkün olmadığından her münevver vatandaşa bu kanunu mütala etmeleri candan tavsiye ederim.

1935'de yapılan Devlet Demiryolları Hastanesi

Çocuklarımızı şiş karın, değnek bacak, kemik yüz, batık göz vasfı ile ucube haline koyan, gençleri-mizi sarartıp solduran, cılız, çelimsiz, kuvvetsiz yerlere seren, ziraat ve ticaretimize tahsis edilen elleri kıran, sefaletle mahkum eyleyen ve en nihayet, veremin yed-i kahrına terk eden mihraki ve bel-di bir hastalık olmak hasabiyle en bariz vasfı bulunduğu yere münhasır sıtmaya karşı taraf, taraf mücadele teşkilatı yapılmış ve bu uğurda büyük yekunlara baliğ masraf ihtiyariyle bu marazi meşumun hayliden hayliye önüne geçilmiş vatana hastaliksız, gürbüz, faal vatandaş kazandırmıştır¹⁹⁸.

Böylece Osmanlı döneminde ve uzun süren savaşlar nedeniyle hastalıklı bir toplum yapısı devir alan Yeni Türkiye devleti kısa sürede önleyici ve tedavi edici sağlık uygulamalarıyla sağlıklı bir toplum yaratılmasında büyük hizmetler sağlamıştır. Bu çalışmalar sadece devlet ve onun kurumları aracılığıyla değil, dönem içinde oluşan sivil toplum kuruluşlarıyla, ekonomik durumu iyi olan vatandaşların desteğiyle gerçekleşmiştir.

Cumhuriyetle birlikte Eskişehir, kısa zamanda hem devlet eliyle yapılan yardımlar, hem de hayırseverlerin desteğiyle gelişmiştir. Şehirde toplumun çeşitli sorunlarına eğilecek olan bazı cemiyetler kurulmuş ve böylece sosyal yardımlaşma kurumsallaşmıştır. Bunlar, Fakirlere Yardım Cemiyeti, Kızılay ve Çocuk Esirgeme Derneği'dir.

a) Fakirlere Yardım Cemiyeti

Ekonomik güçlükler sebebiyle ihtiyaçlarını karşılayamayanların imdadına yetişen, Fakirlere Yardım Cemiyeti'dir. *Bu cemiyet Eskişehirli kadınlar tarafından ihtiyaç sahiplerine yardım amacıyla kurulmuştur. Cemiyet bünyesinde dokumacılık ve fakirlere yardım yapılır¹⁹⁹.*

Fakirlere Yardım Cemiyeti Kadınlar Birliği

¹⁹⁸ "Sıhhi Görünüşümüz Aydınlıktır", *Eskişehir Halkevi Dergisi*, 29 Ekim 1933, S. 13-15, s. 218.

¹⁹⁹ "Fakirlere Yardım Cemiyeti", *Sakarya*, 3 Nisan 1936, S. 517, s. 1.

Cemiyette görev alan kadınlar, kimsesiz, bakımsız ve yoksul altmış genç kızı kurum çatısı altına almış ve ihtiyaçlarını karşılamıştır. Şeker Bayramı'nda bu kızlara iskarpin ve lastik vermişler, Kurban Bayramı'nda da birer önlük ve yaka hediye etmişler, kış ortasında birer yün eldiven ve yün terlik dağıtmıştır. Ölen bir lise talebesinin ailesine yirmi lira veren kurum, hiç durmadan çalışmış Kurum okutmakta ve yetiştirmekte olduğu talebelerin gıdalarını düşünerek bunlara yiyecek verdiği gibi Doktor Cemal, Abdullah ve Fazıl'ın yardımlarını da elde ederek hastaların dış, iç hastalıkları ve göz muayenelerini parasız yaptırmış, ilaçlarını almıştır²⁰⁰.

Fakirlere Yardım Cemiyeti Kadınlar Birliği'nin yetiştirdiği öğrenciler

b) Kızılay

Bir diğer yardım kuruluşu ise Kızılay'dır. Kızılay, savaş alanında yaralanan ya da hastalanan askerlere hiçbir ayırım gözetmeksizin yardım etmek arzusundan doğmuştur. 11 Haziran 1868 tarihinde "Osmanlı Yaralı ve Hasta Askerlere Yardım Cemiyeti" adıyla kurulan Kızılay, 1877'de Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti, 1923'te Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti, 1935'te Türkiye Kızılay Cemiyeti ve 1947'de ise Türkiye Kızılay Derneği adını almıştır²⁰¹. Kızılay tarafından Eskişehir'de 1935 yılı içinde yoksul köylülere parasız ilaç dağıtılmış, yoksul kadınlara doğum hastalıklarını ve yoksul kadın ve çocukların dişlerini tedavi ettirmek için iki doktor temin etmiş ve bu iki arkadaş değerli hizmetler yapmışlardır. Yoksul ailelere un, yağ, et ve şeker verilmiştir. Halka bu yardımları yapan Kızılay gelirini arttırmak için de her çevreye başvurmaktan geri kalmamış, tertip ettiği Kızılay Haftası şarda (kentte) sosyal bir hadise olacak derecede ilgi uyandırmış verimler vermiştir. Gelirinin ancak az bir nispetini burada sarf edebilmek salahiyyetinde olan bu kurum Cumhuriyet Bayramı'nda giydirilen yavrulara da yüz lira tahsis etmiştir. Bu kurumda dikkati çeken bir nokta kurum idare heyetinde sevgin Türk anne ve kız kardeşlerinin önemli bir yer tutmuş olmalarıdır²⁰².

²⁰⁰ "Yoksullara Yardım Kadınlar Kurumu", *Sakarya*, 27 Mart 1936, S. 516, s. 2.

²⁰¹ Seçil Karal Akgün – Murat Uluğtekin, *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a II*, Kızılay-2001, s. 1; Kızılay (Çevrimiçi), <http://www.kizilay.org.tr/kurumsal/sayfa.php?t=-Kurumsal-Tarihcemiz>, 14 Nisan 2013.

²⁰² "Kızılay Kurumu", *Eskişehir Halkevi Dergisi*, 29 Ekim 1935, S. 30-32, s. 232.

c) Çocuk Esirgeme Kurumu / Derneği

Eskişehir’de de önemli faaliyetler yürütmüş olan bir diğer yardımlaşma kuruluşu ise Çocuk Esirgeme Derneğidir. 6 Mart 1917 tarihinde kurulan dernek, yardıma ve korunmaya muhtaç çocuklara bakım, sağlık, eğitim gibi hizmetleri veren bir kurum olarak vücuda getirilmiştir²⁰³. Eskişehir merkez heyeti on kişi olan dernek şehirde şimdiye kadar 4158 çocuğa yardım etmiştir. Yardım gören çocuklardan ikisine yeni elbiseler giydirilmiş, 4064 çocuğun dış bakımları yapıp iyileştirilmiş, ilaçlar verilmiştir. 92 çocuk ailesine ve çocukların kendisine para ve yiyecek verilmiştir²⁰⁴.

Cumhuriyetin on ikinci yıldönümü münasebetiyle Halkevi Sosyal yardım kolu ile Çocuk Esirgeme Derneği, Kızılay ve Gençlik Kurumu birleşerek yüzden fazla yoksul çocuğa giyecek elbise ve ayakkabı alınmasına karar verilmiştir. Dört kurum bu işin yapılmasını kültür direktörlüğüne havale etmişlerdir²⁰⁵.

d) Spor

Sağlıklı bireyler yetişmesi için bir ön şart olan spor özellikle Cumhuriyetle birlikte daha da önem kazanmıştır. Eskişehir’de ilk spor faaliyetleri Kemalettin Sami Paşa tarafından başlatılmış, kurulan İdman Cemiyeti’nin genel kuruluna Ali Çalık Eskişehir delegesi olarak gönderilmiştir. Beden terbiyesi Teşkilatına bağlı olarak Eskişehir Beden Terbiyesi Bölge Müdürlüğü 1923’te faaliyete geçmiştir²⁰⁶.

e) Futbol

Futbol 1921’de Kemalettin Sami Paşa’nın İdmanyurdu Kulübü ile başlar, Türkgücü, Türkişiği, Tayyare Alayı, Demirspor ilk kulüplerdir²⁰⁷. Futbol alanında kuruluşu 1930 yılına rastlayan Demirspor, Eskişehir spor tarihi açısından önemli başarılarla imza atmıştır. Bunlardan en önemlisi; Kuruluşunun 10. Yılında 1939-1940 futbol sezonunda final maçında 19 Mayıs Stadı’nda karşılaştığı Fenerbahçe’yi ikinci maçta 3-1 yenerek Eskişehir Anadolu Kulüpleri içinde ilk Türkiye Şampiyonu oluşudur²⁰⁸.

Anadolu birincisi Eskişehir şampiyonu Demirspor

²⁰³ T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (Çevrimiçi), <http://www.cocukhizmetleri.gov.tr/tr/html/10517/Tarihce>, 14 Nisan 2013.

²⁰⁴ “Çocuk Esirgeme Derneği”, Eskişehir Halkevi Dergisi, 29 Ekim 1935, S.30-32, s.232.

²⁰⁵ “Yoksul Çocuklar Giydirilecek”, Sakarya, 3 Nisan 1936, S. 517, s. 1.

²⁰⁶ S. Önder, a.g.t., s. 90.

²⁰⁷ S. Önder, a.g.t., s. 91.

²⁰⁸ Eskişehir Demirspor (Çevrimiçi), <http://eskisehirdemirspor.com/cat.aspx?cid=544&id=55112> Temmuz 2012.

Demirspor'un karşılaşmaları hakkında Sakarya Gazetesi bilgiler vermektedir, bunlardan birkaç örnek şöyledir: *Adana'da muvaffakiyetli maçlar yaparak dönen şehrimiz Demirspor takımı bu defa İzmirliilerin daveti üzerine iki maç yapmak üzere 21-4-936 akşamı İzmir'e hareket etmiştir. Orta Anadolu şampiyonu olan Eskişehir Demirspor futbol takımı ile Ege şampiyonu olan Altınordu ve Altay futbol takımının yapacakları müsabakaların pek heyecanlı olacağı muhakkaktır*²⁰⁹. *Lig maçlarına devam edilmiş Demirsporla Türk Gücü arasındaki oyun her iki takımın akınları arasında devam etmiş fakat ikinci devrede Demirspor 1-2 galip bir vaziyette iken Türk Gücünün sahadan çekilmesiyle neticelenmiştir. Mamafî sahadan Türk Gücü mü çekildi yoksa hakem mi oyunu tadil etti bu cihette biraz şüpheli kalmıştır. Bu hususta futbol heyeti bir karar verecek lüzum görürse maçı tekrarlatacaktır*²¹⁰.

Demirspor

f) Güreş

Eskişehir'in spor tarihinde önemli bir şube de Türklerin ata sporu olan güreştir. Güreş sporu hakkında yine Sakarya Gazetesi bilgiler vermektedir. Buna göre; Şehirlerarası güreşler yapılması maksadıyla Eskişehir güreşçileri 26 Temmuz 1935'te seçme müsabakaları için *Ankara'ya gitmiş, burada Balıkesir ve Bursa takımlarını yenmiştir*²¹¹. Dinarlı Mehmet pehlivan Eskişehir Hava Kurumu'na gelerek güreş

²⁰⁹ "Demirspor", *Sakarya*, 24 Nisan 1936, S.520, s.1.

²¹⁰ "Lig Maçları", *Sakarya*, 8 Mayıs 1936, S.522, s.2.

²¹¹ "Güreşçilerimiz Ankara'ya Gidiyorlar", *Sakarya*, 19 Temmuz 1935, S. 481, s. 2.

Amatör pehlivanlar

yapılması konusunda teklifte bulunmuş ve teklifi kabul edilerek Yağcılar Parkı'nda bir güreş müsabakası tertip edilmiştir. Ancak Dinarlı Mehmet Pehlivan hastalandığı için, geleceğini duyuran Cemal ve Mustafa Pehlivanlar ise müsabakaya katılamamışlardır. *Bunun üzerine iki binden fazla seyircinin karşısında İzmirli Hüseyin ile Şahin ve Eskişehirli Mülayimle de Afyonlu Süleyman tutuşmuşlardır. İzmirli Hüseyin kısa bir zaman içinde Şahini yenmiş Mülayimle Süleyman güreşi ise bir saatten fazla sürmüştür. Gerek Mülayim gerekse Süleyman kuvvet bakımından müsavi (eşit) denecek bir vaziyette olduklarından bir türlü yenilememişlerdir*²¹².

g) Su Sporları Kulübü

Spor geçmişi açısından şehirde dikkat çeken bir başka dal ise su sporlarıdır. 1936 yılında Eskişehirli gençler birleşerek su sporları kulübü açmaya karar vermiştir. Kulüpte yüzücülük ve kürekçilik sporlarına ehemmiyet verilecek İstanbul'dan Kik getirilecektir. Şimdiki vaziyette Porsukta işleyen 4 büyük sandalı kulüb angaje etmiştir²¹³. 19 Mayıs münasebetiyle daha önce kurulmuş olan su kulübünün açılma töreni su boyundaki parklarında yapılmıştır. Bu törene Vali İlbay Talat Öncel, parti ve belediye başkanları daha birçok zevat gelmiştir. Öğretmen Ömer tarafından verilen bir söylevden sonra Talat Öncel kulübün sandalındaki kurdeleyi kesmiş ve gençler parktaki sandalları alarak suya götürmüşler ve sandallarla bir geçit resmi yapmışlardır. Bu kulübün şimdilik yirmi beş azası vardır. Gençler bu kulüpte yüzme ve kürek sporları yapacaklardır²¹⁴.

²¹² "Pehlivan Güreşleri Eksikliği ve Tatsız Oldu", *Sakarya*, 10 Temmuz 1936, S. 531, s. 1.

²¹³ "Su Sporları Kulübü", *Sakarya*, 24 Nisan 1936, S. 520, s. 2.

²¹⁴ "Su Kulübü", *Sakarya*, 22 Mayıs 1936, S. 524, s. 1.

h) Atletizim

*Eskişehir’de atıcılık ve atletizm 1932’de başlamış, eskrim ise 1936’da Halkevi içerisinde devam etmiş olan bir spor dalıdır*²¹⁵.

Özellikle atletizm ile ilgili 1936 yılında gazeteye düşen bilgi şu şekildedir: Spor bölgesi atletizm ajanlığı tarafından bu hafta Halkevi’nden Odunpazarı’na ve oradan da istasyona gidip gelmek üzere bir sokak koşusu tertip edilmiştir. Koşuya öğle üzeri başlanmış ve muntazam bir şekilde başarılmıştır. Neticede İdmanyurdu’ndan Muzaffer birinci, Tayyareden Ahmet ikinci, Türkgücünden İbrahim üçüncü gelmişlerdir. Birinciye madalya kulübüne de bir kupa, ikinci ve üçüncüye de birer madalya verilecektir²¹⁶.

Spor geçmişi oldukça köklü olan Eskişehir, bölge halkının da katkısı ve çalışmalarıyla ulusal ve uluslararası arenada adından söz ettirecek sporcular yetiştirmiştir.

4. Eskişehir’de Bayındırlık ve İmar Faaliyetleri

Eskişehir belediyesi savaşlar yüzünden harap olan şehri Cumhuriyetle birlikte yeniden imar etme işine başlamıştır. Yapılan çalışmalar arasında yol, köprü, kaldırım inşaatı, bataklık kurutmaları, park ve bahçe düzenlemeleri bulunmaktadır. Ayrıca şehrin içme suyuna kavuşması sağlanmış, elektrik şirketine ortak olunarak şehrin enerji ihtiyacı karşılanmıştır.

Cumhuriyet döneminde belediyenin yaptığı faaliyetler arasında hem bayındırlık hem sağlık konusunda en mühim çalışmalardan biri bataklık kurutmalarıdır. İçerisinde pek çok bataklık alan bulunan şehirde kurutma işleri ilk sırada yer alır. Bataklık kurutmaları ile ilgili mücadele mintkasındaki belli başlı bataklıklar şunlardır; *Çifteler nahiyesi civarında Kurdin, Kumarcı Adası bataklıkları ile 20 kilometre imtidadında (uzunluğunda) Alikan bataklıkları, Porsuk vadisinde Beylikahır gölleri ile müteferrik göller, şehir civarında ve İnönü Sarısuğu üzerinde Sazova ve Sakarya Sarısuğu üzerinde diğer müteferrik bataklıklar*²¹⁷. Verilen bilgiye göre Kurdini ve Kumarcı Adası bataklıklarından 1200 hektarlık bir arazi ile 300 hektar genişlikteki Beylikahır Gölü’de kurutulmuştur. Buna ilaveten 20 kilometre uzunluğundaki Alikan bataklığı da kurutulmaya başlanmış ve bu yoldaki hedef 1938 yılı itibarıyla 7000 hektar olarak öngörülmüştür.

Eskişehir’de 1929 da faaliyete geçen Sıtma Mücadele Teşkilatı sayesinde sıtmanın Eskişehir ve havalisinde tersyana, tropika, kuvartana, muhtelit ve cinsi malum olmayan çeşitleri bulunduğu bir gerçek tedavi korunma, hem tedavi hem korunma noktasından belli olmayan büyük bir mesai harcanmıştır. Porsuk, Sakarya, Sarısu vadisi, Sakaryabaşı, Göktepe, Vaysalsuyu, Alikan bataklığı, Demirci deresi, Karakamış bataklığı civarında bulunan köyler ile Söğüt, Emirdağ, Beypazarı, Bilecik kazalarının sıtmalı mücavir köylerinde bir reis, bir şef, dört tabip, 23 küçük sağlık memurundan oluşan büyük bir teşkilat mesaisine devam etmektedir. Teşkilat yalnız 1932 senesinde:

²¹⁵ Önder, a.g.t., s. 90.

²¹⁶ “Sokak Koşusu”, *Sakarya*, 6 İkinci Teşrin 1936, S.548, s.2.

²¹⁷ *Cumhuriyet’in 15. Yılında Eskişehir*, a.g.y., s. 130.

Yüzde sekizi müsbet zuhur eden 43620 kan muayenesi

Bilimum sıtmalî köyler ahalisinin birebir muayenesi

43	ton	Mazot sarfı
230	kilo	Paris yeşili sarfı
220	"	Konprime kinin tevzii
108	"	Ampul kinin tevzii
58	"	Ökünün tevzii
165	"	Çikolatalı kinin tevzi yapılmıştır.

Oldukça geniş miktarda arazi ıslahı suretiyle çalışmalarını tamamlamış, uygulanan arazi ıslahı ve tedavi sayesinde birçok köylerde kanda müspet vaka zuhur etmemiştir²¹⁸. Aziziye Pınarbaşı suyunun oluşturduğu bataklık uzunluğu 3500 metre, genişliği 3 metre, 70 cm derinliğin de kanal inşa edilerek arazi ıslah edilmiştir..

Islah edilen bataklığa bir diğer örnek: Kumarcı bataklığıdır. Buraya yapılan Kumarcı kanalı 20000 dönüm araziye su altından kurtarmıştır. 5 kilometre uzunluğunda, 4 metre genişliğinde, ortalama 1 metre derinliktedir. Kurtardığı köyler: Sait Halim Paşa, Abbas Halim Paşa, Mamure, Belpınarı, Eminekin, Kör Hasan, Çifteler'dir. Evvelce bu köylerde sıtmalî yüzde seksen, doksan iken halen yüzde onu geçmemektedir²¹⁹.

Gerenli, Kör Hasan Kanalı: 2400 uzunluğunda. 5 metre genişliğinde, ortalama 1,20 santim derinliğindedir. 10000 dönümlük araziye su altından, Kör Hasan, Gerenli, Amak yaralı köylerini sıtmanın kahrından kurtarmıştır. Osmaniye, Karakamış, Bağcıçek, İnönü, Yaralı, Türkmenmecidiye, Sarıköy kanalları da binlerce dönümlük araziye ıslah etmiş, civarında bulunan köyleri sıtmanın şiddetli saldırısından kurtarmıştır²²⁰.

1935 senesinde Sazova bataklığı Çukurhisar ile Eskişehir arasında ve İstanbul demiryolu ile İnönü şosası ortasında geniş, dört bin dönümlük bir sahadır. Yapılan projeye göre bu yıl Eskişehir'den Mollaoğlu'na kadar beş kilometrelik kısmı kurtulacak ve on metro genişliğinde 2-3,5 metro derinliğinde bir kanal açılarak, sarı su, bu kanal vasıtasıyla Defterdar değirmeni üstünden Porsuk'a akıtılmıştır²²¹. Sıhhiye ve içtimai muavenet vekâleti sıtma mücadelesi mühendislerinden Abdullah Bey bu hafta içinde şehrimize gelmiş Eskişehir'in aylardan beri en mühim ve özlü bir halini alan sarı su mecrası Sazova bataklığının kurutulması için lazım gelen projeyi hazırlamaya başlamıştır²²².

²¹⁸ "Sihhi Görünüşümüz Aydınlanmıştır", *Eskişehir Halkevi Dergisi*, 29 Ekim 1933, S. 13-15, s. 218.

²¹⁹ "Kurtarılan Köyler", *Eskişehir Halkevi Dergisi*, 29 Ekim 1933, S. 13-15, s. 220.

²²⁰ "Gerenli-Kör Hasan Kanalı", *Eskişehir Halkevi Dergisi*, 29 Ekim 1933, S. 13-15, s. 222.

²²¹ "Bataklık Kurutmaları", *Eskişehir Halkevi Dergisi*, 30 Ağustos 1935, S.29-30, s.240.

²²² "Sıtma Mücadelesi", *Sakarya*, 2 Birinci Teşrin 1934, S. 442, s. 1.

Bayındırlık hizmetlerinde değinilmesi gereken bir nokta da itfaiye teşkilatıdır. *Eskişehir’de itfaiye 1923’te kurulmuş, başlangıçta ilkel usullerle çalıştırılan teşkilat daha sonra diğer kamu kuruluşlarının desteğiyle modernize edilmiştir*²²³.

Eskişehir’de bayındırlık faaliyetleriyle bağlantılı olarak değinilmesi gereken bir diğer başlık ise imar faaliyetleridir. Bu faaliyetlere belediyenin yaptıkları arasında, eğitim bölümünde okul binaları hakkında ve kara yolları konusunda yapılan yol ve köprülere değinildiğinden burada yalnızca kaynaklarda hakkında bilgiye ulaşabildiğimiz belli başlı birkaç yapıya değindik. *Eskişehir belediyesi şehircilik konusunda büyük çabalar harcamaktaydı. Milli hareket, İttihat ve Terakki Hükümeti’nin başlayıp bitiremediği işleri üzerine almıştı. Eskişehir’deki büyük okullar, müze, kütüphane en acil ihtiyaçların gerçekçi bir anlayışla ele alındığını göstermektedir. Bu süreçte bir rasathane yapılmasında başlanmıştır*²²⁴. 29 ekim 1923’den 1938’in onuncu aya kadar şehirde bir yılda ortalama 500 bina inşa edilmiştir ki; toplamı 7.500’dür. Bunların içinde dükkân, mağaza, otel, han, kahve, garaj, ev vardır. Yeni olarak Porsuk, Tan, Bozan, Yeni Eskişehirpalas adlı oteller inşaatı, Yıldız Yolcu Konağı, Bursa, Sakarya, Safa, Kayseri, Sesat adlarıyla 7 otel, 20 han açılmıştır. Biri Hususi idare 3’ü eşhas, 4 sinema açılmıştır²²⁵.

Bir diğer imar faaliyeti ise 1874’te Kurşunlu Külliyesi içine kurulmuş olan kütüphanenin savaşlar sonucu yağma edilmesi sebebiyle 1926’da Eskişehir Valisi Cemil Bey, Muhasebe-yi Hususiye emrinde Halk Kütüphanesi’nin kurulmasını temin etmiştir²²⁶. Eskişehir’de Cumhuriyet döneminde inşa edilen diğer yapılar Doğumevi, Atatürk Lisesi, Ziraat Bankası, eski Belediye binasıdır. Bu yapılar hakkında bilgi ilgili bölümlerde ayrıntılı olarak verilecektir. İmar faaliyetleri içinde göçmenlerin şehre gelmesiyle başlayan yeni mahalle oluşumları da vardır. Bu konu da göçmenlere ayrılan bölümde işlenmiştir.

5. Eskişehir’in Sağlık Kaynağı Olarak Su

a) Eskişehir İçme Suyuna Kavuşuyor (Kalabak / Kaplanlı Suyu)

Eskişehir termal ve akarsu kaynakları açısından zengin olmasına rağmen, içme suyu anlamında içimi rahat, yani sertlik derecesi içmeye müsait bir suyu uzun müddet bulamamıştır. Su ihtiyacını halk, yeraltından çıkan ve kaplıca suyu olarak kullanılan bir çeşit kaynak suyundan karşılamıştır. Ancak bu suyun sıcaklık derecesi oldukça yüksektir ve soğutularak içmeye müsaittir. Bunun haricinde kaynak suyunun içimi oldukça sert olduğundan rahat bir tüketimi yoktur ve dış çürümeleri, böbrek rahatsızlıklarına sebebiyet verebilmektedir.

Bayındırlık işlerine önem veren Cumhuriyet hükümeti şehirlerin su sorununu da dikkate almış ve Mustafa Kemal Atatürk, Eskişehir ziyaretinde bölgenin bu sıkıntısıyla yakından ilgilenmiştir. Atatürk, Belediye Başkanı Kamil Kaplanlı’ya şehre bir dahaki gelişinde yörenin içme suyu sıkıntısının çözülmüş olduğunu görmek istediğini söylemiştir. Bunun üzerine öncelikle Kaplanlı Suyu’nun geçirileceği güzergâh belirlenip yollar açılmıştır. *Eskişehir Bankası bu iş için bir kısım memurlarını su kaynaklarına gönderdiği gibi Biker Şirketi’nin mühendisleri de gelerek işe başlamışlardır*²²⁷.

²²³ Önder, a.g.t., s. 68.

²²⁴ Berthe Georges Gaulis, *Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Milliyetçiliği*, çev. Cenap Yazansoy, İstanbul: Rado Yayınları, 1981, s. 95.

²²⁵ Önder, a.g.t., s. 66.

²²⁶ Önder, a.g.t., s. 92.

²²⁷ “Kaplanlı Suyu”, *Sakarya*, 6 Haziran 1935, S. 476, s. 1. (Bknz. EK 12).

İlk başta dört memba kazılmış ve suların sızdığı ana yerler bulunmuştur. Müteahhit tarafından tanzim ettirilen projeler esas itibarıyla kabul ettirilmişti²²⁸. Şehrin üstünde yapılacak büyük su deposunun hafriyatı bitmiş ve membalara kadar uzanacak su yollarının hafriyatında muhtelif kısımlardan başlanmış ve hafriyat oldukça ilerlemiş, on beş gün içinde borular döşenmiştir²²⁹.

İyi bir içme suyuna kavuşan halk pazar günü büyük şenlikler yapmıştır. Yıllardan hatta asırlardan beri Eskişehir'in en büyük derdi susuzluktu. Ortasından sıcak su çıkan, Porsuk geçen ve daha birçok çeşmeleri de bulunan şarın içilebilecek evsafa bir damla suyu yoktu... Atatürk'ün şarı şereflendirdiği vakit büyük bir isabetle verdikleri emirden sonra kırk beş kilometre uzaklıktaki Kaplanlı suyunun getirilmesine karar verilmiş ve bunun şehre aktarılması Eskişehir Bankası ile Biker şirketine ihale edilmiştir. Nihayet geçen pazar günü -2 Şubat 1936- kaplanlı suyunun şehir kenarına geldiği duyurulmuştur. Bütün halk birdenbire coşup taşmıştır. Bu şehrin sağlığını müjdeleyen bir sonuçtur. Biran içinde suyun başı dolmuş, davul zurnalar gelmiş, kurbanlar kesilmiş, zeybek oyunları oynanmıştır. Bu şenlik bu bayram o gün akşama kadar sürmüştür²³⁰. Suyun şehre getirilmesi sırasında ve sonrasında Atatürk'e gösterilen minnet duygularına, Paşa bir teşekkür telgrafıyla cevap vermiştir²³¹.

Kaplanlı suyunun şehre getirilmesi töreni

²²⁸ "Kalabak Suyu", *Sakarya*, 11 Temmuz 1935, S. 480, s. 1.

²²⁹ "İlbayımız Su Membalarında", *Sakarya*, 23 Ağustos 1935, S. 486, s. 1.

²³⁰ "Eskişehir'in Su Bayramı", *Sakarya*, 7 Şubat 1936, S. 510, s. 1.

²³¹ *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c. XXVIII, s. 175.

KAPLANLI SUYU'NUN ŞEHRE GETİRİLMESİ DOLAYISIYLA

ESKİŞEHİR ŞARBAYI KAMİL TOPÇU'YA

(17 Şubat 1936)

Kamil Topçu Eskişehir Şarbayı

Kaplanlı Suyu'nun şehre getirilmesi münasebetiyle bana karşı gösterilen temiz duygulara teşekkür ederim.

Cumhurbaşkanı K. Atatürk

Atatürk, Eskişehir'i ziyaretinde önce Korkomutanlığa gittikten sonra Belediye, Vilayet, Partiyi ziyaret etmiş, şehir planı ve abide ile Kaplanlı Suyu hakkındaki izahatı dinlemiştir²³². Halkın iyi bir içme suyuna kavuşmasının ardından, Kaplanlı suyunda görülen hafif bulanıklığın giderilmesi için belediye bir filtre getirtmiştir. Bu makine ile yapılan tecrübe çok iyi netice vermiş, filtre edilen suyun rengi kadar lezzeti de güzelleşmiştir. Getirilen makine saatte ancak bir metre mik'ap su filtre etmektedir. Bütün şehrin ihtiyacının temini için belediye icap ederse daha başka makinelerde getirecektir. Su Ankara'ya da gönderilmektedir. Ankara'da Kaplanlı suyunu arayanlar ve isteyenler pek çoğalmıştır²³³. 21 Ocak 1938'de Atatürk son defa Eskişehir'e gelir ve kendisini karşılayanlarla garda üç saat görüşür. Bu arada daha önce isteği üzerine Eskişehir'e getirilmiş olan Kalabak suyuna Atatürk suyu adının verilmek istendiğini duyunca şöyle der: "Tabiatın vermiş olduğu bir nimetin sahibi olmak isteği ve iddiasında hiçbir zaman olmadım²³⁴." Bu sözü üzerine su günümüzde de kullanımda olan Kalabak adında kalır.

29 Temmuz 1936 tarihinde Eskişehir'den treniyle geçen Atatürk, istasyonda halk tarafından büyük bir coşkuyla karşılanmıştır. Hemen su meselesini soran Paşa'ya konu hakkında gerekli açıklamalar yapıldıktan sonra Mustafa Kemal Paşa her eve su verilmesini emretmiştir²³⁵.

ESKİŞEHİR'DE HER EVE SU VERİLMESİ HAKKINDA BELEDİYE BAŞKANINA EMİR

(29 TEMMUZ 1936)

Eskişehir, 29 (akşam) Atatürk Ankara'ya dönmek üzere özel trenle buradan geçmişe de çok hareketli tezahüratla karşılanmıştır.

Atatürk tren burada durduğu esnada Eskişehir'in su meselesiyle meşgul olmuşlar verilen izahatı dinlemişler ve Belediye Reisi'ne her eve su verilmesini emretmişlerdir. Atatürk halkın çok samimi tezahüratı arasında Ankara'ya hareket etmişlerdir.

²³² "Atatürk'ün Kaplanlı Suyunu Ziyareti", *Eskişehir Halkevi Dergisi*, 30 Ağustos 1935, S. 29-30, s. 500.

²³³ "Kaplanlı Suyu Filtre Ediliyor", *Sakarya*, 10 Temmuz 1936, S. 531, s. 1.

²³⁴ Albek, a.g.e., s. 206.

²³⁵ ATABE, c. 28, s. 244.

b) Eskişehir Hamamları

İnsanoğlunun temel yaşam kaynaklarından olan su Türk ve Dünya kültürlerinde kutsal sayılan, kendisine büyük önem atfedilen tabiatın önemli bir parçasıdır²³⁶. Arapça’da ısıtmak, sıcak olmak anlamındaki hamm (hamem) kökünden türeyen hamam kelimesinin sözlük anlamı ısıtılan yer olup, yıkanma yeri manasında kullanılır²³⁷. Tarih boyunca hem temizlenmek hem de hastalıklarına şifa arayanlar için hamam ve ılıcalar vazgeçilmez bir merkez görevi üstlenmiştir. Bu günkü Pakistan’da M.Ö. 2500-1500 yıllarına tarihlenen Mohenjo-Daro meydanında hamamlar olduğu ortaya çıkmıştır. Eski Mezopotamya’da Asur hükümdarlarına ait bir yıkanma tesisi bulunmuştur²³⁸. Bunlar en eski hamam buluntuları olup yıkanma geleneğinin çok köklü olduğunu ve hemen hemen her medeniyette karşımıza çıktığını gösterir. Yıkanmayı ilk kez günlük yaşamın bir parçası haline getirenler Eski Yunanlılar olmuştur.

Sivrihisar hamamı

Klasik devirde Yunanlıların deniz ve dere kıyılarında yüzme sporu için özel tesisleri, temizlik için de büyük halk hamamları vardı. Eski Yunan’ın hamam binaları hakkında tek fikir veren Assas Hamamı harabeleridir²³⁹. Eski Türkler sıcak ve ılık su kaynağı bulunmayan yerlerde sıcak dam adlı hamamlar yaptılar. Uygurların ise buhar banyoları vardı²⁴⁰. Bir kurum yapısı olarak hamam İslam uygarlıklarında yeniden önem kazandı ve en iyi örnekleri Anadolu Selçukluları ve daha sonra Osmanlılar tarafından ortaya konuldu²⁴¹.

²³⁶ Kadriye Türkan, “Türk Masallarında Mimari: Hamam ve İşlevleri”, *Milli Folklor Dergisi*, 2009 11 (84), s. 162.

²³⁷ “Hamam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. XV, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 1997, s. 402.

²³⁸ y.a.g.md., s.402.

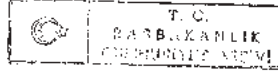
²³⁹ Dilek Türkyılmaz, *Türk Kültüründe Hamam Geleneği ve Eskişehir Hamamları*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Halk Bilimi, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: 2001, s. 3.

²⁴⁰ Türkyılmaz, a.g.e., s. 12.

²⁴¹ “Hamam”, *Anabritannica Ansiklopedisi*, c. XIV, İstanbul: Ana Yayıncılık, 1994, s. 367.

EVKAF
Umum Müdürlüğü

Enlâk Müdürlüğü
Sayı 182550
8

Holâsa

Kolordunun işgalindeki kıymet hamamı hakkında :

Başvekâlet Yüksek makamına

diger yazımla da arz edildiği üzere Eskişehirdeki yenice hamamının yeniden yapılmak üzere bu günlerde yıkılmasına başlanacak - tır . Bu hamamın yıkılmas ile halkın nakadar sıkıntıya düşeceği ye- nice hamamının bu günkü çok fena vaziyetine rağmen hiç baş kalms mas ile de anlaşılır . Bu hamamın çevresinde Evkafın birde kıymet hamamı vardır ve bu hamam kolordunun işgali altındadır . Kolordu- nun hamam ihtiyacının haftada iki nihayet üç gün hamamın onla- ra bırakılması yolilede temin edileceği mütalea edilmektedir .

Kolorduca buna muvafakat edilirse haftanın diğer dört, beş gü- nünde hamamdan halk da istifade eder . Kolordunun verdiği kira esasen hamamın vergi ve mübrem tamirlerine bile yetişmemektedir.

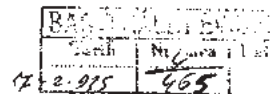
Arz ettiğim şekil kabul buyrulursa haftada iki veya üç gü- nün pek az bir kira ile kolordu emrine tahsisi mümkün olmakla beraber diğer dört veya beş günün serbestce artırılmaya çıkarın- ca Evkafa yine bu günden fazla bir kira temin edeceği ve hal- kın da sıhhat ve temizlik ihtiyaçlarının karşılanmış olacağı şü- hesizdir .

Maruzatım begenilirse ehemmiyetle Millî Müdafaa bakanlığına buyruklarını dilerim . 2-2-1935

U . M

yazı İlerime
13-2-935

R. T. Zekir

3

Yıkanma ihtiyacının karşılanması yanında yeraltından çıkan ve genellikle sıcak ya da ılık seviyede olan sular şifalı ise bu yerlere ılıca denilmiştir. Ilıcalar hastalıklarına iyi geleceğini düşünenler tarafından da uğranılan yerlerdir. Aslında tüm kaplıcalar açılma tektoniği ile canlılığını koruyan ve kendini zaman zaman depremlerle gösteren faylar üzerinde yer almaktadır²⁴².

Hamam geleneği Türklerde oldukça eski dönemlere dayanmakla birlikte kadınlar ve erkekler için ayrı hamamlar yapılmıştır. Erkek hamamı, erkekler için ayrılmış özel hamamlardır. Erkekler genellikle kuşluk vakti hamama gittiğinden bu hamamlara kuşluk hamamı da denilir. Temizlenmek için gidilen hamama erkekler ayrıca düğünden önceki Perşembe günü “damat-güveyi hamamı” (güveyi çimme günü) olarak da giderler. Bugünde damat yakını erkekler sabahtan hamama gider, damat evi konuklara yiyecek içecek ikramında bulunulur, sonra da damadın evine geçilir. Bir diğer erkek hamamı ise “asker hamamı”dır. Bu hamamı askere gidecek olanın annesi düzenler, erkeğin yakınları toplanır ve askere gidene “su gibi gidip gelsin” dileğinde bulunulur. Osmanlı döneminde yangın söndürmekle görevli olan tulumbacılar yangını söndürmelerinin ardından hamama giderler ve hamamcı onlardan para almadan yıkanmalarını sağlardı²⁴³.

Kadınlar için ayrılan hamam ise kadınların temizlenip, güzelleştikleri bir yer olmasının haricinde eş-dost-arkadaşlarıyla görüşüp konuştukları da bir mekan özelliği göstermiştir. Hanımlar, Osmanlı döneminde yıkanmanın haricinde oğullarına kız arayan annelerin de uğrak yerlerinden olmuştur. Kadınlar için bir hamam geleneği olan “gelin hamamı” gelin olacak kızın düğünden önce hazırlanıp eğlendiği, hem kız hem erkek tarafının hanımlarının çağrıldığı bir hamamdır. Gelin hamamının soğukluğunda konuklarını karşılar ve daha sonra konuklara yiyecek-içecek ikramında bulunulur. Bir diğer hamam geleneği ise bebeği olan kadının doğumdan kırk gün sonra yakınlarıyla birlikte gittiği hamamdır ve buna kırk hamamı denir. Kalabalık bir davetli grubunun eşliğinde gidilen bu hamamda bebeği doğurtan ebe, bebeği ve anneyi yıkadıktan sonra, annenin belini genişçe bir kuşakla sarak, elini kırk defa içine batırarak kırkladığı bir tas suyu lohusanın başından aşağı dökerdi. Vücuduna bir tas içindeki ördek yumurtası sürülürdü²⁴⁴.

Eski çağlardan beri sıcak sularıyla ünlü Eskişehir’de hamamlar Padişah II. Mahmut tarafından vakfedilmişti. Bu hamamlar halka hayrat olarak terk edilmiş, kadınlara ücretsiz, erkeklere mahsus hamamın ise kiralayanlar tarafından bu hamamların tamir edilmesi karşılığında küçük bir ücretle işletilmelerine izin verilmiştir²⁴⁵. İnönü’nün batısından Beylikahır’ın doğusuna kadar uzanan büyük bir fay çizgisi üzerinde sıcak ve soğuk su kaynakları dizilmiştir. Türk Hava Kurumu’nun uçuş alanı içinde 25 derece sıcaklıkta bol sulu bir kaynak aynı çizgi üzerinde İnönü’nün doğusunda ikinci bir ılıca vardır. Bu kaplıcaların su sıcaklığı 25-55 derece arasında değişiklik gösterir. Eskişehir’deki sıcak suların üstünde yağimsı bir madde bulunduğunu ve halkın bunu toplayarak ilaç olarak kullandığı anlatılmaktadır²⁴⁶. Şehir merkezindeki hamamlara gelince Erler Kaplıcası, merkezde Çarşı semtinde bulunur ve halen işlemektedir. Bu kaplıcanın Bizanslılar zamanında yapıldığı tahmin edilmekte ve bu kaplıca için o dönemlere dayanan bir

²⁴² Rifat Bozkurt, “Eskişehir Kaplıcalarının Jeolojik ve Kimyasal Özellikleri”, **Eskişehir Kaplıca Turizmi Semineri**, Eskişehir: İşcan Güzel Sanatlar Ofisi Yayını, 1999, s. 25.

²⁴³ Emine Bilirgen, Feza Çakmut, Selma Delibaş, Deniz Esemeli, Ömür Turfan, **Hamam, Osmanlı’da Yıkanma Geleneği ve Berberlik Zanaatı**, İstanbul: Korpus Yayıncılık, 2009, s. 30.

²⁴⁴ y.a.g.e., s.33.

²⁴⁵ Güneş-Yakut, a.g.e., s. 56.

²⁴⁶ Türkyılmaz, a.g.e., s. 94.

efsane dillendirilmektedir. Buna göre; Bizans kralının tek kızı bir cilt hastalığına yakalanır ve ne tedavi uygulandıysa bu rahatsızlığından kurtulamamıştır. En sonunda hekimbaşının tavsiyesi ile Eskişehir'deki bu kaplıcada bir-iki ay süren bir tedavi tatbik olunur ve sonunda kız, hastalığı atlatır. Kral, kızının isteği üzerine buraya çok görkemli bir kaplıca yaptırır. Bu kaplıcanın yapım masrafları kral kızının bir çift küpesinin teki ile karşılanır ve küpenin diğer teki de kaplıcanın ileride meydana gelecek masraflarına harcanmak için kaplıca direklerinden birinin altına gizlenmiştir²⁴⁷.

Eskişehir'de birçok hamam bulunur ancak; Asri Hamam (Evkaf Hamamı - Yenice Hamamı - Yeni Kaplıca), Asker Hamamı (Has Hamamı), Şengilcik (Bahçeli Şengül), Alçak Hamam Eskişehir'in en eski hamamlarıdır. Erkekler Hamamı Bizans hamamıdır. Şengilcik diye bilinen ve sadece kadınlar için olan bu hamamın hemen hemen yüz senelik bir hamam olduğu söylenmektedir. Alçık hamamı Şengilcik Hamamı'nın yanında bulunur ve bu hamam alçık manasında alçık adıyla bilinir ve de yaklaşık 115 yıllıktır²⁴⁸. Han hamamı yapımı bilinmemekle Hüsrev paşa vakfı tarafına ait 1630 tarihli vakfiye bulunmuştur. Hara hamamı II. Mahmut zamanında harayla birlikte inşa edilmiştir. 1815. Belediye Hamamı Mihaliççık 1969, Seyitgazi Külliyesinde yer alan Selçuk Hamamı 1511 yılında II. Beyazıt döneminde yapıldığı bilinmektedir. Şeyh Sücaaddin Külliyesi, Arslanbey Köyünde 1515 senesinde Sultan Beyazıt'ın oğlu Sultan Selim'in saltanatı zamanında yapılmıştır. Sivrihisar Gavur hamamı, vakfiyesi yoktur fakat kapısında 1867 yılına ait olduğu yazmaktadır. Seyidiler hamamı Seyit Nurettin Karaca'nın Seyide Nuriye Tarafından yaptırıldığı bilinip 15.yüzyıla tarihlenir²⁴⁹.

Eskişehir'de bulunan kaplıcalar çeşitli rahatsızlıkların tedavisinde kullanılmaktadır. Bunlardan Günyüzü Çardak (Hamamkarahisar) Kaplıcası, Kızılınler Kaplıcası, Merkez Hasırca Kaplıcası, Mihalgazi (Gümele) Sakarılıca Kaplıcası, Mihaliççık Yarıklı Kaplıcası, Çifteler İhsaniye İlcası, Seyitgazi Alpagos İlcası romatizma, kalp-damar ve dolaşım bozukluklarına, sinir rahatsızlıklarına, deri ve kadın hastalıklarına iyi gelen kaplıcalardır. Merkez Aşağı ve Yukarı İlica, Sivrihisar Kaplıcası ise ağırlı hastalıkların tedavisinde etkilidir. Alpu Uyuzhamam Kaplıcası suyundan ve çamurundan deri hastalıklarının tedavisinde yararlanılır²⁵⁰.

c) Laçın Maden Suyu²⁵¹

Su kaynakları bakımından zengin olan Eskişehir'de çıkan bir diğer su kaynağı ise mineral oranı yüksek olan Laçın Maden Suyudur. *Laçın Maden Suyu imtiyazı (İşletim hakkı), 30 Haziran 1329 / 13 Temmuz 1913 tarihli fermanla Kuyucaklı Hafız Mehmed Emin'e (Karakeçili Aşireti Reisi) 60 yıllık bir süreyle verilmiştir. 1914 yılında I. Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine tam olarak işletilememiş ve bu arada vergileri de ödenmemiştir. Dünya Savaşı'nın yenilgi ile sona ermesinden sonra Anadolu'da başlayan milli mücadelede Karakeçili aşireti reisinin oluşturduğu kuvvetlerle Kuvayı Milliye'den yana tavır alması maden suyunun işletilmesini aksatmıştır.*

²⁴⁷ İsmail Sarar, "Termal Turizmi ve Eskişehir'in Termal Turizmdeki Yeri", **Eskişehir Kaplıca Turizmi Semineri**, Eskişehir: İşcan Güzel Sanatlar Ofisi Yayını, 1999, ss.34-37, s. 35.

²⁴⁸ Türkyılmaz, a.g.e., s. 98.

²⁴⁹ Erol Altınsapan, **Eskişehir Hamamları**, Eskişehir: Eskişehir Valiliği Yayınları, 2011, s. 56.

²⁵⁰ Gürcan Banger, **Eskişehir'in Şifalı Sıcak Su Zenginliği**, Eskişehir: Eskişehir Ticaret Odası Yayınları, 2002, s. 54.

²⁵¹ Bu Başlıktaki bilgi, belge ve fotoğraflar, Zafer Koşlu'nun Laçın Maden suyu özel araştırmalarından alınmıştır.

Cumhuriyet dönemi ile birlikte yapılan yasal düzenlemelerle o ana kadar ödenmemiş vergilerin tahsili yoluna gidilmiştir. O zamanki İktisat Vekaleti, Maadin Vekâleti, Eskişehir Valiliği ve Defterdarlığı arasında yoğun yazışmalar yapılmıştır. 23 Mart 1926 tarihinde Eskişehir Kuyucak Karyesinde ikamet eden Hacı Bekir Beyzâde Mehmed Emin, Eskişehir Vilayetine bir dilekçe gönderip, maden suyunun vergilerinin ödeneceğini beyan ederek, kendisine 5.000 şişelik “İmrariye Tezkiresi”²⁵² verilmesini istemiştir. Konu Hüdâvendigâr Maden Memuruna havale edilmiştir. Maden memuru da geçmiş dönemdeki borçlarının İmrariye Tezkiresi verilmesine engel olup olmadığını Maadin Vekâletinden 28 Mart 1926 tarihli yazıyla sormuştur. Eski vergiler işletme hakkını elinde bulunduran Hafız Emin Efendi’ye uzun süre sıkıntı yaratmıştır. 1930 tarihinde Eskişehir Valiliğinden İktisat vekâletine gönderilen yazı Maden Suyunun bulunduğu konum ve işletilememe nedenlerini net olarak ortaya koymuştur. “9/10. 4. 930 tarihli yazı : Laçın köyünde kain ve imtiyazı Hafız Emin Efendi uhdesinde bulunan maden suyunun şimdiye kadar işletilmediği esbabı; su membainin uzak bir mevkide bulunmasından, araba ve otomobille nakliyat icrası mümkün olmadığı yapılan tahkikat neticesi anlaşılmış ve mumaileyhden (adı geçen kişiden) buna dair alınan rapor leffen takdim kılınmıştır.”

Hafız Emin’in vefatı üzerine işletme hakkı varisleri Halime Özdamar, Döne Ersoy, Mehmet Özdamar, Elife Özçimen ve Rahime Karacaşehir’e intikal etmiştir. Ancak bu kişilerinde vergileri ödeyememesi ve Maden Suyunu işletememesi üzerine, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı’nın 3. 11. 1970 tarih ve

Laçın maden suyu işletmesi açılış töreni

²⁵² 1902 tarihli Maden Kanunu’na göre İmrariye, Devlet Hakkı ödenerek üretilen madenin nakil ve satış müsaadesi. İmrariye ödenince imrariye tezkeresi alınmasına hak kazanılır. Bu durumda imrariye tezkeresi alınmadan maden sahasından çıkartılan (nakledilen) maden kaçak sayılır; imrariye 1,5 misli tahsil edilir ve hakimın takdirine göre de ceza verilirdi.

ESKİ bir ŞEHRİN HİKAYESİ

GMD.686-İİ 35375/60085 sayılı yazısı üzerine, 6309 sayılı kanunun 158, maddesi gereğince 4268 sayılı kanunun 25. maddesine göre, Bakanlar Kurulunca 16.11.1970 tarihinde MİMAŞ Mühendislik İnşaat ve Madencilik Şirketi uhdesine devredilmiştir. Bu tarihten sonra kendine özgü kahverengi şişesiyle işletilmeye başlanan Laçın maden suyu özellikle kaynağının bulunduğu yöre ve çevresinde sevilerek tüketilmiştir²⁵³.

Uzun süre âtil olarak kalan madensuyu 2007 yılında Başkanlığını Harun Karacan'ın yaptığı Karacan Madencilik, İçecek, Gıda, Turizm A.Ş. tarafından özel idareden kiralanmıştır.

Sündiken dağlarındaki kaynaktan tesisin kurulduğu Laçın köyüne 5 km'lik bir isale hattı ile su sağlıklı bir şekilde ulaştırılmaktadır. Bu süreçte ürün ve şişe dizaynı üzerinde çalışılarak 2012 yılında üretime başlanmıştır. Başta Çin Halk Cumhuriyeti olmak üzere, Asya, Ortadoğu ve Avrupa ülkelerine ihraç edilmektedir.

Laçın maden suyu işletmesi

²⁵³ Zafer Koylu, Laçın Maden Suyu Tarihi Araştırması (yayınlanmamıştır).

2. BÖLÜM

Eskişehir’de Ekonomik Yaşam

A. TARIM

Tarım; çeşitli bitkileri yetiştirmek amacıyla toprak üzerinde yapılan çalışmaların tamamı manasına gelir. Bu bağlamda tarım, insanoğlunun doğayla olan yaşam mücadelesinde kazandığı en önemli zaferlerden biridir. Son Buzul Çağının sonuna yani M.Ö. 11.000 yılına kadar bütün kıtalardaki bütün halklar hala avcılık ve yiyecek toplayıcılığıyla geçiniyordu. M.Ö. 11.000 yılıyla M.S.1500 yılı arasında farklı anakaralardaki farklı halkların farklı hızda gelişim göstermiş olması gerçeği yatıyordu. Avustralya ve Amerika yerlileri avcı/yiyecek toplayıcı olarak kalırken, Avrasya halklarının büyük bölümü, Amerika'da ve Sahra'nın güneyinde yaşayan halkların çoğunluğu tarım, hayvancılık, metal işleme teknolojisi, karmaşık siyasal örgütlenme evrelerine geçmiştir²⁵⁴. İnsanın toprakla olan bu yakınlaşması yerleşik bir hayat sürmeyi zorunlu kılmıştır. Türklerde ise tarım, tam manasıyla Uygurlar ile başlamıştır ve bu dönemden sonra Türkler yayıldıkları sahalarda toprak üretimine devam etmişler, Anadolu'ya geldiklerinde ise yine toprak yoğun bir ekonomiyi benimsemişlerdir. Anadolu Selçukluları döneminde devam eden bu yapı Osmanlı Devleti'ne devredilmiştir. Osmanlı toprak düzeni, uzantısı olduğu eski uygarlıkların karmaşık ve ilginç bir birleşimidir. İmparatorluğun geniş yayılma alanında farklı nitelikler göstermekle beraber tarım için kullanılan toprağın mülkiyeti önceleri kural olarak devlete aittir. Toprakları mülk topraklar, miri topraklar, vakıf topraklar, metruk topraklar ve ölü topraklar olmak üzere beş bölüme ayrılmıştır²⁵⁵.

Osmanlı Devleti'nin genişleme döneminde düşmandan topraklar tahrir edilip ölçüldükten sonra "Arazi-i Miriye" hükmüne konulur ve köy ve kasaba dâhilindeki arsalar ile "tetimmei sükna" denilen yarım dönüme kadar bahçeler müstesna rakabesi beytülmal'a ait olmak hali bırakılmamak ve ziraate tahsis edilmek şartıyla ahaliye tevzi olunmuştur. Arazinin mükellef olduğu aşar dahi tımar ve zeamet namıyla askerlere ve has unvanıyla vezirlere ve ümeraya taksim olunur, bakiyesi devlet hazinesine mal edilmiştir²⁵⁶. Ayrıca devlet, fethedilen yeni yerlere konar-göçer halkı yerleştirerek bu unsuru da üretim yelpazesine dâhil etmiştir. Zira, Rumeli'de fütuhatın genişlemesiyle, Anadolu'da büyük bir nüfus potansiyeline sahip konar-göçerler devlet tarafından güvenlik açısından yeni fethedilen yerlere nakledilmişler ve buralarda köyler tesis ederek yerleşik hale geçmişlerdir²⁵⁷. O sebeptendir ki tarım Osmanlı Devleti'nin can damarı, vazgeçilemez bir parçası olmuştur.

Zirai ekonomiye dayalı yapılarda tarımla uğraşan kesim ile bundan sağlanan değer arasında önemli bir ilişkinin varlığı göz ardı edilemez. Bir ülke tarımının genel yapısının belirlenmesinde önemli rol oynayan temel iki faktör, tarım kesiminin nüfus ve ekonomik kaynaklar dengesi ile taşıma teknolojisinin durumudur²⁵⁸. Osmanlı taşımacılığında karayolu ulaşımı düzenli değilken, demiryolu ulaşımı ise yeterince yaygın değildir. XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda taşıma işleri, özellikle de Anadolu'da at ve deve sırtında yapılıyordu. Yapılan hesaplara göre aynı yüzyılda deve ile yapılan taşıma, demiryolu ile yapılana oranla 7, deniz ve nehir yolu ile yapılana oranla 24 kat daha pahalı idi²⁵⁹.

²⁵⁴ Jared Diamond, *Tüfek, Mikrop, Çelik*, Ankara: TÜBİTAK Yayınları, 2003, s. 5.

²⁵⁵ Zafer Gürler, *Tarım Politikası*, Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, No:21,1997, s. 149.

²⁵⁶ Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1970, s. 69.

²⁵⁷ Yusuf Halaçoğlu, *XIV. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Ankara: TTK Yayınları, 2003, s. 105.

²⁵⁸ Tevfik Güran, *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı Üzerine Araştırmalar*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1998, s. 63.

²⁵⁹ Güran, a.g.e., s.71.

Böylece ürünlerin yurt içi sevkiyatı da zorlaşmıştır. Tarımın asıl gelişimi sanayi devriminin ardından makine kullanımıyla olmuştur. Tarımda kullanılmaya başlanan ilk karmaşık tarımsal araç pulluktur. Endüstri devriminden önce, aşağı yukarı 1720 yılından itibaren İngiltere’de demir pulluk kullanılmaya başlanmış, ilk traktör ise 1905 yılında piyasaya çıkmıştır²⁶⁰. Tarım alanındaki modernleşme coğrafi şartların da etkisiyle batıdan doğuya doğru bir yayılım gösterirken Osmanlı Devleti coğrafyasında yeniliklerle ilk karşılaşan kişiler Balkanlar’da yaşayanlar olmuştur. Bu unsurlar Anadolu’ya göçmen olarak geldiklerinde öğrendikleri yenilikleri de beraberinde getirmiştir. 1880’lerin başında İzmir’deki İngiliz konsolosu, Anadolu’da tarımsal makinelerin yayılmasında Teselya ve Bulgaristan’dan gelen çok sayıda göçmenin etkili olduğunu, bunların iç bölgelere yerleşerek topraklarını “Avrupa malı kullanmak suretiyle” geliştirdiklerini bildiriyordu. Konya’da demir saban, orak gibi daha basit gelişmeler bile Rumeli göçmenler sayesinde ve bunlar aletlerin kullanımını bildiklerinden “cahil” yerlilere öncülük etmişlerdir²⁶¹. Göçmenlerle tarımda modernleşme hızlanmıştır. Atatürk, daha Cumhuriyet kurulmadan ilk iş olarak İzmir’de bir kongre düzenleyip sorunları masaya yatırmış ve iktisadi plan hazırlamasını sağlamıştır. 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında toplanan bu kongre İktisat Vekâleti’nin (Ekonomi Bakanlığı) tertip ve daveti üzerine yapılmış ve Türkiye’deki ekonomi ile ilgili bütün grup ve kişiler burada bir araya getirilmiş, kongreye 1135 kişi katılmıştır²⁶². Kongrede Mustafa Kemal, kalkınmak için iktisadi konulara ağırlık verilmesini şu sözlerle belirtmiştir; ülkemizin layık olduğu merteye isal edebilmek için, behemehâl iktisadiyatımıza birinci derecede en çok ehemmiyet vermek mecburiyetindeyiz, zamanımız tamamen bir iktisat devrinden başka bir şey değildir²⁶³. İzmir İktisat Kongresinde ilk kez Milli Devlet, Milli İktisat, Milli Hukuk düzeninin o günün şartlarına uyarlayarak oluşturulması gereğine işaret edilmiştir.

Vali yol kenarında bir köylüyle görüşürken

²⁶⁰ Zeynel Dinler, *Tarım Ekonomisi*, Bursa: Ekin Kitabevi, 1993, s. 172.

²⁶¹ Mehmet Murat Baskıcı, *1800-1914 Yıllarında Anadolu’da İktisadi Değişim*, Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları, 2005, s. 143.

²⁶² Afet İnan, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti’nin Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı 1933*, Ankara: TTK., 1972, s. 9.

²⁶³ Osman N. Kocatürk, *Türkiye’nin Sanayi Stratejisi*, İstanbul: Kumsaati Yayınları, 2009, s. 26.

Çukurhisar yolu'nun yapılması

İzmir İktisat Kongresinde şartlar gereği devletin de ekonomik hayatta yer almasına işaret edilmiş olmakla birlikte Faşizme ve Nazizme, Salt Liberalizime, Sosyalizm ve Komünizme itibar edilmemiştir²⁶⁴. Gerek kongre gerekse M. Kemal Paşa'nın kanunlarında temel vurgu bağımsızlık olmuştur.

Bu sözler kurulan yeni devletin yol haritasını çizmiştir. Kongrede alınan kararlar; tarım ve sanayi sorunları, ticari örgütlenmeler, işçi hakları, eğitim ve sağlık, sermaye birikimi ve mali yapılanma, maden, ormancılık, ulaşım, kambiyo ve borsa, gümrükler, korumacılık ve teşviklerdir²⁶⁵. Tarım alanında en büyük sıkıntılardan biri savaşların ardından iş yapabilen nüfusun ya savaşlarda ölmüş ya da çalışamaz duruma gelmesidir. Savaştan hemen sonra hükümet savaş öncesi üretim düzeyine erişmenin yollarını aradı. Savaşın neden olduğu pazar güçlüklerinin yanı sıra bütün ekonomi ve özellikle tarım sektörü emek kıtlığıyla karşı karşıya kalmıştır. On yıldan uzun süren savaşın askeri yükü, asıl olarak köylülük üzerinedir²⁶⁶. Tarımdaki iş gücünü arttıracak bir destek olarak muhacirler tarım arazisi olan yerlere iskân ettirilmiştir. Yunanistan'dan gelen Türk muhacirlerinin büyük bir kısmının başta tütün üretimi olmak üzere ihracata yönelik stratejik ürünlerde (pamuk, fındık ve tütün gibi) uzmanlaşmış olmaları, eski üretim düzeylerinin 1920'lerin ortalarında yakalanmasında büyük rol oynamıştır²⁶⁷.

Kalkınma konusunda atılan adımlardan biri de 1923 yılında İzmir İktisat Kongresi'nde alınan fakat 1925'te uygulamaya geçebilen, çiftçinin ürettiği ürünün %10'u oranında alınan, Aşar Vergisi'nin kaldırılması olmuştur. Yıllar sonra Sivas demiryolunun açılışında İsmet Paşa, bu konudaki ilk tereddütlerin çiftçiden geldiğini ve bu derecede büyük bir gelirden (toplam verginin üçte biri) mahrum kalacak devletin nasıl idare olunacağını endişesinin köylüler tarafından dile getirildiğini anlatmıştır²⁶⁸. Bu endişe,

²⁶⁴ Zeki Hafizoğulları, "İzmir İktisat Kongresi Görüşler ve Değerlendirmeler" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c.XVI, Mart 2000, S. 46.

²⁶⁵ Metin Aydoğan, *Ülkeye Adanmış Bir Yaşam Atatürk ve Türk Devrimi*, İzmir: Umay Yayınları, 2006, s. 288.

²⁶⁶ Çağlar Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*, Ankara: Yurt Yayınları, 1982, s. 43.

²⁶⁷ Toktamış Ateş, *Osmanlı'dan Günümüze Türk Finans Tarihi*, c. II, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası, İstanbul: Creative Yayıncılık, 1999, s. 29.

²⁶⁸ Kamuran Ardic, *Atatürk'ün Tarım ve Orman Sevgisi ve Tarım Alanındaki Gelişmeler*, Ankara: TTK Basımevi, 1987, s. 386.

nüfusun çoğunun tarım sektöründe olduğu ortaya koymaktadır. Cumhuriyet dönemine ait tarımla ilgili ilk sayısal bilgiler ancak 1927 ziraat sayımı sonunda elde edilmiştir. Bu sayıma göre ülkenin toplam nüfusu 13.4 milyondur ve bu nüfusun %85’i köylerde yaşamaktadır²⁶⁹. İstatistikten de anlaşıldığı üzere ilk yapılanma tarımdan başlanmış ve amaçlar şöyle belirlenmiştir: Halkın beslenmesi, endüstriye ve diğer sektörlerle hammadde temini, dış ticaret, gelir politikası, AET ortak tarım politikasına uymak için tarım politikası, pazarlarda mal dengesini ve fiyat istikrarını sağlamakla ilgili amaçlar²⁷⁰.

Tarım alanında bir diğer atılım ise toprak dağıtımı olmuştur. 1925 sayılı bütçe kanunun 25. Maddesi kuralına göre, muhtaç çiftçilere on taksitte iki yüz dönümü geçmemek kaydıyla toprak verilmesidir. Kanundan göçebeler ve ülkeye gelen göçmenler de yararlanmıştır. 1926 tarihli 716 sayılı borçlanma kanununa göre, yirmi yıl taksitle göçmen mültecilere ve aşiret reislerine emlak, toprak, tohumluk verilmesi kararlaştırılmıştır. 31.05.1926 tarih ve 885 sayılı kanuna göre, gezici aşiretler ve genelde göçebeler ve sağlık sebebiyle göçürülmesi gerekenler ya da ormanlar içinde geçim kaynaklarından yoksun bulunan köylülerin elverişli ve uygun yerlere göçürülmesi ve iskânları ve evleri dağınık köylerin birleştirilmeleri konularında gereken işlemlerin yapılması için Bakanlar Kurulu’na yetki verilmektedir²⁷¹. Çıkarılan kanunlar ile nüfusun önemli bir kısmına toprak dağıtılmıştır. 1934-1940 yılları arasında dağıtılan toprak miktarı aşağıdaki tabloda mevcuttur²⁷².

	Arazi Dönüm	Bağ Dönüm	Bahçe Dönüm
Şark Mültecilerine	122.937		
Mübadil	4.482.567	98.606	160.300
Muhacir ve Mülteci	1.450.280	58.814	8
Muhtaç Çiftçi	731.450		-

Eskişehir’de dağıtılan topraklar daha çok göçmenlerin yerleştirilmesi sırasında muhacirlere verilenlerdir. Bu toprakların nereler olduğu göçmenlerin yerleşiminin anlatıldığı bölümde verilmiştir.

Bu genel durum içerisinde Eskişehir’e baktığımızda ise şehrin oldukça önemli vazifeler üstlendiğini görmekteyiz. Eskişehir topraklarının 603,896 hektarı tarıma elverişlidir. Tüm yurttaki olduğu gibi Eskişehir de tarım ile geçimini sürdüren ancak teknolojik gelişmelerden Cumhuriyet’e kadar faydalanma fırsatı bulamayan bir bölge olmuştur. Nitekim, Faruk Şükrü Yersel bu hususta; “Kara sabandan başka ziraat aleti yoktu²⁷³.” demektedir. Bu sebeple topraktan alınan verim de oldukça düşüktür. 1924 yılında Eskişehir’e gelen İsmet Paşa, halka yaptığı konuşmasında; “Ne kadar çok üretim edersek o kadar az istihsal (üretim) ettiğimizi bilmeliyiz. Harbin yorgunluklarını milletin sistemli çalışmaları ile dindireceğiz, iki misli, beş misli, on misli istihsal... İşte düsturumuz bu olacaktır²⁷⁴.” demektedir. Yeni kurulan devletin tarım alanında izlediği politika Eskişehir’de de uygulanmış, böylece bölge kalkınması hız kazanmıştır.

²⁶⁹ Dinler, a.g.e., s. 17. (Bknz. Ek 17)

²⁷⁰ Tayyar Ayyıldız, **Tarım Politikası**, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi, 1983, s. 80.

²⁷¹ Zeki Çevik, “Cumhuriyet Türkiye’sinde Toprak Reformu ve Uygulamaları”, **Türkler Ansiklopedisi**, c. XVII, s. 680.

²⁷² Çevik, a.g.m., s. 681.

²⁷³ Faruk Şükrü Yersel, “Cumhuriyetten Sonra Eskişehir”, **Eskişehir Halkevi Dergisi**, 29 Ekim 1933, S. 13-15, s. 45.

²⁷⁴ y.a.g.m., s.46.

ESKİ bir ŞEHRİN HİKAYESİ

Ülke genelinde olduğu gibi, Eskişehir’de her yıl toprakların yarısı işlenir yarısı nadasa bırakılır. Böl-
gemizde daha çok kuru tarım yapılır, orta Sakarya Bölgesi’nde Porsuk ve kolları boyunca sulu tarım
yapılır. Eskişehir’in ova kısmına dahil olan bölgelerde genellikle yeni zirai aletler kullanılmaktadır. 1926
yılında vilayet dahilinde tespit edile bilen zirai aletler şunlardır.

* Tek devir pulluk	3328
* Çif devir pulluk	1158
* Üç devirli pulluk	684
* Dört devirli pulluk	302
* Sandıklı mibzer	857
* Orak makinası	850
* Tınav makinası	266
* Kalbur	215
* Traktör	15

Buğday en çok yetişen tahıldır. Yulaf, mercimek, fasulya, ayçiçeği, patates belli başlı ürünlerdir.
Orta Sakarya Bölgesi kışlık ve yazlık meyve-sebze ekimine elverişlidir. Son yıllarda kurulan tarım teknik
kuruluşları, şeker fabrikası, keten işleme sanayi, kuru ve sulu ziraat ve Toprak Su kuruluşları halkın kal-
kınmasının başlıca nedeni olmuştur²⁷⁵.

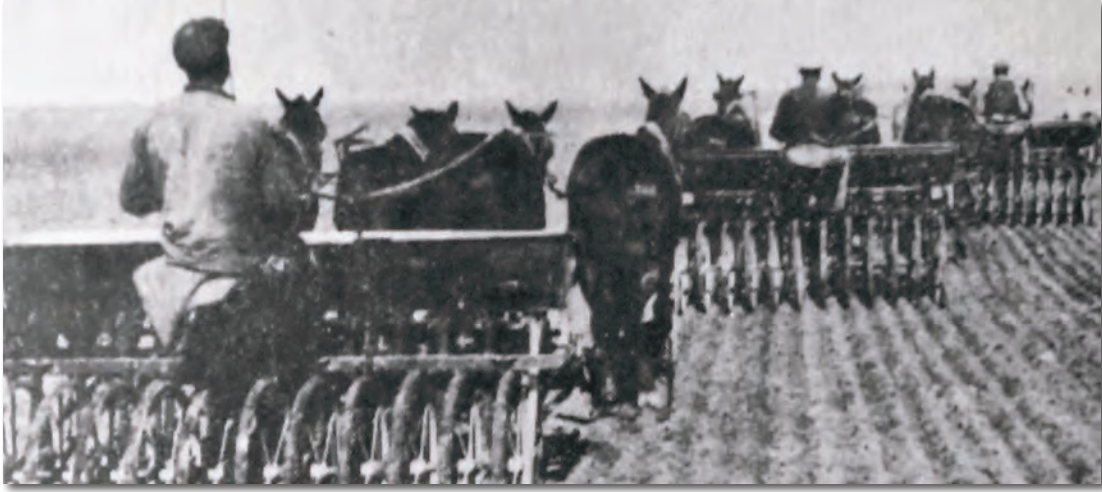
DÖNÜM

CİNSİ	1924-1925	1925-1926	1926-1927	1927-1928	1928-1929	1929-1930	1930-1931	1931-1932	1932-1933
BUĞDAY	370,000	490,500	505,259	608,840	650,500	700,000	836,954	662,464	643,602

1924-1932 Yılları Arasında Elde Edilen Buğday Miktarı

²⁷⁵ Ulvi Tüzün, **Her Yönüyle Eskişehir**, Eskişehir: Kalaba Yayınları, 1971, s. 21.

Halk yeni yöntemlerin uygulanmasıyla kalkınırken yapılan gelişmeler gazetelere de yansımıştır. Şehrin yerel yayın organı olan Sakarya Gazetesi her gelişmeyi yakından takip ederek bunları duyurmuştur. Bu duyurulara göre; 1933 yılının buğdayları yenikli ve zayıf olduğundan bunların tohumluk olarak değil yemeklik olarak dağıtılması bakanlıkça kararlaştırılmıştır²⁷⁶. 1935 yılının kurak geçtiği, Eskişehir’de köylünün elinde bulunan buğdayın iç ihtiyacı ancak karşılayabilecek düzeyde olduğu bu durumun ekme fiyatlarına yansıdığı ve birinci ekmeğe on, ikinci ekmeğe sekiz buçuk zam yapılmıştır²⁷⁷. Bir diğer haberde ise, buğday sıkıntısı çekildiğinden Eskişehir’e Afyon, Kütahya ve Konya çevrelerinden buğday sevkiyatı yapıldığı, ekmeğin ise yeni bir zammı beklediği haberi verilmiştir²⁷⁸. 1935 yılının kurak geçmesi ve halkın zorluk çekmesi üzerine Kızılay Kurumu muhtaç çiftçilere yüz bin kilodan fazla buğday dağıtacağını duyurmuştur. Ziraat Bankası ise geçen yıl ürün yapamayan ve gerçekten yardıma muhtaç olan köylülere ödünç olarak ve müteselsil kefaletle buğday verecek ve bu buğdayların paralarını harman sonunda isteyeceğini belirtmiştir²⁷⁹. Kurak bir yıl geçirmenin ardından buğday üretiminin düşmesi devletin halkı rahatlatıcı bir girişimde bulunmasını sağlamıştır. Buna göre muhacirlere ve muhtaç çiftçilere ödünç tohumluk ve yemeklik buğday dağıtılması hakkında kanun çıkarılmıştır. 23 Kanunuevvel 1934, Kanun No: 2661:2056 numaralı kanunla Hükümet namına Ziraat Bankasınca satın alınıp alım merkezlerindeki depolarda bulunan buğdaylardan muhacirlere ve kuraklık gören veya dolu, sel gibi afetlere uğrayan çiftçilere mal olduğu fiyatla veya aynen tahsil olunmak üzere Vekiller Heyeti kararıyla bir milyon liralık kadarı zincirleme borçlanma yolu ile ve iki yılı vade ile tohumluk ve yemeklik olarak verilir. O yılın ürünü çiftçinin borcunu ödemeyecek kadar az olursa Vekiller Heyeti kararıyla bu borç geri bırakılabilir²⁸⁰. Çıkarılan kanun neticesinde Eskişehir’e Tarım Bakanlığınca ve Ziraat Bankası aracılığıyla köylüye 250 vagonluk buğday dağıtılacağı haberi Sakarya Gazetesi’nden duyurulmuştur²⁸¹.

Köylümüzün atların çektiği sabanlarla tarlayı sürmesi

²⁷⁶ “1933 Buğdayları”, *Sakarya*, 8 İkinci Teşrin 1935, S. 497, s. 1.

²⁷⁷ “Buğday Gittikçe Yükseliyor”, *Sakarya*, 13 Eylül 1935, s. 2.

²⁷⁸ “Buğday Gittikçe Yükseliyor”, *Sakarya*, 11 İlk Teşrin 1935, S. 493, s. 1.

²⁷⁹ “Kızılay Yardımları”, *Sakarya*, 3 Nisan 1936, S. 517, s. 1.

²⁸⁰ *Düstur*, Başvekalet Neşriyat ve Müdevvenat Umum Müdürlüğü Yayınları, Ankara: 1934, s. 467. Resmi Gazete 29 Kanunuevvel 1936 Sayı 2892, s. 4598.

²⁸¹ “Köylülerimize Yardım”, *Sakarya*, 18 İlk Teşrin 1935, S. 494, s. 1.

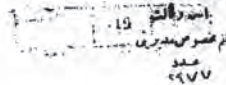
1. Eskişehir Tohum Islah İstasyonu

Bir ziraat cenneti olan Anadolu toprakları, uzun süre görmediği ilgiyi Cumhuriyet döneminde bulunca bereketini üzerinde yaşayanlara sunmuştur. Böylece Osmanlı mirasının üzerine inşa edilen Cumhuriyet, devraldığı yapıları ıslah ederek geliştirmiştir. Yeni yönetimden önce de tarım alanında bazı girişimlerde bulunulmuştur. Bunlar ziraat okulları, tohum ıslah çalışmaları ve çiftliklerdir. Quartaert'in kitabında verilen bilgilere göre, Anadolu tarımının gelişmesi gerektiği konusu ziraatle uğraşan ve tüccarlık yapan zengin bir kesimin de dikkatini çekmiş, onları da tarımsal ve ticari faaliyetler üzerinde düşünmeye sevk etmiştir. Bunun üzerine dönemin sadrazamı Sait Paşa, İstanbul ve çeşitli vilayetlerde Ziraat Odalarının kurulması kararını vermiş, önde gelen tüccarlar tarafından da bu odalara üyelikler gerçekleşmiş ve sorunlar ele alınmaya başlanmıştır. Daha sonra Sait Paşa'nın sadrazamlıktan istifa etmesiyle bu odalar kapandıysa da Ticaret Odaları'na bağlanmışlar ve faaliyetlerine Ticaret ve Ziraat Odaları adı altında devam etmişlerdir. Ayda iki kez yapılan toplantılarda tarımsal gelişimi yavaşlatan etkenler ve tarımın gelişmesi için alınması gereken önlemler tartışılmıştır. Yerel koşullara en uygun türleri saptamak için tahıl ve sebze tohumları ve bunların yanı sıra meyve ağaçları incelenmiştir. Mart ayında yapılan yıllık toplantıda her bir oda tarafından kendi yetki alanında tarımın durumu ile ilgili kapsamlı bir rapor hazırlanmış ve bunlar Nezaret tarafından incelemek üzere İstanbul'a gönderilmiştir²⁸². Tarımın değeri geç de olsa fark edilmiş ancak bu farkındalıktan sonra yaşanan savaşlar yapılmak istenenleri sekteye uğratmıştır. O nedenle cumhuriyet devrine kadar esaslı bir yol kat edilememiştir.

Tohum ıslah merkezi çalışmaları

²⁸² Donald Quartaert, *Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım*, İstanbul: (Çev. Nilay Özok Gündoğan-Azat Zana Gündoğan) "Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008, s. 80.

عزازی

۱- محمد و سعادت هاشمی
 ۲- محمد و سعادت هاشمی
 ۳- محمد و سعادت هاشمی
 ۴- محمد و سعادت هاشمی
 ۵- محمد و سعادت هاشمی
 ۶- محمد و سعادت هاشمی
 ۷- محمد و سعادت هاشمی
 ۸- محمد و سعادت هاشمی
 ۹- محمد و سعادت هاشمی
 ۱۰- محمد و سعادت هاشمی

جواباً باز یلجی اور اللہ اجواب اولہ بنی حرر اناک تاریخ و نومبر ۱۸۸۵ء دوحی رجا اولو نو.

Mustafa Kemal Atatürk, cumhurbaşkanlığı süresince zirai meselelere önem vermiş ve bu konuda çalışmalar yapılmasına öncülük etmiştir; ilk büyük adımlar ise Eskişehir’de atılmıştır. Eskişehir’de modern tarıma geçiş cumhuriyetle birlikte olmuştur. Bu anlamdaki birinci girişim 13 Aralık 1925’te tohum İslah İstasyonunun (İslahı Buzr) açılmasıdır. Bu istasyon şehrin cenubi garbisinde, Sazova denilen bataklık bir mın-tkanın bitiminde idi. İstasyon ilk açıldığı vakit, mütevazı ve fakir iki kulübeden ibaretti²⁸³. Bu tohum ıslah istasyonu sayesinde vakitsiz yağan yağmurların tohumu çürütmesiyle oluşan verimsizlik en aza indirilme-ye çalışılmıştır. Yapılan çalışmalar sonucu tohumun en az hasarla en kaliteli ürün vermesi sağlanmıştır. İklim şartlarına dayanıklı ve uyumlu tohumlar geliştirilerek teknoloji tarım alanında da kullanılmıştır. Başta Fransız ve Alman mütehassıslar getiren ve çalışmalara bu şekilde girişen istasyon daha sonra Türk çalışanları ile gelişmiş ve tarım sektörüne önemli katkılar sağlamıştır. Bu katkıların başında bölgenin bir kuru tarım sahası olması göz önüne alınarak, üç buğday tipi Eskişehir iklimine uygun görülmüştür. Bunlar Güney Batı Sazova buğdayları ve kışlık ak arpasıdır. Bu hububatlar haricinde park ve bahçe dü-zenlemelerinde kullanılmak üzere yine Sazova’da çimen tohumu üretilmiştir. İstasyon bunlar haricin-de sebze, hayvan yemi ve şeker pancarı üretimi üzerine de çalışmalar yapmıştır. Bölge iklimine uygun tarımsal ürünlerin tohumları kaliteli hale getirilirken bir yandan da bu topraklara daha başka nelerin ekilebileceği araştırılmış ve denemeler yapılmıştır. Bu hususta ilk gelişimi şeker pancarında görüyoruz. Osmanlı Devleti zamanında, yurt dışından getirtilen şekerin aslında ülke topraklarında da oldukça rahat yetiştirilebileceği Cumhuriyet dönemine geçişle birlikte yapılan zirai çalışmalarla ortaya çıkmıştır. Böy-lece Türkiye’de pancar tarımı yapılamayacağı görüşü de bu sayede yıkılmıştır.

Norman BARLOUG Eskişehir’de deneme tohumlarını incelerken

²⁸³ F. Ş. Yersel, “Sazova Buğdayları”, *Eskişehir Halkevi Dergisi*, 29 Ekim 1933, S. 13-15, s. 46.

Sazova Tohum Islah İstasyonu

Bu sayede Eskişehir’de şeker pancarı ekimi yapılmaya başlanmış ve yüksek verim elde edilmiştir. Nisan 1925’de çıkartılan bir yasa uyarınca, gıda sanayiinin kurulmasında ilk hedef olarak, ham maddesi Türkiye’de yetişen şeker sanayii seçilmiş ve o tarihe kadar ithal edilen bu madde, bundan böyle kurulan birkaç fabrika vasıtasıyla yurt içinde üretilmeye başlanmıştır²⁸⁴. Kuraklığa dayanıklı pancar çeşitleriyle yüksek kalitede şeker elde etmek mümkün olmuştur. 1927-1928 senelerine bakıldığı zaman ise kuraklık baş göstermiş ve tarım alanında atılan adımlara büyük bir engel bu sefer doğa anadan gelmiştir. Bu yıllarda kışın kar yağışı olmaması ve sürekli ayaz yüzünden toprak, aç ve örtüsüz kalmış, baharda yağmurlar da yağmamış ve ardından gelen yazla birlikte iyice kavrulmuş bu sebeple ürün elde etmek mümkün olmamıştır. Yaşanan gelişmeler tarımdan geçimini sağlayan köylünün ekonomik anlamda belini bükerken öte taraftan da açlık ile karşı karşıya kalmasına yol açmıştır. Kuraklık karşısında Cumhuriyet Halk Fırkası hemen bir toplantı düzenlemiş ve çare aramaya koyulmuştur. Nehirlerden istifade ederek sulama işlerine girilmesi kararı alınmıştır. Daha Mayıs başında köklü tedbirler alınarak felaketleri azaltmak amaçlanarak, Porsuk, Sakarya, Seydisu ve Sarısu’dan yararlanma çareleri araştırılmıştır²⁸⁵. Ayrıca sulama işi için 300 bin lira sarfedilerek köylüde 350 bin liralık tohumluk dağıtılmıştır. Hükümetin bu yardımlarının yanı sıra Tayyare Cemiyeti, Ziraat Bankası ve Hilal-i Ahmer’in de köylüye yardımları olmuştur.

²⁸⁴ Muharrem Tünay, “Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. II, Kasım 1985, S. 4’ten Ayrı Basım, Ankara: 1985, s. 248.

²⁸⁵ Yersel, “Sulama İşleri”, *Eskişehir Halkevi Dergisi*, 29 Ekim 1933, S. 13-15, s. 55.

Dönemin basın organlarında tohum ıslahı ile ilgili yazıların kaleme alındığı dikkati çekmektedir. Yaşanan gelişmeler Sakarya Gazetesi'nde şöyle yer bulmuştur: Tohum ıslahı yalnız tohumluk olmayıp Türkiye'nin hububatının tasnifi ve arz ettikleri mıntıkların bu tohumlara göre tabiat-ı gayesini de ishadaf eylemektir. Yazı sıcak ile kurak geçen kış rutubeti mahsulün muhtaç bulunduğu anlarda muhafaza edemeyen Eskişehir ve havalisi içinde işte bu kataturdan yapılan tetkikler müsbet neticeler doğurmaktadır²⁸⁶. İklimsel olarak sıcak ve kurak olan bölgede bir de genel manada kuraklık musallat olunca ürün yetiştirmek ve verim almak nerdeyse imkânsız hale gelmiştir. 1935 yılının kurak geçmiş ancak yaşanan kuraklığın 1927 senesindeki kadar çok olmasa da bir önceki yıla oranla % 50 daha düşük verimli olmuştur²⁸⁷. Ziraat hem bilgi hem de doğa işbirliği ile verimli hale gelebilecek bir alandır. Bunun en açık kanıtı cumhuriyet yönetiminin ziraatı geliştirme çalışmaları ve bilgi birikimine karşın, doğanın ürün almayı zorlaştıran koşullarda olmasıdır. Her şeye rağmen Türkiye en iyi bildiği işlerden birinde, tarımda daha başarılı olabilmek için üstün gayretler göstermiş ve oldukça kısa bir sürede inanılmaz başarılar elde edilmiştir.

Tarım Kongresi 1931

²⁸⁶ "Zirai Bir Muhazara", *Sakarya*, 4 Temmuz 1927, S. 78, s. 2.

²⁸⁷ "Kuraklık 1927 Senesine Benziyor Mu?", *Sakarya*, 27 Haziran 1935, S. 478, s. 1.

2. Dry Farming Uygulaması

XIX. yüzyılın sonlarına doğru Anadolu’nun Ankara, Sivas, Erzurum, Trabzon ve Bursa vilayetlerindeki müfettişlere yörelerindeki en çok umut vadeden kazaları seçmeleri ve bunları tarım reformunun pilot projeleri olarak belirlemeleri emri verilir²⁸⁸. Ancak bu girişim bir fikir olarak her ne kadar iyi gözükse de uygulamada istenen verim alınmamıştır. Çünkü Türkiye’de özellikle yağışların az olması toprağın bir veya iki yıl dinlendirilmesi sonucunu yaratmaktadır. Bizde kuru ziraat (dry farming) metodunun tatbik edilen bu şekline nadas (fallow) diyoruz. Böylece tarla arazisinin %35’inden sırf yağışların azlığı sebebiyle faydalanılamadığı halde bu oran Fransa’da %8, İtalya’da %7,5 ve Bulgaristan’da %11’den ibarettir²⁸⁹.

Tohum Islah İstasyonu eski binası

Bağımsızlık savaşından galip çıkan Türkler yeni kurdukları devletle birlikte bir iktisat savaşına girişmişlerdir. Ekseriyeti tarım alanında çalışan nüfusun bilgisini arttırmak ve toprakları ıslah edip yüksek verim almak işinde de devlet öncülük etmiştir. Bu girişimlerde kendilerinden önceki uygulamaları örnek almış ve geliştirerek ilerletmişlerdir. Tarım alanında yapılanlar, bu konunun eğitimi verecek bir müessesenin kurulması ile başlamıştır. Ziraat Müdürü Amasyan Efendi’nin katkıları ile ilk Ziraat Okulu İstanbul Halkalı’da Halkalı Çiftliği’nin satın alınmasıyla kurulmuştur. Bu ziraat okulu tarımın nasıl daha iyi bir seviyede yapılacağı konusunu her yönüyle araştırmak amacını kendisine hedef almıştır. Ziraat okulu ile tarım konusunda donanımlı insan kitlesi yetiştirilmeye başlanmıştır. Bunun yanında hangi bölgelerde hangi ürünün yetiştirilmesi gerektiği ve bu ürünlerin ne gibi bir yetişme ortamı istediği konularında çalışmalar yapılmak istendiğinden Anadolu belli bölgelere ayrılarak buralarda örnek tarla uygulamalarına başlanmıştır. Bu durum belki biraz da ülkelerin tabii iklim şartlarına bağlanabilir ancak bilgi ve teknoloji eksikliği asla göz ardı edilmemelidir. O nedenle kuru iklimlerde nasıl bir yol izleneceğine dair araştırmalar yapılmıştır.

²⁸⁸ Quartaert, a.g.e., s. 116.

²⁸⁹ Haluk Cillov, *Tarım ve Sanayinin Türkiye Ekonomisindeki Yeri ve Kalkınmadaki Roller*, c. I, İstanbul: Sermet Matbaası 1971, s. 349.

Cumhuriyetle birlikte tarım alanında görülen ilerlemelerin bir diğer örneği Drayfarming uygulamasında görülür. Dry Farming, Türkçe karşılığı “kuru tarım” olan ve iklim koşulları Orta Anadolu gibi bozkır özelliği gösterip az yağış alan bölgelerde uygulanan bir tarım yöntemidir. Orta Anadolu yaylaları su bakımından taban ve kır arazi olmak üzere ikiye ayrılır. Tabanlarda yer altı suyu da ekinlerin yetişmesinde yardımcı olabilir. Kırlarda yer altı suyu çok derin olduğundan ekinler ancak gökten gelen yağışların bıraktığı ıslaklıktan su ihtiyacını temin ederler²⁹⁰.

Tohum Islah İstasyonu

Eskişehir'in bir kilometre batısında 1932'de kurulmuş bu istasyon Türkiye açısından olduğu gibi bölge ziraatı açısından da hayati bir önem taşımış, elde edilen gelişmeler ilk Eskişehir coğrafyasında uygulanıp buradan tüm yurda yayılmıştır. Eskişehir bir bakıma Türkiye tarımı için bir laboratuvar görevini üstlenmiştir. Memleketin tahıl ambarı durumunda bulunan bu geniş bölgede kuraklık tehlikesi ihtimallerini azaltmak ve çiftçiyi bu günün teknik bilgileri ile yetiştirmek amaçlanmıştır. Uygulanacak sistem işlediği takdirde yağın yağmurların toprağa iyice sızmasına çalışmak, nemliliğinin azalmasını önlemek, toprağın bitekliğini düşürmemek, kuraklığa dayanıklı ve en iyi sonuç veren tohum ve ürünleri bulmak gerekli tarla işlerini kuraklık durumuna uydurmak Dry Farming usulünün temellerini oluşturmuştur²⁹¹.

Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde Ziraat Vekaleti Müsteşarı Atıf Bey'in yaptığı Eskişehir gezisinden notlar içinde Dry Farming uygulamasına da değindiğini görüyoruz. Buna göre; Eskişehir'de kuru ziraat sistemini takip eden müesseseyi gezdik. Bu müessese yağmuru az muhitlerde yüksek mahsul almak

²⁹⁰ Ali Numan Kırac, “Orta Anadolu Yaylasında Dryfarming Yöntemine Uygun Çalışmak”, *Eskişehir Halkevi Dergisi*, 30 İkinci Teşrin 1934, S. 25, s. 195.

²⁹¹ Fikret Çelikkat, *Eskişehir*, Eskişehir: Milli İrade Gazetesi Karaca Ofset Tesisleri Basımı, 1990, s. 173.

imkânları üzerinde gayet fenni esaslara dayanarak çalışmaktadır. Bu müessesenin bu yoldaki çalışmasından iklim itibarıyla kurak sayılabilen Orta Anadolu çok yüksek istifade temin edecektir. Burası da vekâletin kıymet ve ehemmiyet verdiği müesseselerden biridir²⁹².

“Ali Numan Kırâç ise; “Dry Farming Araştırması” isimli kitabında (1936) konuyu şöyle özetlemiştir: Drayfarming, yağışı az olan veya yamurları uygun zamanda düşmeyen bir bölgede sulamaksızın başarılı ürün yetiştirmek usulüdür. Memleketimizde Orta Anadolu yaylası az yağışlıdır. Trakya ve deniz kıyıları unuttuklarımızda bazen yağışların zirai mevsimlere dağılımlarında uygunsuzluk vardır. Daha doğrusu kuraklık ve etkileri memleketimizin her yerinde zaman zaman ziratimizi tehdit eder. Budurumda kuraklığın gereklerine göre memleketimizin ihtiyaçlarına uyan yerli bir ziraat sistemi ile çalışmak gerekiyor.

Bu istasyonlar sayesinde içinde bulunulan iklim şartlarına göre “nasıl tarım yapılırsa en yüksek verim alınır” sorularına yanıt aranmış ve bulunan cevaplar neticesinde ilerleme kaydedilmiştir. Yapılan çalışmalarda kuru tarım ile yüksek verimi birleştirici bilgiler elde edilmiştir. İstasyonun üzerine düşen görevler oldukça önemli ve çoktur. Dry-farming ziraat usulleri masarifi istihsalıyeyi azaltmak imkân dâhilinde çok mahsul almak ve bilhassa Orta Anadolu yaylası için kuraklık tehlikesinin zararını hattı asgariye indirmek gayelerine istinat etmektedir²⁹³. Kuraklığın tesir derecesini azaltmak için Dry Farming tarım yönteminin dayandığı hususiyetler şu başlıklar altında hülâsa olunabilirler: Nadasları sürme zamanı, nadaslarda ot savaşı, nadaslarda toprak gönenini yüzlek tutmak, nadaslarda toprak gıda maddelerini yerinde tutmak, güzken erken çimlenmeyi temin²⁹⁴.

Deneme tarlası'nın ekilmesi

²⁹² “Ziraat İşlerimiz”, *Hakimiyet-i Milliye Gazetesi*, 22 Şubat 1932, s. 4.

²⁹³ Yersel, “Dryfarming Tecrübe İstasyonu Nedir Ne Yapar?”, *Eskişehir Halkevi Dergisi*, 29 Ekim, 1933, S. 13-15, s. 62.

²⁹⁴ Kırâç, a.g.m., *Eskişehir Halkevi Dergisi*, 30 İkinci Teşrin 1934, S. 25, s. 195.

DEVELOP ACTIVELY GENETICALLY

Mensup bulunduğu Parti
İdare Heyetinin tasdik yerini

İsmet İnönü Tohum Islah İstasyonu'nda çalışmalarla ilgili bilgi alırken

Kuru tarım yönteminin dışında sulu ziraatın geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması için de çalışmalar yapılmıştır. Tarımda verimin yüksek olmasını sağlayan önemli beşeri teknik önlemlerden biri de sulamadır. Bu önlem topraktaki sıcaklık dengesini de kurar²⁹⁵. Bu hususta çalışmalar başladığında eldeki bilgiler oldukça azdır. Bilgi azlığının sebebi ise Anadolu köylüsünün öteden beri doğanın verdiği kadarıyla yetiştirip iklim koşullarının her zorluğuna göğüs gererek tarım yapmalarıdır. Bölgenin iklim şartları göz önüne alındığında ise kuru ziraat yaygındır. Sulu tarım yapabilmek için barajların veya su kanallarının tarlalara uzanıyor olması gerekmektedir.

Bu konudaki eksiklikler çabucak tamamlansa dahi sulu tarımda hangi ürünlerin yetiştirilmesi daha uygun olur, hangi ürün ne kadar su ister ve ne zaman ekilip toplanmalı gibi soruların cevabını bulmak için sulu tarım istasyonu kurulmuştur. Eskişehir’de tarım alanında araştırma ve geliştirme projeleri hızla devam ederken eski tarım usullerinin bırakılmasının yanı sıra, ziraatta kullanılan tarihi geçmiş aletler de zamanla terk edilmeye başlanmıştır. Artık kara sabanla tarla sürme devri kapanmış ve çiftçinin tarlasını sürebileceği traktörü, harman, pulluk ve tohum temizleme makineleri Türkiye’de de yer almaya başlamıştır.

Anadolu halkının %80’i köylerde yaşaması sebebiyle ekonomik geçim kaynağı da tarım olmuştur. Bunu bilen Cumhuriyet Halk Fırkası, hükümete gelir gelmez ilk iş olarak iktisadi hayatı düzeltmek için çabalamış ve bu yönde alınan kararlar doğrultusunda Eskişehir’de ziraat istasyonları kurulmuştur.

²⁹⁵ Hayati Doğanay, *Türkiye Ekonomik Coğrafyası*, Konya: Öz Eğitim Yayınları, 1995, s. 71.

T. C.
Ziraat Vekâleti
U. Müdürü

U. No.
H. No.

Hölâsa :

Ekliktir 2

936 senesinde Eskişehirin Sakarya
vadisinden Amerika cinsi Akala
pamuğu tohumu ekilen saha

A- Eskişehir İlbaşlığının merkez kazasına bağlı Yarım-
ca nahiyesinin , Kayıslar, Lağın Ilıca, Bozaniç, Demirciler, Küplü
köyleri

B- Ankara İlbaşlığının Nallihan kazasına bağlı Gerede
nahiyesinin Gerede, Tekirler, Ozan, Kuzucular, Yeniköy köyleri

C- Bilecik Vilâyetinin Söğüt kazasına bağlı Kösemihal
nahiyesinin Düzköy, Örencik, Beyköy, Kapukaya, Iğdır, Sarıkaya,
Gümele, Karaoğlu köyleri ve İnhisar nahiyesinin İnhisar, Çayköy,
Tozman, Alpagut Tarpak Koyunlu, Esri, Akköy köyleri ve Merkez na-
hiyesinin Akcasu, Çaltı, Hamidabad, Tuzaklı, Eyret, ve Katlıç
köyleri .

Krokide Kırmızı okla işaret edilen yerler münhasıran akala to-
humu ekilmesine hasredilen ve bu sene ekilen yerlerdir .

Yeşilokla işaret edilen yerlerde akala tecrübeleri iyi neticeler
vermiş mor kalemle işaret edilen yerlerde ise kat'i netice elde
edilemediği için tecrübeler bir daha tekrarlanmaktadır. Ve alına-
cak kat'i neticeye göre akala mıntakası Geyve'ye kadar tevsi olu-
nacaktır .

242 Krokide

Hüfuz

24-8-937

1

185 996 10

Kuru tarım yapılmaya mahkûm iklimlerde topraklar sulama imkânından yoksun olduğu için en az bir yıl nadasa bırakılır ve bu süre zarfında toprağa bir şey ekilmeyerek toprağın dinlenmesi, içindeki yararlı maddelerin çoğalması beklenir. Ancak yapılan çalışmalar neticesinde toprağın gübrelenerek daha fazla verim elde edildiği görülmüştür. Gübreleme için ise bir dönüm toprağa tonlarca gübre dökmek gerekir. Bu ise gübre yetersizliğinden her zaman mümkün olmamıştır. Tarım alanında karşılaşılan bu zorluklar çiftçilerin gübreye alternatif aramalarını gerektirmiştir. Böylece görüldü ki yonca ekerek toprağı nadasa bırakmak sonucunda ertesi yıl oldukça yüksek miktarda hasat elde edilmekte. Çünkü yonca kökleri havadaki azotu içinde tutmakta ve toprağa havayı iletmektedir. Yonca kökleri derinlere kadar mühim bir kesafette yayılmış ve girilmiş olduğu için çürüyünce toprağın her tarafı uzvi maddece takviye edilir. Toprak bu çürüyen kökler sayesinde daha derinliklere kadar havalanmış olur. Hiçbir uygulama ve gübreleme kapsamlı bir şekilde tarlayı ıslah edemez²⁹⁶.

Aslında, Yonca ve Korunga yetiştirmek çok kârlı bir iştir. Çünkü bunlar uzun ömürlü yem bitkileridir. Bir defa ekilince 7-8 yıl yaşar ve bu müddet içerisinde bu bitkilerin otundan ve tohumundan faydalanılır. Ayı zamanda bir yıl içinde birkaç defa biçildiğinden fazla ot verir²⁹⁷. Yonca fazla sulama istemediğinden de kurak iklimlerde oldukça kolay yetiştirilebilen bir bitkidir. Aynı zamanda yonca büyükbaş hayvan yemi olarak da tüketilebildiğinden tarladan toplandıktan sonra hem toprağı verimli hale getirmiş hem de hayvanların gıda ihtiyacını karşılamış olmakla ekonomik bir yapıya da sahiptir. Bu gibi araştırmaların yanı sıra, pamuk ekiminin de yapılıp yapılamayacağı sorusu akla gelmiştir. Pamuk yaz sıcaklığı istemesi haricinde aynı zamanda sulama da isteyen bir bitkidir. O nedenle bu gün Türkiye’nin en mühim pamuk yetiştiren yeri yazın yüksek sıcaklık değerleri ve nehirleri sayesinde sulamaya elverişli bir yapıda olan Çukurova’dır. Aynı imkânların Eskişehir için sağlanıp sağlanamayacağı konusunda karşımıza değişik bir pamuk türü olan “akala” çıkmaktadır. Akala cinsi pamuk yetiştirilmesi için 933’te Sakarya’da etüdler yapıldı. Sazova Tohum Islah İstasyonu direktörü bu işe memur edildi ve 934’te esasen yapılmış pamuk çeşitleri denemelerine istinaden yeni ekişlere başlandı. Aynı tarihte pamuk ayırma istasyonu ve çırçır fabrikası kuruldu²⁹⁸. Eskişehir’de yapılan denemeler ve yoğun çalışmalardan sonra elde edilen bilgiler ışığında bölge ziraatı oldukça gelişmiş, daha önce yetiştirilmeyen ya da yararından yeterince haberdar olunmayan ürünler kullanılmaya başlanmıştır.

B. TİCARET

Ticaret, insanlık tarihiyle birlikte başlamış ve ticaretin ortaya çıkışından insanlık tarihinin gelişimine paralel bir gelişme kaydetmiştir. Zira birkaç ilkel insanın yaptığı trampadan yani bir malı başka bir mal ile değiştirerek ihtiyaçlarını temin etme şeklinden, çok geniş boyutta gerçekleşen dünyayı kucaklayan günümüz ticaretine uzanan bir seyir takip etmiştir. Bu gelişim sürecinde, iç ticaret dediğimiz ülke sınırları içinde gerçekleşen ticari faaliyetlerin yanı sıra, ülke dışına çıkılarak başka coğrafyalara yönelik yapılan ve dış ticaret dediğimiz ticari faaliyetler oluşmuştur. Yani bireyler arasındaki iş bölümü sonucu, küçük çaplı köyler arasındaki komşuluk ticareti ile yakın pazarlar arasındaki ticari ilişkinin yanı sıra, daha uzun mesafeleri içine alan, farklı iklim ve kaynaklara sahip olan coğrafyalar arasında yapılan şehirler ve uluslararası ticaret olarak gelişmiştir²⁹⁹.

²⁹⁶ N. Kırac, “Eskişehir Çiftçiliğinde Yonca Ziraatinin Ehemmiyeti”, *Eskişehir Halkevi Dergisi*, 30 Ağustos 1934, S. 25, s. 36.

²⁹⁷ N. Kirişçi, “Yonca ve Korunga Nasıl Bir Bitkidir”, *Hayvan ve Hayvancılık Dergisi*, İstanbul: Feridun Güneyma Yayınları, Ağustos 1964, S. 12, s. 39.

²⁹⁸ *Cumhuriyet’in 15. Yılında Eskişehir*, a.g.y., s. 66.

²⁹⁹ Herbert Heaton, *Avrupa İktisat Tarihi I* (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay - Osman Aydoğuş), Ankara: 1985, s.141.

Bu gelişimde paranın icadının payı hiç şüphesiz ki çok büyük olmuştur³⁰⁰. Süreç içerisinde, yeni müesseseler ticari hayata geçirilmiştir; yani bankalar, şirketler ve birlikler. Bunlarında ortaya çıkışı, gelişimi ve ticaretin dünya üzerinde etkisini giderek artırmasına yol açmıştır³⁰¹.

1. Osmanlı'da Ticari Yapı

Osmanlı ekonomisi içinde mali yapıdan ve bu yapının amacından, yani devletin gelirleri en çoklama ve giderleri en aza indirme politikasından hemen sonra hatta ona paralel olarak önemsenen ikinci alan ticaret olmuştur. Ticareti söz konusu dönemde sanayileşmenin el imalatından öteye geçemediği ve toplumun ezici çoğunluğunun tarımla uğraştığı bir dönemde çok iyi gelir getiren ve bütçe kaynaklarını artıran bir unsur olarak düşünmek gerekir. Buna batının uzunca bir dönem Hint, Çin, Mısır ve Afrika mallarına olan ihtiyacı nedeniyle Osmanlı topraklarını kullanma zorunluluğu eklenince, Osmanlı Devleti'nin bu durumdan elde ettiği ekonomik çıkarları saptamak hiç de zor olmaz³⁰².

Osmanlı ticaret dünyası provizyonizmin ve fiskalizmin oluşturduğu çifte amacın koordinatında oluştu. Devlet hem gelirini ve dolayısıyla maddi gücünü, hem de genel refaha olan katkıları ile de manevi gücünü artırmanın bir aracı olarak gördüğü içindir ki, ticareti sürgit bir ilgi ve desteğe tabi tutmuştur. Bu desteğin yazılı metinlerde bol miktarda örneklerini bulduğumuz hukuki ve idari korumadan ibaret kalmamış olduğu zamanın ölçüleri içinde muazzam denebilecek alt yapı yatırımları ile de beslenmiş bulunduğu, XV. ve XVI. yüzyıllardan yalnız ünü değil, aynı zamanda bizzat kalıntıları ve gövdeleri ile bir bölümü günümüze ulaşan hanlar, köprüler, kervansaraylar, çarşılar, bedestenler vb'leri oldukça net şekilde ortaya koymaktadır. Bütün bu devasa yatırımları devlet, ya doğrudan doğruya hazineinden finanse ederek, yahut da yüksek askeri zümre mensuplarını, ekseriye vakıf olarak yapmaya teşvik ederek gerçekleştirmiştir. Bunların hedefi ticareti desteklemekten ibaretti³⁰³. Kervan ticaretinin kolaylaştırılması ve ticaret yollarının payitahta yaklaşması amacıyla tasarlanan, şehirlerdeki veya yol güzergahındaki hanlar ve zaviyeler sistemi tamamlıyordu. İlginç olan husus, devletin bunları teşvik etmeye yakın ilgi göstermesiydi³⁰⁴.

Osmanlı dış ticareti her ne kadar pasif karakterli olarak değerlendirilse da bilinen büyüklüğü ile Osmanlı'nın dış ticarete bulunmadığını, mal alıp satmadığını iddia etmek doğru bir yaklaşım olmaz. Ancak ana ilke noktasında önce iç talebi karşılamak temel olarak görülmüştür³⁰⁵.

Osmanlı Devleti zamanında, ticaretle uğraşanların çoğunluğu Türk olmayan unsurlardır; fakat Türk olup ticaretle uğraşan bir sınıf da yok değildir. "Ahi" denilen bu sınıf, bu günün esnaf ve sanatkârlar odası şeklinde hareket eden bir yapılaşmadır. Ahi teşkilatının içine dâhil olan gayri Türk ve gayrimüslim kişiler de gedik-gedikli diye adlandırılmıştır. Tanzimatın ilanından önce Osmanlı Devleti'nde her türlü sanat ve ticarete "gedik ve inhisar" sistemi egemendir. Bu dönemde büyük ticaretle uğraşan Türklerle "Hayriye" Türk olmayan unsurların tüccarlarına da "Avrupa Tüccarı" denilmiştir³⁰⁶. Osmanlı Devleti, ticari faaliyetlerinin altın çağını ipek ve baharat yollarını elinde bulundurduğu zamanlarda yaşamıştır.

³⁰⁰ İlk para Lidyalılar tarafından M.Ö. 640 / 630 yıllarında elektron denilen altın ve gümüş karışımı olan beyaz altından basılmıştır Makrizi, **Eski ve İslam Paraları** (Çev. İbrahim Hakkı Konyalı), İstanbul, 1946, s. 6; Heradot, **Heradot Tarihi** (Çev. Müntekim Ökmen - Azra Erhat), İstanbul, 1973, s. 56; Veli Sevim, "Lidyalılar", **Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi II**, İstanbul: 1982, s. 256.

³⁰¹ Sezgin Güllü Ay, Ortaçağ'da Ticari Müesseseler (Bankalar, Birlikler, Şirketler), **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Fırat University Journal of Social Science, Cilt: 11 Sayı: 2, Elazığ: 2001, s. 295-304.

³⁰² A. Mesut Küçükcalay, **Coğrafi Keşifler ve Ekonomiler**, Konya: Çizgi Kitabevi, s.105.

³⁰³ Mehmet GENÇ, "XV. ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde İç ve Dış Ticaret", **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi**, (Der. Mehmet GENÇ), Ötüken Yayınları, İstanbul: 2000, s. 206' s. 37'den aktaran Küçükcalay, a.g.e., s. 105.

³⁰⁴ İnalçık, "Osmanlı İktisat Zihniyeti ve Osmanlı Ekonomisi", s. 37'den aktaran Küçükcalay, a.g.e., s. 105.

³⁰⁵ Küçükcalay, a.g.e., s. 108.

³⁰⁶ Atilla Oral, **Atatürk ve İktisadi Kalkınma**, İstanbul: Yeğenağa Matbaa, 2006, s. 9.

Ancak 15. ve 16. yüzyıllarda yapılan coğrafi keşifler bu yolların zamanla önemini kaybetmesine neden olmuştur. Ticaret yollarının önemi (sanıldığı gibi) keşiflerle son bulmuş değildir. Vasco de Gama'nın Hindistan'a varmasından (1498) yüz yıl sonra bile bu ticaretin devam ettiği bilinmektedir³⁰⁷.

Eskişehir pazar yeri

Yeni yolların bulunması, hemen eski düzene son vermediyse de doğu toplumlarının yavaş yavaş yönetim sistemlerinin bozulup devletlerin duraklama safhasına girmesiyle birlikte ciddi kan kaybına neden olmuştur. Osmanlı Devleti ticaretinin çökmesindeki en büyük etken Avrupa'da yaşanan sanayi devrimi olmuştur. Sanayi devrimini etkileyen unsurlardan biri İngiltere'nin ticari mallarının taşımacılığını yaptırdığı diğer devletlerin artık bu işi yapmamasıdır. Bu şekilde ticaret yapamayan İngiltere kendi taşımacılığını kendi halletmek mecburiyetinde kalmış, her şeyin ihtiyaçtan doğduğu gibi ülke, yaptığı ticarete tamamen hâkim konuma gelmiştir. Ticareti artık tek başına yapan İngiltere yol masraflarından kar etmenin yolunu daha fazla üretim yapmakta bulmuş ve imdadına sanayi devriminin ürünü olan makineler yetişmiştir. Makineleri çalıştırabilmek içinse buhar gücünden yararlanmaya başlanmış, bu da daha fazla üretim elde edebilmek için yeni icatlar yapılmasını tetiklemiştir. Sanayiciler kentlerde yerleşiyor ya da yeni kentler kuruyorlar, bunun sonucunda kentler sanayi ve ticari faaliyetinin merkezleri olmuştur, köyler ve kasabalar ise yalnızca tarım faaliyetlerinde bulunacaklardır³⁰⁸.

Avrupa'yla aynı döneminde Osmanlı'ya baktığımızda; sanayi devriminin ortaya çıktığı gelişmelerden yeterince yararlanamamış, el işçiliğinden öteye gidememiştir. Tanzimat döneminde yurt dışına okumaya gönderilen öğrenciler dönüp, gördüklerini anlatarak yurt içinde bazı ilerlemelere önayak olmuşlarsa da, büyük atılımlar yapılamamıştır. Bunun nedeni padişahlık sisteminin yenilikler üzerindeki kısıtlayıcı etkisi ve eski yöntemleri kullanarak kendilerine bir mevki yaratmış olan sınıfın baskısı olarak

³⁰⁷ Cemil Cahit Yeşilbursa, **Yeni ve Yakınçağ Tarihi**, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2008, s. 25.

³⁰⁸ Server Tanilli, **Uygarlık Tarihi**, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 2011, s. 116.

[illegible]

karşımıza çıkar. Bu süreç içerisinde Osmanlı maliyesi borçlanması yüzünden ecnepleri nüfuzu altına girmiştir. Milli kaynakların çoğuna yabancı sermaye el koymuştur. Ciddi mali reforma gidilmediğinden devletin artan ihtiyaçları mevcut varidatıyla karşılanmaz hale gelmiş ve hazine büyük ödeme zorlukları çekmiştir. Bu süreçte Osmanlı imparatorluğunda devlet maliyesi dışında iktisadi sistemin, sağlık yapısına işaret eden en önemli konuda tedavüldeki paranın istikrardır. Nitekim Osmanlı lirası I. Dünya Savaşına kadar dünyada mevcut paraların en sağlamlarından biri idi. Sınırlama olmaksızın yapılan ithalata rağmen, memleketin altın stoku azalacak yerde durmadan artmakta idi. Fiyatlar sabitlenecek, istikrarlı maaşların satın alma gücü yükselecekti³⁰⁹. Cumhuriyetle birlikte artık eski usul üretim terk edilmiş ve sanayi kolları kurulmuştur. Sanayi demek kitlesel üretim demek olduğundan bunun en önemli yönü ticaret olmaktadır. Bir ziraat memleketi olan Türkiye'de ise uzun yıllar ticareti yapılabilen yegâne mamul tarım ürünleri olmuştur. Ancak ticarete üretim kadar sevkiyatta söz konusudur ve bu manada da çalışmalar yapılmıştır. Bunun haricinde ticari faaliyetler içinde mevduat sistemi de geniş yer kaplar. Eskişehir'e bakıldığında ise ticari sahada onun da payının mevcut olduğu görülür. Eskişehir'in en belli başlı ihracat maddeleri şunlardır: Buğday, arpa, un, afyon, kepek, burçak, tiftik, yapağı, yün, yulaf, kuşyemi, pirinç, darı, fasulye, yumurta, av derileri, tabaklık deriler, bağırsak, koyun, keçi, kara sığır, peynir, tereyağı, lületaş, krom, magnezit, amyant maddeleri, kereste, araba, sandalye takımları³¹⁰. Bu maddeler civar il ve ilçelere sevk edilmiştir. Lületaşının ise Viyana'ya kadar sevkiyatının yapıldığı bilinmektedir. Hem küçük hem de büyük işletmelerin işlerini takip edecek bir kurumun varlığına ihtiyaç duyulmuş ve

Eskişehir pazar yeri 1934

³⁰⁹ Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu İktisadi Şartlar Hakkında Bir Tetkik*, Ankara: TTK, 1994 S:VII.

³¹⁰ *Cumhuriyet'in 15. Yılında Eskişehir*, a.g.y., s. 87.

31.05.1910 tarihinde çıkarılan nizamname ile Eskişehir Ticaret Odası yeniden yapılandırılmıştır. Eskişehir Ticaret ve Sanayi Odası, hazırladığı istatistikler, esnaf cemiyetlerinin teşkil ve murakabesi, ticari teamüllerin tanzimi, tescil muameleleri, tüccar ve esnafın menfaatlerinin vikayesi, piyasa istihbaratı ve bu hususta alakadarı tenvir, istihsal maddelerimizi Avrupa piyasalarına tanıtmak gibi mühim ve canlı işleri muvaffakiyetle başarmıştır³¹¹. Ticaret odasının ardından ticaret borsası açılmış ve böylece haksız rekabet önlenmiş, alıcı ve satıcının hakları korunmuş olup gerektiğinde başvurulacak bir merci kurulmuştur.

2. Eskişehir’de Çarşı-Pazar

Osmanlıdan Cumhuriyet dönemine kadar olduğu gibi Cumhuriyet döneminde de kentlerde ticaretin yoğun yaşandığı yerler çarşı ve pazar olarak adlandırılmıştır. Eskişehir’de Cumhuriyet döneminden bugüne adları kısmen korunmuş olsa da tarihi mekansal özelliklerini kaybetmiş çarşılar vardır.

- Haffaflar Çarşısı

- Uzun Çarşı

- Mermer Çarşısı

- Demirciler Çarşısı

- Keçeciler Çarşısı

- Debbağhane Çarşısı

- Mısır Çarşısı

- Mobilyacılar Çarşısı

- Manifaturacılar Çarşısı

- Kuyumcular Çarşısı

Eskişehir’de ticaretin oldukça canlı olarak devam ettiği bir başka ortamda pazarlardır. Bu pazarlar bugünkü manada sabah kurulup akşam dağılan seyyar pazarlar değildir. Bulunduğu mahallin adı şeklin-dedir ve burada sadece aynı meslek iş yerlerinde gruplarından kullanılmaktadır. Örneğin Odun Pazarı sadece odun satılan bir semt olarak düşünülmemelidir. Burada tıpkı bugünde olduğu gibi bakkaliyesi, şekercisi, lületaşçısı, ekmekçisi ticaret yapmaktadır. Eskişehir’de Cumhuriyet dönemindeki pazarlarda şunlardır;

- Tuz Pazarı

- Tahıl Pazarı

- Kadınlar Pazarı

- Sığır Pazarı

- Odun Pazarı

Bu pazarlardan günümüzde sadece Odun Pazarı semt/ilçe olarak adını ve kimliğini kısmen koruyabilmiştir.

Pazar ve çarşılar dışında Eskişehir’de ticaretin yoğun yaşandığı diğer semtlerde ticareti yapan kişi ve işleri şunlardır;

³¹¹ F. Ş. Yersel, “Ticari Hareketler”, Eskişehir Halkevi Dergisi, 29 Ekim 1933, S. 13-15, s. 91.

Sıcak Sular ve Civarı ; Hacı Çakırzâde Süleyman ve Yasinzâde Mehmet Ali (Un Fabrikası), Reşid zâde Abdullah (Kebap), Mustafa Çavuşzâde – Mehmet Hamdi (Kebap), Hasanoğlu Mehmet (Koltukçu), Hasanoğlu İsmail (Kebap), Habibullahoğlu Ali (Kebap), Hacı Nimetzâde İbrahim ve İsmail biraderler (Billuriye ve Aktar), Hafız İsmail Efendi (Billuriye ve Aktar)

Yanık Cami Civarı (Bugünkü çarşı camii’nin olduğu yer); Semizzâde Abdurrahman (Kaplıca Müsteciri), Emin Oğullarından Ahmetoğlu Ömer Sıtkı (Sigortacı), Ömeroğlu Ahmet Hamdi (Tuhafiyeci), Naim zâde Hasan Hüseyin (Tuhafiye Vesaire), Rüstemoğlu Yakup (Manifaturacı), Sefilizâde Ahmet (Helvacı, Şerbetçi), Abdülkadirzâde Abdulhamit (Celeb), Ahmetoğlu Mehmet Çavuş (Tuhafiyeci)

Köprübaşı Civarı; Uncuzâde Hafız Mehmet ve Şeriki Vahid (İnşaatı Umumiye ve Taahüdat) Kütahyalı Hakkı Çavuş (Kıraathane – Dar’ül Ferah Kıraathanesi) Abdullahoğlu Mestan (Kabzımal), Kâni ve Hafız Selim (Lûletaşçı), Halil İbrahim ve İsmail Hakkı (Kitapçı ve Kırtasiye), Yusuf ve Cenar (Bakkaliye ve Kantariye), Hacı Muhiddinzâde Muhiddin ve Şeriki Vahapzâde Mustafa (Tuhafiyeci), Hafız Osman Nurive Şeriki Hüsnü (Kantariye), Ahmet Hamdi (Şeker ve Şekerlemeci), Hacı İbrahim Efendizâde Nuri ve Alaaddin (Kabzımal), Hacı Ahmetzâde Salih (Bakkaliye), Habibullahoğlu Yakup Hoca (Kasap), Hacı Mehmet Efendi Mahdumu Mehmet Mazhar (Billuriye vs), Bekiroğlu Hamdi (Keresteci), Nurizâde Hamit (Uncu vs.) Alioğlu Derviş Ahmet (Kasap), Mehmet Nail Efendi Mahdumu Ahmet Suat (Bakkaliye, Billuriye), Zülfioğlu Veli (Tuhafiyeci), Velioğlu Ali (Bakkaliye), Abdurrahmanoğlu Ragıp (Bakkaliye), Gümülcine- li Sabri Efendi Mahdumu Hasan Hakkı (Marangoz-Camcı), Nebioğlu Ramazan (Bakkaliye), İskenderzâde Bey Behçet (Alat-ı Ziraiyye), Hüseyin ve Şerif biraderler (Uncu), Ahmetoğlu Eyüp (Bakkaliye), Salihzâde Emin (Koltukçu), Salihoğlu Ali Kemal (Terzi), Küflizâde Hacı Mehmetoğlu Mehmet Cemal (Helvacı), Mustafaoğlu İsmail (Lokantacı), Osman ve Şeriki Ethem (Bakkaliye)

Taşbaşı Civarı; Şakir Hafızzâde Hulusi (Tiftik, Afyon vs.), Mehmetoğlu Ahmet Faik (İplikçi ve Sarraf), Canbazzâde Durmuş (Bakkaliye), Horusoğlu Salih Mahdumu Mehmet Tevfik (Tuhafiye, Hırdavat), Samutzâde Mustafa (Hancı), Hacı Hasanzâde Abdullah (Haffafiye) Hacı Muharrem Mahdumu Haydar (Zahire, Tiftik vs.), Cihanbeylizâde Mustafa - Fakihzâde Edhem (Haffafiye), Mehmet Cemal, Hafız Hakkı ve Süleyman Sırrı (Tuhafiye), Çiftçi Bankası Anonim Şirketi (Bankacılık), Karapazarlı Hüseyin Hüsnü (Zahire vs.), Sarıcazâde Mahmut ve Mahdumları (Bakkaliye ve Manifatura) Kirazoğlu Halil Ağa ve Yeğeni Bekir Sıtkı (Bakkaliye), Eğriözlüzâde İbrahim (Bakkaliye ve Urgacı), Hamalcızâde Ali ve Şeriki Hüseyin (Bakkaliye), İmamzâde Ali (Bakkaliye).

Sivrihisar Caddesi; Cumhuriyet döneminde genel olarak demirciler, tarım aletleri, hırdavatçılar, bakkaliye ve kantariye, at arabası imalathaneleri, yapak, zahire iş yerlerinin yoğun olarak yer aldığı bir caddedir. Burada iş yapan esnafların bazıları şunlardır;

Mestanzâde İbrahim (Demir, Hırdavat), Maksutzâde Hacı Mustafa (Tuhafiye-Bezzaziye) (Bez Kumaş), Küflüzâde İsmail Kemal (Bakkaliye-Kantariye), Recep Hulusi ve Mahdumu Eşref (Un Fabrikası), İnegöllü Hasan (Araba İmalathanesi), Said ve Şeriki Ali Beyzâde İbrahim Burhaneddin (Şekerci, Bakkaliye, Kantariye) Abdülmecitoğlu Abdurrahman (Bakkaliye), Mehmetoğlu Mustafa (Sarraf), Nikola İstalyovi (Alat-ı Ziraiyye Tamirhanesi), Abdülkerimzâde Hacı Halid (Araba İmalathanesi), Mehmetoğlu Zekeriya (Arabacı), İdrisoğlu İdris (Arabacı), Mehmetoğlu Mehmet ve Şeriki Mehmet (Hırdavatçı),

Hacı Reşad oğlu Mehmet Kazım (Bakkaliye), Mürseloğlu Eşref (Saraç), Hacı Abdurrahmanoğlu Mahmut ve Nazif (Bakkal ve Yemişçi), Kabzızâde Mehmet (Yumurta, Kantariye vs.), Konyalizâde Ali Efendi Mahdumu Halit (Şekerci), Ömerzâde Efendi Hamdi (Yapak, Zaire, Bakkaliye vs.), Sazaklı Emin Bey ve Şürekası Mihalicık-lı Durmuş (Alat-ı Ziraiye), Besim ve Tahsin Biraderler (Demirci), Mehmet ve Mahmut Efendiler (Demirci), Molla Ahmetzâde Ali Nuri Efendi (Demirci).

Eskişehir ticareti bu mahalleler dışında Osmanlı Bankası, Garipler Mezarlığı, Muttalip caddesi İstasyon civarında yoğunluk yaşamaktadır.

3. Bankacılık³¹²

Ekonomik ve sosyal hayatın bir parçası olan bankalar, elinde birikimi olanların güvenle parasını teslim edebileceği, isterse belli bir birim baz alınarak parasını faizle çoğaltabileceği ve ihtiyaç sahiplerinin kredi olanaklarından yararlanabileceği kurumlardır. Memleketimizde bankacılık Galata sarraflarının faaliyeti ile başlar. Bankalar kuruluncaya kadar imparatorluğun bütün banka ve kredi muameleleri bunların elinde toplanmıştır. Hazine tahvillerini iskonto etmek altın gümüş ve kayimenin bir arada tedavülünden doğan acyo farklarından faydalanmak memur maaşlarını kırmak iltizam suretiyle vergi toplamak belli başlı muamelelerini teşkil etmekte idi. Fakat bunların arasında adları mali tarihimize geçen kudretli bankerler de eksik değildir³¹³.

Osmanlı döneminde ilk banka 1845'te yabancı sermayeli İstanbul Bankası ve ardından yine yabancı sermayeli olan 1856'da kurulan Bank-ı Osmanî'dir. Adının Osmanlı Bankası olmasına karşın kurucusu İngiliz bir ailedir. Görüldüğü gibi o dönemlerde Türklerin kurmuş olduğu banka yoktur, ta ki 1863 yılında Memleket Sandıkları adıyla kurulan bu günün Ziraat Bankasına kadar. Ticaret daha çok gayrimüslimlerce yürütülmüş Türkler bu alana pek itibar etmemiştir. Ancak zamanın şartları değiştikçe ve ticari faaliyetler ekonominin adeta can damarları olduğunda bu alana Türkler de dâhil olmaya başlamıştır. Gayrimüslimlerin ticaretin finansmanı ve organizasyondan çekilmesiyle ortaya çıkan boşluğu büyük ölçüde yabancı bankalar ve yükselen Müslüman-Türk tüccar sınıfının doldurduğu görülür³¹⁴. Bu süreçte bankalar konusunda, ilk etapta halkın bilgisiz olmasının yanı sıra kurumlar da deneyimsizdir. Ancak hükümet her kesimin faydalanabileceği bir program izleyerek bankaları yaygınlaştırmış ve geliştirmiştir³¹⁵.

Cumhuriyetin kurulduğu sırada milli banka olarak yalnızca Ziraat Bankası vardır ve bu banka da adından anlaşılacağı üzere tarım alanında çiftçiye finans sağlamak amacıyla kurulmuştur. Ancak banka günün ihtiyaçlarına yeteri kadar karşılık verebilecek düzeyde değildir; bu sebeple cumhuriyetin ilk ulusal bankası olan Türkiye İş Bankası, Atatürk'ün vermiş olduğu sermaye ile kurulmuş ve mevduat alanında iş yükü hafifletilmiştir. Türkiye İş Bankası haricinde, Tütüncüler Bankası ve Türkiye'de sanayileşmeyi desteklemek ve yönlendirmek için Sanayi ve Maadin Bankası (1925) kurulmuştur³¹⁶.

³¹² Bu başlıktaki giriş bilgileri Koylu, a.g.m., s. 402-403'ten alıntılanmıştır.

³¹³ Eldem, a.g.e., s. 229.

³¹⁴ Ateş, a.g.e., s. 29.

³¹⁵ Afet İnan, *Şirketler ve Bankalar*, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1930, s. 160.

³¹⁶ Yasin Çoban, *Türkiye Ekonomisi*, İstanbul: İkinci Sayfa Yayınları, 2007, s. 11.

Bankacılık faaliyetleri ile ekonomik yapı arasındaki doğru yönlü gelişim dikkate alındığında, Osmanlı İmparatorluğu’nun ekonomik yapısı bankacılık sektöründeki gelişmeleri yakından etkilemiştir. Osmanlı toplumunda, bankacılığın doğup gelişmesi için³¹⁷ gerekli ekonomik koşullar uygun değildi. Ayrıca bu elverişsiz ortama birde toplumun değer yargıları da eklenince bankacılık gibi faaliyetin ortaya çıkması oldukça gecikmiştir. Osmanlı İmparatorluğundaki para alış verişleri ile ilgili bu boşluk 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar olan dönemde, sarraf ve Galata bankerlerinin³¹⁸ faaliyetleri ile giderilmeye çalışılmıştır. Ancak yüksek kâra dayalı yapılan bu işlemler bankacılık faaliyeti olarak kabul edilemeyeceği gibi, bugünkü anlamda bankacılık olarak nitelendirilebilecek bir faaliyete de olanak tanımamıştır.³¹⁹ Dolayısıyla bankacılık Osmanlı İmparatorluğu’nun en son tanıştığı kurumlardan birisi olmuş, imparatorluğun giderek artan borç stoku ve borçlanma gereksinimi banka kurma ve geliştirme faaliyetlerinin hızlanmasına büyük katkıda bulunmuştur. Zamanın Galata bankerleri bu süreçte önemli roller üstlenmişlerdir³²⁰. Nitekim Osmanlı kâğıt parası Kaime miktarının artması ve hızla değer yitirmesinin getirdiği sorunlara çözüm üretmek için müşavirlik hizmetlerinden yararlanan iki Galata bankerleri J.Aleon ve Th. Baltazzi 1847 senesinde ilk bankayı Banque Constantinepole ismi ile kurmuşlardır. Spekülatif işlemlere giren bankanın ömrü iki yıl sürmüştür. Ancak bu başarısız deneme banka kurma faaliyetlerinin hızlanmasını önleyememiştir³²¹. Kırım Savaşı sonrasında 1856-1875 yılları arasında Osmanlı Devleti’ne borç vermek ve faiz geliri elde etmek amacıyla yabancı sermayeli 11 banka kurulmuştur. Kurulan bu bankalardan yakın döneme kadar faaliyetini sürdüren tek banka Bank-ı Osmani-i Şâhâne adıyla kurulan bugünkü Osmanlı Bankası’dır. Bu dönemde temelleri Mithat Paşa tarafından atılan Memleket Sandıkları (1863) ve İstanbul Emniyet Sandığı (1868) dışında milli bir tasarruf kuruluşu söz konusu değildir³²².

1875-1922 dönemi bankacılık sektörünü etkileyen iki önemli gelişmeye sahne olmuştur. Bunlardan ilki, Batılı devletlerin Osmanlıdan borçlarını tahsil amacıyla 1882 yılında kurdukları Düyûn-ı Umumiye İdaresi’dir. Düyûn-ı Umumiye İdaresi’nin dış borç ödemelerini düzene koyması Batılı bankaların İmparatorlukta faaliyet gösterme arzularını tekrar arttırmış ve pek çok yabancı banka İmparatorluğun çeşitli bölgelerinde şube açmıştır. Dönemin sözü edilen ikinci önemli gelişmesi ise, II. Meşrutiyetin ilanı ile, yukarıda özetlenen yabancı bankalar dönemine tepki olarak milli bankacılık hareketinin hızlanmasıdır. Milli yapıdaki kredi kurumlarının yaygınlaştırılması II. Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki’nin en önemli politikalarından birisi olmuştur. Osmanlı Bankası’nın parasal sorunlarda özellikle Balkan Harbi sırasında büyük güçlükler çıkartması İttihat ve Terakki’yi bankacılık konusunda köklü çözümler arayışına yöneltmiştir³²³. Nitekim 1911-1922 döneminde 19 milli banka kurulmuş ve bu bankaların büyük bir bölümünü bölgesel ihtiyaçlara yönelik tek şubeli bankalar olmuştur. Ülke genelinde olduğu gibi Eskişehir’de de Osmanlı Döneminde ki bankalarla birlikte Cumhuriyet döneminde de yeni banka şubeleri açılmıştır.

a) Osmanlı Bankası

Osmanlı Devleti ticari sahada bankacılık sektörüyle geç tanışmış, bu tanışmaya da yabancı uyruklu kişiler neden olmuştur. Osmanlı mali politikası halktan toplanan vergilere dayanıyordu. Ancak bu vergiler özellikle zirai alandan elde ediliyordu ki bu konudaki asıl sorun ürünlerin yetişmesinin ve veriminin tamamen doğa anaya bağlı oluşuydu. Aşar ve ağnam vergilerinin mevsim ve ürüne bağlı bir

³¹⁷ Konuyla ilgili ayrıntılı bibliyografya için bkz. Hüseyin Al, “Osmanlı Bankacılığı Üzerine Bir Kaynak Taraması”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c.1, S. 1/2003, ss.171-188.

³¹⁸ Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002. s. 86.

³¹⁹ Öztin Akgüç, *Türkiye’de Bankacılık*, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1987, s.8.

³²⁰ Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2003, s.279-280.

³²¹ Haydar Kazgan, “Tefecilikten Bankacılığa, Otoman Bank ve Osmanlı Ricali”, *Finans Dünyası*, Şubat 1994, s. 134 – 136.

³²² Mubahat S. Kütükoğlu, “Osmanlı İktisadi Yapısı”, *Osmanlı Devleti Tarihi*, c. 2, İstanbul: Feza Gazetecilik, 1988, s.561-562; Tabakoğlu, a.g.e., s.279.

³²³ Toprak, 1982, s. 130.

düzensizliğe sahip olmaları bu gelirleri sabit ve güvenilir olmaktan çıkarıyordu³²⁴. Bu noktada devletin bütçe sıkıntısı yaşadığı dönemlerde borç almak suretiyle başvurduğu kişiler Galata bankerleri olmuştur. Bu kişiler sonradan daha sistematik bir yol izlemeye karar vermiş ve bankacılık sektörünü Osmanlıda yaşatmayı hedeflemişler ancak bu konuda asıl başarı sahibi olan İngiliz sermayeli Osmanlı Bankası olmuştur ve varlığını uzun süre devam ettirmiştir. Osmanlı Bankası, 1856 yılında “Ottoman Bank” adıyla kurulduğunda İngiliz sermayesinin tamamen hakim olduğu ve henüz gelişmeye başlamamış Osmanlı bankacılık piyasasında yer edinmeye çalışan mütevazı özel bir bankaydı. Banka 1996’da başlıca sermayedar Paribas Bankası tarafından Doğu Grubu’na satıldı ve yeni kimliğiyle beş yıl kadar hizmetten sonra 2001 yılında ülkeyi sarsan kriz sonucunda faaliyetine son vermiştir³²⁵.

Osmanlı Bankası’nın Eskişehir şubesi³²⁶ 1900’de inşa edilmiştir. (açılış 13 Haziran 1904’tür). Kare planlı, bodrum üzerine zemin atlı, 3 cephe, ön cepheye Hint mimari üslubu verilmiş, giriş batıdan portal cephenin tam ortasında dıştan merdivenler taş silmedir³²⁷.

b) Ziraat Bankası

Ziraat sahasında çiftçinin kredi ihtiyacını sağlayacak bir bankanın kurulması ile ilgili ilk girişimi devlet adamı Mithat Paşa yaptı. Paşa, Tuna valiliği zamanında toprakla uğraşanların para sıkıntısını yakından gördüğünden ve bunlara düşük faizle kredi sağlamanın gerekliliğine inanmıştı³²⁸. Bu çalışmalar üzerine Paşa Niş ve Silistrede memleket Sandıklarını kurdu (1863)³²⁹. Banka, halka destek sağlarken kuruluşundan itibaren kendine esas kabul ettiği bazı ilkeler doğrultusunda hareket etti ve bu ilkeler kanunlaşarak sağlanan yardımlar hükmi bir hal de almıştır. Esasları, 1863 yılında, bizzat Mithat Paşa tarafından hazırlanan Memleket Sandıkları Nizamnamesi, 1867 de Devletin resmi mevzuatı arasına girmiştir³³⁰. Ancak izleyen yıllarda sandıkların işleyişinde gözlenen bozulmalar, Memleket Sandıkları’nın etkilerini azaltı. Sandıkları merkezi yönetime bağlayarak sorunları giderebileceğini düşünen hükümet 1883’de aynı amaç doğrultusunda Menafi Sandıklarını kurdu. Bu yeni yapılanma sandıkların işleyişini düzeltmede yeterli olmadı. Bunun üzerine 15 Ağustos 1888’de Menafi Sandıkları’nın işlevlerini üstlenecek modern finans kuruluşu olarak Ziraat Bankası resmen kuruldu. Menafi Sandıkları da banka şubelerine dönüştürüldü³³¹.

Eskişehir’de de Menafi Sandığı açıldı. Hicri 1305 tarihli (Miladi 1887-1888) Salnâme’de Menafi Sandığı Vekilleri olarak şu kişiler yer almaktadır³³².

Hacı Hafız Efendi

Hacı Mesud Bey

Esterati Efendi

Estefan Bey

³²⁴ Edhem Eldem, 135 Yıllık Bir Hazine Osmanlı Bankası Arşivinde Tarihi İzler, Editör: Serhan Ada, İstanbul: MAS Matbaa, 1997, s. 25.

³²⁵ Osmanlı Bankası Müze (Çevrimiçi), <http://www.obmuze.com/#kronolojik>, 20 Ekim 2012.

³²⁶ “Osmanlı Bankası”, Eskişehir Halkevi Dergisi, 29 Ekim 1933, S. 13-15, s. 103.

³²⁷ Selahattin Önder, a.g.e., s. 85.

³²⁸ Eldem, a.g.e., s. 232.

³²⁹ Doğanay, a.g.e., s. 84.

³³⁰ Bekir Sıtkı Baykal, Mithat Paşa Siyasi ve İdari Şahsiyeti, Ankara: Kırıl Matbaası, 1964, s. 25.

³³¹ www.ziraat.com.tr/tr/bankamız/Papes/bankamıztarihcesi.aspx.

³³² Hüdavendigar Vilayeti Salnâmesi, Sene Hicri 1305, s. 94.

Hicri 1306 tarihli Salnâmede ise bir önceki yıldan tek farklılık Hacı Mesud Bey’in yerine İsmail Bey’in dahil olmasıdır³³³.

Menafi Sandığı daha sonra Ziraat bankasına dönüşünce Eskişehir’de ilk açılan banka şubesinde Ziraat Bankası oldu. Bu şube bankanın ilk taşra şubelerinden biridir. Rumi 1306 (Miladi 1890) yılında açılan bankanın ilk müdürü Hüseyin Bey olup, azalar Hacı Mustafa Bey, Ahmet Bey, Karnik Efendi, Katip Esterati Efendi’dir. Şube müdürlüğü görevi Hicri 1311’de (miladi 1893-1894) Hacı Mustafa Bey, Hicri 1313-1316 (Miladi 1895-1898) yılları arasında Lütfullahzâde Mehmet Efendi olmuştur. Bu dönemin ilk yıllarında azalıkta Hacı Mustafa Bey, Sadık Beyzâde Mehmet Bey, Yorgi Mizancidi Efendi vardır. Lütfullah Bey’den sonrada Şemseddin Efendi şube müdürlüğünü sürdürmüştür³³⁴.

Ziraat Bankası binası

1928’de Bulgar usta, Türk müteahhit tarafından inşa edilen bankanın bugünde kullanılan binası Bodrum üzeri iki katlıdır. Esas giriş kuzeydoğu köşesindedir. Salon uzunlamasına 4, enine 3 nef bölmevidir³³⁵. Banka şubesi Eskişehir’de açılmasından itibaren yöre çiftçisinin en büyük destekçisi oldu. Banka Cumhuriyet döneminde Tahıl Borsası işleviden geçmektedir. İhtiyaç fazlası buğdayları Avrupaya ihraç etmiştir. Ancak bunlara rağmen basından anlaşıldığına göre çiftçiler bankanın alım fiyatlarından memnun değillerdir³³⁶.

³³³ Hüdavendigâr Vilayeti Salnâmesi Sene Hicri 1310, s.184.

³³⁴ Hüdavendigâr Vilayeti Salnâmesi, Sene Hicri 1311, s.180, Hüdavendigâr Vilayeti Salnâmesi, Sene Hicri 1312, s. 246, Hüdavendigâr Vilayeti Salnâmesi Sene Hicri 1313 s.306, Hüdavendigâr Vilayeti Salnâmesi Sene Hicri 1314 s.238’ den aktaran Acar, a.g.e.s. 62.

³³⁵ Önder, a.g.t., s. 85.

³³⁶ “Ziraat Bankası Alımları”, *Sakarya Gazetesi*, 13 ikinci Teşrin 1934 S.441 s.1.

۹۵ سیدنازی ناحیه سی (مدیر احمدی افندی) نائب محمود عزت افندی مال و تحریرات کاتبی محمد شفیق افندی (مجلس ناحیه) قائم عثمان نوری افندی محمد توفیق افندی حسین غازی انا (بعض مأمورین) طابو کاتبی ولی افندی مع محمد پرویز کاتبی محمد شفیق افندی سندوق امینی عشاق قضائی (قائم مقام حسن فیهی افندی ناله م) نائب رفعت بك استانبول مدرسی مفتی حاجی مصطفی افندی مدرس مال مدرسی محمد افندی تحریرات کاتبی اسماعیل کمال افندی (مجلس اداره قضا) (رئیس قائم مقام قضا) نائب حاجی مصطفی بك مفتی عثمان افندی مال مدرسی ادنون انا تحریرات کاتبی هانی اوسانس انا	۹۴ اوله سلاشی معدن اداره سی معاون مدبری حاجی محمد فوزی افندی نایب کاتب خلوصی افندی سندوق امینی صالح افندی مخن حاجی عبداللہ افندی دائرة بلدیہ (رئیس علی افندی ناله م) پدر احمد بك حاجی احمد انا حسین انا حاجی محمود بك کفرورق افندی نیکوله افندی کاتب عاکف افندی طیب ابراهیم ادم افندی سندوق امینی سلیمان افندی (بعض مأمورین) تحریرات رفیق علی رضا افندی تفراف مدبری علی رضا افندی طابو مأموری حسین حسن افندی ویرکوک کاتبی احمد فوزی افندی نفوس مأموری کاتب محمد شفیق افندی مکتب رشیدیہ معالی نظیف افندی معلم ثانی حسین افندی رقمہ معالی علی رضا افندی دیون عمومیه مأموری محمد علی افندی رزی مدبری علی انور بك منافع کاتبی استرالی افندی ضابطه مأموری عبداللہ افندی م پولیس احمد جدی افندی (منافع سندوقی و کیلری) حاجی حافظ افندی حاجی مسعود بك استرالی افندی استغان انا
--	--

Menafi Sandığı Vekilleri

۱۸۵ معدن اداره سی مدیر توفیق افندی کاتب خلوصی افندی مخن حاجی عبده انا سندوق امینی صالح افندی قولی رزی اداره سی مدیر علی نوری افندی کاتب کفرورق افندی محاسبی کورجیان قولی سواری ۶ پیاده ۱۵ اورمان اداره سی سواری اورمان مأموری راشد افندی کراسته کفرورق قولی ۲ تفراف اداره سی مدیر رضا افندی لسان ترکی بخارہ مأموری اسمع افندی لسان اجنبی مأموری پارس افندی چاوش ۳ نفوس اداره سی (نفوس مأموری وکیل عبده افندی) کاتب اول محمد شفیق افندی کاتب ثانی وکیل اسماعیل افندی	۱۸۴ مستطقی معاون نافذ افندی مقالات محرری جمفر افندی باش کاتب احمد حامد معاون صادق کاتب ثانی حسین حسن دائرة بلدیہ (رئیس حاجی حافظ - بن افندی ع) اعضا میخالیجل حسین انا حسن بخاری انا قوجہ علی زاده حاجی حافظ انا حاجی امین زاده حسین دباغ کنخداسی حسین سندقیان مایدروس کاتب علی افندی طبیب ماروق کال میرزا افندی ناله سندوق امینی عاکف افندی چاوش ۳ زراعت بانک شعبه سی (رئیس حسین بك) اعضا حاجی مصطفی بك احمد بك قارنیک افندی کاتب استرالی افندی قولی ۲ دیون عمومیه اداره سی (مأمور محمد علی افندی) کاتب علی غالب افندی سندوق امینی محمود جلال الدین افندی قولی سواری ۶ پیاده ۲
---	--

Hüdavendigar Vilayeti Salnâmesi Hicri sene 1305 (Def'a 19) ZİRAAT BANKASI ŞUBESİ BAŞKAN VE AZALARI

c) Türkiye İş Bankası

Atatürk’ün baldızı Vecihe Hanım, bir banka kurulması fikrinin nasıl doğduğunu baki nasıl aktarıyor: “Atatürk İzmir’deki evimizin selamlık kısmında özel odasında çalışırdı. Bakanlarla Atatürk sık sık çalışma odasında görüşürdü. Celal (Bayar) Bey de sık çağırdığı bakanlarındandı. Gene böyle bir gün, Celal Bey önce Atatürk ile, onun çalışma odasında görüştü, sonra da bizim yanımıza geldi. Biz, Latife ablam, ben ve babam selamlık bölümünde oturuyorduk. Bu sözünü ettiğim bina şimdi Özel Türk Koleji olarak faaliyette bulunmaktadır. Evet, bu binada babam ile Celal Bey arasında Atatürk’ün 250 bin lirasının nasıl değerlendirilmesi gerektiği üzerinde konuşuldu. Babam ihracat ve ithalatın yabancılar tarafından yapıldığını hatırlatarak bu işleri yapacak bir Türk şirketinin kurdurulmasını önerdi. Celal Bey de bankacılık işlerinin de yabancılar elinde olduğunu hatırlatarak, bir banka kurulmasının yararlı olacağını söyledi. Sonunda da görüş birliğine vardılar. Bugün gibi aklımda, güzel bir akşamüstü idi. Daha sonra Atatürk de çalışma odasından çıkıp yanımıza geldi³³⁷.

Cumhuriyet döneminin ilk ulusal bankası olan Türkiye İş Bankası, Atatürk’ün direktifleriyle İzmir Birinci İktisat Kongresi’nde alınan kararlar doğrultusunda 26 Ağustos 1924 tarihinde kuruldu³³⁸. Türkiye İş Bankası kısa zamanda yurdun çeşitli yerlerinde şubeler açmaya başladı. Eskişehir’de bir şubesi bulunan Osmanlı İtibarı Milliye Bankası 29 Haziran 1927’de Türkiye İş Bankası ile birleşince Eskişehir’deki şube de Türkiye İş Bankası adını alarak faaliyetini sürdürmüştü³³⁹. Banka Türkiye İş Bankasına dönüştükten sonra yerel gazeteler aracılığıyla verdiği ilanlarda hem yatırım, dolayısıyla da hemde müdi sayısını arttırmaya çalıştı.

Türkiye İş Bankası memurları iş başında

³³⁷ “Bankamızın Kurucuları: Uşakizâde Muammer Bey”, *İş Dergisi*, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 1988, S. 265, s. 20.

³³⁸ *İş Bankası İnternet Sitesi*, <http://www.isbank.com.tr>, (Çevrimiçi)10.10.2012.

³³⁹ Koylu, a.g.m., s. 404.

d) Eskişehir Çiftçi Bankası Osmanlı Anonim Şirketi ³⁴⁰

II. Meşrutiyet dönemi ulusal bankacılığın doğuş ve serpilme yılları oldu. 1908'e değin osmanlı sermayesi Ziraat Bankası ve Emniyet Sandığı ötesinde Bankacılık alanında bir varlık gösterememiş, hemen hemen tüm bankacılık işlemleri yabancı sermaye'nin kurduğu bankalar aracılığıyla yürütülmüştür.

1908 devrimiyle birlikte, özellikle 1913 ertesi müslüman eşraf -tüccar -çiftçi, yabancılardan ve gayri müslimlerden bağımsız olarak kendi kredi kurumlarını kurdu. Böylece ittihatçıların uygulamaya koydukları "Milli İktisat" politikasının belkemiğini oluşturacak sermaye birikimi sağlandı.

Bu dönemde taşrada kurulan "Milli" Bankalar Anadolu'da dağılmakta olan "orta sınıfın" İttihat ve Terakki ile olan organik bağının somut kanıtlarını oluşturdu. İttihat ve Terakki Cemiyeti benimsediği ulusalcılık akımı doğrultusunda "milli" bankalara ön ayak oldu, üyelerini bankacılığa özendirdi. Kuruluşları sırasında gerek maddi, gerek manevi her türlü kolaylığı sağlayarak Osmanlı para piyasasını ve kredi aygıtını "Milletleştirme" yi amaçladı³⁴¹. Bu süreçte Eskişehir'de de yerli sermayeli bir banka kurulması, konusundaki girişim İttihat ve Terakki Cemiyetine yakınlığıyla tanınan Zekai Bey'in Mutasarrıflığı döneminde gerçekleşti. Zekai Bey kentin ileri gelenlerini Eskişehirde bir banka kurmak için teşvik etti³⁴². Banka kurulması hazırlıklarına Zeytûnzâde Hasan Tahsin, Dr. Zühdi, Abdullah Sabri Efendi ve Hafız Ömer Efendi gibi kişiler katıldı. Bankanın idare meclisi üyelerinin ortak özelliklerine bakılacak olursa bunlar Yaver-
viran, Şerefiye, İhsaniye, Mahmudiye köylerinden olup bu köyler 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Kırım ve Rumeli'den gelen göçmenlerin iskân edildiği yerlerdir. Göçmenler çiftçilikte uğraşırken yerlilerden daha teknolojik yöntemler kullanarak ziraat alanında ilerleyip sermaye sahibi olmuş ve ticaret sahasına da dahil olmuşlardır.

Eskişehir Çiftçi Bankası

³⁴⁰ Bu konuda en titiz çalışma Sayın Şinasi Acar'ın "ETO Dergisi"nde Yayınlandığı "Eskişehir'de ilk yerel banka: Eskişehir Çiftçi Bankası" dır. Bu metin daha sonra sayın Acar'ın ETO dergisinde yayınlanan makalelerinin derlendiği "Eskişehir: Zaman Mekan İnsan" adlı kitapta da yer almıştır.

³⁴¹ Zafer Toprak, *Türkiyede Milli İktisat (1908-1912)*, Ankara:Yurt yayınları 1982 s. 163-164.

³⁴² Zafer Toprak, *İttihat Terakki ve Devletçilik*, İstanbul: Tarih Vakfı yurt yayınları 1995 s. 306.

محرر

ازادہ سنہ

کدی دیوان مایون
۹

مرکزی عسکریہ دہ و قریہ فتنہ چار و اخیستہ برقیہ مایون سنہ و کمرہ خدمات اید استخوان چله لوندہ الی رستہ دوت و یونہ بلکہ لید سرمایہ تجارت و دہ
زیتون زاده حیدر قسبہ فتنہ و رفعتی قریہ سنہ
رضعت و یختہ -

برازادہ سنہ فتنہ ایچا سنہ تجارت و زراعت ناظرہ مایون

داعیہ ناظرہ
خا بید ناظرہ
شوی دوت
حید ناظرہ
شیخ الاسلام
صد اعظم و یاد لایم و جریہ ناظرہ
داعیہ ناظرہ و تجارت و زراعت ناظرہ
ناظرہ ناظرہ و جریہ ناظرہ
صد اعظم و یاد لایم و جریہ ناظرہ
داعیہ ناظرہ و جریہ ناظرہ
صد اعظم و یاد لایم و جریہ ناظرہ
داعیہ ناظرہ و جریہ ناظرہ

İrade-i Seniyye

Merkezi Eskişehir'de olarak Nizamname-i dahilisinin birinci maddesinde muharer hususat ile iştigal etmek üzere ellibir sene müddet ve yüzbinlira sermaye ile tüccardan Zeytûnzâde Hasan Tahsin Efendi ve rüfekası tarafından "Eskişehir Çiftçi Bankası Osmanlı Anonim Şirketi" namı altında bir şirket teşkiline Şûrayı Devlet ve Meclis-i Vükela kararları ile ruhsat verilmiştir.

5117 122/42

اکسپریس مفتی بانقہ عثمانی آموںم شرکتی نظامہ اعلیٰ

رغی فصل

شرکت نسلی و مقصدی اومی و مرکزی پانده و

[illegible][illegible]

نظير ايد بيلجك -
 سرتك وركى اكيسر اولمجه و مالل عثمانىك سار بيلجكده و اماك
 ايني ده و ده شمر لى بول بيلجك - شجرك و ندره خجارت نطرا رته معلومات و بيلجك -

6 karakter.
(2 sayfa boş)

1

66/2

A. DUVALL. MKL.

Bihi

Eskişehir Çiftçi Bankası Osmanlı Anonim Şirketi Nizamname-i Dâhilisidir

Birinci Fasıll

Şirketin Teşkili ve Maksudı ve İsmi ve Merkezi Beyanındadır

Birinci Madde: Eskişehir livâsı dâhilindeki zürâr'a ehven şerait ile ve kısa va'de ile ikrâzâtta bulunmak âlât-ı ziraiye ile damızlık hayvanatı ve terakkiyât-ı ziraiyeye hâdim makine ve edevât celb ve fûruht etmek zürra ve tüccar yedindeki hububat ve deri ve pulluk ve tiftik ve lûletaşı gibi mahsulat-ı arziyye ve hayvaniye ve madeniye üzerine avans yapmak, bataklıkları kurutup ziraate salih bir hale getirmek ve ırvâ ve iskâ'yı araziye yeniden eşcâr gars iderek orman yetiştirmeğe çalışan ve âlât ve edavât-ı ziraiye i'mal veya tamir etmek üzerine imalathane açacak olan eşhas veya şirketlere ehven şerait ile para ikraz etmek veyahut banka bu gibi teşebbüsata girişmek lüzum gördüğü mahallere ya kendi nam ve hesabına veyahut diğer bir şirket ile müştereken usûl-i mevduasına tevfikân dekovil inşası ile mahsûlat-ı ziraiyenin suhulet ve ehven fiyatla nakliyatın temin etmek ve muamelat-ı saire-i ticariye ve sınaîye ve âle'l-umum banka muamelatın icra eylemek üzere zîrde muharririn imza tüccar-ı mu'tebereden;

Zeytûnzâde Hasan Tahsin,

Teşvikat-ı İktisadiye Şirketi Müdürü Abdülkaadirzâde Ömer Fevzi,

Tüccardan Dülgerzâde Muhammed Kazım,

Tüccardan Çıkılzâde Osman Nuri,

Tüccardan Hüseyinbeyzâde Veli,

Şirket-i İttihadiye Müdürü Hacı Eyüp,

Tüccardan Şerbetçizâde Ahmet,

Tüccardan Hacı Nebi,

Tüccardan Hacı Müslim,

Tüccardan Maksudzâde Hacı Mustafa,

Yaverviran Karyesi Eşrafından Abdülazim,

Tüccardan Tüfenkçizâde Arif,

Âlât-ı Ziraiye Tüccarı Şahabettin,

Yaver Viran Karyesi Eşrafından Ömer Lütfi,

Âlât-ı Ziraiye Tüccarı Hacı Akdemzâde Hacı Veliyullah,

Tüccardan Hacı Çakırlarzâde Mahdumu Süleyman,

Tüccardan Halıcı Bekir,

Âlât-ı Ziraiye Tüccarı Hacı Dost Mehmet,

Şerefiye Karyesi Eşrafından Hacı Manavoğlu Hacı Ahmet,

İhsaniye Karyesi Eşrafından Çakır Hasan,

Dava Vekili Hacı Emirzâde Takiyyüddin,

Mamure Karyesi Eşrafından Hacı Nur Mehmet,

Osmaniye Karyesi Eşrafından Şahmerdan,

Tüccardan Sefilizâde Damadı Ali,

Manifatura Tüccarından Hacı Kerim,

Beyler ve efendiler ile tertîb ve ihracı bervec-i âti kararlaştırılan hisseler eshâbı bey-ninde bir Osmanlı Anonim Şirketi teşkil olunmuştur.

En temel özellikleri arasında çiftçiye kredi vermek olduğunu açıklamış olan Eskişehir Çiftçi Bankası A. Ş., bununla uğraşmayıp muamelatı ticariye veya mahsuratı Dâhiliye üzerine iş yaptı milli mücadelenin olağan üstü koşulları içerisinde zarar etti. Eskişehir'in 19 Temmuz 1921 'de yunanlılarca işgal edilmesi üzerine şirket müdürü, yönetim kurulu üyeleri ve çalışanlar, banka defterlerini ve çeşitli belgeleri yanlarına alarak önce Ankara'ya sonrada Konya'ya geçmişlerdir³⁴³.

Bu süreçte başka bankarında açılması, tarımda yaşanan kuraklıklar nedeniyle zorluklar yaşandı. 30 Kasım 1926'da yapılan olağanüstü genel kurulda bankanın kötü gidişatı, banka müdürünün yaptığı usulsüzlükler ele alınarak, cezalandırılmaları istendi. Ancak genel kurula katılan Avukat Cudi Bey'in önerisi üzerine ihmali olanlara bir şans daha verilerek banka kurtarılmaya çalışıldı. Bu arada Eskişehir'de yeni bir bankanın daha kurulması (Eskişehir Bankası) Çiftçi bankasını zor duruma soktu. Bankanın yeniden canlandırılmasına yönelik kararlar alınsada uygulamada başarılı olunamadı. 15 aralık 1929'da yapılan olağanüstü genel kurulda bankanın tasviyesine karar verildi³⁴⁴.

e) Eskişehir Bankası

Kentin ikinci yerel bankası olan Eskişehir Bankası T.A.Ş. 1923-1930 yılları arasında, Ankara dışındaki şehir ve kasabalarda uygulanan ulusal bankacılık hareketi çerçevesinde kurulmuş bankalardan biridir. Bu hareketin en yaygın biçimi, o kent ve kasabadaki tüccara ve toprak sahiplerinin bir kaç milletvekilinin öncülüğünde banka kurmasıdır. Bu yerel bankalar genellikle kurulduğu kentin adıyla tanınmışlardır³⁴⁵.

Eskişehir Bankası genel kuruluş heyeti 4 Temmuz 1927 tarihinde sakarya gazetesine verdiği ilanda 14 Temmuzda toplanılacağını duyurdu. Bu ilan üzerine, Eskişehir Bankasının kuruluş toplantısı 14 Temmuz 1927 yılında perşembe günü saat 14,30'da Eskişehir Halk Fıkrasında yapıldı. Toplantıya Kastamonu mebusu ve Halk Fıkrasının Eskişehir Mıntıkası Müfettişi Ali Nazmi, Vali Cemil, Konya Mebusu Kazım Hüsnü, Eskişehir Mebusları Emin (Sazak) Bey ve Ali Ulvi Bey katıldı. Ticaret Başkanlığının şirketler ve sigortalar müdürü Sait Rıza Bey Eskişehir Başkanı Hükümet komiseri olarak bulunmuşlardır. Hükümet komiseri olarak bulunan Sait Rıza Bey "katlımda çoğunluğun sağlandığını, kanun hükümlerinin yerine getirildiğini 120 bin liralık sermayeye ait mektubunda ibraz edildiğini belirtmiştir. Ayrıca en çok hisse sahibi Eskişehir Mebusu Emin (Sazak) Beyfendi'nin toplantıya başkanlık edeceğini söylemiştir³⁴⁶. Böylece toplantı sonunda Bankanın kurucu yönetim kurulu oluşturulmuş ve başkanlığına da Emin bey getirilmiştir. Bankanın sermayesi 500.000 TL. yönetim merkezi Eskişehir, süresi 50 yıldır. Yönetim Kurulu , genel kurulda ortaklar arasında seçilen en az 3 (üç) en çok 12 üyeden oluşmaktadır. Banka 15 Eylül 1927 Perşembe günü Kolordu Badosunun İstiklal Marşını çaldığı görkemli bir törenle açılmıştır³⁴⁷. Açılıştan Eskişehir Milletvekili Emin Bey ve Kastamonu Milletvekili Ali Nazmi Bey, Amasya'da olduklarından dolayı bulunamadı. Ancak Emin Bey Eskişehir'e geldikten sonra çalışmalarını yoğunlaştırdı. Eskişehirli iş adamlarını, Mihaliçcik, Sivrihisar, Mahmudiye ve Seyitgazi ilçelerinin büyük toprak sahibi ve iş adamlarını toplantıya davet ederek banka girişimini ve kimin ilerde neler yapacağını anlattı.

Bunun sonucunda yeni katılımlar da oldu. Banka ana sözleşmesinde kurucu ortak sayısı 103 kişi iken 1931 yılında 131'e yükseldi. Bu süreçte bankanın tek kadın üyesi Emin Beyin eşi Ayşe Hanımdır.

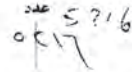
³⁴³ Acar, a.g.e., s. 50-51.

³⁴⁴ "Çiftçi Bankası" **Tasviri-i Efkar**, 21 Nisan 1334, No: 2431 s. 1 'den aktaran Ş. Acar, **Eskişehir: Zaman, Mekan, İnsan**, Eskişehir: Eskişehir Ticaret Odası Yayınları 2009 s.50.

³⁴⁵ Halime Doğru, Özcan Dağdemir, Zafer Koylu, **70 yılda Esbank (Yayınlanmamış Çalışma)**; Emin Sazak, **Emin Beyin Defteri**, İstanbul: Bilgeoguz, 2009

³⁴⁶ "Eskişehir Bankası İçtimai", **Sakarya**, 18 Temmuz 1927.

³⁴⁷ "Eskişehir Bankası'nın Resmi Kürşadi", **Sakarya**, 19 Eylül 1927, No: 89, s.1; Acar, a.g.e., s. 63.

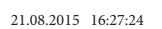
[illegible]

خارجی وکیل داخلي وکیل
عمره وکیل
نائبه وکیل
عدليه وکیل
بانی وکیل

هیئت مشاورت اجتماع وکیل تجارت وکیل زراعت وکیل ناهه وکیل سارف وکیل مالیه وکیل

01 024 32 19

SONNNN.indd 131

۹۲۹
۲۷ مارس
محکمہ دارہ فوجداریہ
فہرست یہ افروزہ
۱- ہوندرہ
۲۸ مارچ ۹۲۹ تا پنجہ صفر ۱۲۹۰
اعلاہ اشہ
۲- عزیز احمد صید
۳- عزیز احمد درادہ
۴- زکی شہید صفر
۵- فرا ولیدہ

2 Mart 929

Meclis-i idare toplanarak zapti sabık okundu.

- 1- Bunlardan vaktin ademi müsaadesine mebni içtima günün 27 Mart 929 tarihi olarak kabulüne ve hemen tanzim olunan ruznamenin ilan edilmesine
- 2- Bilanço ve kar –zarar hesabını kısmen tedkik iderek diğer aksamının başka bir gün tedkikine
- 3- Aziz Oğlu Hüseyin
- 4- Hacı Eyüp ve biraderi
- 5- Zeki'nin stajer olarak 20 lira ücretle istihdamına karar verildi.

اسکیشهر تجارت و صنایع ارباب و مہرہ؛
اسکیشہر دہ دمبرجل چار شونہ ۱۰۹ نومردہ اسکیشہر باغہ می
تورک اویم شرکتہ عائد آقرہ و اسکیشہر کانبہ عدل کلر دین مصدق
میر کوہارک سہل تجارتہ قید و تسجل قلدہ بی اعلان اوتورہ

(سید کوہار)

اسکیشہر بانقہ سی

تورك اويونم شركتى

سرمایه سی ۵۰۰,۰۰۰ تورک لیراسی

پاڻه مانہ وضع امضاء صلاحيتدار اولہ جی ذوات		
مجلس ادارہ رئيسی	ابن مک افندی	شورولہ ضابطہ جکدو
وکیل	محمد علی بک	“
اعضا	طورش بک	“
مدیر	عبدالہ نوری بک	“
	ایک نئی درجہ امضات	
محاسبی	ضایک	“
وزندار	حامی بک	“

ملاحظات :

انی دہ محرر خصوصاً نڈنڈ ماعدا باقی ہی ٹمہد آتہ وضع ایڈن بالجلہ
اوراق مجلس ادارہ رئیس و یار تیس و کیلی و یا خود آتکر غیابندہ اعضادن
طو روش بلکہ اہلہ مدیر طرقتن امضا ایدش اولہ جقدر . مختبرات و
محاسبہ و وزنہ و حسابات جاریہ متعلق اوراق اہلہ حوالہ نامہ و بولیچہل
و یاغہ معاملات جاریہ سنہ قائد بالموم و ثائق مدیر و یا غیوتہ مجلس
مجلس ادارہ نڈنڈ امضایہ مائڈون اولانردن بریسی اولوق و اورزہ ایسکی
صلاحیتدار امضایہ حاوی اولہ جقدر .

ایک تشریح اول ۹۶۷ تاریخہ مورخ اشپو سرگولہ ز، بہ موضوع
مذاک آقرہہ اسکیمہ بمعنی امین ملک افندیک اولدی سم و هویتری
عمرشاهد و معرفتک اقامہ و تصدیقارندن اکلایلیقه کاتب عدل قاضونک
آلتش برنجی مادہسنه توقفا دفتر مخصوصه عینا بالتبید تصدیق قلندی .
عمومی نومرو ۶۹۲۵ اقرہ برنجی کاتب علی
مصطفیٰ بنید

اشبو سیرکولر ذیریله موضوع امله اسکیشده یاجین زاده محمد علی و طووش عبدالله توری ، سیا و هلی بکیرک اولدیگی اسم و خوشتری حرر معرفتک افاده ونسیدیلرندن کمالان اولقله عینا دفتر مخصوصه بالیلره لسانی قلندی .

بيك طغوزوژ پکری بديا حليمی الشيرين اولادک ورديجر گونو
جوي نويسو ۲۹۱۰
خودوي ۳۲۵
اسکيشهر کاتب عدلي

Eskişehir Ticaret ve Sanayi Odasından: Eskişehir'de Demirciler Çarşısında 109 Numarada Eskişehir Bankası Türk Anonim Şirketine aid Ankara ve Eskişehir katibi Adilliklerinde musad-diki şürkülerin sicili ticarete kaydı tescil kılındığı ilan olunur.

SİRKÜLER

Eskişehir Bankası

Türk Anonim Şirketi

Sermayesi 500.000 Türk Lirası

Banka namına vazi imzaya selahiyetdar olacak zevat

Mecli-i idare Reisi Emin Bey Efendi ş u suretle imza edecektir

Meclis-i idare Reis vekili Mehmet Ali Bey şu suretle imza edecektir.

Meclis İdare Aza Durmuş Bey şu suretle imza edecektir

Müdür Abdullah Nuri bey şu suretle imza edecektir

İkinci derece imzalar

muhaebeci Ziya bey şu suretle imza edecektir

veznedar Hilmi Bey şu suretle imza edecektir

Müləhazat

Âtîde muharrer hususatdan mâada bankayı taahhüd altına vaz'iden bilcümle evrak Meclis-i İdare Reisi veya Reis Vekili veyahud anların gıyabında azadan Durmuş Bey ile müdür tarafından imza edilmiş olacaktır. Muhaberat, muhasebe, vezne ve hesabat-ı cariye müteallik evrak ile havalename, poliçelerve banka muamelat-ı cariyesine aid bilumum vesaiik müdür veya gaybubetinde meclis, meclis-i idareden imzaya me'zun olanlardan birisi olmak üzere iki selahiyetdar imzayı havi olacaktır.

2 Teşrini-evvel 927 tarihiyle müverrah iş bu sirküler yerine mevzu'imzanın Ankara'da Eskişehir Mebusanı Emin Beyefendi'nin olduğu isim ve hüviyetleri muharrer şahid ve muarriflerin ifade ve tasdiklerinden anlaşılmagla katib-i adli kanunun 61. Maddesine tevfikân defter-i mahsusuna aynen bilkayd tasdik kılınıdı.

Umumi numro 6925

Ankara Birinci

Katib-i Adli

Yönetim Kurulu ve Genel Kurul başkanları görev yaptıkları yıllara göre şöyledir.

1927-1948 Emin SAZAK

1948-1953 Mehmet Ali YASİN

1953-1958 Sabri KILIÇOĞLU

1958-1979 Mesut ZEYTİNOĞLU

Eskişehir Bankası'nın dokuzuncu kuruluş yıldönümünde basına verilen demeçte; Bankanın üzerine düşen vazifeleri tamamiyle yerine getirdiği ve hatta şehrin ihtiyaçları konusuna da eğildiğinden söz edilerek, bedelini uzun vadede ve taksitle almak şartıyla şehir civarında bir mezbaha yaptırmış ve bu suretle urayımıza (Belediyemize) önemli bir varidat kaynağı kazandırmıştır. Kazanılan bu varidatla şehre su getirme işi de kolaylaşmış ve şehre su getirme işiyle de banka yakından alakadar olmuştur³⁴⁸.

Eskişehir Bankası uzun yıllar varlığını sürdürdü. 12.12.1982'de yapılan genel kurulda bankanın adı ESBANK Eskişehir Bankası T.A.Ş. olarak değiştirildi. 1984 yılından sonra çok sık sermaye artış yoluna gidildi. 1987 yılında banka merkezinin İstanbul'a taşınmasına karar verilerek aynı yıl genel merkez bu kente taşındı. Fakat 1999 yılında ESBANK'a devlet tarafından el konuldu 2002 yılında tasviye edildi. Böylece Cumhuriyet döneminde kurulmuş olan şehir isimli bankalardan biri daha tarihteki yerini almış oldu³⁴⁹.

f) Adapazarı Ticaret Bankası

1913 yılında komandit şirket olarak kurulan Adapazarı Ticaret Bankası, daha sonra anonim şirkete dönüşmüş ve 1924'te Adapazarı İslam Ticaret Bankası adını almıştır³⁵⁰. Merkezi İstanbul olan ve Adapazarı tüccarlarının gayret ve himmetleriyle kurulan bu bankanın bir şubesi de 1 Mart 1927 tarihinde Eskişehir'de açılmıştır³⁵¹.

Adapazarı Ticaret Bankası memurları

³⁴⁸ "Eskişehir Bankası Dokuz Yaşında", *Sakarya*, 27 Eylül 1935, S. 491, s. 1.

³⁴⁹ Acar, a.g.e., s. 66.

³⁵⁰ Koylu, a.g.m., s. 404.

³⁵¹ "Adapazarı Ticaret Bankası", *Eskişehir Halkevi Dergisi*, 29 Ekim 1933, S. 13-15, s. 101.

g) Sanayi ve Maadin Bankası

19 Nisan 1925 tarihinde kurulan banka 1 Mayıs 1925 tarihinde çalışmalarına başlamıştır³⁵². Bir devlet bankası olan ve devlet işletmelerini finanse etmek üzere kurulan Sanayi ve Maadin Bankası’nın dışında sanayiye yatırım kredisi veren banka yoktu. Bankanın sanayicilere verdikleri kısa vadeli kredilerin koşulları tüccarlarıinkiyle aynıydı. Sanayiciler bu durumdan şikâyetçiydiler ve imalat sanayisine yatırım kredisi verecek bir finans kuruluşu talep ediyorlardı³⁵³.

Bankanın yapacağı işler kanunda şöyle sıralanıyor: Bankaya devredilmiş sınayi kurumları “teşekkül edecek şirketlere devredilinceye kadar idare etmek”; özel işletmelerle iştirak suretiyle ortak teşebbüslere girmek; bizzat ve iştirak suretiyle maden işletmek; özel Türk sanayici ve madencilerine kredi açmak ve kuruluş amacına uygun banka işlemleri yapmak³⁵⁴. Sanayi ve Maadin Bankası, Eskişehir Şeker Fabrikasının açılması için açılış masraflarının %24.5’ine de ortak olmuştur.

4. Eskişehir Ticaret ve Ziraat Odası

Osmanlı Devleti’nde XIX. yüzyıla kadar esnaf ve zanaatkarlar, yani tarımsal faaliyetler dışındaki iktisadi faaliyetler ile uğraşanlar, “Lonca” adı verilen mesleki kurumlar dahilinde örgütleniyorlardı. İslam uygarlığı içinde ve Osmanlı Devleti’nden önce kurulmuş diğer İslam devletlerinde de “Fütüvvet-ahilik” kurumu doğrultusunda Lonca benzeri kurumlarda olduğu bilinmekteydi. Ancak zamanla nüfusun artması, ticaretin gelişmesiyle birlikte bu teşkilatlar yetersiz kalmaya başladı. Sanayi devrimi ve özellikle 1838 Balta Limanı Anlaşması ile Osmanlı dış ticaret rejiminde yaşanan değişim yerli zanaatların çöküşünü hızlandırdı. Loncalar önce işlevlerini yitirdi, sonra da varlıkları hukuken sonra erdi³⁵⁵.

1839 Tanzimat Fermanı ile başlayan dönem, Türkiye’de siyasal, ekonomik ve toplumsal birçok kurumun ilk kez gündeme geldiği bir zaman dilimi oldu. Bu süreçte, siyasal sistemden hukuka, sosyal hayattan kültüre kadar bir çok alanda batı kökenli kurum ve kavramlar eskilerin yerini almaya başladı. Ticari ve sınai örgütlenmede bu rüzgarın etkisinde kaldı. Batıda merkantilizmin gelişimi paralelinde ortaya çıkan ticaret odalarının benzerleri, XIX. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti’nde kurulmaya başladı. İlk önce ülkedeki yabancılar kendi ticaret odalarını kurdular; ardından yerli ticaret odalarının kurulması gündeme geldi³⁵⁶.

Osmanlı Devleti’nde bu doğrultuda yabancı devletlerin kurduğu (Dersaadet Avusturya-Macaristan Ticaret Odası, Dersaadet Fransız Ticaret Odası, Dersaadet İngiliz Ticaret Odası, Dersaadet Amerika Ticaret Odası, Dersaadet Rus Ticaret Odası vd.) ticaret odalarından sonra ilk kurulan yerli ticaret odası İstanbul’da, 19 Ocak 1880’de kurulan Dersaadet Ticaret Odası’ydı³⁵⁷. Odanın Dahili Nizamnamesi 15 Ağustos

³⁵² Atatürk Araştırma Merkezi (Çevrimiçi), <http://atam.gov.tr/ataturk-doneminde-bankacilik-sistemine-ve-gelisimine-genel-bir-bakis/>, 20 Nisan 2012.

³⁵³ Mustafa Sönmez, *Türkiye Ekonomisinin 80 Yılı*, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yay., 2004, s. 41.

³⁵⁴ Korkut Boratav, *Türkiye’de Devletçilik*, Ankara: İmge Kitabevi, 2006, s. 124.

³⁵⁵ [http://www.etonet.org.tr/etonet/Hakkimizda/HakkimizdaEto.aspx?sayfa=ETO%20Tarih%C3%A7e\(Çevrimiçi\)](http://www.etonet.org.tr/etonet/Hakkimizda/HakkimizdaEto.aspx?sayfa=ETO%20Tarih%C3%A7e(Çevrimiçi)) Tarihçe Zafer Koşlu tarafından yazılmıştır.

³⁵⁶ Murat Koraltürk, *Türkiye’de Ticaret ve Sanayi Odaları (1880-1952)*, İstanbul: Denizler Kitabevi 2002, s. 1.

³⁵⁷ “Umur-ı Ticaret ve Ziraatin Tevsiine Hidmet Etmek Üzere Dersaadet’de Teşkil Olunacak Ticaret Odası’nın Suret-i Teşkilat Vezâifine Dair Tanzim Olunub Mer’iyyetine İrade-i Seniyye-i Hazret-i Padişahi Şerefsudur Buyrulmuş Olan Nizamname” *Düstur*, Birinci Tertip, c. 4, s. 673-674; BOA., İrade- Meclis-i Mahsus, nr. 3075; “Dersaadet Ticaret Odası’nın Teşkiline Dair Nizamname Layihası”, BOA., İrade-Meclis-i Mahsus, nr. 3075, lef 3’den aktaran Koraltürk, a.g.e., s.27.

Eskişehir Ticaret Odası binası

1881'de yürürlüğe girdi. Böylece Osmanlı Devleti'nde kurulan ilk ticaret odasının hukuki temelleri atılmış oldu. Ancak 1880'de kurulan Dersaadet Ticaret Odası, kendi kaynaklarına göre bu gün İstanbul Ticaret Odası'nın kuruluş tarihi olarak kabul ettiği 14 Ocak 1882'de gerçekleştirilen ilk toplantı ile faaliyete geçti³⁵⁸.

İstanbul'da Dersaadet Ticaret Odası'nın faaliyete geçmesinden sonra, Osmanlı Devleti'nde ilk kez İstanbul'da kurulan ticaret, sanayi ve ziraat odalarının diğer vilayetlerde de kurulması yönünde girişimler oldu. Bu yönde faaliyet gösteren kurumların başında Ticaret ve Nafia Nezareti gelmekteydi. Nezaret, taşrada ticaret odalarının kurulmasını bir genelgeyle duyurmuştu. Taşrada Ticaret Odaları'nın kurulmasına çaba sarf eden bir diğer kurum, Dersaadet Ticaret Odası'ydı. Kurulması girişiminde bulunulan ancak hükümetin mali desteğinin olmadığı odalar, yeterli sayıda üye kaydı yapılamaması ve üyelere yeterli miktarda aidat toplanamaması nedeniyle uzun ömürlü olmadı. Dersaadet Ticaret Odası'nın faaliyete başlaması ile birlikte iki yıl içerisinde (1882-1884), 15'i vilayet merkezlerinde, 11'i sancaklarda ve 41'i kazalarda olmak üzere toplam 67 ticaret odasının kurulması girişiminde bulunuldu. Bu ilk girişimle kurulan odalardan yalnızca İzmir Ticaret Odası varlığını sürdürdü³⁵⁹.

Bu yıllarda Eskişehir'de de ticari potansiyel oluşmuş durumdaydı. Bundaki temel etkenlerden biri, ülke dışındaki Türk soydaşların çeşitli nedenlerle Türkiye'ye geldiklerinde yerleştirildikleri önemli merkezlerden biri Eskişehir'di. Kente gelenlerin çoğunluğunu Kafkasya, Kırım ve Balkanlar'dan gelen aileler oluşturmaktaydı³⁶⁰ 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı'ndan sonra Kırım ve Rumeli'den gelen ve Eskişehir dolaylarına iskan edilen göçmenler-iş disiplinleri, çalışkanlıkları ve Anadolu'nun o tarihte tarım teknolojilerinden

³⁵⁸ "Mütenevvia", *Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi*, Sayı 6, (4 Mart 1301/ 16 Mart 1885), s. 1'den aktaran Koraltürk, a.g.e., s. 31.

³⁵⁹ Koraltürk, a.g.e., s. 31-33.

³⁶⁰ Cahit Bilim, "XIX. Y.Y. da Eskişehir'de Bir Mahalle Ad Verilmesi ve Mahallenin Demografik Yapısı", *Tarihte Eskişehir Sempozyumu I*, (2-14 Kasım 1998), TC Anadolu Üniversitesi Yayınları No: 1285, Eskişehir: Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 08, 2001, s. 61.

Hicrî 1315'ten 1325'e değin Hüdâvendigâr salnâmelerinde yer alan **Eskişehir Ticaret ve Ziraat Odası Başkan ve Yönetim Kurulu üyeleri** adları, aşağıda liste halinde verilmektedir. Hicrî 1325 tarihli salnâmede Odanın adı "Eskişehir Ticaret Odası" olarak geçmektedir; bu yıl Ziraat Odası'nın bünyeden ayrılmış olduğu anlaşılmaktadır.

Hüdâvendigâr Salnâmesi'nin				Karşılık gelen Milâdî
Numarası	Hicrî yılı	Sayfa No	Yönetim Kurulu başkan ve üyeleri	yıllar ve gün sayıları ⁽⁹⁾
20	1311	181	Reis : Zeytûnzâde Tevfik Efendi Âzâlar : Karnik Efendi, Hampo Efendi	1893 (170) / 1894 (185)
21	1312		Bilgi yok	1894 (180) / 1895 (174)
22	1313	306	Reis : Zeytûnzâde Tevfik Efendi Âzâlar : Habip Efendi, Yorgi Mizancidi Efendi, İstapan Ağa	1895 (191) / 1896 (163)
23	1314	238	Reis : Zeytûnzâde Tevfik Efendi Âzâlar : Habip Efendi, Yorgi Mizancidi Efendi, İstapan Ağa	1896 (203) / 1897 (152)
24	1315	228 - 229	Reis : Habip Efendi Âzâlar : Tüfekcizâde Mehmed Efendi, Yorgi Mizancidi Efendi, Karnik Efendi, Hacı Mustafa Bey Kâtip : Süleyman Sami Efendi Odacı : Süleyman Ağa	1897 (213) / 1898 (141)
25	1316	153	Reis : Habip Efendi Âzâlar : Tüfekcizâde Mehmed Efendi, Karnik Efendi, Yorgi Mizancidi Efendi, Hacı Mustafa Bey Kâtip : Süleyman Efendi Odacı : Süleyman Ağa	1898 (224) / 1899 (131)
26	1317	196 - 197	Reis : Hacı Halil İbrahim Efendi Âzâlar : Tüfekcizâde Mehmed Efendi, Yorgi Mizancidi Efendi, İşçibaşizâde Hakkı Efendi, Karnik Agopyan Efendi Kâtip : Süleyman Efendi	1899 (234) / 1900 (120)
27	1318	199	Reis : Hacı Halil İbrahim Efendi Âzâlar : Tüfekcizâde Mehmed Efendi, Yorgi Mizancidi Efendi, İşçibaşizâde Hakkı Efendi, Karnik Agopyan Efendi Kâtip : Süleyman Efendi	1900 (245) / 1901 (109)
28	1319	202	Reis : Hacı Halil İbrahim Efendi Âzâlar : Habip Efendi, İşçibaşizâde Hakkı Efendi, Yorgi Mizancidi Efendi, Matosyan Setrak Efendi Kâtip : Süleyman Efendi	1901 (256) / 1902 (99)
29	1320	204	Reis : Hacı Halil İbrahim Efendi Âzâlar : Hakkı Efendi, Yorgi Mizancidi Efendi, Setrak Durmasyan Efendi Kâtip : Süleyman Efendi	1902 (266) / 1903 (88)
30	1321	212	Reis : Hacı Halil İbrahim Efendi Âzâlar : Hakkı Efendi, Yorgi Mizancidi Efendi, Setrak Durmasyan Efendi, Ziraat muallimi Hasan Efendi Kâtip : Süleyman Efendi	1903 (277) / 1904 (77)
31	1322	198	Reis : Osman Bey Âzâlar : Hâfız Ali Efendi, Hristaki Suvabidi Efendi, Süleyman Efendi, Kevork Efendi Kâtip : Süleyman Efendi	1904 (289) / 1905 (66)
32	1323	204	Reis : Osman Bey Âzâlar : Mehmed Efendi, Hristaki Suvabidi Efendi, Hacı Kerim Ağa Kâtip : Süleyman Efendi	1905 (299) / 1906 (55)
33	1324		Bilgi yok	1906 (310) / 1907 (44)
34	1325	488	Reis : Sadık Efendi Âzâlar : Hacı Hüseyin Efendi, Hacı Osman Ağa, Yorgi Efendi, Karnik Agopyan Efendi Kâtip : Süleyman Sami Efendi Mübaşir : Hamdi Efendi	1907 (321) / 1908 (34)

Hüdâvendigâr Salnâmelerine göre Hicri 1311 (Miladi 1893/1894) ile 1325 (Miladi 1907/1908) arasında Eskişehir Ticaret ve Ziraat Odası Başkan ve Yönetim Kurulu Üyeleri. (Acar,a.g.e., s.39)

باسمہ و قلم
قلم مخصوص من مدیر برقی
عبد

100

2228

[illegible]

عزیز

Handwritten signatures and stamps:

- Top left: "بسمه ربی" (Bismillah)
- Top center: "مذہب مولوی" (Mazhab-e-Mulla)
- Top right: "مذہب مولوی" (Mazhab-e-Mulla)
- Middle left: "مذہب مولوی" (Mazhab-e-Mulla)
- Middle center: "مذہب مولوی" (Mazhab-e-Mulla)
- Middle right: "مذہب مولوی" (Mazhab-e-Mulla)
- Bottom left: "مذہب مولوی" (Mazhab-e-Mulla)
- Bottom center: "مذہب مولوی" (Mazhab-e-Mulla)
- Bottom right: "مذہب مولوی" (Mazhab-e-Mulla)

جواباً یازدهمین اورا کہ : جواب اولہ میں عمر راجک تاریخ و توسعہ سنکھ دہری رچا اولنور

000	10	01		014	47	10
-----	----	----	--	-----	----	----

Baş Vekalet
Kalem-i Mahsus Müdiriyeti
Aded
2278

Kararname

Mülga Maliye Nezareti'nin 23 Mayıs 33 tarihli emriyle 200 Lira bedel mukabilinde Eskişehir Ticaret ve Sanayi Odası namına mubayağa olunmuş ve mütareke zamanında sahibi evveli namına redd-i ferağı icra ve bedeli Mal'sandığından istirdad edilmiş olan Eskişehir'in Hoşnudiye Mahallesi'nde Yeni Çarşı mevkiinde kain ve Barşayan (?) Misak namındaki firari Ermeni'den metruk hanenin hükümetçe müzayede sinden sarf-ı nazarla eskisi gibi 200 Lira veya takdir olunacak bedel mukabilinde Eskişehir Ticaret ve Sanayi Odası namına tefvizi Ticaret Vekaleti Celilesinden 5 Temmuz 341 tarih ve $\frac{3860}{158} = 16848$ numrolu tezkiresiyle vukuğ bulan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyeti'nin 26 Temmuz 341 tarihli içtimasında tasvib ve kabul olunmuşur.

26 Temmuz 341 (1925)
Türkiye Reis-i Cumhuri
Gazi

Eskişehir Ticaret Odası'nın bugün bulunduğu yerin nasıl alındığına dair.

daha ileri olan tarım araç ve yöntemleriyle Porsuk ovasındaki tarımsal gelişmeyi, ülke genelindeki büyümenin çok üstüne taşıdı. Özellikle Berlin-Bağdat Demiryolu'nun 19 Haziran 1892'de Eskişehir'e ulaşması, kısa süre sonrada Ankara'ya bağlanması kentin ticari canlılığını artırdı. Buna ilaveten bir de 1894'te Eskişehir Cer Atölyeleri'nin açılması, buraya gelen Alman Mühendisler ve işçi alımı, kentin kısa zamanda sıçrama yapmasını sağladı³⁶¹.

Kentteki ekonomik gelişme, Eskişehir ticaret ve tarım erbabını, kendi sorunlarına sahip çıkacak ve bunlara ortak çözüm üretecek bir oda bünyesinde örgütlenme girişimlerini artırdı. Merkezi Hükümet ve Dersaadet Ticaret Odası'nın bu konudaki destekleri sonucunda Hicri 1311 (Miladi 1893/1894) yılında Eskişehir Ticaret ve Ziraat Odası kuruldu. İlk yönetim kurulu şu kişilerden oluşuyordu³⁶² :

Reis: Zeytünzâde Tevfik Efendi

Aza: Karnik Efendi

Aza Hambo (Hampo) Efendi

23 Temmuz 1908'de Meşrutiyetin yeniden ilanıyla, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin de görüşleri doğrultusunda devlet ve toplum hayatında ortaya çıkan yapılandırma, ticaret hayatına da ilk günden yansdı. Meşrutiyet'in ilanını büyük bir coşkuyla karşılayan Osmanlı tüccarı, 1908 Devrimi öncesi ülkede "ticaret ve sanayinin kökünü kurutan" bir düzenin hüküm sürdüğünü savunmaktaydı. Ticaret erbabına göre "istibdat" nı aramaya cesaret edemediği yıllardı³⁶³. Bir ülkede adalet olmaz, vatandaşın hukuku savunulmazsa, o ülkede ticaretin gelişmesi beklenemezdi. Bu nedenlerle İkinci Meşrutiyet'le birlikte Dersaadet Ticaret ve Ziraat ve Sanayi Odası önemli bir baskı grubu oluşturdu. Oda üyelerinden oluşturulan 24 kişilik heyet, Reis tüccar Mehmet Abud Efendi başkanlığında Sadaret makamını ziyaret etmişti. "Kanun-u Esasi'nin

Eskişehir Ticaret ve Sanayi Odası

³⁶¹ Acar, a.g.e., s. 36; ; Koraltürk, a.g.e., s. 31.

³⁶² Hüdavendigar Vilayeti Salnâmesi, Hicri 1311, s. 181.

³⁶³ Reşat Sami, "Şirketler ve Faideleri", Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi, sene 2, no 18, 31 Ağustos 1324, s. 285'den aktaran Zafer Toprak, Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918), Ankara: Yurt Yayınları 1982, s. 41- 42.

yeniden mevki-i tatbiki vaz’ının Devlet-i Âliye-i Osmaniyye’nin ticaret ve ziraat ve sanayi’i üzerine pek ziyade hüsn-i tesir [iyi etki] edeceğini” ifade eden heyet, Osmanlı ülkesinin tüm ticaret odaları ve ticaret erbabı adına yeni yönetime şükranlarını bildirmişti³⁶⁴.

İkinci Meşrutiyet yılları iktisadi sorunların kamuoyuna yansıdığı bir dönemdi. 1908 ertesini sayıları önemli ölçüde artan gazete ve dergilerde, ticaretin önemi vurgulanmış, şirketçiliği ve anonim şirketleri özendiren yazılara sık sık rastlanır olmuştur. Gerek hükümet, gerek odalar ve gerekse basın bu yöndeki teşvikleriyle Müslüman-Türk unsur da ticarete atılmaya başladı. Her tarafta yeni açılmış Müslüman dükkânları, mağazalar görüldüğü, yeni yeni müslüman şirketler doğuyordu. Öte yandan müslüman halk bu dükkânlardan, bu şirketlerden alış verişe teşvik ediliyor, bunun “milli himaye” gereği olduğu söyleniyordu³⁶⁵.

14 Haziran 1910 tarihli Nizamname ile Ticaret ve Sanayi Odaları yeniden yapılandırıldı³⁶⁶. Buna göre bir yerde sanayi ve ticaret odası kurulmasına, ya yerel yönetim ya da tüccarlar tarafından talep edilmesi üzerine, o yerin bağlı bulunduğu vilayet idare meclisi tarafından karar verilecek ve bu kararın Ticaret Nezareti tarafından kabul edilmesi halinde oda kurulabilecekti. Ayrıca yeni nizamname de İstanbul’da ve taşrada kaç azadan oluşacağı, aza olabilmenin şartlarının neler olduğu, başkan ve ikinci başkanın seçimi ve sürelerinin neler olduğu da belirtilmekteydi. Yeni nizamnamede ticaret ve sanayi odalarının görevleri de açıklanmaktaydı; Ticaret ve sanayinin gelişmesi için ilgili yasa ve nizamnamelerde gerekli düzeltmeleri yapmak, gümrük tarifelerine, limanlar yapılmasına, deniz ve nehirlerde nakliyat icrasına, posta, telgraf ve demiryolu hatları ile her türlü yolun yapılmasına, borsalar kurulmasına, ülkede kurulacak sınıai kurumlara verilecek ayrıcalıklara, ticaret ve sanayinin gelişmesine etken olacak her şeye gerek re’sen, gerek talep edildiği takdirde Ticaret ve Nafia Nezareti’ne ve valiliklere görüş bildirmek; ülkenin ticari ve sınıai çıkarları için önlemler düşünmek; yerel iktisadi gelişmeye engel olan etkenleri ortadan kaldırmak için önlemler araştırmak ve bu önlemleri mahalli idarecilere bildirmek; her türlü mal, eşya, meskukat (basılan akçeler/paralar), esham (hazine bonusu) fiyatlarına ve bunlarla alakalı diğer konulara ilişkin kayıt ve istatistik düzenlemek; ticaret ve sanayi gazeteleri yayınlamak ve hükümetin iznini alarak ticaret okulları açmak ile yükümlü kılınmıştı³⁶⁷.

Eskişehir Ticaret Odası’da, 14 Haziran 1910 tarihli Nizamname gereğince, kendine bir nizamname hazırladı. Ali Ulvi (Bayraktar) oda başkanlığına seçildi. Ve bu görevi 1924 yılına kadar aralıksız sürdürdü³⁶⁸.

1912 yılında yaşanan siyasi çalkantılar kentin ekonomisini de olumsuz etkiledi. Bu süreçte Eskişehir Ticaret Borsası’ da işlemez hale geldi. Ancak durumdan haberdar olan hükümet müdahale edince Ticaret Borsası’ da çalışmalarını sürdürdü³⁶⁹.

1910 Nizamnamesi ve sonrasında oluşturulan Oda’nın yönetimine ve işleyişine ilişkin kısa süre sonra şikâyetler başladı. 1915 yılının aralık ayında bir mülkiye müfettişinin hazırladığı raporda; Oda’nın 1910 tarihli nizamnamenin koşullarına uyulmadan yönetiminin belirlendiği, Oda’nın özel defterine kayıtlı olan 158 tüccar ve sanatkardan yalnızca 10 kişinin Oda’nın üyesi olduğu, başkan ve başkan vekilinin verdikleri emir ve aldıkları kararların tartışmalı olduğunu, yalnız 18 tüccar ve sanatkarın aidat verdiği ve Oda’nın günlük defterinin yönetmeliklere uygun bir şekilde tutulmadığı, hatta günlük defterde imza ve mühürlerin bulunmadığı belirtildi. Bununla birlikte raporu hazırlayan Hüsnü Bey, Oda’nın yapısal sorunlar yaşaması nedeniyle, “kefalet senetlerini” düzenlememesi gerektiğini önerdi³⁷⁰.

³⁶⁴ Toprak, a.g.e., s. 42-44.

³⁶⁵ Toprak, a.g.e., s. 50-54.

³⁶⁶ “Ticaret ve Sanayi Odalarına Dair Nizamname”, *Düstur*, II. Tertip, c. 2, s. 322-330.

³⁶⁷ Koraltürk, a. g. e. , s. 51-52.

³⁶⁸ Güneş-Yakut, a.g.e., s. 101.

³⁶⁹ Koşlu, a. g. m., s. 387.

³⁷⁰ Güneş-Yakut, a.g.e., s. 100-101.

- تجارت و زراعت او طه سی -

(رئیس زیتون زاده توفیق افندی ثالثه)

قارنیک افندی هامبو افندی

- دیون عمومیه -

(.أمور محمد علی افندی)

کاتب جلال افندی صندوق امینی جورجی افندی
قولچی سواری ۱ پیاده ۲

- معدن اداره سی -

مدیر محمد شکری بت ثالثه ۲۱ ج ۳۰۸ کاتب حسنی افندی
نخن حاجی عبدالله اغا صندوق امینی صالح »
مفتش صادق افندی درگاه عالی قیوچی باشیانی ۴ ب ۲۸۵
قولچی ۵

- معارف قومیسونی -

(رئیس قائم مقام بك)

علی بك حاجی خلیل ابراهیم افندی
حاجی حسن اغازاده حاجی مصطفی بك شهیندر زاده حاجی مصطفی بك م ۴
کاتب و صندوق امینی حسید افندی

Eskişehir örneğinde olduğu gibi, 1910 düzenlemesi odalara birçok sorumluluk ve yetki vermişse de onların etkin kurumlar haline gelmesini sağlayamadı. Düzenlemenin yetersizlikleri kısa sürede anlaşıldı. Buradaki temel sorun oda gelirlerinin yetersizliği idi. Çünkü bu süreçte odalara üyelik zorunluluğu yoktu. Yeteri kadar üyesi olamayan odalar, doğal olarak bir şeyler yapabilecek aidat gelirinden de yoksundu. Sıkıntı hükümetin de dikkatini çekmekte gecikmedi. Talat Paşa başkanlığındaki Hükümette Ticaret ve Ziraat Nazırı olan Mustafa Şeref [Özkan] Bey Ticaret Odaları'nın gelişimini sağlamak, önlerini açmak için 1917 Ticaret Odaları Kanun Tasarısı'nı hazırladı. Oldukça kapsamlı olan bu tasarı, bu gün bile kullanılmakta olan ticari, ekonomik ve sanayi ile ilgili konularda odaların görüş bildirmesi, bölgesel olması, gelir kaynakları, görev ve işlevleri hakkında önemli yetkiler tanımaktaydı. Ancak bu tasarı kanunlaşma olanağı bulamadı ve dolayısıyla yürürlüğe giremedi³⁷¹.

I. Dünya Savaşı (1914–1918), tüm ülkede olduğu gibi Eskişehir de ticari ve ekonomik yönlerden sıkıntılı yıllardı. Mondros Mütarekesi ve sonrasında haksız işgallere karşı Mustafa Kemal (Atatürk) 'in önderliğinde başlatılan Milli Mücadele sürecinin finansmanına Oda üyeleri önemli katkılar sağladı. Eskişehir'in yaşadığı İngiliz³⁷² ve Yunan işgalleri kentte zor günler yaşattı. Milli Mücadele'nin de yükünü en çok çeken kent Eskişehir³⁷³ idi.

1922'de Yunanlılar Eskişehir'i boşaltırken çeşitli mahalleri ve çarşısı yağmaladıkları ve ateşe verdikleri için kentin ticaretinde önemli bir duraklama yaşandı. 1923 yılında yeniden teşkilatlanarak faaliyete geçen Ticaret ve Sanayi Odası, o zaman yürürlükte bulunan mevzuata sahip olduğu imkânlar oranında üyelerine ve şehrin ekonomik hayatına faydalı olmak için çaba sarf etti³⁷⁴.

1925 yılında çıkarılan bir kanunla, tüccar ve sanayicilerin Ticaret ve Sanayi Odaları'nda örgütlenmelerine yasal zemin sağlandı. Bu odalara üye olma durumu bazı hakların kullanılmasının ön şartı halinde getirildiği için, hükümet, tüccar ve sanayicilerin iktisadi ve toplumsal örgütlenmelerine destek sağlamış olundu³⁷⁵. Yeni Düzenleme Eskişehir'de de Oda'ya katılımı artırdı ve daha geniş katılımlı istişareler yapılmaya başlandı. Bu süreçte Oda, Ticaret ve Sanayi Odaları kanunun 4. Nizamnamenin 115. maddesi gereğince Haziran 1927 sonuna kadar ki üye kayıt listelerini gazete de yayınladı (Bkz. s. 279). Aynı yılın 15 Kasım'ında Maarif Vekaleti'nin emir ve teşebbüsü üzerine Eskişehir'de bir ticaret kursu açıldı. 1927 ve 1928 yıllarında ticareti canlandırmak ve alınacak önlemleri görüşmek üzere Eskişehir Milli Ticaret Kongresi düzenlendi. Kongre 5 Şubat 1928, Pazar günü 200 kadar Tüccarın katılımı ile oda başkanı Şekerci Kamil Bey tarafından açıldı. Kongrede standardizasyon, ambalaj, nakliye sigortası ve yeni iktisadi kanunların açıklanması ele alındı ve tartışıldı. Yabancı piyasalarda Türk mallarının değer bulması için ortak bir model ve ambalaj geliştirilmesinin önemi üzerinde duruldu. Tiftik, yapağı ve afyonun önce İstanbul'a gönderilerek, oradan ihraç edildiği için Eskişehir tüccarının zarara uğratıldığı anlatıldı. Aracı sayısının azaltılması, ihracatın doğrudan yapılması için koşulların zorlanması önerildi. İhracatın Eskişehir'den yapılması halinde bankaların tüccara verdiği kredinin yetersiz kalacağı, artırılması gerektiği üzerinde duruldu. En kıymetli ihraç ürünü lületaşı bile işlenmemiş olarak ihraç ediliyordu. Bu durumda ne kuyulardan lületaşını çıkaranlar, ne de ihraç eden yerel tüccar emeğinin karşılığını alamıyordu. Bu nedenle Kongre, Viyana'ya öğrenci gönderilip, bunların oyma, cilalama ve seri üretim tekniklerini öğrenilmesinin gerekli olduğu belirtildi³⁷⁶.

Cumhuriyet dönemi ile birlikte, önceleri Ankara'ya bağlı olarak faaliyetlerini sürdüren oda, daha sonra bağımsız olarak çalışmalarını sürdürdü. Kentte sanayi'nin gelişmesiyle birlikte Eskişehir Ticaret ve

³⁷¹ Koral Türk, a.g.e., s. 50-56.

³⁷² Ayrıntılı bilgi için bkz. Zafer Koşlu, *Esaretten Özgürlüğe 423 Gün*, Eskişehir Ticaret Odası Yayınları No: 24, (2. Baskı), Eskişehir: 2012.

³⁷³ *Cumhuriyetimize Giden Yol 6*, "Milli Mücadele'nin Yükünü Çeken Kent: Eskişehir", Türkiye Barolar Birliği-Eskişehir Barosu, Eskişehir: paneli afişinden 1 Eylül 2012.

³⁷⁴ Eskişehir İl Yıllığı, 1967, s. 218.

³⁷⁵ Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 2002, s. 229-230.

Sanayi Odası olarak faaliyet alanını genişleten oda, 1968 yılında sanayici üyelerinin isteği, Oda’nın muvafakati ve Ticaret Bakanlığı’nın izniyle Sanayi Odası’nın kurulmasına olanak sağladı. Bu tarihten sonra da oda unvanı Eskişehir Ticaret Odası olarak değiştirildi³⁷⁷.

5. Eskişehir Ticaret Borsası

Genel olarak borsa kavramından alıcı ile satıcının veya onların vekillerinin, emtia, menkul kıymet veya buna benzer misli emtia veya kıymetten sayılan diğer şeyler üzerinde alım-satım yapmak amacı ile bir araya geldikleri, belirli sürelerde, belirli yerlerde kurulan, belli kurallarla çalışan, organize edilmiş merkezi pazarlar anlaşılmaktadır³⁷⁸. Daha farklı bir anlatımla Borsanın görevi, “Satıcı ile müşteriyi bir araya getirerek bir vasıta ile ya da doğrudan doğruya ilişkilerini sağlamak olup, arz ve talepte aşılması gereken mesafeyi kısaltmak, iş bölümü ilkesini uygulamaktır³⁷⁹.

Borsaların kuruluş süreci, çok eski devirlerde kurulan pazar ve panayırlara kadar dayanmaktadır. Başlarda bu pazar ve panayırlarda her türlü ticarî emtia ile birlikte, kıymetli madenler ve ticarî senetler de alınıp satılmaya başlanmıştır. Ancak daha sonra ticaretin hacmi hızla genişleyerek, alım-satım işlemleri kapalı alanlara yönelmiş, bu da ticarî kurumsallaşmanın önünü açmıştır.

Borsa, Avrupa’da 1487 yılında Anvers’te kurulmuş, daha sonra 16. yüzyılda altın çağını yaşayan Amsterdam (Hollanda) borsası bunun yerini almıştır. Aynı yüzyılın sonlarından itibaren, Avrupa’nın diğer kentlerinde de borsalar kurulmaya başlamış ve modern borsalara giden süreç hızlanmıştır. 16. yüzyıl içinde Paris ve Londra, 17. yüzyılda Berlin ve Basel, 18. yüzyılda Viyana, New York, 19. yüzyılda ise, Brüksel, Roma, Milano, Madrid, İstanbul ve Tokyo borsaları kurulmuştur³⁸⁰.

Osmanlı Devleti’nde ise, 1864 yılında bazı gayri Müslim işadamları Galata’da Havyar Hanı’nda bir para ve tahvilatı borsası kurmuşlardı. 1873’te devlet, “Dersaadet Tahvilat Borsası” adıyla ilk borsayı kuracak, Maliye Nezareti’ne bağlanan kuruluşun başına bir hükümet komiseri getirilecekti³⁸¹. 24 Aralık 1873 tarihinde “Rütbe-i üla sınıfı sânis” derecesi ve 10.000 kuruş aylıkla Varna Mutasarrıfı Abidin Bey³⁸² Galata Borsası Komisyonluğu’na atandı³⁸³. Altı yıl süren bu görevi sırasında Abidin Bey’e, II. Abdülhamit tarafından Kânûn-i Esâsi Komisyonu üyeliği (9 Ekim 1876) de dâhil olmak üzere birçok ilave görevler verildi³⁸⁴.

Daha sonraki süreçte, “Ticaret Odası kurulmuş olan şehirlerin uygun ve ticarete elverişli yerlerinde devlete ait ve tamamı Ticaret Nezareti’ne bağlı” birer borsa kurulması 10 Recep 1303 /14 Nisan 1886 tarihli Umumi Borsalar Nizamnamesi ile kabul edildi³⁸⁵.

³⁷⁶ Koylu, a.g.m., s. 398-399.

³⁷⁷ [http://www.etonet.org.tr/etonet/Hakkimizda/HakkimizdaEto.aspx?sayfa=ETO%20Tarih%C3%A7e\(Cevrimiçi\)](http://www.etonet.org.tr/etonet/Hakkimizda/HakkimizdaEto.aspx?sayfa=ETO%20Tarih%C3%A7e(Cevrimiçi)).

³⁷⁸ Mehmed Beşirli; “Osmanlı’da Borsa: Dersaadet Tahvilat Borsası’ndan, Esham ve Tahvilat Borsası’na Yeni Düzenleme Girişimleri”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, c. 19. S. 1, s. 188-189.

³⁷⁹ “Ticaret Borsası Nedir?”, **Dersaadet Ticaret Gazetesi**, 1317(1901)’den aktaran, Adnan Giz, “Osmanlı Devleti’nde Ticaret ve Sanayi odaları ve Borsalar”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, c. 3, İstanbul: İletişim Yayınları 1985, s.752.

³⁸⁰ Beşirli, a.g.m., s. 189.

³⁸¹ Y.a.g.m., s. 751.

³⁸² Abidin Paşa’nın özgeçmişi için bkz. Özlem Gülenç İğdi, “Abidin Paşa’nın Ankara Valiliği”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, 53, 2(2013), s. 227-230.

³⁸³ Borsanın 139. Yılı Kutlandı”, Sabah, 27 Aralık 2012; “İMKB Bir Yılda 113 Yıl Yaşlandı”, Hürriyet, 29 Aralık 2012; Üstelik o tarihteki borsa uluslararası bir borsa. Aracıları azınlıklardan oluşuyor, kambiyo yetkisi var, yani döviz işlemleri yapıyor. Döviz işlemlerinin borsadan alındığı tarih daha yeni, 1958. Abdurrahman Yıldırım, “Borsada Köklü Geçmiş, İddialı Gelecek Dönemi”, **Haber Türk**, 29 Aralık 2012.

³⁸⁴ Sondan bir önceki görev yeri olan Ankara Valiliği’nde 7 yıl kaldıktan sonra Cezayir-i Bahri Sefid Valiliği’ne atanarak Rodos’a gitti. Bu görevde iken, Yıldız Sarayı’na çağırılarak Yemen İslahatı Görüşmelerine katıldı. Bu görüşmeler sırasında geçirdiği kalp krizi sonucunda vefat etti. II. Abdülhamit’in önerisi ve uygun bulması ile Fatih Sultan Mehmet’in türbesi yakınına gömülmüştür. M.Zeki Pakalın, **Sicill-i Osmani Zeyli**, c.I. Ankara: TTK 2008’den aktaran İğdi; a.g.m., s.230.

³⁸⁵ **Düstur**, 1. Tertip, Mütemmim, Hilal Matbaası Zilkade 1325, s. 30-35. Daha sonra buna 26 Eylül 1304/ 8 Ekim 1888 ve 31 Mayıs 1326/ 13 Haziran 1910 tarihli Nizamnamelerle Sımsar ve Tellallar hakkındaki hükümler de konuldu.(Y.N) 1895 yılından itibaren çeşitli borsa hileleri ile itibarı sarsılan. Dersaadet Tahvilat Borsası’nda 1904 yılından itibaren yeni düzenlemelere gidildi. Aynı tarihte “Esham ve Tahvilat Nizamnamesi” ve borsa işlemlerinden alınacak vergi ve cezaları kapsayan “Esham ve Tahvilat Borsası Resmine Dair Nizamname” tasarıları hazırlandı, kanun, 1906’da yürürlüğe girdi. Bkz. Beşirli, a.g.m., s. 195.

Bu yüzyılda Anadolu nüfusu büyük bir artış gösterdi. Bu artışın bir bölümü nüfusun kendi büyümesinden kaynaklanmıyordu. Çünkü yüzyıl boyunca imparatorluktan ayrılan bölgelerdeki Müslüman nüfus, Kırım’dan, Kafkasya’dan, Bulgaristan’dan, Makedonya’dan ve Ege’deki adalardan Anadolu’ya göç etmişti. Osmanlı yönetimleri gelen nüfusu kırsal alanlara yerleştirerek tarımla uğraşmalarını özendirmeye çalıştı. Yüzyıllar boyunca deniz yoluyla İstanbul’un hububatını sağlayan Balkan bölgelerinin imparatorluktan ayrılması, Osmanlı yönetiminin dikkatlerini Anadolu’ya çevirmesine yol açtı. Bu bölgelerden gelenlerin çoğunluğu, ekime elverişli boş toprakların bulunduğu bölgelere İç Anadolu’da demiryolu çevresine yerleştirildi. Hububat üretimine çok elverişli olan Eskişehir, Ankara, Konya üçgeni göçmenlerin en fazla yerleştirildiği bölgeler oldu³⁸⁶. Türkiye’nin “tahıl sepeti” olarak nitelendirilen bu alanda tahıl yetiştiriciliğinin büyük ölçüde Kırımlıların bu bölgeye gelmesinden sonra arttığı genel olarak kabul görmektedir. Ayrıca bazı üst sınıflardan göçmenlerin geldikleri bölgelerdeki varlıklarını ucuza da olsa satarak, kimi zaman sermaye, kimi zamanda kullanabilecekleri mal olarak getirmeleri de ticareti canlandırdı. Özellikle Kırımlı iş adamları, İstanbul, İzmir, Balıkesir, Bursa, Ankara, Konya, Eskişehir gibi şehirlerde başarılı işletmeler kurdu. Bu gün bile başta Eskişehir olmak üzere bu kentlerdeki belli başlı işletmelerden bazıları Kırım göçmenlerinin torunlarına aittir³⁸⁷.

Türkiye’nin “tahıl sepeti” nde yer alan Eskişehir’deki tarımsal canlılık, 1886 Nizamnamesi doğrultusunda Ticaret Borsası kurulması girişimlerine de yansıdı. 7 Nisan 1323/ 20 Nisan 1907 yılında Dâhiliye Nezaretinden Ticaret ve Nafia Nezaretlerine tevdiğ edilen bir yazıyla, *“Libre” usulünün terk edilip, zahire alım satımında kıyye usulünün kullanılması, büyük miktarlarda zahire ihracına başlanılan Konya, Ankara ve Eskişehir’de teşkil olunan pazarların Borsa Nizamnamesi gereğince ve İzmir Borsası örnek alınarak Zahire Borsası haline dönüştürülmesi; Ayrıca tüccar ile üretici arasında vasıtalık yapan simsarlığın da men edilmesi ve Zahire tartımlarında üreticinin zarara uğramaması için istasyon civarındaki kantarlara tekerlek takılarak borsa merkezine getirilmesi, kantarda görev alacaklara istasyon arkasındaki mahallerde ikamet sağlanması, Kıyye resminin kantar resmine tahvil*³⁸⁸ bildirildi.

1907 yılındaki bu girişime rağmen Borsanın kuruluşu tıpkı İstanbul’da olduğu gibi bazı kişilerin engellemesi nedeniyle gerçekleşmedi. Bunun üzerine Eskişehir Ticaret ve Ziraat ve Sanayi Odası, Eskişehir’de Ticaret ve Zahire Borsası’nın kurulması için Ticaret ve Nafia Nezareti nezdinde girişimlerini artırdı. Bunun üzerine, Ticaret ve Nafia Nezareti’de Dâhiliye Nezareti’ne 26 Kanun-ı Evvel 1325 / 08 Ocak 1910’da bir yazı göndererek³⁸⁹ *“Eskişehir’de Ticaret ve Zahire Borsası’nın teşkili, 7 Nisan 323 tarihinde makam-ı nezaret-i âlilerinden Hüdâvendigâr Vilayeti’ne emr ve tebliğ olunduğu halde, bir takım kimselerin te’sir ve nüfuzuyla şimdiye kadar tesis ve teşkil olunmadığı cihetle bu babda yeniden vilayete tebligat-ı kat’i icrası lüzumu Eskişehir Ticaret ve Ziraat ve Sanayi Odası’ndan mevrud layihada dermeyan kılınmış ve filhakika mahalli mezkûrun üç demiryolu hattının mahalli iltisakı olması, ahalinin ekseriyetle ticaret ve ziraatla meşgul bulunması hasebiyle mahalli mezkurede bir Ticaret ve Zahire Borsası’nın vücudu lazımeden bulunmuş olmağla vilayete ol vechle tebligat ifasına himmet buyrulması hitamınadır efendim.”* Dâhiliye Nezareti’nin kurulmasını istediği Ticaret ve Zahire Borsası’nın kurulması için yeniden tebligat yapılmasını istedi. Bu gelişmelerden altı ay sonra II. Meşrutiyetin ilanının ikinci yıl dönümü olan 23 Temmuz 1910/10 Temmuz 1326 Eskişehir’de Ticaret ve Zahire Borsası açıldı³⁹⁰.

³⁸⁶ Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 1984, s. 102-103.

³⁸⁷ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 2003, s. 120.

³⁸⁸ B.O.A., Dâhiliye Mektubi Kalemi, Dosya No: 454, Gömlek No: 28.

³⁸⁹ B.O.A., Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Evrakı(DH.MUİ), Dosya no: 54-1, Gömlek no: 10.

³⁹⁰ B.O.A., Dâhiliye Nezareti İdare Kısmı (DH.İD), Dosya no: 112-1, Gömlek no: 3.

Ticaret ve Zahire Borsası'nın açılması için II. Meşrutiyetin (23 Temmuz 1908) ilan tarihinin seçilmesi siyasi ve ideolojik olmalıdır. Zira İttihat ve Terakki Cemiyeti bu yıllarda sermayenin gayri Müslimlerden alınması için mücadele vermektedir. Eskişehir Ticaret Borsası'nın Nizamnamesi'nde açılış amaçları şöyle belirtilmektedir:

- 1- Üreticinin pazara getirdiği zahirenin ucuza alınmaması
- 2- Spekülasyon yapılmaması
- 3- Ürünlerin gerçek değeri üzerinden işlem görmesi
- 4- Tartı hilelerinin yapılmaması³⁹¹

Türkiye'nin "Tahıl Sepeti"nde yer alan Eskişehir Ticaret ve Zahire Borsası'nda buğday, arpa, un, afyon ve bütün hububat ürünleri üzerine işlemler yapıldı³⁹². Ancak kuruluş aşamasındaki sıkıntılar, sonrasında da devam etti. Köylünün getirdiği ürünün borsa fiyatını öğrenmeden bazı simsarlar tarafından çok ucuza alınarak araba boşaltılmakta ve sonra çeşitli bahanelerle ürünün fiyatı daha da indirilmekteydi. Daha sonra alınan bu ürünler daha yüksek fiyatlarla büyük tüccarlara satılmaktaydı. Üreticinin zarara uğradığı bu durum Eskişehir Kaymakamlığının hazırladığı kapsamlı rapor ile Kütahya Mutasarrıflığına bildirildi. Oradan da Hüdâvendigâr Vilayetine bildirilmesi üzerine, Hüdâvendigâr Vilayeti'de Dâhiliye Nezareti'ne bir üst yazıyla bildirdi³⁹³.

Savaş yılları tüm ülkede olduğu gibi Eskişehir'i de etkiledi. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin başlattığı doğrudan iktidar döneminde başlattığı ticarette Türklerin etkin olma girişimi, belli bir aşamaya gelmişti ki savaş başladı. Erkek nüfusun çok önemli bir bölümünün silah altına alınması ve genel savaş koşulları, savaş süresince tarımsal üretimde önemli daralmalara yol açtı³⁹⁴. Dünya Savaşı içerisinde ziraatın geçirdiği buhran, Mütareke ve Bağımsızlık Savaşı yıllarında devam etti ve hatta şiddetlendi. Savaş öncesinde 66 milyon dekarlık olan hububat ziraatı, savaş sonunda 35 milyon dekara düşmüş, memleket açlık tehlikesine maruz kalmıştı. Ekmeklik hububata arpa, yulaf ve hatta süpürge tohumu ve palamut karıştırılıyor, bu yüzden halkın sıhhati bozuluyor ve fiyat artıyordu³⁹⁵. 1914–1918 yılları arasında tarımsal hasıla % 50 azaldı³⁹⁶. Genel olarak, 1919'da buğday mahsulü de, savaştan önceki seviyesinin yarısına geriledi, diğer mahsullerde de buna benzer eksilmeler oldu. Büyük Millet Meclis'i işe başladığı zaman, bu durumda bulunan ziraat Millî Mücadele yıllarında daha da bozulma sürecine girerek, Eskişehir ve Afyon gibi savaş sahne olan buğday müstahsili bölgeler, harekâttan büyük zarar görmüşlerdi. 1920, 1921 ve 1922 zirai üretimin en düşük seviyede olduğu yıllar oldu³⁹⁷.

Lozan Antlaşması'nın imzalanması, onaylanması ve Cumhuriyetin ilanı ülkedeki köklü devrimlerin süreceğinin habercisi oldu. Bu durum Borsaya da yansdı.

Yeni kurulan İstanbul Borsası, işlem gören ürünler bakımından İzmir piyasası ile büyük benzerlik gösteriyordu. Bu yüzden İzmir için bir nizamname ihtiyacı ortaya çıkınca, İstanbul Ticaret ve Zahire Borsası Nizamnamesi'nin tamamının, İzmir Ticaret Borsası'na da kabul edilmesi öngörüldü ve bu karar 3 Mayıs 1925 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından onaylandı. Dört ay sonra da 6 Eylül 1925'de İzmir Borsası hakkındaki talimatname'nin Eskişehir Zahire ve Hububat Borsası'na da uygulanmasına karar verdi³⁹⁸.

³⁹¹ B.O.A., DH.İ.D., Dosya no: 112-1, Gömlek no: 3; Kemal Yakut, "Eskişehir Ticaret Borsası'nın Kurulması ve Meydana Gelen Gelişmeler", *Eskişehir Ticaret Odası Dergisi*, Yıl: 18, Sayı: 82, (Ekim 2001), s. 81.

³⁹² Yersel, a.g.e., s.55.

³⁹³ B.O.A., DH.İ.D., Dosya no: 112-1, Gömlek no: 3.

³⁹⁴ Sabri Yetkin-Erkan Serçe, "Ticari Hayatın Millileştirilmesi Sürecinde Ticaret Borsaları: İzmir Örneği (1891-1930)", *Toplum ve Bilim*, Sayı: 79 (Kış 1998), ss. 162-188.

³⁹⁵ Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı Ekonomisi*, Ankara: TTK 1994, s. 160.

³⁹⁶ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2005*, İstanbul: İmge Yayınevi 2006, s. 35.

³⁹⁷ Eldem, a.g.e., s. 161.

³⁹⁸ *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi*, 080.18.01.01.015.55.12.

37

باسم
المختص
عدد

2438

وضعیت و اهمیت اقتصادیک عسیره ، اهمیت دره به ذخیره و حبات بورس کساد بورس بورس
مقدورک نمایان و اعلام عددنک طبقی ، تجارت و کات مبدل ل ، لکته تاریخ
نوعه تکریم و توقع بود طبقی او ز به ، اجاد کلدی صحت ل ، لکته تاریخ اجتماعه
مقوب و قبل کلدی . ل ، لکته
تو کبر نیکو
غازی

خارجی و کلدی ، داغدی و کلدی ، جری و کلدی ، رافده و کلدی ، عدله و کلدی ، باش و کلدی
صحت لکته ، صحت لکته ، صحت لکته ، صحت لکته ، صحت لکته
صحت لکته ، صحت لکته ، صحت لکته ، صحت لکته ، صحت لکته
صحت لکته ، صحت لکته ، صحت لکته ، صحت لکته ، صحت لکته

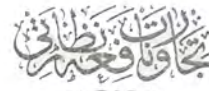
جواباً یازده حق اوراقه جواب ، اولدی عروا ک تاریخ و توصو سنک دردی و جا اولور .

Kararnâme

Vaziyet ve ehemmiyeti iktisadiyesi hasebiyle Eskişehir'de bir Zahire ve Hububat Borsası küşadiyla İzmir Borsası hakkındaki talimatname ve ahkâm-ı muadelenin tatbiki Ticaret Vekalet-i Celilesinden 6 Eylül 341 tarih 19279 numaralı tezkeresiyle vukubulan teklif üzerine İcra Vekilleri Heyeti'nin 6 Eylül 341 tarihli içtima'ında tasvib ve kabul olunmuştur.

Türkiye Reis-i Cumhur
Gazi

 راجد نظارت وکالت علیہ
 خدمت:
 اسکسہرہ برجات و زہیرہ بورسہ تشکیلی حقہ
 ۷۶

ناظر کلی بل افندی
 اسکسہرہ برجات و زہیرہ بورسہ تشکیلی ۷ سائہ ۳۳۳ تاریخہ مقام نظارت برجلرندہ خدمت کار و زہیرہ بورسہ تشکیلی حالہ
 برجام کبر لک تائیر نفوزید شدہ یہ قدر تائیسہ تشکیلی و زہیرہ بورسہ تشکیلی قطعہ اجلی از و اس اسکسہرہ برجات و زہیرہ
 و ضایع اولیہ سندہ مور و ولایم در مجاہدہ و زہیرہ بورسہ تشکیلی و زہیرہ بورسہ تشکیلی و زہیرہ بورسہ تشکیلی و زہیرہ بورسہ تشکیلی
 و زہیرہ بورسہ تشکیلی و زہیرہ بورسہ تشکیلی و زہیرہ بورسہ تشکیلی و زہیرہ بورسہ تشکیلی و زہیرہ بورسہ تشکیلی و زہیرہ بورسہ تشکیلی
 ہفت جورسہ تشکیلی و زہیرہ بورسہ تشکیلی و زہیرہ بورسہ تشکیلی و زہیرہ بورسہ تشکیلی و زہیرہ بورسہ تشکیلی و زہیرہ بورسہ تشکیلی
 ۷۶

Dâhiliye Nezareti Vekalet-i Âlisine

Hülasa:

Eskişehir'de bir Ticaret ve Zahire Borsası Teşkili Hakkında

Nazır Vekili Beyfendi

Eskişehirde bir Ticaret ve Zahire Borsası teşkili 7 Nisan 323 tarihinde makâm-ı nezâreti âlilerinden Hüdâvendigâr Vilayetine emir ve tebliğ olunduğu halde bir takım kimselerin te'sir ve nüfuzuyla şimdiye kadar tesîs ve teşkil olunmadığı cihetle bu babda vilayete yeniden tebligât-ı kat'i icrası lüzûmu Eskişehir Ticaret ve Zahire ve Sanayi Odasından mevrûd layihada dermeyan kılınmış ve filhakika mahalli mezkûrun üç demiryolu hattının mahalli iltisakı olması ve ahalinin ekseriyetle Ticaret ve Ziraatle meşgûl bulunması hasebiyle mahalli mezkûrede bir Ticaret ve Zahire Borsası'nın vücûdu lazımeden bulunmuş olmağla vilayete ol vechle tebligat i'fasına himmet buyrulması hitamındır efendim.

26 Zilhicce 1327 / 26 Kanun-ı Evvel 325

“Vaziyet ve ehemmiyet-i iktisadiyesi hasebiyle Eskişehir’de bir Zahire ve Hububat Borsası küşadıyla İzmir Borsası hakkındaki talimatname ve ahkam-ı muadelenin tatbiki Ticaret Vekaleti Celilesinden 6 Eylül 341 tarih ve Ticaret Müdüriyet-i Umumisi 5662, 199/ 19279, 67 numrolu tezkiresiyle vukuğ bulan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyeti’nin 6 Eylül 341 tarihli içtimasında tasvîb ve kabul olunmuştur. 6 Eylül 341”

Eskişehir Ticaret ve Zahire Borsası 1926 yılında açıldı. Gerek tüccar ve gerekse köylüler durumu memnuniyetle karşıladı. Borsa Komiserliğine daha önce uzun yıllar Ticaret Odası Başkanlığı yapan Ali Ulvi (Bayraktar) Bey, Heyet Başkanlığına ise kentin önde gelen tüccarlarından Yasinzâde Mehmet Ali Bey getirildi³⁹⁹.

Eskişehir Ticaret ve Zahire Borsası, Cumhuriyetle birlikte yeniden yapılandırıldıktan sonra kısa sürede etkinliğini artırdı. Her geçen gün işlem hacmini genişleterek sadece Eskişehir’le sınırlı kalmayıp, Yozgat, Kütahya, Sandıklı, Afyon ve Ankara havalisinden gelen hububat işlemlerini de gerçekleştirdi. Böylece Eskişehir Ticaret ve Zahire Borsası, üretim ve tarımsal bir boyutta Eskişehir ile sınırlı kalmayıp, Orta Anadolu coğrafyasının geniş bir alanının iktisadi bir merkez haline gelmesinde önemli bir rol üstlendi⁴⁰⁰.

C. SANAYİ

Sanayi, insanoğlunun avcı-toplayıcı hayattan tarımsal ürünler üretimine geçmesiyle birebir bağlantılıdır. Tarım alanında ürün yetiştiren insan başta tarlayı kendi gücüyle sürerken daha sonra evcilleştirdiği hayvanlarla ve bunlara bağladığı bir takım basit makinelerle bu işi yapmaya başlamıştır. İnsanın en az emekle en çok kar elde etme çabasından doğan en büyük sonuç ise sanayi devrimi olmuştur.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında İngiltere’de orataya çıkan Sanayi Devrimi, iktisatçı-düşünür J. Schumpeter’in yeni teknolojik keşiflerin yarattığı etkiler bağlamında söylediği gerçeği doğruluyor, “yaratıcı yıkıcılık” yapıyordu⁴⁰¹. İngiltere’de buhar gücünün makineye uyarlanması ardından meydana gelen Sanayi Devrimi, 1815’den sonra batı devletlerinde büyük bir heyecanla art arda buluş ve icatların yapıldığı yeni bir dönem başlatmıştır⁴⁰². Böylece sanayileşen ülkelerde kısa zamanda çok ve ucuz mâmul madde üretilmiştir. Ancak Osmanlı Devleti bu gelişime ayak uydurmakta çok gecikmiş ve daha çok ipekli, pamuklu ve yünlü dokumayla yapılan sanayi işlerinin takibi lonca adı verilen kurumca izlenmiştir. Lonca, nerede hangi iş koluna ne kadar ihtiyaç var, satılan malların kalitesi, miktarı ve fiyatının ne olacağı gibi konularda belirleyici rol oynayan bir esnaf koludur. Bu sektörde Osmanlı loncalarının modern imalat tekniklerini benimsemekteki isteksizlikleri ve bunu becerememeleri, Osmanlı’nın tek taraflı olarak korumacı gümrük vergisi engelleri koymasına engel olan kapitülasyon tarzı anlaşmalarla daha da ağırlaşmıştır⁴⁰³.

Tanzimat’ın ilanından önce Osmanlı Devleti’nde her türlü sanat ve ticarete “gedik ve inhisar” sistemi egemendi. Bu dönemde daha önceden belirttiğimiz gibi, büyük ticaretle uğraşan Türklere “Hayriye” Türk olmayan unsurların tüccarlarına da “Avrupa Tüccarı” denmekte idi⁴⁰⁴.

³⁹⁹ Yersel, a.g.e., s. 55.

⁴⁰⁰ Yersel, a.g.e., s. 60.

⁴⁰¹ Gülten Kazgan, *Tanzimat’tan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1999, s. 28.

⁴⁰² Oral, a.g.e., s. 9.

⁴⁰³ Quartaert, a.g.e., s. 32.

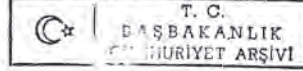
⁴⁰⁴ Oral, a.g.e., s. 9.

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR MÜDÜRLÜĞÜ

Karar sayısı
2

5514

Kararname

İstanbul Galata Abid Han 6 no.da Hamdi Gamgamin Eskişehirde Reşadiye mahallesinde Akarbaşı istasyon şosesi üzerindeki arsada 12 valsli plançister ve teferruatı ile beraber esri ve liğnit kömürü ile işleyecek 120 beygir kuvvei muharrikeyi haiz bir un fabrikası kurması için, 2643 sayılı kanunun 5 inci maddesine göre, izin verilmesi; Maliye Vekilliğinin 2/II/936 tarih ve 26553/30518 sayılı tezkeresi üzerine İcra İcra Vekilleri Heyetince 3/II/936 da onanmıştır.

3/II/936

REİSİCÜMHUR

K. Atatürk

Bş. V.

İ. H. İ.

Ad. V.

İ. S. S.

M. M. V.

U. Ö.

Da. V.

S. K.

Ha. V.

İ. R. A.

Ma. V.

İ. A.

Mf. V.

İ. A.

Na. V.

A. C.

İk. V.

C. B.

S. I. M. V.

İ. R. A.

G. I. V.

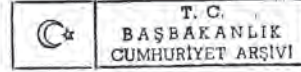
K. A.

Zr. V.

M. A.

0.30 18 01 02 69 85 11

Türkiye Cumhuriyeti
BAŞVFKÂLET
Muamelât müdürlüğü
Şube 1
Sayı 7799

KARARNAME

12/12/928 tarih ve 7429 numaralı Kararnameye zeyildir:
Eskişehir Marsilya kiremit ve tuğla fabrikası Türk anonim şirketi-
nin merkezine dair olan esas mukavelenamenin beşinci maddesindeki
(Eskişehir)de ibaresinin (İstanbul)da suretinde tadili ; İktisat
Vekâletinin 19/3/929 tarih ve 1134/35 numaralı teskeresiyle yapı-
lan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 20/3/929 tarihli iq-
timeında tasvip ve kabul olunmuştur .

20/3/929

REİSİCÜMHUR

Gazi M. Kemal

M.M.V.

M. M. V. (Signature)

Ad.V.

Ad. V. (Signature)

Bş.V.

Bş. V. (Signature)

Ma.V.

Ma. V. (Signature)

Ha.V.

Ha. V. (Signature)

Da.V.

Da. V. (Signature)

S.İ.M.V.

S. İ. M. V. (Signature)

İk.V.

İk. V. (Signature)

Na.V.

Na. V. (Signature)

Mf.V.

Mf. V. (Signature)

080 18 01 02 2 18 27

Ancak bu kişilerin girişimleri devletin ilerlemesini sağlamaya yeterli olmadı. Devletin ilk sanayi tesisi harp silahları imal maksadıyla II. Bayazıt devrinde (1505) vücuda getirilen Tophanedir. Birçok değişimler geçiren Tophane, Kanuni Sultan Süleyman zamanında yeniden inşa edilmiş ve bu arada yabancı memleketlerden getirilen ustalardan da yararlanılmıştı. Tophanenin o zamanının en büyük tesislerinden biri olduğu rivayet edilir. III. Selim, II. Mahmut ve Abdülhamit devrinde silah fabrikaları yeni ihtiyaçlara cevap verecek şekilde ıslah ve tadil edilecek ve mevcutlara yenileri ilave alınacaktır⁴⁰⁵.

Dünyadaki sanayi devriminin ardından Osmanlı Devleti de kendi sınırları içinde bu uygulamaya dâhil olmak istedi. Ancak devlet olanaklarının sınırlı oluşu nedeniyle halktan sermayesi bulunanları sanayiye teşvik maksadıyla 1873 tarihli bir kanunla fabrika kuracaklara gümrük ve vergi muafiyetleri tanınmış 1888’de bu muafiyetler fabrika inşasına lüzumlu iptidai maddelerle geliştirilmiş 1897’de yeni tesisler için 10 sene müddetle vergi muafiyeti kabul edilmiştir. Sanayiye teşvik için Dersadet Ticaret Odası 1898 yılında Ticaret Nezaretine verdiği raporlarda ayrıca imalatla kullanılan ham maddelerin gümrük resminden muaf tutulmasını, kredi kolaylıklarının getirilmesi, mevcut ve kurulacak sanayi kuruluşları için uygun bir prim usulünün kabulünü tavsiye etmiştir⁴⁰⁶.

Bu teşvik halkın elinde yeterli sermaye bulunmaması sonucu istenilen düzeye ulaşamadı, böylece sanayi tesislerini devlet kendisi kurmaya mecbur kalmıştı. Devletin saray ve ordunun ihtiyaçları ile ilgili olarak kurduğu tesislerden dokuma ve deri-kundura fabrikalarını özellikle belirtmek gerek. Beykoz Deri Fabrikası, II. Mahmut devrinde 1812’de tabakhane olarak kurulmuş buna 1884 yılında bir kundura imalathanesi eklenmiş ve Debbağhane-i Amire adıyla Devletçe idare olunmuştur. Hereke Fabrikası 1843 yılında 50 pamuklu ve 25 ipekli canfes tezgah ile donanmış olarak faaliyete geçirilmiş, ipekli dokumaların kazandığı rağbet üzerine 1850 yılında ipekli kısmına 100 adet jakarlı el tezgahı ilave olunmuştur⁴⁰⁷. Abdülhamit zamanında İzmit’te kurulan fabrika da yine fes ve bunun haricinde yünlü ve tiftikli dokuma yapmıştır. Yıldız’da bir çini fabrikası, Bursa’da ipekli üretim yapan dokuma fabrikası, Unkapanı’nda Askeri Tahniye Fabrikası da yine Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde işleyen fabrikalardır. Halkın özel teşebbüsleriyle açılan Paşabahçe’de kurulan Modiana Cam ve Şişe Fabrikası ve Hasköy Şişe Fabrikası ise yabancı imalatlarıyla yarışmadığından kısa sürede kapanmak zorunda kalmıştır. Osmanlı dönemi fabrikaları genellikle askeri ihtiyaçlara ve dokumaya yönelik kurulmuş fabrikalardır. Fabrikalar genellikle İstanbul ve çevresinde açıldığından yurdun her yeri bu mamullerden yararlanamamıştır.

Kurtuluş Savaşı başlarken mevcut olan sanayi yapısını 1913 ve 1915 yıllarında yapılan sanayi sayımları az çok ortaya koymaktadır. Gıda sanayi ve dokuma sanayi en gelişmiş sanayi dallarından olup bunlardan %78’i gıda, %78’i de dokuma dalında kurulmuştur. Üçüncü sırada kırtasiye sanayii geliyor. Gıda sanayinde bulunan 55 kuruluş tüm kuruluşların %19,6 sını oluşturmaktadır. Gıda ve dokuma sanayiinde bulunan kuruluşlar tüm kuruluşların %55,4’ ünü oluşturmaktadır. Temel kuruluşların %55’i İstanbul çevresinde kurulmuştur⁴⁰⁸. Ancak çok da gelişmemiş olan sanayi savaş sırasında düşman kuvvetler tarafından kullanılamaz hale getirilmiştir.

⁴⁰⁵ Eldem, a.g.e., s. 117.

⁴⁰⁶ Eldem, a.g.e., s. 114.

⁴⁰⁷ Eldem, a.g.e., s. 119.

⁴⁰⁸ Cihan Duru, Kemal Turan, Abdurrahman Öngöçlü *Atatürk Dönemi Maliye Politikası*, c: I, Ankara: Tisa Matbaacılık, 1982, s. 132-133.

Atatürk 25 Ocak 1923 Alaşehir’de halka yaptığı bir konuşmasında bu konuyla ilgili şu sözleri söylemiştir: “ Arkadaşlar! Bundan sonra pek mühim zaferlere kavuşacağız. Fakat bu zaferler süngü zaferi değil, iktisat ve ilim zaferleri olacaktır. Ordumuzun şimdiye kadar istihsal ettiği muzafferiyetler, memleketimizi halas-ı hakikiye sevk etmiş sayılmaz. Bu zaferler ancak müstakbel zaferimiz için kıymetli bir zemin hazırlamıştır. Muzafferiyat-ı askeriyemizde mağrur olmayalım. Yeni ilim ve iktisat zaferlerine hazırlanalım⁴⁰⁹ .

Türkiye’de Atatürk dönemi ekonomisi incelendiğinde bu süreç 1923-1929 ve 1929-1938 yılları arasındaki dönem olmak üzere ikiye ayrılır. İlk dönem (1923-1929), ekonomide özel girişimin desteklenmediği ve serbest ticaretin uygulandığı yıllardır. 1927 yılında kaydedilen 187 milyon liralık mamul ve yarı mamul madde ithalatının genel ithalatımızın %90’ını kapsadığını ve bunun %70’i tüketim ve %30’u da üretim maddelerinden meydana geldiğini görüyoruz⁴¹⁰. Cumhuriyetle birlikte her alanda olduğu gibi sanayi sahasında da ıslah ve geliştirme çalışmaları başlamıştır. Osmanlı Devleti’nin zamanında yeterli ilgi görmeyen özendirici atılımı bu dönemde de çıkarılan bir kanunla denenmiştir. Bu kanun günün gereklerine yanıt vermediği için 1924 yılında düzenlenmiş, fakat hem Osmanlı Devleti’nden kalan engeller kaldırılamadığı, hem de sanayide arzulan gelişme sağlanamadığı için, 1927’deki kanun yürürlüğe konmuştur⁴¹¹. Yasaya göre hükümet, sanayi kuruluşları için gerekli arsayı belli koşullar altında parasız verecek, vergi ayrıcalıkları sağlayacak, sınayi kuruluşları için gerekli makine teçhizat gümrük vergisinden muaf olacak, sanayicilerin kullandıkları temel maddeler, ara malları ve mamul ürünler demiryollarında ucuz tarifeyile taşınacak, kamu tekelindeki mallar bu kuruluşlara ucuza satılacak ve hükümet ve kamu kuruluşları, bazı koşullarla, yerli sanayi ürünlerini ithalattan yüzde 10 daha pahalı da olsalar tercihen satın alacaklardır⁴¹². Ancak savaşlarda her anlamda yorgun düşen halkın içinde bulunan sermaye sahipleri dahi yeterli birikime sahip olmadığından ciddi bir teşebbüste bulunamamış ve yapılacaklar devlet eliyle tesis edilmiştir. 1929 yılına gelindiğinde dünya ekonomik bunalımı ile birlikte, Türkiye de ekonomik sıkıntılar içine girmiş ve ikinci dönemde (1930-1938) ekonomide devletçi bir anlayış benimsenmiştir.

Milli Eğitim Bakanlığı’nın orta okullara ders kitabı olarak basılan “ Vatandaş İçin Medeni Bilgiler” adlı kitapta, takip edilecek Devletçilik anlayışı şöyle tanımlanmıştır⁴¹³: “Bizim takip ettiğimiz devletçilik, ferdi mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete (bayındırlığa) erdirmek için milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde, bilhassa iktisadi sahada devleti fiilen alakadar etmektir” Türkiye’de ilk plan uygulamasının yapıldığı 1934-1938 döneminde devlet eliyle birçok sanayi tesisleri meydana getirilmiştir⁴¹⁴. Özellikle 1930’lu yıllar milli ekonominin toparlanmaya başladığı ve sanayi alanında yatırımların yapıldığı yıllar olmuştur. 3 Haziran 1933 tarihinde 2262 sayılı kanunla kurulan Sümerbank tarafından 41,5 milyon TL’lik yatırım yapılması öngörülmüyordu. Sanayinin sivil kolları Sümerbank’a aitti ve banka bunların inşasını denetlemek durumundaydı⁴¹⁵.

1933-1938 yılları için sanayi alanında ne gibi faaliyetlerin yapılacağını belirlemek amacıyla Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı uygulamaya konmuştur. Bu dönem politikaları devletin iktisadi hayata girişi, doğru-
dan doğruya devlet işletmeciliğine başlaması, ülke ihtiyaçlarının esas olması, hammaddesi yurtiçinde bulunan malları işleyecek sanayi kuruluşlarının kurulmasına öncelik verilmesi ve içe dönük bir sanayi yapısı (dışa kapalı) şeklindedir⁴¹⁶. Birinci Beş Yıllık Sanayi Plan ile kurulması tasarlanan sanayi şu beş ana grupta

⁴⁰⁹ Atatürk’ün Bütün Eserleri (1922-1923), c.14, İstanbul: Kaynak Yayınları 2004 s. 389; Oral, a.g.e., s. 32.

⁴¹⁰ Cillov, a.g.e., c: I, 1971, s. 247.

⁴¹¹ Ateş, a.g.e., s. 43.

⁴¹² Sönmez, a.g.e., s. 39.

⁴¹³ Afet, *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler*, c. I., Maarif Vekaleti, İstanbul: Devlet Matbaası 1931, s. 59; Afet İnan, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti’nin Birinci Sanayi Planı 1933*, Ankara: TTK 1972, s. 23.

⁴¹⁴ İnan, y.a.g.e., s18-19; Cillov, a.g.e., c: I, 1971, s. 357.

⁴¹⁵ İnan, a.g.e., s. 16-17; Ateş, a.g.e. s. 123.

⁴¹⁶ İnan, a.g.e., s. 13-14; Çoban, a.g.e., s. 16.

toplanmaktaydı: 1-Dokuma (pamuk, kendir, yün), 2-Maden İşleme (demir-çelik, bakır, kükürt), 3-Kâğıt, 4-Kimya (yapay ipek, gülyağı, fosforik asit, süper fosfat), 5-Taş, toprak (cam, çimento) ⁴¹⁷. Sıralanan gruplar baz alınarak sanayi sektöründe çalışmalara başlanmış ve ülke ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmıştır. Ekonomi Bakanı Celal Bayar sanayi sektörünün kalkınması konusunda şunları dile getirmiştir: Standardizasyondan beklendiğimiz menfaatler pek çoktur bunlar; 1- İç ve dış finansmanda ucuzluk ve kolaylık, 2- Ciddi alivire ⁴¹⁸ satışları yapabilmek, 3- Henüz tarlada veya yolda mal üzerine kredi ve muamele imkanları elde etmek, 4- Çok çeşitli az miktarda mal yerine az çeşitli çok ve aynı vasıfta mal yetiştirmek, 5- En iyiyi en ucuza mal etmek ⁴¹⁹. Celal Bayar bu konuşmasında sıraladığı yaptırımların uygulayıcısının Tacim ve Endüstri odalarının olduğunu belirtmiştir.

Hedefler doğrultusunda ilerleyen hükümet yurdun pek çok yerinde fabrikalar açmış ve faaliyete geçmiştir. Cumhuriyet'in ilk on beş yıllık sürecinde hızlı bir kalkınma politikası izlenerek dışa bağımlılık azaltılmaya, yerli üretim ile kalkınmaya çalışılmıştır. Türkiye'nin Atatürk dönemi sanayi tablosunu genel hatlarıyla çizmemizin haricinde burada asıl değinmemiz gereken konu Eskişehir'in sanayi geçmişi. Eskişehir'de bu dönemde kurulan zamanına göre büyük ölçekli sanayi kolları şunlardır; Geçmiş Osmanlı dönemine dayanan Cer Atölyesi, Eskişehir Şeker Fabrikası ve Eskişehir Elektrik Şirketi. Bu sanayi kuruluşlarını sırasıyla inceleyelim.

1. Eskişehir Cer Atölyesi

Eskişehir Cer Atölyesi

Cumhuriyetin ilk yıllarında Eskişehir'de sanayi, ilin tarımsal ve doğal kaynaklarına bağımlı bir gelişme göstermiştir. Önemli bir tahıl bölgesi olan yörede dönemin ölçülerine göre büyük denebilecek nitelikte un fabrikaları ile tuğla kiremit fabrikaları kurulmuştur. İstanbul-Bağdat arasındaki demiryolu

⁴¹⁷ Yakup Kepenek, *Türkiye Ekonomisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2001, s. 70; İnan, a.g.e., s. 15.

⁴¹⁸ Alivire; Önceden Satış www.tdk.gov.tr Satıcının bir ürünü belli bir vade içinde teslim etmesidir. Genellikle tarladaki mahsul ve ağaçtaki meyveler için yapılmaktadır. bkz.tr.wikipedia.org/wiki/alivire.

⁴¹⁹ Ziya Boral, "Tacim ve Endüstri Odalarının Faydaları", *Eskişehir Halkevi Dergisi*, 30 İkinci Teşrin 1934, S. 25, s. 178.

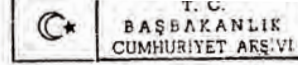

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR MÜDÜRLÜĞÜ

Karar sayı

2
6429

Kararname

Devlet Demir Yolları Eskişehir Cer Atelyesi kalorifer tesisi-
sında çalışan Almanyalı Hans Herrwertts'in , 2007 sayılı kanundan
istisnaen 250 lira ücretle ve bir sene müddetle Cer Atelyesinde müte-
hassas işçi olarak çalışdırılmasına izin verilmesi; Nafia Vekilliği-
nin 3/4/937 tarih ve 8765 sayılı tezkeresiyle yapılan teklifi ve Mali-
ye Vekilliğinin 16/4/937 tarih ve 13228/38/1754 sayılı mutaleenmesi
üzerine İcra Vekilleri Heyetince 16/4/937 de onanmıştır.

16/4/937

REİSİCUMHUR

K. Atatürk

Bğ. V.

[Signature]

Ad. V.

[Signature]

M. M. V.

[Signature]

Da. V.

[Signature]

Ha. V.

[Signature]

Ma. V.

[Signature]

M. V. C.

[Signature]

Na. V.

[Signature]

İk. V.

[Signature]

S. İ. M. V.

[Signature]

G. İ. V.

[Signature]

Zr. V.

[Signature]

Eskişehir’den de geçmiştir ve bölgede üretilen mallar diğer bölgelere demiryolu sayesinde gönderilmiştir. Berlin-Bağdat Demiryolu’nun yapımı sırasında Eskişehir’de kurulan Cer Atölyesi 1928’de devletleştirildikten sonra Eskişehir’in en önemli sanayi kuruluşlarından biri haline gelmiştir. Vagon, lokomotif tamirlerini, döşeme, boya işlerini muvaffakiyetle başaran Eskişehir fabrikası, dökümhane, tornacılık tesfiyecilik, marangozhane, planlayıcılık (proje çizenler), demircilik, boyahane, kazanhane, elektrik santrali ve çıraklar kısmını ihtiva etmekte olduğu gibi ayrıca bir de Çırak Mektebi’ni teşkilatı içine almıştır⁴²⁰. Kurulan Cer Atölyesi çok sayıda Eskişehirliye iş alanı açmış, buradan yetişen gençler daha sonra yeni kurulan fabrikalarda yetişmiş eleman olarak çalışmışlardır⁴²¹.

2. Eskişehir Şeker Fabrikası

Beslenme, insanın hayatta kalabilmesi için vazgeçilmez bir unsurdur. Bunun teminini insanın kendisi yapması haricinde, devletler de halklarının ihtiyaçlarını karşılayacak imkânlar yaratır. Beslenmede en önemli maddeler arasında karbonhidratlar ve şeker yer almaktadır. Şeker, doğuda milattan evvel biliniyordu, Hindistan’da tropik bölgelerde, şeker kamışından elde olunuyor ve basit teknoloji uygulanıyordu. Ancak tüketilmek üzere çok uzak bölgelere taşınması o günlerin şartları dâhilinde pahalıya mal oluyor ve bu yüzden lüks bir madde niteliği taşıyordu⁴²². Ticaret yollarıyla dünyaya taşınan şeker pahalılığı ve üretiminin azlığı sebebiyle uzun zaman ulaşılması güç bir madde olmuştur. O nedenle yiyecekler tatlandırılmak istendiğinde genellikle bal ve pekmez gibi ürünlere başvurulmuştur. Şeker pancarı ise daha çok ılıman iklimlere sahip olan bölgelerde yetişiyor ancak içerisindeki şeker dikkati çekmeden önce hayvan yemi olarak kullanılıyordu.

Şeker pancarından şeker üretimi ile çok sonraları tanışan dünya, ilk kez Alman kimyacı Andreas Marggraf’ın deneyiyle 1747’de pancardan şeker elde etti. İlk pancar şeker fabrikası Prusya Kralı III. Wilhelm Friedriceh’in desteğiyle 1802’de Slezya’da kuruldu⁴²³. Zaman içinde şeker pancarından şeker üretimi önce Avrupa’ya oradan da diğer coğrafyalara yayıldı.

Ilıman iklim bitkisi olması nedeniyle kuzeyden güneye düşük rakımlı sahil ovalarından 2000 metre civarında rakımlı yüksek yaylalara kadar geniş bir yetişme alanına sahip olduğu için Türkiye coğrafyasının bütün bölgelerinde uygun bir bitki olmuştur⁴²⁴.

Osmanlı döneminde devlet, şeker üretimiyle çok geç tanışmıştır. Üretim ülke toprakları içerisinde başlamadan önce şeker, ithal edilerek getirilmiştir. Türkiye’de pancar şekerinin tarihi Tanzimatla başlar. O devirde ilk şeker sanayinin tesis teşebbüsü İstanbul ileri gelenlerinden Arnavutköylü Dimitri Efendi ismindeki tüccar tarafından yapılmış ve 11 Mart 1840 tarihinde 10 yıl imtiyaz ile kendisine sur dışında bir pancar şeker fabrikası kurulmasına izin verilmiştir. Aynı tarihlerde diğer bir teşebbüste Osmanlı İmparatorluğu Hassa Müş’iri Rauf Paşa tarafından yapılmıştır⁴²⁵.

Sonraki süreçte 1867 yılında Davud oğlu Karabet, 1879 yılında Fenerler imtiyazı sahibi Michel Paşa, 1847 yılında Afyonlu Yusuf Bey, 1899 yılında Müşir Rauf Paşa ve 1917 yılında da Almanlarla birlikte

⁴²⁰ Cumhuriyet’in 15. Yılında Eskişehir, a.g.y., s. 95.

⁴²¹ Köylü, a.g.m., s. 381.

⁴²² Ardiç, a.g.e., s. 396.

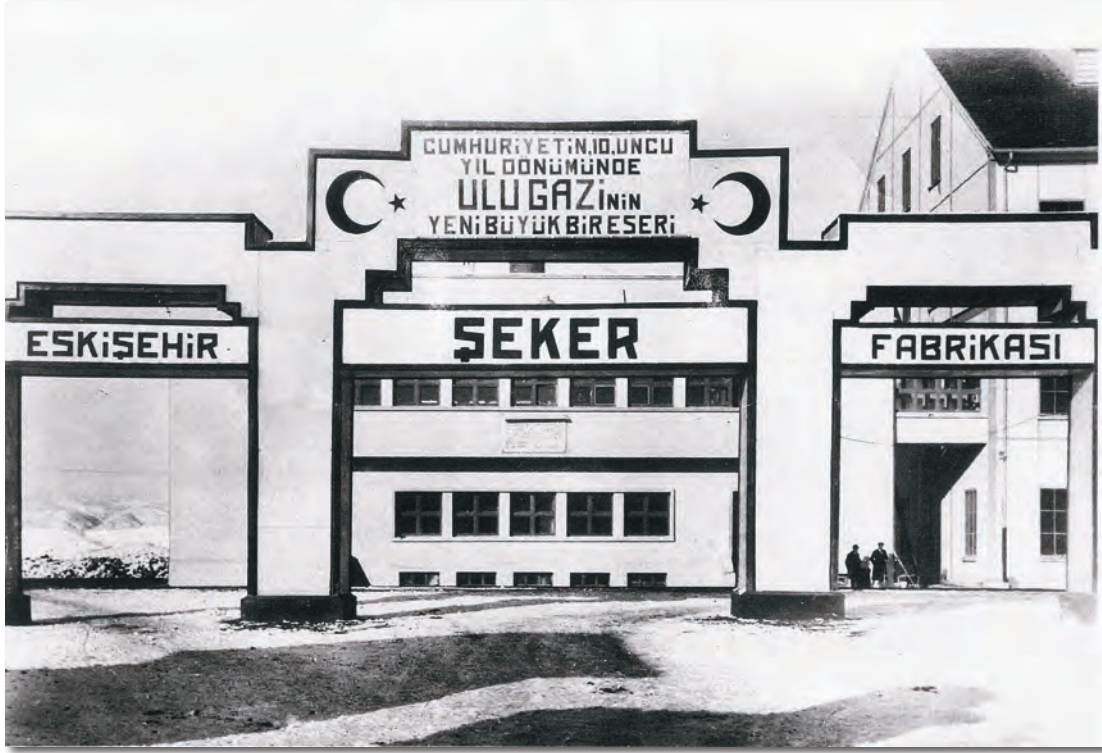
⁴²³ Britanica Comptons Ansiklopedisi, “Şeker”, c: XVII, s. 328.

⁴²⁴ Zeynep Uçan, Şeker Pancarı Ziraati ile Şeker Sanayi’nin Ekonomik Gelişmeye Etkileri, Türkiye Uygulaması, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Eskişehir: 1993. s. 22.

⁴²⁵ Erdinç, y.a.g.t., s. 8.

kurulan Zenith Şirketi aynı amaçla bazı teşebbüslerde bulunmuşlarsa da bunların hiç biri uygulamaya geçememiştir⁴²⁶. Yapılan girişimler ülke gereksinimini karşılayabilecek durumda değildir. İhtiyacı karşılayacak kapasitedeki fabrika ise ancak Cumhuriyet devrinde kurulmuştur.

Cumhuriyet döneminde devlet teşviği ve desteği şeker sanayide de sağlanmıştır. Kanuna göre şeker fabrikaları kurmak ve işletmek için hükümet müsaadesi gerekli olmakta ancak hükümet şeker fabrikalarına özel bazı imtiyaz ve muafiyetler bahşetmeye de yetkili kılınmaktadır⁴²⁷. Buna göre devlet, şeker sanayi kurulacak yerin 5 hektarını kendi veriyor, 10 yıl vergiden muaf tutuyor, malların taşınmasında demiryollarında indirim uyguluyor, fabrikalarda kullanılacak kireç ve kömürden vergi almıyor, fabrika mensuplarını 10 yıl süre ile temettü vergisinden muaf tutuyor, şeker tüketiminden 8 yıl tüketim vergisi almıyordu⁴²⁸. Cumhuriyet döneminde şeker sanayi ile ilgili ilk adım 19 Nisan 1923'te, "Uşak Terakki-i Ziraat T.A.Ş." kanalıyla atılmıştır. Mollazâde Nuri Bey (Nuri Şeker) öncülüğünde 51 kişilik mahalli girişimci Uşak'ta 600.0000.TL sermaye ile şeker sanayini kurmuşlardır⁴²⁹.

Şeker fabrikası

⁴²⁶ Erdinç, a.g.e., s. 103.

⁴²⁷ Boratav, a.g.e., s. 120.

⁴²⁸ Necdet Çelebioğlu, *Atatürk Döneminde Türkiye'nin Sanayileşme Faaliyetleri (1923-1938)*, Hacettepe Üniversitesi, Ankara: Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1988, s. 60.

⁴²⁹ Gül, a.g.e., s. 171.

İlk Şeker Fabrikamız, kurulduğu 1926 senesinden 1928 senesine kadar, memleket şeker ihtiyacı'nın ancak yüzde yirmisini temin edebilmiştir⁴³⁰. Uşak şeker fabrikası'nın ardından Alpullu şeker fabrikası kurulmuştur.

Kısa zamanda Türkiye topraklarında kurulan yeni kuruluşlar dış ülkelerin de dikkatini çekmiş ve gönderilen heyetler bir takım incelemeler yapmıştır. Bu incelemelere bir örnek de Eskişehir Halkevi dergisinde yer almıştır. 1931 sonbaharında Türk mütehassıslarının da arkadaşlık ettiği bir Rus heyeti şehrimize uğramış, mensucat ve iplik fabrikaları için tetkikler yapmıştı. Araştırma ve incelemelerin sonucunda Eskişehir'de, mensucat ve iplik fabrikalarından önce şeker, ispiroto, bira fabrikalarına daha elverişli bir saha olduğu anlaşılmıştır⁴³¹. Bu tespitlerin ışığında bölgeye hemen bir şeker fabrikası kurulması kararı alınmıştır. Eskişehir Şeker Fabrikası üç milyon lira sermaye ile teşekkül eden Anadolu Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi tarafından tesis edilmiştir. Beheri 100 liralık 30 bin hisseden teşekkül eden sermayesine Türkiye İş Bankası'nın %51'i, T.C. Ziraat Bankası'nın %24,5, Sanayi ve Maadin Bankası'nın ise %24,5 nispetleriyle iştirak ettikleri bu şirket Şeker Fabrikaları kurmak, ispiroto ve tali maddeler istihsal etmek pancar ve şeker sanayi için lüzumlu olan iptidai maddeleri yetiştirmek üzere, zirai faaliyetlerde bulunmak gayeleryle teşekkül etmiştir⁴³².

Fabrikanın kurulmasına karar verildiği 01.10.1932 tarihinden itibaren iki ay süren incelemeler ve çeşitli makine fabrikalarıyla temas ve görüşmelerden sonra 8 aralık 1932 tarihinde "Maschinenfabrik Buckay R. Molf Aktien Gesellschaft Magdeburg" adlı Alman kuruluşuna makine, demir, inşaat ve malzemelerin siparişi verilmiş ve bunu, fabrikanın kurulacağı yerin saptanması, satın alınması, inşa ve nakil işlerinin yoluna konulması gibi ilk faaliyetlerin düzenlenmesi takip etmiştir⁴³³.

1 Şubat 1933 tarihinde fabrikanın temelleri atılmış, 1 Nisan 1933 de montaj işlerine başlanmış, geceleri de çalışılmak suretiyle inşaat ve montaj işlemleri altı buçuk ay gibi kısa bir zamanda bitirilerek 20 Ekim 1933'te ilk işletme tecrübelerine geçilmiştir. Bunu takip eden üç hafta içinde de ilk tecrübeye görülen noksanlar ve arızalar ıslah edilerek fabrikanın açılma töreni 5 Aralık 1933 tarihinde yapılmıştır⁴³⁴. Şeker Fabrikasına ilk pancar götürme ve şeker fabrikasının küşat merasimine iştirak suretiyle ve vesilesiyle Cumhuriyet hükümetine köylülerimizin şükran ve minnettarlık hisleri izhar edilmiş ve bilhasa fabrikanın açılış merasiminde Başvekil Paşa hazretlerine takdim edilen köylülerin memnuniyet ve sevinçleri Paşa hazretlerinin fevkalâde hoşuna gitmiştir⁴³⁵.

Fabrikanın açılışında konuşan Başbakan İnönü: Şimdi ziyaret edeceğiniz eser, güzel ve milli bir eserdir... Milletler ailesi içinde laik olduğu yüksek mevkii tutmak için sanayi behemehal kurmak lazımdır" demiştir. Atatürk, Eskişehir Şeker Fabrikasının defterine: "Türkiye Cumhuriyeti'ni böyle sanayi müesseseleri ile zenginleştirenlere, güzelleştirenlere minnet" diye yazacaktır⁴³⁶. Eskişehir Şeker Fabrikası'nın açılış nedeniyle Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet Paşa'nın sözleri 6/12/1933 tarihli Ulus Gazetesinde şu şekilde yer almıştır: Eskişehir Şeker Fabrikası Dün Açıldı: "Eskişehir Şeker Fabrikası milli ülküye derin alakanın yükselmiş, değerli vesikasıdır. Gazi"

"Yüksek bir millet olarak milletler ailesi içerisinde Türk milletinin haklı ve yüksek mevkiini tutmak ve muhafaza etmek için sanayi memlekette behemehal kurmak lazımdır!... İsmet Paşa"

⁴³⁰ "1935 Yılı Nasıl Geçti?", *Eskişehir Halkevi Dergisi*, 29 Ekim 1935, S. 30-32, s. 225.

⁴³¹ F. Ş. Yersel, "Eskişehir Fabrikaları", *Eskişehir Halkevi Dergisi*, 29 Ekim 1933, S. 13-15, s. 108.

⁴³² Turan Veldet, *Türkiye Şeker Sanayi (1926-1976)*, Türkiye Şeker Fabrikaları Yayınları, Ankara, 1979, s. 407.

⁴³³ Veldet, a.g.e., s.407.

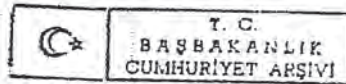
⁴³⁴ Veldet, a.g.e., s. 407.

⁴³⁵ "Evimiz Bir Sene İçinde Neler Yaptı?", *Eskişehir Halkevi Dergisi*, 30 Ağustos 1934, S. 25, s. 59.

⁴³⁶ Gül, a.g.e., s. 172.

T. C.
Büyük Erkânharbiye
Reisliği
IV. Şube
Sayı: 19366

184.
Ankara
26-II. Kanun 930
31.1.1933
Öz: Eskişehirde kurulacak
şeker fabrikası hakkında

Bağvekâleti celileye

Eskişehirde yapılacak şeker fabrikası yerinin tayyare meydanına yakın olarak seçildiği haber alınmıştır. Büyük bir tesis ve yüksek bacaları olan bu fabrika, tayyare meydanına yakın kurulacak olursa, tayyarelerin meydana iniş ve meydana çıkışlarına engel olacak ve bilhassa, mevkür meydana yetiştirilmekte olan mektep talebesinin bazı hataları yüzünden kazalar vukuuna sebep olacaktır; çünkü meydana iniş ve meydana çıkışta rüzgarı na-arı dikke- ta almak mecburiyetinde olan uçucular için meydan civarının yüksek arazılardan serbes olması icap eder. Bunun için yeni kurulacak fabrika yerinin jeolojik; hidrojeolojik, munakale, iktisat ve saire noktalarına zarından behemehal şehir ile tayyare meydanı arasındaki arazide kurulması lâzım ise, bunun tayyare meydanı hududuna 2000 meto uzak bulundurulmasına emir ve müsaade buyurulmasını arz ederim efendim.

Lefli

930/184

B. E. Rs.
Müşür

Fevzi

31.1.1933

030 10 171 187 19

2-1-933 590

Eskişehir, 5 (H.M.) – Bugün saat 16’da Eskişehir Şeker Fabrikasının açılma merasimi Büyük Millet Meclisi Reisi Kazım, Başvekil İsmet Paşalar hazretinin huzuruyla yapıldı ⁴³⁷.

Eskişehir fabrikasının açılması kentte yalnızca sanayi alanında değil hayvancılık, tarım, iş ve işçi alanında da etkili olmuştur. Şeker sanayi ile gelişen şeker pancarı üretimi bir taraftan şeker sanayinin hammadde ihtiyacının tamamını karşılarken, diğer taraftan şeker pancarı yaprakları, pancar posası ve meleas, şeker fabrikaları civarındaki tarım işletmelerinde besi ve süt hayvancılığının gelişmesine yardımcı olmuştur. Ayrıca şeker pancarı üretimi tarımda modern teknolojinin kullanılmasına öncülük etmektedir⁴³⁸. Buna bir örnek olarak şu yazı gösterilebilir: Memleketimizin birçok şehirlerine gidiniz merhaba dediğiniz kimse size krizden, parasızlıktan, işlerin azlığından, tütünün, üzümün, yumurtanın, incirin, fındığın, zeytinin, zeytinyağının para etmediğinden bahseder. Eskişehir’e geliniz herkes size pancardan bahseder. Filan şu sene şu kadar para kazandı ben de gelecek kampanya için çalışıyorum. Tüccarla temas ediniz Allah razı olsun fabrika yüzümüzü güldürdü⁴³⁹. Bu tespitten fabrikanın hayatın çeşitli alanlarına nüfuz ettiği anlaşılıyor. Şeker üretiminden hayvancılık alanında faydalanılmasının dışında bu sektörde çalışanlar açısından da sanayinin etkisi malumdur.

Başbakan İsmet İnönü’nün Eskişehir Şeker Fabrikasını açış konuşması

Şeker sanayinin bünyesinde çalışan personelden başka hammaddeyi sağlayan çiftçi topluluğu da önemli derecede insan gücü istihdam sağlar. 1922 yılında yaklaşık olarak 2 milyon çiftçi ailesi geçimini pancar tarımıyla ilgili işlerden sağlamıştır⁴⁴⁰. Fabrikada çalışan işçiler de farklı bir iş gücü ile üretime dâhil olurlar ve fabrika işsizliğe karşı önemli bir girişim olarak değerlendirilmelidir. Böylece Eskişehir’in adı ön plana çıkmaya başlamış ve şehrin kalabalıklaşmasıyla bölge ekonomisi de canlanmıştır. Eskişehir’deki sanayi kuruluşları yalnızca bunlarla ile sınırlı değildir, Eskişehir şeker sanayinin kente katkıları zaman zaman çeşitli kaynaklarda yer almıştır, bunlardan birkaçı aşağıda örneklenmiştir.

Devlet Demir Yolları Fabrikası, Devlet Demir Yolları Demir Köprü Atölyesi, Şeker Fabrikası, Hamdi Gammam Un Fabrikası, İpek İplik Atölyesi, Hakkı İpek Tabaklıkevi, Dost Mehmet Alatlı Ziraiye Atölyesi, Ethem Şekersu Şekerleme Atölyesi, Küflü İsmail Tahin Atölyesi, Araba Yarış Evleri, Çift Kurt Kiremit Fabrikası, Aslanlı Kiremit Fabrikası, Kayacık Kereste Fabrikası, Cevat Üngür Değirmeni, Yusuf Cemal Şarap-Rakı - Konyak

⁴³⁷ Veldet, a.g.e., s. 408.

⁴³⁸ Ahmet Erkuş, **Tarım Ekonomisi**, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Eğitim, Araştırma ve Geliştirme Vakfı Yayınları No:5, Ankara: 1995, s. 22.

⁴³⁹ “Şeker Fabrikası”, **Demiryolu Dergisi**, Ankara: DDY Vakfı Yayınları, 1934, S. 113-114, s. 224.

⁴⁴⁰ Erdiç, a.g.e., s. 117.

İktisat + 6
2) Ziraat Bakanlığı 18
İstanbul, 18.2.1932 ✓
Bin mitala - Ecebi bir tesis üzerine
Sonra işi müzakeresi ricası ile
MUHTEREM PAŞA HAZRETLERİ 6.3.32
P. G.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET KİTAPHANASI

Emriniz üzerine Eskişehir'de yapılacak bir ecnebi şeker tesisinin faide ve zararlarına ve Uşak Fabrikasının bu bahiste vaziyetine dair mitalaımı arz ediyorum:

Faide olarak 1- kredi

2- Ecnebi tekniği hatıra gelebilir.

Kredi daha çok makine satışı üzerine olacaktır ki bu yolda teklifler çoktur. Kârlı bir müessese karşılık gösterilerek bunu millî Bankalar vasıtasıyla temin her vakit mümkündür.

Ecnebi tekniği mes'alesi de, şeker sanayiinde, ecnebi mütahassısı ve ustalarının çalıştırılabilmesi keyfiyetine inhisar etmiştir. İki fabrikanın aldığı neticeler göstermiştir ki idarî ve iktisadî cihetleri türkler halledebileceklerdir. Ecnebi mütahassısı ve ustaların tedariki ise kolaydır.

Zararlar:

1- İşin en mühim cephesi zıradır. Toprakların, hayvanların, çiftçilerin islah ve terakkisi hususunda ecnebi tesis alâka göstermez.

2- Ecnebi tesis türklere bu san'atı öğrenmeleriyle menfaattar değildir.

3- Şeker tesisi bir çok tali müesseseler vucuda getirmelidir. (Kübreçilik, besicilik, sütçülük). Bu müesseselerin millî şartlar altında idaresi lâzımdır.

4- Şeker maliyeti, fiyat kontrolleri mes'elelerinin ecnebilerle halli müşkilât kesebeder.

5- Şeker sanayiine yükeek himaye ve muafiyetler bahşedilmiştir. Bundan ecnebilerin istifadesi muvafık olmiyacaktır.

Eskişehir'de rakip olacak tesisten Uşak fabrikasının zararları:

2- 1- Pancar istihsalinde rekabet, kurak mevsimde her iki fabrika

Bu sahada rekabet memleket için faideli ise galebeye çalışırım.
Hürmet ve tazimatımı takdim eylerim Efendim.

6.3.77 774 X

Usak Pekar fabrikas
Rengas -2

İmalathanesi, Ethem Gazoz İmalathanesi, Afyon Gazoz İmalathanesi, Muhtelif Araba İmalathanesi, Dökümhaneler, Demirhaneler, Zirai Aletler Tamirhaneleri, Lületaş İmal başlı başına yalnız bir ziraat mıntıkası değil aynı zamanda bir küçük ve büyük endüstri sahasıdır⁴⁴¹.

Eskişehir şeker fabrikası

1930-1931 döneminde Eskişehir'deki küçük çaplı sanayi işletmeleri (Fabrikalar), bulundukları yer, sahipleri, kullanılan elektrik motorlarının güçleri ve çalışan işçi sayıları şu şekildedir:

- 1- Un Fabrikası (Sıcak sular) : Yasin zâde Mehmet Ali ve Süleyman Beyler Fabrika, 125, 75, 20 beygirlik üç motor mevcut. Çalışan sayısı: 25.
- 2- Tahan (Tahin) Fabrikası (Banka Sokağı): Sefilizâde Ahmet Efendi 15 beygirlik iki elektrik motru. Çalışan sayısı: 6.
- 3- Tahan, Helva, Şeker Fabrikası (Garipler Mezarlığı Civarı): Şekerci Hacı Mahir ve Kamil Biraderler. 16 beygirlik mazot motoru. Çalışan sayısı: 10.
- 4- Gümölcineli Un Fabrikası (İstasyon Caddesi): Gümölcineli Mehmet ve Ahmet Biraderler. 75 ve 47 beygirlik gazojen motoru. Çalışan sayısı: 17.
- 5- Evkaf Değirmeni: Çıkılızâde Hasan ve Mahdumu Ahmet 30 beygirlik su tribünü. Çalışan sayısı: 10.
- 6- Un Fabrikası (Sivrihisar Caddesi): Recep Hulusi ve Mahdumu Eşref 45 beygirlik gazojen motru. Çalışan sayısı: 12.
- 7- Kara Değirmen (Sıcak sular Civarı): Hasan Beyzâde Cevat Bey 15 beygirlik su tribnü. Çalışan sayısı: 5.
- 8- Kara Değirmen (Sıcak sular): Hacı Akif oğlu Hüseyin 10 beygirlik gazojen motoru. Çalışan sayısı: 3.

⁴⁴¹ Çelikkanat, a.g.e., s. 215.

- 9- Kara Değirmen (Harman yeri): Hacı Vefazâde Ahmet Latif Efendi 20 beygirlik elektrik motoru.
- 10- Yün Tarama İplik Fabrikası (Gazhane Caddesi): Hacı Hakkı Efendi 16 Beygirlik gazojen motor. Çalışan sayısı: 8.
- 11- Kereste Fabrikası ve Kara Değirmen (Bozan Karyesinde): Azizim Kara Ahmet Efendi 25 beygir kuvvetinde buhar makinesi. Çalışan sayısı: 25.
- 12- Doğrama ve Mobilya Fabrikası (Bağlar Caddesi): Hızır Mehmet-Mühendis Vahit Bey 30 beygir kuvvetinde elektrik motoru. Çalışan sayısı: 25.
- 13- Doğrama Fabrikası (Tuz Pazarı): Mehmet ve Rüstem Biraderler 20 beygir kuvvetinde 3 elektrik motoru. Çalışan sayısı: 10.
- 14- Müskirat (Sarhoşluk veren şeyler) Fabrikası (Sıcak sular): Yusuf Cemal Efendiler.
- 15- Elektrik Komandit Şirketi Şehir Elektrik Santrali (Kavak altı): 200 beygirlik iki, 300 beygirlik bir adet mazot motoru.
- 16- Marsilya Kiremit ve Tuğla Fabrikası Limidet Şirketi (İstasyon): Sermayesi 100.000 TL. 75 beygir kuvvetinde iki elektrik motoru. Çalışan sayısı: 50.
- 17- Kurt Sait Marsilya Kiremit Fabrikası (Çukurhisar Caddesi): Kurt Sait 36 beygir kuvvetinde üç elektrik motoru. Çalışan sayısı: 15.

1927 yılına değin yurt dışından satın alınan “marsilya” tipi kiremit, böylece Türkiye’de ilk kez Eskişehir’de üretilmeye başlanmıştır. Duyun-u Umumiye döneminde Osmanlı İmparatorluğu’nun dış borçlarına karşılık el konulan ormanlardan kesilen ağaçların ihracat için hazırlandığı eski kereste fabrikası da Eskişehir’de işletilmiştir⁴⁴².

3. Eskişehir Elektrik Şirketi⁴⁴³

Osmanlı Devleti’nde ilk sokak aydınlatması 1847 yılında İstanbul’da kandillerle yapılmaya başlanmıştır. Daha sonra petrol lambaları, havagazı ve en son olarak da elektrikli sokak aydınlatması yapılmıştır. İlk modern aydınlatma tesisi, 1853 yılında İstanbul’da kurulan Dolmabahçe Gazhanesi’dir. Daha sonra İstanbul’un başka yerlerinde ve diğer kentlerde de gazhaneler inşa edilmiştir⁴⁴⁴.

Eskişehir’de elektrik üretimi ilk kez 1894’te Almanlarca kurulan Devlet Demiryolları Cer Atölyesi’nde gerçekleşmiş ancak burada üretilen elektrik yalnızca elde edildiği işletmede kullanılmıştır⁴⁴⁵.

Osmanlı Devleti’nde kentlerin elektrifikasyonu 20. yy başlarında yapılmaya başlanmıştır. İlk elektrik tesisi, 1902 yılında Tarsus’ta inşa edilmiştir. Başkent İstanbul’un elektrifikasyonu ise 1914’de yapılmıştır.

Eskişehir’in elektrik imtiyazı, 1919 yılında Eskişehir Belediyesi’ne verilmiştir. İmtiyaz koşulları gereği elektrik tesisatı, yaklaşık 3 yıl 3 ayda inşa edilmesi gerekiyordu. Fakat Eskişehir Belediyesi, imtiyazı devretmek istemesinden ve şehrin savaşıardan dolayı tahribata uğraması nedeniyle bu süreyi uzattırılmıştır⁴⁴⁶.

⁴⁴² Mustafa Bozdemir, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Endüstriyel Mirasımız*, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 2011, s. 38.

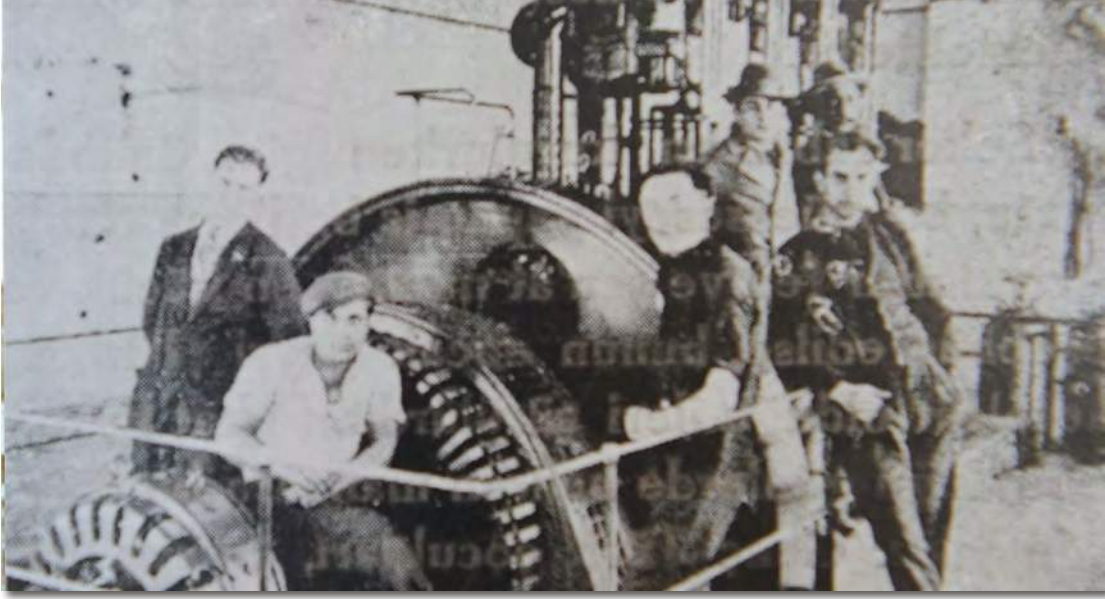
⁴⁴³ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ozan Arslan, *Eskişehir’in Elektrifikasyon Tarihi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Danışman Doç. Dr. Zafer Koylu-Prof. Dr. Şerife Yorulmaz), Mersin 2014.

⁴⁴⁴ Arslan, a.g.t., s. V.

⁴⁴⁵ “Eskişehir”, *Yurt Ansiklopedisi*, c. IV, İstanbul: Anadolu Yayıncılık, 1981, s. 2872.

⁴⁴⁶ Arslan, a.g.t., s. V.

Cumhuriyet ile birlikte yurttan sanayi alanı daha da gelişmiş ve böylece elektriğe olan ihtiyaç da artmıştır. Cumhuriyetin ilanı sırasında (1923) Türkiye’de yalnız üç şehrin İstanbul, Adapazarı ve Tarsus elektrikten yararlanmakta olduğu düşünülecek olursa Türkiye’de elektriğin tamamen Cumhuriyet devrinin eseri olduğu anlaşılır. Cumhuriyetin ilanı yıllarında üç şehirde üretilen elektrik miktarı 50 milyon kilovat/saat’i ancak bulunuyordu ve bu enerjiden Türkiye nüfusunun ancak yüzde 6’sı yararlanabiliyordu⁴⁴⁷.

Eskişehir elektrik şirketi

Eskişehir’in elektrifikasyonu için 1924 yılı içerisinde plan ve projeler hazırlanmıştır. Fakat bu plan ve projeler, iptal edilip daha sonra yeni plan ve projeler hazırlanmıştır. Yapılan çalışmalar sonucunda kentin elektrik tesisi, 1927 yılında kurulmuştur. Merkez ilçenin gereksinimi olan elektriğin üretimi ilk kez 1928’de imtiyazlı bir yabancı şirketçe gerçekleştirilmiştir. Söz konusu şirket buharla çalışan 350 BG’lik bir jeneratörle kente elektrik vermeye başlamıştır. Bu ilk ünite 1936’ya değin kentin gereksinimi karşılamıştır. 1936’da 300 BG’lik bir jeneratör daha devreye sokulmuştur⁴⁴⁸. Hususi idare Belediye ve Borla biraderlerin iştiraki ile 1927 senesinde kurulan elektrik komandit şirketi şehrin tenvirini üzerine almış ve şirket bu iki müesseseye inhisar etmiştir⁴⁴⁹.

Elektrik şirketi faaliyetine 1944’e kadar devam edip daha sonra şirketi 546.000TL’ye Eskişehir Belediyesi’ne devretmiştir. Belediye şehrin elektrik ihtiyacı arttıkça yeni jeneratörlerle bu eksikliği kapatmaya çalışmıştır. Eskişehir’de bir de elektrik fabrikası kurulur ve bu fabrika şehrin sokaklarının aydınlatılması, sinemalar ve sanayi kurumlarının elektrik ihtiyacı için çalışmıştır. Ancak elektrik şirketi de şehrin elektrik ihtiyacının önemli bir kısmını karşılamaya devam etmiştir. Kurulan şirket zamanın

⁴⁴⁷ Pars Tuğlacı, *Çağdaş Türkiye*, c. II, İstanbul: Cem Yayınevi, 1989, s. 789. (Bknz. Ek 19).

⁴⁴⁸ "Eskişehir" *Yurt Ansiklopedisi*, a.g.m., s. 2872.

⁴⁴⁹ Yersel, "Eskişehir Elektrik Şirketi," *Eskişehir Halkevi Dergisi*, 29 Ekim 1933, S.13, s. 111.

Eskişehir'in elektirikle aydınlatma projesi

ihtiyaçlarıyla doğru orantılı olarak gelişmiş ve daha iyi hizmet verebilmek için çalışmalarına sürdürmüştür. Şirketin yaptığı çalışmalar Sakarya Gazetesi'nde şöyle yer almıştır: Elektrik şirketinin komandit şirket olmaktan çıkıp anonim olacağı belirtilerek Şirket meclis idaresi azası Kenan Bey bu hususta tetkikler yapmakta ve anonim şirketler kanununa göre bir nizamname hazırlamaktadır. Şirketin şimdilik on bin liralık hisse senedi çıkaracağı belirtilmiştir⁴⁵⁰.

1950'lerin sonlarına doğru ise elektrik ihtiyacı termik ve hidroelektrik santrallerden sağlanmaya başlanmıştır. Bu santraller, Çatalağazı, Tunçbilek, Soma termik santralleri ve Sarıyer, Hirfanlı, Demirköprü, Kemer, Göksu hidroelektrik santralleridir. 1973'te Sakarya Irmağı üzerine Gökçekaya hidroelektrik sant-rali kurulmuş ve buradan elde edilen enerjiden Eskişehir de yararlanmıştır.

D. HAYVANCILIK

İlk çağlardan bu yana hayvansal gıdaya muhtaç olan insan, önce hayvanları avlayarak, sonra evcilleştirerek besin ihtiyacını karşılamıştır. Hayvansal gıdaya bilimsel açıdan yaklaştığımızda ise prote-inlerin vücut yapılanması ve işlevleri için ne kadar önemli olduğunu görülür. Protein, Yunancada (birinci derece önemli) anlamına gelme proteios kelimesinin karşılığı olarak kullanılmaktadır. Şu halde besin-lerimiz arasında birinci yeri proteinler alır. Gene proteinlerde bitkisel ve hayvansal olmak üzere ayrı değerler taşır.

Hayvansal proteinlerde hayatımız için ve zeka yönünden lüzumlu olan ve insan bünyesinde ya-pılamayan 8 tane exogen amino asidi bulunmaktadır. Bitkisel proteinlerde bu exogen amino asitler-den ancak bir veya birkaçı bulunabilir⁴⁵¹. İnsanın hayatını sağlıklı bir şekilde devam ettirebilmesinde bu denli büyük rol oynayan hayvansal gıdanın bir de Türkiye açısından önemine bakmak gerekir. Türk ekonomisinde hayvancılığın yeri çok büyüktür. Birçok memleket parçalarında büyük halk ve köylü yı-ğınlarının en mühim geçim vasıtası hayvancılıktır. Köy iktisadının en önemli kısmını da hayvancılık teşkil eder. Büyük ölçüde dış pazar için üretim yapan memleket parçalarında bile merkezden çevreye doğru gidilince daha ziyade hububat ziraati ve hayvancılıkla uğraşan köy mıntkalarına girilir ve bu bölgelerde hayvan köylünün en mühim gelir kaynağını teşkil eder⁴⁵².

Hayvancılık bir ölçüde coğrafi şartların yönlendirmesi sebebiyle ya da konar-göçer yaşam tarzı nedeniyle de yapılan ekonomik bir faaliyetdir. Şartların zorlamasının haricinde tarım yapılan her yer-de hayvancılık az çok işin içine girmektedir. Başta tarlanın sürülmesi ve yük taşımacılığı için gerekli olmasının yanı sıra gübre sağlamak, sütünden, etinden, derisinden, yumurtasından ve balından yarar-lanmak, son olarak da hayvan satışı amacıyla da sürdürülen bir ekonomik uğraştır. Ne var ki, bizdeki mera ve çayırların verimi geniş ölçüde iklime tabi olmakta ve ot örtüsü yıldan yıla büyük değişmelere sahne olmaktadır. Bu sebeple bizdeki geniş otlakların zengin olduğu söylenemez. Üstelik tabii şartlarımız, at, sığır gibi büyükbaş hayvanlardan ziyade, koyun, keçi gibi küçükbaş hayvan beslemeye daha elverişli-dir⁴⁵³. Büyükbaş hayvan yetiştirmenin zorluğu ve yetişen hayvanların güçsüzlüğü sebebiyle Avrupa'dan getirilen makineler dahi hemen kullanılamamıştır. Ahır hayvancılığının haricinde kümes hayvancılığı ve arıcılık da önemli sektörlerinden biridir. Yumurta, bal çeşitleri, polen ve kümes hayvanlarının satışı da kar getirir. Tarımla birlikte hayvancılığın yurt için önemini bilen Atatürk, Eskişehir-İzmit konuşmalarında konu hakkındaki görüşlerini halk ile paylaşmış ve şöyle demiştir: Bir de hayvanat meselesi pek mühimdir.

⁴⁵⁰ "Eskişehir Elektrik Şirketi Anonim Oluyor", *Sakarya*, 7 Ağustos 1934, S. 434, s. 1.

⁴⁵¹ Tekin Büyüktoku, "Beslenmemizde Hayvancılık", *Hayvan ve Hayvancılık Dergisi*, Ekim 1963, s. 9.

⁴⁵² Selahattin Batu, "Türkiye'de Hayvancılık", *Türk Coğrafya Dergisi*, Ankara, 1943, s. 2.

⁴⁵³ Cillov, a.g.e., c. I, 1971, s. 352.

Düşman hayvanattan bir kısmını beraberinde alıp götürmüştür. Bilahere hükümet-i merkeziyece livamıza mühim miktarda hayvan verildi⁴⁵⁴. Bu sözler zaten zayıf olan hayvancılığın düşman zayıyatı ile daha da zor bir duruma geldiğini açıklamıştır.

Hayvan miktarındaki asıl durumu daha iyi anlamak için aşağıdaki tabloyu incelemek yeterli olacaktır⁴⁵⁵.

Hayvan Cinsi	Savaş Başında	Savaş Sonunda	Yitik Sayısı
At	1.050.580	630.000	420.580
Katır	144.600	85.000	59.600
Eşek	1.373.700	825.000	548.700
Deve	314.000	95.000	219.000
Sığır	6.938.306	4.118.000	2.820.306

Türkiye’nin genel manada hayvancılığı bu şekildeyken, Anadolu’nun göbeğinde yer alan Eskişehir’de de durum çok farklı değildir. Hayvancılık konusunda Eskişehir aslında iklimi ve bitki örtüsü açısından oldukça elverişli bir yapıya sahiptir. Coğrafi açıdan genel itibarıyla düzlük alanlara sahip olması hayvan yetiştirmeye önemli katkı sağlamaktadır. Hayvancılık yapılmasının nedeni kurak bölgede çiftçinin toprağını bir yıl dinlenmeye bırakmasıdır. Osmanlı Döneminde 19.yy’ dan 20. yy. başlarına kadar

Hayvan pazarı

⁴⁵⁴ İnan, a.g.e., s. 30.

⁴⁵⁵ Alptekin Müderrisoğlu, *Cumhuriyetin Kurulduğu Yıl Türkiye Ekonomisi*, İstanbul: Denizbank Yayınları, 2007, s. 103.

Eskişehir’de büyük ve küçük hayvancılığa oldukça önem verilmiştir.Eskişehir’in bu gün merkez mahalleri olan Paşa, Orta Akçaoğlan, Karapınar mahallerinde sığır, camış, malak gibi büyükbaş hayvanlarla keçi, koyun, erkek, kuzu, oğlak gibi küçükbaş hayvan sürüleri mevcuttur⁴⁵⁶. Ancak, Osmanlı Devleti henüz yıkılmamışken ardı arkası kesilmeyen savaşlar sebebiyle, ki bunlar içinde en önemlileri I. Dünya Savaşı ve sonrasında yaşanan Kurtuluş Savaşıdır⁴⁵⁷, hayvancılık büyük darbe almıştır. Savaşlar nedeniyle düşmanlar tarafından hayvanların kaçırılması ya da öldürülmesinin yanı sıra salgın hastalıklara karşı çaresiz kalınması ve ilaçla serum temin edilememesi gibi sebepler de hayvancılığı zora sokmuştur. Bu süreçte alınan Ağnam vergiside köylüyü ek zorluklar yaşatmıştır. Yaşananlar Eskişehir’de ki hayvancılığı neredeyse bitme noktasına getirmiştir. Cumhuriyet rejimi ile birlikte ise hayvancılık konusuna ağırlık verilip çalışmalara başlanmış, hayvan ırkları ıslah edilmiş, salgın hastalıklara karşı önlem alınmış, hayvancılıkla uğraşanlar bilinçlendirilmiştir.

Mustafa Kemal Atatürk’ün Eskişehir ziyaretinde Maarif Müdürü ve Baytar Müdürü ile bölge hayvancılığı hakkındaki konuşmalarında özellikle şu konulara vurgu yapılmıştır: Savaşların ardından azalan hayvan miktarının yanı sıra bir de hastalıklar dolayısıyla kaybedilenler olmuş bu da hayvancılığı tehdit etmiştir. En çok yaşanan hayvan hastalıklarının başında da veba gelmektedir ve bu rahatsızlığın önüne geçebilmek için hayvanlar önce karantinaya alınarak sağlıklı olanlardan uzaklaştırılır sonra da serum tedavisiyle iyileştirilmeye başlanır ki bu bilgileri Mustafa Kemal, Baytar Müdürü’nün konuşmalarından öğrenmekteyiz. Elde bulunan hayvanların et, süt ve güç yönünden yeterli düzeyde olmaması üzerine damızlık hayvanlar yardımıyla daha verimli bir hayvancılık yapılacağı belirtilmiştir. Ayrıca, Hayvanatın tezyit ve teksiri için Meclis-i İdare’ye damızlık hayvanatın tedariki hususu yazılmıştır. 3-4 köyü bir mıntıka addederek hayvanatı ıslah edileceği söylenmiştir⁴⁵⁸. Yapılması planlanan ıslah için tanesi 110 liradan 50-60 kadar hayvan getirilmesi ile ancak 6 yılda istenilen verimin alınabileceği aktarılmıştır.

1. Çifteler Harası

Eskişehir geniş toprakları üzerinde hayvan yetiştirmeye uygun bir coğrafik konuma sahiptir. Bu özelliğinden dolayı bölge besi hayvancılığının dışında, yük ve yolcu taşımacılığı ile savaşta kullanılmak üzere at yetiştiriciliğine de müsaittir. Hayvancılığa elverişli konumu sayesinde bölge geçmişten beri önemli bir merkez olmuştur: “Sultanönü Sancağı ve Germiyan beyliğinin topraklarında, Selçuklu Devleti zamanından beri cins atlar yetiştiriliyordu. Müsellem teşkilatı kurulurken Sultanönü sancağında geniş çayırarın bulunduğu yerlere yakın olan çiftlikler tay yetiştirmek üzere teşkilatlandırıldılar. Ali Çelebi tarafından yapılan çalışmada taycı ocakları İnönü merkez olmak üzere 122 ocakta toplandı. Askeri sınıftan sayılan taycılar tay yetiştirmek konusunda ihtisaslaşmış bir cemaatti. Aralarında hayvan hastalıklarında uzman olanlar dahi bulunuyordu”⁴⁵⁹.

Ancak Selçuklulardan sonra yeni bir yapılaşmaya gidildiği bilgilerine kaynaklarda rastlanır. Buna göre, Osmanlı zamanında bölgenin önde gelen zengin ailelerinden bir olan Kumarcı lakaplı şahsın geniş arazisi üzerinde at yetiştirdiği bilgileri de yer alır. II. Mahmut zamanında, verilen emirlere itaat etmediğinden ve bu civardan geçmekte olan orduya lazım gelen iâşe ve yardımı yapmadığından zamanın

⁴⁵⁶ Güneş - Yakut, a.g.e., s. 69-75.

⁴⁵⁷ 7-8 Ağustos 1921’de yayınlanan Tekalif-i Milliye Emirleri’nin küçük çaplı 2. İnönü Muharebesi Sürecinde Eskişehir ve Kütahya’ da uygulanmıştır. İcra Vekilleri Heyeti’ nin 28 Mart 337 / 28 Mart 1921 tarihli kararıyla Eskişehir ve Kütahya’ da gerek mülteciye gerek ahaliye ait; Buğday, arpa, un, ot, saman, davar vesaireye tekalihi harbiye suretiyle el konulmuştur. BCA. 030.18.01.01.3.16.11.

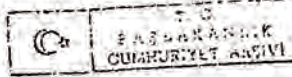
⁴⁵⁸ İnan, a.g.e., s. 14.

⁴⁵⁹ Doğru, a.g.e., s. 159.

T. C.
Ziraat Vekâleti
Baytar U. Müdurlüğü

U. № S.5.

H. № 24

Yüksek Başvekâlete

Orta anadolu kalkınması ve tirakya atlarının çok kısa bir zamanda onarılması devletin Yüksek programları meyanına dahil olmuş -- bulunmaktadır.

Aielumum memleket hayvanları arasında Tirakya bölgesi at-
larıda adetçe azalmış ve evsafça bozulmuş olup her hangi tarihi bir --
anda ordunun ihtiyacına cevap veremeyecek bir halde bulunmakta olduğu
ndan işbu mntaka atlarının acil bir surette ıslahına ve bölgede esa-
sli bir surette faaliyette bulunulmasına kat'i bir zaruret bulunmakta
dır. ancak bütün bu mesai ve faaliyetin merkezi sıkleti muhtaç bulu-
nan damızlıkların temin ve tedariki teşkil etmekte olduğundan hararla
rımızın damızlık At kadrolarının tezyidi elzem görülmektedir. Bu yön-
de çifteler harası gerek tirakya ve gerekse Orta Anadolu için bir
faaliyet merkezi olacağından temin olunan ve Hara Bütçesine ilave
olunan 20 bin lira kadar bir para ile Macaristandan alırların yolu
ile ve orada halen mübayaada bulunan heyjetimiz vasıtasile Arap ;
Yarımarap, Lipiza Nanius aygır ve kısıraklarının alınması faydeli
bulunmuş olduğundan 20 bin lira ile sözü geçen işbu damızlık
aygır ve kısırakların Macaristandan alırların yolu ile ve 2490 sayılı
kanunun 46 ıncı maddesinin O ve P fıkralarına tevfikeyen satın alınma-
ları için gereken icra vekillirihayjetin kararının alınmasına yük-
sek müsaadelerini saygı ile istirham ederim .

19/4/1937

21

Holasa : Çifteler Harası bütçe
si tahsisatile Macaristandan
20 bin liralık kadar damız-
lık arap, yarım arap nonius
lipiza aygır ve kısırakları-
nın alırların yolu ile mübaya-
ası için icra vekilleri hey-
eti kararının alınmasına mü-
saadeleri H.

22.4.37
P. VEKİLİ
M. K.

030 10 183 260 7

22.4.37

Ziraat Vekili

Bursa valisi olan Mustafa Paşa kumandasında asker sevki ile kanlı bir muharebe başlamış ve adaya atılan yağlı paçavralarla kulesi tutuşturulmuş ve kendisi yakalanarak 60 yaşında olduğu halde idam edilmiştir. (1815) Rivayet olunduğuna göre Kumarcı Hergelesi namıyla yâd edilen 2000'i mütecaviz sığır ve 1000'i mütecaviz beygiri, 20000 koyunu vardır. Rusya'dan getirdiği damızlıklarla hayvanatın ıslahatına ehemmiyet verdiği hatta sığırlarının mahalli sığırlarına nispetle daha cesim olduğu söylenmektedir. Kumarcı'nın idamını müteakip çiftliğin bütün hayvanları ve geniş arazisi ile birlikte devlete intikal etmiş ve Çifteler Harayı Hümayunu adı ile kurulmuştur. (1815)⁴⁶⁰.

Haranın kuruluş amacı, orduya hayvan yetiştirmek aynı zamanda memleket hayvanatını ıslah edecek müslîh damızlıklar meydana getirmektir. Bu iki çalışma veçhesi modern yetiştiricilikte fevkalade önemi haiz meselelerdir. Hara başlı başına bir ırk yetiştirmeye ve memleket hayvanatını ıslah etmeye muvaffak olamadığı gibi teksir hususunda da çok geri kalmıştır⁴⁶¹.

Gerekli tesisat ve teknik donanım için yeterli ödenek alamayan haranın bir de konjonktürel nedenlerle sahihsizliğe itilmesi çöküntüyü arttırmıştır. 1910 yılında Çifteler Harasının kapatılması kararlaştırılmıştır⁴⁶². Düzenli bir işleyiş tutturamayan hara kapatılmış fakat ıslah yoluna gidilmesi düşüncesi yeniden ortaya çıkınca 1914'te tekrar açılmıştır. Birinci dünya Savaşı hayvan sayısının azalmasında önemli bir etken olmuştur. Savaşlar sebebiyle büyük kayıplar yaşayan, hatta mevcut yerinden taşınarak Esenboğa'ya kadar düşman zulmetine uğramamak için gelinmiş, son olarak da 1923 yılında yeniden eski yerinde açılarak faaliyetine devam etmiştir⁴⁶³.

Hayvânât memûrları tarafından üç yüz otuz dört (1918) senesinde köylerde yapılan inceleme sonucunda Eskişehir, Sivrihisar ve Mihaliçcik'daki damızlık hayvan sayıları⁴⁶⁴.

Mevcut Damızlık Hayvan	Eskişehir Adet	Sivrihisar Adet	Mihaliçcik Adet	Toplam Adet
İnek	14,837	5,040	4,320	24,202
Manda	1,135	729	579	2,61
Kısırak	926	305	62	1,483
Aygır	114	55	36	205
Boğa	166	221	74	461
Katır	169	1	60	230
Deve	233	43	11	287
Merkep	4,229	2,889	2,083	9,401
Koyun	165,198	150,172	45,659	361,029
Keçi	5,187	923	1,062	7,181
Tiftik	120,048	96,800	63,636	280,539
Yekûn	290,433	247,959	110,357	648,749

⁴⁶⁰ "Çifteler Harası" Türkiye'de Hayvan ve Hayvancılık Dergisi, , 1965, s. 33.; Hüdavendigar Vilayeti Salnâmesi, 1325, s.316.

⁴⁶¹ Y.a.g.e., s. 34.

⁴⁶² Osman Köksal, "Osmanlı Dönüşüm Sürecinde Bir Devlet Teşebbüsü Olarak Çifteler Hara-yı Hümayunu ve Türk Atçılığına Katkıları", Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Eskişehir: 2010, 11(2), s. 343.

⁴⁶³ "Çifteler Harası", Türkiye'de Hayvan ve Hayvancılık Dergisi, 1965, s. 34.

⁴⁶⁴ A. Ferid, Eskişehir Livası'nın İklim Tabakatü'l Arz, Nüfusu ve Ziraat Nokta-i Nazarından Tedkiki(El yazması), 16 Eylül 1336, s. 55.

Osmanlı’dan Cumhuriyet’e devreden bu yapı geliştirilerek muhafazası sağlanmış ve iyi cins hayvanlar yetiştirilmiştir. Hangi yetiştirme kolunda olursa olsun dikkat edilecek kısımlardan en mühimleri şunlardır: 1-Damızlık seçim işleri. 2- Hayvanların barınma yerleri. 3-Yıllık kaba ve kesif yem ihtiyaçlarının hesaplanması. 4-Çiftlikte kullanılacak elemanlar. 5-Hastalıklara karşı koruyucu tedbirlerin zamanında alınması⁴⁶⁵. Devlet, hayvancılık konusuna eğilmiş ve haralar meydana getirmiştir. Kurulan haralar: Karacabey Harası (Bursa), Çifteler Harası (Eskişehir), Çukurova Harası (Ceyhan), Sultansuyu Harası (Malatya), Konya Harası, Karaköy Harası (Samsun), Altındere Harası (Erciş)⁴⁶⁶. İşte hayvanatımızın neslini ıslah maksadıyla Çifteler’de bir aygır deposu, bir inekhane, bir tiftik ve bir merinos numune ağıllı açmışlar ve ıslahçı olarak saf kan ve yarım kan muhtelif ırklardan aygır ve boz ırktan inekler, saf kan tiftik ve merinoslar getirmişlerdir. Aynı zamanda Fransa’dan 4 baş müslih aygır mubayaa eylemiş ve 157 baş damızlık boğa satın alınarak köylülerimize tevzi edilmiştir⁴⁶⁷. Böylece ıslah edilmiş hayvanlarla ülkenin hayvan nesli düzeltilmeye, verim arttırılmaya çalışılmıştır.

2. At Yetiştirme Çiftliği

Eskişehir’de haranın kurulmasıyla birlikte halka da hayvan sevgisi aşılacak için at çiftliği kurulmuş ve yetiştirilen bu atlarla, at yarışları düzenlenmeye başlanmıştır. At, Türkiye’de en ziyade münakalata (nakil, ulaştırma işleri) şehirlerde ve şehir aralarında araba atı, demiryolu bulunmayan ve yolları iyi olmayan yerlerde uzak mesafeler arasında yük hayvanı olarak kullanılır⁴⁶⁸. At yetiştirilen yerler yalnızca Eskişehir’de değil yurdun çeşitli yerlerinde de vücuda getirilmiştir. Karacabey, Sultansuyu, Çukurova, Altındere, Çifteler, Konya, Karaköy haralarıyla Mercimek Aygır deposu, Çifteler, Konya, Arga, İsanlı, Uzunayla, Ilıca, Urfa, Merkez, Batı Anadolu Karadeniz aygır depoları memleket atıcılığının ıslahı at cinsinin artması için kurulmuştur⁴⁶⁹. ıslah ile verim sağlanmaya çalışılırken en mühim ihtiyaçlardan biri olan sağlık konusunda serum ve aşılar temin edilmiş ve böylece salgın hastalıkların önüne geçilmiştir.

Bu süreçte Çifteler Çiftliğinde yetiştirilen hayvanlar daha sonra Mustafa Kemal Atatürk’ün açtırmış olduğu diğer çiftliklerde de kullanılmış ve buralarda hayvan ıslahı konusunda çalışmalar yapılmıştır. Konu ile ilgili olarak Adıvar, şunları yazar: *Eskişehir’den döndüğüm zaman, Çifteler Çiftliği harasının bizim çiftliğe nakledilmiş olduğunu gördüm. Korkunç derecede azgın atlar ve onlara bakan çok garip kıyafetli bir sürü insanlar vardı*⁴⁷⁰. Böylece Çifteler Çiftliğinin diğer çiftlikler için bir pilot merkez olduğu görülür. Eskişehir’de yalnızca ahır hayvanları yetiştirilmemiş bunun haricinde; kümes hayvanları, arıcılık ve ipekböcekçiliği de yapılmıştır. Yetiştirilen hayvanların ülke yararına ne gibi katkıları olduğunu gözlemlemek üzere 1932 senesinde Ziraat Müsteşarı Atf Bey’in yaptığı geziden birkaç not Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi’ne şu şekilde yansımıştır: Eskişehir, İstanbul ve havalisindeki ziraat vekaleti müesseselerini teftişe gitmiştik. Bu tetkikattan çok iyi intibalarla avdet ediyoruz. Bilhassa Karacabey Harası’nı çok iyi buldum. Burası memleketin çok ihtiyacı olan yeni at neslini yetiştirmekle meşguldür... Mamafih bu hususta vekâlet mümkün olan her türlü teshilatı gösterecektir. Müessese şimdilik kendi kadrosunu ikmal etmekle meşguldür. Bundan sonra muhtelif hayvan ırklarından yetiştireceği yeni tipleri en yakın devlet müessesine ve köylüye tevdi edecektir. Bu suretle bu müessese memleket hayvanlarının ıslahı için musallah vazifesi görmektedir⁴⁷¹.

⁴⁶⁵ M. Ali Kiper, “Hayvancılığın Gelişmesinde Bazı Mühim Noktalar ve Geliştirme Kurumlarının Önemi”, *Türkiye’de Hayvan ve Hayvancılık Dergisi*, 1963, s. 6.

⁴⁶⁶ M. Ali Kiper, “Devlet Haralarının Kuruluş Gayesi ıslah ve Üretim İşlerindeki Roller”, *Türkiye’de Hayvan ve Hayvancılık Dergisi*, 1964, s. 4.

⁴⁶⁷ E.Ş. Yersel, “933 Tarihinden On Sene Evvel ve Sonraki Vilayetimiz hayvanatının Vaziyeti”, *Eskişehir Halkevi Dergisi*, 29 Ekim 1933, S. 13-15, s. 76.

⁴⁶⁸ Selahattin Batu, “Türkiye’de Hayvancılık”, *Türk Coğrafya Dergisi*, S. 1, Türk Coğrafya Kurumu, İstanbul: 1943, s. 3.

⁴⁶⁹ “At ve Atıcılığımız”, *Türkiye’de Hayvan ve Hayvancılık Dergisi*, İstanbul: 1965, s. 25.

⁴⁷⁰ Halide Edip Adıvar, *Ateşten Gömlek*, İstanbul: Can Sanat Yayınları, 2011, s. 164.

⁴⁷¹ *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi*, a.g.m., s. 1.

Atf Bey'in aktardıklarından da anlaşıldığı üzere hayvancılık konusunda yapılan çalışmalar doğrultusunda Türkiye'de hayvan ırkı gelişmiş, verim çoğalmış, hastalıkların önüne geçilebilmiş ve kitlesel üretim yapılabilir düzeye gelinmiştir. Daha sağlıklı ve daha güçlü bir hayvan nesli ile tarım ve elbette hayvancılık alanında daha fazla verim elde edilmeye başlanmıştır.

E. MADENLER

Yer altı kaynakları bir ülkenin en önemli zenginliklerindendir ve bu kaynakların asıl önemli yönü ekonomik değerinin olmasıdır. Anadolu'ya hâkim olan uygarlıklar bu coğrafyanın yer altı zenginliklerini kendilerince kullanmışlardır. Tarih öncesi devirlere kadar uzanan geçmişle Anadolu, her karış toprağında yaşanmışlıkların izlerini taşımaktadır. Taş Devri'nin ardından yavaş yavaş madenlerle tanışan topluluklar bu coğrafyada kalıcı yurtlar edinmişlerdir. Anadolu'dan çıkan bakır, tunç, kurşun, altın ve gümüş maden devirlerinin aranan ve talep edilen cevherleri olmuştur. Anadolu'nun maden yatakları bakımından çok zengin oluşu tarih boyunca buraya yerleşen insanların madenlere kolayca ulaşmasını sağlamıştır⁴⁷². Türkler de Anadolu'ya yerleşmeleriyle birlikte kendilerinden öncekiler gibi maden rezervlerinden faydalanmışlardır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde devlet daha çok altın, gümüş, bakır, demir gibi madenlerin kullanımı önemsenmiş ve bu madenlerin var oldukları yerden başka bir yerde aranması ya da yer altında başka ne çeşit madenlerin olduğu konularına eğilmemiştir. Maden serveti çok zengin olan memleketimizde madencilik hem geç başlamış hem de hiçbir zaman büyük ölçüde bir gelişme gösterememiştir. Pek eski bir mazisi olan Ergani bakır madeni istisna edilirse diğer madenlerimiz XIX. asırda keşfedilmiş ve işletmeye açılmıştır. Nitekim Borasitin Bandırma'da keşfi 1815'te işletilmesi ise 1865'te, Zonguldak'ta kömürün keşfi 1829'da işletilmesi 1848'de, kromun keşfi ve işletilmesi ise 1848'de olmuştur⁴⁷³. 1858 yılından önce "maadin nazır ve müdürlükleri" aracılığıyla emaneten işletilir ya da "mukataa usulüyle mültezimlere ihale edilirdi"⁴⁷⁴. Madenlerin büyük ekseriyeti yabancı sermayenin elindeydi.

Devletçe emaneten idare olunan Ergani Bakır madeni ile Bulgar (Bolkandağ) ve Gümüşhacıköy gibi madenler dışında milli sermaye ile teşekkül eden ve az çok iktisadi bir kıymeti haiz bulunan şirketler arasında Zonguldak'taki Sarıcılar şirketiyle Kozlu kömür O.A.Ş. zikredilebilirse de kısa bir zamanda bunlara da ecnebi sermayesi nüfuz ederek hakim olmuştur⁴⁷⁵.

Cumhuriyet ile yeraltı zenginliklerinin değerlendirilmesi açısından çeşitli girişimler yapılmıştır. İlimli bir devletçilik rejimi çerçevesinde hazırlanarak uygulamaya konan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile imalat sanayii ve madencilik sektörlerinde önemli kamu iktisadi teşekküllerinin kurulması hedef alınarak bu hedef gerçekleştirilmiştir. Madencilik alanında en çok demir cevheri, kömür, bakır ve krom çıkarılması, imalat sanayiinde ise en büyük ölçüde dokuma, bunun yanında kâğıt ve cam geliştirilmiştir. Dış finansman ihtiyacının karşılanmasında en büyük katkı o dönemdeki S.S.C.B.'den gelmiştir. S.S.C.B.'den başka Almanya ve İngiltere'nin de katkıları olmuştur. 1933-1939 yılları arasında madencilik üretimi yaklaşık %58, imalat sanayi %63, toplam sanayi sektörü yine yaklaşık %63 bir artış kaydetmiştir⁴⁷⁶. Ülke ekonomisinin bu çok önemli ve ileriye dönük sorunu 1935'te kurulan iki büyük teknik kuruluş ile bir hal çaresine bağlanmıştır. Bunlar M.T.A.⁴⁷⁷ (1983'e kadar adı, Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü idi)

⁴⁷² Alaaddin Vural, *Anadolu Madenciliğine İlk Adımlar*, Ankara: M.T.A. Yayınları, 2009, s. 1.

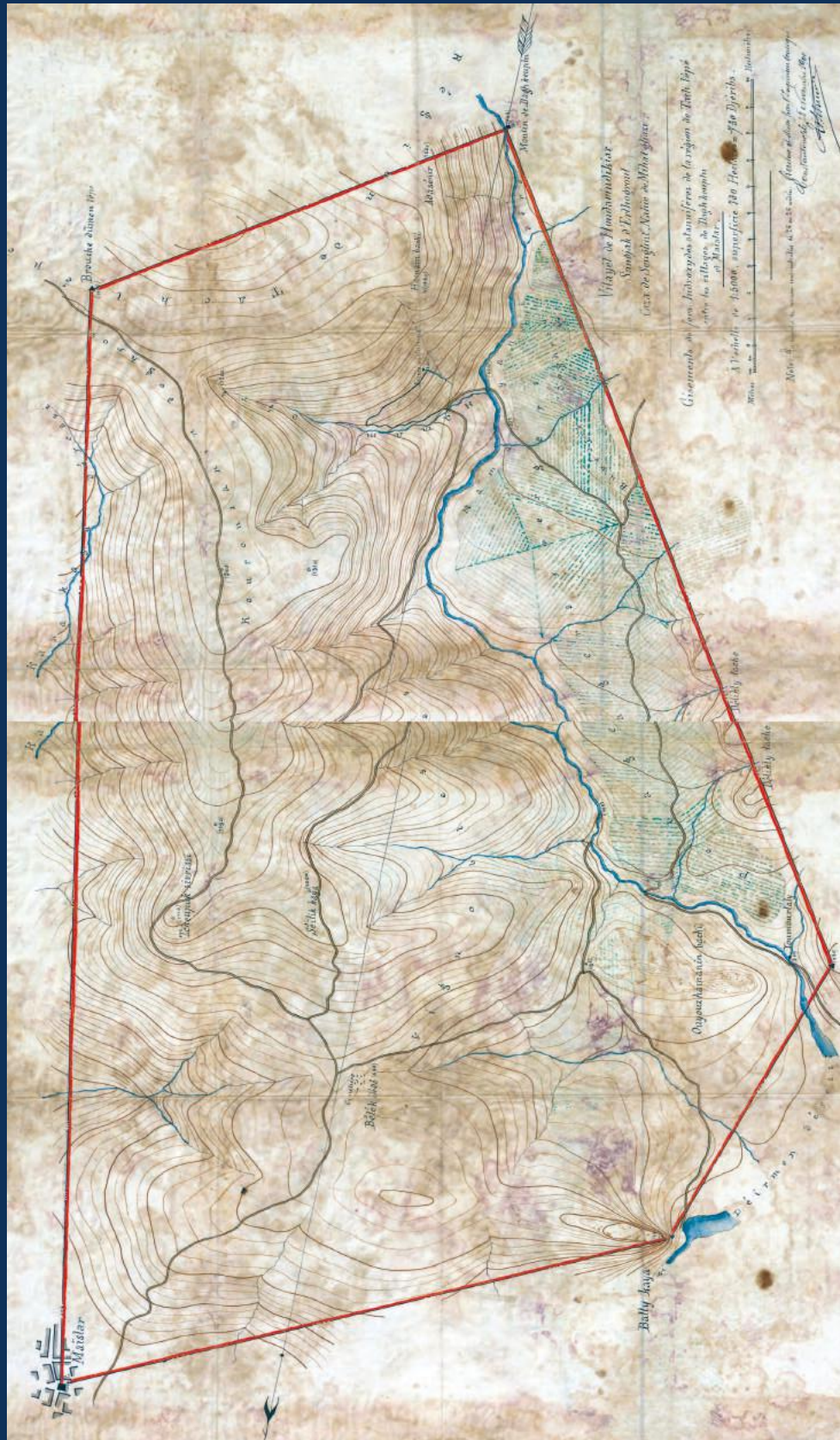
⁴⁷³ Eldem, a.g.e., s. 91.

⁴⁷⁴ Ateş, a.g.e., s. 41.

⁴⁷⁵ Eldem, a.g.e., s. 95.

⁴⁷⁶ Mükerrerem Hiç, *Atatürk ve Cumhuriyet Dönemi Türkiye*, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, Ankara: 1981, s. 139.

⁴⁷⁷ MTA'nın Kuruluş kanunu için bkz. *Düştur*, 3. Tertip - c.16, Ankara: Başvekalet Matbaası 1935, s. 1507-1513.

Eskişehir Hydroxide Madeni Haritası

ve ETİBANK (14 Haziran 1935) kuruluşlarıdır⁴⁷⁸. 1935 yılında ETİBANK, M.T.A.'nın finans edilmesi amacıyla kurulmuştur. Devlet bu tarihte ilk defa faiz oranlarını belirlemeye, Milli geliri hesaplamaya (1935), destekleme alımları yapmaya (1932) başlamıştır⁴⁷⁹.

1. Lületaş ve Diğer Madenler

Anadolu'nun birçok bölgesinde olduğu gibi Eskişehir de, zengin maden kaynakları olan illerden biridir. Bölgede altın, krom ve magnezyum rezervlerinin olduğu M.T.A.'nın yapmış olduğu çalışmalar sonucu ortaya çıkmıştır. Bölge endüstriyel hammaddeler açısından da oldukça önemli yatlara sahip olup, bunlar başta bor ve manyezit olmak üzere, sepiyolit, mermer, kaolen, perlit, mika ve kum-çakıl olarak sayılabilir⁴⁸⁰. İldeki diğer madenler arasında Lületaşının ayrı bir önemi vardır. "Eskişehir taşı" adıyla da bilinen ve kimyasal adı "serpolit" olan Lületaş dünyada ve ülkemizde yalnızca Eskişehir'de bulunmaktadır.

Kıyılmış tütün içmek için kullanılan tütün içme çubuğu veya nargilenin ucundaki boşluğa, lüle denir. Aslında bu kayaç, çok hafif olması nedeniyle denizköpüğü diye işletilip ihraç ediliyordu⁴⁸¹. Lületaşından yalnızca sigara içmek için ağızlık yapılmaz, aynı zamanda biblo, süs eşyaları, takılar, tespih, anahtarlık, ev gereçleri gibi pek çok alanda faydalanılabilir.

Lületaş Ustaları

⁴⁷⁸ ETİBANK Kuruluş kanunu için bkz. *Düştur*, 3.Tertip - c.16 s.1514-1518;Doğanay, a.g.e. s 26.

⁴⁷⁹ Çoban, a.g.e., s. 16.

⁴⁸⁰ *Türkiye Yer altı Kaynakları*, Ankara: MTA Genel Müdürlüğü Yayınları, 1977, s. 248.

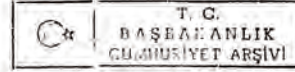
⁴⁸¹ Doğanay, a.g.e., s. 351.

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR MÜDÜRLÜĞÜ

Karar sayın
2

5617

Kararname

Merkezi Eskişehir olmak üzere elli sene müddet ve beşyüz Türk lirası sermaye ile teşkiline başlanan (Eskişehir Lületaşçı çıkarıcılar ve işleyiciler kooperatifi)nin İktisad Vekâletinden gönderilecek esas mukavelename lâyihası İcra Vekilleri Heyetince 25/II/936 da tetkik edilerek ilişik mukavelenamenin tasdiki onanmıştır .

25/II/936

REİSİCÜMHUR

K. Atatürk

Bş. V.

[Signature]

Ad. V.

[Signature]

M. M. V.

[Signature]

Da. V.

[Signature]

Ha. V.

[Signature]

Ma. V.

[Signature]

Mf. V.

[Signature]

Na. V.

[Signature]

İk. V.

[Signature]

S. İ. M. V.

[Signature]

G. İ. V.

[Signature]

Zr. V.

[Signature]

080 10 01 02 16 30 14

Eskişehir Lületaşçı Çıkarıcılar ve İşleyiciler Kooperatifi

Lületaşı'nın tarihçesiyle ilgili olarak kaynaklardaki bilgiler çeşitlidir. En eski tarihi 1173'de Ön Asya seyahatinde Anadolu'ya da uğrayan Ali Bin Ebu Bekir El-Herevi vermiştir. Herevi eserinde, "...Eskişehir Sultan Öyüğü yahut Av-garm, yani Ab-ı germ ismiyle daha Selçuklular zamanında maruf olmuş, islam ülkelerinin bir köşesinde, küffar sınırında bir acayip şehir" diyerek burada işletilmekte olan lületaşından ve buradaki ılıcadan söz eder. Eserde böyle bir konudan söz edildiğine göre yörede yaşayan insanlar lületaşını işletiyor ve kullanıyorlardı⁴⁸².

Osmanlı Devleti zamanından başlayarak işlenip ihraç edilen lületaşı, öncelikle topraktan çıkarıldığı için yıkanır, suyla buluşunca sabun gibi yumuşak olan taş işlenir ve son olarak kurutulur. Bunlar genellikle iç piyasada alıcı bulurken dış ülkeler ham olarak istemiştir. Kurumuş, hafiflemiş ham taşlar boylarına göre tasnif edilip, "tabut" adı verilen sandıklarla on binlerce lületaşı; Eskişehir, İznik, İstanbul, Sofya, Belgrad, Budapeşte, Viyana güzergâhında, yaklaşık 300 yıl işleyecek bir "Lületaşı Yolu" oluşturmuştur⁴⁸³.

Eskişehir sanayisini geliştirmek adına kurulmuş olan Eskişehir Milli Ticaret ve Sanayi Anonim Şirketi⁴⁸⁴ daha sonra tamamen lületaşı işine yoğunlaşmış 22 Kânunuevvel 1340 (1924) tarihinden itibaren Eskişehir Lületaşı Madeni Anonim Şirketi adı altında faaliyete başlamıştır. Şirket özellikle Viyana üzerinden dünyanın birçok yerine gönderilen lületaşından dolayı kısa sürede büyümüştür⁴⁸⁵.

Eskişehir'de bolca bulunan ve yurtdışına da satışı yapılan lületaşı İstanbul'da milli sanayi tarafından kurulan sergide sanatkarlarımızdan Ali Osman Bey'e gönderilen mektuplarda rağbet görmediği bildirilmiştir.⁴⁸⁶ Bir diğer habere göre ticarete ahlaklı davranılması gerektiği anlatılarak Eskişehir'e özgü bir maden olan lüle taşı örneği veriliyor. "Malumdur ki Eskişehir lületaşı dünyada bir eşi daha bulunmayan biricik madendir harbi umumiden evvel Amerikaya'da lületaşı sevkiyatı başlamıştır. Evvelce Amerikalılar bu madeni Viyana'dan satın aldıkları halde bilahare doğrudan doğruya Türkiye'den almışlardır⁴⁸⁷."

1934 tarihinde Mıntıka İktisat Müdürlükleri ile beraber maden müdürlükleri de lav edildiği için Eskişehir'deki maden işleri Ticaret Odasına idare ve takip edilmeye başlanmış ve oda bu işler üzerinde Vilayete bağlı olarak hizmet vermiştir⁴⁸⁸. Daha sonra ülke genelinde maden işlerini incelemek takip etmek için bir grup oluşturulmuştur. Anadolu'da bulunan her türlü belli ve belirsiz, bulunmuş ve bulunmamış madenlerimizin miktarını derecesini zenginliğini araştırıp aydınlatacak olan bu grup ekonomi bakanı Celal Bayar'ın planladığı yüksek bir teşebbüsün gerçekleşmesine çalışacaktır. Bay Nadir'in şefliği altındaki grup ilk önce vilayetin çevresinde bulunan İnönü, Kütahya, Tavşanlı bölgelerinde sondajlar yapmış ve bu sondaj işlerini Batı Anadolu'ya doğru genişletmişlerdir⁴⁸⁹.

⁴⁸² Cahit Bilim, "Deniz Köpüğü, Lületaşı", Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi Sayı:8 Ankara 1999 s.91.

Lütfü Oğuzcan, "Ak Altını Tanıyalım ve Tanıtalım "Porsuk Eskişehir Halkevi Dergisi yıl:6 Birinci teşrin 1939, Sayı 42, Eskişehir: Güneliş Basım evi, 1939, S. 640 -643; Lütfü Oğuzcan " Lületaşı Ocakları, Halkevi Dergisi, yıl 12 Temmuz 1945 ,Yıl 12, s.15.

⁴⁸³ Eskişehir Valiliği (Çevrimiçi), http://www.eskisehir.gov.tr/sarici/ekitap/luetasi_tr.pdf, 12 Temmuz 2012.

⁴⁸⁴ Şirketin kuruluş ve işleyiş biçimi için bkz.Yakut, *Meşrutiyetten Cumhuriyete*.... a.g.b., s.144.

⁴⁸⁵ Koylu, a.g.m., s. 400.

⁴⁸⁶ "Lületaşı Rağbet Görmedi", *Sakarya*, 31 Temmuz 1934, S. 433, s. 1.

⁴⁸⁷ A. Ziya, "Ticarete Ahlak", *Sakarya*, 30 Birinci Kanun 1932, S. 5, s. 14.

⁴⁸⁸ "Maden İşleri ve Ticaret Odaları", *Sakarya*, 7 Ağustos 1934, S. 434, s. 1.

⁴⁸⁹ "Maden Sondajları", *Sakarya*, 19 Temmuz 1935, S. 481, s. 1.

Eskişehir’deki diğer madenler şunlardır:

Krom, Lületaşından sonra ilde işletmeye başlanan ikinci maden yatağı da kromdur. Özellikle Mihaliççık’ın Kavak köyü yöresinde zengin krom yatakları bulunmaktadır. Bu yataklar 1920’li yıllardan beri işletilmektedir. Türkiye krom madeni açısından oldukça zengin dir ve dünya üzerinde krom zengini ülkeler arasında ilk sıralarda yer alır. Dünya üzerinde her yerde bulunmamasının nedeni kromun oluşumu sırasında geçirilen evrelerdir.

Perlit, Eskişehir’de bulunan bir diğer maden çeşidi ise volkanik kayaç türü olan perlittir. Toplam yurtiçi perlit tüketim potansiyeli, inşaat sektörü esas olmak üzere metalurji, ziraat ve filtre sektörlerindeki tahmini tüketim değerlerinin birleştirilmesi sonucu bulunmuştur⁴⁹⁰. Isı yalıtım malzemesi olarak perlit betonları yük taşıyabilme özellikleriyle binaların ve endüstriyel yapıların hemen her yerinde ekonomik olup neredeyse rakipsiz de sayılabilir⁴⁹¹.

Manyezit, il ekonomisinde önemli yeri olan madenlerden biri de manyezittir. Bu bileşik alüminyumdan daha hafif bir metal verir. Bundan dolayı alaşımları uçak endüstrisinde kullanılır. Metalin di-rençli olması, katıldığı cevhere sertlik kazandırması ve kolay şekillenmesi gibi nedenlerle sanayide geniş bir tüketim alanı bulmuştur⁴⁹². Manyezit yataklarının işletilmesi 1930’lu yıllara kadar uzanmaktadır.

Eskişehir’in Yarımca Bucağı’nın Aközdere Köyü’nün 1,5 km doğusunda yer alan yatakta 100 ton kadar rezerv vardır. Yine Eskişehir’in Sivrihisar İlçesinde Kızılcaviran (Kızılcaören) köyünde Çatak deresinin her iki yanında ve Yakakayı köyünde Asmalı dere boyunca, ayrıca Alpaören köyünde de bu yataklar mevcuttur. Mihaliççık ilçesi Domya köyünün güneydoğusunda ve Yağarslan köyünde de manganez yatakları mevcuttur⁴⁹³.

Bor, Maden yatakları bakımından oldukça zengindir olan Türkiye’de üzerinde durulması gereken en önemli yeraltı kaynaklarından biri de bor madenidir. Bor, çok eski dönemlerden beri bilinen ancak dünyanın yalnızca belirli yerlerinde rezervleri bulunan bir kaynaktır. Bu maden pek çok alanda sertleştirici özelliği ile diğer maddeler ile karıştırılarak kullanılır. Bor ürünleri askeri ve zırhlı araçlar, cam, elektronik ve bilgisayar, kağıt, kauçuk ve plastik, kimya, koruma, makine, nükleer, otomobil, seramik, ilaç ve kozmetik sanayi, enerji, tarım, tekstil, inşaat sektörü, foto ve görüş sistemleri, iletişim araçlarında, tıp alanında kullanılır⁴⁹⁴.

Türkiye’de bor’un tarihçesine bakıldığında 1861 yılında Susurluk-Balıkesir’de 20 yıl süre ile bu madenin işletim hakkı Companiye İndustrella Des Measures adındaki bir Fransız firmasına verilmiştir. 1887 yılında 65 yıllığına bir İngiliz firmasına verilen işletme imtiyazı ile uzun yıllar bor rezervini İngiliz şirketler işlemiştir. Bu süre zarfında var olan yerler haricinde bor araştırılmasının yapılması mümkün olduğunca engellenmeye çalışılmış ve özellikle rezerv bakımından zengin olan Eskişehir Kırka bölgesi Neborat rezervi gözlerden uzak tutulmaya çalışılmıştır. Türk Boraks adı altında İngiliz şirketçe işletilen madenin imtiyaz hakkı 1968 yılında Eti Bank’a devredilmiştir⁴⁹⁵.

⁴⁹⁰ Kemal Öncül, “Türkiye’de Perlit Endüstrisi”, Atina’da Yapılan 26. Milletlerarası Yıllık Perlit Kongresi Mayıs1975-Etibank (Çevrimiçi), <http://www.pdfio.com/k-3348643.html> 10 Temmuz 2012.

⁴⁹¹ Necat Cilason-İlkin Balta, “Perlit Betonu”, İnşaat Teknolojileri Araştırma Grubu Dergisi, İstanbul: TÜBİTAK Yayınları, No: 604, 1994, s. 1.

⁴⁹² Doğanay, a.g.e., S346.

⁴⁹³ MTA, Türkiye Manganez Yatakları, Ankara, 1965, s. 27.

⁴⁹⁴ Tekin Evren Mengi, Bor Madeni ve Türkiye Açısından Önemi, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: 2005, s. 17.

⁴⁹⁵ Mengin a.g.e. s.58.

F. ULAŞIM

Yaşanılan toprakların çevresiyle olan bağı ancak yollar sayesinde mümkündür. Tarihe baktığımızda etrafı yüksek dağlarla, geçit vermez yollarla çevrili yerlerde yaşayanlar çok uzun zaman dışarı ile bağlantı kuramamış kendi küçük dünyaları içinde yaşamıştır. Bu gibi örneklerle geçmişte de şimdi de dünyanın çeşitli coğrafyalarında rastlamak mümkündür.

Örneğin eski çağlarda Yunanlılar aynı topraklarda birbirlerinden habersiz bir şekilde küçük şehir devletleri halinde yaşamıştır. Bu iletişimsizliğin sebebi yaşadıkları coğrafyanın dağlık ve aşılması zor bir yapıya sahip olmasıdır. Ne zamanki birbirlerini fark edip aynı dili konuştuklarını anladılar ondan sonra bir arada yaşamaya başlamışlar ve büyük bir Yunanistan kurma hayali oluşmuştur. Aynı şekilde Anadolu'nun doğusundaki bölgelerde hem coğrafi hem de iklimsel şartların hayatı zorlaştırması sebebiyle dışarı ile ilişkiler oldukça sınırlı kalmıştır. Kışın uzun sürmesi, karın yerden aylarca kalkmaması, yüksek dağların ve engebelerin adeta bir set oluşturması sebepleriyle hayat burada yaşayanları kendi dünyaları içinde var olmaya mecbur bırakmıştır. Ancak Anadolu'ya hâkim olan her devlet ulaşım anlamında bir şeyler yapmış ve bu sayede ticaret, iletişim ve etkileşim zaman içinde artmıştır. Eski çağlarda Pers imparatoru Darius zamanında İzmir Efes'ten başlayarak Anadolu'yu geçip bu günkü İran'ın Şiraz şehri yakınlarındaki Persepolis'e kadar uzanan kral yolu dönemin ulaşımında önemli bir güzergâh oluşturmuştur. Daha sonra ticaretin de yön vermesiyle birlikte Anadolu üzerinden geçen başka yollar ortaya çıkmıştır. Bunlardan en ünlüleri İpek ve Baharat Yolu'dur. Tarihi "İpek Yolu" üzerinde Bursa ve İstanbul'a varmadan önce ticaretin ve tüccarların buluştuğu önemli merkezlerden biri olan Eskişehir, 1176 Miryakefalon (Düzbel) Savaşı'nda iskan edilmeye başlandı 1291 tarihinde sonra Osmanlı'nın eline geçen şehir ilk idari teşkilatın kurulduğu merkezlerden biri oldu⁴⁹⁶.

Bugünkü sanayileşmiş ülkeler ulaştırma alt yapı yatırımlarına 17. yüzyılda başlamışlar ve 18. yy. boyunca sürekli geliştirmişlerdir. Avrupa'da ulaştırma politikasının merkezden yönetilmesi ilk kez Fransa'da görülmüştür. Özellikle IV. Heinrich zamanında Fransa Avrupa'nın en iyi sistemine sahipti. 17. yüzyıl ortalarından itibaren sistemli ve planlı bir şekilde köprüler yapıldı, kanallar inşa edildi ve nehirle ulaşımına uygun hale getirildi. 1789'da Fransa'da yaklaşık 40.000 km karayolu ve 1000 km uzunluğunda kanallar vardı. Başlangıçta bu alt yapıların gerisinde askeri ve idari amaçlar bulunsun da, sonradan bunların büyük ölçüde ekonomik ve özellikle entegrasyon etkileri görülmüştür. Fransa'yı daha sonra İngiltere takip etmiştir⁴⁹⁷.

Anadolu ile ilgili bahsedilen yollar kara yolu olarak at, eşek ya da deve sırtında ilerlenerek kat edilebilmiştir. Uzun süre Osmanlı hâkimiyetinde kalan bu yollara ve coğrafyaya baktığımızda neredeyse devletin yıkılışına kadar pek bir değişiklik olmadığını görmekteyiz. Anadolu'da XIX. yüzyılda mevcut karayolları çağa uygun bir görünüm arz etmiyordu ve iktisadi gelişim-değişimi yavaşlatan bir unsurdur. Mevcut yollar hem kapasite olarak yetersiz hem de çabuk bozulma-eskime anlamında kötü idi⁴⁹⁸. Bu durum bölgeler arasında ulaşımı zorlaştırmanın yanı sıra ticareti, insanlar ve kültürler arası etkileşimi de zora sokmaktaydı.

⁴⁹⁶ Haydar Çoruh, "XIX. Yüzyılda Eskişehirdeki Ticaret Faaliyetleri ve Avrupa Tüccarı", "I. Uluslararası Düünden Bugüne Eskişehir Sempozyumu" s. 69.; Cahit Bilim "Deniz Köpüğü...", a.g.m., s.89.

⁴⁹⁷ İsmet Ergün, *Türkiye'nin Ekonomik Kalkınmasında Ulaştırma Sektörü*, Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Birimler Fakültesi Yayınları Ankara: 1985, s.21.

⁴⁹⁸ Baskıcı, a.g.e., s. 4.

Kara yolu ile ulaşımın engelleri, gelişen teknoloji ile aşılmaya çalışılmış ve devreye trenler yani demiryolu taşımacılığı girmiştir. Osmanlı Devleti’nde demiryolları inşaatı, özel girişimciler tarafından 19. yüzyılın ortalarında başlatılmıştır⁴⁹⁹. Osmanlı Devleti’nde demir yolları hatları tamamen yabancı devletler tarafından işletilmiştir ve bu Osmanlı vatandaşları açısından da büyük bir sıkıntı yaratmıştır. Kurtuluş Savaşı yıllarında da daha büyük sıkıntılar görülmüş, T.B.M.M ulaşım, haberleşme, bölgeler arası çeşitli mühimmatların sevki gibi konularda oldukça zorlanırken düşman devletler her türlü ihtiyaçlarını rahatça karşılayabilmıştır. Cumhuriyet rejiminin demiryoluna bakışı tamamen değişiktir. Her şeyden önce doğuyu, batıya, Karadeniz’i Akdeniz’e bağlayan bir sistemdir demiryolu. Ana güvencedir. Çünkü İsmet Paşa’nın deyişiyle “İzmir’in servet ve emniyetinin her tehlikeden uzak olması, Sivas’ının yirmi dört saat sonra İzmir’i müdafaa edecek imkana malik bulunmasıyla” gerçekleşir. “Milli devlet için şimendifer ihtiyacı milli vahdet (birlik), milli müdafaa ve milli siyaset meselesi, asırların muhassalası (birikmiş özü) olan milli istiklalin muhafazası (korunması) meselesidir”. Kurtuluştan sonra hayatı normalleştirmeye yönelik ilk çalışma doğrudan doğruya telgraf haberleşmesinin başlatılmasıdır. İkincisi ise Eskişehir’i İstanbul ve Ankara’ya bağlayan demiryolunun açılması, tren seferlerinin başlamasıdır⁵⁰⁰.

Gerek Osmanlı Döneminde, gerekse Kurtuluş Savaşı döneminde yaşanan sıkıntıların önüne geçebilmek için Cumhuriyet yönetimi ile birlikte demiryollarının millileştirilmesi politikası uygulanmaya başlanmıştır. Bu süreçle birlikte; 22 Nisan 1924 tarih ve 506 sayılı kanunla ülkedeki demiryolları ve limanların işletilmesine yönelik katma bütçeli kuruluşlar oluşturuldu. Haydarpasa-Ankara-Eskişehir-Konya demiryolları devletleştirildi⁵⁰¹. Atatürk bayındırlık faaliyetleri arasında ulaşımın ne denli önemli olduğunu hatta ülkenin maddi ve siyasi varlığının olmazsa olmazı olduğunu şu güzel sözlerle ortaya koymuştur:

Ekonominin gelişmesinde başlıca lüzumu olan, yollar, demiryolları, limanlar, kara ve deniz ulaştırma vasıtaları milli mevcudiyetin maddi ve siyasi kan damarlarıdır. Refah ve kuvvet vasıtasıdır⁵⁰².

Cumhuriyetle birlikte kara ve demiryolu çalışmalarına da ağırlık verildi. Bu kapsamda yeni yollar yapılmaya ve eski yollar tamir edilmeye başlandı. Bunu gerçekleştirebilmek amacı ile 1925 yılında Yol Mükellefiyet Kanunu diye bir yasa çıkarıldı ve bu yasa, 1929’da yol vergisi biçimine dönüştürüldü. Bu kanun uyarınca yolların yapımı ve bakımı amacıyla ailelerden vergi alınmaya başlandı⁵⁰³.

Karayolları haricinde hava yolu ve denizyolu da önem arz eder. 1931’de İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey⁵⁰⁴ şu sözlerle dile getirmiştir: ⁵⁰⁵

“Bu memlekette bir vakitler şimendiferler, bankalar, ticaret, sanayi, milli şirketlerin hisse senetleri, hatta en iyi tarlalar ve şehirler dâhilindeki en iyi emlak, Türklerin değil, ecnebilerin elinde idi.”

⁴⁹⁹ Yonca Kösebay Erkan-Zeynep Ahunbay, “Anadolu Demiryolu Mirası ve Korunması”, *İTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, C: VII, S. 2, İstanbul: 2008, s. 16.

⁵⁰⁰ Güneş, a.g.e., s. 239.

⁵⁰¹ Ateş, a.g.e., s. 41.

⁵⁰² Tahir Tamer Kumkale, *Atatürk’ün Ekonomi Mucizesi*, Pegasus Yayınları, İstanbul, 2007, s. 193.

⁵⁰³ Doğanay, a.g.e., s. 463.

⁵⁰⁴ Bilsay Kuruç, *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi-Büyük Devletler ve Türkiye*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011, s. 340.

⁵⁰⁵ İktisat Vekili Mustafa Şeref Özkan Hakkında Bkz. Münir Hayri Ürgüplü *Mustafa Şeref Özkan ve Eserleri* Ankara: 1939; Tevfik Çavdar “Cumhuriyet Döneminde Türkiye Ansiklopedisi C IV, İstanbul İletişim Yayınları 1983; Özcan Şabudak, *Unutulmuş Bir Devletçi İktisat Vekili: Mustafa Şeref Özkan*, İstanbul Libra Kitapçılık ve yayıncılık 2009; *Türk Parlamento Tarihi TBMM 2. Dönem 1927-1931 C.2* Ankara TBMM Vakfı yay. 1995; *Türk Parlamento Tarihi TBMM 3. dönem 1931-1935, C.3.*, Ankara TBMM Vakfı Yayın 1995; Bilsay Kuruç, *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi Büyük Devletler ve Türkiye*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üni. Yay. 362 2011, s. 351-366.

1. Kara Yolları

Ulaşım, iletişim ve ticaret açısından vazgeçilmez bir öneme sahip olan yollar insan var olduğundan beri mevcuttur. Yerleri, yönleri ve yapı malzemeleri değişse de özellikle devletlerin gücüne göre özel bir önem taşımıştır. Güçlü ve büyük devletler hem iç bölgelerle hem de dış devletlerle iletişimi daha kolay sağlamak adına yol yapımına önem vermiştir. Konumuz itibarıyla Türkiye coğrafyasındaki yolların gelişimine baktığımızda, Türklerin buraya gelip yerleşmelerinden itibaren değişen birçok gelişmeye yollar da eklenmiştir. Anadolu'da Bizans hâkimiyetinin yapmış olduğu yollara yeni yollar eklenmiş hatta zamanla eski yollar kullanılmamaya başlanmıştır. Osmanlı Devleti dönemine kadar Anadolu Selçuklularından devralınan yollar ile ihtiyaçlar giderilmiş, ancak Osmanlı'nın yükselişiyle birlikte yeni yolların yapımı hız kazanmıştır. Osmanlıların tanzimat dönemine kadar yol politikalarının temelini fetihlere dayalı gereksinimler oluşturmuştur. Gerektiği her zaman askeri kıta ve köy halkı yol yapımına zorlanmış ve yapılan bu yolların bakım ve onarımı masrafları "Tekalif-i Örfiye" (Geçit Resmi) vergileri ile karşılanmıştır. Osmanlıların yol siyaseti zamanla merkezi karakterini kaybetmiş tir. Yeniden merkezi bir karakter kazanması Tanzimat sonrasında mümkün olmuştur.⁵⁰⁶

Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan itibaren ilk politika olarak mevcut eksiklikleri giderme ve halk için daha yüksek kalitede bir hayat sunmak gayesiyle işe başlamıştır. Bu eksiklerin başında gelen en önemli unsurlardan biri de ulaşım ağının yetersizliği olmuştur. Ulaşımında en sık kullanılan ise kara yolu olması-na karşın yol yokluğundan hem iletişim hem de ihtiyaçların karşılanması yeterince mümkün olmamıştır. Cumhuriyet Dönemine ancak 13.885 km'si bozuk ve kaplama genişliği 3 m olan şose ile 4.450 km toprak yol devredilmiştir⁵⁰⁷. Cumhuriyet hükümeti bir siyasi ve halkçı hamle olarak millete ulaşım hizmetini demir yollarını kullanarak sağlama konusu üzerinde durmuş olmasının haricinde kara yollarına da önem vermiştir. Eskişehir'de karayollarının da diğer Anadolu şehirlerinden farkının olmadığı, ulaşım anlamında doğru düzgün bir kara yolunun var olmadığı göze çarpmaktadır. Osmanlı Devleti döneminden kalan yollar içerisinde Eskişehir yolları da vardır. Üsküdar'dan başlamak üzere Gebze-İzmit ve oradan Lefke-Söğüt-Eskişehir-Bolvadin-Akşehir-Konya-Ereyli-Ulukışla-Gülek-Boğaz-Çakıd-Adana-Kurtkulağı-Pa yas üzerinden devamla Halep ve Şam güzergahını takip ederek Mekke'ye ulaşırdı ki bu aynı zamanda Hac yolu idi⁵⁰⁸. Ancak bu yol çok da kullanışlı ve ihtiyacı karşılayabilecek durumda değildir. Özellikle de uzun süren savaşlar nedeniyle de bakımı yapılamamış, günden güne kötü bir vaziyete doğru ilerlemiştir. Ancak cumhuriyetle birlikte bölgede her alanda olduğu gibi yol meselesinde de gelişmeler yaşanmış hem şehirlerarası hem de şehir içi kara yolu ulaşımının daha düzgün olabilmesi sağlanmaya çalışılmıştır.

Osmanlı döneminde Eskişehir yollarının yapımı için bazı kararlar alınmış ve yolların yapım ve onarımına ilgi gösterilmiştir. 1. Dünya Savaşı sonrası İngiliz ve Yunan işgali yaşamış olan Eskişehir'de Kurtuluş savaşı sonrası Belediye Yapım ve onarım faaliyetlerine önem vermiştir. 1933 senesinde düzenlenen Beş Senelik Programa göre Eskişehir-Çifteler-Aziziye ve Sivrihisar-Sarıköy arası yolların yapımı kararı alınmıştır. Buna göre birinci kısım yollar Sivrihisar-Sarıköy arasındır. Birinci kısımda bu yolun yapılmasının sebebi Sivrihisar'ın Ankara'ya yakın olması ve bu civardaki köylerin özellikle kış aylarında çok müşkülât çekmesidir. Eskişehir-Çifteler yolu ise ikinci kısımda yapılacak yollar olarak kararlaştırılmıştır⁵⁰⁹.

⁵⁰⁶ Pervin Erbil, *Ulaştırmanın Sefaletinden "Canavar" Retoriğine*, Özgür Üniversite Kitaplığı 15, Ankara: Öteki Yayınevi 1998, s.16 Ayrıca Bkz. Musa Çadircı "Tanzimat Döneminde Karayolu Yapımı" *Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 15, S.26, 1997 s. 153-167; B. Duran "Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Türkiye'de Karayolu Ulaşımındaki Gelişmeler" *Çağın Yakalayan Osmanlı*, Editör E. Ihsanoğlu, İrcica Yay. 1995, s. 484 - 490.

⁵⁰⁷ Ahmet Benli, *Türkiye'de Karayolu İle Demiryolu Ulaşım Sistemlerinin Karşılaştırılması*, Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Kazaların Demografisi ve Epidemiyolojisi Anabilim Dalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: 1995, s. 3.

⁵⁰⁸ Hüdaî Şentürk, "Osmanlı Devleti'nin Ulaşım Teşkilatı ve Yol Sistemine Genel Bir Bakış", *Türkler Ansiklopedisi*, C: X, s. 908.

⁵⁰⁹ Kemal Yakut-Şaduman Halıcı, *Eskişehir: Eskişehir Sanacağı Genel Meclis Kararları*, Eskişehir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2009, s. 9.

Mustafa Kemal, siyasetin gündemini çizmek ve elinde bulundurmak üzere 1923 Kanun-i Sani (Ocak 1923) ayının 15’inde Eskişehir’le başlayan gezisinde bir çok soruya açıklık getirmeye çalışacaktır. Gazi özellikle saltanatın tasviyesinden sonra hem halk katında hemde toplumun güç odakları önünde bir nabız yoklama, güvenoyu alma ve yeni döneme adım atmak üzere tasarlanan kurguyu sınavan bir siyaset hârekatı gibidir. Halk katında gördüğü meşrutiyeti gözüyle görmek ister⁵¹⁰. Eskişehir Mutasarrıfı ile görüşmüş ve şehrin yolları hakkında bilgi alıp tavsiyelerde bulunuştur⁵¹¹. Bizim milletimiz zengindi fakir düştü. Memleketimiz harab olmuştur. Fakat çok mamurdu. Memleketin yıkıntısı ve halkın yoksulluğu çeşitli nedenlerden kaynaklanır. Bu nedenler arasında önemli ve tarihi olanlar da vardır. En önemli bir neden de ekonomiktir. Bunun da en önemlisi yolsuzluktur. Biz yollarımızı yapmadık. Buna karşılık bütün dünya yol yapmıştır. Deniz yolu yapmıştır, kara yolu yapmıştır. Seri araçlar kullanmıştır. Size yakın bir örnek hatırlatayım. Memleketimizde tahıl var. Fakat bir yerden bir yere aktarırken zorluklarla karşılaşılıyor. Aracımız yok. Böylece İzmir’e Amerika un getiriyor ve biz İzmir’e un gönderemiyoruz. Ve Amerika unu daha ucuz getiriyor. Kuşku yok ki ekonomi yollarını çağın gerektirdiği derecede yapabilmek için genel bir plan çerçevesinde hareket edilmelidir. Fakat küçük daireler içinde bu önem anlaşılmamıştır.

Mustafa Kemal’in sözlerini Eskişehir Belediyesi çok iyi anlamış olacak ki imkânlar el verdiğince hakikatli bir çalışma sürdürmüş ve şehrin imarı için uğraşmıştır. Bu süreçte Karayolu adına yapılan çalışmalar şöyledir: Hastane köprüsü önünden istasyon şosasına açılan cadde ikmal edilmiştir. Bu yıl (1934) gerek köprü gerek istasyon bulvarı inşaatı ikmal edilerek ve yaya kaldırımları da beton olarak yapılmıştır. İstasyon caddesindeki altı evin yıktırılması için belediye mahkemeye müracaat etmiştir⁵¹². 1935 yılında da Şarbaylık (Belediye) tarafından istasyon boyundaki evlere birer bildirme gönderilmiş ve bunda Porsuk boyundaki bahçelerinin suya düşen kısmından 20’şer metroluk parçasının şarbaylığa bırakılması gerektiği duyurulmuştur. Böylece şarbaylık suyun iki tarafından yol yapacak ve güzel bir cadde açacaktır⁵¹³. İstasyon-Akarbaşı caddesindeki büyük köprü yıktırılarak beton arma yaptırılmıştır. Bu köprü’nün inşası bir müteahhide ihale edilmiştir⁵¹⁴.

Eskişehir’de ne gibi gelişmelerin olduğuna dair izlenimlerini Tan Gazetesi’nde yazan V.A. takma adlı yazara cevaben S.T.O., Eskişehir’de 1924’ten bu tarafa en az üç bin yeni bina yapılmış, dört büyük cadde açılmış, büyük bir elektrik tesisatı vücuda getirilmiş, herkesin evine ve yatak odasına kadar getirilen sıcak sular bundan sekiz sene önce şebekelendirilmiş yüz bin liralık Porsuk Oteli belediye tarafından inşa ettirilmiş, mezbaha ihmal edilmemiştir. Kurtuluşa ayak basacak bir metrelik kaldırım yokken bu günkü caddelere parkeler döşetilmiş, Pazar inşa edilmiş ve şehircilik bakımından hiçbir vazife yadığanmamıştır⁵¹⁵. Yol yapım çalışmalarına da devam eden belediye ilin biricik şosası Eskişehir ile Mahmu-diye arasında var olan yol ile yetinmemiş, Cumhuriyetin ilanından bu yana hususi idare bütçesinden ayrılan az bir para ile Sivrihisar yolunda 6 kilometre bir şose yapılmış, birkaç tamirat ile birkaç önemli köprü inşa edilmiştir. 1935 yılı içinde başlayan yol kalkınması 1936’da Eskişehir’i Bursa’ya, Sivrihisar’a

⁵¹⁰ Kuruç, **Mustafa Kemal Döneminde...**, a.g.e., s.247.

⁵¹¹ İnan, a.g.e., s. 47.; **Atatürkün Bütün Eserleri (1922-1923)**, c.14, İstanbul: Kaynak Yayınları 2004, s.243.

⁵¹² “Yeni Caddeler”, **Sakarya**, 24 Temmuz 1934, S. 432, s. 2. (Bknz. EK 23)

⁵¹³ “Su Boyunda Yeni Bir Cadde”, **Sakarya**, 3 Temmuz 1935, S. 479, s. 1.

⁵¹⁴ “İstasyon Köprüsü”, **Sakarya**, 23 Ağustos 1935, S. 486, s. 2.

⁵¹⁵ “Eskişehir’i Bakımsızlıktan Kurtarmalıyız”, **Sakarya**, 13 İkinci Teşrin 1936, S. 549, s. 1.

Çifteler'e hatta Aziziye'ye bağlayacak kadar geliştirilmiştir⁵¹⁶. Eskişehir Belediye Başkanı Talat Öncel, Eskişehir halkından yol yapımı konusunda yardım istemiş ve halkın da desteğiyle Eskişehir - Çukurhisar arasındaki yol yapılmaya başlanmış, Eskişehir- Çukurhisar-Sivrihisar-Mahmudiye-Çifteler arasındaki yolların yapımı da yine halkın yardımı ile ve tabii ki düzenli plan ve projeler dâhilinde yapılmaya çalışılmıştır⁵¹⁷.

Belediye'nin şehir içi çalışmalarında, Yediler, Akarbaşı, Köprübaşı, İstasyon Köprülerini yaptırmıştır. Açılan caddeler ise, İstasyon-Köprübaşı, Sivrihisar-Köprübaşı, İstasyon-Akarbaşı, Tahıl-Odunpazarı, İtfaiye önü, Çarşı içi, Muttalip, Sakarya'dır. 52.649 liraya Büyük Park ve Yediler Parkı meydana getirilmiştir. Bunun haricinde belediyenin bir diğer çalışması itfaiye teşkilatını yenilemek olmuştur.

2. Devlet Demiryolları

Bir devletin gelişmişliğini, toprakları üzerinde yaşayan insanların sosyal, ekonomik ve kültürel düzeyini belirleyen en önemli unsurlardan birisi o ülkenin ulaşım olanaklarıdır. Ulaşım olanaklarının kısıtlı olduğu bir coğrafyada yaşayan insanlar bir bakıma terk edilmiş ve hayatın tüm zorluklarına karşı yalnız bırakılmış olurlar. Ancak teknolojik gelişmelerin ilerlemesi sayesinde, atın ehlileştirilip ulaşım aracı olarak kullanılmasının önüne geçilen ilk kara ulaşım şekli demiryolu taşımacılığı olmuştur. Demiryolunun hem yolcu hem de yük taşıma olanaklarından yararlanan devletlere bakıldığında her alanda hızlı bir gelişmenin yaşandığı gözlemlenmiştir.

Anadolu fiziki coğrafya olarak engebeli bir yapıya sahiptir ve bu engebeler bir hayli yüksektir. O nedenle yol yapım çalışmaları var olanın ötesine çok fazla geçememiştir. Osmanlı Devleti zamanında da benzer bir durum yaşanmış ancak demiryolunun bir ulaşım aracı olarak kullanılmasıyla çok da geç tanışılmamıştır. Osmanlı'da ilk demiryolu yapılması fikri memlekette henüz şose denebilecek bir yol parçasının bile olmadığı bir zamanda 1830'dan sonra başlamıştır. Bu tarihe bakıldığı zaman trenin icadından beş sene sonradır⁵¹⁸. Bu demiryollarının yapımı genel itibarıyla yabancı devletlerce üstlenilmiş ve işletmesi de yine o devletlere bırakılmıştır. Osmanlı ile İngiltere arasında imzalanan 17 Ağustos 1838 Balta Limanı Ticaret Anlaşması ile İngiltere birçok imtiyaz elde etmiştir⁵¹⁹. Akalan'ın Doktora tezinde İngiltere'nin bu anlaşma ile elde ettiği haklar için Ponsonby'nin şu sözü yer almakta; "Daha çoğunu istemeye hakkımız olamayacak kadar eksiksiz ve önceden umut ettiğimizin çok üstünde. Haklar elde ettik" Osmanlı Devleti'nden yabancı devletlerin aldığı imtiyazlar ve onların sömürgelerine giden yollar, demiryolu inşaatlarının başlaması ve güzergâhlarının belirlenmesi için önemli bir etkindir⁵²⁰. Nitekim ilk demiryolu ağının yapımına Mısır'da başlanması kararı tesadüfen verilmemiştir. Osmanlı İmparatorluğunda inşa edilen ilk demiryolu İskenderiye-Kahire arasındadır. 1837 yılında başlayan bu hat, Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa ile İngilizlerin zorlaması sonucu yapılmaya başlanmıştır. Ancak İskenderiye - Kahire arası demiryolu yapımına uzun bir dönem ara verilmiş ancak 1854 yılında bitirilebilmiştir⁵²¹. İngilizlerin Hindistan'a geçit için Anadolu topraklarını kullanmak istemeleri, Türkiye'yi demiryolu yapmak için teşvik etmeye başlamıştır. 1830 yılında başlayan bu teşvik, uzun süre olumlu bir sonuç doğurmamıştır.

⁵¹⁶ "Yol Çalışmaları", *Eskişehir Halkevi Dergisi*, 30 Ağustos 1935, S. 29-30, s. 242.

⁵¹⁷ J.K. Bridges, *Başlangıçtan Bugüne Kadar Ulaştırma Tarihi*, Cumhuriyet Ansiklopedisi Yayınları: 2, İstanbul: Arkın Kitabevi 1969.

⁵¹⁸ Ali Osman Akalan, *Bir Kurum Olarak Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demir Yolları Tarihi*, Hacettepe Üniversitesi, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara: 2010, s. 9.

⁵¹⁹ Mubahat Kütükoğlu *Osmanlı İngiliz İktisadi Münasebeleri Ve Balta Limanı Antlaşması*. TKAE Yay. 1974.

⁵²⁰ Orhan Kurumuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, İstanbul: Yordam Kitap 2012.

⁵²¹ Akalan, a.g.e., s. 12.

Ancak Kırım Savaşı İngilizler’in Anadolu’ya çift mantarlı çelik rayı getirmelerine neden oldu. Ve bunda iki yıl sonrada bir yandan Rumeli’de biryandan da Ege bölgesinde demiryolu yapımı işine başlandı⁵²². 1856 yılında 609 km uzunluğundaki İzmir-Aydın tren hattının inşası için İngilizlere imtiyaz verilmiş ve ilk tren burada 1866 yılında işletmeye başlanmıştır. Bilahare 1863’te İzmir-Kasaba hattının inşasına girilmiş ve 703 km uzunluğundaki bu hat 1893’te işletmeye açılmıştır. Bunu, İstanbul’a Balkanlara bağlayan Rumeli veya Şark demiryolu inşası için 1873’te Avusturyalıları verilen imtiyaz takip eder. Bundan sonra kaptülasyonlardan faydalanan yabancı şirketlere daha birçok demiryolu tesis hakkı verilmiştir⁵²³.

İngiltere sömürgelerine giden yol güzergâhında bir hattın oluşmasını istemiş, bu işin yapımına Almanya soyunmuş ve İngiltere’nin desteğini de almıştır. Demiryolu’nun yapımında ermeni çetelerinin saldırılarından korumak için asker sevk edilerek tedbir alınmıştır. M. Kaulla ile Osmanlı hükümeti arasında 1893’te Ankara-Kayseri ve Eskişehir-Konya hatlarının inşa ve işletme imtiyazları imzalanmıştı⁵²⁴. Ankara-Kayseri arası Alman şirketleri tarafından maliyetinin fazla olacağından inşa edilmemiştir. Eskişehir- Konya hattına hemen başlanmış Fransız hattından önce Afyon’a ulaşılmıştır. Eskişehir-Konya ve Kütahya iltisak hattı (445 km) 1896’da işletmeye açılmıştır⁵²⁵. İzmit - Ankara ve Eskişehir-Konya hattının gelirleri her geçen gün artarak devam etmiştir. Özellikle Eskişehir-Konya hattının gelirleri dört sene içinde üç kat artmıştır.⁵²⁶

Kurtuluş savaşında demiryolu onarımında çalışan köylüler

Avrupa Emperyalizmi Osmanlıda demiryolu yapımını sömürgeleriyle olan bağlantısını kolaylaştırmak için teşvik ederken; Osmanlı Devleti ise demiryolunun katkısı iç ve dış güvenliğin sağlanması ile devletin otoritesinin merkezden çok daha uzak noktalara uzanabilmesi, gerektiği zaman malzeme ve asker sevkîyatının her bölgeye yapılabilmesi, vergilerin daha düzenli toplanarak tarımın gelişmesiyle üretim ve ticaretin artmasını amaçlamıştır. Anadolu-Bağdat demiryolu hattı hem Osmanlı hem de Türkiye Cumhuriyeti

⁵²² Eskişehir - Konya hattı 29 aralık 1894 bitirilerek işletmeye açılmıştır. BOA. Y. MTV Dn 112,67’den aktaran **Kurtuluş ve Aydınlanma Eskişehir (Arşiv Belgesi)** Ankara: Anadolu Üniversitesi Yay. 2009 s. 417.

⁵²³ Cillov, a.g.e., 1972, s. 335.

⁵²⁴ BOA. Y. PRK ASK. Dn 76 Gn 9 dan aktaran Kurtuluş ve Aydınlanma y.a.g.e. s. 450.

⁵²⁵ Akalan, a.g.e., s. 34.

⁵²⁶ BOA. Y. PRK HH. Dn 34 Gn 11’den aktaran Kurtuluş ve Aydınlanma y.a.g.e. s. 449.

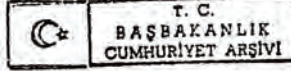
T. C.
Dahiliye Vekâleti

V. İ. U. M.

Ş. 2. M.

Sayı

2413

Hulâsa : 13-6-1933

Biğer istasyonu civarın-
da vakı olan şimendifer
kazası hakkında:

Başvekâleti Celileye

Eskişehir Mıntakasında yağan çok şiddetli yağmur ve doludan husule
gelen sel neticesinde Porsuk suyunun kabarması ve Biğer istasyo-
nuna altı kilometre mesafede kâin Demiryolu köprüsünün bir metre yu-
karısına kadar yükselmesi üzerine mezkûr köprüyü geçmekte olan tire
nin hattan çıkarak Fırğunla bir yolcu vagonunun parçalandığı, bir -
ölü bir gâip ve on iki yaralı olduğu ve bunların hüviyetlerinin tes-
bit edilemediği Eskişehir Vilâyetinden telâgrafla bildirilmiştir.

Arz olunur efendim.

Salih
N.

Dahiliye vekili

S. Kaya

Hiz.
14.6.1933

030	10			117	820	9
-----	----	--	--	-----	-----	---

Cevaben yazılacak Evrak. Cevap olduğu muhtarratın tarih numarasile hangi daire ve şube ifadesiyle
yazıldığıın dercoluması rica olunur.

tarihi açısından o günün koşullarında getirileri noktasında oldukça önem arz eder. Demiryolunun geçtiği hat boyunca yeni yerleşimler oluşmuş, buralara göçmenler yerleştirilmiş, okul, hastane ve ticarethanelerin sayısı artmış böylece hattın geçtiği yerlerde kültürel ve sosyal pek çok yenilik meydana gelmiştir. Fakat demiryollarının yabancıların işletmesinde olması sebebiyle bir milli ulaşım ağı oluşamamıştır. Gayri milli ulaşım ağının ağır faturasını I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı dönemlerinde Anadolu halkı ödemiştir. Savaş sırasında bölgeler arası ulaşım ve iletişimde ciddi zorluklarla karşılaşmış, savaş mühimmatlarının taşınmasında çeşitli güçlüklerde yaşanmıştır. Savaş zamanında trenler, cepheler arası asker ve mühimmat sevkiyatı sırasında adeta birer savaş aleti gibi iş görür; fakat demiryolları kendine ait olmayan Osmanlı bu makineden istediği ölçüde yararlanamamıştır.

Dünya harbi başlamadan önce Fransa’da harbiye nazırlığı yapmış meşhur Delkase, demiryollarının harpteki yüksek ehemmiyetinden bahsederken; lokomotif, vagon gibi malzemeyi karakteristik bir şekilde manalandırmakta idi. Mesela “Bir lokomotif bir tûmendir.” dediği için o zaman orduda olumsuz tepkilere sebep olan Delkase ‘nin sözleri özellikle dünya savaşı göstermiştir ki baştan sona doğrudur. Dünya savaşından önce bol şoseli Fransa’da bir tûmen olarak değerlendirilen tren Türkiye’de milli mücadelenin önemli desteklerinden bir olarak anılmalıdır⁵²⁷.

Ülkemizde gerçek anlamı ile Devletin Demiryolu inşaat ve işletmeciliği Kurtuluş savaşında başlamıştır. Mondros Mütakeresinden sonra hisseleri Müttefiklerimiz Almanlar ve Avusturyalıları ait olan o zamanki demiryollarımıza itilaf devletleri el koymuşlardır. İngilizler ilk önce bütün hatlarına sonraları Haydarpaşa’dan başlayarak Konya ve Ankara’ya kadar olan kısmı, Fransızlarda Konya’dan ilerisini istiyorlardı. Bu durum 1920 yılı Mart sonlarına kadar devam etti. İstanbul’un İtilaf devletleri tarafından hukuken işgalinden sonra Milli Hükümet, Anadolu’daki hatları kendi olanaklarıyla çalıştırmaya başladı⁵²⁸.

Eskişehir demiryolları açısından da bir kavşak noktasında bulunur. Çünkü, Anadolu demiryolu hatlarının iki önemli hat yolu Eskişehir kent merkezinde birleşir. Birinci hat yolu İstanbul-Ankara hattıdır. Bu hat yolunun ilk kısmı (İstanbul-İzmit) 1871-1873 yılları arasında devlet tarafından yapılmıştır⁵²⁹. Eskişehir-Konya-Kütahya hattının yapım imtiyazı 1893’te Deutsche Bank grubuna verildi. Bu hat 1896’da açıldı. İstanbul-Haydarpaşa’dan başlayan ve İzmit yolu ile Ankara’ya varan hattın yapım imtiyazı 1888’de yine Deutsche Bank grubuna verilmişti. Bu hat 1890’da Eskişehir’e 1892’de de Ankara’ya varmıştır⁵³⁰. Yapılan demiryolu hatları ile Orta Anadolu hem Ege bölgesiyle hem de İstanbul ile bağlanmıştır. Böylece ulaşım, iletişim ve ekonomi olanakları artmıştır. İç pazarda üretilenler dışarıya ulaştırılırken ihtiyaç duyulan maddeler de Eskişehir’e çok daha rahat gelebilmiştir.

Almanlar tarafından Eskişehir’de, Anadolu-Bağdat Demiryolu hattının ihtiyaçlarını karşılamak üzere malzeme üretimi ve tamiri yapan küçük bir atölye kurulmuştur. Haydarpaşa-Bağdat hattının yapımı sırasında Bağdat demiryolları ile ilgili buharlı lokomotif ve vagon onarımı yapmak amacıyla 1894 yılında Buharlı Lokomotif Bakım ve Revizyon Atölyesi unvanıyla bir atölye olarak kurulmuştur.

Kurtuluş Savaşı sırasında demiryolları, İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmiştir. Bu işgali İstanbul’dan başlayarak Eskişehir’e kadar olan demiryolları üzerinde sürdürenler İngilizler olmuştur.

⁵²⁷ Akalan, a.g.e., s. 47.

⁵²⁸ **Türk İstiklal Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikat**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1999; Ulaştırma 50 Yıl, a.g.e., s. 41.

⁵²⁹ Ayla Efe, “Rayların Altında Kalan Makus Talih: Değişen Eskişehir”, **Cumhuriyet Döneminde Demiryolları Sempozyumu**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara: 2010, s. 118.

⁵³⁰ “Eskişehir” Yurt Ansiklopedisi, a.g.m., s. 2841.

Ankara'dan gelen demiryolu hattı

Daha sonra işgal ettikleri yerleri Yunan müttefiklerine bırakmışlardır. Kurtuluş mücadelesi sonrasında demiryollarının birçok yerinde tahribatlar olduğu ve kullanılamaz hale geldiği görülmüştür. Bunların yeniden kullanılabilir duruma getirilmesi demiryolları teşkilatının kuruluşu sonrasına kalmıştır. Yine Akalan’ın belirttiğine göre, demiryollarının tahrip edilmesiyle ilgili şunları not düşmektedir: Kurtuluş Savaşı’nda Eskişehir-Ankara arasındaki 225 kilometrelik kısmın yarısından fazlası dağılmış, nakliyatı kopuk raylarla yapılmaya mecbur edecek şekilde bozulmuş ve 20 lokomotif, 200 vagon, 21 seyyar köprü ve alimantasyon binası, 2.420 ton demir köprü ve 18.460 metre yol tahrip edilmiş olan Anadolu hattının bulunduğu bu kötü durumdan kurtarılması ancak demiryolcular sayesinde gerçekleşmiştir⁵³¹.

Almanlar tarafından kurulan Eskişehirdeki Cer Atölyesi Türkiye’de çağdaş teknolojiye girişin başlangıcı olarak, tarıma dayalı ekonomiden teknolojiye dayalı ekonomiye doğru ilk adımın atılmasını sağlar. 1923 yılında 800 m² kapalı alana ulaşan Eskişehir Cer Atölyesinde, 1925’ten 1928 sonuna kadar, Kazanhane, Çarkhane, Marangozhane, Köprü, Demiryolu Makası, Kantar ve yol emniyeti ile ilgili malzemeler üretecek birimler hizmete girerek dışa bağımlılığın kırılması yolunda büyük adımlar atmıştır. Artık, yılda 3-4 lokomotif ve 30 adet yolcu ve yük vagonu tamiri gerçekleştirilmektedir⁵³².

T.C.D.D. Genel Müdürlüğü tarafından 1924’te Almanlardan devralınan Buharlı lokomotif bakım ve revizyon atölyesi bünyesine 1929 yılında Yol Atölyesi ilave edilmiştir ve “Cer ve Yol Atölyeleri” adını almıştır⁵³³.

Osmanlı döneminde demiryolları işletmesi nasıl ki yabancılara aitse burada çalışan personel de yabancı uyruklu olmuştur. Bu kişiler dönemin dünya dili olarak kabul görülmüş olan Fransızca’yı kullanıyorlar ve içlerine demiryolu işinde çalışacak Türk unsuru almayı pek istemiyorlardı. Bu sebeple demir yolu işlerinden ve bu sistemin işleyişinden haberdar olan Türk unsur yoktur. Kurtuluş Savaşı sonunda demiryollarının millileştirilmesi politikası izlenmiş, ancak burada çalışacak yetişmiş eleman bulunmadığından hemen işçi yetiştirecek kurslar açılmıştır. Cumhuriyet döneminde ilk düzenli kurs, 1923’te Haydarpaşa’da daha sonra da Eskişehir ve Ankara’da açılmıştır. Ayrıca 1938’de yeni bir program hazırlanmıştır. Yeni programa göre ihtiyaç duyulan dallarda Sivas, Eskişehir ve Haydarpaşa’da 13 haftada 364 saatlik kurs ile personelin eğitimine başlanmıştır⁵³⁴. 1 Mart 1932’de Devlet Demir Yolları Eskişehir Merkez Fabrikasında bir çırak mektebi açılmıştır. Bu mektebe yaşları 14 ile 18 arasında bulunan memur çocukları ve çevresindeki kişiler ihtiyaca göre alınmıştır. Amaç hem çalışanların çocuklarını bir meslek sahibi yapmak hem de idareye işçi ve makinist yetiştirmektir. Öğrenim süresi birer senelik olmak üzere dört devreliktir. Dört sene sonra işçi muavinliğine geçerler ve işçiler bunlardan yetiştirdi⁵³⁵. Böylece ulaşım alanında demiryollarının millileştirilmesinin ardından yetişmiş eleman konusunda da milli bir yol izlenebilmiş, dışa bağımlılık sona ermiştir.

3. Havacılık

İnsanoğlu var olduğundan beri doğanın içinde ulaşamadığı şeylerden ya korkmuş ya da onları denetimi altına almak istemiştir. Gökyüzünde olan olaylar ve varlıklar da tarih boyunca insanın merakını

⁵³¹ Akalan, a.g.e., s. 111.

⁵³² TULOMSAŞ (Çevrimiçi), <http://www.tulomsas.com.tr/main.php?kid=67>, 20 Eylül 2012.

⁵³³ Akalan, a.g.e., s. 293.

⁵³⁴ Seyfi Yıldırım, “Cumhuriyet Devri Demiryollarının Gelişiminde Etkili Olan Faktörler”, *Cumhuriyet Döneminde Demiryolları Sempozyumu*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, s. 98.

⁵³⁵ Özcan Türkmen, *Eskişehir Eğitim Tarihi*, Eskişehir Milli Eğitim Müdürlüğü, Ankara: 2006, s. 41.

cezp etmiştir. Bunların nasıl oluştuğu araştırılmış, araştırıldıkça da gökyüzüne ulaşmak istenmiş ve kuşlar gibi uçuş hevesiyle çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. İlk pratik uçuş aracı, Fransa'da Joseph-Michel ve Jacques-Etienne Montgolfier kardeşlerin 1783'te icat ettikleri sıcak hava balonu olmuştur⁵³⁶. Balon haricinde uçuşu sağlayacak araçların yapımı konusundaki çalışmalar ve denemeler sonucu ilk uçağı Wright kardeşler üretmeyi başarmıştır⁵³⁷.

Türklerin ise havacılığa olan ilgisi çok eskilere dayanmaktadır. 11. yüzyılda Orta Asya'da bir Türk bilginin (İmam Cevheri)⁵³⁸, 12. yüzyılda Bizans'ta yaşayan bir Türkün başarısız uçuş girişimlerinde bulunduğları ifade edilmiştir. Osmanlı döneminde ise 17. yüzyılda İstanbul'da Hazerfen Ahmet Çelebi'nin suni kanatlarla gerçekleştirdiği planör uçuşunun yanı sıra, aynı yıllarda İstanbul'da roketli uçuş denemelerinin gerçekleştirildiği belirtilmiştir⁵³⁹. 19. yüzyıl başlarında, Trabzon'un Of kazasında Veli Direko adlı Medrese öğrencisinin yaptığı planöre benzer aletle uçuşu; 1861'de İstanbul'da Bebekli Atıf Beyin yaptığı pedallı ve pervaneli uçakla kısa bir uçuş gerçekleştirdiği bilinmektedir⁵⁴⁰.

Uçuş aletlerinin geliştirilmesinin ardından dünya devletlerinin askeri sahada kara ve deniz birlikleri dışında havacılık alanının da kurulup geliştirildiğini gören Osmanlı da bu bölümü oluşturmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti ve İngiltere 1911, Almanya ve Avusturya 1912 de askeri teşkilata hava unsurunu dâhil etmişlerdir⁵⁴¹. Osmanlı Devleti dünyadaki gelişmeleri takip etmek konusunda geç kalmasa da havacılık alanında kendi çalışmalarını yapmakta geri kalmıştır. Devlet içerisinde havacılık konusunda çok fazla bilgi sahibi olunmaması ve teknik anlamda da eksiklikler bulunması sebebiyle bu alanda Avrupa ülkelerinin birikimlerinden yararlanma yoluna gidilmiştir. Kur. Yb. Süreyya (İlmen) Bey İstihkâm Müfettişliğine bağlı bir "Havacılık Komisyonu" kurulmasını teklif etmiştir. Teklifin uygun görülmesiyle; Süreyya Bey başkanlığında İstihkâm Binbaşlıklarından Refik, Mehmet Ali ve Zeki Beylerden müteşekkil bir kurul oluşturulmuştur. 01 Haziran 1911'de kurulduğu kabul edilen Havacılık komisyonu Türk ordusunda havacılığın kuruluş günü olarak kabul edilmektedir⁵⁴². O dönemde Fransız havacılığının gelişmiş olduğunu gören Osmanlı Devleti'nde de bu alanda yetiştirilmek üzere yurt dışına öğrenci göndermiştir. İstihkâm teğmeni Yusuf Kenan ve Yzb. Fesa yurtdışı öğrencisi seçilerek. Her ikisi de 1911 Temmuzunda Fransa'da Bleriot okuluna yollanmıştır⁵⁴³. Dış ülkelerde uçuş eğitimi alan öğrenciler yurda döndüklerinde öğrenci yetiştiren pilot olarak göreve başlamışlardır.

Havacılığın ne denli önemli olduğu belki de en iyi Trablusgarp Savaşında görülmüştür. İtalyan donanmasına karşı çok zayıf olan Osmanlı donanması hiçbir harekâta bulunamamıştır⁵⁴⁴.

⁵³⁶ "Hava Kuvvetleri", Britanica Compton's Ansiklopedisi, c: IX, s. 239.

⁵³⁷ Osman Yalçın, **Türk Hava Harp Sanayi Tarihi**, Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, Yayınları, Ankara: 2009, s. 15.

⁵³⁸ İmam Cevheri ilahiyat ve Edebiyat alanlarının yanında fizik, doğa bilimleri ve matematik'te ilgilenmiştir. Cevheri, Horasa'nın Nişabur kentinde bir taraftan Müderris olarak ders verirken diğer taraftan Büyük Camii de imamlık yapmıştır. Cevheri kuşların uçuşlarını eksen aldığı matematiksel çalışmalarına dayanarak M.S. 1002'lerde bir gün görev yaptığı caminin damına çıkarak halka dünyada ilk olan bir buluş olduğunu ve insanın geleceği için bu bilimsel savın kanıtlayacağını söylemiştir. İmam Cevheri bu kısa söyleminden sonra vücuduna iplerle iki büyük satır (yüzey) bağlayarak uçağını açıklamış ve halkın şaşkın bakışları arasında kendini boşluğa bırakmıştır. Matematiksel hesapları tut turmayan Cevheri yere çakılarak ölmüştür. Bu eylemiyle dönemin bilim adamı Cevheri ilk Türk hava şehidi olarak havacılık tarihindeki yerini almıştır. Bkz. Y. Kansu Vd. ,a.g.e., s. 18; **sanayi (1923-1950)**, Ankara: THK 2001 Oktay Yerel, **İstikbal Göklerin, Gökler Bizimdir**, I, Ank THK. Yay:3, 1985, s. 29 .

⁵³⁹ Yavuz Kansu- Servet Şensöz Yılmaz Öztuna, **Havacılık Tarihinde Türkler Hava Kuvvetleri**, Basım Nesriyat Müdürlüğü Anakara: Etimesgut Savunma Sanayi Müsteşarlığı 1991, s.8.

⁵⁴⁰ Bıykoğlu, y.a.g.e., s.8.

⁵⁴¹ Avni Okar, **Türkiye'de Tayyarecilik 1910-1924**; İstanbul: Yapı Kredi Yayınları 2010, s. 9-10, Osman Yalçın, a.g.e., s. 15.

⁵⁴² Osman Yalçın, a.g.e., s. 19., Tayhani, a.g.e., s.158.

⁵⁴³ Yavuz Kansu, **Eski Çağlardan I. Dünya Savaşı'na Kadar Havacılık Tarihinde Türkler**, Tayhani, a.g.e., s.159 , Ankara: Hava Kuvvetleri Basım Evi ve Neşriyat Müdürlüğü, 1971, s. 117; İsmail Yavuz, **Mustafa Kemal'in Uçakları**, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları 2013, s. 3.

⁵⁴⁴ Kansu, a.g.e., s. 121.

Bu savaşta iki adet İtalyan uçağı Türkler tarafından düşürülmüş ve bu durum tarihe ilk uçak düşürme olayı olarak geçmiştir. Uçağın pilotu da esir alınmıştır. Böylece ilk pilot esir alma başarısı da Türklere ait olmuştur⁵⁴⁵. Ancak bunlar birer başarıdan çok hava kuvvetlerinin ne denli zayıf olduğunu ve savaşın kaybedilmesinde bu eksikliğin büyük payı olduğunu göstermiştir.

Eskişehir Osmanlı zamanından beri havacılık konusunda tercih edilen bir bölge olmuştur. I. Dünya Savaşı’nda Filistin ve Irak cephesinden uçarak veya karadan taşınarak güney ve doğudaki muhtelif meydanlara getirilen arızalı, hasarlı ve uçamaz durumdaki uçaklar Konya meydanında toplanmıştır. Konya’daki tamirathane, tezgâh, teçhizat ve ustalarla takviye edilerek hasarlı ve arızalı uçakların bu tamirathanede uçar hale getirilmesi sağlanmış. Konya’da uçaklar faal hale geldikçe Eskişehir, Afyon, Uşak ve Polatlı’da hava birlikleri kurulmuştur⁵⁴⁶. Konya Meydanı tamirhanesinde onarılan 5 uçakla Eskişehir’de ve 2 uçakla Afyon’da hava bölükleri kurulmuştur. Ancak uzun süre bakımsız kalan ve tekniğe uygun şekilde tamir edilmeyen bu uçaklarla yapılan uçuşlarda tehlikeli kazalar meydana gelmiştir⁵⁴⁷. Yaşanan eksiklikler ve aksaklıklar artık Osmanlı’nın içinde de sistemli bir hava gücü oluşması gereceğini ortaya çıkarmıştır. Birinci Dünya Savaşı bittiğinde havacılığın korunması için İstanbul’da 1919 yılı sonunda Türkiye Münakalatı Havaiye Cemiyeti (Türk Nakliye Cemiyeti) adlı bir kuruluş meydana getirilmiştir⁵⁴⁸.

I. Dünya Savaşı’nın ardından İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti’yle Mondros Mütarekesi’ni imzalamış ve savaş içerisinde yaptığı gizli anlaşmalardaki hedeflerine müttefikleriyle ulaşmanın zeminini hazırlamıştır⁵⁴⁹. Aynı dönemde Almanlar Versay Barış Anlaşması’nın şartlarına göre kendi ülkelerinde uçak sanayi kuramıyorlardı. Bu nedenle başka ülkelerde fabrika kurup çalıştırmak istiyorlardı. Süreç içerisinde yaşanan Türk-Alman müttefikliği sonucu Türkiye’de ortak bir tayyare fabrikası kurulmasına karar verildi⁵⁵⁰. Milli Savunma Bakanlığı’nın 13 Haziran 1920 tarih ve 328 sayılı emri ile Ankara hükümetinin ilk Hava Kuvvetleri Teşkilatı kuruldu⁵⁵¹. Ancak henüz gelişme imkânı bulamamış bu saha Milli Mücadele yıllarında uçak yokluğu nedeniyle düşman birliklerini yeterince imha edememiştir. İzmir’e uçarak gelen uçaklarımız benzin yokluğundan görev yapamaz durumda yerde kalmıştır. Böylece on binlerce Yunan askeri 35 mil ötede Çeşme limanındaki gemilere rahatça binip kaçarak imha olmaktan kurtulmuştur⁵⁵².

Havacılık, Kurtuluş savaşında yaşanan tecrübeler nedeniyle Cumhuriyet yönetiminin başta savunma olmak üzere özel önem verdiği bir mesele olmuştur. Atatürk döneminde havacılığın milli imkânlarla geliştirilmesine yönelik yapılan çalışmaları beş temel başlıkta toplamak mümkündür. Bunlar; a) Türk Hava Kuvvetleri’nin en modern silahlarla ve uçaklarla donatılması için dünyadaki gelişmiş sistemlerin envantere alınması ve bunların askeri fabrikalarda onarım, revizyon ve fabrika seviyesi bakımlarının yapılması. b)Kayseri’de uçak fabrikasının kurulması c) Türk Tayyare Cemiyeti’nin kurulması ç) Türk Kuşu’nun kurulması d)Türk Sivil Havacılığı (Devlet Hava Yolları)’nın kurulmasıdır⁵⁵³. Atatürk, verdiği emirle cumhuriyetin ilanından 15 ay sonra 16 Şubat 1925 tarihinde Türk Tayyare Cemiyeti kurulmuştur. ⁵⁵⁴ Mustafa Kemal Paşa sonradan adı Türk Hava Kurumu olacak olan Türk Tayyare Cemiyeti’ni kurarken Türk ulusunun yardımseverliğine

⁵⁴⁵ Yalçın, a.g.e., s. 24.

⁵⁴⁶ **Türk Hava Kuvvetlerinin Doğuş Yılları**, Ankara, Genelkurmay Başkanlığı Hava Basım ve Neşriyat Müdürlüğü, 1999, s. 105.

⁵⁴⁷ Y.a.g.y., s. 107.

⁵⁴⁸ Yalçın, a.g.e., s. 110.

⁵⁴⁹ Hayri Mutlucağ (Haz); **Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgelerinde Anadolunun Taksimi Planı** (Hazırlayan Hayri Mutlucağ), İstanbul: Belge yayınevi 1972, Şayan Uluşan” Şark Meselesinden Sevr’e Türkiye “Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi (ÇTTAD), VIII 18-19 (2009 / Bahar-Güz s. 229-256.

⁵⁵⁰ Zeynep Gülten, **İlk Uçak Sanayimiz**, Hava Müze Komutanlığı Yayınları, İstanbul, 2002, s. 1.

⁵⁵¹ Yalçın, a.g.e., s. 44.

⁵⁵² **Türk Hava Kuvvetlerinin Doğuş Yılları**, a.g.e., s. 127.

⁵⁵³ Osman Yalçın, a.g.e., s. 67.

⁵⁵⁴ Aydın, a.g.e., s. 63.

ESKİ bir ŞEHRİN HİKAYESİ

güvendiği kadar sosyal, parasal kaynakları da saptamıştı. Bunlar fitre, zekât ve kurban derileri, tayyare piyangosu (şimdiki milli piyango), bir kurşunluk tayyare cemiyeti pulu, sigara paketlerindeki tek sigara, iki civa madeninin işlenmesinden elde edilen tüm gelirler, askeri terhis teskerelerinin basımı ve cüzi bir ücret karşılığında terhis edilecek efrada verilmesi, el ve duvar ilanlarının imtiyazı, Uşak Şeker Fabrikasının her yılki ilk mahsulâtı ile Bulgaristan'dan kıtlamak üzere Trakya'ya geçecek ağnamın sahiplerine verilecek kefaletnamenin ve makara ve iplik tesisi hakkının Türk Tayyare Cemiyeti'ne verilmesinden elde edilen gelirler⁵⁵⁵.

Havacılık konusunu Eskişehir bazında incelemek için öncelikle nasıl bir yapı devralındığına ve geçmişten günümüze nasıl geliştiğine değinmek istedik. Yukarıda yer yer Eskişehir'in de adı geçmesine karşın havacılık hakkında bölgeye ayrı bir yer ayırmak da gerekir.

Eskişehir fiziki yapı olarak düzlük bir alana sahiptir; bu özelliği sayesinde ve Türkiye'nin orta kısmında yer alıp her yöne rahatlıkla ulaşılabilen bir merkezde olmasıyla birlikte havacılık alanındaki çalışmaların yapılmasına elverişlidir. Kayseri'de açılan bir uçak fabrikasının kolu olarak çalışmaların yapılmasının haricinde bir uçuş okuluna da sahiptir. Günümüzde dahi Eskişehir denilince akla ilk gelen şehrin havacılığıdır. Atatürk'ün manevi evlatlarından, Türk havacılığının ilk kadın pilotlarından biri ve dünyanın ilk kadın savaş pilotu olan Sabiha Gökçen'de Eskişehir'de havacılık eğitimi almıştır.

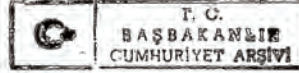

Eskişehir tayyare alayı pilot ve uçakları

⁵⁵⁵ Sabiha Gökçen, *Atatürk'ün İzinde Bir Ömür Böyle Geçti*, THK Yayınları, 1982, s. 65.; Hakan Uzun "Türk Hava Kurumu Gelir Kaynakları: Fitre, Zekat ve Kurban Derileri" *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, V/ 15, Eylül 2007 s.176.

T. C.
M.M. V.
Hava müsteşarlığı
Ş. II Kısım
Hu. No. 2045
U. No. 5768

Ankara
Hulâsa: 22.5-1933

Baş Vekâlet Yüksek Makamına

19 / 3 / 932 tarihinde akt edilen mukavele mucibince
BREGE tayyare fabrikasından satın alınan 20 adet BREGE XIX-
7 tayyarelerinin Eskişehir'e gelerek Tecrübe ve Muayene Ko.
tarafından yapılan tecrübeleri neticesinde Fennî şartname-
sine uygun ve matluba muvafık evsaf verdiklerini arz eyle-
rim ef

muk
20
i

M. M. V.
Kerem

Takdim
23-3-933

Hıfz
11-7-933

030	10			59	398	14
-----	----	--	--	----	-----	----

22-5-933 3054

BREGE Uçak Fabrikasından satın alınan 7 uçağın Eskişehir'e getirilerek teslim alınması

a) Eskişehir Tayyare Fabrikası

M. Kemal'in hava endüstrisinin kurulması için direktif vermesi ile Alman Junkers firmasıyla 7 Eylül 1925'te bir anlaşma yapılmış ve 3.360.000 Türk Lirası olan şirket sermayesinin büyük çoğunluğu devlete ait olan Tayyare, Otomobil ve Motor Türk Anonim Şirketi (TOMTAŞ) kurulmuştur⁵⁵⁶. Şirket fabrikayı Kayseri'de kurmaya karar vermiş ayrıca Eskişehir'de Junkes Firması'ndan alınan A-20 tipi uçakların son montaj ve onarım faaliyetlerinin yapılacağı bir tesis kurulmasına karar verilmiştir⁵⁵⁷. 7 Eylül 1925 tarihinde kurulmuş olan Kayseri uçak fabrikasının⁵⁵⁸ Hava müfettişliği emrine verilmesi ile Fransa'da yetişen Türk mühendisleri görev yapmaya başlamışlardır. 1925 yılında Eskişehir'de Tayyare Mektebi kurularak Ekim 1925 yılında ilk mezunlarını vermiştir⁵⁵⁹. 1925 yılında İzmir Halkapınar uçak tamirhanesinden getirilen birimlerle kurulan Eskişehir Hava Tamirhanesi'nin TOMTAŞ'ın bir birimi olarak uçak geliştirmek amacıyla yaptığı girişim başarısız olmuştur. Şirket üç milyon lira sermaye ile kurulmuş, şirketin merkezi Ankara olarak seçilerek bu günkü hava ikmal bakım merkezinin çekirdeğini teşkil eden Kayseri ve Eskişehir'de küçük birer tesis teşkil edilmiştir⁵⁶⁰.

b) Eskişehir Hava Okulu

Eskişehir'de havacılık alanında yaşanan gelişmelere bir yenisi daha eklenmiş ve bölgede pilot yetiştiren bir okul açılmıştır. Eskişehir'de açılan havacılık okulu günümüzde de varlığını devam ettirmektedir. Gökçen'in aktardığına göre; Eskişehir Tayyare Okulunda eğitim iki yıldır, Atatürk'ün de dediği gibi burada hem askeri disiplin egemendi hem de havacılık disiplini, bu ikisini birden benimsemeyenler çok çabuk ortadan silinip gidiyordu⁵⁶¹. Ülke baştanbaşa demir ağlarla örülüyor, illerimizin çoğunda fabrika binaları yükseliyor, kara yollarında faaliyet başlıyor, her tarafa elektrik su götürmek okul yapmak için bütçe zorlanıyor. Zorlanıyor ama halkın belini bükecek olan vergilerden daima kaçınılıyor. Paramızın değeri korunuyordu⁵⁶². Daha önce Yeşilköy'de kurulmuş olan ve kapatılan okul, 1925 yılında Eskişehir'de Hava Okulu yeniden kuruldu. 1928 yılından itibaren de, havacılığın diğer ihtisas branşlarına ait elemanlar ihtiyaç duyuldukça birer birer kurulan okullarda yetiştirilmeye başlandı ve bunlar Eskişehir'de toplandı. Aynı yıl astsubaylardan da pilot yetiştirilmeye başlandı⁵⁶³. 1930 yılında Fransada eğitimlerini tamamlayan ilk uçak mühendislerimiz yurda dönmeye başlamıştır. Bunların içinde uçak gövde yapımı ile ilgilenen Selahattin Reşit (Alan) bey Eskişehir Tayyare Fabrikasında işe başlamıştır. Ancak o zamanki kadrolarda uçak gövde teknisyenlerine, aerodinamikçilere, statikçilere, uçak ressamlarına, imalat metod mühendislerine yer verilmemiştir. Gerekli aerodinamik nitelikleri test edecek rüzgar tüneline de yoktur. Selahattin Bey Türkiye'de uçak yapabileceğini ispatlamak için ortaya atılır. Selahattin Alan Eskişehir Tayyare Fabrikasında görevli bulunduğu sırada kendi isiyatifi ile MMV-I (Müdafaa-i Milliye Vekaleti-I) kodlu eğitim ve keşif uçağı projesini hazırlar. Fabrikanın marangoz atölyesi usta başlarından Mehmet ile birlikte küçük bir imalat ekibi kurup prototip imalatına başlar⁵⁶⁴. Yapılan eğitim uçağı MMV-I olarak adlandırılmıştır. Uçak yapılan denemelerde başarılı manevralar gerçekleştirmiştir. Havada 2,5 saat kalan ve 220 km/saat hıza ulaşan⁵⁶⁵ iki kişilik uçağın uçuş tecrübeleri 1932 ekim ayında başarı ile sonuçlanmıştır. Ancak Milli Müdafa

⁵⁵⁶ Yavuz , a.g.e., s. 25-26.

⁵⁵⁷ Metin Güneşen, *Cumhuriyetten Günümüze Türk Havacılığı, Hacettepe Üniversitesi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: 2003, s. 21.

⁵⁵⁸ Kayseri uçak fabrikasında TOMTAŞ dönemi dahil 1926 yılından 1941 yılına kadar yedi ayrı tipte toplam 212 adet uçak üretilmiştir. Yavuz a.g.e., s - 38.

⁵⁵⁹ Güneşen, a.g.e., s. 22.

⁵⁶⁰ Güneşen, a.g.e., s. 86.

⁵⁶¹ Gökçen, a.g.e., s. 99.

⁵⁶² Gökçen, a.g.e., s. 151.

⁵⁶³ Perihan Kilimci, *Atatürk Döneminde (1923-1938) Türk Askeri Havacılığı*, Ankara: Hava Harp Okulu Yayınları, 2004, s. 114.

⁵⁶⁴ İsmail Yavuz, *Mustafa Kemal'in Uçakları, (Türkiyenin Uçak İmalat Tarihi 1923-2012)*, İstanbul: İş Bankası Yay., 2013, s. 83.

⁵⁶⁵ "Eskişehir'de Mükemmel Bir Mektep Teyyaresi" *Hakimiyet-i Milliye*, 9 Birinci Teşrin 1932, s.1.

- 56 -

باش وکالت

قلم مخصوص مدبرینی
عدد

9.2

902

[illegible]

YK-19 / w

نور کے جس مہر پر

— 7 —

باسمہ کیل و برعد کی

اے مومنین

عمرہ کی

۱۰۰

عالم کیس

4.

ماترہ کی

۱۰۰۰ کی

۲۵۔

۵۰۰۰

١١١

اسماء

جواباً یازیلہ حق اور حق : جواب اولہی عمرائک فارغ ونوموسنک درجی رجا ونور .

080	18	01	01	011	46	19
-----	----	----	----	-----	----	----

Vekaletinden gerekli destek görülmediğinden prototip olarak kalmış, Selahattin Bey'de Eskişehir Tayyare Fabrikasından istifa ederek ayrılmak zorunda kalmıştır⁵⁶⁶.

Bu arada Hava Kuvvetlerine alınacak tayyarecilerin / pilotların bedeni yeteneklerini incelemek ve bu mesleğe gerçekten yüksek yetenekli kimselerin alınmasını sağlamak için Eskişehir'de kurulan Hava Sıhhi Muayene Merkezi'nin faaliyete geçebilmesi için gereken bazı sağlık malzemelerinin alınmasına İcra Vekilleri Heyetinin 15.02.1932 toplantısında onay verilmiştir⁵⁶⁷. Fransa'ya eğitime gönderilen doktorların eğitimini başarı ile bitirip 1935 yılında yurda dönüşlerini takiben Eskişehir'de Hava Sıhhi Muayene Merkezi açılmıştır. 1933 yılına gelindiğinde Amerika'dan Fleet-II tipi bir eğitim uçağı alınarak, bu uçakların akrobasi yeteneğı olduğu için Eskişehir'de akrobasi kursu da açıldı. Bu yapılanlara ek olarak, Atatürk döneminde hava talebeleri ile onları geliştirici ve dünya ile rekabet edici bir hale getirmek için farklı girişimler ve eğitim çalışmaları da yapılmıştır. Hava Makinist Okulu'nda, Fransız öğretmenler yerine Türk öğretmenler tarafından eğitim verilmeye başlanmıştır⁵⁶⁸. Atatürk 9 Haziran 1936 tarihinde Eskişehir'e gelmiş ve hava birliklerini ziyaret etmiştir. Burada yaptığı konuşmada havacılığın daha da güçlenmesini, kara kuvvetlerine yapılan desteğın keşif ile sınırlı kalmaması gerektiğini belirtmiştir. Türk havacılığının yakalamış olduğu yenilmez güçten duyduğu memnuniyeti ifade etmiştir⁵⁶⁹.

Bu okullar, okullardan yetişenler ve havacılığın önemi de Eskişehir basınına yansımakta gecikmemiştir. Havacılığın günden güne geliştiğı, uçakların ve pilotların çoğaldığını gösteriyor ki artık gelecek savaşlar yeryüzünde değil gökyüzünde olacaktır. Gelecek harpler iki muhasım ordunun çarpışması şeklinde değil bütün yurda ve bütün ulusa şamil bir mahiyet arz edecektir⁵⁷⁰. Bir diğer habere göre; "Bir müddetten beri şehrimizde staj görmekte olan misafirlikleri hepimize övünç veren ilk Türk kadın tayyarecimiz Sabiha Gökçen bu hafta uçuş brevesini almıştır⁵⁷¹ denilmektedir. Haberin devamında Türk kadının en zorlu işlerin dahi altından kalkabileceğini Gökçen'in başarısının bir kez daha gösterdiği söyleniyor. Uçuş konusunda brevelerini alanlar Sakarya Gazetesince tebrik edilmiş ve bu kişiler içinde Sabiha Gökçen haricinde Naciye, Yıldız, Mediha adlı üç kadının da bulunduğu söylenmiştir. Eskişehir'de Türkkuşu'nun açılacağı duyurularak, Hava Kurumu pek yakında talebe kaydına başlayacak icap ederse şimdiden nazari dersler de verilecektir. Uçuşlar tecrübeler, tatbiki dersler ancak Mart ayı içinde yapılabilir. Bu yönüyle Eskişehirimiz Türk tayyareciliğini ideal bir merkezi sayılabilecektir. Gazetenin aynı sayısında, Planör uçuşlarında Türkkuşu talebelerinden bir genç kendi planörü ile dört bin metreye kadar yükselmiş, havada sekiz saatten fazla kalmış ve gece saat yirmiye doğru Pazarcık'ta bir meydana inmiştir. Talebenin bu uçuşu tam bir rekor uçuşu addedilmektedir⁵⁷². Yerel yayın organlarının bildirdiklerine de dayanarak Eskişehir'in havacılık konusunda ne denli büyük bir öneme sahip olduğu, bayan talebelerin de erkeklerle birlikte yetiştirildiğı ve eğitimlerden yüksek performans sonuçları alındığı anlaşılmaktadır. Cumhuriyetin havacılık alanında M. Kemal Atatürk önderliğinde gerçekleştirdiğı atılımlar Ondan sonraki dönemde önce yavaşlatılmış, 1950'lerden sonra Türkiye'ye dayatılan programlarla ortadan kaldırılmıştır. Atatürk'ün sanayileşme idealleri ve bu doğrultudaki izlediğı stratejiler terk edilerek, Marshall yardımı ile Avrupa'nın tarım ülkesi olmaya dönüştürülmüştür⁵⁷³.

⁵⁶⁶ Yavuz, a.g.e., s.84.

⁵⁶⁷ BCA. 30.18.1-2.26.11.10'dan aktaran Kurtuluş ve Aydınlanma: Eskişehir, a.g.e., s. 550.

⁵⁶⁸ Yalçın, a.g.m, s. 1043.

⁵⁶⁹ Fatih Dervişoğlu, *Türkiye'nin Havacılık Efsanesi*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2010, s. 42.

⁵⁷⁰ "Hava Kurumu", *Sakarya*, 15 Mayıs 1936, S. 523, s. 2.

⁵⁷¹ "İlk Kadın Tayyarecimiz Brevesini Aldı", *Sakarya*, 4 Eylül 1936, S. 539, s. 1.

⁵⁷² "Türk Kuşu Talebelerine Breveleri Verildi", *Sakarya*, 25 Eylül 1936, S. 542, s. 1.

⁵⁷³ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Sami Güven, *1950'li Yıllarda Türk Ekonomisi Üzerine Amerikan Reçeteleri*, İstanbul: Ezgi Kitap Evi Yayınları 1998.

Tayyare Mektebi talebelerinden Naciye Hanım

T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
Emniyet İşleri Umumî Müdürlüğü

Şube : 6.A

Husud :

Umumi : 34840

17. VII. 1938
680
Eskişehir Tayyare
Alayı Cephaneliğinden
Çıkan Yangın HK.

Baş Vekâlet Yüksek Makamına

I- 3/7/938 günü saat 19,30 da Eskişehir'in beş kilo-
metre şimalinde Muttalıpköyü yakınında bulunan Tayyare alayına ait
(Ş.e.r.h.ü.ö.y.ü.k.) cephaneliğinde, tenvir bombaları ve ışık
cephaneliğinden yangın çıkmışsa da diğer mevaddı infilâkiye ile
dolmuş olan cephaneliklere sirayetinde meydana verilmeksizin Jandarma
ve tayyare alayı kuvvetlerinin müşterek çalışmaları neticesi sön-
dürülmüştür.

Yangının sebebi zuhuru hakkında tayyare alayınca maha-
llinde tahkikat yapılmakla beraber vilâyetce de yangının sebebi
zuhuru hakkında önemle inceleme yapılması yazılmıştır. bu hususda
alınacak sonucun ayrıca bildirileceğini saygılarımla arz ederim.

2- Baş Vekâlet Yüksek Makamına, R.C.U.Kâ, M.M.V, ve
Genel Kurmay Başkanlığına Sunuldu.

Dahiliye Vekili

Lütfi
12.7.938

S. Kaya

Orzade Lomist
19.7.1938

Karşılık yazılacak bütçe ait olduğu şubenin gün ve sayısının yazılması

030 10 120 857 1

3. BÖLÜM

Eskişehir'de Eğitim

A. ESKİŞEHİR' DE EĞİTİM

Eğitim (Osmanlı Terbiye / Fr. - İng. education, pedagogie), kişinin zihni bedeni, duygusal toplumsal yeteneklerinin, davranışlarının istenilen doğrultuda geliştirilmesi ya da ona bir takım amaçlara dönük yeni yetenekler, davranışlar, bilgiler kazandırılmasının tümüdür. Eğitim hayatı boyu sürer devamlı yada tesadüfî olabilir⁵⁷⁴. Bu kavramsal tanım dışında daha geniş bir zamandan bakılırsa; Eğitim ve insan yetiştirme düzeni; içinde bulunduğu toplumun sosyal, ekonomik, politik, kültürel ve yapısı mirasıyla oldukça yakın ve karmaşık ilişkiler içinde şekillenir. Ekonomik ve politik karar verme mekanizmalarına egemen olan güçler ve toplumun yönetiminde söz sahibi olan kesimler kendi tercihleri ve çıkarları doğrultusunda, eğitim düzenini şekillendirme yarışına girerler⁵⁷⁵.

Türklerin 10. yüzyılda müslüman olmalarından önce tarih sahnesine çıkmış en önemli devletleri Hun⁵⁷⁶, Göktürk⁵⁷⁷, ve Uygur⁵⁷⁸ devletleridir. Bunların eğitim görüş ve uygulamaları benzerlik gösterse de herbirinin temel özellikleri vardır⁵⁷⁹. Türk tarihine baktığımızda içinde bulunulan çağın gereklerine uygun bir eğitim sisteminin her zaman var olduğu görülür. Türkler Orta Asya'da yaşarken göçebe özellik taşımış ve bu kültürün getirdikleri çerçevesinde bir eğitim hayatı sürmüşlerdir. Erkekler askerlik konusunda eğitim alırken, kadınlar halı-kilim dokumacılığı, süs eşyası yapımı, ev işleri gibi faaliyetler konusunda bir öğrenime sahiptir. Ancak bunun yanında astronomi ile de ilgilenilmiş ve on iki hayvanlı Türk takvimi bulunmuş, çeşitli şifalı otların kullanımıyla hastalıklar tedavi edilmeye çalışılarak tıp alanında da çalışmalar yapılmıştır. Askerlik sanatında yüzyıllarca önemli başarılar elde eden Türkler gittikleri yerleri bu yönleriyle etkilemişlerdir. Askeri ve siyasi sahada gelen bu başarı kültürel başarıyla kendisini kabul ettirecektir. İbni Sina, Farabi, Yusuf Has Hacip, Edip Ahmet Yükneki, Kaşgarlı Mahmut ve Hoca Ahmet Yesevi gibi Türk kültür adamları eriştikleri kültürel seviyeyle evrensel şahsiyetler olarak kendilerini kabul ettireceklerdir⁵⁸⁰. Türkler sürekli devam eden akınlarla birlikte Anadolu coğrafyasına kadar gelmişler ve buraları zaman içinde yurt edinmişlerdir⁵⁸¹.

Anadolu'daki Türk eğitime bakıldığında medrese denilen eğitim kurumunun bu topraklara Anadolu Selçukluları ile taşındığını görüyoruz⁵⁸². Medreselerde hem dini hem de pozitif bilimler okutuluyor ve buralardan mezun olanlar ülkenin ihtiyaçları doğrultusunda devlet kademelerinde değerlendiriliyordu. Okutulan dersler hakkında net bir bilgi olmasa da genel itibarıyla müfredatta bulunan dersler: ...Fıkıh, kelam, hadis, tefsir, usul-i fıkıh türünden dersler (Nakli ilimler) ile mantık, belagat, lügat, nahiv, hendese, hesap, heyet (Astronomi) ve felsefe gibi dersler (Akli ilimler) okutulduğu tahmin edilmektedir⁵⁸³.

⁵⁷⁴ Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1993'e)**, İstanbul Kültür Koleji Yayınları, 1994 s. 2.

⁵⁷⁵ Fatma Gök "75 Yılda İmam Yetiştirme Eğitim ve Devlet" **75 Yılda Eğitim**, İstanbul: Tarih Vakfı 1999 s.1.

⁵⁷⁶ Bahaeddin Ögel, **Türk Kültür Tarihi**, Ankara : TTK 1984 S. 43-88 İsmet Parmaksızoglu – Yaşar Çağlayan, **Eski Çağlar Ve Türk Tarihinin İlk Dönemleri**, Ankara : Funda Yayınları 1956, S305-315; Doğan Avcioğlu **Türklerin Tarihi**, c. I, İstanbul : Tekin Yayınevi 1978, s. 428 vd. Akyüz, a.g.e. , s. 4-8.

⁵⁷⁷ Ögel, a.g.e., s. 127-206; Parmaksızoglu – Çağlayan a.g.e., s. 318-323; Doğan Avcioğlu **Türklerin Tarihi**, c. II, İstanbul: Tekin Yayınevi 1879, s. 587-686; Akyüz a.g.e., s.8-12.

⁵⁷⁸ Ögel, a.g.e., s. 347 – 368 ; Parmaksızoglu – Çağlayan, a.g.e., s. 324; Avcioğlu, a.g.e., c.II, s 738; Akyüz, a.g.e., s. 12-14.

⁵⁷⁹ Akyüz a.g.e., s. 35.

⁵⁸⁰ Tural, a.g.e., c. II, s. 100.

⁵⁸¹ Claude Cahen, **Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi (XI. Yüzyıl İlk Yarısı)**, (Çev:Bahaeddin Yediylidiz- Yaşar Yücel), Ankara : TTK 1992; Claude Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu**, (Çev: Erol Üyepazarcı) , İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 2002, s. 7 -18, 99-111; Ali Sevim, **Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi**, Ankara : TTK 1993, s. 33-58.

⁵⁸² Mehmet Şeker, **Anadolu'nun Türkleşmesi**, İstanbul : Ötüken Nesriyat 2006, s. 255-256.

⁵⁸³ Halaçoğlu, a.g.e., s. 137.

Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan 20. yüzyılın başlarına memleketin bilim ve yargı hayatına medreseler egemen olmuşlardır. Yargının en yüksek makamı olan Şeyhülislamlık ve daha aşağılara doğru Kadılık, Müftülük ve Naipliklere sadece Medreseliler atanmıştır. Her dereceden öğretmenleri de gene medreseliler yetiştirmiştir. Böylece memleketin okur-yazar sınıfını (ulema) gerek öğretim, gerekse eğitim bakımından medrese biçimlendiriyordu. Şeyhülislamların yetkileri siyasi iktidarı kontrol edecek kadar büyüktü. Bir Şeyhülislam fetvası, padişahların tahttan indirilmesi için gerekli hukuki dayanağı sağlayabiliyordu⁵⁸⁴. Medreselerde erkek çocuklar eğitim görmek, kızlarına eğitim vermek isteyenler ise ancak özel hoca tutarak evde eğitim aldırıyorlardı. Bu sistemde eğitim alan kişilerin başında hanedana mensup sultanlar gelmektedir. Daha sonraki yüzyıllarda kız çocukları da medreseye gönderilmiş ancak yalnızca okuma yazma öğrenene kadar eğitime devam etme hakları bulunmuştur. Anadolu'da medresenin yanı sıra yeni bir eğitim kurumunun ortaya çıkıp yaygınlaştığı dikkat çekmektedir. Etkileri günümüzde de devam eden bu kurum "Ahilik"⁵⁸⁵ teşkilatıdır. Kardeş veya cömert anlamını taşıyan ahi teşkilatı, esnaf, sanatkâr ve işçilere yönelik kurulmuş bir teşkilattır. Bu kurumun hedef kitlesi gençlerdi. Onları her hangi bir meslek alanında çırak ve usta eğitimi vererek bir meslek kazandırıyorlardı⁵⁸⁶. Osmanlı eğitim sisteminde medresenin dışında en önemli kurum saraydı. Sarayda üç okul mevcuttu bunlar, Enderun mektebi,⁵⁸⁷ Şehzâdegan mektebi⁵⁸⁸ ve Meşkhane⁵⁸⁹ idi⁵⁹⁰. Buralarda devlet kadrolarına insan yetiştirilir ve idari teşkilatın da aynı eğitim sisteminden geçmesi sağlanırdı.

Eskişehir'de yeni alfabeyi öğrenen kadınlar

⁵⁸⁴ İlhan Başgöz, *Türkiye'nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk*, Kültür Bakanlığı, Ankara: Başbakanlık Basımevi 1995, s15.

⁵⁸⁵ Ahilik hakkında Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz. Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Ankara : TTK 1987; Mikail Bayram, *Ahi Evran Ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu*, Konya : Ö. F. Bayram 1991; Galip Demir, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu ve Ahilik*, İstanbul: Sade Ofset Matbaa 2000; Cemal Anadol, *Türk-İslam Medeniyetinde Ahilik Kültürü Ve Fütüvvetnameler*, Ankara : T. C. Kültür Bakanlığı 2001; Ahilik (Editör Baki Çakır - İskender Gümüş) Kırklareli Kırklareli Üniversitesi 2011; Sadık Göksu Kırkambar (*Ahilik Ansiklopedisi*): *Ahilik Tarih Öncesinde Başlar*, İstanbul ,Uranüs 2011; Kazım Ceylan, *Türk - İslam Geleneğinde Dünyevi Ve Uhrevi Sistem*, Ankara: Gümrük Ve Ticaret Bakanlığı 2013.

⁵⁸⁶ *Eskişehir İl Yıllığı*, 1973, s. 101.

⁵⁸⁷ Osman Nuri Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, c. 1-2, İstanbul: Eser Matbaası 1977, s. 11-24.

⁵⁸⁸ y.a.g.e., s. 6-10.

⁵⁸⁹ y.a.g.e., s. 25-27.

⁵⁹⁰ *Eskişehir İl Yıllığı*, 1973, s. 102.

Ancak zaman içinde eğitim kurumları bozulmuş ve eğitime yalnızca dini öğretilerden oluşan bir sistem hâkim olmuş, çağın gerisinde kalınmıştır. Özellikle medreseler, eğitimde gözlem ve deneye yer vermemek skolastiği uzun yıllar sürdürmek, fikir ve düşünce özgürlüğüne kapılarını kapamak, pozitif bilimleri programına almamakla Osmanlı toplumunda çok olumsuz etkiler yapmıştır. Yeni sağlık gelişmeleri önlenmiştir. Bu yüzden Osmanlı imparatorluğunda medresenin etkisi köklü olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti bile bu etkiyi uzun yıllar yok edememiştir⁵⁹¹. Gidişattaki yanlışlıkları fark eden bazı padişahlar Avrupa'yı örnek alarak oradaki eğitim yapısına benzer bir metodu askeri okullar kurarak ülkeye getirmişler⁵⁹² ancak eski usul eğitimi de halkın üzerinden kaldırmamışlardır. Eğitim sistemindeki bu çifte standart sebebiyle aynı toplumda iki farklı insan grubu yetişmiştir⁵⁹³.

B. OSMANLI DÖNEMİ'NDEN KALAN OKULLAR

Eskişehir özelinde eğitime baktığımızda ise ülkede ki durumu yansıtmaktaydı. Medrese kökenli bir eğitim sistemi ve bu sistemde ki genel bozulmalar sadece merkezde değil, taşrada da etkisini göstermekteydi. Konuyla ilgili genel sayısal verileri de dönemin salnâmelerinden edinmekteyiz. 1302 / 1884 - 1885 tarihli salnâmede Eskişehir kazasında Müslümanların eğitimi için 6 medrese 77 sıbyan okulu olduğu belirtilmiştir⁵⁹⁴. Daha sonraki yıllarda özellikle yerel atölye düzeyindeki fabrikaların çoğalması jeneratörle de olsa elektrik gücünden yararlanılması, göçlerle gelen insan sayısının fazlaşmasıyla da okul sayısı ve çeşitliliğinde artış oldu. Özellikle lületaş ticaretinin gelişmeye başlaması, bazı Avrupalı tüccarların taşın daha kaliteli çıkarılmasını sağlamak için bölgeye yerleşmeye başlamaları⁵⁹⁵ kentin yapısını değiştirmeye başladı. Buna bir de demiryolu'nun Eskişehir'e ulaşması ile birlikte, bu işletmede çalışan Avrupalılar eklenince eğitim anlamında yeni okulların açılmasına gereksinim duyuldu. Nitekim kente yerleşen bu Avrupalı ailelerin çocukları için Saint Agustin' de L Assompsion Rahiplerinin denetiminde erkek ve kız öğrencilere yönelik bir okul açıldı. Rahip Florent, Berger ve Gerard, Söğütlü cadde üzerinde vaktiyle lületaş işlenen harap bir konakta otururlar. Fransızca, Almanca, Türkçe, Ermenice hesap ve müzik öğretimi yaparlar. 60-80 arasında Katolik, Protestan, Rum Ortodoks, Gregoryen Ermeni, Müslüman, Yahudi, öğrencileri vardır⁵⁹⁶.

Deutsche Bank aracılığıyla bir yandan kredi verip diğer yandan demiryolları imtiyazlarını genişletmek isteyen Almanlar 21 Kasım 1896'da Alman vatandaşlarının çocuklarını eğitmek için ve kendi kültürlerini yaymak amacıyla Haydarpaşa'dan sonra Eskişehir'de de okul açtılar. Eğitim dilinin Almanca olduğu bu okulun 108 öğrencisinden 87'si demiryolu şirketinde çalışanların çocuklarıydı⁵⁹⁷.

Hicri 1316 / 1898 -1899 tarihli salnâme'de de Eskişehir merkezde 1 Rüştîye 2 İbtidai ve 11 adet Sıbyan mektebi vardı. Bu okullara giden öğrencilerin 1512'si erkek 318 kız olmak üzere toplam 1470 idi⁵⁹⁸.

⁵⁹¹ Başgöz, a.g.e., s 15; Akyüz a.g.e., s. 67-72.

⁵⁹² Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, (Yay. Haz Ahmet Kuyaş) İstanbul: YKY 2002 s. 63-66.

⁵⁹³ Yahya Kemal Kaya, *İnsan Yetiştirme ve Düzenimiz, Politika-Eğitim-Kalkınma*; Ankara 1984 s.81.

⁵⁹⁴ *Hüdavendigar Vilayet-i Salnâmesi*, Sene 1302. S- 447.

⁵⁹⁵ Çoruh, a. g .b, s. 70-71.

⁵⁹⁶ Suzan Albek; *Dorylaion'dan Eskişehir'e*, Anadolu Üniversitesi Eğitim Sağlık ve Bilimsel Araştırma Vakfı Yayın No: 89, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Basımevi 1991. S .153.

⁵⁹⁷ Donald Quarterd, *Osmanlı Devletinde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş* (1881-1908) (Çev: Selari Tekay) Ankara: Yurt Yayınları, 1987, s.72.

⁵⁹⁸ *Hüdavendigar Vilayeti Salnâmesi*, Sene 1316, s. 346; Güneş – Yakut, a.g.e. s.116.

T. C.
BAŞVEKALET
Münevver M. M. M. M.
Sıra: 13949

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ
KARARNAME 19 10

Eskişehir Lise binası bu günkü ihtiyaca kâfi gelmediğinden ve bütçe vaziyeti burada daha bir çok seneler yeni lise binası yaptırmaya imkan veremeyeceğinden Eskişehir gibi mühim bir Vilâyet merkezinde bu vaziyeti daha fazla devam ettirmek kabil olamayacağı cihetle bu x günkü ihtiyacı karşılamak için Vilâyet konağı olarak yaptırılan binanın lise binası ile mübadelesi ; Maarif Vekilliğinin 26/2/933 tarih ve 17889 sayılı tezkeresi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 4/3/933 toplantısında kabul edilmiştir .

4/3/933

REİSİCUMHUR

Gazi M. Kemal

B. V.

İmza

Ad. V.

Şeref Kemal

MM. V.

Şeref Kemal

Da. V.

Ş. İmza

Ha. V. V.

Ş. İmza

Ma. V.

Ş. İmza

ML. V.

Ş. İmza

Na. V.

Ş. İmza

İK. V.

Ş. İmza

S. İM. V.

Ş. İmza

G. İ. V.

Ş. İmza

Zr. V.

Ş. İmza

080 18 01 82 34 14 12

T. C.
BAŞVEKÂLET
Kararlar Müdürlüğü
Sayı: 2
1003

KARARNAME

BAŞKANLIK
KARARLARI ARŞİVİ

Eskişehirdeki lise binasile hükümet konağı olarak yaptırılan binanın mübadelesi işi hakkında Maarif Vekilliğinden yazılan 6/2/934, 31/5/934 tarih ve 2018,28628 ve Maliye Vekilliğinden yazılan 22/5/934, 2/7/934 tarih ve 5188,7464 sayılı tezkereler; İcra Vekilleri Heyetinin 12/7/934 toplanışında tetkik edilerek lise binasının idareî hususiyeye ait olduğu anlaşıldığından mübadele hakkındaki 13949 sayılı kararname hükmünün ortadan kaldırılması tasvip ve kabul olunmuştur.

12/7/934

REİSİCUMHUR

İsmail H. Kemal

Bğ. V. Ad. V. M. M. V. Da. V.
İsmail H. Kemal *S. Sımsık* *Kemal* *S. Kaya*
Ha. V. Ma. V. Mf. V. Na. V.
İsmail H. Kemal *İsmail H. Kemal* *İsmail H. Kemal* *İsmail H. Kemal*
İk. V. S. İ. M. V. G. İ. V. Zr. V.
İsmail H. Kemal *İsmail H. Kemal* *İsmail H. Kemal* *İsmail H. Kemal*

030 18 61 12 46 50 3

Eğitimdeki bu süreç II. Meşrutiyet dönemine kadar fazla gelişme göstermeden devam etti. Ancak Meşrutiyet'in yeniden ilanı ile birlikte yeni eğitim teknikleri sistem içerisinde yer almaya başladı. Tanin gazetesi muhabiri Ahmet Şerif'in Anadolu'da yaptığı gezilerden aktardığına göre⁵⁹⁹ "İstanbul'un komşusu demek olan Eskişehir kasabası 30-35 bin nüfusa sahip ve Anadolu'nun en önemli ticaret merkezlerinden biridir. Bir kaç geniş ve düzenli caddesi, iki - üç fabrikası, biri rüşdi, altısı ibtidai derecesinde yedi okul, ne kadar harap olsa bile görünüşteki büyüklüğü ile bakanları aldatan büyük bir hükümet dairesi, mülkiye mektebi mezunlarından olan kaymakamı ve diğer ayrıntıları ile burası gelip geçici kimseleride tatmin edersede, gerçek pek başkadır.

II. Meşrutiyet Döneminde bütün çevreler eğitim sorununa öncelik vermeye başladı. Maarif Nezaretinin ödeneği yetmediği için Mutasarrıf Zekai Bey'in öncülüğünde Teavün-ü Maarif Cemiyeti kuruldu. Kısa süre içinde halktan 11.249 kuruş yardım toplandı⁶⁰⁰, ibtidai mekteplerine gelir sağlamak üzere dükkanlar ve gazinolar yapılması kararlaştırıldı. Bu binaların yapılması için başta belediye başkanı olmak üzere eşraf yardımında bulundu.:

Belediye Reisi Halil İbrahim Efendi 1.188

Zeytûnzâde Tefvik Efendi 1.080

Hacı Bekir Beyzâde Emin Bey 324

Çiftelelerli Hafız Ali Efendi 108

Abdülhekim Ağazâde Rıza Efendi 108

Ağustos 1910 tarihine kadar toplam 17.587 kuruş toplandı⁶⁰¹

Eskişehirde okulların modernleştirilmesi çalışmaları bölge bağımsız mutasarrıflık olunca artı, 1915 yılında Darü'l Muallimin Mektebi açıldı. İstasyon civarında bir binada öğretime başlayan okul yatılı idi. Binada modern eğitim için gerekli her türlü donanım (kimya - fizik, laboratuvarları, resimhaneler, elişi dersi) mevcuttu. Öğrencilerin sosyal ve günlük ihtiyaçlarını karşılamak üzere yemek salonu, "duş-hamam sistemi" kuruldu⁶⁰². Bu dönemde iktidar tarafından okulların binaları da öğretmen kadroları da güçlendirilmeye çalışıldı. 1915 yılından önce Eskişehir ve çevresinde 13 öğretmen okulu mezunu görev yaparken 1916 yılında bu sayı 41'e yükseldi⁶⁰³.

Eskişehir'de bu süreçte yeni mektepler açılmış, buralara öğretmenler atanmış hatta bir anaokulu dahi vücuda getirilerek okul öncesi eğitime başlanmıştır. Hatta eğitim yatırımlarınada ağırlık verilerek öncelikler arasında yer almıştır. Eskişehir'de yapılmak istenenler hakkında Genel Meclis Kararlarından 1916 senesi için alınan kararlar şöyledir: Darü'l Muallimin (Erkek Öğretmen Okulu) binası ihtiyaçları karşılanmış ve leyli (yatılı) kadrosuyla hazır hale getirilmiş, öğrenime başlanmıştır. Tedrisatta kullanılacak olan malzemelerin temini için Almanya'ya sipariş verilmiş, tam teşekküllü bir resimhane kurulmuş, dört kişilik sıhhi bir hamam vücuda getirilmiştir. Merkez livada "Turan" adıyla bir numune mektebi kurulmuştur. Bu mektepte yeni usul ilimler gösterilmiş, ruhi ve bedeni ihtiyaçlar da karşılanmaya çalışılmıştır.

⁵⁹⁹ Ahmet Şerif, *Anadolu'da Tanin*, (Hazırlayan: Mehmet Çetin Borekçi), Ankara: TTK 1999, s.56 - 57- 59.

⁶⁰⁰ "Eskişehir'de Maarif", Eskişehir 29 haziran 1326. No:1, S. 3'den aktaran Güneş vd. a.g.e., S.118.

⁶⁰¹ "Maarife Hikmet" Eskişehir 27 temmuz 1326'dan aktaran Güneş vd. a.g.e., s. 118.

⁶⁰² Eskişehir Sancağı Meclis-i Umumi Mukarreratı Üçüncü Devre-i İçtimaiye, Eskişehir: Liva Matb. s.13-14; Güneş vd., a.g.e., s.120.

⁶⁰³ Güneş -Yakut, a.g.e., s.121.

Osmanlı Devleti'nin her yanında açılmaya başlanan çocuk yuvalarından bir tane de "Ana Mektebi" adıyla Eskişehir'de açılmış ve buraya bir de bayan muallime tayin edilmiştir. Mekteb-i İdadi, Numune Turan Mektebi, Darü'l Muallimin ve Sungur Mekteplerinde izcilik dersleri verilmeye başlanmıştır. Eskişehir'in çeşitli ihtiyaçları için 1916 yılında beş senelik program hazırlanmış ve uygulanmaya çalışılmıştır. Bu programa şehrin bayındırlık, sıhhiye, ziraat ve eğitim meseleleri dahil edilmiştir. Programa göre Eskişehir'de anasınıfı ve eğitim zamanı geçip de eğitime devam edeceklerle birlikte toplam eğitim alacak öğrenci sayısı otuz bin olarak tespit edilmiştir ve şehir ihtiyaç sırasına göre beş kısma ayrılmıştır. İlk sıra merkeze ve Sivrihisar'a verilmiştir. Ardından diğer kısımlar gelir ve her biri için okul binası yapımı ve muallim ihtiyacının karşılanması hedeflenmiştir⁶⁰⁴.

1917 yılı için Eskişehir'in eğitim ihtiyaçları adına yapılan çalışmalar ise şöyledir: Darü'l Muallimin'de fizyoloji, hikmet, kimya laboratuvarlarında harcanmak üzere 10.000 kuruşluk bütçe ayrılmıştır. Buralarda kullanılacak malzeme için Avrupa'ya sipariş verilmiştir. İdadi mektebinde ticaret derslerine başlanmıştır, 1915 bütün sancakta 13 darülmuallimin mezunu varken 1917 senesinde 41 darülmuallimin mezunu vardır. 1915 senesinden itibaren her yıl olmak üzere müfettişler okulları teftişe gelmişlerdir. Teftiş edilenler: Çocukların mevkî-i terbiyesi, muallimlerin tenvir ve telimi, köyün içtimai ve iktisadi hali ile köylülerin tenviridir. Kız çocuklarının eğitimine de özel önem verilmiş ve Hayma Ana ve Mal Hatun kız mektepleri yeniden ıslah olunarak, Kayı karyesinde de bir kız mektebi kurulmuştur. Sivrihisar'da Kızıl Elma Mektebi numune haline getirilmiş, Mihaliççık'ta merkezdeki altı senelik idadi ıslah edilmiştir. Gençlerin hayat için de hazırlanmaları için Genç Dernekleri Kanunu neşredilmiştir. Bu kanuna göre gençlerin ruh ve beden sağlığı bakımından gelişmiş olmaları amaçlanmıştır. Kanuna göre gençler dinç ve gürbüz olarak ikiye ayrılıyor ve gürbüzler 12-17 yaş aralığındaki gençler olup muallimleri rehberliğinde bulunmuşlardır. Bu gençler için Almanya'dan gelen Von Hoff Bey ile bir muallim birlikte tedrisat yapmışlardır. Tedrisat Salı ve Cuma günleri olup, Gürbulak harmanyerinde spor talimi için bir yer vücuda getirilmiş, çeşitli sporlar yaptırılarak bedeni terbiye sağlanmıştır. 1917 senesinde bir Milli Kütüphane ve bir de rasathane kurulmuştur. Hamidiye mahallesinde bir mektep inşasına başlanmış, Muttalip, Mihaliççık, Bardakçı, Günyüzü, Seyitgazi'de mektep inşası zaruri görülmüştür, Sanayi Mektebi mezunlarından Mehmet Emin Bey'in Avrupa'ya gönderilmesi için bütçe ayrılmış, Samsaçavuş Mektebi'nin tamiri için ödenek ayrılmış, İğdeağaç ve Üçbaş muallimliklerinden Mal Hatun Mektebi'ne muallime getirilmesi gerekli görülmüş, Mihaliççık'ta bulunan Yeni Hayat Mektebi binasının tamiri için bütçe ayrılmış, Turan Numune Mektebi, Almanca öğretmeni Madam Müller'in ve büyük gayreti görülen muallim Fevzi Efendi'nin maaşına zam yapılmış, Turan Numune Mektebi'nden talebenin ihtiyacı olmayan sıralar yeni açılacak olan Edebalı ve Osman Gazi mekteplerine verilmek için ayrılmıştır. Sivrihisar'da bulunan Hoca Nasreddin Efendi Mektebi'nin inşaatı için de bütçeden pay ayrılmıştır⁶⁰⁵.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulmasıyla birlikte temelleri çağdaşlığa, bilime ve ilerlemeye dayalı bir eğitim yapılanması oluşturulmuştur. Yönetimde bulunanlar eğitim alanına özel bir önem vermişlerdir. Böylece kız ve erkek çocuklar devletin açtığı okullarda yan yana ders görecektir ve eğitim-öğretim hayatında ilk beş yıl zorunlu olacaktır. Mecburi olan ilk tedrisat bütün Türk köylerine kadar ulaştırıldığı anda, esasen devletin elinde olan ve bir cepheden idare olunan kültür işinde zamanla birlik ve olgunluk elde edilebilecektir⁶⁰⁶. Bunun yanı sıra özellikle 1928'de Latin alfabesinin kabulü ile okuma-yazma

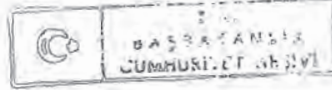
⁶⁰⁴ Kemal Yakut, Şaduman Halıcı, **Eskişehir Sancağı Genel Meclis Kararları**, Eskişehir: Eskişehir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2009, s. 8.

⁶⁰⁵ Yakut-Halıcı, a.g.e., s. 10.

⁶⁰⁶ Tarık Kışınbay, "Ökonomi Bakımından Köylünün Kalkınması İçin Düşünceler", **Eskişehir Halkevi Dergisi**, 30 İkinci Teşrin 1934, S. 25, s. 52.

Sayı: _____

Özet: _____

KÖY ÖĞRETMEN VE EĞİTMENLERİ YETİŞTİRMEK ÜZRE
ESKİŞEHİR İLE ÇİFTELER ÇİFTLİĞİNDE AÇILACAK
KURS TALİMATNAMESİ

1- Köy öğretmen ve eğitimcileri yetiştirmek için Kültür Bakanlığı ile Tarım Bakanlığı müşterek çalışmak suretile Eskişehir ilinin Çifteler çiftliğinde bir kurs açacaklardır.

2- Kursun öğretim ve eğitim plânı ile devam müddeti Kültür Bakanlığı ile Tarım Bakanlığınca müştereken saptanacaktır.

3- Kursa alınacak öğretmen namzetlerinin iage, ibate, melbusat masrafı, ve Bakanlar Kurulu kararla istihdam edilecek, Ziraat öğretmenlerinin ve işyarlarının aylık ücretleri, yol paraları ve kurs faaliyetleriyle ilgili inşaat, tamirat ve tesisat masrafı bu maksatla Tarım Bakanlığı bütçesine konulan tahsisattan ödenecektir.

4- Kursun Ziraat dersleri ve işlerle alakadar faaliyetlerinde Çifteler çiftliğinin bina, âlet, hayvan, nakil vasıtaları gibi her türlü vesaitinden istifade edilecektir.

5- Kurs öğretim ve eğitim işleri için Kültür Bakanlığı Bakanlar Kurulu kararla lüzumu kadar ilkokul öğretmeni, ilköğretim işpekteri ve inşaat işleri öğretmeni istihdam edecektir. Bunların yol masrafları ve aylık ücretleri Kültür Bakanlığı bütçesinde bu işlere ait tahsisattan ödenecektir.

6- Kursun öğretim ve eğitim işleri için çifteler çiftliği bölgesindeki köy ilkokulları binalarından, ders vasıtalarından ve eşyasından istifade edilecektir.

030	10			143	24	15
-----	----	--	--	-----	----	----

3

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
KÜLTÜR BAKANLIĞI

İlk Öğretim Genel Müdürlüğü

Sayı: 6
65627

Ankara 9 Ağustos 1936

Özet:

Başbakanlık Yüce Katına

4-1 Köy Öğretmen ve öğretmenleri yetiştirmek üzere Tarım Bakanlığı ile birlikte Eskişehir ilinin çifteler çiftliğinde açacağımız kur-
sa ait ilişik talimatnamenin Bakanlar Kurulunca karara raptına
yüksek izinlerini diler, derin saygılarımı sunarım.

Y. T.

Kültür Bakanı

S. Akıncı

Konutlu
3.8.36

030	10			143	24	15	FA
-----	----	--	--	-----	----	----	----

5.8.36 9809

kursları açılmış ve her yaştan vatandaşın bu uygulamadan yararlanması sağlanmıştır. Halkın her kesiminin okuma-yazma öğrenmesi ve yeni alfabeye alışması için Millet Mektepleri açılmıştır. Eskişehir'de de açılan bu kurumlar hakkında geniş bilgi ilerleyen bölümde verilmiştir. Kadınlar ve erkekler için meslek edindirme kursları açılarak buralarda öğrendikleri bilgilerle halkın kendi işini kurması ve kendi geçimini sağlaması amaçlanmıştır. Eskişehir'de açılan bu kurslara Eskişehir Halkevi başlığı altında değinilmiştir. Atatürk'e göre memleketi ve toplumu istikbale ve mutluluğa kavuşturmak için iki orduya ihtiyaç vardır. Biri vatanı kurtaran asıl ordu diğeri de milletin geleceğine yön veren irfan ordusu. İkincisi olmadıkça muharebe meydanlarında kazanılan zaferlerin kalıcı sonuçlar vermesi mümkün değildir⁶⁰⁷. Bu nedenle Türk Devrimi'nin en önemli konularından biri, belkide birincisi eğitim olmuştur.

Eskişehir'de de eğitim hayatı açısından önemli gelişmeler olmuş, yeni uygulamalara bölgede de başlanmıştır. Okullar çoğaltılmış, talebe ve öğretmen sayısı artmış, öğretmen yetiştiren köy enstitüleri de açılmıştır. Çifteler Köy Enstitüsü, 1937 yılında "Mahmudiye köy eğitim yurdu"dur. Köy eğitim yurdu öğretmenlerin yetiştirildiği köy ilkokullarının 4. ve 5. Sınıflarından mezun olan öğrencilerin 3 yıllık eğitim aldıktan sonra öğretmen olarak atandıkları orta derecede öğretim yapan bir okuldur. Eskişehir'de eğitimli köy ilkokullarının sayısı 191'dir. 1939 yılında köy öğretmen okulu 17 Nisan 1940 tarihinde çıkarılan 1803 sayılı kanunla çifteler köy enstitüsü ve öğretmen kursu olmuştur⁶⁰⁸. Eskişehir vilayetinde yeni harflerin kabulünden bu zamana kadar 137 kadın 279 erkek dershanesi açılmış bunlara 12817 erkek 6428 kadın devam etmiş, 5646 erkek 1361 kadın şartname almıştır⁶⁰⁹. Bunların haricinde ilk, orta ve lise seviyesinde eğitim veren okullar açılmış ve her geçen yıl bu kurumların öğrenci ve öğretmen sayısı artmıştır.

Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyete devredilen eğitim kurumlarının bazıları şunlardır: Sakarya İlköğretim Okulu, Cumhuriyet İlköğretim Okulu, Ülkü İlköğretim Okulu, Turan İlköğretim Okulu, Eskişehir Lisesi (Atatürk Lisesi)⁶¹⁰. Bu okullardan Turan Numune Mektebi, Malhatun Mektebi ve Atatürk Lisesi hakkında ulaştığımız bilgiler şöyledir:

1. Atatürk Lisesi

Atatürk Lisesi Odunpazarı sit alanı içerisinde yer almaktadır. Yapı 1915 yılında hükümet binası olarak tasarlanmış ve 1936 yılında tamamlanmıştır. Ancak yapı hiçbir zaman hükümet binası olarak kullanılmamıştır. Eskişehir'de eğitim binasına ihtiyaç duyulmasından dolayı Atatürk'ün emri ile orta öğretime hizmet veren bir yapıya dönüştürülmüştür. 21 Ekim 1932 tarihinde Atatürk Eskişehir Lisesi'ni ziyaret etmiştir. Atatürk'ün direktifleriyle 1934-1935 ders yılı başında yeni binasına taşınmıştır. Halen kullanılmakta olan bu binanın temeli istiklal savaşından çok önce atılmış fakat savaş yıllarının sıkıntısı içinde tamamlanması uzun zaman almıştır⁶¹¹.

2. Turan Numune Mektebi

Eskişehir Odunpazarı sit alanında yer almaktadır. Turan Numune Mektebi temeli 1915 yılında atılmış ve 1916 yılında tamamlanarak eğitim ve öğretim hizmetine başlamıştır. Mimari tasarımı Mimar Kemal Bey tarafından yapılmıştır. Turan Numune Mektebi, Kurtuluş Savaşı sırasında hastane,

⁶⁰⁷ Mustafa Özdaşık, *Cumhuriyet Dönemi Yeni Bir Nesil Yetiştirme Çabaları*, Konya: Çizgi Kitabevi, 1999, s. 96.

⁶⁰⁸ Türkmen, a.g.e., s. 40.

⁶⁰⁹ F.Ş. Yersel, "Halk Dershaneleri", *Eskişehir Halkevi Dergisi*, 29 Ekim 1933, s. 13-15, s. 120.

⁶¹⁰ Türkmen, a.g.e., s. 34.

⁶¹¹ Türkmen, a.g.e., s. 38.

Eskişehir'deki Bazı Okulların Öğretmenleri ve Öğrenim Durumları(1916-1917)

Mektep	Muallim	Öğrenim Durumu
Dursun Fakih	Refik Efendi (Baş muallim)	Bursa Dârü'l-muallimini 1331 yılı mezunu.
	Cemal Efendi	Manastır Dârü'l-muallimini 1328 yılı mezunu.
	Hüseyin Efendi	Medreselerde tahsil görmüş.
Dündar Bey	Hafız Süleyman Efendi (Baş muallim)	Bursa Dârü'l-muallimini 1331 yılı mezunu.
	Ömer Efendi (Baş muallim)	Üsküp Dârü'l-muallimini mezunu, daha sonra Bursa Dârü'l-mualliminine kayd olup 4 yıllık diploma almış.
	Mahmud Efendi	—
	Zekeriya Efendi (Vekil)	—
	Şükrü Efendi (Vekil)	Medreselerde tahsil görmüş.
	Abdülmuttalib Efendi (Vekil)	—
Nilüfer Hatun Kız Mektebi	Şehnaz Hanım	Bursa Rüşdiyesi 1323 mezunu
	Ali Fevzi Bey	Mûsiki muallimi
Mal Hatun Kız Mektebi	Fatma Hanım (Vekile)	Ana Dârü'l-muallimâtında tahsil için görevi bırakmış.
	Hatice Hanım (Vekile)	Ana Dârü'l-muallimâtında tahsil için görevi bırakmış.
	Emine Hanım	Hayma Ana'dan geçici olarak gelmiş.
	Zeynep Hanım	Hayma Ana'dan geçici olarak gelmiş.
Hayma Ana Kız Mektebi	Şakire Hanım (Baş muallime)	İbtidâi mekteplerinde tahsil görmüş.
	Zeynep Hanım	—
	Ayşe Hanım (Vekile)	Mekteb-i Rüşdiye mezunu. Ana Dârü'l-muallimâtında tahsil için görevi bırakmış.
	Naciye Hanım (Vekile)	—
	Emine Hanım	İbtidâi mekteplerinde tahsil görmüş.
Çocuk Yuvası	Şefika Hanım	İstanbul Ana Dârü'l-muallimâtı 1331 mezunu
	Münire Abdurrahman Hanım	İstanbul Ana Dârü'l-muallimâtı mezunu
	Hatice Hanım (Vekile)	—
	Matmazel (Muavine)	İzmit, Bağçecik Amerikan mekteplerinde tahsil görmüş.

Eskişehir'deki Bazı Okullar ve Öğrenci Mevcutları(1916-1917)

Okul Türü	Sayısı	Öğrenci Mevcudu
Dârü'l-muallimîn	1	—
İdâdî	1	—
Numûne	1	—
Zükûr (Erkek) İbtidâî	6	716
İnâs (Kız) İbtidâî	3	540
Mekâtib-i husûsiyye (1 İslam, 1 Alman, 2 Rum, 1 Ermeni Protestan)	5	660 (Kız-erkek)
Toplam	17	1916

Eskişehir'deki Bazı Okulların Derslik ve Ders Malzemesi Durumu(1916-1917)

Mekteb Adı	Mahalle-Yer	Derslik Sayısı	Ders Malzemeleri
Dursun Fakih	Hoşnudiye	3	Harita, mecmua, piyano
Dündar Bey	Hacı Ali Bey	3	—
Nilüfer Hatun Kız Mektebi	Hacı Ali Paşa	2	Harita, kitap, piyano
Mal Hatun Kız Mektebi	Yediler	4	—
Hayma Ana Kız Mektebi	Akçaoğlan	2	—
Çocuk Yuvası	Hükümet Caddesi	—	Tamamı mevcut
Alman Şimendifer Mektebi	İstasyon	—	Harita, kitap, nebatat ve hayvanata ait levhalar
Rum Aşikek Mektebi	Hükümet Caddesi	6	—
İstasyon Rum Mektebi	İstasyon Rum Kilisesi	3	Kitap
Ermeni Protestan Mektebi	—	6	—

Mehmet Topal, "I. Dünya Savaşı Yıllarında Türk Maarif Hayatından Bir Kesit : Müfettiş Mehmed Zeki Bey'in Eskişehir Teftiş Raporu", Savaşan Devletlerin Tarihçilerinin Gözüyle 100. Yılında Birinci Dünya Savaşı, 12-15 Kasım 2014 Antalya/ Türkiye. (Bu bildiri metnini yayınlanmadan tüm bilgi ve belgeleriyle kullanmama izin veren sevgili meslektaşım Doç. Dr. Mehmet Topal' a sonsuz teşekkürler ediyorum.)

işgal sırasında ise Yunan kuvvetleri tarafından hapisane olarak kullanılmıştır. Cumhuriyetin ilanının ardından Turan İlkokulu olarak hizmet vermeye devam eder. Yapı 1930 yılında Eskişehir Lisesi’ne daha sonra Eskişehir defterdarlığına 1955 yılında da Milli Savunma Bakanlığına devredilmiştir. Bu çerçevede 1977 yılına kadar askerlik şubesi olarak kullanılan yapı, 1980 yılına kadar boş kalmıştır. Daha sonra Anadolu Üniversitesi tarafından restore edilen Turan Numune Mektebi binası 23 Nisan 1994 tarihinde Anadolu Üniversitesi Cumhuriyet Tarihi Müzesi haline getirilmiştir ⁶¹².

3. Malhatun Mektebi

Malhatun İnas Mektebi Talebe ve Öğretmenleri
Fotoğraf: Ayhan Oskaylar Koleksiyonu

Eskişehir Odunpazarı sit alanında yer alır. Kurşunlu Külliyesi’nin hemen yanındadır. 1924-1925 yıllarında Nilüfer Malhatun Kız Mektebi olarak inşa edilen yapı 1970’e kadar eğitim amaçlı kullanılmıştır. 1988 yılında boş ve harap olan yapı restore edilerek Etnografya Müzesine dönüşmüştür ⁶¹³.

C. CUMHURİYET DÖNEMİNDE ESKİŞEHİR’DE İLK, ORTA VE LİSE EĞİTİMİ

Genel olarak Eskişehir’deki ilk ve orta öğretim mevcuduna bakacak olursak 1923-1938 arasında öğrenci sayısında ciddi artışların olduğu gözlemlenebilir. 1923’te 61 olan ilkokul sayısı, 1927’de %50 artarak 90’a ulaştı. 1925 yılında Eskişehir’de 1 ortaokul (ve orta öğretim içerisinde ele aldığımız lise) bulunuyordu. “Köprübaşı’nda ahşap bir binanın çatısı içine sığan mahdud kadrosu ile mini mini ve düpedüz bir orta mektebin 50’si kız 130’u erkek olmak üzere 180 öğrencisi vardır. 1932’de 150 kız, 550 erkek 700 öğrenci, 1934’te 1000, 1935’te 1085, 37-1938’de 260 kız olmak üzere 1980 öğrenci kapasitesine ulaşmıştır ⁶¹⁴.

⁶¹² Üsküdar, a.g.t., s. 59.

⁶¹³ Üsküdar, a.g.t., s. 59.

⁶¹⁴ S. Önder, a.g.t., s. 53.

اسکی شہر سبجائی

خالد : 4

[سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران]

۱۹

[illegible]

مکتبہ نظامیہ و اسلامیہ

کتابخانه نظامی و دولتی که در رشت واقع است. در کتابخانه مذکور به سبب وجود یک سوله
داره آبی و به سبب نظریه حیوانه ساخته شده. طبعاً بنا و کارهای منور و تزیینات
تزیینی و غیره که در این کتابخانه وجود دارد از حدیث و انتظامی احداث شده و به سبب
وجود سوله است.

عاقبت ان میں سے سب سے دور رس ایک عارف الہیہ ہے۔ عارفانہ آئیہ لائبریری ہے۔
 مجلس دیکھ کر اس خانہ کے خاتمہ و خیر خاتمہ ان ادارہ و ترسیل ایچ ایم ایس۔ سرکاری پبلک کتب خانہ میں
 آنا والا ہے۔ یہ سبھی ان ادارہ کے لئے ایک اور ایسی ہی پبلک کتب خانہ ہے۔ ان کے لئے
 ان کے خاتمہ و خیر لائبریری ہے۔ یہ لائبریری ہے۔

نمبر ۱۲

[illegible]

Mal Hatun İnâs Mektebi

Yediler Mahallesi'nde istîcâr idilen sâbık adliye dâiresi binâsı hâl-i hazır-daki tâlibât için müsâid olmadığı gibi bağçesi de dardır. Sene-i dersiyye ibtidâsında Turan Numune Mektebi yeni binaya ve Mal Hatun Mektebi de hâl-i hazırda Turan Mektebi binasına nakl edilse kızlarımızı istikbale sağlam bir nesli hazırlayacak valideler de nazar-ı te'emmüle alınmış olacaktır.

Mektebin Nezâfet ve İntizâmı

Mekteb nezafetine lazım geldiği kadar dikkat ve itina olunmamıştır. Mal Hatun Mektebi bu sene hep vekil muallimlerle idare edilmiş ve bi't-tab' muntazam bir hayata malik olamamıştır. Tâlibâtın ekserisini münevver âilelerin kızları teşkil eylediğinden dolayı mektebde ciddi bir idare olmadığı halde intizamı ihlal eder bir hareket dahi vuku bulmamıştır. Mal Hatun bu sene muallime dolayısıyla iki hayat imrâr etmiştir. Mart ayı nihayetine kadar muallime vekilesi Fatma ve Hatice hanımlar tarafından idare ve tedris idilmiş idi. Mûmâ-ileyhimâ yeni küşâd idilen Ana Dârü'l-muallimâtı'nda tahsil itmek üzere mektebi terk etmelerine mebni yerlerine Hayma Ana Mektebi muallimlerinden Emine ve Zeynep hanımlar nakl edilmiş ve sene-i dersiyye nihayetine kadar tedrisata bunlar memur olmuşlardır.

Tedrisat

Mekteb altı sınıflı ve dört dersaneli olduğu halde iki muallime vekilesi tarafından idare ve tedrisi şüphesiz iyi neticeler husule getiremez. Müt-addid defalar yapılan teftişat ve (...) tâlibâtın imtihanlarından mektebde tâlibâta ciddi bir fikrî malumat virilemediği tezahür eylemiştir.

Sene-i âtiyede

Sene-i dersiyye ibtidâsında sekiz yüz gurus maaşla tayin edilen İstanbul Dârü'l-muallimâtı mezunlarından olup yedi sekiz seneden beri Rumili ve saire mektepleri muallimliklerinde bulunan Kayseri İnâs Mektebi müdiresi Hamdiye Hanım geldiği takdirde Mal Hatun Mektebi'nde eskisine nazaran fevkalade bir intizam ve yükseklik hasıl olacağı kanaatindeyim. Mal Hatun Mektebi, Nilüfer İnâs Mektebi'nde olduğu gibi musikiye fevkalade muhtaçtır. Bâlâda arz ettiğim vechile tâlibâtın kısm-ı azamı münevver ailelerin kızlarını teşkil eylediği cihetle bunların terbiye ve idaresi diğer mekteplere nazaran daha suhuletle temin olunacağından mezkur mektebe dahi bir piyanonun gönderilmesi her halde lazımdır.

Mesleki ve Teknik öğretim konusunda bakılacak ilk yer ise daha önceki konularda bahsi geçen Cer Atölyesi ve Şeker Fabrikası gibi kurumlara eleman yetiştiren Çıraklık Mektepleridir. Ancak burada kısaca değinmek gerekirse: 1923 yılında Eskişehir’de 4890 ilkokul, 72 ortaokul, 23 lise, 44 meslek ve teknik, 9 üniversite öğrencisi varken bu oran 1938’de 7862 ilkokul, 150 ortaokul, 74 lise, 49 meslek ve teknik, 17 üniversite öğrencisi olarak tespit edilmiştir. Ayrıca yine aynı yıllarda Eskişehir’de 1923’te 20 öğretmen 1938’de 17 öğretmen görev yapmıştır. 1923’te ilkokullarda 9021 erkek 1217 kız öğrenci, 1938’de 11607 erkek 551 kız öğrenci eğitim görmüştür⁶¹⁵.

Resmi ilk mekteplerin (Okulların) merkez ilçe ve köylerde, sınıf, dersane teşkilatları ve maddi vaziyetlerine göre ayrılışları 1933-1934 tarihleri aralığında verilmiştir⁶¹⁶:

	1 sınıf mektep	2 sınıf mektep	3 sınıf mektep	4 sınıf mektep	5 sınıf mektep	Yekun
Merkez	-	2	2	2	9	15
Mihalıççık	-	-	-	-	1	1
Seyitgazi	-	-	-	-	1	1
Sivrihisar	-	1	-	1	1	3
Merkez Köy	-	1	22	1	3	27
Mihalıççık Köy	-	1	11	-	2	14
Seyitgazi Köy	1	-	9	1	1	12
Sivrihisar Köy	-	-	15	1	1	17

Merkez ve İlçe Okullarındaki derslik sayıları⁶¹⁷:

Mektep	1	2	3	4	5	6	6+
Merkez	1	1	1	3	3	5	1
Mihalıççık	-	-	-	-	1	-	-
Seyitgazi	-	-	-	-	1	-	-
Sivrihisar	-	1	-	1	1	-	-
Merkez Köyü	21	2	2	2	-	-	-
Mihalıççık Köyü	12	1	1	-	-	-	-
Seyitgazi Köyü	7	4	1	-	-	-	-
Seyitgazi Köyü	15	1	1	-	-	-	-

⁶¹⁵ Maarif İstatistiği, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara: Ulusal Matbaa 1949, s. II.

⁶¹⁶ Maarif İstatistiği, İstanbul: Başvekalet Devlet Matbaası, 1935, s. 20.

⁶¹⁷ Maarif İstatistiği, a.g.e., 1935, s. 122.

Tablolara göre merkez ve merkez köylerde sınıf ve dersane adedi fazlayken bu oran diğer ilçelerde ve köylerde çok daha azdır.

Merkez ve ilçelerdeki Okuldaki öğretmen sayıları kaçar derslik olduklarına dair tabloda 1,2,3,4,5,6, ve 6'dan fazla öğretmenli okullar gösterilmektedir:

Öğretmen sayısı	1	2	3	4	5	6	6+
Merkez	1	1	-	1	3	6	-
Mihalıççık	-	-	-	-	-	1	-
Seyitgazi	-	-	-	-	-	1	-
Sivrihisar	-	1	-	-	1	1	-
Merkez Köyü	22	1	2	2	-	-	-
Mihalıççık Köyü	12	1	1	-	-	-	-
Seyitgazi Köyü	7	4	1	-	-	-	-

	Bölgede Eğitim çağındakiler		Okula Gidenler		Toplam
	K	E	K	E	
Merkez	-	-	656	404	1,060
Mihalıççık	-	-	30	14	44
Seyitgazi	-	-	21	21	42
Sivrihisar	-	-	178	43	221
Merkez Köyü	1,911	1,224	359	217	576
Mihalıççık Köyü	619	518	91	67	158
Seyitgazi Köyü	829	583	125	38	163
Sivrihisar Köyü	1,003	797	182	108	290

Öğretmen adedi şehirde 4 erkek 7 kadın, köylerde 58 erkek öğretmen görev yapmıştır⁶¹⁸. Bu tablolara göre merkezde ve merkezdeki köylerde öğretmen adedi daha fazla ancak şehir merkezinden uzaklaştıkça bu oran düşmektedir. Ancak eğitim çağına gelip 1. Sınıfa başlayanların oranına bakılınca da

⁶¹⁸ Maarif İstatistiği, a.g.e., 1935, s. 232.

ESKİ bir ŞEHRİN HİKAYESİ

burada dikkati çeken kız öğrencilerin çoğunlukta oluşudur. 1935 Maarif Yıllığı'na göre Eskişehir'de orta-okula giden talebe miktarı 234 erkek 56 kadın, lise 45 erkektir. Hafız kursuna gidenler: 55 erkek, 4 kadın, Musiki kursu: 6 erkek 23 kadın. Biçki-dikiş kursu: Kadriye Hoca'ya gidenler 8 kadın, Meliha Hoca'ya gidenler 21 kadındır. Şehirde vilayet tarafından kurulmuş bir kütüphane mevcuttur. 1923-1939 tarihleri arasında resmi okullarda bulunan talebe ve öğretmen mevcudu şu şekildedir.

Yıllar	Okul Sayısı	Öğretmen Sayısı	Toplam Öğrenci	Erkek Öğrenci	Kız Öğrenci	Okullaşma Oranındaki Artış(%)
1923-1927	84	145	6511	6511	-	12
1927-1935	94	199	10118	6624	3494	97
1935-1940	290	420	18896	12249	6647	3

Yukarıdaki tabloda Eskişehir'de bulunan ilkokulların yıllara göre mevcudu, aşağıdaki tabloda ilkokulların dağılımı ve son tabloda ise orta öğretimdeki gelişme gösterilmiştir⁶¹⁹.

Eskişehir'de ki ilkokulların dağılımı:

Yıllar	Öğretmenli	Eğitmenli	Toplam
1923-1927	84	-	84
1927-1935	94	-	94
1935-1940	92	198	290

Yıllar	Okul Sayısı	Öğretmen Sayısı	Toplam	Erkek	Kız	Okullaşma Oranı
1923-1927	1	9	123	123		-
1927-1935	2	33	889	722	167	% 100
1935-1940	2	50	1925	1496	429	-

1935-1940 yılları arasındaki eğitim-öğretim sürecine dair olan Mesleki ve Teknik eğitimdeki gelişme ye dair bilgi ise şöyledir: 1 okul, 11 öğretmen, 210 erkek öğrenci ve 24 kız öğrencidir⁶²⁰.

⁶¹⁹ Önder, a.g.t., s. 53.

⁶²⁰ Önder, a.g.t., s. 54.

Cumhuriyetin ilanından sonra Atatürk yurt gezileri kapsamında Eskişehir'e de uğramış ve bölgede çeşitli incelemelerde bulunmuştur. Bu tetkiklerinden biri de şehrin eğitimi üzerine olmuştur. Atatürk ve dönemin Eskişehir Maarif Müdürü arasında geçen konuşmalar şöyledir:

İşgalden sonra şehirde beş zükur, iki inas mektebi vardır, işgalden evvel ise 8 zükur, 5 inas mektebi vardır; işgalden sonra 5 inas 2 zükur mektebi kalmıştır. Öğrenim gören kız ve erkek miktarı konusunda verilen bilgiler ise; 400 tane Sungur mektebinde, 350 Turan mektebinde, 200 sultanide, 200 kız mektebinin birinde diğerinde 150, minhaysel mecmu talebe miktarı 2000'i mütecavizdir. Kasaba nüfusu 2200'den 6 bin hane etmekte ve üç haneye bir çocuk düşmektedir. Mahalle mekteplerinin sayısı konusunda Maarif Müdürü 8 veya 10 diyerek kesin olmayan bir rakam vermiş ve Paşa'nın uyarısına maruz kalmıştır. Ailelerin çocuklarını neden mektebe vermediği sorusuna ise Belediye Reisi Tahir Bey; Mektepler vaktiyle açılmadı. Turan mektebi 200 talebeliktir fakat 400 talebesi vardır; diyerek cevap vermiştir⁶²¹. Buradan bölgede var olan mekteplerin ihtiyacı yeterince karşılayamadığı anlaşılmaktadır. Orta derecede tahsil yapan talebe miktarını Maarif Müdürü, Kısmi İptidaisinde 120, kısmi âlisinde 28 olarak belirtiyor. İptidai ve Orta tahsil veren mekteplerin maarif programı hakkında malumat isteyen Paşa'ya, Ulum-ı diniye, hesap, hendese, kozmografya da dâhil olmak üzere ulum-ı riyaziye, ulum-ı iktisadiye başlıca bunlardır⁶²². Paşa'nın çiftçiliğe dair bir okul programı takip edilip edilmediği sorusuna ise; yalnızca doğramacılık, kâğıtçılık, tel işleri gibi el işleri öğretildiği cevabı alınmıştır. Ancak bu işleri öğrenenler bilgilerini mesleğe dönüştürememiştir ve bu durum Mustafa Kemal'i hem üzmüş hem de kızdırmıştır. Öğretmenlerin, Vekâlet'i de yönlendirmeleri gerektiği, okullardan mezun olanların buralarda öğrendikleri bilgilerle dışarıda iş bulabilecek konumda olmaları vurgusunu yapmıştır.

Gazi Paşa, köy mektepleri konusuna da büyük önem vermiş ve hassasiyetini Eskişehir'de bulunduğu sırada Maarif Müdürü ile paylaşmış, bölgenin durumunu tetkik etmiştir. Konuşmaları sonunda ülkenin eğitim durumunu kendi cümleleri ile anlatmıştır: Efendiler! Maarifin ehemmiyetini izah için fazla söz gerekmez. Bunun kıymetini takdir etmeyen kalmamıştır. Maarifteki geriliğimizi herkes bilir. Eskiden miras kalmış bir cehalet sürüp gidiyor. Bunu süratle gidermek lazımdır. Yeni girişimler, çağın gereksimleri orantılı ve verimli sonuçlar verecek tarzda olmalıdır. Bu konuda bütün millet fertlerinin ve makam sahiplerinin eğiticilerin çok yoğun çalışması gereklidir. Yalnız bir bakanlıkta ilham beklemek yeterli ve uygun değildir. Bilgi ve tecrübeleri birleştirerek bir genel yön belirlemek zorunludur⁶²³.

Kız çocuklarının eğitimine de önem veren Mustafa Kemal bu konu üzerinde de önemle durmuştur. Kızların da erkekler ile aynı eğitim programında okutulduğunu ve buna ek olarak kızlara idare-i beytiye (ev idaresi), ve tabahat (aşçılık-yemek pişirme) gibi derslerin de verildiğini Maarif Müdürü aktarmıştır. Bunun yanı sıra beden terbiyesinin de akıl terbiyesi kadar önemli bir iş olduğunu düşünen Paşa, takip edinilen programı sorduğunda yine tatminkar bir cevap alamamıştır. Alman ve İsveç programının takip ediliyor oluşunun programda ikilik yaratacağını ve birbirini karşılamayacağını düşünen Paşa, bu konuda kati bir yöntem tercih edilmesini tavsiye etmiştir.

Liva dâhilinde Mihaliççik'ta, Sivrihisar'da ve diğer mahallerde mektep olduğu, Sivrihisar'da bir de idadinin mevcudiyeti ile inas mektebinin de var olduğu konuşmalardan anlaşılmaktadır⁶²⁴.

⁶²¹ İnan, a.g.e., s. 15 ; *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, 1922-1923, c-14 İstanbul: Kaynak Yayınları 2004, s. 236-238.

⁶²² İnan, a.g.e., s. 17; *ATABE.*, y.a.g.e, s.238.

⁶²³ İnan, a.g.e., s. 18.

⁶²⁴ İnan, a.g.e., s. 20.

Eskişehir'deki bir okulun öğretmen ve öğrencileri

D. HARF DEVRİMİ'NDEN MİLLET MEKTEPLERİNE

Okuma yazma konusunda Osmanlı Devleti'nde kullanılan yazı çeşidi Arap alfabesiydi. Ancak bu alfabe Türk diline uygun olmayıp, sözcüklerin okunma ve yazımında oldukça zorluklar yaşatmaktaydı. Her türlü zahmetine karşın yüz yıllarca aynı alfabe kullanıldığından artık bu yazı çeşidi kanıksanmış ve bazı aşırı tutucu çevrelerce adeta bir din yazısı şeklinde görülüp, Müslümanlığın gereği gibi düşünül müştür. Arap alfabesi ile okuma yazmanın zorluğundan ötürü zaman zaman değişiklik yoluna gidilmesini isteyenler olmuştur. Alfabe konusunda süregelen tartışmalar özellikle Tanzimat döneminde daha da belirginleşmiş ve yeni bir alfabeye geçiş yapılması gerektiği konusunu savunanların sayısı artmıştır. Arap alfabesinin Türk diline uygun olmadığını savunanlar arasında en bilineni Ali Suavi'dir. Suavi'nin dil davası şu üç ana esasa ayrılır: Türk dilinden eski insanın uzun cümleleri, lüzumsuz yabancı gramer kaideleri kaldırılarak lisan sadeleştirilmelidir. İlmi ıstıhlalarda Avrupa medeniyetinin beynelmilel şekilleri kabul edilmeli ve Arapça'yla Acemce'den uydurma Osmanlı ıstıhlaları Türk dilinden alınmalıdır. Hutbelerde, namaz sureleri Türkçeleştirilebilir ve Türkçe namaz kılınabilir⁶²⁵. Cumhuriyet dönemiyle birlikte dilin Türkçeleşmesi ve yazıda Latin alfabesine geçilmesinin gerekli olduğunu düşünenlerin sayısı yükselmiş ve artık alfabede değişiklik yapmak zorunluluk olmuştur.

Mustafa Kemal'de, Türk diline uygun bir alfabe olması gerektiğini ve Arap alfabesinin ihtiyacı karşılayamadığını biliyordu. O sebeple Türkçeye uygun bir alfabe ile yola devam etmek adına alfabe üzerinde çalışmalarda bulunulmuştur. Türkiye'de okuma yazma oranının oldukça düşük olmasına rağmen okuryazar olmayanların üç ayda, olanların da birkaç günde yeni alfabe öğrenabiliyor olması üzerine Arap alfabesinden vazgeçmek artık şart olmuştur.

⁶²⁵ Necmi Günel, *Cumhuriyet Öncesi Fikir Akımları*, Ali Suavi, İstanbul: Işık Yayınları 1993, s. 70.

Seyitgazi İlköğretimi

Arap alfabesinin yaklaşık 1000 yıl boyunca Türk dili ve kültürü üzerindeki yoğun baskısı ve yıkımı göz önüne alınarak 26 Haziran 1928 tarihinde Dil Kurulu yeni bir alfabe hazırlamıştır⁶²⁶. Yeni alfabe uygulaması basın yoluyla halka duyurulmuştur. Milliyet Gazetesinin sütunlarında başlayan “Latin Harfleriyle Elifba” başlıklı yazı 19 kısım halinde Ağustos ayına kadar yayınlanır. Bu yazılarla Milliyet gazetesi sütunları harf inkılabının kürsüsü haline gelmiştir⁶²⁷.

Latin alfabesiyle okuma yazmanın nasıl yaygınlaştırılacağı konularının görüşülmesi için bir komisyon toplanmıştır. Bu kişiler; İstanbul mebusu Falih Rıfkı, Mardin Mebusu Yakup Kadri, Karahisar mebusu Ruşen Eşref, Darülfünun müderris muavini Ragıp Hulusi, ve sabık Darülfünun muallimlerinden Ahmet Cevat ve muallimlerden Fazıl Ahmet ve hariciye memurlarından İbrahim Garanday ve Talim Terbiye Reisi Mehmet Emin ve azadan İhsan Bey’dir. Çalışmaların ardından ilk olarak devlet adamları yeni harflerle okuma yazma öğrenmiş bu şekilde yapılan bir uygulamada çok kıs sürede başarı elde edilmiştir. Yeni alfabe kabul edilene kadar çeşitli toplantılar yapılmaya devam edilmiş ve 29 Ağustos 1928’de ki toplantıda Mustafa Kemal tahtanın önüne geçerek şunları yazmıştır: Milleti cehaletten kurtarmak için kendi diline uymayan Arap harflerini terk edip Latin esasında Türk harflerini kabul etmekten başka çare yoktur⁶²⁸. Yapılan çalışmalar sonucu yeni alfabe, 1 Kasım 1928 tarih ve 1353 sayılı kanun’unun Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde onaylanması ile yürürlüğe girmiştir⁶²⁹.

Bu tarihten itibaren Arap harflerinin son kullanım tarihleri Devlet Dairelerinde 1 Ocak 1929’a, ticaret defterleri, mahkeme ilamları ve dilekçeler 1 Haziran 1929’a, basılı evrak ve tutanaklar ise 1 Haziran 1932’ye kadar aşamalı bir geçiş süresi saptanmıştır. Bütün Türkçe öğrenim yapan okullarda Türk harfleri nin kullanılması zorunlu hale getirilmiş; Arap harfleriyle basılmış kitaplar yasaklanmıştır⁶³⁰.

⁶²⁶ Yavuz Ercan, *Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Teknik*, Ankara: Turhan Kitabevi 2010, s. 217.

⁶²⁷ Mehmet Serhat Yılmaz, *Harf İnkılabı ve Millet Mektepleri*, Ankara: Berikan Yayınevi, 2010, s. 14.

⁶²⁸ Yılmaz, y.a.g.e., s. 19.

⁶²⁹ Ayvaz Morkoç, “Türk Harf İnkılabı ile Millet Mektepleri ve İzmir’deki Uygulamalar”, *Turkish Studies*, S. 6 (1), Ankara: 2011, <http://uvf.ulakbim.gov.tr/uvf/>, 21 Temmuz 2012, s. 1547.

⁶³⁰ Mehmet Kayıran, “Latin Kökenli Yeni Türk Alfabesine Geçiş Süreci ve Millet Mektepleri”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2009 (24), s. 7.

E. MİLLET MEKTEPLERİ’NİN AÇILIŞI VE İŞLEYİŞİ

Yeni alfabenin tüm yurtta yaygınlaşması adına öncelikle eğitim öğretim görenlere, bununla birlikte eski alfabede okuyup yazanlara ve hiç okuma yazma bilmeyenlere yeni harfler öğretilmek istenmiştir. Bu çalışmaların nasıl yapılacağına dair, Türk eğitim sistemi hakkında bir rapor hazırlatılan J. Dewey’in önerisi doğrultusunda teşkilatlandırılan “Halk Dershaneleri” açılmıştı. 1 Kasım 1927’de Eskişehir’de biri yukarı Mahallede birinci ilk mektepte, diğeri Aşağı Mahallede Sivrihisar Caddesinde ikinci mektepte hiç okuma yazma bilmeyenler için Halk Dershaneleri açılacağı duyurulmuştur. Bu dershanelerde 64.302 kişi eğitim görmüştü. 1928 yılında Halk Mektepleri adı altında çalışmalarını sürdüren bu dershanelerin kapsamlı bir programa, örgütlenmeye ve bu örgütlenmeyi gerçekleştirecek geniş bir kadroya sahip olmaları gerekli görüldü⁶³¹. Millet Mekteplerinin açılmasında amaçlara’nın ne olduğu talimatnamede şöyle belirtilmiştir: Madde 1: Türkiye halkını okuyup yazmaya muktedir bir hale getirmek ve ona hayat ve maişetinin istilzam ettiği ana bilgileri kazandırmak maksadıyla millet mektepleri teşkilatı vücuda getirilmiştir⁶³².

Bu kurslarda görevlendirilecek öğretmenler orta ve ilk mektepler talim heyeti ile maarif emirlik leri tarafından belirlenecekti. Kurs verecek öğretmenlerin kaligrafi sahibi ve yeni imla kurallarına vakıf olanlardan seçilmesine gayret edilecekti. Kursların günü ve saati gibi ayrıntı gerektiren konularda esnek olunacak ve bu husus katılımcıların durumuna göre ele alınacaktı⁶³³.

Yapılacak çalışmada ilk önce milletvekilleri vekili oldukları illere gönderilmiş ve burada çalışmalara başlamışlardır. Türk Ocakları da halkın eğitimi konusunda önemli birer merkez olmuş ve çalışmalara katılmıştır. Millet Mektepleri 24 Kasım 1928’de yürürlüğe konulan yönetmeliğe göre yeni Türk harflerinin kolay bir şekilde okunup yazılabilmesinden bütün milleti faydalandırabilmek ve büyük halk kitlelerini hızla okuryazar duruma getirebilmek için kurulmuştur⁶³⁴.

Millet Mektepleri A ve B şubeleri olmak üzere iki kademedен oluşmaktadır. A şubesi hiç okuma yazma bilmeyenlere yeni alfabeyi ve okuyup yazabilmeyi öğretmek amacıyla açılmıştır. B şubesine ise okuma yazma bilen ya da A şubesinde öğrenenler devam etmiştir. Muallimlerin tedrisat vazifeleri; A dershanelerinde, alfabe, kıraat, imla ve yazı öğretilecek, hesabın uygulamalı hayattaki önemi ve faydasını anlatarak hesap mebadisinden tadat ve terkimi, cem ve tarh ameliyetlerini gösterecektir. Millet mektebi A dershanelerinin haftada altı saatlik tedrisatının ikisi hesaba tahsis edilecektir. Millet mekteplerinde B dershanelerinde tedrisata memur edilen muallimler talebeye daima kıraat, imla, yazı ve tahrirle mümteziç olarak, hesap, sağlık bilgisi ve yurt bilgisi göstereceklerdir. B dershanelerinin haftada altı saatlik tedrisatının iki saati kıraat ve tahrir, iki saati hesaba, birer saati de sağlık ve yurt bilgisine aittir⁶³⁵.

Millet Mekteplerinde eğitim göreceklеr 16-45 yaş aralığında olanlar olup, günde bir saatten haftada altı saat ders işlenmiştir. Bu derslerin günü ve saati kursa katılanlara göre esnetilebilir. A ve B şubelerinin dersleri 1 Teşrinisani’de (Kasım) başlayıp Şubat sonunda bitmektedir. Millet Mektebi olmayan köylerde seyyar dershaneler kurulmuş bazı yerlerde ise köy yatılı okulları açılmıştır. Seyyar dershanelerde yaşları 12-16 olanlar sabahtan öğleye kadar, yaşları 16-45 aralığında olanlar ise öğleden akşama kadarki sürede ders görür. Devlet müesseselerinde çalışanlar ile hapishanede altı aydan fazla kalacak mahkûmlar da okuma yazma öğrenmek zorundadır. Okuma-yazma bildiğini iddia edenler ayrıca sınava tabi tutulacak ve başarılı olanlara “şahadetname” verilecekti. Millet Mekteplerine devam edenlere “Devam Vesikası” düzenlenmiş, başarıyla bitirenlere de “Millet Mektepleri Dershanesi Mezuniyet Belgesi” verilmiştir. 1927 yılında kadınlarda yüzde dört olan okuma yazma oranı 1935’de yüzde 10,5, 1927’de

⁶³¹ Kayıran, a.g.e., s. 8.

⁶³² Millet Mektepleri Talimatnamesi, İstanbul: T.C. Maarif Vekilliği Maarif Matbaası, 1940, s. 4.

⁶³³ Yılmaz, a.g.e., s. 31.

⁶³⁴ Yılmaz, a.g.e., s. 62.

⁶³⁵ Millet Mektepleri Talimatnamesi, y.a.g.e., s. 8.

erkeklerde yüzde 17.4 olan bu oran 1935’de yüzde 29.3’e çıkmıştır. Türkiye ortalaması ise 1927’de yüzde 10.7 iken 1935’de 19.9 olmuştur. 1927 yılında Türkiye’deki eski yazıyla okuma yazma bilen 1.100.000 kişi olduğu tahmin edilmekteydi. Yazı devriminden sonra beş yıl içinde okuryazar sayısı üç kat artmış 3.000.000 kişinin üçte birinden çoğu Millet Mekteplerinde okuma yazma öğrenmiştir⁶³⁶.

Türkiye’nin her şehri ve birçok köyünde açılan kurslar Eskişehir’de de açılmış ve bu kurslarda pek çok vatandaş okuma yazma öğrenmiştir. Buna dair bir tablo aşağıda yer almaktadır: 1928-1935 tarihleri arasında Eskişehir Millet Mekteplerinde şehir ve köylerdeki A ve B kurslarına katılanların erkek (E) ve kadın (K) oluşlarına göre dağılımı şöyledir ⁶³⁷.

Sene	A	A	B	B		A	A	B	B
Şehir	E	K	E	K	Köy	E	K	E	K
1928-1929	27	7	34	12	-	68	-	-	-
1929-1930	22	18	40	16	-	74	73	30	30
1930-1931	9	7	16	9	-	45	14	14	2
1931-1932	8	6	14	8	-	13	2	4	-
1932-1933	7	6	13	2	-	9	1	2	1
1933-1934	3	5	8	2	-	55	44	12	8
1934-1935	2	2	4	-	-	30	1	14	4

Tabloya göre 1929-1930 yılında kursa katılan kadın sayısında artış gözlenmektedir. Köy kurslarına katılanlara bakıldığında ise en yüksek sayının 1929-1930 yılında kaydedildiği görülmektedir. Sonra ki yıllarda kurslara katılımın azaldığı tablodan anlaşılrsa da 1933-1934 yılı köy kurslarında birden bire bir artış meydana gelmiştir.

1928-1935 tarihleri arasında Eskişehir Millet Mekteplerinde şehir ve köylerdeki A ve B kurslarında görev yapan muallim adedine ve dersanelere devam edenlere dair istatistik⁶³⁸.

Sene	A	A		B	B
Şehir	E	K	Köy	E	K
1928-1929	39	7	-	68	-
1929-1930	38	28	-	104	103
1930-1931	18	14	-	59	16
1931-1932	13	12	-	17	2
1932-1933	9	6	-	12	1
1933-1934	4	7	-	58	-
1934-1935	2	2	-	31	-

⁶³⁶ Kayıran, a.g.m., s. 9.

⁶³⁷ Millet Mektepleri Faaliyet İstatistiği, a.g.e., 1935, s. 30.

⁶³⁸ Millet Mektepleri Faaliyet İstatistiği, a.g.e., 1935, s. 30.

Dershanelere Devam Edenlerden								
Sene	A Şehir		A Köy		B Şehir		B Köy	
	E	K	E	K	E	K	E	K
1928-1929	257	116	131	-	337	-	-	-
1929-1930	841	828	3,928	3,878	420	316	859	857
1930-1931	344	254	599	362	128	69	248	71
1931-1932	87	92	171	5	77	28	60	-
1932-1933	82	55	155	11	15	-	36	20
1933-1934	13	45	754	336	21	15	236	49
1934-1935	30	26	244	99	21	-	106	17

Yukarıda yer alan muallim (öğretmen) adedi istatistiği tablosunda 1928-1929 senesinde A kursunda 39 olan erkek muallim sayısı bu yıldan sonra düzenli bir azalma göstermiştir. Yine A kursunda görev yapan kadın muallimler için ise en fazla artış 1929-1930 yılında gözlenmiştir; fakat bu tarihten sonra muallime sayısında ciddi düşüş yaşanmıştır. B kurslarında ise muallim adedinin en çok olduğu yıllar 1929-1930 yıllarıdır ancak sonraki senelerde düşüş meydana gelmiş hatta muallimesiz yıllar dahi yaşanmıştır.

İkinci tabloda dershanelere devam edenlere baktığımızda ise 1929-1930 yılında en yüksek mevcuda ulaşıldığı diğer yıllarda ise aynı sayıya ulaşılmadığı istatistiklerden anlaşılmaktadır. Her iki tablo birlikte değerlendirildiğinde öğrenci artış azalışları ile muallim artış azalışları arasında doğru orantı olduğu sonucu çıkarılabilir.

F. TÜRK OCAKLARI'NDAN HALKEVLERİNE

Osmanlı Devleti'nin son yılları oldukça çalkantılı geçmiştir. Bu durum siyaset, ekonomi, eğitim, bayındırlık vs. gibi pek çok alanda kendini göstermiştir. Özellikle iç işlerinde devleti sıkıntıya düşüren, azınlıkların çıkarttığı isyanlar olmuştur. Azınlıklar kendi aralarında toplanmaya başlamış ve bağımsız olmak için çeşitli girişimlerde bulunmuşlardır. Yaşananlara boyun eğmek istemeyen Türkler de kendi birliklerini oluşturma yoluna gitmişlerdir. Bu birlik düşüncesinin merkezi ise siyasette söz sahibi olan İttihat ve Terakki Cemiyeti olmuştur. Cemiyette, hürriyet fikirlerinin hemen her türlüşünün taraftarı bulunan Mekteb-i Tıbbiye ve Mekteb-i Mülkiyede, cemiyet gelişme zemini bulmuştur. Devleti, içinde bulunduğu durumdan kurtarmak için birtakım çareler aranmıştır⁶³⁹. Tıbbiyede fazlasıyla taraftar bulan grubun üyelerinden 190 tıp öğrencisi tarafından Türk Ocakları kurulmuştur⁶⁴⁰. Bu topluluğun Dr. Fuat Sabri başkanlığındaki üyeleri ile ünlü Türkçülerden Mehmed Emin (Yurdakul), Akçuraoğlu Yusuf, M. Ali Tevfik (Yükselen), Emin Bülend (Serdaroğlu), ve Ağaoğlu Ahmed Beğlerin katıldığı bir toplantı yapılmıştır. Türkçülük düşüncesini yayacak ve yaşatacak derneğin kurulması ve adının "Türk Ocağı" olması 3 Temmuz 1911'de yapılan bu toplantıda kararlaştırılmıştır. Bu toplantının yapıldığı tarih bu yüzden Türk

⁶³⁹ Taner Aslan, "İttihatçı Osmaniden Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyetine", *Bilgi/Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2008, S. 47, s. 81.

⁶⁴⁰ Nurettin Güz, *Tek Parti İdeolojisinin Yayın Organları, Halkevi Dergileri*, Ankara: Kariyer Matbaacılık, 1995, s. 12.

Ocağı'nın fiili kuruluş tarihi sayılır. Türk Ocağı, tüzüğünün I. maddesinde belirtildiğine göre resmen 25 Mart 1912'de kurulmuştur⁶⁴¹.

Konferanslar, tiyatro temsilleri, konserler, yabancı dil ve muhasebe kursları düzenleyip kitap ve dergi yayınlayan Türk Ocakları bir süre sonra bütün yurttan teşkilatlandı. 1910 yılından itibaren yayınlanan Türk Yurdu adında bir yayın organı vardı. Birinci Dünya Savaşı yıllarında İttihat ve Terakki ile uyumlu bir faaliyet gösteren Ocaklar, Milli Mücadele döneminde Ankara'yı destekledi⁶⁴². Bu süreç içerisinde faaliyetlerine savaş nedeniyle kısa bir süre ara veren Eskişehir Türk Ocağı da yeni yönetim seçerek hizmetlerine devam etti. Eskişehir Türk Ocağı, Cumhuriyetin ilanından sonra yönetimin desteğiyle faaliyetlerini sürdürdü. Bu süreçte Eskişehir'in eğitim, sağlık, kültür ve spor yaşamında etkinlikleriyle ön plana çıktı. Örneğin 1927 yılında "Türk Ocağı Kupası" futbol turnuvası düzenledi. Yine aynı yıl Halk Fıkrasının alt katındaki üç oda tamir ve tadilat yapılarak Himaye-i Etfal Cemiyeti ile birlikte dispanser kurma çalışmalarını başlattı. Kısa bir süre sonra dispanser açıldı. Yeni seçimler ilçelerde'de yapıldı hatta 26 Temmuz 1927 yılında Mihaliçcik Uçak Salonunda yapılan toplantıya kadınlarda katıldı. Osmanlı Devleti'nin son yılları ile Millî Mücadele dönemi ve Cumhuriyetin ilk yıllarında Türk fikir ve toplum hayatında önemli roller üstlenen Türk Ocakları, kurulduğu 1912 yılından kapandığı 1931 yılına kadar geçen sürede genel merkez ve yurt geneline dağılan şubelerinde yürüttüğü sosyal ve kültürel faaliyetler, açtığı kütüphaneler, yaptığı yayınlarla geniş kitlelere seslenmiş, kendisinden önce kurulan Türk Derneği ve Türk Yurdu Cemiyeti gibi kuruluşlardan daha etkili bir konuma sahip olmuş, yakın dönem Türk tarihinde kilometre taşı şeklinde nitelenecek çalışmalara imzasını atmıştır⁶⁴³.

Zaman içinde Türk Ocakları eski işlevini yitirmiş, fayda yerine zarar veren bir hale gelmiştir. Bu zararların başında Türk Ocakları içinde barınan aşırı dindar çevrelerin halifeliği ve eski dini gelenekleri yeniden uyandırma çabaları görülmüştür. Bunun yanında Turancı düşünce ile hareket eden ocak bu düşünceyi masum halden çok uzağa, katı bir ırkçılığa kadar götürmüştür. Oysa Atatürk milliyetçiliğinde, kendini Türk kabul eden herkesin Türk ve bu millettten olacağı anlayışı mevcuttur. Nitekim Mustafa Kemal kendisinin kaleme aldığı vatandaş için Medeni Bilgiler adlı kitapta Türk Milletinin oluşumunda etkili olduğu görülen doğal ve tarihi faktörleri şu şekilde sıralamıştır: a- Siyasal varlıkta birlik, b- Dil birliği, c- Yurt Birliği, d- Irk ve köken birliği, e- Tarihi akrabalık, f- Ahlaki akrabalık⁶⁴⁴. Atatürk "Türk Milleti" ni ise şöyle tanımlamıştır. "Türkiye Cumhuriyetini kuran Türkiye halkına "Türk Milleti" denir⁶⁴⁵.

Atatürk'ün bu genel ve birleştirici tanımlamalarına rağmen Türklük konusunda çeşitli uç düşüncelere sahip olma yolunda ilerleyen Türk Ocakları yeni devletin anlayışlarıyla çatışmaya başlamıştır. Mustafa Kemal, ilk olarak teşkilatlı ve içinde aydınların barınıyor olduğu Türk Ocakları ile yola devam etmek istemiş; fakat bu mümkün olmamıştır. Çünkü, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde uluslaşma gibi bazı olumlu işlevleri yerine getiren Türk ocakları, ırkçı, Turancı ve dinci kesimlerin yer aldıkları merkezler olarak ortaya çıkıyor ve Atatürk devriminin gelişmesine karşı çıkıyorlardı⁶⁴⁶. Bu durum ocakların kapatılmasını gündeme taşımıştır. Türk Ocaklarının kapatılma sebepleri konusunda çeşitli görüşler ileri sürüldü.

Bir görüşe göre Türklerle fazla ilgilenmesi sebebiyle Sovyetlerin duyduğu endişe, diğer bir görüşe göre Mustafa Kemal'in bu kurumun ileride siyasi bir parti olarak karşısına çıkabileceği konusunda duyduğu tedirginlik, başka bir görüşe göre ocakların belediye seçimlerinde Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı desteklemeleri

⁶⁴¹ Selçuk Duman, *Bir Modernleşme Araç Olarak Tokat Halkevi*, Ankara: Berikay Yayınevi 2011, s. 9-12; Türk Ocağı (Çevrimiçi), <http://www.turkocagi.org.tr/index.php/tarih/tuerk-oca-tarihi/3091-tuerk-ocaklarinn-ksa-tarihcesi>, 20 Mayıs 2013.

⁶⁴² Güz, a.g.e., s. 12.

⁶⁴³ Serap Taşdemir, "Ayvalık Türk Ocağı ve Etkinlikleri", *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Niğde, 2010, S. 28, s. 341.; İbrahim Erdal, *Halkevlerinin Kuruluşu, Yapısı ve Yozgat Halkevi (1932-1951)*, Ankara: Siyasal Kitapevi 2013, s.27.

⁶⁴⁴ Afet, *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler*, I.Kitap, Maarif Vekaleti, İstanbul: 1931, s.17; Şerafettin Turan, *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar*, Ankara: TTK Basımevi 1982, s. 19.

⁶⁴⁵ Afet, a.g.e., c. I, s. 8; Tural, a.g.e., c. II, s. 279.

⁶⁴⁶ Anıl Çeçen, *Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkevleri*, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları 2000, s. 83.

اسكى شهر ده

مخبرمزدن :

بوراده تورك اوجاغنه توركلك بويوك برعلاقه
كوسترييور بوجه شهر ك منورلرى، مليتپورلرى
سلطانى مكتهبنده بر اجتماع عقد ايدهرك يكيدين
اوجاغه اعضا قيد ايدلى . بو اجتماعده معارف
قلم مخصوص مدبرى عزت علوى بك توركلك،
تورك اوجاقلربنك غايهسى حقنده بر مصاحبهده
بولونمشدر . نديم بك ده تورك تاريخندن بحث
ايتمشدر. اجتماعك نهايتنده بويوك غازيدن اوجاغك
فخرى رياستنك درعهده ايلسى رجا اولونمى
آلفيشلر آره سنده قرارلاشمشدر .

Eskişehir'de

Muhabirimizden:

Burada Türk Ocağına Türklük büyük bir alâka gösteriyor. Bu Cuma şehrin münevverleri, milliyetperverleri Sultânî Mektebi'nde bir içtima akd iderek yeniden ocağa aza kayd edildi. Bu içtimâ'da Maârif Kalem-i Mahsûs Müdürî İzzet Ulvi Bey, Türklük, Türk Ocakları'nın gâyesi hakkında bir musahabe-de bulunmuştur. Neditim Bey'de Türk Tarihinden bahsetmiştir. İçtimâ'in nihayetinde Büyük Gazi'den Ocağın fahri riyasetinin deruhte edilmesi rica olunması alkışlar arasında kararlaştırmıştır.

اسكيشهر تورك اوجاغى

اسكيشهر تورك اوجاغى هيئت اداره سنده
ذوات آتیه انتخاب اولونمشلردر:

۴۵	قصاب عبده افندی
۴۳	بلديه رئيسى حسين بصري بك
۴۳	دوكتور حامد بك
۳۷	دعوى وكيلى حق بك
۳۷	تجاردين طوروش افندی
۳۴	زيتون زاده كريم بك
	نامزدلر
۳۰	زراعت مديري فريد بك
۲۹	تجاردين حافظ ادریس
۲۸	بيطر توفيق بك

Eskişehir Türk Ocağı

Eskişehir Türk Ocağı Heyet-i İdaresi'ne zevât âtiye intihap olunmuşlardır:

- 45 Kasap Abdullah Efendi
- 43 Belediye Reisi Hüseyin Basri Bey
- 43 Doktor Hamdi Bey
- 37 Dava Vekili Hakkı Bey
- 37 Tüccardan Durmuş Efendi
- 34 Zeytûnzâde Kerim Bey
- Namzedler
- 30 Ziraat Müdürü Ferid Bey
- 29 Tüccardan Hafız İdris
- 29 Baytar Tefvik Bey

veya C.H.F.'ye karşı ayrı bir liste çıkarmaları, bir başka görüşe göre de Mustafa Kemal'in faşist akıma karşı duyduğu endişedir⁶⁴⁷. Serbest Fırka kurulduğunda Türk ocakları sanki bu karşıt partinin şubeleri imiş gibi çalıştılar. Hamdullah Suphi daha da ileri giderek Türk ocaklarını silahlı bir eyleme sürükleyebileceğinin de işaretini vermiştir⁶⁴⁸.

Yurdun topyekûn bir ilerleme kaydetmesi gerektiğine ve aykırı düşüncelerin milleti böleceğine inanan Atatürk bir demecinde bu konuya şöyle değinmektedir: "Milletin tarihinde bazı devirler vardır ki, muayyen maksatlara erebilmek için maddi ve manevi ne kadar kuvvet varsa hepsini bir araya toplamak ve aynı istikamete sevk etmek lazım gelir. Yakın senelerde milletimiz böyle bir toplanma ve birleşme hareketinin mühim neticelerini idrak etmiştir. Memleketin ve inkılâbın içinden ve dışından gelebilecek tehlikelere karşı masuniyeti (korunması) için bütün milliyetçi ve cumhuriyetçi kuvvetlerin bir yerde toplanması lazımdır"⁶⁴⁹. Atatürk'ün bu sözleri yeni kurulan devletin ilke ve inkılâpları benimsetirken önüne bir engel çıkmaması ve her kurumun tek bir vücut gibi ortak hareket etmesi gerektiği sonucuna varılıyor⁶⁵⁰. Ancak Türk Ocakları ile Türkiye'nin yeni uygulamaları birbiriyle çatışınca bu duruma son vermek istenilmiş ve 10.04.1931 tarihinde toplanan olağanüstü kurultayı kararı ile feshi sağlanan Türk Ocakları "bütün hak ve vecibelerini" Cumhuriyet Halk Fırkası'na devretmiş ve 10-18 Mayıs 1931'de toplanan C.H.F. üçüncü büyük kongresi halkevleri'nin kurulmasına karar vermiştir. Bu kararı takip eden devrede açılmış olan ilk halkevleri Türk Ocaklarından devredilen binalarda faaliyet göstermiştir⁶⁵¹.

G. HALKEVLERİ'NİN AÇILIŞI VE FAALİYETLERİ

Halkevleri'nin açılma serüveni yalnızca Türk Ocakları'nın işlevini yitirmesi, milli birlik sağlanacak yeni bir kuruma ihtiyaç duyulmasıyla sınırlı değildir. Halkevleri açılana kadar çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Yurt dışındaki ülkelerin kendi halklarını eğitmek için hangi yollara başvurdıkları, ne gibi kurum ve kuruluşlar açtıkları konuları ile buralarda ne tür bir yol izledikleri hakkında bilgi edinilmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında gerek Atatürk'ün gerekse diğer devlet yöneticilerinin zihinlerinde bu konunun yer aldığı ve geliştiği görülmektedir. Halk dersaneleri bu fikrin ilk ürünüdür. Halkevleri yetişkinler eğitimi düşüncesinin gelişmiş bir uygulaması olarak ortaya çıkmıştır⁶⁵². Bilhassa Avrupa'nın halk eğitimi meselesine nasıl yaklaşıldığı araştırılmıştır.

Avrupa ülkeleri, eğitim sistemleri içinde yüksek halk okulları oluşturuyorlar ve yetişkinlerin eğitimi-ne genel eğitim sistemi içinde önde gelen bir yer veriyorlardı. Özellikle Almanya, Yüksek Halk Okulları sisteminin öncüsü oluyor ve dünyaya bu sistemi öneriyordu. Alman eyaletlerinde Yurttaşevi veya Hemşeri evi biçiminde merkezler oluşturuluyordu. Her türlü toplantı sosyal çalışma için uygun salonların bulunduğu bu merkezlerin yanı sıra köylerde de bunların küçük örneği olarak toplumevleri kuruluyordu⁶⁵³. Demokratik ülkelerin demokrasiyi tabana yayma doğrultusunda halk eğitime ağırlık veren denemeleri ise Türkiye için yol gösterici oluyordu. Özellikle İsveç deneyi bu açıdan ülkemizde ilgi çekiyordu. Bu amaçla cumhuriyet yönetimi bazı gençleri Avrupa ülkelerine göndererek buradaki halk eğitimi

⁶⁴⁷ Güz, a.g.e., s. 13.

⁶⁴⁸ Çeçen, a.g.e., s. 88.

⁶⁴⁹ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Ankara: TTK Basımevi 1961, s. 90.

⁶⁵⁰ Şerafettin Turan, "Etkin Bir Eğitim, Kültür Ve Sosyal Dayanışma Kurumu Olarak Halkevleri", *Bilanço 1923-1998*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları 1999, s. 205-206.

⁶⁵¹ Kuruluşunun Yıldönümünde Halkevleri, CHP İstanbul İl Gençlik Kolu Yayını No: 4, İstanbul: 1963, s. 5.

⁶⁵² Kuruluşunun Yıldönümünde Halkevleri, a.g.y., s. 4.

⁶⁵³ Çeçen, a.g.e., s. 78.

çalışmalarını incelettiyordu. Selim Sırrı Tarcan İsveç'e giderken, Vildan Aşir Savaşır'da Çekoslovakya gibi Orta Avrupa ülkelerini incelemeye gidiyordu. Onların gözlemleri ve verdikleri raporlar Ankara'da inceleniyor ve geniş tartışmalara neden oluyordu⁶⁵⁴.

Halkevleri kurulurken, milletin benzer düşüncelere ve imkânlarla sahip, gelişmiş ve ilerlemiş olmasının ancak yetişkin eğitimi ile gerçekleşebileceğine inanılmış, bu konuda çalışmalar sürdüren Avrupa örnek alınmıştır. Unutulmamalıdır ki, Osmanlı Devleti yıkılmıştır ancak yeni kurulan Türkiye toprakları üzerinde yaşayanlar az önce Osmanlı bayrağı altındakilerdir. O sebeple, bu yeni ve alışılmadık düzenin tanıtılması, benimsetilmesi, yurttaşların birbiriyle ve en önemlisi devletle olan ilişkilerini nasıl kurması gerektiği konusunda halkın bilgilendirilmesi gerekmiş, bu eksiklikleri gidermek için imdada halkevleri yetişmiştir. Halkevlerinin kuruluş amacı: Milleti bilinçli, birbirini seven, anlayan, birbirine hoşgörüsüyle yaklaşan, aynı ülkeye inanan, tüm milleti teşkilatlandırarak, millî ruhu canlı tutacak, halk içindeki sınıf farklılıklarını ortadan kaldıracak, Cumhuriyet'in ve inkılâpların savunucusu olacak, toplumsal ve kültürel kalkınmayı sağlayacak, Türk milletinin devletin çağdaşlaşmasını sağlayacak "millî kültür" benimsetmektir. Çeşitli nedenlerle hiç okuyamamış veya istediği öğretim derecesine erişememiş yetişkinleri yaygın eğitim yoluyla yetiştirmek üzere 1927 yılında Halk Derslikleri ve Halk Konferansları yönetmeliği çıkarılmıştır. Yurttaşların öğrendikleri okuma yazmayı unutmamaları için 1930 yılında halk okuma odaları açılmaya başlanmıştır⁶⁵⁵. Cumhuriyet ile birlikte kurulan bu okullar yetişkin eğitiminde önemli yararlar sağlayacak daha sonra yapılacak olan çalışmalar için bir ön hazırlık oluşturmuştur. "halkevlerinin en önemli ve esas amaçlarından biri Halk eğitimiydi 1930'lu yıllarda Türkiye'de ki okur yazar sayısının hertürlü çabaya rağmen % 20'yi geçmediği düşünülürse bu konunun önemi daha iyi anlaşılacaktır. Bu nedenle " Halkevleri, yetişkin eğitiminin gelişmiş bir uygulaması olarak ortaya çıkmıştır. Bu kuruluşların amacı ulusu aynı ülkeye bağlı bir kitle yapmak kır, kent, köylü, aydın ayrımlarını azaltmak olmuştur⁶⁵⁶. İnkılaplar seferber edildikleri halk kitleleri sayesinde yaşar ve başarıya ulaşırlar. Halkın inkılaplara bağlılığını sağlamak ise ancak güçlü bir propaganda ile mümkündür. Türkiye'de Serbest Fırka ile yaşanan inkılâp karşıtı gelişmeler karşısında Cumhuriyet Halk Partisi iktidarı başta eğitim alanında olmak üzere güçlü bir ideolojik propagandaya girişti ki özellikle toplumsal ve ekonomik yönden ihmal edilen halk katmanları üzerinde bu propaganda hareketinin en önemli aracı Halkevleri ve bu halkevlerinin yayınladıkları kendi dergileri oldu⁶⁵⁷. 19 Şubat 1932'de ilk kez 14 il merkezinde "Halkevi" açıldı. Daha sonra açılacak olanlarla ve halkevlerinin sayısı kısa bir süre içinde yüzü aşacaktır. Halkevleri Cumhuriyet döneminin en önemli atılımlarından biridir ve "Cumhuriyet İdeolojisini", ülkenin en uzak köşelerine kadar taşıma amacıyla oluşturulmuş ve bunu çok önemli ölçüde başarmışlardır⁶⁵⁸.

Başkentte yapılan tören ile beraber aynı gün bütün Türkiye'de 14 Halkevi şubesi açıldı. Ankara, Afyon, Samsun, Eskişehir, Diyarbakır, İzmir, Konya, Denizli, Van, Aydın, Çanakkale, Bursa, İstanbul, Adana'da halkevi şubeleri hemen çalışmalara başladı⁶⁵⁹. Bu şubelerin açılışının birinci yıldönümünde 15 vilayet (Adana, Ankara, Balıkesir, Çankırı, Çorum, Erzincan, Gümüşhane, Isparta, Kars, Manisa; Mersin, Muğla,

⁶⁵⁴ Mustafa Oral, "Halkevlerinin Toplumsal ve Kültürel İşlevi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c. XVIII, s.53, Temmuz 2002, s.510; Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması*, İstanbul : Yurt Yayınları 1981, s.289; Çeçen, a.g.e., s. 81.

⁶⁵⁵ Özodaşık, a.g.e., s. 244.

⁶⁵⁶ Müslime Güneş "Adnan Medres ve Halkevleri" *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi - Journal of Modern Turkish History Studies*, XII/25, s.143.

⁶⁵⁷ Mesut Erşan, "Eskişehir Halkevi ve Halkevi Dergisi", *Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 12, Ankara: 2010, s. 102.

⁶⁵⁸ Ateş, a.g.e, s. 16.

⁶⁵⁹ Çeçen, a.g.e., s. 100.

Niğde, Sivas ve Tokat) ve 5 ilçede (Bafra, Bayburt, Alaiye, İnebolu, Urla) daha açılmıştır⁶⁶⁰. Türkiye’de açılan halkevleri dış ülkelerin de dikkatini çekmiş, kendi yurtlarında benzer girişimde bulunmak isteyenler olmuştur. 1938 yılının Mayıs ayında ülkemizi ziyaret eden Irak heyeti Halkevleri denemesi ile yakından ilgileniyor, gezip gördükleri şubelerde notlar alıyorlardı. Irak’ta gençliği ve halkı yetiştirmek için bir arayışın bulunduğu ve bu açıdan Halkevleri deneyinin çok olumlu bir örnek oluşturduğunu söylüyorlardı⁶⁶¹.

Dikkat çeken bir nokta da bu yeni müessesenin adı olan “Halkevi” tabiridir. Halkçılık, Halk Partisinin başlangıçta kabul ettiği üç ana ilkeden (diğer ikisi cumhuriyetçilik ve milliyetçilik olan) biridir. Bu ilkeye göre millet, sosyal sınıflardan değil, çeşitli meslek gruplarına mensup olan bireylerden meydana gelmiştir⁶⁶². Atatürk’ten aynı düşünceyi şu şekilde ifade etmektedir: “Bizim halkımız çıkarları birbirinden farklı sınıf halinde değil, aksine varlıkları ve çalışmalarının sonuçları birbirine lazım olan sınıflardan ibarettir⁶⁶³.” Halkın birbirine daha çok kenetlenmesi ve birlikte kalkınması adına kurulan halkevlerinde vatandaşın ilgisini çekmek ve kendisine bir çalışma alanı bulabilmesi için Halkevlerine bağlı dokuz şubenin oluşturulmasına karar verilmiştir. Böylece hem halkın ilgisi çekilecek hem de bu şubeler sayesinde milli kültürün yükselmesi ve sosyal hayatın gelişmesi sağlanacaktı. Bu amaçla Halkevleri tarafından getirilecek sinema ve radyo makinalarının gümrük ve muamele vergilerinden muafiyeti de icra vekilleri heyetince kabul edilmiştir⁶⁶⁴. Hatta bir merkezde bir halkevinin açılabilmesi için gerekli şartlardan birisi; Dil ve Edebiyat, Güzel Sanatlar, Temsil, Spor, Sosyal Yardım, Halk Dershanesi ve Kurslar, Kütüphane ve Yayın, Köycülük, Tarih ve Müze Şubelerinden en az üçünün o halkevi bünyesinde faaliyete geçirilmesi idi⁶⁶⁵. Buda oluşturulan bu kuruluşların sadece isim olarak kalmaması, kuruluş amaçları doğrultusunda çalışmaların esas olduğunun en açık kanıtıydı.

1. Eskişehir Halkevi⁶⁶⁶

Halkevleri içinde Eskişehir Halkevi ilk kurulanlardandır⁶⁶⁷. Halkevi ilk önce bu gün Süleyman Çakır Lisesi’nin bulunduğu yerdeki bir binada faaliyete başlamış, 1 Ocak 1936 tarihinde Eskişehir Belediyesi Fen İşleri Şefi Mimar İzzet (Baysal) Bey tarafından planı çizilen, konferans salonu ve dükkanlarıyla bir kompleks halindeki 250 kişilik yeni binasına taşınmış ve faaliyetlerini bu binada sürdürmüştür. (Şu anki İş Bankası Merkez Şube’nin olduğu yer). Bu arada Eskişehir’deki halkevi yalnızca şehir merkeziyle sınırlı kalmamıştır. İlçe ve köylerde de halkevi ve halkodası açılmış, bunlar da 1951 yılına kadar faaliyetlerine devam etmişlerdir⁶⁶⁸. Diğer Halkevlerinde olmayan “ticari bir mekâna” Eskişehir Halkevinde rastlanır. Alt kat tamamı gelir amaçlı olarak yapılan dükkânlardan ibarettir. Üst kattaki temsil salonu da kumpanyalara kiralanabilecek şekilde ayrı bir merdivenle tasarlanmıştır⁶⁶⁹. O günleri yaşayanlardan emekli fotoğrafçı Ramazan Özen şunları aktarmaktadır: Kültür hizmeti veriyordu halkevleri o zaman ben orada çok tiyatro seyrettim, okulların tiyatroları orada sergileniyordu. Lisenin, Atatürk Lisesi’nin oynadığı oyunlar vardı. İstanbul’dan gelen tiyatrolar oynuyordu. Konuşmacılar gelip konuşmalar yapıyorlardı. Müzik dersleri veriliyordu, keman dersleri veriliyordu ve müzik aletleri dersleri veriliyordu meraklısına. Yani halka çok faydalı kültür hizmeti yapıyordu Halkevleri⁶⁷⁰.

⁶⁶⁰ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA) 30.10-117.17-4.

⁶⁶¹ Çeçen, a.g.e., s. 142.

⁶⁶² Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul: Timaş Yayınları 2010, s. 387.

⁶⁶³ Atatürkçülük III, Atatürkçü Düşünce Sistemi, İstanbul: MEB. Yayınları 1997, s. 42.

⁶⁶⁴ BCA 030.18.01.02.37.43.20.

⁶⁶⁵ Elif Aktaş- Yavuz Özdemir, “Bütünden Parçaya Halkevleri Şubeleri”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2011, 15 (2), s. 188.

⁶⁶⁶ Bu başlığın yazımı sırasında Tez savunmasına girmediği halde hazırladığı, “Eskişehir Halkevi” başlıklı yüksek lisans tezini, kullandığı tüm kaynaklarını ve arşiv belgelerini kullanmama izin veren Öğrencim ve Meslektaşım Sayın Esma Taşçı’ya teşekkür ediyorum.

⁶⁶⁷ BCA Fon No: 409.1.0.0, Kutu No: 955, Dosya No: 699, Sıralama: 1.

⁶⁶⁸ Erşan, a.g.e., s. 104.

⁶⁶⁹ Ayşe Ulukan-Türkan Ulusu Uraz, “Cumhuriyetin Kültür Kurumu Olan Halkevi Binaları”, *İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 7 (1), 2008, s. 46.

⁶⁷⁰ Erşan, a.g.e., s. 120.

Eskişehir Halkevi, kuruluşunu izleyen yılda Halkevi Dergisi adı altında bir yayın çıkartarak şehirde ve halkevinde yapılan faaliyetler hakkında bilgiler verilmiştir. Halkevleri dergileri içerisinde ilk çıkan dergi Eskişehir Halkevi tarafından yayınlanan Halkevi Dergisidir. 30 Ağustos 1932’de yayın hayatına başlayan dergi kapanış yılı olan 1946’ya kadar 98 sayı yayınlanmıştır. Derginin ilk 36 sayısında adı Halkevi iken 37. sayıdan itibaren Porsuk adıyla yayınlanmaya devam etmiştir⁶⁷¹. Dergi 37. sayıya kadar Eskişehir’de Sakarya Matbaasında daha sonra ise Burhaneddin Basımevinde ve Yıldız matbaasında basılmıştır. Dergiye yazı yazarlar arasında Fuat Hulüsi, M. Yavuz, Faruk Şükrü, M. İlhan, Fevziye Meteoglu, Kazım Nuri Duru, Alişan Reşit, Ali Numan, M. Tarık Kışınbay, Dr. Nazmi, N. Necati Özeren, Şahap Güsel, Eminettin Çeliköz, Lütfi Oğuzcan vardır. 37. sayıdan itibaren bu isimlere: Necmi Omaçer, H. Fehmi Turgallı, V. Necdet Sunkıtap, Asım Akif, Naci Keskinli, Nuri Ilık, Şemsettin Erdiñ katılmıştır. Derginin ilk sayısında çıkış amacı açıklanmış: Halkevinin “şehitler cemaatinin özlü istidadını parlatmaya, öksüzler beldesinin derin dertlerini araştırmaya ve asil bir milletin zengin maneviyatına ait cevherlerini aydınlatmaya çalışacağı belirtilerek öyle ise kendimizden ve senden gelen soruya cevap verelim: Ey Aziz Türk! Halkevi faydalı olmak için ve senin için çıkıyor! Onu benimse! Demektedir⁶⁷². 20 Şubat 1949 yılına ait olan Halkevleri ve Halkodalarını gösterir belgede Eskişehir’de Halkevi 4, Halkodası 62 olarak kayda geçmiştir⁶⁷³. Her halkevi 9 şubeye ayrılmıştır, bunlar: 1-Dil-Tarih Edebiyat, 2-Ar (sanat), 3-Temsil, 4-Sosyal yardım, 5- Halk dershaneleri ve kurslar, 6-Spor, 7- Kitapsaray ve yayın, 8-Köycülük, 9-Müze ve Sergi şubeleridir⁶⁷⁴.

Eskişehir Halkevi nakış ve dikiş kursları

⁶⁷¹ Güz, a.g.e., s. 35-36.

⁶⁷² Güz, a.g.e., s. 36.

⁶⁷³ Kuruluşunun Yıldönümünde Halkevleri, a.g.e., s. 13.

⁶⁷⁴ Necdet Sakaoglu, Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi, İstanbul: İletişim Yayınları, 1992, s. 52.

T. C.
BAŞVEKÂLET
Muameleât Müdürlüğü

Şube:
Sayı : 17198

KARARNAME

Halk evlerine devam siyasi fırkaya intisap etmiş olmağı tezammun etmediğinden memurunin devam ve intisabında mahzur bulunmadığına ve bu müessesat içtimai kültür müesseseleri olduğundan xx memur ve muallimlerin devamlarının teşvik olunmasına; İcra Vekilleri Heyetinin 19/7/932 tarihli içtimaında karar verilmiştir.

19/7/932

REİSİCÜMHUR

İzmir M. Kemal

Bş.V.

İzmir

Ad.V.

M.M.V.

Kerem

Da.V.

Ha.V.

S. D. D. D.

Ma.V.

Ali Rıza

Mi.V.

E. S. A. T.

Na.V.

Ali Rıza

İk.V.

Ali Rıza

S.İ.M.V.

S. Rıza

G.İ.V.

Ali Rıza

Zr.V.

Ali Rıza

030 18 01 03 30 55 15

Memur ve öğretmenlerin Halkevlerine gitmelerinin teşvik edilmesi

Eskişehir Halkevi bölgede yaşayanlar için şubeleri tarafından çeşitli hizmetlerin verildiği ve halkın pek çok konuda desteklendiği bir merkez olmuştur.

Halkevleri

2. Dil - Tarih Edebiyat Şubesi

Dil Tarih Edebiyat Kolu olarak yapılan çalışmalardan bahsedilirken yöresel ağızlardaki kelimelerin Türkçe karşılıklarının bulunması için Ankara'ya kelimelerin gönderildiği, Türk dili konulu konferansların yapıldığı, dil bayramı kapsamında çeşitli etkinlikler tertip edildiği, Yazılıkaya antik bölgesinde tarih çalışmaları başlatıldığından bahsedilmiştir⁶⁷⁵. Bunlardan başka bu şube ayrıca yöredeki halkoyunları, halk türkülleri, manilerin de derlemelerini yapmıştır. Bu şubenin derlemeleri (Kına-Nışan-Düğün-Sünnet) temsil şubeleri tarafından sergilenmiştir. Yapılan derlemelerin bir kısmında Halkevi Dergisi'nde yayınlanmıştır.⁶⁷⁶

3. Güzel Sanatlar Şubesi

Bu şube musiki ve resim üzerine çalışmaktadır. Musiki kısmı için altı yüz liraya güzel bir piyano temin ederek tedrisata başlamıştır. Alafranga musiki ile halk türkülleri alaturkaya tercih edilmiştir. Sakarya Kızları piyesinin müzik kısmını bu şube amatörleri idare etmiştir... Resim kısmında da birçok amatörlere resim, divar tezeyyatı, fotoğraf kursları açılmıştır. Bu şube şehrin en büyük bir ihtiyacını da düşünmüş ve şehir bandosunu meydana getirmiştir⁶⁷⁷. Bu bandoya 16 amatör genç intisap etmiştir. Şube el işleriyle av ziynetleri, musiki, resim ve boya işleri olmak üzere üç kısma ayrılmıştır, bu kısımlarda da derslere başlanmıştır⁶⁷⁸. Şubenin özellikle doğu müziği ile ilgili çalışmalar yaptığı ayrıca yabancı dil öğrenimine önem verip İngilizce, Almanca, Fransızca öğretimi için kurslar açmıştır⁶⁷⁹.

⁶⁷⁵ "Dil - Tarih Edebiyat Şubesi", Eskişehir Halkevi Dergisi, 30 Ağustos 1935, S. 29-30, s. 359.

⁶⁷⁶ BCA Fn. 490.1.0.0 Kn. 1036 Dn. 986, Sn. 2.

⁶⁷⁷ "Güzel Sanatlar Şubesi", Eskişehir Halkevi Dergisi, 29 Ekim 1933, S. 13-15, s. 164.

⁶⁷⁸ y.a.g.e., s.164.

⁶⁷⁹ BCA Fn. 490.1.0.0, Kn. 984, Dn. 815, Sn.3.

Resim heykel müzik kollarında çalışmalar yapıldığı heykelticilik alanına ilgi duyan ve yeteneğinin olduğu keşfedilen Kemal adlı öğrencinin okuması için İstanbul'a gönderilmesi adına bir takım girişimlerde bulunulmuş.

4. Köycüler Şubesi

Bu şube köyleri geliştirmek, sorunlarını gidermek ve daha sağlıklı bir yapıya kavuşmaları için çalışmalar yapmıştır. Köylere ziyaretlerde bulunur, eksikler dile getirilir, ihtiyaçların karşılanmasına çalışılır. Köylerden başlanarak eğitimin arttırılacağı inancı da bu şubenin açılmasına vesile olan unsurlardan birdir. Şubenin amacı Eskişehir Halkevi Dergisi'nde yazı çehreli ve kahraman yapılı, çalışkan doğru ve efendi doğumlu Türk köylüsünü bu günkü mevkiinden daha mesut, daha olgun ve daha medeni bir mevkie yükseltmek köycüler şubesinin biricik gayesidir, şeklinde açıklanmıştır⁶⁸⁰.

Köycüler Şubesi'nin yaptığı çalışmalar köylerin sorunlarına yardımcı olmak, köyleri geliştirmek ve köylüleri birbirine yakınlaştırmaktır. Şube 80 kadar genci toplayıp Karacaşehir, Mamuca ziyaret edilmiş ve Gündüzler köyü halkevinin örnek köyü ilan edilmiş, burada bir örnek tarlası açılmış ve köylülere konferanslar verilmiştir. Halkevinin şubelerine mensup azaların iştirakiyle Kızılcaören, Keskin, Söğütönü, Karacaşehir, Mamuca, Muttalıp köyleri ve yalnız komite azalarının iştirakiyle Kayı, Gündüzler, Mamure, Osmaniye, Tokat, Karapazar, Kırka, Taşköprü köyleri ziyaret edilmiş bayrak merasimi icra edilmiş ve fotoğraflar çekilmiştir⁶⁸¹.

Köycüler şubesi ayrıca cirit ve zeybek gibi oyunlar tertip etmişlerdir. Şube, 935 yılı içinde bir doktor, bir öğretmen, bir tarım mütehassısı ve içlerinde parti mesupları olmak üzere oluşturduğu heyetlerle Sulu Karağaç, Yaka Kayı, Gündüzler, Fahriye, Karapazar, Türkmentokat, Aşağı Söğütönü, Yukarı Söğütönü, Taşköprü, Kümbet, Yapıldak, Yazılıkaya, Taşkırka, Alpu köylerini birer birer gezmiş bu köylerde büyükleri ile yakın temaslar yapmış köylünün tarımsal, sağlık, siyasal durumlarını incelemiş, hastalıklar üzerinde incelemelerde bulunmuş ve bu incelemelerin sonuçlarını tespit ederek halkevi dergisinde de neşre başlamıştır. Yazıda bahsedildiği üzere, köylülere tarım konusunda bilgiler verilmiş, Zencirlikuyu, Aşağı Söğütönü, Yukarı Söğütönü, Satılmış, köylerinde birer fidanlık ihdas ettirilmiş, bunlara törenle ağaç diktilmiş bazı köylere de fidanlık alanlar oluşturulmuş, okuma odaları düzenlenmiştir. Bir diğer çalışmada resmi bayramların köylüler tarafından da coşkuyla kutlanabilmesi için kendilerine bildiriler gönderilmiş şenlikler yapılmış ve Cumhuriyet Bayramı'nda şehre çağrılan 300 atlı köylüye şöenler verilmiş kendilerine yakından temaslar yapılmıştır⁶⁸². Köycüler Şubesinin yaptığı en büyük çalışmalarından biri de sağlık alanında olmuştur. Çifteler'de pazarın kurulduğu cumartesi günleri çevre köylerden de gelecek hastalara bakmak ve ilaç vermek için bir dispanser açmıştır. Bu haber civarda çok çabuk yayılmış, dispanser şifa arayanlarla dolup taşmıştır⁶⁸³.

5. Okuma Odaları ve Ar Şubesi

Okuma Odaları, halkı bilinçlendirmek, eğitimi ve okumayı özendirmek, insanları yurttan ve dünyada olan gelişmelerden haberdar edebilmek adına açılmış, birçok kitap, gazete ve dergi ile Halkevi

⁶⁸⁰ "Köycüler Şubesi", *Eskişehir Halkevi Dergisi*, 29 Ekim 1933, S. 13-15, s. 161.

⁶⁸¹ "Köycüler Şubesi Gezileri", *Eskişehir Halkevi Dergisi*, Mart 1934, S. 17-18, s. 58.

⁶⁸² "Kutlamalar", *Eskişehir Halkevi Dergisi*, 30 Ağustos 1935, S. 29-30 s. 366.

⁶⁸³ "Köycüler Şubesi Çok İyi Bir İş Yaptı", *Sakarya*, 8 Mayıs 1936, S. 522, s. 1.

binasında hizmet vermektedir. Şube Halkevi Dergisini kendisi çıkarmaktadır. Bundan başka şube, fırkanın gazetesi olan Sakarya ile de kendi fikirlerini tamimden geri kalmamıştır ⁶⁸⁴.

Bu amaçla Okuma Odaları sadece şehir merkezinde değil köylerde de faaliyet göstermiştir. Köy muhtarları ve imamlarına kurs açılmış, köylerin ağaçlandırılması için çalışılmış, memleket meselelerinden herkesin haberdar olmalarını sağlamak amacıyla köy duvar gazetesi yapılmıştır. Köylülerin okumaları ve bu suretle yeni hayat, inkılap bakımından günün üstünde olmalarını temin için Kayı, Gündüzler, Mahmudiye ve Mamure köylerinde beherinin 40’dan fazla devam edicisi bulunan okuma odaları tesis edilmiştir. 1400 kitabı olan kütüphane sessiz bir çalışma içinde kendisinden beklenen istifadeyi muntazaman vermiştir. 2925 kişi mecmua okumak için, 3380, kitap okumak için müracaatetmiştir ⁶⁸⁵. En çok okunan eserler: Birinci: umumi eserler, ikinci Sosyal ilimler, üçüncü: edebiyat dördüncü nazari ilimler beşinci Tabiat, coğrafya altıncı: tatbiki ilimler, yedinci: güzel sanatlar, sekizinci: felsefe, dokuzuncu: filoloji ⁶⁸⁶. Sadece Eskişehir’deki Halkevi’nde değil Mihaliçcik ⁶⁸⁷, Seyitgazi ⁶⁸⁸, Sivrihisar ⁶⁸⁹, Çifteler ⁶⁹⁰, Mahmudiye ⁶⁹¹ ilçeleriyle 1945’de yeni açılan 7 Nahiye, 28 köy odasının İsmet Paşa ⁶⁹², İstiklal bağı ⁶⁹³ kütüphanelerine de genel merkezden kitap desteği sağlanmıştır.

Halkevi Dergisinde yer alan bilgiye göre; Okuma Odasının altı yüz elli cilt kitabı vardır. Bu miktar günden güne artmaktadır. Çünkü Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yeni basılan klasikler halkevi ve odalarına gönderilmektedir. 1946 yılında 112 klasik eser oda başkanlığınca teslim alınmış, ve tesellüm makbuzlarıyla ⁶⁹⁴ birlikte parti genel sekreterliğine bildirilmiştir. Diğer kalanlar da cilde verilmiştir. Şimdiye kadar evin okumaya elverişli geniş bir salonu bulunmadığından bu kol kitap işlerini kültür direktörlüğü ile birleşerek memleket kütüphanesinden idare etmiş gerek kendi kitaplarını ve gerek memleket kütüphanesi kitaplarını bu salonda okumaya koymuş okuyanların sayılarına ait istatistik raporu ilştirilmiştir ⁶⁹⁵. 1946 yılına gelindiğinde Halkevindeki kitap sayısı Halkevi başkanı Ali Numan Kırac’ın Parti genel sekreterliğine bildirdiğine göre 2933’e yükselmiştir. Okuma Odası ve Dil-Tarih-Edebiyat Şubesi ortaklaşa düzenledikleri “Kitap Severler Toplantısı”nda bu konuya ilgi gösterenleri bir araya getirmiş ve alınan karara göre ayın dört Cuma akşamında, şiir gecesi, memleket gecesi, kitap tanıma gecesi ve konferans gecesi olmak üzere dört gece tertip edilmesini ve bunun temininde iki şubeden temenni olunmasını kararlaştırmışlardır ⁶⁹⁶. Ayrıca şehir merkezi ve ilçelerdeki spor ve okuma salonlarına özel önem verilmiş il ve ilçe belediyelerinin bütçelerinden özel paylar ayrılmıştır ⁶⁹⁷. Halkevi yalnızca okuma-yazma konusunda çalışmalar yapmıyor aynı zamanda resim, müzik, spor, tiyatro gibi alanlarda halkı eğitiyordu. Bu kurslara katılanlar hem kız hem de erkekler olup kurs sonunda meslek sahibi olanlar da mevcuttur.

⁶⁸⁴ “Okuma Odaları”, *Eskişehir Halkevi Dergisi*, 29 Ekim 1933, S. 13-15, s. 163.

⁶⁸⁵ “Halkevimiz Bir Sene İçinde Neler Yaptı?”, *Eskişehir Halkevi Dergisi*, 30 Ağustos 1934, S. 26, s. 57.

⁶⁸⁶ “Eskişehir Halkevi’nin Altı Aylık Çalışmaları ve Başardığı İşler”, *Eskişehir Halkevi Dergisi*, 23 Şubat 1941, S. 50, s. 761.

⁶⁸⁷ Mihaliçcik Halkodası 1946 yılında halk evine çevrilmiştir. Mihaliçcik Halkodası’nın 1 Haziran 1944 tarihli kitaplığında bulunan kitap listesi için Bkz. *BCA Fn 490.1.0.0 Kn 1064 Dn 1018 Sn.1 (1-6)* Mecmua, risale, broşür, hariç 356 kitap vardı

⁶⁸⁸ Seyitgazi Halkodası’nın kütüphanesinde 1942 yılı için bulunan kitap listesi için bkz. *BCA Fn 490.1.0.0 Kn 1046 Dn 1018 Sn.1 (61-62)*.

⁶⁸⁹ Sivrihisar Halkevi Reisliğinin CHP Genel Sekreterliğine yazdığı yazıya göre 1945 yılında odada 1091 kitap vardı *BCA Fn 490.1.0.0 Kn 1046 Dn 1018 Sn.1 (27)* *BCA Fn 490.1.0.0 Kn 1046 Dn 1018 Sn.1 (7)* Kitaplıkta 525 kitap vardır. *BCA Fn 490.1.0.0 Kn 833 Dn 290 Sn.2 (5)*.

⁶⁹⁰ 174 Kitap *BCA Fn 490.1.0.0 Kn 833 Dn 290 Sn.2 (78)*.

⁶⁹¹ 872 Kitap. *BCA Fn 490.1.0.0 Kn 833 Dn 290 Sn.2 (5)*.

⁶⁹² 132 Kitap. *BCA Fn 490.1.0.0 Kn 833 Dn 290 Sn.2 (77)*.

⁶⁹³ 60 Kitap. *BCA Fn 490.1.0.0 Kn 833 Dn 290 Sn.2 (75)*.

⁶⁹⁴ *BCA Fn 490.1.0.0 Kn 1046 Dn 1018 Sn.1 (17 -25)*.

⁶⁹⁵ “Okuma Odası”, *Eskişehir Halkevi Dergisi*, 30 Ağustos 1935, S. 29-30, s. 365.

⁶⁹⁶ “Kitapseverler Toplantısı”, *Sakarya*, 20 Mart 1936, S. 515, s. 1.

⁶⁹⁷ *BCA Fn. 490.1.0.0 Kn. 1492 Dn.8, Sn.24*.

Halkevi içerisindeki Ar Şubesinin görevi resim ve müzik çalışmaları yaptırmaktır. Resim ve müzik gibi iki kuvvetli koldan ilerlemekte olan bu şube şehirde resim ve musikinin kıymetini ve önemini sadece belirtmekle kalmamış yaşatmıştır⁶⁹⁸.

6. Halk Dersaneleri ve Kurslar Şubesi

Bu şube kadınlara ve erkeklere meslek edindirmek amaçlı açılmıştır. Kursta öğretilenler ile kursiyerler kendi ekmek paralarını kazanabilir duruma gelerek hayata karşı daha dik durabilecek yapıya getirilmiştir. Kurslarda öğretilenler şehrin neşriyatlarında zaman zaman yer almıştır; edinilen bilgilere göre şube; daktilo, ticaret ve bankacılık, Almanca ve Fransızca, medeni bilgiler, köy imam, hatip ve muhtarları için kurslar, kadınlar için çiçekçilik, biçki, dikiş ve şapkacılık kursları açılmış ve bu kursa elli bayan kayıt yaptırmıştır⁶⁹⁹. Kursiyerler öğrenimleri sonunda belge alıp iş hayatına atılabilecek düzeye getirilmiştir. El işlerinden yapılan örneklerin sunulduğu sergiler açılmış ve bayanlar bu vasıta ile bir miktar para kazanabilmiştir. Sivrihisar Halkevinde Batı Tarzı müzik aletleri (Flüt, Trombon, Alto, Baso) olmasına rağmen müzik öğretmeni ve kursiyer olmadığından faaliyet gerçekleştirememiştir⁷⁰⁰. Mihalicık'ta özellikle yerli sazlar üzerinde yapılan çalışmalardan olumlu sonuçlar elde edilmiştir⁷⁰¹.

7. Temsil (Gösterit) Şubesi

Şube çeşitli tiyatro eserlerini sahneler ve bu yolla halkı aydınlatmaya, sanata ilgi çekmeye çalışır. Temsil edilen oyunlar genellikle ücretsiz olmuştur. Şube zaman zaman sergilediği oyunlardan elde ettiği geliri ihtiyacı olana vererek bir sosyal yardımlaşma vazifesi de görmüştür. Buna bir örnek Halkevi Dergisi'nde şöyle yer almıştır: Uluslararası atletizm müsabakalarına katılması için bir sporcunun Avrupaya gitmesi münasebetiyle ve onun masraflarını karşılamak dileğine dayanarak ev salonunda bir müsamere vermiştir. Bu müsamereye dört yüzden fazla yurttaş gelmiştir⁷⁰². Temsil Şubesi 1932'de Reşat Nuri'nin İstiklal Piyesini, Babür Şah'ın Seccadesi oyununu sergilemiştir. 1935-36'da sergilenenler ise; Tarih Utandı, Çapanoğlu, Himmetin Oğlu, Babaların Günahı'dır. Sakarya Kızları, Dün ve Yarın, Boşluk, Abdülkadir Ziya'nın Baba bir komedi piyesleriyle, Refik Ahmet Nuri'nin Son Altesi, Faruk Nafiz'in Akın, Aka Gündüz'ün Mavi Yıldırım, Özyurt, Yaşar Nebi'nin Mete piyesleri sahnelenmiştir⁷⁰³. Eskişehir'de Temsil ile ilgili oluşabilecek başka bir gelişme ise Hoşduniye Mahallesi Kayaş Sokakta ikamet eden Kurtuluş savaşının başlangıcından Lozan Antlaşmasına kadar bil fiil cephede çarpışmış ve bu günde malul kalmış yedek subay olan Hafız Tan isimli şahsın bir "Önce Kurtuluş" adlı Kurtuluş Savaşını konu alan bir senaryo kaleme alıp Cumhurbaşkanlığına göndermesidir. Yapılan inceleme sonunda bunun mümkün olmadığı ve Harp Akademisinin son iki seneden beri "İstiklal Harbi" Filmini bitirmeye uğraştığı bildirilmiştir⁷⁰⁴.

8. Spor Şubesi

Spor şubesi'nin açılmasından maksat memlekette kurulmuş olan spor teşekküllerini korumak, sporu teşvik ve himaye etmektir. Şube; Futbol sahasının tanzimi için 2000 lira vermiş Ankara, İzmir mintikalarından getirttiği oyuncularla şehir kulüpleri arasında maçlar tertip etmiştir. Tayyare ile karşılaşan Galatasaray ve İdman Yurdu'na misafir olan Fenerbahçe kulüplerinin karşılaşmalarında spor

⁶⁹⁸ "Eskişehir Halkevinin Bir Yıllık Çalışmasının Kuvvetli Çizgileri", *Eskişehir Halkevi Dergisi*, 18 Şubat 1938, S. 39, s. 582.

⁶⁹⁹ "Halkevi Kurslar Şubesi Çalışıyor", *Sakarya*, 29 Mayıs 1936, S. 525 s. 2.

⁷⁰⁰ *BCA Fn. 490.1.0.0 Kn. 966 Dn.738, Sn.5 (3)*.

⁷⁰¹ *BCA., Fn. 490.1.0.0 Kn. 966 Dn.738, Sn.5 (2)*.

⁷⁰² "Halkevi Gösterit Şubesi", *Sakarya*, 17 Nisan 1936, S. 519 s. 1.

⁷⁰³ "Halkevi Gösterit Şubesi", *Eskişehir Halkevi Dergisi*, 30 Ağustos 1935, S. 29-30, s. 361.

⁷⁰⁴ *BCA., Fn. 490.1.0.0 Kn. 1208 Dn.6, Sn.1 (9-14)*.

şubesi temin etmiştir. Şube şehirde yapılan 4 pehlivan güreşini himayesine almış, amatör pehlivanları teşvik etmiş, spor teşkilatına yeni yeni elemanlar eklemekten geri kalmamıştır. Şube yüzlerce lira sarfı ile fırka bahçesinde bir tenis kortu da vücuda getirmiştir⁷⁰⁵. Eskişehir'de, Eskişehir İdman Yurdu, Hava İdman Yurdu, Mektep İdman Yurdu, Demir Spor adlarıyla dört kulüp ve bir de mıntıka teşkilatı vardır⁷⁰⁶. Eskişehir Halkevi öncülüğünde Spor konusuna verilen önem sonraki yıllarda da her geçen gün artarak devam etmiştir⁷⁰⁷. Eskişehir Halkevi'nin özellikle mahallelerde⁷⁰⁸ spor ile ilgili yaptığı girişimler (spor yuvaları)⁷⁰⁹ gerek merkez müfettişlerince yapılan teftişlerde büyük takdir toplamıştır. Bunun üzerine hem Eskişehir merkezi hem ilçeler⁷¹⁰ hem de köylerde⁷¹¹ spor malzemeleri ile ilgili eksikleri il idare kurulu⁷¹² ve genel merkeze yazılarak⁷¹³ yinelemek ölçüsünde karşılanmaya çalışılmıştır. Eskişehir Halkevinin kontrol ve denetimi altında köy ve kasabalarda birer güreş ve jimnastik faaliyet merkezi açılmasına bu doğrultuda Eskişehir ile birlikte Sivrihisar ve İsmet Paşa köyüne bazı malzemeler gönderilmesi kararı alınmıştır⁷¹⁴.

Sporlarla ilgili yapılan çalışmalar sadece kent merkezi ile sınırlı kalmamıştır. Gerek Eskişehir Halkevi gerekse daha sonra Halkevine dönüştürülen ilçelerdeki odaların talep ve istekleri olanaklar oranında parti genel sekreterliğinece karşılanmaya çalışılmıştır⁷¹⁵. Malzeme gönderilen bölgelerde hangi spor müsabakalarının yapılacağıda bu program dahilinde illere gönderilmiştir. Buna göre şehir merkezi ve köylerde kır koşuları, sıklet atma, halata tırmanma, halat çekme, eskrim ve sürgü atış karşılaşmaları yapılacak ve birinciliklerde verilerek ödüllendirilecekti. Yine parti genel sekreterliğince gönderilmiştir⁷¹⁶.

9. Eğitimler ve Toplantılar

Halkevi çeşitli eğitimlere de sahne olan ve halkın gelişimine katkı sağlayan bir kurum olarak öne çıkmıştır. Burada verilen eğitimlerden biri okuma yazma kursudur. Okur-yazar olmayan ya da bir parça okur-yazar olanlara gece dershanesi açılmış ve eğitim verilmiştir. Birinci sınıf hiç okuyup yazma bilmeyenlere, ikinci sınıf bir derece okuryazarlara ayrılmıştır. Bilhassa birinci sınıfın talebesi sevindirecek ve şefkatle ağılanacak bir manzara oluşturmaktadır. Yapılan bu çalışmalar sonucunda iki ay zarfında bu hiç bir şey bilmeyen muhterem kafalarda maariftin aydınlıkları belirmeye başlamıştır⁷¹⁷. Bir diğer eğitim tarım alanında verilmiştir. Bursa Ziraat Okulu talebeleri öğretmenleriyle birlikte Eskişehir'e gelmişler. Tohum ıslah, kuru ziraat istasyonları ile çifteler çiftliğinde zirai tetkikler yapmışlar, şehri gezmişler, halkevini ziyaret etmişlerdir⁷¹⁸.

⁷⁰⁵ "Spor Şubesi", *Sakarya*, 9 Birinci Teşrin 1934, S. 443, s. 163.

⁷⁰⁶ "Spor Şubesi", *Eskişehir Halkevi Dergisi*, 29 Ekim 1933, S. 13-15, s. 169. BCA Fn 490.1.0.0 Kn 1122 Dn 94 Sn.3 (10,11,25).

⁷⁰⁷ BCA., Fn. 490.1.0.0 Kn. 1122, Dn.94, Sn.3 (10, 11,25).

⁷⁰⁸ BCA., Fn. 490.1.0.0 Kn. 1122, Dn. 94 Sn.3 (41,42).

⁷⁰⁹ BCA., Fn. 490.1.0.0 Kn. 1122, Dn. 94 Sn.3 (1,2).

⁷¹⁰ BCA., Fn. 490.1.0.0 Kn. 1122, Dn. 94 Sn.3 (12,13,26,47).

⁷¹¹ BCA., Fn. 490.1.0.0 Kn. 1122, Dn. 94 Sn.3 (42-43); BCA Fn 490.1.0.0 Kn 833 Dn 290 Sn.2 (73).

⁷¹² CHP Merkez İlçe İdare Kurulu Başkanı Osman Özcan'ın İl İdare Kuruluna 5.4.1949 tarih 306 tarihli yazı, 132 Kitap . BCA Fn 490.1.0.0 Kn 1122 Dn 94 Sn.3.

⁷¹³ CHP il idare kurulu başkanı Bekir Karacaşehir'in CHP genel sekreterliğine gönderdiği 7.4.1919 Tarih, 106 sayılı yazı BCA Fn 490.1.0.0 Kn 1122 Dn. 94, Sn.3.

⁷¹⁴ BCA., Fn. 490.1.0.0, Kn. 1122, Dn. 94, Sn.3 (14,15,16,17,18).

⁷¹⁵ BCA., Fn. 490.1.0.0, Kn. 1122, Dn.9, Sn.3 (29-30) alınacak Malzemeler Ankarada Florya ve Kasımpaşa mağazalarından getirilerek incelenmiş ve alınmasına karar verilmiştir. BCA., Fn. 490.1.0.0 Kn. 1122 Dn.94, Sn.3 (6-7).

⁷¹⁶ BCA Fn. 490.1.0.0 Kn. 1122 Dn.94, Sn.3 (31).

⁷¹⁷ "Gece Dershaneleri", *Sakarya*, 26 Kanunu Evvel 1927, S. 102, s. 2.

⁷¹⁸ "Bursa Ziraat Okulu Ziyareti", *Sakarya*, 29 Mayıs 1936, S. 525, s. 2.

Halkevi resmi kutlamaların yapıldığı ya da büyük kalabalıkların katılımıyla bir araya geldiği bir yer olmuştur. 19 Mayıs'ın anıldığı bir gecede toplanan Halkevliler Ata'ya bir telgraf çekerek şunları dile getirmişlerdir: *"Göz ve kafa kamaştırıcı büyük kurtuluş savaşının başı ve dünyaya örnek eşsiz inkılâbımızın müjdesi olan bu gün sizin yüce varlığınızı Anadolu topraklarında güneşlenmiş buluyoruz. Halkevi çatısı altında coşkun duygularla toplanıp bu güzel günü kutlayan çocuklarınızın sevgiden, saygıdan, inan ve ülküden örülmüş buketlerini ellerinize uzanan birer öpücük gibi kabul ediniz biricik Atamız"*⁷¹⁹. Halkevi gezintiler de düzenlemiş ve halkın yakınlaşmasına olanak sağlamıştır. Gezintiler çok eğlenceli ve samimi olmuştur⁷²⁰. Akşamları aile geceleri düzenleyen Halkevi Cumartesi gecelerini aile geceleri ilan etmiş ve aile toplantılarına ailesi yanında olmak üzere her yurttaş gelebilmiş. Bekarlar da bir aile refaketinde gelmek mecburiyetinde olmuşlardır⁷²¹.

H. ÇİFTELER KÖY EĞİTİM KURSU VE KÖY ENSTİTÜSÜ

Eğitimin modernleşmesi konusunda ilk adımlar Osmanlı Döneminde başlamakla birlikte iyileştirme düzeltme boyutlu olduğundan istenilen sonuca ulaşılamamıştır. Açılan yeni okullar tüm ülkeye yaygınlaştıramadığı gibi eski okullarda varlıklarını sürdürmüştür. TBMM'nin açılmasından sonraki yeni Türkiye döneminde ise ülkenin kurtuluşu ile birlikte öncelikli konu eğitim olmuştur. Türk Devriminin önderi Mustafa Kemal Atatürk'ün eğitime verdiği önemin en önemli işareti Kurtuluş Savaşının önemli günlerinde 15 Temmuz 1921' de Ankara'da Maarif Kongresini toplamasıdır. Yurdun her tarafından gelen 250'den fazla erkek ve kadın öğretmeni bir araya getirmiştir. Kongreyi Mustafa Kemal, cepheden gelerek açmış ve çok önemli bir açış konuşması yapmıştır. Kongrenin açılışına uzun bir başyazı ayıran Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, daha önce İkinci İnönü Savaşı'nı ve başlamak üzere olan Sakarya Savaşı'nı kastederek der ki; "Mustafa Kemal Paşa, üçüncü Yunan taarruzunun en ateşli zamanında muallim ordusunun gelecek vazifesi ile meşgul bulunuyor. Bu asil ve yüce örnek Türk tarihinin benzeri ender bulunan kıymetli hatıralarından biri olacaktır"⁷²². Maarif Kongresi ile ele alınan eğitim meselesinde adım atılacak ilk konunun, yurdun ekseriyetinin yaşadığı köylere öğretmen yetiştirmek olduğu kanaatine varılmıştır.

Cumhuriyet kurulduğunda hem Mustafa Kemal, hem de etrafındaki aydınlar ilk önce düzenli ve programlı bir eğitim sistemine ihtiyaç olduğunun bilincindeydiler. Buna göre bir program takip edilmesi şartı ile yeni eğitim sisteminin ilkeleri belirlenmeye çalışılmıştır. Bu ilkeler; birlik ilkesi, cehaletin ortadan kaldırılması ilkesi, laiklik ilkesi, millilik ilkesi, bilime dayanma ilkesi, eğitimin işe (pratiğe) dayanması ilkesi, disiplin ilkesi, karma eğitim ilkesidir⁷²³. İlkeler çerçevesinde öğretim süreleri ve kapsamı belirlenmiştir. Köy öğretmeni yetiştirme zorunluluğunun kaynaklandığı ilk nokta, nüfusun bu dönemlerde % 80-85'inin köylerde yaşaması olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında okuma yazma oranı oldukça düşüktür ve bu nüfusu yalnızca okuryazar hale getirebilmek için dahi köy öğretmenlerine ihtiyaç vardır. Nitekim, 1927 yılında yapılan nüfus sayımında ortaya çıkan 6 yaş üstü 9.4 milyon nüfusun %89.5'nin okuma yazma bilmemesi,

⁷¹⁹ "Halkevinde Atatürk Akşamı", *Sakarya*, 22 Mayıs 1936, S. 524, s. 1.

⁷²⁰ "Atatürk Heykeli", *Sakarya*, 29 Mayıs 1936, S. 525, s. 2.

⁷²¹ "Halkevi Aile Geceleri", *Sakarya*, 18 Eylül 1936, S. 541, s. 1.

⁷²² Erol Kapluhan, "Atatürk Dönemi Eğitim Seferberliği ve Köy Enstitüleri," *Marmara Coğrafya Dergisi*, S. 26, İstanbul: 2012, s. 174.

⁷²³ Tural, a.g.e, c. II, s. 107.

1940 yılında da bu oranın ancak %77.5'e kadar gerileyebilmesi eğitim üzerine çalışmaların bir seferberlik olarak tanımlanmasını ve daha kalıcı tedbirler alınmasını zorunlu kılmıştı⁷²⁴. Ancak; kentli öğretmenler, köylere uyum sağlayamamaktaydılar. Köy kökenli bir öğretmen kitlesinin kazanılması gerekmektedir.

İsim ve model babalığını Atatürk'ün yaptığı Eğitimci olayı Atatürk ile Saffet Arıkan arasında geçen şu konuşmayla başlar. Görüşmeyi olayın tanıklarından Eski Vali Tahsin Uzer' den dinleyelim. " O zamanki Maarif Vekili Saffet Arıkan, Atatürk ile konuşurken söz arasında konuyla ilgili ızdırabını dile getirdi. "

Atatürk'e hitaben: " Köylerimizin eğitim sorununu bir türlü çözemiyorum. Elimde yeterli para var ama eleman yok. O nedenle köylere gönderecek kişide yok" deyince büyük dahi böyle soru karşısında kalacağını biliyormuş gibi:

" Müsterih ol Saffet! bunun da çaresi bulunur" dedikten sonra sözlerini şöyle sürdürdü: "Türk ordusunun yetiştirdiği erbaşlardan bu konuda pekala yararlanabilirsiniz. Yüzlerce nefer arasında zekâlarıyla sivrilen bu çocuklara topçuluk eğitiminde Pisagor teoremini, açıları, üçgenleri, top atışlarını bunlara göre düzenlemeyi kolayca öğretimini yapıyoruz. Bunlar arasında seçeceğiniz çocukları birkaç aylık kurstan sonra "Eğitmen" olarak görevlendirebilirsiniz⁷²⁵.

Köy yaşamına ve koşullarına uyabilen öğretmenleri yetiştirecek bir program ve ortam gerekliydi. Bu program öğretmeni köyden uzaklaştırmayan, onu iyi bir çiftçinin bilgileriyle de donatacak ve başarılı bir uygulayıcı kılacak kapsamda olmalıydı. Yeni öğretmenler köyde geçerli demircilik, yapıcılık, dülgerlik, kooperatifçilik, kadınlar için (bayan öğretmenlerin) çocuk bakımı, dikiş, ev idaresi bilgileri kazandırıcı, tarım işlerini, hasta bakımını öğretici olabilmeliydiler. Öğretmen olamayacaklar öğrendikleri diğer işlerden birini yapmak üzere köy hayatında geçerliliği olan sahalara yönelmeliydiler⁷²⁶. Cumhuriyet'in ilk yıllarında⁷²⁷ (1925-1927) 45 bin köyden sadece 4000 tanesinde okul ve öğretmen bulunuyordu⁷²⁸. Ancak bu duruma rağmen okul yapmak için yoğun bir çaba sarf edilmekteydi⁷²⁹.

22 Nisan 1926'da TBMM'de Muallim Mekteplerine Muanevat hakkındaki kanun tasarısı görüşülürken⁷³⁰ çeşitli yerlerde köy muallim mekteplerinin açılacağı belirtilmiştir. "Maarif Teşkilatı'na dair kanunun verdiği imkânlardan faydalanılarak biri Kayseri Zincidere'de, diğeri Denizli'de olmak üzere üçer yıl süreli iki köy muallim mektebinin açılmasına karar verilmiştir⁷³¹. Ancak istenilen sonuca ulaşılamamıştır. Bu nedenle daha hızlı ve acil bir çözüme ihtiyaç duyulmuştur. Çünkü halkın eğitim durumu

⁷²⁴ Hakan Arslan, "Toplumsal Yeniden İnşası: Köy Enstitüleri", *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Adana: 2004, S. 2, s. 33.

⁷²⁵ Engin Tonguç, *Bir Eğitim Devrimcisi İsmail Hakkı Tonguç*, 1. Kitap, Ankara: Güldiken 1997, s. 270; Süleyman Edip Balkır, *Eski Bir Öğretmenin Anıları*, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları 1998, s.129; İlyas Küçükcan, *Köy Enstitüleri Çiftleri (ÇKE) Örneği*, Eskişehir: Sakarya Gazetecilik ve Matbaacılık 2008 TMMOB Eskişehir Yayınları s.30.

⁷²⁶ Sakaoglu, a.g.e, s. 90. (Bknz Ek 22)

⁷²⁷ Necdet Sakaoglu, *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi*, İstanbul: İletişim Yay. 1992, s. 29 -43.

⁷²⁸ Nihal Yücer, *Cumhuriyet Döneminde Köye Öğretmen Yetiştiren Kurumlar ve Eğitim Programlarının Değerlendirilmesi*, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: 2010, s. 38.

⁷²⁹ Bu Kanun Maarif Vekâleti tarafından belirlenecek mahallerde yeniden yapılacak 10 muallim mektebinin inşaat ve tesisatına yardım olmak üzere 1926 senesi başlangıcından itibaren beş sene müddetle her vilayetin kendi bütçesinin yüzde On'u (% 10) oranında katılımını sağlamaktadır. Bu konu için ayrılmış ödenek Maarif Vekâleti emrine verilecektir. Bkz. *Düştur*, 3. Tertip, C. 7, Ankara: Devlet Matbaası 1944, s. 867.

⁷³⁰ TBMM., Zabıt Ceridesi, c. 76, s.18.

⁷³¹ Yücer, a.g.e, s. 39.

MAARİF KONGRESİ'Nİ AÇIŞ KONUŞMASI*

(15 TEMMUZ 1921)

Muhterem Hanımlar, Efendiler;

Harbi Umumi memleketimize bir mağlubiyet tevcih etti. Bunu vesile yaparak, düşmanlarımız, milletimizi tamamen imha etmek istediler. Buna karşı vukua gelen milli galeyana, Ankara, muazzam bir sahne oldu. Bizi yaşatmamak isteyenlere karşı yaşamak hakkını müdafaa etmek isteyen Türkiye Büyük Millet Meclisi, Ankara'da toplandı. Bugün, Ankara, milli Türkiye'nin milli maarifini kuracak olan Türkiye Muallimler ve Muallimler Kongresi'nin toplantısına sahne olmakla da iftihar etmektedir. Asırların yüklü olduğu idare ihmalinin devlette vücuda getirdiği yaraları tedaviye harcanacak gayretlerin en büyüğünü irfan yolunda hazırlamalıdır.

Bugün maddi ve manevi menfaatlarımızı¹ düşmana karşı kullanmaya mecbur bulunuyoruz. Bugün irfan için sarf edeceğimiz kudret müstakbel maarifimize emel kurmaya kâfi değildir. Kâfi vasıtalarla sahip oluncaya kadar geçecek mücadelede büyük bir itina ile çizilmiş bir terbiye programı hazırlamaya, mevcut maarif teşkilatımızı verimli bir surette çalıştıran esasları kurmaya mesai sarf etmelidir. Şimdiye kadar takip edilmiş tahsil ve terbiye usullerinin gerileme tarihimizde en mühim bir etken olduğu kanaatindeyim. Milli bir terbiye programından bahsederken, eski devrin bütün hurafelerinden sıyrılmış, doğudan ve batıdan gelen yabancı tesirlerden uzak ve milli karakterimizle orantılı bir kültür² kastediyorum. Milli dehamızın gelişmesi ancak böyle bir kültür ile mümkündür. Yabancı kültür, eski usullerin yıkıcı tesirlerini artırır. Yaratacağımız kültür, milli kültür zeminiyle; o zemin ise milletin karakteriyle orantılı olmalıdır. Çocuklarımızı ve gençlerimizi yetiştirirken, birliğimize ve varlığımıza taarruz eden her kuvvete karşı müdafaa kabiliyetiyle donanmış bir nesil yetiştir-

* *Hâkimiyeti Milliye*, 17 Temmuz 1921 Numara: 227, s.2. Ayrıca bkz. *Atatürk'ün Maarife Ait Direktifleri*, TC Maarif Vekilliği Ana Programa Hazırlıklar, Maarif Matbaası, İstanbul, 1939, s.3-5. Metin, *Hâkimiyeti Milliye*'de "Evvelki gün Maarif Kongresi açıldı" başlığıyla yayımlanmış. Eski yazı metin Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

Konuşmanın notları, Atatürk'ün "16 Numaralı Not Defteri"nde bulunmaktadır. *Hâkimiyeti Milliye*'de yayımlanan yukarıdaki metinle konuşmanın notları karşılaştırıldığında, konuşma sırasında bazı değişiklikler yapıldığı ve bazı yerlerinde de *Hâkimiyeti Milliye*'deki dizgi hatalarından vb. kaynaklanan farklılıklar olduğu görülmektedir. "16 Numaralı Not Defteri"ndeki konuşma notları için bkz. elinizdeki ciltte s.231-233. (Y.N.)

1 " maddi ve manevi kuvvet kaynaklarımızı" olmalı. Bkz. "16 Numaralı Not Defteri", elinizdeki ciltte s.231. (Y.N.)

2 "16 Numaralı Not Defteri"nde Latin harfleriyle "Culture", *Hâkimiyeti Milliye*'de ise eski yazıyla "kültür" şeklinde yazılmış. (Y.N.)

tirmeye muhtaç olduğumuzu unutmayalım. Yeni neslin ruhuna bu vasıfları ve kabiliyeti aşlamak lazımdır. Bağımsız ve mevcut kalmak isteyen milletlerin felsefesi en bariz şekilde bu vasıfları tam bir şiddetle talep etmektedir. Milli gaye hakkındaki genel görüşümü söylerken, yeni neslin donatılacağı vasıflar arasında kuvvetli bir fazilet aşkı ve kuvvetli bir intizam ve inzibat fikrinden de bahsetmek lazımdır.

Biz bu kongreden eskiden beri çizilmiş alelade yollar üzerinde yürümek değil, belki yukarıdan beri vasıflarını ve şartlarını arz ettiğim milli kültür yolunda rehber olmak gibi mukaddes bir vazife bekliyoruz.

Maarif Vekâleti'nin halkı tanımış, çevreyi ve memleketini takdir etmiş sizin gibi muallim ve mütehasıslardan ilim ve irfan kongresini büyük müşkülat arasında toplanmasını tam bir takdir ile yâd ediyorum. Bana milli maarif hakkında görüşümü söylemek fırsatını veren bu vesileyle müstakbel kurtuluşumuzun büyük öncüleri bulunan Türkiye muallime ve muallimleri hakkında hürmetkârane hissiyatımı da anmak isterim. Muallimlerin hiçbir müşküle boyun eğmeyerek büyük bir sabır ve metanetle çalışmalarını, çocukların velilerine de yavrularının tahsilini tamamlamak için hiçbir fedakârlıktan çekinmemelerini tavsiye ederim.

Büyük tehlikeler karşısında uyanan milletlerin ne kadar sabır ve sebat derecesi pek yüksektir. Bunu tarih ispat ediyor. Silahla olduğu gibi beyniyle de mücadele eden milletimizin, birincide olduğu gibi ikinci sahada da zafer kazanacağına şüphem yoktur. Milletimizin karakterleri kabiliyetlerle doludur. Bu tabii kabiliyeti geliştirecek usullerle donanmış vatandaşlar lazımdır. Bu vazife bize düşüyor. Milli hükümetimiz tam bir ciddiyetle ve samimiyetle özlediği derecede Türkiye muallimlerinin hayat ve refahını temin edememektedir. Milletimizi yetiştirmek vazifesini üstlenen yüce heyetinizin bugünün vaziyetini nazarı itibara alarak, her müşküle göğüs germekle bu mukaddes yolda gayet metinane yürüyeceğinize şüphem yoktur.

Vazifeniz pek müşkül ve hayatidir. Muzaffer ve muvaffak olmanızı Cenabı Hak'tan temenni ederim.

gerçekten çok kötüdür. Duruma sayısal verilerle baktığımızda net olarak anlaşılmaktadır. 1933-1934 yıllarında öğrenim çağındaki toplam öğrenci sayısı 1.800.000' dır. Yaklaşık 1.300.000 öğrenci öğrenim olanağından yoksundur. Kentlerde öğrenim çağındaki çocukların %30'u köylerde yaşayanların %79'u ilkokula gidememektedir. Ülke genelindeki köylerde okuma yazma oranı erkeklerde %10 kadınlarda %4,5 tur. 32 yataklı bölge okulunda okuyan 2600 öğrencinin çoğu şehir çocuğudur. Sayıları 20' yi bulan öğretmen okullarının bir bölümü işe yaramaz durumdadır. Buradaki öğrenci sayısı 990 dır.

Köy eğitmeni yetiştiren yerlerden biri de Eskişehir olmuştur ve Atatürk'ün hayatta olduğu dönemde Eskişehir'in Çifteler ilçesine eğitmenler atanmış, öğretmenler köyü kaldırmak için çabalamıştır. Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1935'teki IV. Kurultayı'nda ⁷³² ilköğretimin yaygınlaştırılması amacıyla, askerliğini onbaşı ve çavuş olarak yapmış köy gençlerinin kısa bir eğitimden geçirilerek kendi köylerinde eğitmen olarak görevlendirilmesi kararlaştırılmıştır.

Çifteler'de açılan eğitmen kursunu, 1936 yılı Temmuz ayında Ankara'nın çevre köylerinden birkaç tane de Tunceli'den olmak üzere askerliğini başarıyla tamamlamış okuma yazma ile birlikte bir parça da hesap bilen yaklaşık 80 tane genç Eskişehir'in Çifteler Çiftliği içindeki Mahmudiye Köyü İlkokulu'nda bir kursta toplanarak başlatılmıştı. Milli Eğitim ve Tarım Bakanlıkları işbirliği ile açılan Çifteler Eğitmen Kursunun eğitim ve öğretim işleri iki ilköğretim müfettişi tarafından yapılmaktadır. Kursun ilk dönemi 1936 yılı Kasım ayının ortasında bitmiş, yapılan uygulama derslerinde %80 başarı görülmüştür. Bundan sonra eğitmen adayları stajer olarak köylere gönderilmiş ve sahada da başarılı olduktan sonra 1937 ilkbaharında kursun ikinci evresi için tekrar Çifteler'e dönmüşler ve birinci yılın sonunda yapılan sınavlarda çok başarılı olmuşlardır ⁷³³.

Eskişehir'deki Çifteler Mahmudiye Köy Öğretmen Okuluna konum ve donanım açısından baktığımızda ise, Eskişehir-Ankara ve Afyon yolu üzerinde şehir merkezine 45 km mesafede olan Mahmudiye ve Hamidiye köylerinin arazisinde kurulmuştur. Okul binaları eğitmen kursunun açıldığı ilkokul binası ve daha sonra yaptırılan iki ek binadan oluşmuştur. Bu binaları eğitmen kursu öğrencileri ile yapı usta okulu öğrencileri birlikte yapmışlardır ⁷³⁴. Kursun orada açılmasının nedeni, "Çifteler Harası" olarak tabir edilen bu yerin araçları ve tarım elemanları açısından eğitmen adaylarının yetiştirilmesinde uygun olmasıydı. Eğitmen kursu olarak kullanılmadan önce devlet tarım çiftliği arazisi olan bu yer okul adına kamulaştırılmıştı. İleride her köşesi eğitmen adayları tarafından işlenip yeşertilecek türlü çeşitli yapılarla donatılacaktı. Sulanır tarlalar meyve, sebze bahçeleri ile donatılacak, öğrencilerin yıllık yiyeceklerini çıkarabilecek kadar buğday yetiştirilecekti ⁷³⁵.

Ancak yapılan girişimler yeterli görülmiyerek daha geniş ölçekli, sistemli bir program ihtiyaç duyulacak çalışmalar hız kazanmıştır. 1937'de konu daha kapsamlı bir biçimde ele alındı ve Milli Eğitim Bakanı

⁷³² CHP 'nin IV Kurultayı için Bkz. **CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası (9-16 Mayıs 1935)**, Ankara: Ulus Basımevi 1935; CHP Programı, Ankara: Ulus Basımevi 1935.

⁷³³ Mehmet Arslan, "Cumhuriyet Dönemi Aydınlanma Hareketi ve Köy Enstitüleri", **Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Adana 2010 S.2. s. 59; Yücer a.g.e., s.57.

⁷³⁴ Yücer, a.g.e, s. 67.

⁷³⁵ Yücer, a.g.e, s. 57.

Saffet Arıkan’ın hazırlattığı bir program çerçevesinde Eskişehir Çifteler’de (1937), İzmir Kızılçullu’da⁷³⁶ (1937), Edirne Kepirtepe’de (1938) ve Kastamonu Gölköy’de (1939) deneme niteliğinde Köy Öğretmen okulu açılmıştır⁷³⁷. Milli Eğitim Bakanlığı’nın ilköğretim alanında karşılaştığı her türden görevleri kendi parasal kaynaklarıyla başarabilmesi için elinde rasyonel yönetim tekniklerini pedagoji bilimlerini, çağdaş sanat ve el işlerini bilen ve bunları tümüyle özgün bir şekilde bütünleştirecek deneyimi olan elemanlar gerekiyordu. İşte Çifteler’de tutulan yol bunları sağlama yolunda atılan bir deney adımıydı. Aritmetik, Yurt ve Yaşama Bilgisi, Okuma Yazma dersleri, her yıl öğrencilerin seviyelerine göre işlenecek dersler arasında bulunmaktaydı. Bu teorik derslerin yanında, köy hayatını ilgilendiren pratik bazı konular, eğitimli köy okullarında uygulama ile öğrencilere ve köylülere gösterilmekteydi⁷³⁸.

Bu dersler haricinde köy eğitimi adı altında ziraat ve hayvancılık konularının işlendiği dersler de verilmiştir. İşte bu şekilde başlayan kursun eğitimi gayet uygulamalı ve verimlidir. Gruplar her sabah erkenden kursun hususi otobüsleri ile iş yerlerine dağıtılır. Bir grup çayır biçer bir grup ot balyası yapar. Bir başkası pullukla tarla sürer dördüncüsü ağıllarda aşçılık veya koyunculuk dersleri alır. Ameli dersler birkaç saat devam ettikten sonra yine ağılda tarlada harmanda makine başında teorik eğitime başlanır. Bu dersler ve bu işlerle alakalı hesaplar yapılır. Dere kenarında ve ağaç gölgelerinde okuma, yazma, medeni bilgiler eğitimine devam edilir. Bunlardan başka aynı kişilere sıvacılık, marangozluk, suni arı petekçiliği, inşaat işleri demircilik, tamircilik öğretilir⁷³⁹. 1937 yılında Eskişehir’in Mahmutiye ilçesinde eğitilenlerin öğrenim durumlarıyla ilgili bir tablo şöyledir⁷⁴⁰.

Askerde okuma yazma öğrenen	50
Kendi kendine okuma yazma öğrenen	16
Millet mekteplerinde okuma yazma öğrenen	16
3 yıllık köy ilkokulunu bitiren	10
5 yıllık ilkokulu bitiren	7
İmam hatip okulunda okumuş olan	1
Toplam	100

Eskişehir Çifteler’deki kurs ilk açıldığında 80 olan öğrenci sayısı 1938 yılında 300 olmuştur. Eskişehir vilayetinin 365 köyünün 300’ünde okul ve eğitimci dershanesi vardır. İlki 6 Temmuz 1936’da Eskişehir’in Çifteler çiftliği yanında açılan bu kurslar 1948 yılına kadar her yıl yenilenmiş ve 30’u kadın olmak üzere 9 bin eğitimci yetiştirilmiştir⁷⁴¹. Bu eğitimler tüm Türkiye’ye dağılarak devrimin tabana yayılmasından köylünün kalkınmasında önemli görevler üstlenmişlerdir.

⁷³⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Emin Soysal, **Kızılçullu Köy Enstitüsü Sistemi**, c. I-II, Bursa: Yeni Basımevi Tarihsiz.

⁷³⁷ Arslan, a.g.m., s. 59.

⁷³⁸ Çiğdem Erdem, “Cumhuriyet Yönetiminin 1930’lu Yıllarda Köyde ve Köylülükte Dönüşümü Gerçekleştirme İsteğinin Bir Aracı Olarak Köy Eğitimci Kursları”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, S.10, Ankara: 2008, s. 194.

⁷³⁹ **Cumhuriyet’in 15. Yılında Eskişehir**, a.g.e., s. 111.

⁷⁴⁰ Yücer, a.g.e., s. 55.

⁷⁴¹ Niyazi Altunya, **Türkiye’de Öğretmen Yetiştirme Deneyimi**, İstanbul: Uygun Yayıncılık, 2008, s. 31.

1. Köy Enstitüleri

“Köy Enstitüleri” uygulaması, İkinci Dünya Savaşı’nın yokluk ve sıkıntılı yıllarında uygulamaya konulan önemli bir eğitim girişimidir. Köy okulları ile ilgili yeni düzenleme yapılması düşüncesi Saffet Arıkan’ın Maarif Vekâleti (Millî Eğitim Bakanlığı 1935-1938) döneminde atılmış ve ilk planlar yapılmıştır. Olayın sonuçlanması ise Hasan Ali Yücel’in başkanlığına rastlar. Zaten Köy Enstitüleri girişimini üç kişi inançla sürdürmüştür: Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Maarif Vekili Hasan Âli Yücel (1938-1946) ve İlköğretim Genel Müdürü İsmail Hakkı Tonguç (1935-1938 Vekaleten/ 1938-1946 Asaleten)⁷⁴².

Köy Enstitüleri’nin kurulmasına ilişkin yasa önerisi hükümet tarafından 5 Mart 1940 tarihinde meclise sunulmuştur. Ancak tartışmalar bir kısır döngü içerisinde devam etmiş, enstitülerin kuruluş amaçlarını anlayanlar azınlıkta kalmış, kanunun önemli noktalarından ziyade gereksiz detaylar üzerinde fikirler yürütülmüştür⁷⁴³. Uzun tartışmalar sonucunda kanun katılan 278 kişinin oyuyla 17 Nisan 1940 tarihinde (3803 Sayılı Yasa) kabul edilmiştir⁷⁴⁴.

Maarif Vekili Vekili Hasan Âli Yücel, kanunun kabul edilmesinden sonra kürsüye gelerek şu konuşmayı yapmıştır⁷⁴⁵:

“... Bu kanunun memleketimizin istikbali, halkımızın maarif ihtiyacı ve köylümüzün kalkınması bakımından haiz olduğu ehemmiyet tasviplerinizle bir kere daha ve en esaslı surette tahakkuk etmiştir. Bunu görmekle büyük bahtiyarlık duyuyorum ve şahsen, uzun yıllar kalbimde sakladığım bir idealin tahakkukuna şahit oluyorum. Onun için yüksek heyetinize bütün samimiyetimle, bütün yüreğimle, bu tarihi anda en derin teşekkürlerimi arz ediyorum.”

Bu tarihi konuşmadan sonra meclis oturumuna son verilmiştir.

Ülkede köy ve köylüye yönelik de yapılacak çok iş vardı. Bu işleri yapmak, köylüye önderlik etmek, ziraatın çağdaş usullere göre yapılmasını sağlamak için “Eğitmen” kullanılması, 1937 tarihli ve 3238 sayılı yasa ile kabul edilmesine rağmen yeterli olmamıştı. Eğitmen usulü geniş bir eğitim devriminin sadece bir parçasıydı. Süreç devam edecekti, nitekim de öyle oldu. 17 Nisan 1940 tarih ve 3803 sayılı yasayla gerçek eğitim devrimi başlatıldı. Kanunun çıkmasından sonra dünyanın hiçbir yerinde görülme-yen bir mücadele sonucunda önceden kurulanlar ile birlikte bir yıl içinde 16 Enstitü meydana getirilmiştir. Oluşturulan yapılar fedakâr köylü çocuklarının yılmadan, usanmadan yaptıkları çalışmalarla mümkün olmuştur. Bu köylü kız ve oğlanları, kadın ve erkeklerin barışçı amaçlarının en büyüğünü gerçekleştirmek için giriştikleri muhteşem savaşı yansıtmaktadır. Bu savaş “Eğitimi Yayma Savaşı”dır⁷⁴⁶.

1940 yılında önce Eğitmen Kurslarıyla işe başlanan, 14 yerde birden 4 Köy Öğretmen okulunun da adları değiştirilerek oluşturulan Köy Enstitüleri’nin sayısı 1948’e kadar 21’e ulaşmıştır. Bu arada altı enstitüde sağlık kolları ve Ankara Hasanoğlan Köy Enstitüsü’nde Yüksek Enstitü açılmıştır⁷⁴⁷.

⁷⁴² Tevfik Çavdar, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, Ankara: İmge Kitapevi 1995, s. 366.

⁷⁴³ Örneğin, kurulacak okullara “Enstitü” yerine “Politeknik Mektebi” ya da “Enstitü” denilmesi vs. *TBMM Zabıt Ceridesi*, c.1, 17 Nisan 1940, s. 70.

⁷⁴⁴ *TBMM Zabıt Ceridesi*, y.a.g.e., s. 84.

⁷⁴⁵ *TBMM Zabıt Ceridesi*, a.g.e., s. 92.

⁷⁴⁶ Fay Kirby, *Türkiye’de Köy Enstitüleri*, İmece Yayınları 1962, s. 22.

⁷⁴⁷ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara: 1985, s. 361.

1945-1946 öğretim yılı başlarında “1609” köye, Köy Enstitüsü mezunu “1853” öğretmen ve “665” Köy Sağlık Memuru atanmıştır. Bakan Hasan Âli Yücel’in 1946 yılı bütçe görüşmeleri sırasında verdiği bilgilere göre, köylerde yeni yapım ya da ekleme/değiştirme yoluyla yapılan okul, işlik ve öğretmen evlerinin sayısı “3490” parçayı bulmuştur. Enstitülerin açıldığı 1939’dan bu yana, ilkokuldan mezun olanların sayısında büyük artışlar sağlanmıştır. Yeni Türk Abecesi’nin kabulünden (1928) 1938’e kadar geçen “10” yıl içinde ilkokul diploması alanlar “262.000” iken, son 5 yılda bu sayı “478.000’e yükselmiştir. 1947’de enstitü mezunlarının sayısı 5.447’yi bulmuştur ⁷⁴⁸

Kurulduğu andan itibaren ülkenin aydınlanmasına, kalkınmasına katkı sağlayan, ancak bir o kadar da bazı toplumsal kesimleri ciddi anlamda rahatsız eden enstitülere saldırılar da eksik olmadı. Saldırıların yoğunlaşması 1943’te yapılan Eğitim Şurası ile daha sistematik bir hal almaya başladı. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, okulların yararına inandığından etkisi, olanakları ve yasal çerçevede bu kuruluşlara sahip çıkmaya çalıştı ⁷⁴⁹.

II. Dünya Savaşı’ndan hemen sonra Atatürk devrimlerine ve aydınlanmacı kurumlara karşı olanlar sesini yükseltmeye başladılar. Özellikle Köy Enstitüleri’nde yetişen öğretmenler toprak ağalarını, şeyhleri ve katı bürokratları tedirgin etmeye başlamıştı.

Türkiye’nin çok partili hayata geçişiyle birlikte, CHP’nin karşısında yeni partilerin kurulması Köy Enstitülerine olan eleştirileri artırmıştır. Özellikle Demokrat Parti (7 Ocak 1946) ⁷⁵⁰, dönemin iktidarı CHP’yi yıpratmak için Köy Enstitülerini koz olarak kullanmıştır. 1946 seçimlerinden sonra ⁷⁵¹ ödünler verilmeye başlandı. Köy Enstitüleri’nin açılmasında Milli Eğitim Bakanı olarak önemli bir payı olan Hasan Âli Yücel’e yeni kurulan kabinede yer verilmedi. Yine Köy Enstitüleri’nin kurucusu, kuramcısı ve uygulayıcısı İsmail Hakkı Tonguç İlköğretim Genel Müdürlüğü’nden alındı. Yücel’in yerine Milli Eğitim Bakanı olan Reşat Şemsettin Sirer, gerici ve tutucu bir politikacıydı. Tonguç’a ve enstitülere karşı önyargılıydı. Enstitülerin kapatılması sürecini başlattı.

Hemen Köy Enstitüleri ile ilgili büyük bir karalama ve iftira kampanyası başlatıldı. Köylerde görev yapan enstitülü öğretmenlerin kurumları ile ilişkisi kesildi. Elllerinden araç gereçleri alındı. Yüksek Köy Enstitüsü, 1947–1948 öğretim yılında kapatıldı. Öğrencilerin yönetimde söz sahibi olmalarına son verildi. Ders dışı çalışmaları kısıtlandı. Karma eğitime son verildi. Enstitüde okuyan kız öğrencileri iki enstitüde topladı. Enstitü kitaplıklarında sakıncalı görülen kitaplar ayıklandı ve yakıldı. 1950 Seçimlerinden sonra Demokrat Partinin ünlü demagogu Tevfik İleri bakan oldu. Köy Enstitüleri’nin tamamen kapatılması bu süreçte gerçekleşti ⁷⁵².

⁷⁴⁸ Şerafettin Turan, Türk Devrim Tarihi, 4. Kitap, Ankara: Bilgi Yayınevi 1999, s. 46.

⁷⁴⁹ Köy Enstitüleri ile fakir çocukların okuması, köylüyü uyandırması ve köylerde yıllardır süren ağılık düzeninin sorgulanmaya başlaması, öğretmenlerin ağa, şeyh, şıh vb. din adamları gibi kanaat önderlerinin önüne geçmesi vs. Bkz. Necdet Aysal, “Anadolu’da Aydınlanma Hareketi’nin Doğuşu: Köy Enstitüleri”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S. 35-36, Mayıs-Kasım 2005, s. 277-278.

⁷⁵⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Albayrak, Türk Siyaset Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960), Ankara: Phoenix Yayınları 2004; Rıfık Salim Burçak, Türkiye’de Demokrasiye Geçiş (1945-1950), Ankara: Olgaç Matbaası 1979; Mahmut Goloğlu, Demokrasiye Geçiş 1946-1950, İş Bankası Kültür Yayınları/ Tarih Dizisi, İstanbul: 2013.

⁷⁵¹ Murat Burgaç, “1946 Seçimlerinde Propaganda”, Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, XIII/26, (2013-Bahar), s. 164-165; Yasin Kayış, “1946 Belediye Seçimleri ve Basın”, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, VII/16-17, (2008/Bahar-Güz), s.400; Kenan Olgun, “Türkiye’de Cumhuriyetin İlanından 1950’ye Genel Seçim Uygulamaları” Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, c. XXVII, S. 79, Mart 2011, s. 21-22. Ayrıca 1946 seçimleri ve sonrası gelişmeler için bkz. Haydar Kıran, *Olaylar ve Belgelerle 1946 Seçimleri ve Yakın Demokrasi Mücadelemiz*, İstanbul: 1990.

⁷⁵² Erdal Atıcı, “TBMM’de Yapılan O Gizli Oturumda Neler Konuşuldu”, <http://odatv.com/n.php?n=tbmmde-yapilan-o-gizli-oturumda-neler-konusuldu--2911101200>.

Eskişehir, Çifteler’de bulunan öğretmen okulu da Köy Enstitüleri kapsamına alınarak aynı programa dâhil edilmiştir. Enstitüye adı verilen Çifteler, eskiden saray atlarının yetiştirildiği geniş toprakların adıydı. Yüzyıllardan beri Kafkaslardan, Romanya ve Balkanlardan gelen göçmenler bu topraklarda köyler kurmuşlardır. Köylerin Hamidiye, Mahmudiye, Mesudiye, Fevziye, Rıfkıye, gibi adlar almış olmaları da yakın zaman yerleşiminin kanıtlarıdır. Aralarında en büyükleri Mahmudiye ve Çifteler bucak merkezidir⁷⁵³.

İsmail Hakkı Tonguç’ta enstitü öncesi kurumlar için Mahmudiye ve Hamidiye adlarını kullansada yöresel geleneğe ters düşmemek ve sözü edilen üçlü yerleşik yerleri (Çifteler, Hamidiye, Mahmudiye) arasında bütünlüğü bozmamak adına Çifteler adına karşı çıkmamıştır. Eğitim kursları döneminden başlayarak köy öğretmen okulu ve özellikle de enstitü aramalarını da kapsayan adı benimsenmiştir. Böylece Mahmudiye ve Hamidiye’yi kapsayan Çifteleri adlandırma yerleşmiş ve yaygınlaşmıştır. Bunlarında ötesinde Hamidiye ve Mahmudiye ise iki ana birim halinde kurulmuş enstitüyü bunlardan birinin adıyla adlandıranın da hem doğru olmayacağı hem de çeşitli sakıncalar içereceği dikkate alındığı anlaşılmaktadır⁷⁵⁴. Saffet Arıkan ve İsmail Hakkı Tonguç’un 1936’da köy öğretmeni yetiştirmek amacıyla Eskişehir Çifteler’de ki eğitim kursu denemesinin başarıyla sonuçlanması üzerine bu kursların sayısı 11’e çıkarılırken diğer taraftan 1937 yılında İzmir Kızılçullu ve Eskişehir Çifteler Mahmudiye’de iki köy öğretmen okulu açılmıştır... Köy öğretmen okulları 1926-1927’de açılan Köy Muallim Mektepleri gibi başlangıçta üç yıl süreliydi. 17 Nisan 1940’ta 3803 sayılı Köy Enstitüleri Kanunu çıkınca bu okullar Köy Enstitüleri adını aldılar ve öğretim süreleri beş yıla yükseldi⁷⁵⁵. Proje mimarlığını Emin Onat’ın yaptığı Çifteler Köy Enstitüsü’nde meyve ve sebze yetiştirilecek alanlar, bağlar, verimsiz ve tepelik topraklara akasyalıklar, ahırıklar, Seydisuyu yakınında otlaklar, kümes hayvancılığı ve arıcılık için de yerler ayrılmıştır⁷⁵⁶.

Enstitülerde verilen eğitim içinde kültür dersleri, ziraat dersleri ve çalışmaları, teknik dersler ve çalışmalar vardır. Kültür dersleri kapsamında; Türkçe, tarih, coğrafya, yurttaşlık bilgisi, matematik, fizik, kimya, tabiat ve okul sağlığı, yabancı dil, el yazısı, resim-iş, beden eğitimi ve ulusal oyunlar, müzik, askerlik, ev idaresi ve çocuk bakımı, öğretmenlik bilgisi (Toplum bilimi, iş eğitimi, çocuk ve iş ruh bilimi, iş eğitim tarihi, öğretim metodu ve tetbiki), zirai işletmeler ekonomisi ve kooperatifçilik dersleri yer almaktadır. Zirai dersler ve çalışmalar kapsamında ise; tarla ziraati, bahçe ziraati (fidancılık, meyvecilik, bahçe ziraati, bağcılık, sebzecilik), sanayi bitkileri ziraati, zootekni, kümes hayvanları bilgisi, arıcılık ve ipek böcekçiliği, balıkçılık ve su ürünleri, ziraat sanatları dersleri bulunmaktadır. Teknik dersler ve çalışmaları ise; Köy demirciliği (nalbantlık, motorculuk), köy düğgerliği (marangozluk), Köy Yapıcılığı (Tuğla ve kiremitçilik, taşçılık, kireççilik, duvarcılık, sıvacılık, betonculuk), kızlar için ise ayrıca köy ve el sanatları (dikiş, biçki, nakış, örgü ve dokumacılık, ziraat sanatları) derslerinden oluşmaktadır⁷⁵⁷.

Bugün Çiftelere ve onun çevresindeki köylere gidenlerin, eğitimde üretim kavramının ve onun bir eğitim aracı oluşunun anlamını görmemeleri olanaksızdır. Örneğin Çifteler ağaç dikme gününü

⁷⁵³ Küçükcan a.g.e., s. 100.

⁷⁵⁴ Küçükcan a.g.e., s. 100.

⁷⁵⁵ Yücer, a.g.e., s. 61.

⁷⁵⁶ Küçükcan, a.g.e., s. 110.

⁷⁵⁷ Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2011, s. 394.

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR DAİRESİ MÜDÜRLÜĞÜ

Kararname

Karar sayısı

9755

Ziraat Vekilliğinden yazılan 23/7/938 tarih ve 18/-
2979/22041 sayılı tezkerede; Göçmenlerle nakil edilenlere ve muhtaç
giftçilere yemelik ve tohumluk buğday dağıtılması hakkındaki 3242
sayılı kanun bu borçların aynan ödenmesini de kabul etmiş ise de bu
takdirde bu buğdayların ne yapılacağına ve tahsilâtın icap ettirdi-
ği masraf ve buğdayların nakde tahvilinde husule gelecek farkların
nereden karşılanacağına dair bir hüküm koymamış ve bu itibarla için
anacak müzeyyel bir kanunla hâl edileceği mutalee edilmiş olduğundan
ilk inkânda alınacak kanun hükmüne göre gereği yapılmak üzere bu
tahsilâtten elde olunsak buğdayların T.C.Ziraat Bankasının Toprak
Mahsulleri Ofisi buğday mübaya teşkilâtı olan yerlerde bu teşkilâ-
tın depolarında muhafazası ve Devlet buğday alım teşkilâtı olmayan
mahallerde T.C.Ziraat Bankası tarafından bu yardım kredisinden tu-
tulsak memurlar nezaretinde yine bu hesaptan kiralanacak depolar-
da şimdilik saklanması ve tevzi mahallerinde olmak üzere tahsilât
yapılması hususunda bir karar ittihası istenilmiş ve Maliye Vekil-
liğinden yazılan 5/9/938 tarih ve 13184/407/5036 sayılı mutaleme -
mede, aynı tahsilâtten elde edilecek buğdayların toprak mahsulleri
Ofisi tarafından mübaya edilmesi ve Ofis teşkilâtı bulunmayan
yerlerde de en yakın pazar mahallerinde satılmasının ve bu mübaya
ve satışlardan bir zarar hasil olursa bunun Ziraat Vekâleti bütçesi
ne konacak tahsisatla kapatılmasının muvafak olması bildirilmiştir

Bu iş İcra Vekilleri Heyatinin 14/9/938 tarihli top -
lantısında görüşülerek Ziraat Vekilliğinin teklifi vechile muamele
yapılması onanmıştır. 14/9/938

REİSİCUMHUR

K. Atatürk

Bş. V.

C. Baş

Ad. V.

Ad. V.

M. M. V.

M. M. V.

Da. V.

Da. V.

Ha. V.

Ha. V.

Ma. V.

Ma. V.

Mf. V.

Mf. V.

Na. V.

Na. V.

İk. V.

İk. V.

S. İ. M. V.

S. İ. M. V.

G. İ. V.

G. İ. V.

Zr. V.

Zr. V.

080 10 01 02 04 00 10

Göçmenlere tohum dağıtımı

ESKİ bir ŞEHRİN HİKAYESİ

ağaçlandırma ve toprağın korunmasının bir simgesi olarak kullanmak yerine, ağaçlandırma işinin ne kadar zor ama başarılıncı da maddi ve manevi bakımdan ne kadar zahmete değer bir iş olduğunu, kendisine neredeyse bir orman yapmakla göstermiştir ⁷⁵⁸.

Çifteler Köy Enstitüsü ülke gerçeklerinden doğan yapısıyla, takip ettiği plan ve programıyla ve halkçı yönüyle köylünün ve köylerin kalkınmasına büyük katkı sağlamıştır. Nüfusun büyük çoğunluğunu köylerde olduğu /yaşadığı 1930'lu ve 1940'lı yıllardaki Türkiye'de kalkınmaya tabandan (köylerden) başlamıştır. Köylünün okuma-yazma öğrenip ülkesinden ve dünyadan haberdar olmasını, ürünlerini yetiştirip hayvanlarına bakarken bilinçli olmasını sağlayan köy enstitüleri içinde Çifteler Köy Enstitüsü ilk kurulanlarından olup hem bölgenin gelişiminde hem de enstitü çıkışlı öğrencilerinin ülkenin çeşitli yerlerine dağılıp bilgilerini köylüye dağıtmasıyla yurt kalkınmasına öncülük etmiştir.

⁷⁵⁸ Fay Kırbay, **Türkiye'de Köy Enstitüleri**, İstanbul: Tarihçi Kitabevi, 2010, s. 215.

4. BÖLÜM

Eskişehir'de Kültür

A. BİR GÖÇMEN YERLEŞİM BİRİMİ OLARAK ESKİŞEHİR

Anadolu'nun 10.000 yıllık yerleşme tarihinde, Anadolu toprakları çok zengin ve nitelikleri çok farklı göç deneyimleri yaşamış ve bugünkü kültürel çeşitliliğini bu süreçler sonrasında kazanmıştır.⁷⁵⁹

Eskişehir daha önce de bahsedildiği üzere yerleşime uygun olması ve verimliliği sayesinde tarih boyunca ilgi çeken bir merkezdir. İlk taş çağı devrinden başlayarak günümüze kadar gelen süreçte yerleşim izleri yapılan çalışmalar sonucunda görülmüştür. Ancak istekli bir şekilde bölgenin tercih edilmesinin haricinde zorunluluklar sebebiyle de yerleşimin olduğu yöre tarihi içinde gözlenebilmektedir. Bundan kasıt göç ve göçmen kavramlarıdır.⁷⁶⁰

İnsanlık tarihi kadar eski olan "göç kavramı", genel olarak insan ve insan topluluklarının bulunduğu bölgelerden, geçici veya sürekli olmak üzere başka bölgelere gitmeleri ve yerleşmeleri suretiyle meydana gelen "yer değiştirme hareketidir"⁷⁶¹.

Osmanlı Devleti zamanında Anadolu dışındaki toprakların fetihleri ile elde edilen yerlere Yörük ve Türkmenler yerleştirilmiştir. Bu şekilde iskan ettirilenler yüzyıllarca orada Türk kimliği ile varlıklarını sürdürmüş; ancak buraların kaybedilmesiyle o topraklarda yaşayan Türk unsur Anadolu'ya göç etmeye başlamıştır.

Osmanlı'da Göç ve İskân olaylarının yaşandığı en önemli dönem 18. ve 19. yüzyıllardır. Nitekim, Yörük ve Türkmenlerin iskân olaylarıyla dolu olan 18. yüzyıl yerini belki ondan daha renkli iskan olaylarının cereyan ettiği 19. yüzyıla bırakmıştır. 19. yüzyıl içinde Osmanlı imparatorluğunun Avrupa'daki durumuna göz attığında bu devirde özellikle Rusya ve Avusturya ile yapılan harpler ve bunların çoğu defa olumsuz sonuçlar belirmiştir. Özellikle bu yüzyılda Rusya ile yapılan savaşların en karakteristik tarafı toprak kaybetmek kadar o topraklar üzerinde asırlardır yaşamakta olan Türk ve İslam unsurların vatanlarının terk etmek zorunda kalmış olmaları ve dolayısıyla Kafkasya ve Kırım tarafından Anadolu istikametinde bir takım göçlerin başlamış olmasıdır.⁷⁶¹

İşte bu savaşlar sonucunda kaybedilen topraklarda yaşayanlar ki bunlar arasında hem Türkler hem de Türk olmayanlar vardır, can ve mal güvenliklerinin kalmayıp, sosyal baskılar ve çeşitli eziyetler sonucu Anadolu'ya göç etmeye mecbur kalmışlardır. Halkı göçe zorlayan en önemli sebeplerden birini de dini baskılar oluşturmaktadır. Nitekim Osmanlı Devleti tarafından gayrimüslim topluluklara tanınan din hürriyeti, yabancı devletler tarafından ülkelerindeki Müslümanlara tanınmamıştır. Aksine Müslümanlara uygulanan çeşitli baskılarla din değiştirmeye zorlanmışlar, böylece ülkelerini Müslümanlardan arındırmaya çalışmışlardır.⁷⁶²

Genellikle Rusya'dan Anadolu istikametine cereyan eden göçler farklı tarihlerde olmalarıyla beraber uzun zaman devam etmiş bir harekettir. Kırım'dan Anadolu'ya doğru 1785 – 1788 tarihleri arasında başlamış bu ilk göçler özellikle Akdeniz Bölgesi yönünde olmuştur. Bunu Kafkasya'daki Çerkez isyanı ve Çerkezlerin Anadolu'ya göçü takip etmiştir. Bundan kısa bir süre sonra abazaların isyanı ve onların göçü başlamıştır.⁷⁶³

⁷⁵⁹ İlhan Tekeli, "Türkiye'nin Göç Tarihinde ki Değişik Kategoriler", **Göç ve Ötesi**, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları 2008, s. 42.

⁷⁶⁰ Nedim İpek, **Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri**, Ankara: TTK Basımevi, 1994, s.1.

⁷⁶¹ Abdullah Saydam, **Kırım ve Kafkas Göçleri(1856-1876)**, Ankara: TTK 1997, s.1.

⁷⁶² Necdet Tunçbilek, **Türkiye İskan Coğrafyası**, İstanbul Üni. Edebiyat Fak. Yay. 1283, Coğrafya Enstitüsü Yayınları No :49 İstanbul: Malta 1967, s. 23.

⁷⁶³ Ahmet Halaçoğlu, **Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri**, Atatürk Kültür, Dil Tarih Yüksek Kurumu, Ankara: TTK Yayınları, 1995, s. 41.

Osmanlı topraklarına gelen göçmenler dil ve etnik köken bakımından Çerkez, Abaza, Çeçen, Boşnak, Pomak veya değişik Türk ağızları kullanan Nogay, Tatar v.s olarak farklılık gösterebilir de Müslüman (Sünniler çoğunlukta, fakat aralarında Alevilerde vardı.) oldukları için kendilerini Osmanlı-Müslüman camiasının bir parçası olarak görmekte idiler. Üstelik sökülüp atıldıkları ve anavatan saydıkları toprakların büyük kısmı göç anına kadar Osmanlı idaresinde olduğu bu göç, bir bakıma Osmanlı bölgesinden diğerine gitmek demektir. Burada dikkat çeken nokta, göçmenler ile yerli halkın kendilerini temelde birbirinden farklı görmüyor olmalarıydı. Her ne kadar göçmenler ile yerli halkın arasında toprak paylaşımı , yeni hayata intibak edememe, kız alıp-verme gibi anlaşmazlıklar hatta çatışmalar olmuşsa da, göçmenleriyle yerli halkın aynı kültürü, aile yapısını ve hukuk koşullarını paylaşmaları, aynı siyasi idare altında yaşamış olmaları, yani benzerliklerin farklılıklardan ağır basması ayrılıkları gidermiştir⁷⁶⁴.

Balkanlardan ya da Kafkaslardan gelen göçler ilk önce İstanbul'a ulaşmışlar ve oradan da olanaklar ölçüsünde Anadolu' da iskan edilmişlerdir. Fakat özellikle 1878 yılı sonrasında yoğunlaşan göçler karşısında devlet çaresiz kalmıştır. Kalabalıklaşan nüfus, barınma ve beslenme sorunları bireysel ve genel temizlikte yaşanan sorunlar salgın hastalıkları tetiklemiştir. Göçmenler arasında tifo,tifus, zatürre hastalıkları yaygınlaşmıştır. Bunun sonucunda günlük ortalama 300 ile 500 arasında göçmen vefat etmiştir. 12 Nisan 1878 İstanbul'da 60.000, Anadolu Yakasında 30.000, Rumeli Yakasında 19.000 göçmen vardır.⁷⁶⁵

Türkleri göçe zorlama yönünde Balkan müttefiklerinin ekonomik çıkarlarına gelince: Bunlardan Yunanistan hükümeti işgal ettiği arazideki Müslümanların emval ve emlakini Hristiyan halka mal etmeyi ve yarıcılıkla geçinen bir takım Rum çiftçiye Türklerin terk ettiği araziye vermeyi planlamaktaydı. Romanya, Sırbistan ve Bulgaristan'daki Müslüman halk da aynı gayeyle göçe mecbur edilmiş, bunun sonucunda da buralarda Türkmenlerin sayısı gittikçe azalmıştır⁷⁶⁷. Balkan Savaşı sırasında Türkler'in yanı sıra pek çok Müslüman olamayan unsur da mezalimden kurtulmak için Anadolu'ya gelmiştir. Bu sırada Balkan devletlerinden genelde Sırlar ve Karadağlılar Arnavutlara, Bulgarlar Musevi ve Rumlara, Yunanlılar da Musevi ve Bulgarlara büyük ölçüde zulüm yapmışlardır⁷⁶⁸. Bu sebeplerle kendi içlerinde de huzurlu olamayan unsurlar yaşanan zulümlerden kaçarak Anadolu'da rahat nefes almışlardır.

Osmanlı Devleti bu kadar çok yönlü göç akınına uğramasına rağmen, 1683-1839 döneminde göçmen işleri özel bir teşkilata bağlanmamıştı. Bu tarihten sonra göç ve göçmen işleri İstanbul'da şehremaneti'ne, diğer vilayetlerde ise bu daireye tekabül eden belediyelere bırakıldı. Savaş sonrası göçmen sayısı ve göçmen işleri artınca 5 Ocak 1860'da bir muhacirin komisyonu kuruldu⁷⁶⁹.

Yoğunlaşan göçmen akını üzerine 1878 yılı başında biri özel, diğeri resmi iki yeni teşkilat kurulmuştur. Bunlardan birincisi Milletlerarası Göçmenlere Yardım Komitesi, diğeri ise İane-i Muhacirin Komisyonu idi⁷⁷⁰.

⁷⁶⁴ Tunçdilek a.g.e. s. 23.

⁷⁶⁵ Kemal H. Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma Ve Göçler*, (Çev: Bahar Tırnakçı), İstanbul: Timaş Yayınları 2010, s. 20-21.

⁷⁶⁶ Şimşir, a. g. e., c. I, s. 406.

⁷⁶⁷ Halaçoğlu, a.g.e., s. 42.

⁷⁶⁸ Halaçoğlu, a.g.e., s. 63.

⁷⁶⁹ Nedim İpek, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, Trabzon: Serander yayınları 2006, s.142-143.

⁷⁷⁰ Halaçoğlu, a.g.e., s. 105.

Dünya'da değişen dengeler, teknikler ve gelişmeler nedeniyle sürekli gerilemekte olan Osmanlı Devleti savaşlar ve göçler nedeniyle bu duruma da çözüm üretmekte yetersiz kalmaktaydı. Hatta bu işi tamamen Milletlerarası Göçmenlere yardım komitesinin omuzlarına bırakmıştı ⁷⁷¹. Durumun farkında olan Milletlerarası Komite Başvekil Ahmet Vefik Paşa'ya 16 Mart 1878' de gönderdiği yazıda "Osmanlı devleti'nin tutumuna devam ettiği takdirde komitenin çalışmalarına son vereceğini" belirtmiştir. ⁷⁷²

Bu grupların hayatını devam ettirebilmesi için iskâna gerek duyulmuş ve Eskişehir'de iskân için seçilen yerlerin arasında olmuştur. Bu nedenle Eskişehir ili sınırları içinde çok değişik kökenli ve değişik tarihlerde yerleşmiş olan topluluklara rastlanmaktadır.

Bölge Osmanlı Devleti zamanında gelişimini sürdürmüş ve göç alan bir merkez olmasıyla da genişlemiştir. Eskişehir'de bulunan göçmen köyleri üç başlık altında toplanabilir:

1. Balkan Ülkelerinden Gelen Göçmenlerin Kurduğu Köyler: Bunlara bu çevrede göçmen köyleri denir. Bunlardan toplu gelerek köy kuran göçmenler, çoğunca 1875-1916 yılları arasında gelmişlerdir. Bu köylerin sayısı 73 tür. Buranın eski halkı bunları "muhacir" olarak adlandırır.

2. Kırım, Kazan ve Kuzey Romanya'dan Gelen Göçmenlerin Kurduğu Köyler: Bu köyler 29 kadardır ve o tarihte boş olan düzlüklerde kurulmuştur. Bu göçmenlere orman içinde veya kenarlarında rastlanmaz. Bunlardan Kırım ve Kazan göçmenleri Çarlık Rusyası'nın yıkılmasından sonraki yıllarda (1917-1919) buraya gelip yerleştirilmişlerdir. Bu göçmenler Eskişehir çevresindeki geniş ve düz topraklara yerleştirilmişlerdir. Bunlar Eskişehir'de makine ile tarımın ilerlemesini geliştiren ve çalışmalarıyla çevrelerine örnek olan köylüler olmuşlardır.

3. Kafkas Göçmenlerinin Kurduğu Köyler: Bunların sayısı 16'dır. Bu köyler halkının kendine göre çeşitli gelenekleri vardır ⁷⁷³.

Bunlar; Eski Yerliler (Manav), Yörükler, Türkmenler, Tatarlar, Çerkezler, Abazalar, Romanya ve Bulgaristan göçmenleri yerleşmiştir. ⁷⁷⁴ XVIII. yy. da Rumeli'de başlayan bozgun ve gerilemelere bağlı olarak Anadolu zirai imkânlarını geliştirmek için çarelerin başında göçebe aşiretlerin kolaylıkla yerleşik hale geçmeleri arzu edilmiştir. Hayvancı olan Türkmenler yerleşik hayata geçince rençber olmuşlardır. Çifteler Ovası'nın kuzey kısmında Türkmen köyleri oluşmuştur. Yörük yerleşimi Dumluca, Mollaoğlu, Eşankara, Yusufklar gibi köyler oluşturarak Sündiken ve Yukarı Porsuk civarında biraz daha geç olmuştu ⁷⁷⁵. Kırım savaşlarının ardından Karadeniz'in kuzeyinde yaşayan Türk, Çerkez, Abaza unsur Anadolu'ya göç etmiş ve bir kısmı da Eskişehir'e yerleşmiştir. 1789-1800 yılları arasında Kırım'dan göç edenlerin sayısı 500.000 kişi civarındaydı. 1815-1828 yıllarında Kırım'dan yeni göçler başlamış. Bu devirde göç eden Kırımlılar Eskişehir civarına yerleştirilmişlerdir.

⁷⁷¹ İpek, a. g. e., s. 142.

⁷⁷² Bilal N. Şimşir, **Rumeli'den Türk Göçleri**, c. I, Ankara: TTK 1989, S. 322.

⁷⁷³ **Türk Ansiklopedisi**, a.g.m., c. V, s. 421.

⁷⁷⁴ Albek, a.g.e., s. 27.

⁷⁷⁵ S. Önder, a.g.t., s. 24.

شورای دولته مخصوص مسوده ورقه‌سی

کرانه ۴۲۶ ۲۵

نومرو	مسودی	تاریخ تسوید	تاریخ تیغ
۴۸۱	عوض	۲۵/۳/۱۳۲۷	۲۵/۳/۱۳۲۷
خداوندگار و دیار چفتلر چفتلی دایندو نوکله قری اهلینده عتد راعندین اوله ارضین کیمیدین تیفین و بنشین دخی و لاجریه تخفیف فقهده ایسلا و ایدیکه راعندین بئوای دوزن حواله اولنا تاریخی تخمیه ایدیکه رب ربوط ایسلا و عتد بولای باغلا حقیقه قومه و لید بوقه اورداد و بوقه برجوتربله ایسلا و عتد صوب و لایرینه ایسلا و لایرینه و معارف دایره سندیه افاده قلمسه افاده ایضا نفقه هم دایری و دوی و عتد			

Ş. D Hüdavendigâr

1611/4 24 Mart 1327

Çifteler çiftliği dahilinde mutavattın kura ahalisinin taht-ı ziraatlerinde olan arazinin kendilerine tefviz ve mütebakisinin dahi muhacirine tahsisi hakkında muamelenin tesri-i lüzumuna dair

1828-1829 Osmanlı-Rus harbi esnasında Tuna dolaylarında yaşamakta olan bazı Tatar kabileleri yaklaşan Rus tehlikesi üzerine aileleri ile birlikte Anadolu'ya, Eskişehir Sancağı'nın Çifteler Çiftliği'ne getirilmişlerdir⁷⁷⁶. Gelenler yalnızca bunlarla sınırlı kalmamış, Seyitgazi ilçesinde, Yılkıran ve Çifteler Çiftliği civarına Çerkes muhacirlerinden Altıkesik ve Besni kabilelerine mensup göçmenler yerleştirilmiş, Hoca Abdülbari Efendi takımından 72 hanede 302 nüfusun Kütahya Sancağı'nın Seyitgazi Kazasına'nda Üçkuyu civarında Aksaklı isimli mahaldeki boş araziye iskânları gerçekleştirilmiş, Rumeli muhacirleri tarafından Eskişehir kazasında ki boş arazide 1891 yılında iki köy oluşturulmuş. Bu köylere Hamidiye ve Hayriye isimleri verilmiştir. Eskişehir ve çevresine yapılan göçler yıllar içinde sürüp gitmiş ve gelenler yeni yerlere iskan edilmiştir. Eskişehir kazasında Gümele isimli bir yere Tırnova muhaciri yerleştirilmiş, Rusçuk muhacirlerinden bir kısmı Kanlıpınar isimli yere iskân ettirilmiş, buranın adı daha sonra Sultaniye olarak değiştirilmiştir. Bir kısım göçmen de Tosbağa Pınarı adlı yere iskân ettirilmiş ve daha sonra bu mevkiinin ismi de değiştirilerek Rıfkıye ismini almıştır⁷⁷⁷.

Eskişehir bölgesine ilk gelen göçmenler Çerkezler ve Abazalar olmuşlardır. Cevdet Paşa "Tezakiri"nde 1859-1860 yıllarında Şeyh Şamil taraftarı Çerkezlerin yenilgiden sonra deniz yolu ile İstanbul'a geldikleri ve kış orada geçirdikten sonra baharda Kütahya-Eskişehir-Ankara dolaylarına yerleştiklerinden söz eder⁷⁷⁸. Kırım'dan Anadolu'ya ilk göçler 18. yüzyılın sonunda başlamışsa da Eskişehir'e Kırım'dan gelen büyük göç 1860'ta olmuştur. Gene 1877'de Tuna Savaşı sonucu Balkan göçleri başlamış ve ilk Balkan göçmenleri köyleri kurulmuş ya da eski köylere eklenmiştir, bunlar; Sulu Karaağaç, İncesu, Alpu, Bahçeçik, Behçetiye, Çanakkıran (Orhaniye), Değişören, Gömele, Gündüzbey, Hayriye (Çamurlu), Aşağı Kalabak, Kanlıpınar, Karagözler, Karakamış, Kızılınler, Kümbet, Mahmudiye, Çifteler, Muhacir Akçayır, Osmaniye, Rıza Paşa, Savcıbey, Seklice, Söğütçük⁷⁷⁹.

Göçmenlerin iskân ettirilmelerinden sorumlu olan devlet boş arazilere yollayacağı göçmenler için bir arazi dökümü hazırlatmıştır ve buna göre; Muhacir Komisyonunca da 1892 yılında bütün ülkedeki göçmen iskânı için uygun arazilerin dökümünü gösteren bir rapor düzenlendi. Hazırlanan raporda Eskişehir ilinde toplam 302.400 dönüm civarında muhacir iskânına müsait arazi bulunmaktaydı⁷⁸⁰.

Eskişehir'e gelen göçmenler bu boş arazilere yerleştirilmiş ve onlara yeni bir yaşam alanı sunulmuştur. Bu yerler genellikle İnönü, Eskişehir, Alpu ve Çifteler ovalarıdır. Fakat bu bölgeler XIX. yüzyılda büyük bataklıklarla kaplı oldukları için göçmenlerin pek çoğu sıtmadan büyük kayıplar vermişlerdir. Bu yüzden bunların pek çoğu daha sonra bu sağlıksız yerleri terk ederek Sündiken yaylası ve Yukarı Porsuk vadisine doğru çekilmişlerdir⁷⁸¹.

Balkan savaşları sonrasında kaybedilen topraklarda Türklere karşı sürdürülen baskılar üzerine Osmanlı hükümeti boş durmamış, Balkanlardaki bu mezalimi dünya kamuoyuna duyurmaya çalışmıştır.

⁷⁷⁶ Engin Kırılı, 19 ve 20. Yüzyılda Eskişehir'e Yapılan Göçler, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir: 2001, s. 201.

⁷⁷⁷ Kırılı, a.g.t., s. 207.

⁷⁷⁸ Albek, a.g.e., s. 28.

⁷⁷⁹ Albek, a.g.e., s. 29.

⁷⁸⁰ Kırılı, a.g.t., s. 203.

⁷⁸¹ Albek, a.g.e., s. 30.

Bunlardan daha Balkan Harbi devam ederken İstanbul'da kurulan bir "Tetkik-i Mezalim Cemiyeti", yani zulümleri, vahşetleri araştırma derneği bu insanlık dışı davranışlara ait eserler, belgeler neşretmiştir⁷⁸². Gerek Balkan savaşları devam ederken, gerekse savaşın kaybedilmesi üzerine de Eskişehir'e yerleşmeler hiç kesilmemiş, bu süreç içerisinde gelenler şu köylerde yerleşmişlerdir: Abbas Halim Paşa, Akköprü, Alınca, Beylikahır, Buldukpınar, Çalkara, Yeni Dudaş, Emircik, Gevenli, Hasanbey, Hüdâvendigâr, Karacaşehir (ilave), Kaymaz Yaylası, Melemen Kuyusu, Parsi Bey, Sait Halim Paşa, Sultaniye, Ümraniye, Uzunburun, Benlikuyu, Yaverviran, Bahçecik, Hamidiye, Nasırıye vb.⁷⁸³.

Göçmenlerin geçici yerleşimi sırasında en çok ihtiyaç duydukları şey barınmadan sonra yiyecek ve giyecek maddeleri olmuştur. Bu konuda şehremaneti ve İaşe Komisyonu, göçmenleri uygun yerlere yerleştirmekten başka bu gibi ihtiyaçlarını da karşılamaya çalışmıştır. Hatta bu konuda şehremanetince birçok defa halktan ilanla, makbuz karşılığı yatak, yorgan gibi yatacak, gömlek, elbise gibi giyecek eşya bağışı istenmiştir. Ayrıca Rumeli Muhacirin-i İslamiye Cemiyeti, geliri göçmenlerin ihtiyaçlarında kullanılmak üzere "İane Bileti" adıyla halktan yardım talep etmiştir⁷⁸⁴.

Hicri 1326 (1909) senesinden 1336 (1917-1918) senesine kadar on senelik devrede, devlet salnâmelerinde Muhacirin idaresine rastlanmıştır. Buna rağmen Balkan Savaşı sırasında yeni ve çok büyük göç dalgasının gelmesi yeni bir teşkilatlanmayı gerekli kıldığından bunun sonucu 1914 yılı başında Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi kurulduğuna dair bilgiler mevcuttur⁷⁸⁵. Bu arada göçmenlerin iskânı hakkında 5 Mart 1329 (18 Mart 1913) tarihinde bir talimatname yayınlanmıştır⁷⁸⁶. Birinci dünya savaşı öncesi ve savaş esnasında Anadolu'da büyük bir nüfus hareketi olduğu gözlenmiştir. Rus işgaline maruz kalan Erzurum, Van, Bitlis, Erzincan ve Trabzon topraklarında savaş öncesi 2.623.484 müslüman mevcuttu. Savaş esnasında Rus kuvvetleriyle Ermeni çetelerinin baskı ve katliamından kurtulmayı başarabilenler Sivas, Urfa, Diyarbakir, Mamuretülaziz, Ankara, Konya, İzmit, Bursa, ve Eskişehir'e iltica ettiler. Bu ara kendilerine uygulanan siyasi ve sosyal baskılara daha fazla dayanamayan Balkanlar ve Kafkaslarda ki Türk ve Müslüman nüfusda Türkiye'ye göç ediyordu⁷⁸⁷. Eskişehir bu süreçte de gelen göçmenlere kucak açmaya devam etti.

B. GÖÇMENLERİN SOSYAL - EKONOMİK YAPIYA KATKILARI

Cumhuriyet'in kurulduğu sıralarda Eskişehir küçük bir yerleşim birimi özelliği taşımaktadır. Göçmenlerin bölgeye en önemli katkısı nüfus potansiyelini arttırmak olmuştur. Uzun süren savaşların ve sefaletlerin ardından hayatta kalmayı başarabilenler ne yazık ki oldukça azdır. O nedenle eski nüfus sayısına ulaşmak bile oldukça güçtür. Eskişehir dışına gerçekleşen göçler sonucunda Salnâmelerde adı geçen Ermeni, Rum ve Yahudi nüfus Eskişehir'den ayrılmalarıyla şehir neredeyse tamamen Müslümanlardan oluşan bir nüfus yapısına sahip olmuştur⁷⁸⁸. İnsanların azalması üretimin de azalması anlamına gelmektedir. Eskişehir geniş düzlükleri, ekilebilir arazisi ile tarımsal faaliyetlerin yapılabilmesi bakımından oldukça elverişlidir; ancak bu geniş toprakları işleyecek insan sayısı azalmış ve bu da bölge halkının ekonomisinin iyice küçülmesine sebep olmuştur. Gelen nüfus yoğunluğu ülke için bir kayıp ya da külfet değil aksine bir kazanç

⁷⁸² Halaçoğlu, a.g.e., s. 44.

⁷⁸³ Albek, a.g.e., s. 29.

⁷⁸⁴ Halaçoğlu, a.g.e., s. 79.

⁷⁸⁵ Halaçoğlu, a.g.e., s. 106.

⁷⁸⁶ Halaçoğlu, a.g.e., s. 108.

⁷⁸⁷ İpek, a. g. e , s. 142.

⁷⁸⁸ Kırılı, a.g.t., s. 262.

olmuştur. Kente yerleşen göçmenlerin kesin sayıları bilinmemekle birlikte gelenlerin gerek tarım tekniğinde kullandığı değişik yöntemler gerekse Porsuk Çayı'nın güney kıyılarında kurdukları yeni mahalleler yerleşmenin gelişmesi üzerinde önemli etkiler yapmıştır ⁷⁸⁹. 1937'de Eskişehir Nüfus Müdürlüğü'nün tespit ettiği son rakam: 188,282 olmuştur ⁷⁹⁰.

Gelenler yanlarında maddi bir değer getiremediyse de manevi birikimlerini getirerek yerli halk ile etkileşim içine girmişlerdir. Göçmenler giyimlerini, örf-adetlerini, çeşitli alanlardaki bilgilerini yeni yaşam alanlarında da sürdürerek, bölgenin yerli halkıyla kültür alışverişinde bulunmuşlardır. Bu unsur ekonomik faaliyetlere de yönelerek bölgenin kalkınmasına katkıda bulunmuşlar, Eskişehir'in gerek tarım, gerekse sanayi sektörlerindeki erken gelişmenin kaynağı olmuşlardır.

Anadolu'nun geleneksel tarım aleti karasaban yerine pulluk kullanan, atla çekilen biçme makinesi, süt makinesi, gübre kullanma alışkanlığı olan, sebze tarımını yaygınlaştıran, bataklıkları kurutan kısaca daha ileri düzeyde ve daha ticari bir tarımsal faaliyet gösteren ilin kaynaklarını değerlendirmesinde en önemli öge olmuşlardır. İlin Cumhuriyet'in ilk yıllarında bile ülkenin en fazla alet ve makine kullanan yörelerinden biri olması belli başlı ürünlerde verimin yüksekliği gibi özellikler büyük ölçüde bu bilinçli göçmenlerden kaynaklanmaktadır. Göçmenler beraberlerinde getirdikleri kültür bitkilerini ve yeni tarım yöntemlerini halka tanıtmışlar, özellikle seracılığın ve çiçekçiliğin öğrenilmesinde, tütüncülüğün geliştirilmesinde önemli rol oynamışlardır. Muhacirler aynı zamanda pullukta ufak bir değişiklik yaparak toprağı yüzeyden sürmeye başlamış böylece kurak bir iklimi olan ilde buharlaşmanın toprakta doğurduğu olumsuz etkiyi azaltmışlardır. Dönüşümlü ekimle hem birim alandan alınan ürün hem de alet ve yöntemlerin benimsenmesini kolaylaştırmışlardır. Demiryolunun gelişmesinden sonra şehirde ticari faaliyet canlanmış ve çevreye yerleşen göçmenlerin gayretleriyle Eskişehir gittikçe gelişen toprak ürünleri piyasası haline gelmiştir ⁷⁹¹.

Göçmenlerin nüfus ve ekonomi potansiyeli üzerindeki olumlu etkileri dışında, yerleştikleri yeni yaşam alanlarının isimlendirilmesi üzerinde de etkili olmuşlardır. Göçmen yerleşkelerinin isimlerine bakıldığında minnettarlık bildiren ya da geleceğe dair umutları çağrıştıran kelimelerden seçildiği görülür. Bunlara birkaç örnek vermek gerekirse; Eskişehir kent merkezinde kurulan İhsaniye ve Hayriye mahalleleri, Sivrihisar'da göçmenler tarafından kurulan Lütfiye, Mamurei Hamidi, İkramiye, Hayriye ve Kadriye köyleri, Eskişehir'de kurulan Hayriye ve Selimiye köyleri vd. ⁷⁹².

Bu yerleşkelerde yapılan evler incelendiğinde bölgenin geleneksel ev yapım tekniğinden farklı uygulamalarda görülmüştür. Yerli halk daha çok taş malzemeden evlerini yapıp dam olarak toprak kullanırken göçmenler kerpiç evler yapmış ve çatılarında da bulabilirlerse kiremit kullanmışlardır. Eskişehir'de tuğla kiremit fabrikasının açılmasıyla bu malzemelerin kullanımı yaygınlaşarak devam etmiştir. Yerleşim birimlerinin yapısal özellikleri de yaşayanları kimliklerini anlamak bakımından ip uçları vermektedir. Küçük ve dışarıdan sıvanmış evlerin ortasında köy meydanı bulunuyorsa bu bir Tatar Köyü demektir. Uzun bir sokakta sağlı sollu dizilen evler köyün Çerkez köyü olduğunun işaretini verir. Eğer evlerin dağılımı düzensiz ise bundan köyün bir Türk köyü olduğu çıkarılabilir ⁷⁹³.

⁷⁸⁹ Gaye Ertin, *Eskişehir Kentinde Yerleşmenin Evrimi*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları 1994, s. 103.

⁷⁹⁰ *Cumhuriyet'in 15. Yılında Eskişehir*, a.g.e., s. 38.

⁷⁹¹ Kırılı, a.g.t., s. 263.

⁷⁹² Kırılı, a.g.t., s. 223.

⁷⁹³ Kırılı, a.g.t., s. 268.

Gelen göçmenler yemek kültürlerini de beraberlerinde getirmişlerdir. Bugün Eskişehir denilince akla ilk gelenlerden birisi Çibörektir ve bu yiyecek daha çok Kırım ve Tatar kültürüne ait bir tattır. Yine bir Tatar lezzeti olan Balaban sıkça karşılaşılan bir yemek çeşidi olarak Eskişehir sofralarında yerini almıştır.

C. ESKİŞEHİR'DE ÖZEL GÜNLERİN KUTLANIŞI

Eskişehir'de belirli günler ve haftaların nasıl kutlanıldığına dair bilgiyi Eskişehir Halkevi Dergisi neşriyatından ve şehrin yerel yayını olan Sakarya Gazetesi'nden öğrenmekteyiz. Basılı kaynaklardan elde edilen bilgilere göre 23 Nisan, 30 Ağustos, 29 Ekim ve Eskişehir'in düşman işgalinden kurtuluşu olan 2 Eylül tarihlerinde, şehirde kutlamalar yapılmaktadır. Dönemin siyasi partisi ve de hükümeti olan Cumhuriyet Halk Partisi'nin, Halkevi şubelerinin ve yerel yönetimin katkılarıyla hazırlanan şenliklerin oldukça renkli ve neşeli geçtiği yerel yayınlardan anlaşılmaktadır. Hatta bu özel günlerin kutlanmadığı yerler şikayet edilmekte ve gerekli soruşturmalar yapılmaktadır ⁷⁹⁴.

1. 30 Ağustos Zafer ve Tayyare Bayramı Kutlamaları

30 Ağustos'un kutlanışına şehirde özel bir yer verilmiştir. Bu tarih "Zafer Bayramı" olarak kutlanmasının yanı sıra "Havacılık Bayramı" adı ile da kutlanmıştır; hatta bazı yazılarda "Tayyare Bayramı" ifadesi ile karşılaşılr. Eskişehir'in bir havacılık eğitim alanı olması ve bölgenin uçuş konusunda gelişmişliği sebebiyle kutlamalar daha özel bir anlam kazanmıştır. Eskişehir Halkevi Dergisi ve Sakarya Gazetesi'nin 30 Ağustos kutlamaları hakkında verdikleri bilgiler şu şekildedir: *Bu büyük zafer, Türk tarihinde ikinci bir Ergenekon olarak görülmüş, ihanete uğramış, gadre boğulmuş, bileklerine zincirler takılmış bir milletin, silkinerek ayağa kalkmış, güneşi su gibi içen alevli bir heykel gibi büyümüş, şehit topraklarıyla dolu yağmurunu dört bucağa sallayarak hakkını ve hayatını istirdat ettiği söylenmiştir* ⁷⁹⁵.

Bayram kutlamaları (Eskişehir)

⁷⁹⁴ BCA 490.01.833.290.2.148-149-150.

⁷⁹⁵ F. Ş. Yersel, "Bu Günü Sabahında", Eskişehir Halkevi Dergisi, 30 Ağustos 1932, S. 2, s. 2.

30 Ağustos Zafer ve Tayyare Bayramı kutlamaları (Eskişehir)

30 Ağustos Zafer ve Tayyare Bayramı'nın çok parlak ve ehemmiyetine uygun bir tarzda kutlanması için şehirde Tayyare Cemiyeti'nde büyük hazırlıklar yapılmıştır. O gün mutat merasimden başka Tayyare Cemiyeti tarafından bir kır balosu tertip edilerek ve bir piyes temsil edileceği duyurulmuştur ⁷⁹⁶. Ayrıca, alandaki geçit töreninden sonra spor alanında eğlenciler tertip edilmiş, Halkevi önünde tezahurat yapılmış. Hava Bayramı olmak münasebetiyle Hava Kurumu da bir haftalık programını tatbika başlamıştır. Kurum şerefine halkevi salonunda Nöbette piyesi iki defa oynanmış ve Eskişehir esnafı birer günlük kazançlarını kuruma bırakmıştır. Porsuk bahçesinde parlak bir Gardenparti verilerek burada da hitabeler söylenmiştir ⁷⁹⁷. Hava Kurumu'nun tertip ettiği Kupa Maçları da çok heyecanlı olmuş ve şehirde canlı bir spor günü yaratılmıştır ⁷⁹⁸.

2. 29 Ekim ve 23 Nisan Kutlamaları

Cumhuriyet ve Milli Hâkimiyet Bayramı (Ulusal Egemenlik) tüm Türkiye'de olduğu gibi Eskişehir'de de heyecanla kutlanan bayramlardan biridir. Kutlamaların şehirde nasıl yapıldığına geçmeden önce, Cumhuriyet'in onuncu yılı dolayısıyla yapılacak kutlamaların ne şekilde olması gerektiği bir kanunla belirtilmiştir, buna göre: Cumhuriyet İlanının Onuncu Yıl Dönümünü Kutlama Kanunu, 11 Haziran 1933, No: 2305, Düsturda verilen bilgiye göre; kutlamaların üç gün yapılması ve bu süre zarfında iş yerlerinin resmi tatil olunması, hazırlıklar içerisinde belediyelerce ulaşım araçlarında indirim uygulanabileceği, kutlama süresince iletişim araçlarından yararlanma ücretinin yarıya çekildiği, Ekim ayı maaşlarının haricinde Kasım ayı maaşlarının Ekim'in 28'inde ödeneceği kanunla duyurulmuştur ⁷⁹⁹.

Günün anlam ve önemine ilişkin Eskişehir'de yapılan kutlamalar şöyledir: Cumhuriyet Bayramı'nda parlak bir müsamere hazırlayan Halkevi cadde ve meydanlarda da çeşitli hatiplere konuşmalar yapılmıştır.

⁷⁹⁶ "30 Ağustos", *Sakarya*, 7 Ağustos 1934, S. 434, s. 1.

⁷⁹⁷ "30 Ağustos", *Eskişehir Halkevi Dergisi*, 30 Ağustos 1935, S. 29-30, s. 502.

⁷⁹⁸ "Tayyare Haftası", *Sakarya*, 4 Eylül 1936, S. 539, s. 1.

⁷⁹⁹ Düstur, a.g.y., 1933, s. 1531.

Bayram kutlamaları (Eskişehir)

23 Nisan 932 ve 33'de de park sinemasının bahçesinde sazlı, sözlü ve neşeli bir kutlama toplantısı yapılmıştır. 23 Nisan milli hâkimiyet bayramını halkevi konferanslar, radyo tesisatı vasıtasıyla halka duyurmuştur⁸⁰⁰. Bu müsamerede konser zeybek oyunları, hitabeleri küçük bir piyes temsil edilmiş, aynı zamanda halkevi salonunda caz ve büfe bulundurulularak müsamere numaralar arasında da dans edilmiş, temsil kolu 30'u akşamı da Mete piyesini oynamıştır. O akşam partide ve orduevinde de iki balo verilmiştir⁸⁰¹. Büyük Millet Meclisi Başkanı Kazım Paşa Eskişehir Halkevi Dergisi'ne Cumhuriyet'in onuncu senesi için bir yazı göndermiş ve Onuncu senesi biten cumhuriyetin ne kadar yaratıcı ve verimli bir kaynak olduğunu, milletin ilerlemesine engel olan kötü alışkanlıkların, makamların, müesseselerin hepsinin cumhuriyet sayesinde ortadan kalktığını ve halka yükselme yollarının açıldığını söylemiştir⁸⁰².

Eskişehir'de 23 Nisan kutlamaları da oldukça parlak geçmiştir. Bayram münasebetiyle bir gün evvel bütün şehir ay yıldızlı bayraklarla donatılmış, öğrenciler okul önlerinden başlayıp spor alanına ulaşan geçit resmine katılmışlar, spor alanında gerçekleşen tören İstiklal Marşı ile başlayıp Atatürk'ün Nutuk adlı eserinden 23 Nisan'a ait bölüm okunmuştur⁸⁰³.

3. 2 Eylül Kutlamaları

Tüm devlet ve millet adına kutlanan özel günler olduğu gibi Eskişehir açısından önemli bir gün de 2 Eylül'e rastlayan Eskişehir'in düşman işgalinden kurtuluşudur. Bu güne özgü yayınlar ve kutlamalar yapılmıştır. Halkevi Dergisi'nde Eskişehir'in Yunanlılar tarafından yakılışı anlatılmış ve ardından kutlamaların nasıl olduğuna geçilmiştir. Eskişehir bu güzel bayramı her zamanki gibi şuurulu bir alaka ve heyecanla kutlamış, belediye meydanında toplanan on binlerce halk o felaketli günlerin azabını biran hatırlar ve yaşarlarken halaskar (kurtarıcı) ordumuzun ilk süvari kolu bu meydana gelerek ortadaki siyah örtüyü yırtmış ve esir Türk kızlarını karanlıktan çıkartmıştır. Her taraf bir an içinde bayraklarla süslenmiş, halk

⁸⁰⁰ "Evimiz", *Eskişehir Halkevi Dergisi*, 29 Ekim 1933, S. 13-15, s. 160.

⁸⁰¹ "30 Ağustos Kutlamaları", *Sakarya*, 16 Birinci Teşrin 1936, S. 545, s. 1.

⁸⁰² "Cumhuriyet'in Onuncu Yıl Dönümü", *Eskişehir Halkevi Dergisi*, 29 Ekim 1933, S. 13-15, s. 1.

⁸⁰³ "23 Nisan Kutlamaları", *Sakarya*, 24 Nisan 1936, S. 520, s. 1.

Korkomutanlık önünde toplanmıştır. Komutan, burada Eskişehir'i temsil eden genç kızın zincirlerini kırmış, halkın bayramını kutlamıştır. Bir genç, orduya halkın şükran ve minnetlerini arz etmiştir. Gece fener alayları tertip edilerek kutlamalar sonlandırılmıştır⁸⁰⁴.

4. Dil Bayramı Kutlamaları

Türk Dil Kurumu, Türk Dili Tetkik Cemiyeti adıyla 12 Temmuz 1932'de Atatürk'ün talimatıyla kurulmuştur. Cemiyetin amacı, "Türk dilinin öz güzelliğini ve zenginliğini meydana çıkarmak, onu yeryüzü dilleri arasında değerine yaraşır yükseklığe erdirmek" olarak tespit edilmiştir⁸⁰⁵. TDK'nun kurulmasından itibaren Dil Bayramı adı altında kutlamalar yapılmaya başlanmıştır. Eskişehir'de de yapılan kutlamalar şu şekildedir: Dil Bayramı münasebetiyle Halkevinde faydalı bir toplantı yapılmış, Necip Necati, Fuat Hulusi ve Cemal Beyler birer nutuk söylemişlerdir⁸⁰⁶. Konuşmalarda, Türkçenin doğru kullanılması, dildeki yabancı sözcükler yerine Türkçe olanlarının tercih edilmesi gibi hususlar üzerinde durulmuştur. Dil kurultayının toplandığı 24 Ağustosta Eskişehir bayraklarla donanmış, birçok yerlere radyolar konarak İstanbul'da verilen söylevler dinlenmiş ve akşam üzeri de halkevi meydanında tezahurat yapılmıştır. Kolordu bandosu tarafından İstiklal Marşı çalındıktan sonra gençlerden Şahabettin ve muallim Ömer birer hitabe okumuşlardır. Gece halkevinde bir konser verilmiş, bu konsere beş yüz kişi gelmiştir. Konser arasında Kültür ispekeri Avni, Dil Kurultayı ve dil devrimi üzerine bir konferans vermiştir⁸⁰⁷.

5. Montrö Boğazlar Sözleşmesi Kutlamaları

Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin (20.07.1936) kabulünün yapıldığı gün Eskişehir sakinleri Halkevinde toplanmış, önce Mehmet Akif'in Çanakkale manzumesi okunmuş, ardından da Halkevi telefon ile Ankara'ya bağlanmış ve gelişmeleri anında hoparlörden halk ile paylaşmıştır. Hoparlörden "Montrö Muahedesi imza edilmiş bulunmaktadır." Sesi geldiğinde göklere doğru bir milletin yüksek sesi uçuyor, alkışlar, sevinçler, şarkılar ve yaşasın Atatürk, yaşasın cumhuriyet duaları edilmiştir. Bu arada Genel Kurmay Başkanı Fevzi Çakmak Eskişehir istasyonundadır. Halk, derhal istasyona şitap etmiş, yüce başkanı cumhuriyet marşları ile uykusundan uyandırmış, içten, coşkun ve eşsiz bir gösteri yapmıştır. Montrö muahedesinin kutlanışı şehirde böyle başlamış ve ertesi gece geç vakte kadar devam etmiştir⁸⁰⁸.

E. ESKİŞEHİR'DE GELENEKLER VE BİREYSEL KUTLAMALAR

Osmanlı Devleti'nin yıkılışının ardından açılan TBMM'nin açılması ve verilen Milli Mücadele sonucunda kurulan Cumhuriyetle birlikte artık savaşlar sona ermiş ve Türkiye coğrafyasında yaşayan insanlar normal hayatlarına geri dönmüşlerdir. Örf ve adetlerin önemli yer tuttuğu Anadolu'da hem batıl inanç olarak adlandırabileceğimiz hem de gelenek olarak söz edebileceğimiz birçok uygulama vardır. Bu uygulamalardan Eskişehir'in payına düşenler ise geleneksel Anadolu kültüründen farklı değildir. Eskişehir'in bir köyü olan Yaka Kayı'nın adetlerinden örnek veren Halkevi Dergisi şunlardan bahsetmektedir⁸⁰⁹. Yaka Kayı'da tek rakamlar uğursuz çift rakamlar uğurlu sayılır. Cumartesi ve Salı uğursuz sayılır, Cuma günleri fırın yakılmaz, Pazar ve Pazartesi günleri de işler iyi gider. Evlerde nazar değmesine karşı mavi boncuk, sarımsak, üzerlik otu, dikenli dal, geyik boynuzu, biber, fındık dalı bulundurulur. Cenaze yalnız

⁸⁰⁴ "2 Eylül Kurtuluş", Eskişehir Halkevi Dergisi, 30 Ağustos 1935, S.29-30, s.503.

⁸⁰⁵ Türk Dil Kurumu (Çevrimiçi) http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=77

⁸⁰⁶ "Dil Bayramı", Eskişehir Halkevi Dergisi, Mayıs 1934, S. 20, s. 33.

⁸⁰⁷ Sakarya Gazetesi, "Dil Bayramı Şehrimizde Kutlandı", Sakarya, 30 Ağustos 1936, S. 538, s. 3.

⁸⁰⁸ "Montrö Boğazlar Sözleşmesi", Eskişehir Halkevi Dergisi, 30 Ağustos 1935, S. 29-30, s. 501.

⁸⁰⁹ "Yaka Kayı Köyü", Eskişehir Halkevi Dergisi, 29 İlk Teşrin 1935, S. 30-32, s. 283.

birakılmaz. Beklendiği zaman göğsüne bıçak konulur, cenaze evdeyken eve kedi, köpek sair hayvanların girmemesine dikkat olunur. Evden cenaze çıkınca ev süpürülmez ve iş tutulmaz. Cenaze yıkanırken üzerinden kedi, köpek ve hatta kuş geçse cenaze mezara konduktan sonra hortlar. Bu hortlak insanlar için zararlı olur. Yaka Kayıllara göre ilk gençlik çağı kuşlara kırka kadar olan enerjik çağ Tilki ve Kurda, tekamül çağı altmışa kadar çıkarılarak ondan sonra hayatın bakırlaştığı ve sağırllaştığı ve nihayet yumurta gibi apak ve tüysüzleştığı çok yerinde buluşlarla tarif edilmiştir.

10	yaşına	kadar	Bıldırcın	Çağı
20	yaşına	kadar	Güvercin	Çağı
30	yaşına	kadar	Tilki	Çağı
40	yaşına	kada	Kurt	Çağı
50	yaşına	kadar	Akıl	Çağı
60	yaşına	kadar	Fikir	Çağı
70	yaşına	kadar	Bakır	Çağı
80	yaşına	kadar	Sağır	Çağı
90	yaşına	kadar	Sığır	Çağı
100	yaşına	kadar	Yumurta	Çağı

1. 1 Nisan Kutlamaları

Eskişehir’de birkaç yıldan beri bir nisan sürprizleri yapmak hemen hemen genel bir hal almıştır. Herkes bu arısı uluslararası sürpriz gününde birbirine birçok latifeler ve muziplikler hazırlamaktan geri kalmamıştır. Bu yılın bir nisanında aynı latifeler tekrar edilmiştir. Hafta Belediye Başkanı Şarbay Kamil Kaplanlı daha gece yarısından itibaren nazı geçtiği arkadaşlarını aldatmaktan geri kalmamıştır. Şekerci Kamil’i gece yarısı istasyona sürükleyen Kamil Kaplanlı, birçok arkadaşını da aldatırken kendisi de aynı tuzaklara düşmekten kurtulamamıştır⁸¹⁰.

2. Eskişehir’de Kız İsteme ve Söz Kesimi

Anadolu geleneklerine bakıldığında yakın zaman kadar daha çok “Görücü Usulü” denilen evlenme şekillerinin var olduğunu görmekteyiz. Bu usule göre evlilik çağına gelmiş oğlana aranacak kız için oğlan ailesinden ya da ailenin tanıdıklarından aracı kişiler vasıtasıyla evlenmek için uygun gördükleri kızların evine ziyaretler gerçekleştirilir. Bu ziyaretlerde daha çok aileler birbirleriyle fikir alış verişinde bulunur ve niyetler açıklanır. Eğer kız evine ziyarette bulunmuş olan oğlan evi kız tarafınca beğenilir ve uygun görülürse kızlarının da fikrini almak için belirli bir süre istenir. Aksi bir düşünce mevcut ise gelen misafirlere henüz böyle bir şeyin düşünülmeyeceği nazikçe ifade edilir. Bunun haricinde evlenecek olan kızlarda ve erkeklerde bazı özellikler aranır.

Kızlarda aranan özellikler: Ailesinin ve kendisinin namuslu olması, bıçkı-dikiş, yemek ve ev işlerini tam olarak bilmesi, kilim, heybe, torba, örgü işlerinden anlaması, bütün bunlarla beraber özellikle terbiyeli, büyüklere hürmetkar, küçüklerine karşı şefkatli ve geçim ehli olması, uzvi kusuru bulunmaması,

⁸¹⁰ “1 Nisan Kutlamaları”, Sakarya, 3 Nisan 1936, S. 517, s. 1.

güzel olması, yaş itibari ile erkekten küçük olması. Erkekten aranan özellikler; malına mülküne sahip olmak, kumar, içki ve hatta sigara ve benzeri kötü alışkanlıkları bulunmamak, komşu arasında ağırbaşlılığı ve efendiliği ile tanınmak, bütün bunlara ek olarak ailesinin kötü bir adı ve şöhreti olmamak yeterlidir ⁸¹¹. Uygun görülen kızın istenmesi kararlaştırıldıktan sonra oğlanın akrabalarından bir veya birkaç kişi kız istemeye giderler. Genellikle kızı istemeye gidenlere “Dünürücü” veya “Görücü” denir ⁸¹².

Kayı köyü genç kızları geleneksel kıyafetleri

Delikanlı beğenilmişse sözkesimi olur. Şekerler şerbetler dağıtılır, ertesi gün kayın babalar ve analarla aracı olan dünürler kız evine davet edilir. Dünür görüşmesi ziyafeti yapılır, bu görüşme ekseriya kız evinde yapılır ve bütün masrafı delikanlıya ait olurdu. Bu ziyafete ağız tadı denir. Köy ve kasabalarda yapılacak nişan yavuklanma merasimi için iki tarafın ailesi birleşerek davet edilecekler kararlaştırılır. Bir erkek bir de kadın davetçi seçilir. Yüzükleri geline kaynalar güveye kaynalar dualarla takar. Nişan merasiminde kaynana geline ayrıca takı takar, akraba da nispet varlıklarına göre takı takar. Söz kesildikten sonra çeyiz yapmak için istenilen para, nişan ve nikahta delikanlının ve ana babaların takacağı takılara ve yüz görümlüğüne “Ağırlık” denir. Ağırlık olarak; Başlıca sırmalı kadifeden don ve gelinlik entari, kemer, bir çift ipek peştamal, bir çift sarı mest, bir çift parlak ayakkabı, bir yatak takımı, bir çift kilim, nazarlık, tencere, ecdattan kalma bir bakır su taşı, bakır leğen ve ibrik, bir çift sandık, para ve ebeveyne ait hediyelerdir. Kız da ayrıca çeyiz götürürdü ⁸¹³.

⁸¹¹ Mehmet Saffet Devrim Badagözoğlu, *Şu Bizim Belde*, Ankara: Ankara Yayınları, 1975, s. 41.

⁸¹² Badagözoğlu, a.g.e., s. 45.

⁸¹³ “Eskişehir’de Folklor”, *Eskişehir Halkevi Dergisi*, 18 Şubat 1938, S. 39, s. 565.

3. Nişan Merasimi

Nişan, Pazartesi veya Perşembe günleri yapılır. Delikanlı tarafı: yüzük, bilezik, küpe, entari, şalvar, ayakkabı, yazma, sakız, kına, şeker, yemiş alarak ve bütün hısım akrabayı toplayarak kız evine gelir. Kız evi de topladığı hısım ve akraba ile bunları karşılar, selamlaşır, hal hatır sorulur, otururlar, kahveler içilir. Bunun üzerine kızın akrabasından bir kadın başına beyaz ince bir örtü örter. Kaynana kıza yüzük, bilezik, küpe takar, kız kaynanadan başlayarak herkesin elini öper. Eli öpülenlerden her biri kızı gezdirenlere bahşiş verir. Ertesi gün kız evi iki sini (tepsi) baklava, çörek, çamaşır, ebeveyn ve akrabaya hediyeler gönderir ve karşılanıp ağırlanırlar.

Gelin olacak kız çeyizini damattan aldıklarının da yardımıyla imece usulüyle hazırlar, düğünden önce çeyiz hazır olduğunda hem çeyizini hem de hediye göndereceği kişilerin hediyelerini serer, bunlara bakmaya komşular ve akrabalar gelir, düğün günü gelinin yüzü simlerle ve pullarla süslenir, zengin olanlar yanak ve alınlarına elmas yapıştırır, başlarına elma taç ya da köy yerlerinde hamam taşı konulur, bunun üzerine nar konulduğu da olur. Gelinin duvağını eşinden önce kimse açmaz, açılırsa uğursuzluk sayılır ve kocasının sevgisinin başkasına kaçacağına inanılır. Düğün haftasında gelin ve damat yalnız bırakılmaz, gece gezmezler aksi takdirde cinlerin musallat olacağı sanılır⁸¹⁴.

4. Kına Gecesi ve Düğün Gelenekleri

Yöresel kıyafetler giymiş kızların yöresel oyunları

BEBKA-TR41/TT12/0009 numaralı projeye ait Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden Yrd. Doç. Dr. Adem Koç'un arşivinden alınmıştır.

Düğünün yapılacağı vakit genellikle harman sonlarına denk getirilmeye çalışılır. Çünkü tarladan toplanan ürün değerlendirilir, satılacak olan satılıp parası alınır, kış için hazırlıklar tamam edilir ve artık yapılacak olan işler bitince düğün yapma telaşı başlar. Düğün yapılmadan evvel oğlan evi kız evi ile görüşmeler yapar ve kız tarafının isteklerini yerine getirmeye çalışır. Bu istekler çeyizlik eşya ve takılacak olan takıları kapsar. Düğün tarihi kararlaştırıldıktan sonra her iki taraf da bu mutlu güne çağıracağı akraba ve tanıdıklarına haber verir. Eskişehir'de de Anadolu adetlerine uygun biçimde bir düğün yapıldığını kaynaklardan anlamak mümkündür. Düğün, ekseriyetle bir hafta devam eder. Birinci gün oğlan evinden

⁸¹⁴ Eskişehir İl Yıllığı, a.g.y., 1967, s. 102. "Eskişehir'de Folklor", *Eskişehir Halkevi Dergisi*, 18 Şubat 1938, S. 39, s. 567.

Kına ve düğün gelenekleri (Adem Koç)

kız evine çörekler dağıtılır. Ekmeği getiren delikanlılara kız evinde yemek verilir ve yemekten sonra kızlar türkü söyleyerek delikanlıları oyuna kaldırır. İkinci gün ise oğlan evinde toplanılır, kız evine ise yemekler akrabaları tarafından götürülür. Bu gün oğlan evi kız evine kına getirir. Akşam olunca kız evinde kına gecesi tertip edilir ⁸¹⁵.

Gelin alma merasiminde testi kırma (Adem Koç)

⁸¹⁵ Eskişehir İl Yıllığı, a.g.y., 1967, s. 102.

Kız alma merasimi (Adem Koç)

O gün erkek tarafının kadınları toplanır, önde bir erkek koruyuculuğunda yatsı namazı zamanı kadın ve gelinler kabile halinde kız evine gelirler. Orada bir müddet eğlendikten sonra çanak içerisinde hazırlanmış olan kına kızın en yakını olacak ihtiyar bir kadının önüne getirilir. Kınanın güzel olması için kına ele sürüldükten sonra bezle bağlanır. Kına gecesi kızın ana, abla, kız kardeş ve en yakın akrabalarını ağlatmak için içli ve o anın önemiyle bağdaşan yanık türküler, deyişler söylerler⁸¹⁶. Üçüncü gün oğlan tarafı kız tarafına söz verdiği hediyeleri yollar. Dördüncü gün akrabalar kız evine dağdan odun getirir. Bu odunlardan başka büyük bir çam da iki delikanlı tarafından yarılır ve yemekler yenir. Beşinci gün kız evinin önünde çıra yakılır, bir kız ve bir erkek meydana çıkar ve tiyatroya benzer çeşitli temsillerle orada bulunanlara keyifli dakikalar yaşatırlar. Altıncı gün gelin evden alınır, bu gün Perşembeye denk gelir ki uğurlu olsun. Gelin evden çıkarılır ve manilerle türkülerle oğlan evine götürülür. Akşam kız evinden güvey evine yemek gelir, bu yemek; çorba, börek, tatlı, fasulye, pilav ve baklavadan ibarettir. Yemek gelin ve güveye aittir⁸¹⁷.

5. Sünnet Düğünü

Geleneklere göre sünnet olacak çocuk biraz ortaya çıkmaya başladığı üç yaşlarından, ergenliğe girmeden evvelki döneme 7-10 yaşına kadarki sürede sünnet ettirilir. Bu biraz da erkek çocuk okula başlamadan önceki sürece denk getirilmeye çalışılır. Genel olarak Anadolu kültüründe sünnet için yapılan hazırlıklar Eskişehir'de de uygulanır. Sünnet olacak çocuk için bir sünnet odası ve yatağı hazırlanır. Ailenin akraba ve ahabları o güne davet edilir. Çocuğa çeşitli hediyeler getirilir. Sünnet olacak çocuk o güne özel bir kıyafet giyer. Bu giysinin önemli parçaları çocuğun başına taktığı taç ve giydiği pelerin ya da kolunun altından çapraz omuza atılan bir şaldır. Sünnet olacak çocuk eğlendirilir, at üzerinde gezdirilir. Birçok yerlerde Cumartesi günü konu komşuya aşure pişirilir, Pazartesi günü bulgur pilavı ile yufka çıkarılır. Sünnet çocuğunun başından bir ipekli kırp sarkıtılır. Gençler bir daire çevirerek sünnet çocuğunu ortaya alır ve çalgı ile şarkılarla oynarlar. Oyun bitince çocuğun başından şeker serpilir. Bahçeye bir ip gerilir davetlilerin hediyeleri bu ipe asılır. Sünnet çocuğu hediyelerini almadan attan ya da arabadan inmez. Hediyeler arsa, mülk, tarla, at, davar olur. Onu karşılamaya ailenin büyük erkekleri gider. Çocuk sünnet edildikten sonra erkekler gider kadınlar oynayarak çocuğu eğlendirir⁸¹⁸.

⁸¹⁶ Selahattin Turfan, **Eskişehir Folkloru**, Eskişehir: Eskişehir Yayınları, 1973, s. 47.

⁸¹⁷ Eskişehir İl Yılığı, a.g.y., 1967, s. 104.

⁸¹⁸ "Eskişehir'de Folklor", **Eskişehir Halkevi Dergisi**, Ağustos 1937, S. 37, s. 521.

Sünnet merasimi (Adem Koç)

6. Çocuğu Olmayan Kadınlar İçin Yapılması Gerekenler

Belli başlı türbelere gidip türlü adaklarda bulunurlar. Seydi Battal Türbesine bu maksatla giden kadının beline ip takılır, kadın türbenin etrafını üç defa dolandır. Bundan sonra kendisine de erkeğine de üçer tane buğday verilir, her ikisi de üç gün oruç tuttuktan sonra Buğdayları yerler ve birleşirler, bu suretle çocuk olacağına inanırlar. Doğacak çocuk tekelere adanır kız olursa adı Satı oğlan olursa adı Satılmış olur. Çiftler uğurlu gecelerde birleşir. Doğum ağrısı tutan bir kadına bir elma ısırtılır artığını çocuk isteyen kadına yedirirler. Türbe toprağından bir miktar alır suya karıştırıp içerler. Kadın Kurt izine bastırılır veya Kurt eti yedirilir. Ayak baş parmağının üstünden oynak yerinden kan alınır⁸¹⁹.

7. Çocuk Olmaması ve Çocuğu Düşürmek İçin Yapılanlar

Nikah esnasında çamaşır teknesini tersine kaparlar ve kaç yıl çocuk olmamasını istenirse o kadar parmak kaldırır. Gerdek gecesi gelin beline kaç yıl çocuk olmamasını istiyorsa o kadar parmağını sokar. Erkeğe kaynamış nergis çiçeğı suyu içirilir. Kadına kaynamış şaplı su, tuzlu su, afyon, katran içirilir⁸²⁰.

8. Lohusa Dönemi⁸²¹

Yeni doğum yapmış kadına "lohusa" denir. Doğumdan sonra annenin ve bebeğın birbirlerine ve çevreye sağlıklı bir şekilde uyum sağlamalarını kolaylaştırmak için bir takım adetler ve inanışlar vardır. Bunların başında birçok lohusa şerbeti gelir. Lohusa olan kadına içirmek ve ziyarete gelenlere ikram edilmek üzere "lohusa şekerı" adı verilen kırmızı şeker ve karanfilin suda kaynatılıp soğutulmasıyla hazırlanan bir çeşit içecektir. Lohusa olan kadının sütünün çok olması hem de şekerli bir sıvı tüketerek

⁸¹⁹ "Eskişehir'de Folklor", Eskişehir Halkevi Dergisi, 31 İlk Kanun 1935, S. 33, s. 320-322.

⁸²⁰ y.g.a.d, s. 324.

⁸²¹ y.g.a.d, s. 377-379.

Lohusa şerbeti (Adem Koç)

güç kazanması için yapılagelen bir uygulamadır. Bunun haricinde Eskişehir’de lohusalık dönemine dair birçok inanış vardır. Lohusayı aybaşı üzerinde olmayan kadınlar görmeye gelebilirler. Eğer kirli kadınlar gelirse doğan çocuk kızamığa benzer kızıl taneler çıkarırmış. Buna “Ürfiye” ve “Mırdarlık derler. Bunun önünü almak için çocuğun yastığı altına makas yahut sapan demiri korlar. Nazardan korumak için de ayrıca soğan ve sarımsak yerleştirirler, takkesine nazarlık dikerler. Lohusayı “albasması” hastalığından korumak için başına kırmızı kurdele “maşallah” yazılı ve oyali bir kırmızı krep yerleştirirler.

Lohusayı ziyarete gitmezden evvel komşuların ve akrabaların yemek götürmeleri adettendir; bu yemekler arasında mercimek çorbası da bulunur. Çünkü Fatma anamız: “Lohusalara mercimek çorbası götürünlere şefaati ederim.” Diye buyurmuş. Birinci görüşte “gözün aydın” a gidilir. İkinci görüşte hediyeler götürülür. Çocuğun beşiği veya kundağı altına da para konur. İkinci ziyaret doğumdan üç gün sonra başlar kırkına kadar devam eder. Bazı yerlerde doğumun üçüncü gecesi hocalara, akrabalara, komşulara ziyafet verilir. Bu ziyafete “üçü gecesi” derler.

Sofradan kalkıp kahveler içildikten sonra kadınlara ebe kadın; erkeklerde bir başkası çocuğu gezdirir. Hocalar çocuğu yüzünden sıvazlayıp dua ederler ve herkes gezdirenin avucuna para koyar.

Lohusanın anası kurtuluştan yedi gün sonra akrabalarını toplar, hep birlikte hediyelerini götürürler. Lohusa odasına girenler “tü maşallah feteberakallah” derler, gelen kadınların başları açık olur, bebek emzirilirken odaya girilmez, gelenler arasında kırk gününü doldurmamış çocuk bulunmaz.

Lohusalık dönemine ait olan geleneklerden biri de lohusa hamamıdır. Halkevi dergisinin 33 sayısında Eskişehir adetleri üzerine verdiği bilgiye göre ilk hamam doğumdan yirmi gün sonra yapılır. Bir tencere su ısıtılır içinde mercimek, nohut büyüklüğünde kırk tane taş ile ananın parmağındaki gümüş yüzük, boyundaki altınları yoksa başka bir ziynet eşyası atılır, sonra bu su başka bir bakırda ılıştırılır. Lohusa kadın bu ılımış suya iki elinin on parmağını birden iki defa sokup çıkarır, onardan yirmi olur. Bundan sonra da bu su evvela çocuğun sonra da lohusanın başından aşağı dökülür. Çocuk son defa yıkandıktan sonra bir ipliğe geçirilmiş “Çingil” denilen leylek gagası konularak üç tas su dökülür. Bundan sonra çocuk da anası da gezmeğe, ziyaretlere giderler.

9. Doğacak Çocuğun Oğlan mı veya Kız mı Olduğunun Tesbitine Dair Yöntemler

Gebe kadın yeni biçtiği bir çamaşır veya entari yakasının kumaşından küçük bir parçasını kulağına sıkıştırır, kapıdan çıkarken ilk gördüğü çocuk erkek ise doğacak çocuğun erkek, kız ise doğacak çocuğun kız olacağına inanılır. Gebe kadın gelin arabasının arkasından bir kepçe atar kepçe ters kapaklanırsa doğacak çocuk erkek, yüzü açık düşerse kız olurmuş. Çok yerde gebe kadından gizli bir minderin altına makas ya da iğne, diğerinin altına bıçak konulur. Kadının ilk oturduğu minderin altında bıçak varsa doğacak çocuğun oğlan, makas ve iğne varsa doğacak çocuk kız, gerdanlık, bilezik gibi kadına ait huyiyat

(ziynet eşyası) takılırsa kız olurmuş. Doğuma yakın rüyada ay, armut, kiraz görülmesi doğacak çocuğun kız; güneş, beyaz yılan görülmesi erkek doğacağına yorulur. Gebe kadının karnı öne doğru sivrilirse erkek, sivrilmezse ve yaygın olursa kız doğuracağı anlaşılmış. Gebe kadın tatlıya düşkün olursa doğacak çocuğu erkek, ete ve ekşiye düşkün olursa kız olurmuş. Arabi aylarının başlarında oğlan sonlarında kız doğarmış⁸²².

10. Doğumu Kolaylaştırmak İçin Yapılanlar

Kadın doğuramıyorsa kocasının avucundan su içirirler. Kocasını gurbette ise iç giyiminden biri kadının yorganı üstüne örtülür. Bazı hocaların yazdığı muskaların suyunu içirirler. Harpten gelen zabıtan gazi kılıcından kadına su içirilir. Eteğinden yedi dul kadına tuz, sabun, iplik verilir. Hacılardan Kabe toprağı veya Zamzem suyu alınıp kadına içirilir. Doğacak çocuğun ilk giyeceğı ve kundağı kibleye karşı asılır. Kadının sancıları başlayınca tavana bir ip takarlar kadın var kuvvetle bu ipe sarılır⁸²³.

11. Albast'nın Halkça Tasavvur Ediliş (Albağlama)⁸²⁴

Halk arasında "Albast" ya da "Al Kızı" diye tabir edilen varlığın cinlere mensup olduğu, kırmızı renkte giyinmiş bir gelin şeklinde kadın kılığında ya da hayvan şeklinde göründüğünü düşünülür. Albast'nın, gelin olacak kızlara ve yeni doğum yapmış olan kadınlara musallat olduğu söylenir. Lohusa olan kadına Albast'nın görünmesi ile kadının delireceğı ve sonunda öleceğı inancı vardır. Albast'nın en büyük sebebi ay hali üzerinde olan bir kadının lohusayı ziyarete gelmesidir.

Albasması için lohusanın başına al bez bağlarlar, yatak etrafına urgan çevirirler. Lohusa bir hafta çocuk da kırk gün yalnız bırakılmaz. Yalnız bırakılacaksa lohusanın yanına bir bıçak ya da süpürge koyarlar. Lohusa üzerine al yorgan örterler. Erkek kadının muskası sayılır, kadınının yanında erkeğı varsa asla albasmaz.

Eskişehir'de bir adam kırdı, çeşme başında hayvan ve insan arasında bir mahluk yakalamış "Al karısı" denilen bu mahluk "Beni bırakırsan senin eşyandan hangi evde bulunursa o eve girmem" demiş. Bunun için o adamın torunları evinden bir şey alıp lohusanın odasında bulundurlarmış.

Kundakta çocuk erkek ise yalnız bırakılır ama kız ise yalnız bırakılmaz. Eğer yalnız kalırsa ya cin çarpar ya da aynı surette cin çocuğı ile değiştirilir. Yalnız bırakmak zaruri ise çocuğun yanına bıçak gibi metal bir şey, süpürge, su dolu testi, ayna, tarak, tuz konulur. Cinler tarafından değiştirildiğı zannedilen çocuk musalla taşı üstüne veya küllüğe yatırılarak anası tarafından al çocuğunu ver çocuğumu denirmiş⁸²⁵.

Çocuğı nazardan korumak için ise Çocuğun sağ omzuna mavi nazarlık, üzerinde "maşallah" yazılı altın takılır, çocuğun gömleğı ters giydirilir, çocuk dışarı çıkarılırken cebine sarımsak konulur⁸²⁶.

⁸²² "Eskişehir'de Folklor", *Eskişehir Halkevi Dergisi*, 31 İlk Kanun 1935, S. 33, s. 325-327.

⁸²³ y.a.g.d, s 381-327-328.

⁸²⁴ y.a.g.d, s 381-382.

⁸²⁵ "Eskişehir'de Folklor", *Eskişehir Halkevi Dergisi*, 31 İlk Kanun 1935, S. 33, s. 381.

⁸²⁶ "Eskişehir'de Folklor", *Eskişehir Halkevi Dergisi*, 31 İlk Kanun 1935, S. 33, s. 384.

12. Çocuğu Okula Başlatma Merasimi

Günümüzde kalmamış olan mektebe (okula) gönderme merasimi bir bakıma verilen eğitim açısından bu günün Kur'an kursları gibi düşünülebilir. Okuma-yazma yaşına geldiği düşünülen dört buçuk, beş yaşındaki çocuk mahallede bulunan ve medrese tarzı dini eğitim veren bir okula yazdırılır. Bu bir çeşit törensel uygulama ile mahalleye duyurulur. Çocuğa yeni elbiseler giydirilerek, sol omuzundan sağına doğru sırmalı kayış geçirilir, yeşil ve kırmızı geniş bir şeritle iştirilmiş sırmalı cüz kesesi belinden sarkıtılır. Cüz kesesi içinde enam suresi ve alfabe bulunur. Gideceği mektebin çocukları dizilir yeni başlayacak olan öne geçirilir, yanındaki çocuk süslü bir rahle taşır ve hepsi hep bir ağızdan ilahiler okur, her kıtanın sonunda çocuklar "Amin"der. Çocuğa hocası ilk olarak "Rabbi yesir" i öğretir⁸²⁷. Halkevi dergisinin verdiği bilgiye göre; İlk duasını öğrenen çocuk önce hocasının sonra da babasının elini öper ve herkese külahlar içinde şeker dağıtılır.

13. Çarpılma ve Nazar Değmesinde Yapılması Gerekenler

Çarpılma ağız, yüz, göz ve kaş hatlarında görülen eğriliklerden anlaşılır. Hemen her yerde buna felç veya inme de denir. Cami, yol, su arkı, ulu ağaç altı gibi yerlere küçük su dökmek, kızgın kül atmak gibi hatalı hareketler yüzünden insanların çarpılacağı inancında hemen herkes hemfikirdir. Çarpılan kişi Afyon'da Mahmut Köy, Kütahya'da Akça Köy'de bulunan tekkelere götürülür ve rahatsızlığının düzelmesi için en fazla on beş gün olmak koşuluyla hastaya bazı tedaviler uygulanır.

Çarpılmanın başka benzeri olan nazar değmesinden korunmak için bazı kimseler boynunda muska, hamayıl denilen şeyleri taşır. Küçük çocuklara, beğendikleri şeylere olduğu gibi yeni doğan kuzuya, buzağıya, taya, bol süt veren cins ineğe, mevsim üstü bol meyve veren ağaca veya bahçeye dahi mavi boncuktan örme kaplumbağa kabuğu üzerine işlemeli Maşallah nazarlıkları kullanılır⁸²⁸.

Kurşun dökme işlemi (Adem Koç)

⁸²⁷ "Eskişehir'de Folklor", Eskişehir Halkevi Dergisi, Ağustos 1937, S. 37, s. 522.

⁸²⁸ Turfan, a.g.e., s. 107.

14. Hıdırellez

Hıdırellez her yıl 6 Mayıs’ta kutlanır ve içinde baharın gelişini müjdelemesinin yanı sıra bir çeşit şans kapılarının açıldığı, dileklerin kabul olacağı inancını barındırır. Bu tarihte Hızır Peygamber ve İlyas Peygamber’in yeryüzünde bulunduğu söylenir. Hızır Peygamber dilenci, fakir, düşkün kılığında görünebilir ve o gün herkes onunla karşılaşmayı umarak bu tür insanları kapısından geri çevirmez.

Hıdırellez’in Eskişehir’de ki kutlamaları oldukça renklidir. Tüm Eskişehirli Yalaman adasını Porsuk Bulvarı doldurmuştur. Sabahın alaca karanlığında söğüt dallarıyla birbirlerinin başlarına vuran gençler nasiplerinin açılmasını, muratlarının yerine gelmesini dilerler. Bahçe kapılarına yeşillikler asarlar. Köprü başına gelen gençler niyetleri yazılı kağıtları Porsuk Çayı’na atarlar. Porsuk Çayı atılan bu niyetlerle bembeyaz olur. Sularla gittikçe uzaklara giden kaderlerini ve bu hoş görüntüyü saatlerce seyrederek ⁸²⁹.

15. Eskişehir’de Mahalli Kıyafetler

Geleneksel Kıyafetler Giymiş Kızlarımız
(Adem Koç)

Eskişehir’de giyim kuşam bölgenin yerlileri ve daha sonradan buraya gelen göçmenler ile çeşitlilik göstermektedir. Yerli halkın yanında Tatar, Bulgar, Kırgız gibi unsurlar geldikleri yerlerde edindikleri alışkanlıkları Eskişehir’de de sürdürmüş ve bölge kültürünün zenginleşmesine katkıda bulunmuştur.

Yerli bir Eskişehirlinin giyiminde ilk göze çarpan unsur şalvar olacaktır. Alt beden için kullanılan bu giysi farklılıklar gösterir. Şalvarların muhtelif çeşitlerini biçki bakımından dört tipte toplamak mümkündür. Bunlar; Parçalı, parçasız, yarı açık apışlı ve erkek pantolonları gibi tamamıyla açık apışlı. Yörenin kıyafetlerine renk katan cepkenler vardır. Yelek yerine de kullanılan bu giysi her zaman kullanılmaz. Zira örme fanileler bunları unutturuyor. Entari ve şalvar üzerine de giyilir. Çuha, atlas, kadife gibi kumaşlardan yapılır. Kadınların giydiği çoraplar renkli ve düzdür. Kadınlarımızın mahalli giysilerine gelince; şalvar, iç gömleği, entari, içlik, önücek, yaşmak ve başörtüsünden ibaret olup bunlar köylü bir kadının günlük giyeceğidir ⁸³⁰. Eskişehirli’ nin giyimi; Başlarında beyaz bir dokuma başörtü ya da peştamal

vardır. Ayaklarına alaca basmadan yapılmış don giyerler. Başörtülerinin altı yaşmaklıdır. Ekseriyetle yaş farkı çoraplardan ve giyilen entarilerin renkli olmasından anlaşılır. Hal hal namında bilezikler takarlar. Genç kadın, gelinler ile genç kızlar, daha ziyade süse itina ederler. Hali vakti müsait olanlar ayaklarına kundura giyerler. Nalin ve çarıklarla gezenleri de vardır. Rumeli muhacir kadınları siyah abadan yapılmış uzun mantoya benzer çarşafı giyerler. Bunu başlarından aşağı bırakırlar. Gözlerinden başka bir yerleri

⁸²⁹ Turfan, a.g.e., s. 37.

⁸³⁰ Badagözoğlu, a.g.e., s. 96.

görünmez. Tatar kadınları da çok defa beyaz başörtüsü kullanır ve uzun entari giyerler ⁸³¹. Şehir erkekleri bildiğimiz sivil kıyafeti almıştır. Köylerde bir kısım halk yerli dokumalardan siyah abalı pantolon, yelek ve düz ceket giyerler. Diğer bir kısmı ceket yerine şettari ve alacadan yapılmış mintan dedikleri gömlektan başka bir şey giymezler. Seyitgazi havalisi ile Yakakayı, Muttalip civarında Zeybek elbiseleri de vardır fakat bu güzel kıyafet bu gün terk edilmiştir ⁸³².

E. ESKİŞEHİR YEMEKLERİ:

Eskişehir içinde barındırdığı nüfus bakımından adeta bir kültür mozaiki şeklindedir. Şehrin yemekleri Tatarların, Balkan göçmenlerinin ve yerli halkın mutfağından çıkan yemeklerden oluşmuştur. Bu yemek çeşitlerine birkaç örnek vermek gerekirse;

Bamya Çorbası: Bamya 1 peçete arasında ovulur. (Kenar kılçıklarının çıkması için) 1 tencere üzerine çıkacak kadar su konur. Bir tutam tuz atılıp yarım saat haşlanır. İplerinden sıyrılıp hazırlanır, kuşbaşıdan küçük doğranmış etlerde ayrı bir kapta haşlanır, soğan yağda pembeleştirilir. Sulandırılmış salça ilave edilir, bir taşım kaynatılıp et suyu dökülür, kaynamaya başlayınca limon suyu dökülür. Haşlanmış bamya ve etler de dökülür. Tuz koyup yarım saat pişirilir, servise hazırlanır.

Toyga Çorbası: Et suyu ile pirinç kaynatılır. Yumuşayınca ayrı bir kapta un, yumurta ve yoğurt suyla ezilerek çorbaya katılır. Kaynayınca tereyağı, kırmızıbiber ve nane kızdırılarak dökülür. Aynı çorba göce kaynatılarak yapılırsa göce çorbası adını alır ⁸³³.

Balaban: Tatar yemeğı olan balaban Tatarca bol anlamına gelmektedir. Yapılışı şöyledir: Dana kemikleri yaklaşık üç saat boyunca kaynatılır. Bu kemik suyu ısıtılmış ve doğranmış özel pidelerinin üzerine dökülür ve fazla suyu süzülür. Diğer taraftan balaban köfteler ve bonfile şiş kızartılırken pidelerin üzerine inceltilmiş yoğurt konur ve yine et suyu ile inceltilmiş salça dökülür. Şiş ve köfteler pidelerin üzerine konulduktan sonra eritilmiş tereyağı üzerine dökülür. Maydanoz, domates ve ızgarada közlenmiş biberlerle sunulur.

Çibörek: Tatar şivesinde Şiybörek, Çibörek olarak bilinmektedir. Bir kaba un, tuz, su ilave edilerek kulakmemesi kıvamında hamuru hazırlanır. Diğer kapta soğanlar rendelenerek üzerine yağsız kıyma, tuz, karabiber ve su karıştırılarak harç hazırlanır. Meydana gelen hamurdan ceviz büyüklüğünde parçalar alınarak yaklaşık 20cm çapında daireler oluşturulacak şekilde hamurlar açılır.

Hazırlanan harç daire şeklinde açılmış olan hamurun üzerine yarım ay şeklinde ince bir tabaka halinde sürülür. Hamurun diğer kısmı harç sürülen tarafın üstüne kapatılır. Harcın dışarıya akmaması için yarım ay şeklinde gelen çiböreğın kenarları bir tabaka ya da kapatma tırtılı ile kesilir. Hazırlanan çibörekler daha önce derin bir tencerede kızdırılmış yağa atılarak her iki tarafı da hafif pembeleşecek şekilde kızartılır ⁸³⁴.

⁸³¹ Eskişehir İl Yılığı, 1967, a.g.e., s. 109.

⁸³² Turfan, a.g.e., s. 41.

⁸³³ Eskişehir Valiliğı (Çevrimiçi), http://www.eskisehir.gov.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=92&Itemid=11224 Mart 2013.

⁸³⁴ Üsküdar, a.g.e., s. 78.

Met Helvası: İsmi met (çubuk) ve aşık kemiği ile birlikte oynanan bir sokak oyunundan almıştır. Met Helvası, met oyunu sonucunda yenilen tarafın uzun kış gecelerinde helva çekmesiyle oluşan bir geleneğin ürünüdür. Özel karışımı bir hamurum şekerle birlikte lifli hale dönüştürülmesi ile oluşur⁸³⁵.

Eskişehir'in daha birçok yemek çeşidi vardır ancak her biri tarifleriyle vermek yerine isimlerini anmak daha uygun olacaktır: Katlama böreği, Çerkes sofrası, arabaşı, kelem dolması (Lahana Sarması), mercimekli bulgur pilavı, göbete, acı-gıcı, pasa, bıt-bıtı çorbası⁸³⁶

F. ESKİŞEHİR'DE BASIN

Eskişehir'de basın tarihi açısından azımsanmayacak kadar yayın çıkarmıştır. Bunların büyük bir kısmı kısa süreli olsa da uzun yıllar boyunca devam eden yayınları da vardır. Burada başlangıçtan 1938'e kadar olan basın tarihini incelemiş bulunuyoruz.

20. yüzyıl başlarında ekonomik ve sosyal açıdan ciddi gelişmeler yaşanan ve bu nedenle kültürel yapının gün geçtikçe canlandığı Eskişehir'de yerel bir gazetenin yayınlanması için gerekli koşullar oluşmuştur. Zeytûnzâde Sadık Efendi bu gereksinmeyi karşılamak için İstanbul'dan Burhanettin Vahap Efendi adında bir gazeteciye Eskişehire getirdi. Gerekli tüm masrafları karşıladı ve 22 Mart 1908'de kentin ilk gazetesi "Nimet" adıyla yayınlanmaya başladı. Sadık Efendi Gazetenin yönetimine girmede. Gazetenin sahip ve başyazarlığını Burhanettin Efendi sorumlu müdürlüğünü Hafız Efendi üstlendi. Gazete haftada 3 gün çıkıyordu, yönetim yeri "Taşbaşı No: 10" daydı. Ticaret matbaasında 48 x 33 ölçülerinde dört sayfa olarak basılıyordu. Satış fiyatı 10 paraydı⁸³⁷.

Osmanlı Devleti'nde uzun bir istidat döneminden sonra meşrutiyetin 23 Temmuz 1908'de ikinci kez ilan edilmesi ve sansürün kaldırılması basın hayatını canlandırdı. Toplumdaki siyasallaşmanın artması, gerek İstanbul'da gerek taşrada iktidar ve muhalefet mücadelesini arttırdı. Nitekim 12 Temmuz 1910'da imtiyaz sahipleri dava vekili Takiyyüddin, sorumlu müdür Mestan İsmail'in olduğu "Eskişehir" adlı gazete çıkarıldı. İdarehanesi Hasan Bey ve Şürekası Matbaası idi. Cuma ve salı günleri yayınlandı. 10 paradan satılacağı belirlendi. Toplam 51 sayı yayımlandıktan sonra gazetenin yayınına son verilerek yeni bir oluşuma gidildi. Bu kadro 7 Şubat 1911'de "Anadolu Sesleri" altbaşlığıyla "Hakikat" gazetesini yayınlamaya başladı. Gazetenin imtiyaz sahipliği Mestan İsmail, sorumlu müdürlüğünü Dava Vekili Takiyyüddin yaptı. İdarehanesi, Hasan bey ve Şukerası matbaası idi. Nüshası 10 paradan satılacaktı⁸³⁸.

Eskişehirde Zeytûnzâdelerin çabalarıyla yayınlanan bir başka gazetede "Metanet" tir. İlk sayısı 3 Mart 1912'de yayınlanan gazetenin sahiplerinin başyazarı Burhanettin ve sorumlu müdürü Hafız Nasip Efendilerdir. Bu gazetede aynı yerde yöneltiyor, Ticaret Matbaasında 51 x 36 ölçülerde dört sayfa olarak basılıyor ve haftada üç gün yayınlanmışsada; satış fiyatı yine 10 paraydı⁸³⁹.

9 Haziran 1915 tarihinde yayına başlanan İdris Vehbi'nin sahibi olduğu, Hamdi Bey'in ise sorumlu müdür görevini üstlendiği "Kurultay" gazetesi Eskişehir basın hayatındaki yerini almıştır. Bir diğer gazete

⁸³⁵ Eskişehir Valiliği (Çevrimiçi), http://www.eskisehir.gov.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=92&Itemid=112 24 Mart 2013.

⁸³⁶ Üsküdar, a.g.e., s. 80.

⁸³⁷ Şinasi Acar "Eskişehirde İlk Gazete", Eskişehir, Zaman, Mekan, İnsan, Eskişehir Ticaret Odası Yay. No 23, Eskişehir: Başak Matbaacılık 2009, s.94 : Baraz a.g.e., s. 41.

⁸³⁸ Güneş vd. a.g.e., s.123-124.

⁸³⁹ Acar, a.g.m. , s. 94.

تاریخ ۲۶/۱۲/۳۸
مجلس شورای اسلامی
در خصوص درخواست تجدید نظر در مورد
تعیین قیمت خرید کاغذ روزنامه «ایستقلال»
از سوی دولت و تصویب آن در جلسه مورخه
۲۶/۱۲/۳۸ به شرح ذیل:

دستورالعمل: در صورتیکه دولت بخواهد
کاغذ روزنامه را بخرد باید با قیمت
بازار خرید کند و نه با قیمت
تعیین شده در قانون.

تصمیم: دولت مکلف است که کاغذ
روزنامه را با قیمت بازار بخرد.

مجلس شورای اسلامی
تاریخ ۲۶/۱۲/۳۸

KARARNAME

Eskişehir'de tekrar Tesis etmek istediği (İstiklal) gazetesi için izmit tarihiyle celb ideceği tab' makinası, âlât ve edavatıyla hurufat, mürekkep, tutkal ve altı balya gazete kağıdının bila-resm ithali hakkında mezkur gazete sahibi Hasan Basri Bey'in istidasına bahs olan Hariciye Vekaleti'nin iş'arına matuf Maliye Vekaleti'nin 3 Kanun-ı evel 38 tarih ve Varidat-ı Umumiye Müdürüyeti 63041/59340 numrolu tezkiresi İcra Vekilleri Heyeti'nin 26.12.38 tarihli içtimasında ledeliktiza mezkur tab' makinesi âlât ve edavatıyla, hurufat, mürekkep, tutkal ve altı balya gazete kağıdının bila-resm ithali muvafık görülmüştür.

26.12.38

ise 1915 tarihinde haftalık olarak yayımlanmaya başlanan "Karacahisar" gazetesidir. "Azim ve Emel" adıyla 4 Ocak 1916'da haftalık yayımlanmaya başlayan gazetenin sahibi Kenan Turgut, sorumlu müdürü ise H. Sami'dir. Katırcızâde Sami'nin sahibi ve sorumlu müdürü olduğu "Nevzat" gazetesi, 1917 yılında haftada bir kez olarak yayımlanmaya başlamıştır. 2 Eylül 1919 tarihinde "Ahrar" adıyla yayın hayatına başlayan gazetenin sahibi Mehmet Fahrettin Gökyay, sorumlu müdürü ise Ömer Avni'dir. Gazete sahibi Meclis İdare Başkatibi Kamil Bey olan ve sorumlu müdür görevini Necip ve Zühtü Beylerin yürüttüğü "Millet" gazetesi haftada iki kez basılmak üzere 14 Kasım 1919'da yayın hayatına girmiştir. 21 Temmuz 1920'de Hasan Basri'nin sorumlu müdürü olduğu "İstiklal" gazetesi haftada iki defa olarak yayımlanmaya başlamıştır. "Resimli Eskişehir" adı ile 4 Haziran 1920'de yayına başlayan gazete haftada bir çıkmıştır. Arif Oruç'un sahibi, Mustafa Nuri'nin sorumlu müdürü olduğu "Yeni Dünya" gazetesi yayın hayatına 30 Ağustos 1920'de başlamıştır⁸⁴⁰. 31 Aralık 1921'de "İstiklal" Gazetesi haftalık olarak yayımlanmaya başlamıştır. Ancak gazete yayın hayatını sürdürememiştir. Gazetenin sahibi Hasan Basri bey 1922 yılında gazeteyi yeniden çıkartmak için matbaa makinası, harfler ve gazete kağıdı ve tutkalın gümrüksüz ithali için hükümete başvurmuştur. 26. 12. 1338 tarihinde hükümetin aldığı kararla bu gazete malzemelerinin gümrük vergisinden muhaf olarak ülkeye getirilmesine izin verilmiştir⁸⁴¹.

Cumhuriyet'in ilanından sonra da basın hem yurttan hem de yörede olup bitenleri yazmaya devam etmiştir. Atatürk 15 Ocak 1923'deki Eskişehir ziyaretinde Eskişehir'de ne gibi yayınlar yapıldığı bölgenin bir gazetesi olup olmadığı konusu üzerinde de durulmuştur. Gazi Paşa'nın, Eskişehir'de bir gazete olup olmadığı sorusu üzerine İstiklal Gazetesi sahibi Basri Bey şehrin henüz bir gazetesi olmadığını ancak kendisinin İstanbul'dan bir makine getirttiğini ve bir haftaya kadar gazete çıkaracağını söylemiştir. Paşa ise gazetenin cahil kalmış halkın bir anlamda eğitilmesi ve onlara da bir fikir vermek açısından önemine değinerek, memleketin içinde ve dışında meydana gelen olaylardan halkın haberdar olması gerektiğini vurgulamıştır⁸⁴².

Cumhuriyetten sonra şehrin basın hayatında öncülük eden Sakarya Gazetesi olmuştur. Sakarya adı ile 15 Kasım 1925 tarihinde yayın hayatına başlayan gazetenin sahipliğini CHP İl Başkanı Osman Işın ve Ali Ulvi Bayraktar yapmış daha sonra bu görevi Abdurrahman Ünügür ve Faruk Şükrü Yersel üstlenmiştir. Gazete CHF'nin yayın organı olarak yayımını sürdürmüştür. 16 Haziran 1925'te "Eskişehir "(Renusi Siyasi) Gazetesi Haftalık olarak çıkarılmaya başlanmıştır⁸⁴³. 14 Şubat 1937 tarihinde Güzel Eskişehir adıyla çıkmaya başlayan gazetenin sahibi ve yazı işleri müdürü T. Halil Aroma'dır. H. Çelikkanat'ın sahipliğini, Faruk Şükrü Yersel'in ise sorumlu müdürlüğünü yaptığı Pınar gazetesi 10 Nisan 1937'de çıkmıştır. Kocatepe adı ile 29 Ekim 1937 tarihinde Faruk Şükrü Yersel'in sahipliği ve aynı zamanda sorumlu müdürü olduğu gazete yayın hayatına başlamıştır. Sahipliğini ve sorumlu müdürlüğünü Hüsnü Görker'in yaptığı Eskişehir Postası 13 Şubat 1938'de yayınlamaya başlamıştır⁸⁴⁴.

Gazete yayınları haricinde Eskişehir'de dergiler de çıkmıştır. Fakat dergi yayını cumhuriyet sonrasında tekabül eder. Bunlar; Askeri Hava Mecmuası (11.12.1923), Porsuk (1.8.1932)⁸⁴⁵ 1924 yılında Demiryolları, 15 Ocak 1927'de Avukat Mecmuası, Mayıs 1933'te Halkevi, 1937'de Kocatepe⁸⁴⁶ Askeri Hava Mecmuası dergileridir.

⁸⁴⁰ Feridun Fazıl Tülbentçi, *Cumhuriyetten Sonra Çıkan Gazeteler ve Mecmualar* Ankara: Başvekalet Umum Müd. Devlet Mat. 1941, s. 53.

⁸⁴¹ BCA, 030.18.01.01.6.42.10.

⁸⁴² İnan, a.g.e., s. 22; ATABE, a.g.e., c.14, s. 244-245.

⁸⁴³ Tülbentçi a.g.e., s. 41.

⁸⁴⁴ Baraz, a.g.e., s. 53.

⁸⁴⁵ Tülbentçi a.g.e., s. 53.

⁸⁴⁶ Baraz, a.g.e., s. 114.

SONUÇ

Cumhuriyetle birlikte yeniden yapılanma sürecine giren Eskişehir, ilk on beş yıllık süre zarfında, hemen her alanda ilerleme kaydetmiştir. Şehir, konumunun kendine sağladığı avantajlarla birlikte kalkınma yolunda birçok Anadolu şehrinden daha hızlı yol almıştır.

Eskişehir Belediyesinin faaliyetleri sayesinde bölgenin sağlığı konusunda hastaneler, sağlık ocakları açılmış, sağlık üzerinde tehdit oluşturan birçok bataklik kurutulmuştur. Belediye, halkın içme suyu ihtiyacının karşılanması için Eskişehir'in 45 km uzağındaki Kalabak Suyunu, Atatürk'ün direktifiyle şehre getirmiş ve evlere bağlatmıştır. Laçin Madensuyu ise bu dönemde de kullanılmış, şehrin hamamları ıslah edilmiştir. Belediye imar faaliyetlerine de önem vererek şehrin yollarını geliştirmiş, pek çok park ve bahçe yapmıştır. İmar alanında şehirde oteller, hanlar ve sinemalar açılmış ve bu küçük Anadolu şehri modern bir görünüm kazanmaya başlamıştır.

Şehrin yol, su, elektrik gibi özel ihtiyaçlarının giderilmesinin yanı sıra tüm ülkeyi ilgilendiren konularda da çalışmalar yapılmıştır. Özellikle tarım konusunda Eskişehir'in tarım ürünlerinin yetiştirilmesinde öncü merkezlerden biri seçilmesi, Dry Farming (kuru tarım) uygulamasının ve Tohum Islah İstasyonunun burada çalışmalar yapması edinilen bilgilerin hemen pratiğe dökülmesini sağlamıştır. Bu çalışmalar ile hem kuru iklim koşullarında nasıl bir yetiştiricilik yapılması gerektiği hem de iklimlerin çeşitliliğine göre daha dayanıklı ve verimli ürünlerin yetiştirilmesi için geliştirilen tohumlar tüm yurda Eskişehir'den yayılmıştır.

Ticaret sahasında da varlığını hissettiren bölge, kurulan bankalar, Ticaret ve Sanayi Odası ile Ticaret Borsası sayesinde daha da gelişmiştir. Yurt genelinde açılan bankaların birer şubesi de Eskişehir'de açılmış, bunun haricinde yerel bankalar da bölgede faaliyetlerini gerçekleştirmişlerdir. Bu sayede Eskişehir'in ticareti canlanmıştır.

Bu ekonomik yapı içinde Eskişehir'deki hayvancılık Çifteler Harası sayesinde gelişerek hayvanların cinsleri kaliteli hale getirilmiş, bu coğrafyaya uygun damızlıklar olarak yurdun çeşitli bölgelerine gönderilmiştir.

Sanayi alanında ise Cer Atölyesi'nin varlığı ilk nüveyi oluşturmuş, bunu kentin aydınlatılması ve Şeker Fabrikası takip etmiştir.

Yeraltı kaynakları açısından da zengin bir yapıya sahip olan Eskişehir, altın, krom, manyezit, spiyo-lit, bor, mermer, kaolen, perlit, gümüş, lületaşı madenlerine sahiptir. Osmanlı döneminde yabancılar tarafından işletilen bu yeraltı kaynakları, Cumhuriyet yönetimiyle birlikte Türkler tarafından işletilmeye başlanmıştır.

Eskişehir eğitim alanında da öncü kentlerden biri olmuştur. Yeni harflerin halka öğretilmesi amacıyla açılan Millet Mektep'lerine yoğun katılım olmuş, A ve B olmak üzere iki sınıf açılmıştır. Yeni kurulan ülkenin en büyük açıklarından birisi olan okuma-yazma oranının düşüklüğü ve yetişmiş insan gücünün azlığı eğitime ağırlık vermeyi gerektirmiştir. Eğitim alanında Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun çıkarılması ve ilköğretimin zorunlu hale getirilmesiyle Eskişehir'de de eğitim-öğretime verilen önem artmıştır. Yeni okullar kurulmuş ve büyükler için Millet Mektepleri adı altında okuma-yazma kursları açılmıştır. Çifteler'de açılan Köy Eğitim Kursu sayesinde burada yetişen eğitimciler yurdun dört bir yanına dağılarak vazifelerini icra etmişler, ilk olarak bundan faydalanan yer ise Eskişehir olmuştur.

Cumhuriyet ile birlikte hem eğitim, hem de sosyal hayat bakımından faydalı bir kurum da Halkevleridir. Eskişehir Halkevi birçok kişiye okuma-yazma öğretmiş, erkekler ile kadınlara yönelik meslek edindirme kursları sayesinde kurslara katılıp gerekli eğitimi görenlere verdiği sertifikalar ile iş imkânı sağlamıştır. Eskişehir Halkevi'nin kendi adına çıkardığı Halkevi Dergisi 1932-1946 yılları arasında 98 sayı çıkmıştır.

Bu dergilerden de dönemin Eskişehir'inin eğitim, kültür, sağlık, bayındırlık, sosyal yardım, ekonomi, spor alanında gerçekleştirilenler hakkında çok kıymetli bilgiler edinilmektedir.

Eskişehir, tarihi içinde her zaman yerleşme açısından tercih edilen bir bölge olmakla birlikte Cumhuriyet döneminde de göç alan ve nüfusunu çoğaltan bir bölge olmuştur. Göçmenler sayesinde şehrin kültürü daha da gelişmiş ve kazanımları artmıştır. Şehirde resmi kutlamalar halkın gösterdiği yoğun ilgiyle birlikte oldukça renkli ve coşkulu geçerken, Eskişehirliilerin özel kutlamaları da aynı derecede renklidir.

Böylece, Dünya Savaşı ve sonrasında yanmış ve yıkılmış bir kent olan Eskişehir, başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere Cumhuriyet yönetimlerinin ilgi ve desteğiyle her yönden Cumhuriyet ve onun kazanımlarına yakışır, çağdaş bir kent haline gelmiştir.

1927 Yılı Haziran Sonuna Kadar
1 - 824 Numaralı
Eskişehir Ticaret ve Sanayi Odası
Sicil Kayıtları

تجارت و صنایع او طه سندن ؛

تجارت و صنایع او طه ری قانونک دردغی و نظامنامه یوز اون یشی ماه لری موجهه سحر ۹۲۷ غایسته
محدوپیلش اولان ۸۲۴-۹۱ نومرولی بجل قید خلاصاری :

نومرولی	آدی	صفت تجاریه سی	آدره سی	صفتی
۱	حاجی ماهر و کامل برادرلر	شکرچی و حلواچی	دمیرچیلر چاروشونده	برنجی
۲	حاجی جعفر زاده سیدان و یاسین زاده محمد علی	فابریقه طور	صحرانور سولر جوار بده	•
۳	حاجی حافظ عمر	مایع طوره چی	دایه لوره بیلر چاروشونده	•
۴	آق محمدل زاده محمد	نقابه و قنطاریه	ملحن با اوزانه تجرید قیادیتدیر مه مشدو	
۵	حافظ ادریس و همی	مایع طوره چی	یاقیق چایج جوار بده	برنجی
۶	حاجی سلم زاده ابراهیم	ذخیره قشک و سازه	ماده طوره بیلر چاروشونده	ایکنجی
۷	محمد بیگلر زاده اسماعیل	•	طلحنل یاز بده	برنجی
۸	حاجی عثمان زاده احمد کافی	ذخیره چی	•	•
۹	عذراقی زاده	ایکنجی	•	•
۱۰	محمد زاده	نور سحرچی	•	•
۱۱	محمد زاده	•	•	•
۱۲	اوغلی زاده محمد و شریکی واحد	انشات عمومی و قهداد	•	•
۱۳	بازار اناسی زاده حاجی بی	تخلیک و سازه	•	•

TİCARET VE SANAYİ ODASI'NIN 1927 YILI SONUNA KADAR Kİ 1 - 824
NUMARALI SİCİL KAYIT ÖZETLERİ

Ticaret ve sanayi odaları kanunun dördüncü ve nizamnamenin yüz on beşinci maddeleri mucibince hazıran 927 gayesine kadar yapılmış olan 1-824 numrolu sicil kayıtları hılasları;

SİCİL NUMARASI	ADI	SİFAT-I TİCARİYESİ	ADRESİ	SİNİFİ
1	Hacı Mahir ve Kamil Biraderler	Şekerci ve Helvacı	Demirciler Çarşısında	Birinci
2	Hacı Çakırzade Süleyman ve Yasinzade Mehmet Ali	Fabrikatör	Sıcak Sular Civarında	Birinci
3	Hacı Hafız Ömer	Manifaturacı	Manifaturacılar Çarşısında	Birinci
4	Aksakalzade Mehmet	Bakkaliye ve Kantariye	Tahıl Pazarında	Tecdid-i Kayıt ettirmemiştir
5	Hafız İdris Vehbi	Manifaturacı	Yanık Camii Civarında	Birinci
6	Hacı Müslimzade İbrahim	Manifaturacı	Manifaturacılar Çarşısında	İkinci
7	Mihalıççıkızade İsmail	Zahire Tiftik vesaire	Tahıl Pazarında	Birinci
8	Hacı Osmanzade Ahmet Kanî	Zahireci	Tahıl Pazarında	Birinci
9	Uşakzade Necib	İplikçi		Kaydı Terkin Edilmiştir
10	Mehmet Besim	Komisyoncu		Kaydı Terkin Edilmiştir
11	Hasköylü Mustafa Osman Ucu	Kumaşçı	Uzun Çarşıda	Birinci
12	zade Hafız Mehmet ve Şeriki Vahid	İnşaat Umumiye ve Tahüdat Tiftik vesaire	Köprü Başı Civarında Tahıl Pazarında	İkinci Birinci
13	Pazar Ağasızade Hacı Nebi			

کوجوک تاجر	فوطوغرافچی	فوطوغرافچی کمال	۱۴
برنجی	قصاب	راشد زاده عبداللہ	۱۵
قیدی غیر تجدید	قاپاچہ مستاجر	سمن زاده عبدالرحمن	۱۶
»	ذخیرہ جی	حاجی ادھم بک زاده رائف	۱۷
»	»	معدن زاده ابراہیم	۱۸
ایکنجی	»	قریعلی شہاب الدین	۱۹
قیدی ترقین ایدلشدر	شکر جی	دہ لکر زاده کاظم	۲۰
»	»	»	»
»	»	»	»
قویوچیلر چارشوسندہ ۳۰ نجی غیر تجدید	نجار	بار اقدار زاده علی علوی	۲۱
طحل بازارندہ قیدی تجدید ایدلشدر ۳۰ ش	قیوچی	ادھم	۲۲
قویوچیلر چارشوسندہ اوجنجی	ذخیرہ جی	حاجی محمد زاده ابوالسعود	۲۳
وفات ایتشدو	مایفاطوره جی	قیدر	۲۴
کوجک تاجر	حاجی	سمن	۲۵
ایکنجی	کیرہ سنجی	لطف اللہ	۲۶
برنجی	کراسہ جی	حاجی بکربک	۲۷
کوجک تاجر	فتیک آقون وسائرہ	شکر خافط	۲۸
»	»	اوکسوز	۲۹
مایفاطوره جیلر چارشوسندہ ایکنجی	بیاق	امام	۳۰
قیدی ترقین ایدلشدر	مایفاطوره جی	سبور بخصارلی احمد وحسین	۳۱
	کراسہ جی		

14	Fotoğrafçı Kamil	Fotoğrafçı		Küçük Tacir
15	Raşidzade Abdullah	Kasab	Sıcak Sularda	Birinci
16	Semizzade Abdurrahman	Kaplıca Müste'ciri	Yanık Camii Civarında	Kaydı Gayri Tecdid
17	Hacı Edhem Beyzade Raif	Zahireci	Tahıl Pazarında	Kaydı Gayri Tecdid
18	Madenzade İbrahim Kırımlı	Zahireci	Tahıl Pazarında	İkinci
19	Şehabeddin	Zahireci		Kaydı Terkin Edilmiştir
20	Dülgarzade Kazım	Şekerci		Kaydı Terkin Edilmiştir
21	Bayraktar zade Ali Ulvi	Tüccar		Kaydı Terkin Edilmiştir
22	Edhem	Kuyumcu	Kuyumcular Çarşısında	3üncü gayri tecdid
23	Hacı Mehmetzade EbulSuud	Zahireci	Tahıl Pazarında	Kaydını Tecdid ettirmemiştir
24	Kadîrzade Ahmet Necati	Manifaturacı	Kuyumcular Çarşısında	Üçüncü
25	Semizzade Mustafa Lütfullah	Hamamcı		Vefat Etmıştır
26	zade Mehmet Ali Hacı Bekir	Kiremitçi		Küçük Tacir
27	Beyzade Emin Şakir Hafız	Keresteci	Keçeciler Çarşısında	İkinci
28	zade Hulusi Öksüzade	Tiftik Afyon vesaire	Taş başında	Birinci
29	Ahmet	Yapak vesaire		Küçük Tacir
30	İmamzade Hasan Basri	Manifaturacı	Manifaturacılar Çarşısında	İkinci
31	Sivrihisarlı Ahmet ve Hüseyin	Keresteci		Kaydı Terkin Edilmiştir

32	Sultan zade Hacı Halil ve Hacı Mehmet	Tiftik Yün vesaire	Banka Civarında	Üçüncü
33	Mehmet Oğlu Ahmet Faik	İplikçi ve Sarraf	Taş başında	Dördüncü
34	Hasan Efendizade Bahaddin	Kereste ve Taşçı		Kayıd Terkin Edilmiştir
35	Hacı Abdurrahmanzade Hacı Hüseyin mahdumu Mustafa	Bakkaliye ve Kantariye	Uzun Çarşıda	Birinci
36	Çadirczade Zekeriya Fehmi	Manifaturacı	Mısır Çarşısında	Üçüncü
37	Hatibzade Hüsnü	Bakkaliye	Tahlıl Pazarında	Kayıd Gayri Tecdid
38	Türk Pazarı Sahibi Emin	Tuhafiyeci	Yanık Camii civarında	İkinci
39	Hakkı Çavuş	Kıraathaneci	Köprü Başında	Üçüncü
40	Ali Azfar Dilmekani	Tuhafiyeci ve Sarraf	Sıcak Sular Civarında	İkinci
41				
42			Belediye Meydanı Ferahiye caddesinde	Üçüncü
43	Has Köylü Mehmet Emin	Yumurtacı	Taş başında	Kayıd Gayri Tecdid
44	Canbazzade Durmuş	Bakkaliye	Sivrihisar Caddesinde	İkinci
45	Konyalı Ali Oğlu Bekir	Bakkaliye	Köprü Başında	Kayıd Gayri Tecdid
46	Abdullah Oğlu Mestan	Kabzumal	Banka Civarında	Birinci
47	Hacı Hafızade Mehmet Münir	Zahire; Tiftik vesaire	Tahlıl Pazarında	Kayıd Gayri Tecdid
48	Zeytunzade Kerim	Tiftik vesaire	Sakarya Caddesinde	İkinci
	Muharrem Rüfka	Marangoz İmalathanesi	Belediye Meydanı	Mutahh
49	[Bavbek] Oğlu Ali Habibullah	Yumurtacı	Cad.	İkinci

برنجی	اوزون چاروشونده	تخاف قرطاسيه وساژه	علامه زاده حسن زنجی	۵۰
اوجنجی	استاسیون جوارنده	تعلبات عموم قومیسوینجیسی	توفیق مادر شریکی حتی شانی	۵۱
ایکینجی	دهم جیل چاروشونده	خنافه و کوسله	اوسنه ابوازاده علی	۵۲
ایکینجی	قیدی ترقین ایدلمشدر	بقالبه	لنقظلی محمد علی اوغلی ابراهیم	۵۳
ایکینجی	اودون بازارنده	شکرچی وبقالبه	بوزانی زاده علی	۵۴
ایکینجی	قیدی ترقین ایدلمشدر	تخافه چی	شکرچی و محمد نوری	۵۵
ایکینجی	قیدی ترقین ایدلمشدر	آراهه اعمالا تخافه چی	اینه کوللی حسین آقاوشریکی دامادی	۵۶
برنجی	سیورخصار جاده سنده	دمیر وخردوات	اسماعیل زهدی	۵۷
برنجی	قیدی ترقین ایدلمشدر	تخافه و بازاربه	مستان زاده ابراهیم	۵۸
برنجی	قیدی ترقین ایدلمشدر	استاسیون جوارنده	مقدود زاده حاجی مصطفی	۵۹
اوجنجی	دهم جیل چاروشونده	بقالبه و طاشی	باغچی زاده مصطفی و علی	۶۰
برنجی	قیدی ترقین ایدلمشدر	خنافه وخردوات	الطالبه نقایات آبارینک اسکیشهر	۶۱
دودنجی	طلحل بازارنده	ذخیره چی	شبه سی مدیری آدم ترپا	۶۲
ایکینجی	قیدی ترقین ایدلمشدر	مهر جارشوشنده	قلاویم زاده ابراهیم اوغلی عثمان	۶۳
ایکینجی	قیدی ترقین ایدلمشدر	مناشی باینده	خره س اوغلی صالح خندومی محمدتوفیق	۶۴
ایکینجی	قیدی ترقین ایدلمشدر	طلحل بازارنده	حاجی ولس زاده ذکریا ونسان	۶۵
ایکینجی	قیدی ترقین ایدلمشدر	قیدی ترقین ایدلمشدر	مدن زاده حسین رمزی	۶۶
ایکینجی	قیدی ترقین ایدلمشدر	قیدی ترقین ایدلمشدر	مهامود زاده حاجی حسن و خندومی	۶۷
ایکینجی	قیدی ترقین ایدلمشدر	قیدی ترقین ایدلمشدر	محمدر صدقی	۶۸
ایکینجی	قیدی ترقین ایدلمشدر	قیدی ترقین ایدلمشدر	عثمان افندی اوغلی عیسی	۶۹
ایکینجی	قیدی ترقین ایدلمشدر	قیدی ترقین ایدلمشدر	بقالبه	۷۰
ایکینجی	قیدی ترقین ایدلمشدر	قیدی ترقین ایدلمشدر	آتشهرلی باغچی اوغلار مدن حاجی ابراهیم اوغلی محمد و عیسی	۷۱

50	Alaüzelizade Hasan Fethi	Tuhafiye Kırsasiye vesaire Nakliyat-ı Umumiye	Uzun Çarşı	Birinci
51	Tevfik Nadir Şeriki Hafi Şinasi	Komisyonusu	İstasyon Civarında	Üçüncü
52	[Usta Ayvaz/zade Ali	Haffafiye ve Kösele	Demirciler Çarşısında	İkinci
53	Lankazalı Mehmet Ali Oğlu İbrahim	Bakkaliye		Kayı Terkin Edilmiştir
54	Bozanlızade Ali	Şekerci ve Bakkaliye	Odun pazarında	İkinci
55	Tüfenkçizade Mehmed Nuri	Tuhafiyeci		Kayı Terkin Edilmiştir
56	İnegöllü Hüseyin Ağa ve Şeriki Damadı İsmail Zühdü	Araba İmalathanesi		Kayı Terkin Edilmiştir
57	Mestanzade İbrahim	Demir ve Hırdavat	Sivrihisar Caddesinde	Birinci
58	Maksudzade Hacı Mustafa	Tuhafiye ve Bezzaziye	Sivrihisar Caddesinde	Birinci
59	Yağcuzade Mustafa ve Ali	Tuhafiye ve Bezzaziye		Kayı Terkin Edilmiştir
60	Antalya Nakliyat Anbarının Eskişehir Şubesi Müdürü Adem Süreyya	Komisyonusu	İstasyon Civarında	Kayı Terkin Ettirmemiştir
61	[Kavkim/zade İbrahim oğlu Osman	Bakkaliye ve Taşçı	Mısır Çarşısında	Üçüncü
62	Horus oğlu Salih Mahdumu	Tuhafiye ve Hırdavat	Taş başında	Birinci
63	Mehmed Tevfik	Zahireci		Kayı Terkin Edilmiştir
64	Hacı Veiszade Zekerriya ve Numan	Zahireci	Tahlul Pazarında	Dördüncü
65	Madenzade Hüseyin Remzi Mahmud			
66	zade Hacı Hasan ve Mahdumu	Lületaşı ve Zahireci	Tahlul Pazarında	İkinci
67	Mehmed Sıdkı	Bakkaliye		
	Osman Efendi Oğlu [İsa]	Yağcı		
	Akşehirli Yazıcı Oğullarından			
	Hacı İbrahim Oğlu Mehmed		Tuz Pazarında	İkinci

۶۸	صامودد زاده مصطفی	خانگی	طاش باشند	اوجنچی
۶۹	کافی و حافظ سالم	لوله طاشی	کوبری باشی جوادند	قیدی ترقین ایدلسدور
۷۰	استقلال تجارتخانه سی صاحبوری مصطفی سالم برادر لول	کتابچی و قوطاسیه	طاش باشند	ایکینچی
۷۱	خیل ابراهیم واسماعیل حتی	دخیره چی	کوبری باشی جوادند	اوجنچی
۷۲	بنی عمر زاده کرم	دخیره چی	طحل بازاری	ایکینچی
۷۳	فقه زاده سلیمان	دخیره چی	دردنچی	ایکینچی
۷۴	آکینلی زاده محمد شکری	فتیک دری و سائر	باقه جوادند	ایکینچی
۷۵	حاجی علی زاده حتی	دخیره چی	اوجنچی	برنجی
۷۶	حافظ حسین زاده محمد	دخیره چی	طحل بازاری	قیدی ترقین ایدلسدور
۷۷	حاجی محمد جاورش زاده حسین و یو حاجی زاد محمود	خردو انچی	دمیر جارا جوشوسی	ایکینچی
۷۸	ایشی باشی زاده حاجی حتی و بخدومی مصطفی	شرکت	طحل بازاری	دردنچی
۷۹	تجارت و صنایع آویم شرکتی	خانگی	حکومت جاده سی	دردنچی
۸۰	چفته لولی زاده حافظ عثمان	دباغ	دباغخانه جوارند	دردنچی
۸۱	امین اوغلی حسن	ایپلکچی	اوزون چارشوده	قیدی ترقین ایدلسدور
۸۲	مصطفی رمزی	دخیره چی	طحل بازاری	قیدی ترقین ایدلسدور
۸۳	فتیکچی زاده حاجی مصطفی	دخیره چی	طاش باشند	قیدی ترقین ایدلسدور
۸۴	حاجی حسن زاده عیداه	دخیره چی	طاش باشند	قیدی ترقین ایدلسدور
۸۵	احمدضیاءالدین و ما کف	سیور بخصار لیلو دخیره تجارتخانه سی	طحل بازاری	اوجنچی

68	[Samud]/Zade Mustafa	Hancı	Taş başında	Üçüncü
69	Kani ve Hafız Selim	Lül,etaşı	Köprü Başı Civarında	Kaydı Terkin Edilmiştir
70	İstiklal Ticaret hanesi Sahipleri			
	Mustafa Selim Biraderler	Haffafiye ve Kösele	Taş başında	İkinci
71	Halil İbrahim ve İsmail Hakkı	Kitabçı ve Kırtasiye	Köprü Başı Caddesinde	Üçüncü
72	Benli Ömer zade Kerim	Zahireci	Tahul Pazarı	İkinci
73	Fakıhzade Süleyman	Zahireci	Tahul Pazarında	Dördüncü
74	Eğirlizade Mehmed Şükrü	Tiftik Deri vesaire	Banka Civarında	İkinci
75	Hacı Alizade Hakkı	Tiftik Deri vesaire	Banka Civarında	Üçüncü
76	Hafız Hüseyinzade Mehmed	Zahireci	Tahul Pazarı	Birinci
77	Hacı Mehmed Çavuşzade Hüseyin ve Boyacızade Mahmud	Hurdavatçı	Demirciler Çarşısı	Kaydı Terkin Edilmiştir
	İşçi Başızade Hacı Hakkı ve Mahdumu			
78	Mustafa	Hurdavatçı	Demirciler Çarşısı	Birinci
79	Ticaret ve Sanayi Anonim Şirketi	Şirket	Tahul Pazarı	Kaydı Terkin Edilmiştir
80	Çiftçilerizade Hafız Osman	Hancı	Hükümet Caddesi	İkinci
81	Emin Oğlu Hasan	Debbag	Debbag hane Civarında	Dördüncü
82	Mustafa Renzi	İplikçi	Uzun Çarşıda	Dördüncü
83	Tüfenkçizade Hacı Mustafa	Zahireci	Tahul Pazarı	Kaydı Terkin Edilmiştir
84	Hacı Hasan zade Abdullah	Haffafiye	Taş başında	Kaydı Teedid Ettirmemiştir
		Sivrihisarlılar Zahire Ticaret		
85	Ahmed Ziyaeddin ve Akif	Hanesi	Tahul Pazarı	Üçüncü

ایکڻجي	ڪجهه جيلر چاروشوسي	دري تنگ وسارو	حاجي حلمي وڃدوي نصراء	۸۶
برنجي	طاحل بازاري	ذخيرہ جي	حافظ حسين زاده مصطفيٰ	۸۷
»	طوڙ بازاري	بقاليہ وسارو	حاجي محمد جاورش زاده حاجي اسماعيل	۸۸
ايڪڻجي	ڪو پري پائيندو	بقاليہ وقطار به	يوسف وجمال	۸۹
»	» بنديه ميدانيندو	ذخيرہ تنگ وسارو	ذليل اوغلي عبدالرشيد	۹۰
برنجي	طاش پائيندو	»	حاجي محرم وڃدوي جيدر	۹۱
اوچنڻجي	»	خنافيه	جهانگهي زاده مصطفيٰ فقيد زاده ادم	۹۲
ايڪڻجي	صيقاڻي صور جواري پائيندو	بقاليہ	دوريش زاده مصطفيٰ	۹۳
ايڪڻجي	طاحل بازاري	ذخيرہ وسارو	خيريه دار زاده حاجي اسماعيل مخدوملوري	۹۴
اوچنڻجي	استاڻيون جواري پائيندو	اوتلجي	حاجي بلوڪ زاده سلیمان سري	۹۵
قيدي ترقيڻ پائيندو	طاحل بازاري	دقيق وسارو	چليل زاده حسن وڃدوي احمد	۹۶
»	»	مخافيه جي	توريڪه ملي ادخالان و اخراجات آونيم شرڪتي اسڪينهر شعبه سي	۹۷
»	طاش پائيندو	بقاليہ	محمد جمال حافظ حق و سلیمان سري	۹۸
اوچنڻجي	ستار پاڇا ده سي	بقاليہ	حاجي نظيف	۹۹
فوق العاده	طاش پائيندو	باقه جيلق	چنڻجي باقاسي آونيم شرڪتي	۱۰۰
قيدي ترقيڻ پائيندو	باقه جواري پائيندو	دريجي	حاجي قونر زاده حاجي خليل	۱۰۱
»	»	»	حاجي جيباه	۱۰۲
برنجي	طوڙ بازانديندو	ڪراستاجي	حاجي امين زاده عارف و حسن	۱۰۳

86	Hacı Hilmi ve Mahdumu Nasrullah	Deri Tiftik Vesaire	Keçeciler Çarşısı	İkinci
87	Hafız Hüseyinzade Mustafa	Zahireci	Tahul Pazarı	Birinci
88	Hacı Mehmed Çavuşzade Hacı Eyüb ve Hacı İsmail	Bakkaliye Vesaire	Tuz Pazarında	Birinci
89	Yusuf ve Cemal	Bakkaliye ve Kantariye	Köprü Başında	İkinci
90	Halil Oğlu Abdürreşid	Zahire Tiftik vesaire	Belediye Meydanında	İkinci
91	Hacı Muhtarrem ve Mahdumu Haydar	Zahire Tiftik vesaire	Taş Başında	Birinci
92	Cihanbeylizade Mustafa Fakih zade Edhem	Haffafiye	Taş Başında	Üçüncü
93	Devrişzade Mustafa	Bakkaliye	Sıcak Sular Civarında	İkinci
94	Hazinedarzade Hacı İsmail Mahdumları	Zahire Vesaire	Tahul Pazarı	İkinci
95	Hacı Bötükzade Süleyman Sırrı	Otelci	İstasyon Civarında	Üçüncü
96	Çıkalzade Hasan ve Mahdumu Ahmed	Dakik Vesaire	Tahul Pazarı	Kaydı Terkin Edilmiştir
97	Türkiye Milli İthalat ve İhracat Anonim Şirketi Eskişehir Şubesi			
98	Mehmed Cemal Hafız Hakkı ve Süleyman Sırrı	Tuhafiyeci	Tahul Pazarı	Kaydı Terkin Edilmiştir
99	Hacı Nazif	Bakkaliye	Taş başında	Kaydı Terkin Edilmiştir
100	Çiftçi Bankası Anonim Şirketi	Bankacılık	Sakarya Caddesi	Üçüncü
101	Hacı [Kölez/zade Hacı Halil	Derici	Taş başında	Fevkalade
102	Hacı Habibullah	Derici	Banka Civarında	Kaydı Terkin Edilmiştir
103	Hacı Eminzade Arif ve Hasan	Keresteci	Banka Civarında	Kaydı Terkin Edilmiştir
			Tuz Pazarında	Birinci

اوجنچي	قاديملر بازارى	قونديره جي	۱۰۴
قيدىنى تجميد ايتد برمه مشدر	مطلب جاده سى	يمورطه آودورسى وساژه	۱۰۵
ايگنچي	اوزون چارشوده	مايناطوره جي	۱۰۶
برنجي	طحل بازارى	ذخيره جي	۱۰۷
ايگنچي	استاسيون حورارده	بياقى وساژه، فابريقه طور	۱۰۸
قيدى ترقين ايدلمشدر.	سقار يا جاده سنده	مطبله جي	۱۰۹
برنجي	مايناطوره چيلر چارشوشنده	مايناطوره جي	۱۱۰
اوجنچي	كوپرى باشي جاده سى	تخافه جي	۱۱۱
قيدى تجميد ايتد برمه مشدر.	قيدىنى تجميد ايتد برمه مشدر.	مشهد	۱۱۲
وفات ايتشد.	طحل بازارى ياقه جوارنده	كراسه و ذخيره وساژه	۱۱۳
قيدى ترقين ايدلمشدر.	دباغخاه جوارنده	دباغ	۱۱۴
اوجنچي	يانيق جامع جوارنده	سينفورطه اجته سى	۱۱۵
قيدى ترقين ايدلمشدر.	مصر چارشوشنده	مايناطوره جي	۱۱۶
قيدى تجميد ايتد برمه مشدر	دباغخاه جوارنده	كراسه	۱۱۷
اوجنچي	ياقه جوارنده	تفتك درى وساژه	۱۱۸
قيدى ترقين ايدلمشدر.	سلطان خانى جه ارنده	ارابه اعمالا انتخاب سى	۱۱۹
قيدى ترقين ايدلمشدر.	طحل بازارى	اوينم نركنى	۱۲۰
		ملى تجارت اوينم شر كنى اسكيشهر شعبه سى	۱۲۱
		كوپر يليل محمود	۱۲۲
		رجب، على رضا، صبرى برادرلو	۱۲۳
		امين اوغللر يدين احمد اوغلنى عمر صدقى	۱۲۴
		توفيق وشربكى سايلان	۱۲۵
		ايليجلى زاده حسين حسنى	۱۲۶
		حاجى عمار بك زاده احمد غنثار	۱۲۷
		وشربكى وهاب زاده مصطفى	۱۲۸
		حاجى عارف زاده محمد و برادرى عمر	۱۲۹
		حاجى عفى الدين زاده عفى الدين	۱۳۰
		حسن بصرى	۱۳۱
		سرحدىلى زاده عبده	۱۳۲
		حاجى صالح زاده عى علوى وشربكى شكر جي زاده احمد	۱۳۳
		حافظ حسين زاده حقى	۱۳۴
		عبدالقادر زاده محمد	۱۳۵
		حاجى احمد زاده زاكر	۱۳۶
		جمايلى زاده على ماجى	۱۳۷

104	Hamalcıazade Ali Naci	Kunduracı	Kadınlar Pazarı	Üçüncü
105	Hacı Ahmedzade Zakir	Yumurta Av Derisi Vesaire	Mutahb Caddesi	Kaydını Tecdid Ettirmemiştir
106	Abdülkadirzade Mehmed	Manifaturacı	Uzun Çarşıda	İkinci
107	Hafız Hüseyinzade Hakkı	Zahireci	Tahul Pazarı	Birinci
108	Hacı Salihzade Ali Ulvi ve			
	Şeriki Şekercizade Ahmed	Zahireci	Tahul Pazarı	İkinci
109	Serhadlızade Abdullah	Yapak vesaire Fabrikatör	İstasyon Civarında	Kaydı Terkin Edilmiştir
110	Hasan Basri	Matbaacı	Sakarya Caddesinde	Kaydı Terkin Edilmiştir
111	Hacı Arifzade Mehmed ve			
	biraderi Ömer	Manifaturacı	Manifaturacılar Çarşısında	Birinci
112	Hacı Muhiddinzade Muhiddin ve			
	Şeriki Vahabzade Mustafa	Tuhafiyeci	Köprü Başı Caddesinde	Üçüncü
113	Hacı Osman Beyzade Ahmed Muhtar	Mütahid	Tahul Pazarı Banka	Kaydını Tecdid Ettirmemiştir
114	İlcalıazade Hüseyin Hüsnü	Kereste ve Zahire vesaire	Civarında	Vefat Etmiştir
115	Tevfik ve Şeriki Süleyman	Debbag	Tahul Pazarında	Kaydı Terkin Edilmiştir
116	Emin Oğullarından Ahmed Oğlu		Debbaghane Civarında	
	Ömer Sıdkı	Sigorta Acentesi	Yanık Cami Civarında	Üçüncü
117	Receb Ali Ruza Sabri Biraderler	Manifaturacı	Mısır Çarşısında	İkinci
118	Köprülü Mahmut	Kereste	Debbaghane Civarında	Kaydı Terkin Edilmiştir
119	Hacı Veli Efendizade Sadık	Tiftik Deri vesaire	Banka Civarında	Kaydı Tecdid Ettirmemiştir
120	İsmail Oğlu Süleyman	Araba İmalathanesi	Sultan Hamı Civarında	Üçüncü
121	Milli Ticaret Anonim Şirketi Eskişehir			
	Şubesi Anonim Şirketi		Tahul Pazarı	Kaydı Terkin Edilmiştir

122	Kurtzade Ömer	Zahireci	Tahıl Pazarı	İkinci
123	Eyüblü Mustafa	Tornacı ve Dökmeçi	Tuz Pazarında	Küçük Tacir
124	Kara Pazarlı Hüseyin Hüsnü	Zahire Vesaire	Taş Başında	Kaydını Tecdid Ettirmemiştir
125	Küflüzade İsmail Kemal	Bakkaliye ve Kantariye	Sivrihisar Caddesinde	Üçüncü
126	Sarıcazade Mahmud ve Mahdunları	Bakkaliye ve Manifatura	Taş Başında	Kaydı Terkin Edilmiştir
127	Siyahizade Halil İbrahim	Lületaş	Kadınlar Pazarı Hamam Caddesinde	Kaydı Terkin Edilmiştir
128	Tüfenkçizade Gaffur ve Mahdunları Ali ve Emin	Şekerci	Manifaturacılar Çarşısında	Kaydı Terkin Edilmiştir
129	[Hanlan] Oğlu Ali	Bakkaliye	Mutahb Caddesinde	Küçük Tacir
130	Mustafa Çavuşzade Mehmed Hamdi	Kasab	Sıcak Sular Civarında	Birinci
131	Ömer Oğlu Ahmed Hamdi	Tuhafiyeci	Yanık Cami Civarında	Dördüncü
132	Yelkovanzade Süleyman	Demir ve Hırdavat vesaire	Tuz Pazarında	Birinci
133	Hafız Osman Nuri ve Şeriki Hüsnü	Kantariye vesaire	Köprü Baş Caddesinde	Birinci
134	Hacı Mehmed Oğlu Hasan	Bakkaliye	Kadınlar Pazarı	Dördüncü
135	[Veiz]zade Ahmed Muhtar	Fabrikatör	İstasyon Civarında	Kaydını Tecdid Ettirmemiştir
136	Ömer Oğlu İlyas	Fırınçı	Köprü Baş Caddesi	Dördüncü
137	Zeytunzade Mahmud	Zahire Vesaire	Tahıl Pazarı Caddesi	Kaydını Tecdid Ettirmemiştir
138	Receb Hulusi ve Mahdumu Eşref	Fabrikatör	Sivrihisar Caddesi	Birinci
139	Hafız Mustafa Efendizade Münib	Tiftik Yapak vesaire	Tahıl Pazarı Cıvarı	Kaydı Terkin Edilmiştir

دودنجی	سیور بھصار جادہ سی	شکر و بقالیہ	۱۴۱	ساجی احمد زادہ علی
برنجی	طلح بازار	قناریہ ذخیرہ وسائرہ	۱۴۲	فقیر جی زادہ محمد و محمد ملری
دردنجی	دیر چیل چنوسی	تفکجی	۱۴۳	احمد افسی محرومی حاجی خلیل
ایکاجی	کوبری باشندہ بلدیہ میدانندہ	اون وسائرہ	۱۴۴	رحمت فدیہ زادہ مصطفیٰ حلوصی
برنجی	طلح بازار جادہ سی	ذخیرہ وسائرہ	۱۴۵	سرور زادہ بسف
دردنجی	مصر چاروشندہ	بقالیہ	۱۴۶	خواجہ د می
ایکنجی	طاش باشند	فناطوری جی	۱۴۷	حاجی عبد لکریم
برنجی	"	قناریہ و بقالیہ	۱۴۹	بکر صدقی
"	استاسیون جوارندہ	فاریہ طور	۱۵۰	محمد احمد ادرل
دردنجی	کوبری بائی صبحاق صول جوار	قوتو جی	۱۵۶	حسن اوعلی محمد
ایکنجی	محل بازار جادہ سی	ذخیرہ باوق و امیون وسائرہ	۱۶۲	طوزمانلی علی نلا
دردنجی	باقہ جادہ سندہ	مانیفاطورہ	۱۶۳	حسن
ایکنجی	کوبری بائی بلدیہ میدانندہ	بقالیہ	۱۶۴	محمد فاضل و شریکی عبدالحکیم
دردنجی	طاش باشندہ	"	۱۶۷	کران اوعلی خلیل آغاویکی بکر صدقی
"	صغیر بازار	جاب	۱۶۸	قدوس اوعلی خالد
"	سلطان خانی جوارندہ	نعلیند	۱۷۳	حسن قانہ
اوچنجی	غازخانہ جوارندہ	دمیرجی	۱۷۷	انی زادہ علی
"	کوبری باشندہ	شکر و شکر لہ جی	۱۷۸	سجی

برنجی	طلحل بازاری	ذخیرہ جی	آرہ جی زادہ حلہ و برادر لری	۱۸۲۲
ایکٹنجی	دباغ	دباغ		۱۸۲۳
دردنجی	کوبری باشندہ	اونجی و قومیسیو جی		۱۸۲۴
اوجنجی	اودون بازارندہ	لولہ طاشی	باقیر جی زادہ قدیر	۱۸۲۶
اوجنجی	قادیلر بازاری	تخافہ جی	مراد شریکی محمد کامل	۱۹۰۰
دردنجی	طاش باشندہ	بقالیہ و اورعانیجی	اکری اوزلی زادہ ابراہیم	۱۹۳۳
اوجنجی	کوبری باشی بلد بہ میدا تنده	قصاب	حاجی اوغلی احمد	۱۹۳۸
ایکٹنجی	طلحل بازارندہ	ذخیرہ جی	حاجی ادہم یکن زادہ شا کر	۱۹۹۹
برنجی	»	دقیق قاری قہسی	حاجی چاقہ زادہ احمد و شرو کاسی	۲۰۰۰
»	قادیلر بازارندہ	ذخیرہ جی	دودہ لک زادہ حارف	۲۰۰۱
ایکٹنجی	کچہ جیلر چاروشندہ	کراستہ جی	علی ندی زادہ درویش حقی	۲۰۰۵
ایکٹنجی	صغیر بازارندہ	قنک پتاق و سائرہ	انحصاری محمد	۲۰۰۷
برنجی	کوبری باشی بلد بہ میدانی	شکر جی و قنطار بہ	حاجی محمد محمد میوسف و برادر لری	۲۰۰۸
برنجی	طاش باشی طلحل جادہ سندہ	مانیفاطو در جی	عبدالقادیر زادہ زکریا	۲۰۲۰
دودنجی	غیر برادر لری جوارندہ	دہر جی	ادہم اوغلی رضا	۲۰۱۱
»	طلحل بازارندہ	قالیہ	علی خواجہ زادہ اسماعیل	۲۰۱۳
»	پایق جامع جوارندہ	البسہ جی	یچی	۲۰۱۴
اوجنجی	دہر جیلر چاروشوندہ	دہر جی	حاجی محمد میوسف و شریکی حسن فہمی خفافہ	۲۰۱۵

182	Arpacı zade Hilmi ve Biraderleri	Zahireci	Tahul Pazarı	Birinci
183	Cafer	Debbağ	Debbağ Hane	İkinci
184	Mehmed Seyid	Uncu ve Komisyoncu	Köprü Başında	Dördüncü
186	Bakırcı zade Kadir	Lületaş	Odun Pazarında	Üçüncü
190	Murad ve Şeriki Mehmed Kemal	Tuhafiyeci	Kadınlar Pazarı	Üçüncü
193	Eğri özlüzade İbrahim	Bakkaliye ve Urgancı	Taş Başında	Dördüncü
198	Hacı Oğlu Ahmed	Kasab	Köprü Baş Belediye	Üçüncü
199	Hacı Edhem Beyzade Şakir	Zahireci	Meydanında	İkinci
200	Hacı Çakırzade Ahmed ve Şürekası	Dakık Fabrikası	Tahul Pazarında	Birinci
201	Dedelekzade Arif	Zahireci	Kadınlar Pazarında	Birinci
205	Ali Efendizade Derviş Hakkı	Keresteci	Keçeciler Çarşısında	İkinci
207	İnhisarlı Mehmed	Tiftik Yapak Vesaire	Sığır Pazarında	İkinci
208	Hacı Mehmed Mahdumu Yusuf ve Biraderi	Şekerci Kantariye	Köprü Baş Belediye	Birinci
[220] 210	Abdulkadirzade Zekeriya	Manifaturacı	Meydanı	Birinci
211	Edhem Oğlu Ruza	Demirci	Taş Baş Tahul Caddesinde	Dördüncü
213	Ali Hoca zade İsmail	Bakkaliye	Garibler Mezarlığı	Dördüncü
214	Yahya	Elbiseci	Civarında	Dördüncü
[315] 215	Hacı Hilmi Mahdumu İdris ve Şeriki Hasan Fehmi	Hafafiye	Tahul Pazarında	Dördüncü
			Yanık Cami Civarında	Dördüncü
			Demirciler Çarşısında	Üçüncü

216	Ahmed Oğlu Akdem	Haffafiye	Demirciler Çarşısında	Üçüncü
218	İmamzade Ali	Tuhafiye İplikçi	Taş Başında	Dördüncü
219	Hamalcıade Ali ve Şeriki hüseyin	Bakkaliye	Taş Başında	Dördüncü
222	Mustafa Bey Mahdumu Kemal	Bakkaliye	Odun Pazarında	Dördüncü
224	Kadirzade Ömer Lütü	Manifaturacı	Mısır Çarşısında	Üçüncü
227	Cebecizade Mustafa Lütfü	Haffafiye	Demirciler Çarşısı	Dördüncü
230	Satılmış Oğlu Hacı Hafız Hasan	Zahireci	Tahıl Civarında	Dördüncü
232	Ali Oğlu Rüstem	Haffafiye	Taş Başında	Dördüncü
235	Usta Ayvazzade Mustafa	Haffafiye	Demirciler Çarşısında	Dördüncü
236	İnegöllü Hasan	Araba İmalathanesi	Sivrihisar Caddesinde	Üçüncü
237	Kütahyalı Mehmed Sabri	Otcu ve Zahireci	Tahıl Pazarında	Dördüncü
238	Çiftelirlizade Yusuf	Keresteci	Tuz Pazarında	Üçüncü
239	Hacı Mehmed Abdurrahim	Araba İmalathanesi	Gazhane	Dördüncü
241	Hacı İbrahim Efendizade Nuri ve Alaaddin	Kabızmal	Köprü Başında	Üçüncü
244	Hacı Hasanzade Mehmed Ali	Bakkaliye	Taş Başında	Üçüncü
245	Celebcizade Ali	Kunduracı	Demirciler Çarşısında	Dördüncü
246	Mestanzade Abdullah	Keresteci	Tahıl Pazarında	Dördüncü
247	Akşehirli Halil İbrahim	Yağcı	Tahıl Pazarında	Üçüncü

دردنجی	طاش باشند	حفاوه	۲۴۸	یلامه زاده امین
ایکنجی	دباغخانه چارشوسنده	دباغ	۲۴۹	حاجی خلیل اوغلی قره محمد
دردنجی	طاش باشد	مانیفاطوره جی	۲۵۲	اکدیرلی زاده علی رضا
ایکنجی	کوبری باشند	بقالیه	۲۵۳	حاجی احمد زاده صالح
	اوزن چارشوده	البسه جی	۲۵۴	خلیل آغا زاده ابراهیم
ایکنجی	دباغخانه جوارنده	دباغ	۲۵۵	جان حاجی علی زاده اسماعیل
اوچنجی	مانیفاطوره جیلر چارشوسنده	مانیفاطوره جی	۲۵۷	حاجی حافظزاده محمد جوادالدین
برنجی	طحل پازاه	ذخیره جی	۲۵۹	چورولک زاده مصطفی رمزی
دردنجی	اودون یازارنده	لوله طاشی	۲۶۰	جهانگیرلی زاده علی
اوچنجی	مانیفاطوره جیلر چارشوسنده	مانیفاطوره جی	۲۶۱	حاجی قدیر زاده عباس حامی
دردنجی	طاش باشند	قال واورغانجی	۲۶۲	ممت زاده حسن بابا
اوچنجی	مطلب جاده سی	شکر جی قالیه	۲۶۳	حاجی عبدالستار اوغلی محمد
دردنجی	اودون یازارنده	قال	۲۶۴	حاجی محمد محدودی مصطفی وشریکی احمد
اوچنجی	طحل یازاری	ذخیره جی	۲۶۵	قره اوغلانلی زاده محمد نطف
	باقه جوارنده	مانیفاطوره جی	۲۶۹	آنیس وشریکی رضا
دردنجی	قادیلر یازاری	یاغجی	۲۷۲	چاللیق اوغلی محمد
دردنجی	ارککلر حامی جوارنده	ساعتجی	۲۷۴	یوسف ضیا
	اودون یازارنده	بقالیه	۲۷۶	چاللیق زاده حسین چاروش

248	Yalama(n)zade Emin	Haffafiye	Taş Başında	Üçüncü
249	Hacı Halil Oğlu Kara Mehmed	Debbağ	Debbağhane Çarşısında	Dördüncü
252	İğdirizade Ali Rıza	Manifaturacı	Taş Başında	İkinci
253	Hacı Ahmedzade Salih	Bakkaliye	Köprü Başında	Dördüncü
254	Halil Ağazade İbrahim	Elbiseci	Uzun Çarşıda	İkinci
255	Can Hacı Alizade İsmail	Debbağ	Debbağhane Civarında	İkinci
257	Hacı Hafızade Mehmed Cemalettin	Manifaturacı	Manifaturacılar Çarşısında	İkinci
259	Çürükzade Mustafa Remzi	Zahireci	Tahıl Pazarında	Üçüncü
260	Cihangirizade Ali	Lületaş	Odun Pazarında	İkinci
261	Hacı Kadırzade Abbas Hilmi	Manifaturacı	Manifaturacılar Çarşısında	Birinci
262	Himmetzade Hasan Baba	Bakkal ve Urgancı	Taş Başında	Dördüncü
263	Hacı Abdulsettar Oğlu Mehmed	Şekerci Bakkaliye	Mutalıb Caddesinde	Üçüncü
264	Hacı Mehmed Mahdumu Mustafa ve Şeriki Ahmed	Bakkal	Odun Pazarında	Dördüncü
265	Kara OğlanlıZade Mehmed Nazif	Zahireci	Tahıl Pazarında	Üçüncü
269	Enis ve Şeriki Rıza	Manifaturacı	Banka Civarında	Üçüncü
272	Çalık Oğlu Mehmed	Yağcı	Kadınlar Pazarında	Dördüncü
274	Yuzuf Ziya	Saatçi	Erkekler Hamamı Civarında	Dördüncü
276	Çalıkzade Hüseyin Çavuş	Bakkaliye	Odun Pazarında	Dördüncü

ایکڻجي	مطلب جاده سنده	تفنگ ياباق وسائره	٢٧٧ حاجي محمد
»	صغير يازاري	جلب	٢٧٩ جانفاز زاده خليل
»	طاش باشي	ياغچانه	٢٨٠ سمير زاده حافظ محمد
برنجي	کوبري باشي بلديه ميدان سنده	اوتلجي	٢٨١ عباس زاده منلا سعيد
دردنجي	طاش باشنده	خفاف	٢٨٢ فيضاه زاده عثمان
اوچنجي	قادينلر بازار سنده	تخافيه	٢٨٣ يکي موده صاحبي رشدي
»	طحلل جاده سنده	بقاليه و موتتابيه	٢٨٧ آغا راده علي رضا
ایکڻجي	صيجاق صولر جوار سنده	تخافيه و عطاريه	٢٨٩ حاجي محمد زاده ابراهيم واسماعيل
برنجي	»	قارقه جي	٢٩٠ حسن بك زاده جواد
»	باقه جاده سنده	مايفاطوره جي	٢٩١ مفتي زاده محمد امين
اوچنجي	طحلل جوار سنده	يمورطه وسائره	٢٩٦ مصطفي اوغلي مراد
»	طاش باشنده	تونون وسائره	٢٩٧ بري اكري زاده حاجي احمد
دردنجي	طحلل بازار سنده	ذخيره جي	٢٩٨ قيصربلي اوغلي رفعت محمدومي حفي
اوچنجي	قادينلر بازار سنده	تخافيه جي	٣٠٠ مصطفي حاجي يوسف زاده سامي
دردنجي	صير چارشوسنده	مايفاطوره جي	٣٠١ » » لطفي
»	طحلل بازار سنده	ذخيره جي	٣٠٢ مصرلي زاده حاجي مصطفي برادي ابراهيم
اوچنجي	مايفاطوره حيلر چارشوسنده	تخافيه جي	٣٠٣ مرید مک زاده خليل ابراهيم
ایکڻجي	»	حفافيه	٣٠٤ حاجي عارف محمد و محمد ملري

277	Hacı Mehmed	Tiflik Yapak vesaire	Mutalıb Caddesinde	İkinci
279	[Calgar]zade Halil	Celeb	Sığır Pazarı	İkinci
280	Semizzade Hafız Mehmed	Yağhane	Taş Başı	İkinci
281	Abbaszade Molla Said	Otelci	Köprü Başı Belediye	Birinci
282	Feyzullahzade Osman	Haffaf	Meydanında	Dördüncü
283	Yeni Moda Sahibi Rüşdü	Tuhafıye	Taş Başında	Üçüncü
287	Ağazade Ali Rıza	Bakkaliye ve Maunatiye	Kadınlar Pazarında	Üçüncü
289	Hacı Mehmedzade İbrahim ve İsmail	Tuhafıye ve Attariye	Tahl Caddesinde	İkinci
290	Hasan Beyzade Cevad	Fabrikacı	Sıcak Sular Civarında	Birinci
291	Müftüzade Mehmed Emin	Manifaturacı	Sıcak Sular Civarında	Birinci
296	Mustafa Oğlu Murad	Yunurta vesaire	Banka Caddesinde	Üçüncü
297	Boynu Eğri zade Hacı Ahmed	Tütün vesaire	Tahl Civarında	Üçüncü
298	Kayserili Oğlu Rifat Mahdumu Hakkı	Zahireci	Taş Başında	Dördüncü
300	Mustafa Hacı Yusufzade Sami	Tuhafıyeci	Tahl Pazarında	Üçüncü
301	Mustafa Hacı Yusufzade Latif Mısırlı	Manifaturacı	Kadınlar Pazarında	Üçüncü
302	zade Hacı Mustafa		Mısır Çarşısında	Dördüncü
	Biraderi İbrahim	Zahireci	Tahl Pazarında	Dördüncü
303	Mürid Beyzade Halil İbrahim	Tuhafıyeci	Manifaturacılar Çarşısında	Üçüncü
304	Hacı Arif Mehmed ve Mahdumları	Haffafıye	Manifaturacılar Çarşısında	İkinci

اوچنچي	يانيق جامع جوارنده	تخافه وساره	نعيم زاده حسن حسين	۳۰۵
دردنجي	ارککلر حمای جوارنده	چيقو وبللورده جي	حاجي علي محرومی عزيز	۳۰۶
»	کوپری بانى جاده سنده	»	مژاد اوغلی يوسف ضياوشريکي شفيق	۳۰۷
اوچنچي	مايفاطو وچيلر چارشوسنده	اليسه جي	ذليل اغا زاده کاظم	۳۰۹
دردنجي	»	»	حافظ الياس	۳۱۰
اوچنچي	طلحل يازارنده	بقاليه	مستان راده حاجي مصطفي	۳۱۱
دردنجي	طاش باشنده	قوفيه	ابراهيم اوغلی حسن جاروش	۳۱۲
اوچنچي	صبحاق صولر جوارنده	قصاب	قورت زاده حافظ محمد	۳۱۳
اوچنچي	دهر جيلر چارشوسنده	حذافيه	حافظ محمد افندي زاده فؤاد	۳۱۴
»	سقا يا جاده سنده	جامعي و صوباجي	محمد حليمي	۳۱۵
دردنجي	مهر چارشوسنده	مايفاطوره جي	عبدالعزيز زاده زکريا	۳۱۶
»	طون بازارنده	باعي	شکر حافظ زاده خنين صدقي	۳۱۷
اوچنچي	ارککلر حمای جوارنده	تخوفه جي	عمر نوري	۳۲۱
اوچنچي	کوپری باشنده	قصاب	حبيب اه اوغلی يعقوب خوجه	۳۲۵
برنجي	مهر چارشوسنده باقه جاده سنده	مايفاطوره جي	عبدالعزيز زاده محمد	۳۲۸
برنجي	طاش باشنده	مايفاطوره جي	بکر زاده احمد محرومی کاظم	۳۳۱
»	دباغخانه جوارنده	دباغ	حاجي حقي	۳۳۳
برنجي	»	»	سيد و شريکي علي ملک زاده ابراهيم رحمان الدين شکر جي بقاليه و قطاربه سيونخاص جاده سنده	۳۳۴

305	Naimzade Hasan Hüseyin	Tuhafiye vesaire	Yanık Cami Civarında	Üçüncü
306	Hacı Ali Mahdumu Aziz	[Çinko] ve Billuriye	Erkekler Hamamı Civarında	Dördüncü
307	Murad Oğlu Yusuf Ziya ve Şeriki Şefik	[Çinko] ve Billuriye	Köprü Başı Caddesinde	Dördüncü
309	Halil Ağazade Kazım	Elbiseci	Manifaturacılar Çarşısında	Üçüncü
310	Hafız İlyas	Elbiseci	Manifaturacılar Çarşısında	Dördüncü
311	Mestanzade Hacı Mustafa	Bakkaliye	Tahıl Pazarında	Üçüncü
312	İbrahim Oğlu Hasan Çavuş	Kavafiye	Taş Başında	Dördüncü
313	Kurtzade Hafız Mehmed	Kasab	Sıcak Sular Civarında	Üçüncü
314	Hafız Mehmed Efendizade Fuad	Haffafiye	Demirciler Çarşısında	Üçüncü
315	Mehmed Hilmi	Camcı ve Sobacı	Sakarya Caddesinde	Üçüncü
316	Abdülazizade Zekeriya	Manifaturacı	Mısır Çarşısında	Dördüncü
317	Şeker Hafızade Hüseyin Sıdkı	Yağcı	Tuz Pazarında	Dördüncü
321	Ömer Nuri	Tuhafiyeci	Erkekler Hamamı Civarında	Dördüncü
325	Habibullah Oğlu Yakub Hoca	Kasab	Köprü Başında	Üçüncü
328	Abdülazizade Hamid	Manifaturacı	Mısır Çarşısında Banka	Birinci
331	Bekirzade Hacı Ahmed Mahdumu Kazım	Manifaturacı	Civarında	Birinci
333	Hacı Hakkı	Manifaturacı	Taş Başında	Birinci
334	Said ve Şeriki Ali Beyzade İbrahim Burhaneddin	Debbag	Debbaghane Civarında	Birinci
		Şekerci Bakkaliye Kantariye	Sivrihisar Caddesinde	Birinci

ایک-بجی	طاش باشنده	خفاقیه	حاجی علی زاده محمد اطاقی	۳۳۵
اوج-بجی	»	»	حاجی ایوب اوغلارندن قره مصطفی اوغلی حافظ احمد بقالیه	۳۳۶
»	کوبری بانی جاده سی وار کککلر حامی جواد دده	بلوریه وساتره	نجیب اوغلی جعفر صادق	۳۳۷
درد-بجی	مصر جارشوشنده	مایفاطوره جی	عبدالرحمن اوغلی صدیقی	۳۳۸
»	»	»	سعدی زاده فائق	۳۳۹
»	»	»	عبدالکریم اوغلی عبدالقادر	۳۴۰
اوج-بجی	»	»	حاجی حسین زاده حاجی محمد	۳۴۲
»	»	»	حاجی مراد اوغلی نظیف	۳۴۳
درد-بجی	»	»	حاجی نیازی اوغلی صادق	۳۴۵
اوج-بجی	»	»	حاجی عمر زاده فرهاد جزئی	۳۴۶
درد-بجی	»	»	احمد زاده باغش ناصر	۳۴۷
اوج-بجی	»	»	بکر زاده حاجی سلامت محمدی حسن نجیبین	۳۸۶
درد-بجی	»	ال-بج	سبیم اوغلی سعدالدین	۳۵۰
»	»	مایفاطوره جی	ابولسعود افندی زاده حبیب	۳۵۱
»	مایفاطوره جی جوشوشنده	»	حکیم زاده تاج الدین	۳۵۲
»	مصر جارشوشنده	»	محمد اوغلی مصطفی	۳۵۳
»	طاش باشنده	»	رستم اوغلی یسوق	۳۵۴
اوج-بجی	مایفاطوره جی جارشوشنده	»	محمد افندی اوغلی احمد حردی	۳۵۵

[325] 335	Hacı Alizade Mehmed Lütfi	Haffaflıye	Taş Başında	İkinci
336	Hacı Eyüb Oğullarından Kara Mustafa Oğlu Hafız Ahmed	Bakkaliye	Taş Başında	Üçüncü
337	Necib Oğlu Cafer Sadık	Billuriye vesaire	Köprü Başı Caddesi ve	Üçüncü
338	Abdurrahman Oğlu Sıdkı	Manifaturacı	Erkekler Hamamı Civarında	Dördüncü
339	Sadizade Faik	Manifaturacı	Mısır Çarşısında	Dördüncü
340	Abdülkerim Oğlu AbdülKadir Hacı	Manifaturacı	Mısır Çarşısında	Dördüncü
342	Hüseyinzade Hacı Mehmed Hacı	Manifaturacı	Mısır Çarşısında	Üçüncü
343	Murad Oğlu Nazif	Manifaturacı	Mısır Çarşısında	Üçüncü
345	Hacı Niyazi Oğlu Sadık	Manifaturacı	Mısır Çarşısında	Dördüncü
346	Hacı Ömerzade Ferhad Cezmi	Manifaturacı	Mısır Çarşısında	Dördüncü
347	Ahmedzade [Bağş] Mahir	Manifaturacı	Mısır Çarşısında	Dördüncü
[384] 348	Bekirzade Hacı Selamet Mahdumu Hasan Tahsin	Manifaturacı	Mısır Çarşısında	Üçüncü
350	Selim Oğlu Sadeddin	Elbiseçi	Mısır Çarşısında	Dördüncü
351	Ebussuud Efendizade Habib Halim	Manifaturacı	Mısır Çarşısında	Dördüncü
352	zade Taceddin	Manifaturacı	Manifaturacılar Çarşısında	Dördüncü
353	Mehmed Oğlu Mustafa	Manifaturacı	Mısır Çarşısında	Dördüncü
354	Rüstem Oğlu Yakub	Manifaturacı	Yanık Cami Civarında	Dördüncü
355	Mehmed Efendi Oğlu Ahmed Hamdi	Manifaturacı	Manifaturacılar Çarşısında	Üçüncü

356	Mehmed Oğlu Ahmed	Manifaturacı	Mısır Çarşısında	Dördüncü
358	Halil Oğlu Tevfik Fikret	Manifaturacı	Banka Sokagında	Üçüncü
359	Velizade Raşid	Manifaturacı	Manifaturacılar Caddesinde	Dördüncü
162[362]	Fettah Han Oğlu Abdulazim	Elbiseci	Banka Civarında	Üçüncü
367	Derviş Mehmed	Saatçi	Erkekler Hamam Civarında	Üçüncü
370	Yusuf Oğlu Nazif	Döşemeci	Demirciler Çarşısında	Dördüncü
371	Ömer Oğlu Hafız İsmail Ahmed	Billuriye vesaire	Sıcak Sular Civarında	Dördüncü
372	Oğlu Mehmed Çavuş	Tuhafiyeci	Erkekler Hamam Civarında	Dördüncü
[174] 374	Hacı Mehmed Efendi Mahdumu	Billuriye vesaire	Köprü Başı	Dördüncü
375	Mehmed Mazhar	Tuhafiyeci	Kadınlar Pazarı	İkinci
377	Hacı Kamil Efendi Mahdumu	Tesbihci	Erkekler Hamamı Civarında	Dördüncü
[389] 379	Hafız Şükrü	Elbiseci	Manifaturacılar Caddesinde	Üçüncü
[282] 382	Topçuzade Arif Hikmet	Şapkacı Elbiseci	Köprü Başı Caddesi	Dördüncü
385	Selametzade Emin Efendi	Manifaturacı	Erkekler Hamamı Civarında	Üçüncü
388	Mahdumu Ahmed Refik	Elbiseci	Mermir Çarşısında	Dördüncü
389	Mustafa Oğlu İsmail	Sarraf	Manifaturacılar Çarşısında	Dördüncü
390	Terzi Ahmetzade Mehmed Şefik	Dakik Ticarethanesi	Manifaturacılar Çarşısında	Dördüncü
391	Halil Ağazade Mustafa	Sarraf	Tahıl Pazarında	Dördüncü
	Madenzade Hacı Sadık		Manifaturacılar Çarşısında	Dördüncü
	Mahdumu Mustafa			
	Mahmud Beyzade Cemal ve			
	Şeriki Süleyman Sırrı			
	Sivrihisarlızade Mehmed Vehbi			

392	Latif Ali Biraderler	Bakkaliye	Köprü Başı İstasyon Caddesinde	Üçüncü
394	Has Köylü Sabri	Fırıncı	Köprü Başı İstasyon Caddesinde	Üçüncü
395	Abdülkerim Oğlu Hacı Abdürrahim	Saatçi	Köprü Başı Caddesinde Sivrihisar Caddesinde	Üçüncü
396	Yusuf Efendizade Asım	Keresteci	Belediye	Üçüncü
397	Hacı Ali Oğlu Mehmed	Tuhafiyeci	Meydanında	Üçüncü
400	Kasab Oğullarından Mehmed Kadri	Bakkaliye ve Müskirat	Erkekler Hamamı Civarında	Dördüncü
401	Abdullah Oğlu Halil	Manifaturacı	Köprü Başı İstasyon Caddesi	Üçüncü
402	İbrahim Oğlu Ahmed	Elbiseçi	Mısır Çarşısında	Dördüncü
403	Osmanlı Bankası Anonim Şirketi		Mısır Çarşısında	Dördüncü
404	Eskişehir Şubesi	Bankacılık	Taş Başı Civarında	Fevkalade
407	Hacı Nureddin zade Ahmed Hamdi	Kantariyeci	Demirciler Çarşısında	Birinci
409	Osman Oğlu Raif	Zahireci	Tahıl Pazarında	Dördüncü
410	Osman Nuri ve Şerikler Abdullah ve Yakub	Zahireci	Tahıl Pazarında	Üçüncü
413	Hacı Alizade Hüseyin	Zahireci	Tahıl Pazarında	Üçüncü
414	Veli oğlu Ahmed	Elbiseçi	Mısır Çarşısında	Dördüncü
416	Hacı İbrahim Efendizade Nuri ve Alaaddin	Manifaturacı	Mısır Çarşısında	Dördüncü
417	Medineli Abdullah Zühdü	Manifaturacı	Mısır Çarşısında	Dördüncü
418	Hacı Hafız Osman Efendi Oğlu İbrahim	Bakkaliye	Mısır Çarşısında	Dördüncü
	Mehmed Oğlu Said	Bakkaliye	Mısır Çarşısında	Dördüncü

420	Hacı Abdullah Oğlu İbrahim	Bakkaliye	Mısır Çarşısında	Dördüncü
423	Kuşun Göz zade Hasan	Kasab	Odun Pazarında	Dördüncü
428	Kadzade Mustafa Efendi Mahdumu Ali Ulvi	Bakkaliye	Köprü Başı Caddesinde	Dördüncü
430	Abdülmecid Oğlu Abdurrahman	Bakkaliye	Sivrihisar Caddesinde	Dördüncü
433	Kerim Oğlu Hüsmen ve Şeriki Hüseyin Hüsnü	Kabzumal	Köprü Başı Caddesinde	Dördüncü
434	Aziz Oğlu Bekir ve Şeriki Halil Oğlu Mahmud	Bakkaliye	Köprü Başı Caddesinde	Dördüncü
436	Selaaddin Oğlu Bekir	Bakkaliye	Köprü Başı Caddesinde	Dördüncü
437	Osman Efendi Oğlu İsmail ve Biraderi Kerim	Bakkaliye	Köprü Başı	Dördüncü
438	Osman Oğlu Bekir ve Şeriki Emin	Bakkaliye	Köprü Başı	Üçüncü
444	Bekir Oğlu Hamdi	Keresteci	Köprü Başı Belediye	Dördüncü
445	Nuri Efendizade Hamid	Uncu vesaire	Meydanında	Dördüncü
446	Ali Oğlu Derviş Ahmed	Kasab	Köprü Başı Belediye	Dördüncü
450	Hasan Oğlu İsmail	Kasab	Meydanında	Dördüncü
451	Vefa Oğlu Habib ve Şeriki İsmail	Kasab	Sıcak Sular Civarında	Dördüncü
452	Mehmed Nail Efendi Mahdumu Ahmed Suad	Bakkaliye Billuriye	Köprü Başı Belediye	Dördüncü
455	Mustafa Oğlu Hüseyin Hüsnü	Haffafiye	Meydanında	Üçüncü
462	Şerbetcizade Mehmed Hilmi	Bakkaliye	Taş Başı	Dördüncü
465	[Şaşabl/zade Emin	Haffafiye	Mısır Çarşısında	Dördüncü
			Taş Başı	Dördüncü

اوجنهي	دباغخاځه جوار ښه	دباغ	۴۶۷
دودنځي	صبجاق صولر حوار ښه	قصاب	۴۷۱
اوجنهي	کوبري باشنده بلديه ميداننده	فر تخه جي	۴۸۶
دودنځي	ستاريا جاده سنده	بقاليه	۴۷۸
اوجنهي	صغير بازار ښه	جلب	۴۸۱
دودنځي	مهسر چارشوسنده	مايه طور جي	۴۸۶
»	مطلب جاده سنده	بقاليه	۴۸۷
»	طحل بازار ښه	زخيره جي	۴۸۹
»	مهسر چارشوسنده	بقاليه	۴۹۲
»	قيومجدر چارشوسنده	قيومجي	۴۹۸
»	کوري باشنده ستاريا جاده سنده	سنزه ويمنجي	۵۰۰
»	مهسر چارشوسنده	اليه جي	۵۰۳
»	طحل بازار ښه	حلوا جي وشري جي	۵۰۴
ايکنهي	کوبري باشنده	تخافه جي	۵۰۸
دودنځي	کوبري باشي جاده سنده	بقاليه	۵۰۹
»	»	»	۵۱۰
»	مطلب جاده سنده	»	۵۱۲
»	کوبري باشنده	»	۵۱۵
		جارجي خليل اوغلي مصطفي	جارجي خليل اوغلي مصطفي
		حيب اه اوغلي علي	حيب اه اوغلي علي
		مصطفي ارغلي شكري	مصطفي ارغلي شكري
		حسن نخدومي رؤف	حسن نخدومي رؤف
		جارجي مؤدد زاده جارجي عارف وشريكي بنقي زاده علي	جارجي مؤدد زاده جارجي عارف وشريكي بنقي زاده علي
		نظام لدين اوغلي شوکت	نظام لدين اوغلي شوکت
		قري علي محمد اغا نخدومي قورت سعيد	قري علي محمد اغا نخدومي قورت سعيد
		حبيب زاده عبدالرحيم	حبيب زاده عبدالرحيم
		عبدالرحمن اوغلي يحيى	عبدالرحمن اوغلي يحيى
		حافظ علي افندي زاده جارجي شوکت	حافظ علي افندي زاده جارجي شوکت
		حسن اوغلي مصطفي وشريكي احمد اوغلي شريف	حسن اوغلي مصطفي وشريكي احمد اوغلي شريف
		مرتضي اوغلي صلاح الدين	مرتضي اوغلي صلاح الدين
		سلیمان اوغلي نعمان	سلیمان اوغلي نعمان
		زلفي اوغلي ولي	زلفي اوغلي ولي
		جارجي مصطفي اوغلي احمد	جارجي مصطفي اوغلي احمد
		فيضاه اوغلي عمان	فيضاه اوغلي عمان
		ولي چاروش وشريكي ابراهيم اوغلي محمد علي	ولي چاروش وشريكي ابراهيم اوغلي محمد علي
		ولي اوغلي علي	ولي اوغلي علي

467	Hacı Halil Oğlu Mustafa	Debbağ	Debbağhane Civarında	Üçüncü
471	Habibullah Oğlu Ali	Kasab	Sıcak Sular Civarında	Dördüncü
[486] 476	Mustafa Oğlu Şükrü	Kıraathaneci	Köprü Başında Belediye	Üçüncü
478	Hasan Mahdumu Rauf	Bakkaliye	Meydanında	Dördüncü
481	Hacı Müezzinzade Hacı Arif ve Şeriki Müftü		Sakarya Caddesinde	
486	zade Ali	Celeb	Sığır Pazarında	Üçüncü
487	Nizameddin Oğlu Şevket	Manifaturacı	Mısır Çarşısında	Dördüncü
489	Kıranlı Mehmed Ağa Mahdumu Kurt Said	Bakkaliye	Mutalıb Caddesinde	Dördüncü
492	Hatibzade Abdürrahim	Zahireci	Tahlıl Pazarında	Dördüncü
498	Abdurrahman Oğlu Yahya	Bakkaliye	Mısır Çarşısında	Dördüncü
	Hafız Ali Efendizade Hacı Şevket	Kuyumcu	Kuyumcular Çarşısında	Dördüncü
500	Hasan Oğlu Mustafa ve Şeriki Ahmed Oğlu		Köprü Başında Sakarya	
503	Şerif	Sebze ve Yemişi	Caddesinde	Dördüncü
504	Murtaza Oğlu Selahaddin	Elbiseci	Mısır Çarşısında	Dördüncü
508	Süleyman Oğlu Numan	Helvacı ve Şerbetci	Tahlıl Pazarında	Dördüncü
509	Zülfı Oğlu Veli	Tuhafiyacı	Köprü Başında	İkinci
510	Hacı Mustafa Oğlu Ahmed	Bakkaliye	Köprü Baş Caddesinde	Dördüncü
	Feyzullah Oğlu Numan	Bakkaliye	Köprü Baş Caddesinde	Dördüncü
512	Veli Cavaş ve Şeriki İbrahim Oğlu Mehmed			
515	Ali	Bakkaliye	Mutalıb Caddesinde	Dördüncü
	Veli Oğlu Ali	Bakkaliye	Köprü Başında	Dördüncü

520	Abdurrahman Oğlu Rağ	Bakkaliye	Köprü Başında	Dördüncü
521	Hacı Baki Oğlu Mustafa Efendi zade	Gazozcu	Köprü Başında İstasyon Caddesinde	Dördüncü
524	Ramazan	Terzi	Manifaturacılar Çarşısında	Üçüncü
525	Süleyman Oğlu Mehmed Sami			
526	Hoca [Havace] zade Abdurrahman Efendi	Tuhafiye ve Attariye	Yanık Cami Civarında	Dördüncü
527	Mahdumu Mehmed Ali	Sarraç	Sivrihisar Caddesinde	Dördüncü
528	[Çiyarç]zade Hüseyin Oğlu Niyazi	Manifaturacı	Banka Civarında	Dördüncü
529	Mehmed Oğlu Tosun	Manifaturacı	Banka Civarında	Dördüncü
530	Benliğay Oğlu Mehmed Ata	Helvacı ve Şerbetçi	Tahlıl Pazarında	Dördüncü
532	Mümin Oğlu Mehmed	Sarraç	Sivrihisar Caddesinde	Dördüncü
533	Mehmed Oğlu Mustafa	Kasab	Köprü Başı Belediye Meydanında	Üçüncü
534	İstanbul Ali Oğlu Yusuf	Bira Mağazası	Tahlıl Pazarında	İkinci
540	Mustafa Şevket	Bakkaliye	Mısır Çarşısında	Dördüncü
542	Mehmet Oğlu Şükrü	Bakkaliye	Mısır Çarşısında	Dördüncü
546	Mehmed Oğlu Ömer	Bakkaliye	Mısır Çarşısında	Dördüncü
547	Süleyman Oğlu Ali	Bakkaliye	Mutallıb Caddesinde	Üçüncü
551	Hacı Mehmed Oğlu Topal Said	Haffafiye	Demirciler Çarşısında	Dördüncü
552	Mehmed Ağa Mahdumu Ahmed	Araba İmalathanesi	Sultanhanı Civarında	Üçüncü
	Mehmed Oğlu Salih ve Biraderi Ali	Araba İmalathanesi	Sultanhanı Civarında	Dördüncü
	Hafib Oğlu Mehmet ve Biraderi Abdullah			

اوچنجی	سیور محصار جاده سنده	بقالبه	آراهه اعمالا تخانه سی	عبدالرحمن اوغلی نیازی	۵۵۳
دردنجی	مطلب جاده سنده	بقالبه	آراهه چی	خلیل و اسماعیل برادر لر	۵۶۰
»	طلحل بازار دنده	بقالبه	هنر بیلر منارانی جوار دنده	حنی اوغلی حاجی علی غخدومی دور مش	۵۶۳
»	ایشتقلر محله سنده	بقالبه	استاسیون جوار دنده	ابراهیم اوغلی اسماعیل	۵۶۴
»	کوبری بانق جاده سنده	»	»	سید احمد اوغلی حبیباه	۵۷۱
»	استاسیون جوار دنده	»	»	نظام الدین اوغلی یوسف ضا	۵۷۴
»	کوبری بانق جاده سنده	»	»	کوملجیلی لی صبری افندی غخدومی حسن حقی	۵۷۵
»	استاسیون جوار دنده	»	»	عبده اوغلی قاضی زاده عمر و اشرف	۵۷۷
»	بانیق جامع جوار دنده	»	»	سفلی زاده احمد	۵۷۹
»	قیوچا چاروشوسنده	»	»	راشد اوغلی ابراهیم کال	۵۹۲
»	ارکیکلا حنمی چوار دنده	»	»	عبدالوی اوغلی زکریا	۵۸۳
»	دیمیر چاروشوسنده	»	»	محمد اوغلی بکر عالدین	۵۸۴
»	»	»	»	علی اوغلی علی	۵۸۵
»	»	»	»	محمد امین	۵۹۱
»	سیور محصار جاده سنده	بقالبه	بقالبه	حاجی عبده اوغلی عبدالباری	۵۹۴
»	دیمیر جیلر چاروشوسنده	»	»	حاجی محمد اوغلی احمد	۵۹۸
»	حقاقلر چاروشوسنده	»	»	شکرچی حافظ زاده توفیق افندی غخدومی محمد شکرچی	۵۹۹
»	دیمیر جیلر چاروشوسنده	»	»	حاجی محمد اوغلی کامل	۶۰۰

553	Abdurrahman Oğlu Niyazi	Bakkaliye	Sivrihisar Caddesinde	Dördüncü
560	Halil ve İsmail Biraderler	Araba İmalathanesi	Mutalıb Caddesinde	Üçüncü
563	Hakkı Oğlu Hacı Ali Mahdumu Durmuş	Bakkaliye	Tahıl Pazarında	Dördüncü
564	İbrahim Oğlu İsmail	Arabacı	Garibler Mezarlığı	Dördüncü
571	Seyid Ahmed Oğlu Habibullah	Bakkaliye	Civarında	Dördüncü
572	Nizameddin Oğlu Yusuf Ziya	Bakkaliye	Işıklar Mahallesinde	Dördüncü
	Gümülcineli Sabri Efendi Mahdumu Hasan		İstasyon Civarında	Dördüncü
575	Hakkı	Marangoz ve Camcı	Köprü Başı Caddesinde	Dördüncü
577	Abdullah Oğlu Kadı zade Ömer ve Eşref	Fırıncı	İstasyon Civarında	Dördüncü
579	[Sekillizade Ahmet	Helvacı ve Şerbetçi	Yanık Cami Civarında	Birinci
592	Reşad Oğlu İbrahim Kemal	Sigortacı [Nakliye] vesaire	Sakarya Caddesinde	Birinci
583	Abdül Ulvi Oğlu Zekeriya	Kuyumcu	Kuyumcular Çarşısında	Dördüncü
584	Mehmed Oğlu Bekir Alahaddin	Tuhafiyeci	Erkekler Hamamı Civarında	Dördüncü
585	Ali Oğlu Ali	Bakırcı ve Kalaycı	Demirciler Çarşısında	Dördüncü
591	Mehmed Emin	[Teneke] ve Camcı	Demirciler Çarşısında	Dördüncü
594	Hacı Abdullah Oğlu Abdülbari	Bakkaliye	Sivrihisar Caddesinde	Üçüncü
598	Hacı Mehmed Oğlu Ahmed	Keçeci	Demirciler Çarşısında	Dördüncü
599	Şekerci Hafızade Tefrik Efendi			
	Mahdumu Mehmed Şükrü	Yemenici	Hafıflar Çarşısında	Dördüncü
600	Hacı Mehmet Oğlu Kamil	Keçeci	Demirciler Çarşısında	Dördüncü

۶۱۱	علائیہ لی زاده مصطفی و غالی عثمان	دباغ	دباغخانہ چاروشوئندہ	اوجینجی
۶۱۲	محمود اوغلی ادم	ساعتچی	مایفاطوره جیلر جوارندہ	دودنجی
۶۲۰	حاجی عبدالرحیم اوغلی مصطفی عبدالقادر	فروغچی	مطاب جادہ سندہ	
۹۲۶	سینکر دیکیش قومیاسی اسکیشہر شہسہ سی مائوری عہدہ صدق سینکر دیکیش ماکہ سی دہیر جیلر چاروشوئندہ	غیر بلر منارانی جوارندہ	دہیر جیلر چاروشوئندہ	برنجی
۶۲۰	حاجی طالب اوغلی روہم	آراہ جی	غیر بلر منارانی جوارندہ	دودنجی
۶۲۰	علی اوغلی حاجی ابراہیم	آراہ جی	دہیر جیلر چاروشوئندہ	»
۶۳۴	اسماعیل اوغلی حاجی احمد	دہیر جی	غازخانہ جوارندہ	»
۶۳۸	حسین اوغلی محمد	خاجچی	دہیر جیلر چاروشوئندہ	»
۶۳۹	سندجی زاده عبدالعزیز	باقیر جی و قلاچی	کوپری باشندہ	»
۶۴۴	نئی اوغلی رمضان	بقالبہ	بلدیہ میدا نندہ	»
۶۴۶	اسکندر بک زاده بہجت	آلات زراعیہ	سیور یخصار جادہ سندہ	دودنجی
۶۴۸	حاجی اسماعیل مخدومی آصف	بقالبہ	کوپری باشندہ	»
۶۵۶	متولی اوغلی حمدی	لوزجی	استاسیون چوارندہ	»
۶۶۱	شعبان اوغلی ادريس	بقالبہ	استاسیون جوارندہ	»
۶۷۰	علی اوغلی احمد	مہکرات وسائرہ	طلحل پارا رندہ	برنجی
۶۷۲	کنعان سلیمان	اونجی	کوپری باشی بلدیہ میدا نندہ	دودنجی
۶۷۶	حسین و شریف برادر لر	آلات زراعیہ تعمیر خانہ سی	سیور یخصار جادہ سندہ	اوجینجی
۶۸۲	نیقولا استالیاروی			

611	Alaiyelizade Mustafa ve Oğlu Osman	Debbağ	Debbağ Hane Çarşısında	Dördüncü
612	Mahmud Oğlu Edhem	Saatçi	Manifaturacılar Civarında	Dördüncü
620	Hacı Abdürrahim Oğlu Mustafa Abdülkadir	Fırıncı	Mutahab Caddesinde	Dördüncü
[926] 629	Singer Dikiş Kumpanyası Eskişehir Şubesi			
	Memuru Abdullah Sıdkı Singer Dikiş Makinesi			
[631]	Hacı Talib Oğlu Rüstem	Arabacı	Demirciler Çarşısında	Birinci
			Garibler Mezarlığı	
			Civarında	Dördüncü
[632]	Ali oğlu Hacı İbrahim	Arabacı	Garibler Mezarlığı	
634	İsmail Oğlu Hacı Ahmed	Demirci	Civarında	Dördüncü
638	Hüseyin Oğlu Mehmed	Hancı	Demirciler Çarşısında	Dördüncü
639	Sandıkçızade Abdülaziz		Gazhane Civarında	Dördüncü
644	Nebi oğlu Ramazan	Bakırcı ve Kalaycı	Demirciler Çarşısında	Dördüncü
		Bakkaliye	Köprü Başı	Dördüncü
646	İskender Bey zade Behçet		Köprü Başı	Dördüncü
648	Hacı İsmail Mahdumu Asaf	Alet-i Ziraiye	Köprü Başı	Dördüncü
656	Mütevellî Oğlu Hamdi	Bakkaliye	Meydanında	Dördüncü
661	Şaban Oğlu İdris	[Levazımcı]	Sivrihisar Caddesinde	Dördüncü
670	Ali Oğlu Ahmed	Bakkaliye	Köprü Başı	Dördüncü
672	Kenan Süleyman	Bakkaliye	İstasyon Civarında	Dördüncü
		Müskirat vesaire	İstasyon Civarında	Dördüncü
676	Hüseyin ve Şerif Biraderler	Uncu	Tahıl Pazarında	Birinci
682	Nikola İstalyovi		Köprü Başı Belediye	
			Meydanında	Dördüncü
			Sivrihisar Caddesinde	Üçüncü

۶۸۳	عبدالقادير زاده عبدالحميد	جلب	يانيق جامع جوارنده	اڭگنچي
۶۸۴	عبدالڪلام زاده حاجي خالد	آرابه اعمار لانخانه سي	سيور و محصار جاده سنده	دردنجي
۶۸۷	امام زاده ابراهيم	ايلڪنجي	طاش باشنده	»
۶۸۸	احمد اوغلي اسماعيل	يمنيچي	»	»
۶۸۹	بكر آغا زاده احمد شوقي	كراسه جي	طاحل بازارنده	»
۶۹۲	حاجي مصطفي بك مخدومي حسن	قاله	»	اوجنچي
۶۹۳	كليوبلي سیدی اوغلي حسن	غازوزجي	مطلب جاده سنده	دردنجي
۶۹۵	زراعت يافته سي آویم شرکتي اسکيشهر شهبه سي	باقه جياتي	طاحل جاده سنده	فوق المعاده
۶۹۹	حافظ حسين زاده رحيمي	خفافيه	طاش باشنده	دردنجي
۷۰۰	عبدالقادير اوغلي سليمان و شرکتي احمد اوغلي رشاد	خردوان تحافه و مانيفاطوره	چفته لر قريه سنده	دردنجي
۷۰۱	محمود اوغلي عبدالرحمن	مانيفاطور جي	مصر جارشوسي باقه جاده سنده	اوجنچي
۷۰۳	عبدی اوغلي محمد صبري	ترزي	مانيفاطوره چيلر جارشونده	دردنجي
۷۰۵	عثمان اوغلي احمد حمدي	طوغله و کير ميت	استاسيون جوارنده	اوجنچي
۷۰۶	ايجه اوغللر ذن ابراهيم	حليب	طوز بازارنده	»
۷۰۷	حاجي مصطفي مخدومي شوقي	شاهه جي و البسه جي	کو بری بائي جاده سنده	»
۷۰۹	اسمد اوغلي حقي	قصاب	صيجاق صولر جورنده	دردنجي
۷۱۰	احمد اوغلي علي رقب	قاله	فراخه جاده سنده	»
۷۱۱	عثمان اوسته مخدومي محمد سعيد	حقاف	طاش باشنده	»
۷۱۲	حاجي غمر اوغلي اسلام	قاله	مطلب جاده سنده	»
۷۱۹	علي اوغلي محمد	دکر منجي	عمر آغا مخله سنده	»

683	Abdülkadirzade Abdülhamid	Celeb	Yanık Cami Civarında	Üçüncü
[484] 684	Abdülkerimzade Hacı Halid	Araba İmalathanesi	Sivrihisar Caddesinde	İkinci
687	İmamzade İbrahim	İplikçi	Taş Başında	Dördüncü
688	Ahmed Oğlu İsmail	Yemenici	Taş Başında	Dördüncü
689	Bekir Ağa zade Ahmed Şevki	Keresteci	Tahul Pazarında	Dördüncü
692	Hacı Mustafa Bey Mahdumu Hasan	Bakkaliye	Tahul Pazarında	Üçüncü
693	Gelibolulu Seydi Oğlu Hasan	Gazozcu	Mutalıb Caddesinde	Dördüncü
695	Ziraat Bankası Anonim Şirketi Eskişehir Şubesi	Bankacılık	Tahul Pazarında	Fevkalade
699	Hafız Hüseyinzade Rahmi	Haffafiye	Taş Başında	Dördüncü
700	Abdülkadir Oğlu Süleyman ve Şeriki Ahmed Oğlu Reşad	Hırdavat Tuhafiye ve Manifatura	Çifteler Karyesinde	Dördüncü
701	Mahmud Oğlu Abdurrahman	Manifaturacı	Mısır Çarşısı Banka Caddesinde	Üçüncü
703	Abdi Oğlu Mehmed Sabri	Terzi	Manifaturacılar Çarşısında	Dördüncü
705	Osman Oğlu Ahmed Hamdi	Tuğla ve Kiremit	İstasyon Civarında	Üçüncü
706	[Eyice] Oğullarından İbrahim	Celeb	Tuz Pazarında	Üçüncü
707	Hacı Mustafa Mahdumu Şevki	Şapkacı ve Elbiseci	Köprü Baş Caddesinde	Üçüncü
709	İsmet Oğlu Hakkı	Kasab	Sıcak Sular Civarında	Dördüncü
710	Ahmed Oğlu Ali Rakıb	Bakkaliye	Ferahıye Caddesinde	Dördüncü
711	Osman Usta Mahdumu Mehmed Said	Haffaf	Taş Başında	Dördüncü

مطلب جاده سنده	نقاله	حاجی غمر اوغلی اسلام	۷۱۲
عمر آغا محله سنده	دکرمندی	علی اوغلی محمد	۷۱۷
حاج جاده سنده	اسکشر شعبه سی	لوله شانی تورک آتیم شرکتی	۷۱۹
دباغخانه چارشوسنده	دباغ	ابراهم اوغلی ختی	۷۲۰
باق جوارنده	البسه جی	سلطان زاده حاجی خلیل غمدومی محمد ابن	۷۲۲
طاش باشند	پلاس اوتلی	محمد افندی غمدومی حسین رضا	۷۲۳
کوبری باشی بلدیه میدانشند	نقاله	احمد اوغلی ایوب	۷۲۵
• اندرین جوارنده	طوغله و کبره میدجی	سایح اوسلی یحیی	۷۲۶
• قیوجیلر چارشوسنده	قیوجی	ابراهم اوغلی یمنوب	۸۲۷
• طاش باشند	خفافیه	حاجی دورمنس اوغلی عید	۷۲۸
• اردون بازارنده	نقاله	جایی زاده خلیل آغا غمدومی علی	۷۲۹
• ایله جوارنده	دریجی	حاجی قورت منلا غمدومی رفیق	۷۳۱
• دباغ خانه چارشوسنده	دباغ	حاکمی زاده ابراهیم	۷۳۳
• کوبری باشی جاده سنده	بقایه	ایله اوغلی حافظ عیداه	۷۳۴
• کوبری بازارنده	لوله طاشی	آویسینک تور اوغلی حاجی حسن و حصن	۷۳۵
• دباغ خانه چارشوسنده	دباغ	محمد علی اوغلی عیداه	۷۳۷
• کوبری باشند	قراغناجه جی	ارم اوغلی علی	۷۳۸
• اردون بازارنده	نقاله	شکر جی زاده عثمان آغا غمدومی مصطفی	۷۳۹

712	Hacı Ömer Oğlu İslam	Bakkaliye	Mutahb Caddesinde	Dördüncü
717	Ali Oğlu Mehmed Lületaş Türk Anonim Şirketi Eskişehir Şubesi	Değirmenci	Ömerağa Mahallesinde	Dördüncü
719	İbrahim Oğlu Hakkı	Debbağ	Hamam Caddesinde	Fevkalade Üçüncü
720	Sultanzade Hacı Halil Mahdumu Mehmed Enin	Elbiseci	Debbağ Hane Çarşısında	
722	Mehmed Efendi Mahdumu Hüseyin Rıza	Palas Oteli	Banka Civarında	Dördüncü
723			Taş Başında	Üçüncü
724	Ahmed Oğlu Eyüb	Bakkal	Köprü Başı Belediye	
726	Salih Oğlu Yahya	Tuğla ve Kiremitçi	Meydanında	Dördüncü
727	İbrahim Oğlu Yakub	Kuyumcu	İstasyon Civarında	Dördüncü
728	Hacı Durmuş Oğlu Abdullah	Haffafiye	Kuyumcular Çarşısında	Dördüncü
729	Cemalcizade Halil Ağa Mahdumu Ali	Bakkaliye	Taş Başında	Dördüncü
731	Hacı Kurt Molla Mahdumu Refik	Derici	Odun Pazarında	Dördüncü
733	[Hakimci]zade İbrahim	Debbağ	Banka Civarında	Dördüncü
734	Ahmed Oğlu Hafız Abdullah	Bakkaliye	Debbağ Hane Civarında	Dördüncü
735	Avcılık Mehmed Oğlu Hacı Hasan ve Hasan	Lületaş	Köprü Başı Caddesinde	Dördüncü
737	Mehmed Ali Oğlu Abdullah	Debbağ	Odun Pazarında	Üçüncü
738	Edhem Oğlu Ali	Kıraathaneci	Debbağ Hane Çarşısında	Dördüncü
739	Şekercizade Osman Ağa Mahdumu Mustafa	Bakkaliye	Köprü Başında	Dördüncü
			Odun Pazarında	Dördüncü

٧٤١	خاتون عبدالرحمان زاده مسطقی ناجی	قیومی	باتن حواریده	اوجنی
٧٤٢	محمد. نسیم زاده محمد	نخاوه	ارککلر حتمی جواریده	برخی
٧٤٣	محمد. اوغلی زکری	آرامچی	سیورخصار جاده سنده	دودخی
٧٤٤	محمد حاجی محمد. قدسی محمدی خاله	جامعی و آینه چی	دوبرجیلر خارشوشنه	اوجنی
٧٤٧	'ارام' اوغلی عثمان	قاله	مصر چارشوشنه	دودخی
٧٥٤	ساح زاده امین	قوشوش	کوبری باشند	اوجنی
٧٥٩	بیم و حسن برادرلر	خردوانچی	بلدیه میدانده	اوجنی
٧٦٠	حسن و علی عمر لعلی	قال و خردوان	شاش باشند	اوجنی
٧٦٣	طوغان بك اوغلی غده حلسی	قال و مایه فاضوره	محمودیده	اوجنی
٧٦٥	محمد امین افندی محمدی مصطفی سبرنی	، ،	، ،	اوجنی
٧٦٦	شعبان زاده عیدیه فوزی	قاله	طاش باشند	اوجنی
٧٦٧	کولمبجلی اسماعیل اوغلی محمد	، ،	، ،	اوجنی
٧٦٨	حسین زاده وضا	مایه فاضوره چی	قادریلر پارارده	اوجنی
٧٦٩	ارام اوغلی ادونس	خردوانچی	سیورخصار جاده سنده	اوجنی
٧٧٠	ساح اوغلی علی کال	ترزی	کوبری باتنی جاده چی	اوجنی
٧٧١	محمد اوغلی محمد و شریک محمد	خردوانچی	سیورخصار جاده سنده	اوجنی
٧٧٤	برهان اوغلی حقی	خنده و قوالیه	دوبرجیلر چارشوشنه	اوجنی
٧٧٥	خطیب زاده محمد افندی محمدی عیدیه	نخاوه چی	قادریلر پارارده	اوجنی

741	Hacı Abdülrehhazade Mustafa Naci	Kuyumcu	Banka Civarında	Dördüncü
742	Mehmed Naimzade Mehmed	Tuhafiye	Erkekler Hamamı Civarında	Dördüncü
743	Mehmed Oğlu Zekerîya	Arabacı	Sivrihisar Caddesinde	Dördüncü
744	Hacı Ahmed Efendi Mahdumu Halid	Camcı ve Aynacı	Demirciler Çarşısında	Dördüncü
752	İbrahim Oğlu Osman	Bakkaliye	Mısır Çarşısında	Dördüncü
754	Salihzade Emin	Koltukçu	Köprü Başında	Dördüncü
			Köprü Başında Belediye	
759	Besim ve Tahsin Biraderler	Hırdavatçı	Meydanında	Üçüncü
760	Hasan Oğlu Ömer Lütfî	Bakkaliye ve Hırdavat	Taş Başında	Birinci
763	Doğan Bey Oğlu Abdullah Hilmi	Bakkaliye ve Manufatura	Mahmudiyyede	Dördüncü
	Mehmed Emin Efendi Mahdumu Mustafa Sabri	Bakkaliye ve Manifatura	Mahmudiyyede	Dördüncü
765	Şaban zade Abdullah Fevzi	Bakkaliye	Taş Başında	Dördüncü
766	Gümülcineli İsmail Oğlu Mehmed	Bakkaliye	Taş Başında	İkinci
767	Hüseyinzade Ruza	Manifaturacı	Kadınlar Pazarında	Üçüncü
768	İbrahim Oğlu İdris	Hırdavatçı	Sivrihisar Caddesinde	Üçüncü
769	Salih Oğlu Ali Kemal	Terzi	Köprü Başında	Dördüncü
770	Mehmed Oğlu Mehmed ve Şeriki Mehmed	Hırdavatçı	Sivrihisar Caddesinde	Üçüncü
771	Boyacı Oğullarından Hakkı	Haffafiye ve Kavafiye	Demirciler Çarşısında	Dördüncü
774	Hatib zade Mehmed Efendi Mahdumu Abdullah	Tuhafiye	Kadınlar Pazarında	Üçüncü
775				

دردنجی	مهر چاروسنده	خودای	طهرات خودوی سیدی سیدی	۷۷۶
اوجنجی	سورخصار چاروسنده	قالبه	شکر حافظ محمد علی افندی خودوی محمد نیازی	۷۷۷
دردنجی	دردنجی	سراج	محمد افندی خودوی احمد علی برادری	۷۷۸
دردنجی	سقاریه جاده سنده		اوسته ابواز زاده محمد مظهر	۷۷۹
اوجنجی	قادیلار بازارنده		حاجی بایرام اوغلی حتی	۷۸۰
دردنجی	طلحل بازارنده		محمد اوغلی محمد شوقی	۷۸۱
اوجنجی	مدیرجیلر چاروشون		کوفلی زاده حاجی محمد اوغلی محمد جمال	۷۸۲
دردنجی	مهر چاروشونده		حاجی عبدالرحمن اوغلی محمود ونظیف	۷۸۳
اوجنجی	سورخصار چاروسنده		محمد اوغلی محمد سری	۷۸۴
دردنجی	طاش باشند		چفته لولی خلیل آغا زاده احمد جمال	۷۸۵
اوجنجی	استاسیون جوارنده		علی عثمان اوغلی کریم	۷۸۶
دردنجی	استاسیون جوارنده		حیباه خودوی قریلی زاده قورت سعید	۷۸۷
اوجنجی	یمورطا، قهطاریه و سائر سورخصار جاده سنده		قبضی زاده محمد	۷۸۸
دردنجی	اکسکیچی و فرونجی اودون بازارنده		حاجی محمد اوغلی رضا	۷۸۹
اوجنجی	کوبری باشند		عزیز نام قره احمد	۷۹۰

776	Tahir Bey Mahdumu Hacı Mustafa	Tuhafiyeci	Mısır Çarşısında	Birinci
777	Hacı Reşad Oğlu Mehmed Kazım	Bakkaliye	Sivrihisar Caddesinde	Üçüncü
778	Hacı Mürsel Oğlu Eşref	Sarraç	Sivrihisar Caddesinde	Dördüncü
779	Hacı Mustafa Oğlu Adil	Bakkaliye	Sakarya Caddesinde	Dördüncü
780	Şeker Hafız Mehmed Ali Efendi			
	Mahdumu Mehmed Niyazi	Tuhafiyeci	Kadınlar Pazarında	Üçüncü
	Mehmed Efendi Mahdumu Ahmed Ali			
781	Biraderi	Zahireci	Tahıl Pazarında	Dördüncü
782	Usta Ayvazzade Mehmed Mazhar	Köseleci	Demirciler Çarşısında	Üçüncü
783	Hacı Bayram Oğlu Hakkı	Manifaturacı	Mısır Çarşısında	Dördüncü
784	Mehmed Oğlu Mehmed Şevki	Yaprak Tütün [Tacırlı]	Köprü Başı Belediye	Üçüncü
	Küflizade Hacı Mehmed Oğlu Mehmed		Meydanında	
785	Cemal	Helvacı	Köprü Başı Belediye	Üçüncü
786	Hacı Abdurrahman Oğlu Mahmud ve Nazif	Bakkal ve Yemişçi	Meydanında	Dördüncü
[777] 787	Mahmud Oğlu Mehmed Sırrı	Müskirat ve Piyango Bayiliği	Sivrihisar Caddesinde	Dördüncü
789	Çiftelerli Halil Ağazade Ahmed Cemal	Eskici	Köprü Başı	Dördüncü
790	Ali Osman Oğlu Kerim	Tuğla ve Kiremitçi	Taş Başında	Dördüncü
	Habibullah Mahdumu Kırıklı zade Kurt		İstasyon Civarında	Dördüncü
791	Said	Tuğla ve Kiremitçi	İstasyon Civarında	Dördüncü
792	[Kabız]zade Mehmed	Yumurta Kantariye vesaire	Sivrihisar Caddesinde	Birinci
793	Hacı Mehmed Oğlu Ruza	Ekmekçi ve Fırıncı	Odun Pazarında	Dördüncü
794	Azizim Nam Kara Ahmed	Otelci	Köprü Başı	Üçüncü

«	سیور بھصار جادہ سندھ	آلات زراعیہ	زیتون زادہ حمزہ	۷۹۵
اوجنچی	طاش باشندہ	ہر نوع معاملات تجارتیہ	بویاجی زدہ حق بخدومی محمود	۷۹۶
»	اودون بازارندہ	جلب	ذکر یا اوغلی عمر	۷۹۷
دردنچی	قادیسل بازارندہ	شکرچی و بقالیہ	محمد غفور افندی بخدومی حسن راسخ	۷۹۸
»	کوبری باشندہ	لوقطہ جی	مصطفی اوغلی اسماعیل	۷۹۹
»	»	بقالیہ	عثمان و شریکی ادم	۸۰۰
اوجنچی	سیور بھصار جادہ سندھ	شکرچی	قونیلی زادہ علی افندی بخدومی خالد	۸۰۱
دردنچی	»	»	عمر افندی زادہ محمد حمدی	۸۰۲
»	»	»	مصطفی اوغلی مؤمن	۸۰۳
»	»	»	عمر بک بخدومی مارشان زادہ سامی	۸۰۴
»	»	»	آطہ بازار اسلام تجارت باقہ سی نووک آنو نیم شکر کتی اسکیشہر شہر سی باقہ جیاتی طحل بازار دی جوارندہ فوق المادہ	۸۰۵
دردنچی	باقہ جوارندہ	البسہ جی	حاجی وفا زادہ احمد لطیف	۸۰۶
برنجی	»	»	تفنگچی زادہ حاجی علی افندی بخدومی عارف شکرچی و قنطاریہ	۸۰۷
دردنچی	مصر چاروشوندہ	البسہ جی	داود اوغلی علی رضا	۸۰۸
برنجی	»	»	سازاقل امین بک و شرکاسی میخالیجیقل دورمش آلات زراعیہ جی سیور بھصار جادہ سندھ	۸۰۹
»	»	»	سپتجیلی عبدالرزاق زادہ تاج الدین و شرکاسی لولہ طاشی شکر کتی اودون بازارندہ	۹۱۰
وچنچی	استاسیون	استاسیون بوفہ سی	عمش اوغلی فؤاد	۸۱۱
دردنچی	کوبری باشندہ	مسکراتچی	عمش اوغلی رمضان	۸۱۲

795	Zeytunzade Hamza	Alat-ı Ziraie	Sivrihisar Caddesinde	Üçüncü
796	Boyacızade Hakkı Mahdumu Mehmed	Her Nevi Muamelat-ı Ticariye	Taş başında	Üçüncü
797	Zekeriya Oğlu Ömer	Celeb	Odun Pazarında	Üçüncü
798	Mehmed Gaffur Efendi Mahdumu Hasan			
	Rasih	Şekerci ve Bakkaliye	Kadınlar Pazarında	Dördüncü
799	Mustafa Oğlu İsmail	Lokantacı	Köprü Başında	Dördüncü
800	Osman ve Şeriki Edhem	Bakkaliye	Köprü Başında	Dördüncü
801	Konyalızade Ali Efendi Mahdumu Halid	Şekerci	Sivrihisar Caddesinde	Üçüncü
		Yapak Zahir Bakkaliye		
802	Ömer Efendizade Hamdi	vesaire	Sivrihisar Caddesinde	Dördüncü
803	Mustafa Oğlu Mümün	Fırıncı	Manifaturacılar Çarşısında	Dördüncü
804	Ömer Bey Mahdumu Marşan zde Sami	Keresteci	Köprü Baş İstasyon	Dördüncü
	Adapazarı İslam Ticaret Bankası Türk		Caddesinde	
805	Anonim			
	Şirketi Eskişehir Şubesi	Bankacılık	Tahlıl Pazarı Civarında	Fevkalade
806	Hacı Vefazade Ahmed Latif	Elbiseci	Banka Civarında	Dördüncü
807	Tiftikçizade Hacı Ali Efendi Mahdumu Arif	Şekerci ve Kantariye	Manifaturacılar Çarşısında	Birinci
808	Davud Oğlu Ali Rıza	Elbiseci	Mısır Çarşısında	Dördüncü
	Sazaklı Emin Bey ve Şürekası Mihalcıklı			
809	Durmuş	Alat- ı Ziraieci	Sivrihisar Caddesinde	Birinci
[910] 810	Sepetçili Abdülrezzakzade Taceddin ve			
	Şürekası Lületaş Şirketi			
811	Memiş Oğlu Fuad	İstasyon Büfesi	Odun Pazarında	Birinci
812	Memiş Oğlu Ramazan	Müskiratçı	İstasyon	Üçüncü
			Köprü Başında	Dördüncü

اوچنچی	طووز بازارنده	کراسته‌جی	محمد اوغلی صالح	۸۱۳
برنجی	طاش باشنده	خردوات قرطاسیه	خضر زاده علی رضا	۸۱۴
دودنجی	طحل بازارنده	هر نوع معاملات تجاریه	حاجی پوشناق زاده مصطفی بسم افندی محمدومی حسین فخری	۸۱۵
»	دمیرچیلر جارشوسنده	خردوانچی	قبو قبالی زاده علی رضا	۸۱۶
»	بانچه‌لر جوارنده	جامجی	حاجی اعیان زاده محمد علی	۸۱۷
اوچنچی	کوبری باشنده	قصاب	عبده زاده مصطفی رمزی	۸۱۸
»	طاش باشنده	یه تمهد قومیسیون وسائر طاش باشنده	شاهین باش زاده احمد عادل و نظمی زاده کامل قنطا	۹۱۹
»	طاش باشنده	عونی شکر جی و حلوا جی	کوملجنلی سلیمان زاده حسین	۸۲۰
دودنجی	اودون یازارنده	سبزه جی	حاجی دانیال زاده احمد	۸۲۱
»	کوبری باشنده	شرکت جریان توزیعی	مخدومی اسماعیل و شریکی سلیمان	۸۲۲
»	»	»	الکترنق آنونیم شرکتی	۸۲۳
»	استاسیون جوارنده	طوغله و کیره میت	آه که الکترنق آنونیم شرکتی اسکیشهر دپوسی ده بو	۸۲۴
ایکینچی	طحل یازارنده	ذخیره جی	سیوری زاده یوسف	۸۲۶
دودنجی	بوزان قریه سندن	ذخیره وسائر	محمد اوغلی قره مصطفی	۸۲۷
ایکینچی	طحل یازارنده	ذخیره جی	حاجی چاقیر زاده احمد	۸۲۸

813	Mahmud Oğlu Salih	Keresteci	Tuz Pazarında	Üçüncü
814	Hızırzade Ali Rıza	Hırdavat Kırtasiye	Taş başında	Birinci
815	Hacı Boşnakzade Mustafa Besim Efendi	Her Nevi Muamelat-ı Ticariye	Tahl Pazarında	Dördüncü
816	Mahdumu Hasan Fahri	Hırdavatçı	Demirler Çarşısında	Dördüncü
817	Kapı Kayalızade Ali Rıza	Hamamcı	Bağçeler Civarında	Dördüncü
818	Hacı Ayanzade Mehmed Ali	Kasab	Köprü Başında	Üçüncü
	Abdullahzade Mustafa Remzi	Kantariye Taahhüdât		
	Şahin Başzade Ahmed Adil ve Nazmi zade	Komisyon vesaire	Taş başında	Üçüncü
[919] 819	Kamil	Şekerci ve Helvacı	Taş başında	Üçüncü
820	Gümülcineli Süleymanzade Hüseyin Avni			
821	Hacı Danyalzade Ahmed Mahdumu			
	İsmail ve Şeriki Süleyman			
822	Elektrik anonim Şirketi	Sebzeci	Odun Pazarında	Dördüncü
	AEG Elektrik Anonim Şirketi Eskişehir	Şirket Cereyan Tevzimi	Köprü başında	Birinci
823	Deposu	Depo	Köprü Başında	Birinci
	Eskişehir Marsilya Kiremidli ve Tuğla			
824	Fabrikası			
	Limited Şirketi	Tuğla ve Kiremit	İstasyon Civarında	Birinci
826	Sivrizade Yusuf	Zahireci	Tahl Pazarında	İkinci
827	Mehmed Oğlu Kara Mustafa	Zahire vesaire	Bozan Karyesinde	Dördüncü
828	Hacı Çakırzade Ahmed	Zahireci	Tahl Pazarında	İkinci

KAYNAKÇA

KAYNAKÇA**BELGESEL KAYNAKLAR**

Genelkurmay (Genkur) Askeri Tarih ve Stratejik Etüdler Arşivi (ATASE), Dosya No.144, Klasör No: 86, Gömlek No: 318

Genkur. ATASE. Arşivi, Dosya No.12832, Klasör No: 35, Gömlek No: 337.

Genkur. ATASE. Arşivi, Dosya No.12780, Klasör No: 337, Gömlek No: 337.

Genkur. ATASE. Arşivi, Dosya No.395, Klasör No: 672, Gömlek No: 21.2.

Genkur. ATASE. Arşivi, Dosya No.7632, Klasör No: 696, Gömlek No: 123.3.

Genkur. ATASE. Arşivi, Dosya No.7689, Klasör No: 693, Gömlek No: 131.1.

Genkur. ATASE. Arşivi, No: 7668, Klasör: 692, Gömlek: 145, Belge: 5.

Genkur. ATASE. Arşivi, Dosya No.7901, Klasör No: 694, Gömlek No: 75.8.

Genkur. ATASE. Arşivi, Dosya No.859, Klasör No: 672, Gömlek No: 106.1.

Genkur. ATASE. Arşivi, Dosya No.88, Klasör No: 1390, Gömlek No: 46.6.

Genkur. ATASE. Arşivi, Sıra No.8864, Kutu No: 1784, Gömlek No: 118.

Genkur. ATASE . Arşivi, Ankara: 1994, s.9-53.

Genkur. ATASE. Arşivi, Dosya No.144, Klasör No: 86, Gömlek No: 318.

B.O.A., Dâhiliye Mektubi Kalemi, Dosya No: 454, Gömlek No: 28.

B.O.A., Dâhiliye Nezareti İdare Kısmı (DH.İD), Dosya no: 112-1, Gömlek no: 3.

B.O.A., Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Evrakı (DH.MUİ), Dosya no: 54-1, Gömlek no: 10.

B.O.A., Dâhiliye Nezareti İdare Kısmı (DH.İD), Dosya no: 112-1. 3.

B.O.A., Dâhiliye Nezareti İdare Kısmı (DH.İD), Dosya no: 112.67.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 490. 1. 0. 0. 1046 . 1018 . 1 (17 -25)

BCA, 490. 1. 0. 0. 1046 . 1018 . 1 (27)

BCA, 490. 1. 0. 0. 1046 . 1018 .1 (61-62)

BCA, 490. 1. 0. 0. 1046 .1018 .1 (7)

BCA, 490. 1. 0. 0. 1064 .1018.1 (1-6)

BCA, 490. 1. 0. 0. 1122 . 94.3

BCA, 490. 1. 0. 0 . 1122 . 94 .3

BCA, 490. 1. 0. 0. 1122 . 94 .3 (1,2)

BCA, 490. 1. 0. 0. 1122 . 94. 3 (12,13,26,47)

BCA, 490. 1. 0. 0. 1122. 94. 3 (14,15,16,17,18)
BCA, 490. 1. 0. 0. 1122. 94.3 (41,42)
BCA, 490. 1. 0. 0. 1122. 94. 3 (42-43)
BCA, 490. 1. 0. 0. 833. 290. 2 (5)
BCA, 490. 1. 0. 0. 833. 290. 2 (5)
BCA, 490. 1. 0. 0. 833. 290. 2 (73)
BCA, 490. 1. 0. 0. 833 . 290. 2 (75)
BCA, 490. 1. 0. 0. 833 . 290. 2 (77)
BCA , 490. 1. 0. 0. 833 .290. 2 (78)
BCA, 490. 1. 0. 0. 1036 . 986. 2
BCA, 490. 1. 0. 0. 1122 . 9. 3 (29-30)
BCA, 490. 1. 0. 0. 1122. 94. 3 (10, 11,25)
BCA, 490. 1. 0. 0 . 1122 .94. 3 (31)
BCA, 490. 1. 0. 0. 1122. 94. 3 (6-7)
BCA, 490. 1. 0. 0. 1208. 6. 1 (9-14)
BCA, 490. 1. 0. 0. 1492. 8. 24
BCA, 490. 1. 0. 0. 966.738. 5 (2)
BCA, 490. 1. 0. 0. 966. 738. 5 (3)
BCA, 490. 1. 0. 0. 984. 815. 3
BCA, 409. 1. 0. 0. 955. 699. 1
BCA, 080. 18. 01. 01. 015. 55. 12
BCA, 030. 10. 000. 000. 143. 24. 15
BCA, 030. 11. 01. 000. 239. 9. 12
BCA, 030. 18. 01. 02. 34. 14. 20
BCA, 030. 18. 01. 02. 119. 49. 2
BCA, 030. 18. 01. 02. 42. 31. 10
BCA, 030. 18. 01. 02. 74.32. 4
BCA, 030. 18. 01. 02. 67. 65. 14
BCA, 030. 0. 018. 001. 002. 19. 25 .4
BCA, 030. 0. 18. 01. 02. 64. 38. 010

ESKİ bir ŞEHRİN HİKAYESİ

BCA, 030. 018. 01. 02. 57. 67. 004

BCA, 030. 10. 000. 000. 117. 820. 9

BCA, 030. 11. 01. 000. 196. 2. 10

BCA, 030. 18. 01. 02. 2. 16. 4

BCA, 030. 18. 01. 02. 259. 80 .17

BCA, 030. 18. 01. 02. 26. 14. 3

BCA, 030. 18. 01. 02. 84. 90. 10

BCA, 310. 10. 00. 26

BCA, 030. 18. 01. 01. 3. 16. 11

BCA, 030. 18. 1-2. 26. 11. 10

BCA, 030. 18. 01. 02. 37. 43. 20

BCA , 030. 10-117. 17-4

Düstur, 1. Tertip, c. 4, İstanbul 1296

Düstur, 3. Tertip, Başvekalet Neşriyat Müdürlüğü, Ankara, 1934.

Düstur, 3. Tertip, c. 7, Ankara Devlet Matbaası 1944

Düstur, 3-Tertip, c. 16, Ankara Başvekalet Matbaası 1935,

“Eskişehir’de Maarif”, Eskişehir 29 haziran 1326. No:1

Hüdâvendigâr Vilayet-i Salnâmesi, Sene Hicri 1302

Hüdâvendigâr Vilayeti Salnâmesi, Sene Hicri 1305

Hüdâvendigâr Vilayeti Salnâmesi Sene Hicri 1310

Hüdâvendigâr Vilayeti Salnâmesi, Sene Hicri 1311

Hüdâvendigâr Vilayeti Salnâmesi, Sene Hicri 1312

Hüdâvendigâr Vilayeti Salnâmesi, Sene Hicri 1313

Hüdâvendigâr Vilayeti Salnâmesi, Sene Hicri 1314

Hüdâvendigâr Vilayeti Salnâmesi, Sene Hicri 1316

TBMM., Zabıt Ceridesi, c. 76.

GAZETELER

Hakimiyet-i Milliye

Sakarya

Haber Türk

Eskişehir

ANILAR VE ARAŞTIRMALAR

- A. Ferid; **Eskişehir Livası'nın İklim Tabakatü'l Arz, Nüfusu ve Ziraat Nokta-i Nazarından Tedkiki (El yazması)**, 16 Eylül 1336.
- ABDULLAH, Saydam; **Kırım ve Kafkas Göçleri(1856-1876)**, Ankara: TTK 1997
- ACAR, M. Şinasi; **Eskişehir, Zaman, Mekan, İnsan**, Eskişehir Ticaret Odası Yayınları, Eskişehir: Başak Matbaacılık 2009.
- ADIVAR, Halide Edip; **Ateşten Gömlek**, İstanbul : Can Sanat Yayınları 2011, s.164.
- ADIVAR, Halide Edip; **Türkün Ateşle İmtihanı**, İstanbul: 1962, s. 203.
- AHİLİK** (Editör Çakır Baki – İskender Gümüş) Kırklareli Üniversitesi, Kırklareli: 2011 .
- AHMET, Şerif; **Anadolu'da Tanin** (Hazırlayan: Mehmet Çetin Börekçi), Ankara: TTK 1999 .
- AKALAN, Ali Osman; **Bir Kurum Olarak Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demir Yolları Tarihi**, Hacettepe Üniversitesi, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2010.
- AKGÜÇ, Öztin; **Türkiye'de Bankacılık**, İstanbul: Gerçek Yayınevi 1987.
- AKTAŞ, Elif - ÖZDEMİR Y.; **"Bütünden Parçaya Halkevleri Şubeleri", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 15 (2) Erzurum: 2011, ss. 235-262.
- AKYÜZ, Yahya; **Türk Eğitim Tarihi**, Ankara: Pegem Akademi Yayınları 2011.
- AL, Hüseyin; **"Osmanlı Bankacılığı Üzerine Bir Kaynak Taraması ", Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, c.1, S. 1 /2003, ss. 171-188.
- ALBEK, Suzan; **Dorylaion'dan Eskişehir'e**, Anadolu Üniversitesi Eğitim Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayınları, No:89, Eskişehir 1992.
- ALİ, Sevim; **Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi** , Ankara: TTK 1993.
- ALTINSAPAN, Erol; **Eskişehir Hamamları**, Eskişehir Valiliği Yayınları, Eskişehir: 2011.
- ALTUNYA, Niyazi; **Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Deneyimi**, İstanbul: Uygun Yayıncılık 2008.
- ARDIÇ, Kamuran; **Atatürk'ün Tarım ve Orman Sevgisi ve Tarım Alanındaki Gelişmeler**, Ankara: TTK 1987.
- ARSLAN, Hakan; **"Toplumsal Yeniden İnşası Köy Enstitüleri", Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, S.2, Adana: 2004, ss. 31-35.
- ARSLAN, Mehmet; **"Cumhuriyet Dönemi Aydınlanma Hareketi ve Köy Enstitüleri", Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, S. 26 Adana: 2004, ss. 57-66.
- ARSLAN, Taner; **"İttihatçı Osmaniden Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyetine", Bilig/Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**, Ankara: 2008, S. 47, ss. 79-120.

ATATÜRK, Mustafa Kemal; **Nutuk**, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi 1950.

Atatürk'ün Bütün Eserleri, c. 11, 17, 26, 28, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2003, 2005, 2009, 2011.

Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1988.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Ankara: TTK 1961.

ATAY, Falih Rifkî; **Çankaya**, Ankara: Pozitif Yayınları 2004.

"At ve Atçılığımız", Türkiye'de Hayvan ve Hayvancılık Dergisi, S.24, 1965.

ATEŞ, Toktamış; **Osmanlı'dan Günümüze Türk Finans Tarihi**, c. II, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası, İstanbul: Creative Yayıncılık 1999.

AY, Sezgin Güçlü; **"Ortaçağ'da Ticari Müesseseler(Bankalar, Birlikler, Şirketler)", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Fırat University Journal of Social Science**, c. 11 S. 2, ss. 295-304, ELAZIĞ-2001.

AYDIN, Erdem; **Türkiye'de Sağlık Teşkilatlanması Tarihi**, Ankara: Naturel Yayınları 2002.

AYDOĞAN, Metin; **Türkiye Üzerine Notlar 1923 - 2005**, İzmir: Umay Yayınları, 2005.

AYDOĞAN, Metin; **Ülkeye Adanmış Bir Yaşam Atatürk ve Türk Devrimi**, İzmir: Umay Yayınları 2006.

AYYILDIZ, Tayyar; **Tarım Politikası**, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi 1983.

BADAGÖZOĞLU, Mehmet Saffet Devrim; **Şu Bizim Belde**, Ankara: 1975.

BANGER, Gürcan; **Eskişehir'in Şifalı Sıcak Su Zenginliği**, Eskişehir Ticaret Odası Yayınları, Eskişehir: 2002.

BARAZ, Turhan; **Başlangıçtan Günümüze Eskişehir Basını**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, No.258, Eskişehir: 1988.

BASKICI, Mehmet Murat; **1800-1914 Yıllarında Anadolu'da İktisadi Değişim**, Ankara : Turhan Kitabevi 2005.

BAŞGÖZ, İlhan; **Türkiye'nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara : Başbakanlık Basımevi 1995.

BATU, Selahattin; **"Türkiye'de Hayvancılık", Türk Coğrafya Dergisi**, S.1.

BAYKAL, Bekir Sıtkı; **Mithat Paşa Siyasi ve İdari Şahsiyeti**, Ankara: Kırıl Matbaası 1964.

BAYRAM, Mikail; **Ahi Evran Ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu**, Konya: Ö. F. Bayram 1991.

BENLİ, Ahmet; **Türkiye'de Karayolu İle Demiryolu Ulaşım Sistemlerinin Karşılaştırılması**, Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Kazaların Demografisi ve Epidemiyolojisi Anabilim Dalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: 1995.

- BEŞİRLİ, Mehmed; “Osmanlı’da Borsa: Dersaadet Tahvilat Borsası’ndan, Esham ve Tahvilat Borsası’na Yeni Düzenleme Girişimleri”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, c.19 S.1, ELAZIĞ-2009, ss. 185-208
- BİLİM, Cahit; “Deniz Köpüğü”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)**, Sayı:8, Ankara: 1999 ss.89-130.
- BİLİM, Cahit; “XIX. YY. da Eskişehir’de Bir Mahalleye Ad Verilmesi ve Mahallenin Demografik Yapısı”, **Tarihte Eskişehir Sempozyumu I**, (2-14 Kasım 1998), T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları No: 1285, Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 08, Eskişehir: 2001.
- BİLİRGİN, Emine; Feza ÇAKMUT, Selma DELBAŞ, Deniz ESEMENLİ, **Hamam, Osmanlı’da Yıkınma Geleneği ve Berberlik Zanaatı**, İstanbul : Korpus Yayıncılık 2009.
- BORAL, Ziya; “Tecim ve Endüstri Odalarının Faydaları”, **Eskişehir Halkevi Dergisi**, 30 İkinci Teşrin 1934, S.29-30, ss. 177-180.
- BORATAV, Korkut; **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2005**, İstanbul: İmge Yayınevi, 2006.
- BORATAV, Korkut; **Türkiye’de Devletçilik**, Ankara: İmge Kitabevi 2006.
- BOZDEMİR, Mustafa; **Osmanlı’dan Cumhuriyete Endüstriyel Mirasımız**, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul: 2011.
- BOZKURT, Rifat; “Eskişehir Kaplıcalarının Jeolojik ve Kimyasal Özellikleri”, **Eskişehir Kaplıca Turizmi Semineri**, Eskişehir: İşcan Güzel Sanatlar Ofisi Yayını, 1999, ss. 24-27.
- BÜYÜKUTKU, Tekin; 1963 “Beslenmemizde Hayvancılık”, **Hayvan ve Hayvancılık Dergisi**, S.2, Ekim
- CAHEN, Claude; **Osmanlılardan Önce Anadolu**, (Çev: Erol Üyepazarcı) , İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 2002.
- CAHEN, Claude; **Türklerin Anadolu’ya İlk Girişi (XI. Yüzyıl İlk Yarı)**, (Çev: Bahaeddin Yediyıldız- Yaşar Yücel), Ankara: TTK 1992
- CEMAL, Anadol; **Türk-İslam Medeniyetinde Ahilik Kültürü Ve Fütüvvetnameler**, T. C. Kültür Bakanlığı , Ankara: 2001.
- CHP, Cumhuriyet’in 15. Yılında Eskişehir**, C.H.P. Eskişehir İl Yön Kurulu Yayınları, İstanbul: 1938.
- CHP, Kuruluşunun Yıldönümünde Halkevleri**, CHP İstanbul İl Gençlik Kolu Yayını No:4, İstanbul: 1963.
- Cepheden Meclise**, Milli Savunma Bakanlığı, Ankara: Milli Savunma Bakanlığı Yayınları: 1999.
- CİLASON, Necat-BALTA ilkin; “Perlit Beton”, **İnşaat Teknolojileri Araştırma Grubu Dergisi**, İstanbul: TÜBİTAK Yayınları, 1994, ss. 1-37.
- CİLLOV, Haluk; **Tarım ve Sanayinin Türkiye Ekonomisindeki Yeri ve Kalkınmadaki Roller**, c. I, İstanbul : Sermet Matbaası 1971.

- Cumhuriyetimize Giden Yol 6, **“Milli Mücadele’nin Yükünü Çeken Kent: Eskişehir”**, Türkiye Barolar Birliği Eskişehir Barosu), Eskişehir paneli 1 Eylül 2012.
- ÇADIRCI, Musa; **“Tanzimat Döneminde Karayolu Yapımı “ Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi c. 15, S. 26, 1997, ss.153-167.**
- ÇAVDAR; Tevfik, şim **“Halkevleri”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi”, c. IV, İstanbul: İletiyayınları 1983, ss.878-884.**
- ÇEÇEN, Anıl; **Atatürk’ün Kültür Kurumu Halkevleri**, İstanbul: Cumhuriyet Yayın Kulübü 2000.
- ÇELEBİOĞLU, Necdet; **Atatürk Döneminde Türkiye’nin Sanayileşme Faaliyetleri (1923-1938)**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara: 1988.
- ÇELİKKANAT, Fikret; **Eskişehir**, Eskişehir: Milli İrade Gazetesi Karaca Ofset Tesisleri Basımı 1990.
- ÇEVİK, Zeki; **“Cumhuriyet Türkiye’sinde Toprak Reformu ve Uygulamaları”**, Türkler Ansiklopedisi, C. XVII, ss. 67-78
- “Çifteler Harası”, Türkiye’de Hayvan ve Hayvancılık Dergisi, S.24, 1965.**
- ÇOBAN, Yasin; **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul: İkinci Sayfa Yayınlar 2007.
- ÇORUH, Haydar; **“XIX. Yüzyılda Eskişehirdeki Ticaret Faaliyetleri ve Avrupa Tüccarı” I. Uluslararası Dünden Bugüne Eskişehir Sempozyomu 12-15 Mayıs 2004, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi 2006.**
- DERİNGİL, Selim; **Denge Oyunu**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 2003.
- DERVİŞOĞLU, Fatih; **Türkiye’nin Havacılık Efsanesi**, İstanbul: Ötüken Yayınları 2010.
- “Devlet Haralarının Kuruluş Gayesi Islah ve Üretme İşlerindeki Roller”**, Türkiye’de Hayvan ve Hayvancılık Dergisi, S.7, 1964, ss. 3-5.
- DİAMOND, Jared; **Tüfek, Mikrop, Çelik**, Ankara:TÜBİTAK Yayınları 2003.
- DİNLER, Zeynel; **Tarım Ekonomisi**, Bursa: Ekin Kitabevi 1993.
- DOĞAN, Avcıoğlu; **Türklerin Tarihi**, c. I, İstanbul : Tekin Yayınevi 1978.
- DOĞANAY, Hayati; **Türkiye Ekonomik Coğrafyası**, Konya: Öz Eğitim Yayınları 1995.
- DOĞRU, Halime, Özcan Dağdemir, Zafer Koylu; **70. yılda Esbank** (Yayınlanmamış Çalışma).
- DOĞRU, Halime; **“Eskişehir Çiftçi Bankası”**, Anadolu Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Yayınları, c. VIII, S. 1-2, 1990.
- DOĞRU, Halime; **XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı**, İstanbul: Afa Yayınları 1992.

- DONALD, Quarterd; **Osmanlı Devletinde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908)** (Çev: Selari Tekay) Ankara : Yurt Yayınları 1987.
- DURAN, B; “ Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Türkiye’de Karayolu Ulaşımındaki Gelişmeler” **Çağını Yakalayan Osmanlı**, Editör E. Ihsanoğlu, Ircica Yay. 1995, ss. 484 - 490.
- DURU, Cihan; **Atatürk Dönemi Maliye Politikası**, c. I, Ankara: Tisa Matbaacılık 1982.
- EFE, Ayla; “Rayların Altında Kalan Makus Talih: Değişen Eskişehir”, **Cumhuriyet Döneminde Demiryolları Sempozyumu**, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları 2010.
- ELDEM, Edhem; **135 Yıllık Bir Hazine Osmanlı Bankası Arşivinde Tarihi İzler**, Editör: Serhan Ada, İstanbul :MAS Matbaa, 1997.
- ELDEM, Vedat; **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı Ekonomisi**, Ankara: TTK 1994.
- ELDEM, Vedat; **Osmanlı İmparatorluğu’nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 1970.
- ERBİL, Pervin; **Ulaştırmanın Sefaletinden “Canavar” Retoriğine**, Özgür Üniversite Kitaplığı 15, Ankara: Öteki Yayın Evi 1998.
- ERCAN, Yavuz; **Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Teknik**, Ankara: Turhan Kitabevi 2010.
- ERDEM, Çiğdem; “Cumhuriyet Yönetiminin 1930’lu Yıllarda Köyde ve Köylülükte Dönüşümü Gerçekleştirme İsteğinin Bir Aracı Olarak Köy Eğitim Kursları”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, S.10, Ankara: 2008, ss. 187-200.
- ERDİNÇ, Zeynep; **Şeker Pancarı Ziraatı ile Şeker Sanayi’nin Ekonomik Gelişmeye Etkileri, Türkiye Uygulaması**, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, No:1208, 2000.
- ERGÜN, İsmet; **Türkiye’nin Ekonomik Kalkınmasında Ulaştırma Sektörü**, Ankara: Hacettepe Üniversitesi İktisadi Ve İdari Birimler Fakültesi Yayınları No: 1985.
- ERKUŞ, Ahmet; **Tarım Ekonomisi**, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Eğitim, Araştırma ve Geliştirme Vakfı Yayınları No:5, Ankara: 1995.
- ERŞAN, Mesut; “Eskişehir Halkevi ve Halkevi Dergisi”, **Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S.12, Ankara: 2010, ss. 95-110.
- ERTİN, Gaye; **Eskişehir Kentinde Yerleşmenin Evrimi**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir: 1994.
- “Eskişehir Çiftçiliğinde Yonca Ziraatinin Ehemmiyeti”, Eskişehir Halkevi Dergisi, 30 Ağustos 1934, S. 25, ss. 33-49.
- “Eskişehir’de Mükemmel Bir Mektep Teyyaresi” **Hakimiyet-i Milliye**, 9 Birinci Teşrin 1932.
- Eskişehir Halkevi Dergisi, “1935 Yılı Nasıl Geçti?”, 29 Ekim 1935, S.30-32.

- Eskişehir Halkevi Dergisi, **“30 Ağustos”, “2 Eylül Kurtuluş”**, 30 Ağustos 1935, S.29-30.
- Eskişehir Halkevi Dergisi, **“Atatürk’ün Kaplanlı Suyunu Ziyareti”**, 30 Ağustos 1935, S. 29-30.
- Eskişehir Halkevi Dergisi, **“Atatürk’ün Kaplanlı Suyunu Ziyareti”**, 30 Ağustos 1935, S. 29-30.
- Eskişehir Halkevi Dergisi, **“Bataklık Kurutmaları”**, 30 Ağustos 1935, S.29-30.
- Eskişehir Halkevi Dergisi, **“Cumhuriyet’in Onuncu Yıl Dönümü”**, 29 Ekim 1933, S. 13-15.
- Eskişehir Halkevi Dergisi, **“Dil Bayramı”**, Mayıs 1934, S. 20.
- Eskişehir Halkevi Dergisi, **“Dil Tarih Edebiyat Şubesi”**, 30 Ağustos 1935, S. 29-30, ss. 356-260.
- Eskişehir Halkevi Dergisi, **“Eskişehir Halkevinin Altı Aylık Çalışmaları ve Başardığı İşler”**, 23 Şubat 1941.
- Eskişehir Halkevi Dergisi, **“Eskişehir Halkevinin Bir Yıllık Çalışmasının Kuvvetli Çizgileri”**, 18 Şubat 1938.
- Eskişehir Halkevi Dergisi, **“Eskişehir’de Folklor”**, 31 İlk Kanun 1935, S. 33.
- Eskişehir Halkevi Dergisi, **“Eskişehir’de Folklor”**, 31 İlk Kanun 1935, S. 33.
- Eskişehir Halkevi Dergisi, **“Eskişehir’de Folklor”**, 18 Şubat 1938, S. 39, ss. 565-567.
- Eskişehir Halkevi Dergisi, **“Eskişehir’de Folklor”**, Ağustos 1937, S. 37, ss. 521-523.
- Eskişehir Halkevi Dergisi, **“Evimiz Bir Sene İçinde Neler Yaptı?”**, 30 Ağustos 1934, S. 25, ss. 57-61.
- Eskişehir Halkevi Dergisi, **“Evimiz”**, 29 Ekim 1933, S. 13-15, ss. 157-160.
- Eskişehir Halkevi Dergisi, **“Fotoğraf Kursları Başlıyor”**, Mart 1934, S. 17-18, ss. 57-58.
- Eskişehir Halkevi Dergisi, **“Gerenli-Kör Hasan Kanalı”**, 29 Ekim 1933, S. 13-15, ss. 222-224.
- Eskişehir Halkevi Dergisi, **“Köycüler Şubesi, Güzel Sanatlar Şubesi”, “Okuma Odaları”, “Spor Şubesi”**, 29 Ekim 1933, S. 13-15, ss. 161-169.
- Eskişehir Halkevi Dergisi, **“Kurtarılan Köyler”**, 29 Ekim 1933, S. 13-15, s. 220.
- Eskişehir Halkevi Dergisi, **“Kurtarılan Köyler”**, 29 Ekim 1933, S. 13-15, ss. 219- 220.
- Eskişehir Halkevi Dergisi, **“Kutlamalar”**, 30 Ağustos 1935, S. 29-30, ss. 366.
- Eskişehir Halkevi Dergisi, **“Montrö Boğazlar Sözleşmesi”**, 30 Ağustos 1935, S. 29-30, ss. 501-502.
- Eskişehir Halkevi Dergisi, **“Okuma Odası”**, 30 Ağustos 1935, S. 29-30, ss. 367-369.
- Eskişehir Halkevi Dergisi, **“Okuma Odası”**, 30 Ağustos 1935, S. 29-3,0
- Eskişehir Halkevi Dergisi, **“Sıhhi Görünüşümüz Aydınlıktır”**, 29 Ekim 1933, S. 13-15,
- Eskişehir Halkevi Dergisi, **“Yaka Kayı Köyü”**, 29 İlk Teşrin 1935, S. 30-32, ss. 205-288.

- Eskişehir Halkevi Dergisi, “Yol Çalışmaları”, 30 Ağustos 1935, S. 29-30, ss. 242-243.
- Eskişehir Halkevi Dergisi, “Eskişehir’de Folklor”, 31 İlk Kanun 1935, S. 33, ss. 377-384.
- Eskişehir İl Yıllığı 1973, Eskişehir: Uğur Matbaası 1973.**
- Eskişehir İl Yıllığı 1967, Ankara: Ajans-Türk Matbaacılık Sanayi 1967.**
- Eskişehir Sancağı Meclis-i Umumi Mukarreratı Üçüncü Devre-i İhtimaiye, Eskişehir: Liva Matb.**
- FAZIL, Tülbentçi Feridun; **Cumhuriyet’ten Sonra Çıkan Gazeteler ve Mecmualar** Başvekalet Umumi Müd., Ankara: Devlet Matb., 1941 .
- FERİD, A.; **Eskişehir Livası’nın İklim Tabakatü’l Arz, Nüfusu ve Ziraat Nokta-i Nazarından Tedkiki** (El yazması), 16 Eylül 1336.
- GALİP, Demir; **Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu Ve Ahilik**, İstanbul: Sade Ofset Matbaa 2000.
- GAULİS, Berthe Georges; **Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Milliyetçiliği**, (Çev. Cenap Yazansoy), İstanbul: Rado Yayınları 1981.
- GENÇ, Mehmet; “XV. ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti’nde İç ve Dış Ticaret”, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi**, (Der. Mehmet GENÇ) , İstanbul: Ötüken Yayınları 2000.
- GİZ, Adnan, “Osmanlı Devleti’nde Ticaret ve Sanayi odaları ve Borsalar”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, c. 3, İstanbul: İletişim Yayınları 1985.
- GÖK, Fatma; “75 Yılda İmam Yetiştirme Eğitim ve Devlet”, **75 Yılda Eğitim**, İstanbul: Tarih Vakfı 1999, ss. 1-8.
- GÖKÇEN, Sabiha; **Atatürk’ün İzinde Bir Ömür Böyle Geçti**, Türk Hava Kurumu Yayınları, Ankara 1982.
- GÖKSU, Kırkambar Sadık; **Ahilik Ansiklopedisi: Ahilik Tarih Öncesinde Başlar**, İstanbul: Uranüs 2011.
- GÜL, Muhittin; **Atatürk Döneminde Türkiye’nin Sanayileşme Politikası (1923-1938)**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Basılma mış Doktora Tezi), Ankara: 1989.
- GÜLTEN, Zeynep; **İlk Uçak Sanayimiz**, Hava Müze Komutanlığı, İstanbul 2002.
- GÜNEL, Necmi; **Cumhuriyet Öncesi Fikir Akımları Ali Suavi**, İstanbul: Işık Yayınları 1993.
- GÜNEŞ, İhsan – K. YAKUT; **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Eskişehir (1840-1923)**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir: 2007.
- GÜNEŞŞEN, Metin; **Cumhuriyet’ten Günümüze Türk Havacılığı**, Hacettepe Üniversitesi, (Basıl mamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2003.
- GÜRAN, Tevfik; **19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı Üzerine Araştırmalar**, İstanbul: Eren Yayıncılık 1998.

- GÜRLER, Zafer; **Tarım Politikası**, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Ziraat Fakültesi Yayınları, No:21, Tokat: 1997.
- GÜVEN, Sami; **1950'li Yıllarda Türk Ekonomisi Üzerine Amerikan Reçeteleri**, İstanbul: Ezgi Kitap Evi Yayınları 1998.
- GÜZ, Nurettin; **Tek Parti İdeolojisini Yayın Organları Halkevi Dergileri**, Ankara: Bilge Yayıncılık 1995.
- HAFIZOĞULLARI, Zeki; **"İzmir İktisat Kongresi Görüşler ve Değerlendirmeler"** Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, c. XVI, Mart 2000, S. 46. ss.289-311
- HALAÇOĞLU, Ahmet; **Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri**, Atatürk Kültür, Dil Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara: TTK. 1995.
- HALAÇOĞLU, Yusuf; **XIV ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı**, Ankara: TTK 2003.
- HEATON, Herbert; **Avrupa İktisat Tarihi I** (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay - Osman Aydoğuş), Ankara: Teori Yayınları 1985.
- HERODOT; **Herodot Tarihi** (Çev. Müntekim Ökmen - Azra Erhat), İstanbul: 1973.
- HİÇ, Mükerrrem; **Atatürk ve Cumhuriyet Dönemi Türkiye**, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, Ankara: 1981.
- IRMAK, Yakut; **"Refik Saydam Döneminde Sağlık Politikamız", Dr. Refik Saydam'ın Anısına 60. Yıl**, Ankara: Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı 1988.
- İĞDİ Özlem Gülenç, **"Abidin Paşa'nın Ankara Valiliği", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, 53, 2(2013) s. 225-248
- İNAN, Afet; **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin I. Sanayi Planı**, Ankara: TTK 1972.
- İNAN, Afet; **Şirketler ve Bankalar**, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1930.
- İNAN, Arı; **Atatürk'ün Eskişehir İzmit Konuşmaları**, Ankara: TTK 1982.
- İŞCAN, Nejat; **Fotoğraflarla Eskişehir**, Eskişehi: İşcan Yayınları 2003.
- KANSU, Yavuz; Servet Şensöz, Yılmaz Öztuna; **Havacılık Tarihinde Türkler Hava Kuvvetleri**, Basım Neşriyat Müdürlüğü Ankara: Etimesgut Savunma Sanayi Müsteşarlığı 1991.
- KANSU, Yavuz; **Eski Çağlardan I. Dünya Savaşına Kadar Havacılıkta Türkler**, 1971
- KAPLUHAN, Erol; **"Atatürk Dönemi Eğitim Seferberliği ve Köy Enstitüleri", Marmara Coğrafya Dergisi**, S. 26, İstanbul: 2012, ss. 172-194.
- KARPAT, Kemal H.; **Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 2003.

- KARPAT, Kemal; **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul: Timaş Yayınları 2010.
- KARTAL, Sadık; “Toplum Kalkınmasında Farklı Bir Eğitim Kurumu: Köy Enstitüleri”, **Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, C: IV, Mersin, 2008, ss. 23-36.
- KAYIRAN, Mehmet; “Latin Kökenli Yeni Türk Alfabesine Geçiş Süreci ve Millet Mektepleri”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 24, Kütahya: 2009, ss.191-206.
- KAZGAN, Gülten; **Tanzimat’tan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi 1999.
- KAZGAN, Haydar; “Tefecelikten Bankacılığa, Ottoman Bank ve Osmanlı Ricali”, **Finans Dünyası**, Şubat 1994, ss. 134-136
- KAZIM, Ceylan; **Türk - İslam Geleneğinde Dünyevi ve Uhrevi Sistem**, Gümrük Ve Ticaret Bakanlığı, Ankara: 2013.
- KEMAL, Kaya Yahya; **İnsan Yetiştirme Düzenimiz, Politika - Eğitim - Kalkınma**; Ankara: Pegem Akademi 1984.
- KEPENEK, Yakup; **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2011.
- KEYDER, Çağlar; **Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)**, Ankara: Yurt Yayınları 1982.
- KIRAÇ, Ali Numan; “Orta Anadolu Yaylasında Dryfarming Yöntemine Uygun Çalışmak”, **Eskişehir Halkevi Dergisi**, 30 İkinci Teşrin 1934, S. 25, ss. 193-207.
- KİRBİ, Fay; **Türkiye’de Köy Enstitüleri**, (Çev: Niyazi Berkes), İstanbul : Tarihçi Kitabevi 2010.
- KIRLI, Engin; **19. ve 20. Yüzyılda Eskişehir’e Yapılan Göçler**, Osmangazi Üniversitesi, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir: 2001.
- KIŞINBAY, Tarık; “Ekonomi Bakımından Köylünün Kalkımı İçin Düşünceler”, **Eskişehir Halkevi Dergisi**, 30 İkinci Teşrin 1934, S. 25, ss. 52.
- KİLİMCİ, Perihan; **Atatürk Döneminde (1923-1938) Türk Askeri Havacılığı**, Hava Harp Okulu Yayınları, Ankara: 2004.
- KİPER, M. Ali; “Hayvancılığın Gelişmesinde Bazı Mühim Noktalar ve Geliştirme Kurumlarının Önemi”, **Türkiye’de Hayvan ve Hayvancılık Dergisi**, 1963, ss. 6.
- KİRİŞÇİ, Numan; “Yonca ve Korunga Nasıl Bir Bitkidir”, **Hayvan ve Hayvancılık Dergisi**, Feridun Güneyman Yayınları, İstanbul: Ağustos 1964, S. 12, ss. 39-43.
- KOCATÜRK, Osman N.; **Türkiye’nin Sanayi Stratejisi**, İstanbul: Kumsaati Yayınları 2009.
- KOÇ, Adem;(Proje Yard.) **“Eskişehir Somut Olmayan Kültürel Miras Envanterinin Çıkarılması ve Turizme Kazandırılması”** BEBKA-TR41/TT12/0009 numaralı proje

- KOÇAK, Cemil; **Birinci Meclis**, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul: 1998.
- KORALTÜRK, Murat; **Türkiye’de Ticaret ve Sanayi Odaları (1880-1952)**, İstanbul: Denizler Kitabevi 2002.
- KOYLU, Zafer - Sadet Altay; **Health Propagando in the Atatürk Period (1923-1938)**, World Conference on Health Sciences, 24-27 April , Antalya: 2014.
- KOYLU, Zafer & Saadet Altay; “Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti’nin Kuruluşu ve Yapılan Yasal Düzenlemeler (1920 – 1923)”, **I. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi 10. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı**, c. 2, Konya: Mayıs 2008,
- KOYLU, Zafer; “XX. Yüzyılın Başlarında Eskişehir”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S. 71, C. XXIV, Ankara: Temmuz 2008, ss. 381-411.
- KOYLU, Zafer; **Esaretten Özgürlüğe 423 gün İngiliz İşgalinde Eskişehir**, Eskişehir Ticaret Odası Yayınları, Şehir ve Kültür 2, Eskişehir: Frig Basım, 2012.
- KÖKSAL, Osman; “Osmanlı Dönüşüm Sürecinde Bir Devlet Teşebbüsü Olarak Çifteler Harayı Hümayunu ve Türk Atçılığına Katkıları”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 11 (2), Eskişehir: 2010, ss. 333-362.
- KÖSEBAY, Erkan Yonca; AHUNBAY Zeynep; “Anadolu Demiryolu Mirası ve Korunması”, **İTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi**, C: VII, S.2, İstanbul, 2008, ss. 14-25.
- KUMKALE, Tahir Tamer; **Atatürk’ün Ekonomi Mucizesi**, İstanbul: Pegasus Yayınları 2007.
- Kurtuluş ve Aydınlanma: Arşiv Belgeleriyle Eskişehir**, Anadolu Üniversitesi Yayını, Ankara: Başak Matbaacılık 2009.
- KURUÇ, Bilsay; **Mustafa Kemal Dönemi’nde Ekonomi, Büyük Devletler ve Türkiye**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 362, İstanbul: Sena ofset 2011.
- KURUMUŞ, Orhan; **Emperyalizmin Türkiye’ye Girişi**, İstanbul: Yordam Kitap 2012.
- KÜÇÜKCAN, İlyas; **Ülkeye Adanmışlıkta Köy Enstitüleri ve Çifteler (ÇKE) Örneği**, Türk Mühendisleri ve Mimarları Odaları Birliği Eskişehir İl Koordinasyon Kurulu Yayınları, Eskişehir: 2008.
- KÜTÜKOĞLU, Mubahat S.; “Osmanlı İktisadi Yapısı”, **Osmanlı Devleti Tarihi**, c. 2, İstanbul: Feza Gazetecilik, 1988.
- KÜTÜKOĞLU, Mubahat; **Osmanlı İngiliz İktisadi Münasebeleri ve Balta Limanı Antlaşması**, TKAE Yay. 1974.
- Maarif İstatistiği**, Maarif Vekâleti, İstanbul: Başvekâlet Devlet Matbaası 1935.
- Maarif İstatistiği**, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara: Ulusal Matbaa 1949.
- MEHMET, Şeker; **Anadolu’nun Türkleşmesi**, İstanbul: Ötüken Nesriyat 2006.
- MEMİŞ, Ekrem; **Eskiçağ Medeniyeti Tarihi**, Bursa: Ekin Yayınları 2006.

- MENGİ, Tekin Evren; **Bor Madeni ve Türkiye Açısından Önemi**, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: 2005.
- Millet Mektepleri Talimatnamesi**, Maarif Vekâleti Yayınları, İstanbul,: 1940.
- MÜDERRİSOĞLU, Alptekin; **Cumhuriyetin Kurulduğu Yıl Türkiye Ekonomisi**, İstanbul : Denizbank Yayınları 2007.
- MÜSLİME Güneş , “Adnan Menderes ve Halkevleri”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi Journal of Modern Turkish History Studies**, XII/25, ss. 141-155
- NECDET, Sakaoğlu; **Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi**, İstanbul : İletişim Yay. 1992.
- NECDET, Tunçbilek; **Türkiye İskan Coğrafyası**, İstanbul Üni. Edebiyat Fak. Yay. 1283, Coğrafya Enstitüsü Yayınları, No :49, İstanbul: 1967.
- NEDİM, İPEK; **Rumeli’den Anadolu’ya Türk Göçleri**, Ankara: TTK 1994.
- NEŞET, Çağatay; **Bir Türk Kurumu Olan Ahilik** Ankara: TTK 1987.
- NEŞRİ, Mehmet; **Kitab-ı Cihannüma / Neşri Tarihi**, c. I, Ankara: TTK 1995.
- NİHAL, Yücer; **Cumhuriyet Döneminde Köye Öğretmen Yetiştiren Kurumlar ve Eğitim Programlarının Değerlendirilmesi**, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: 2010 .
- NİYAZİ, Berkes; **Türkiye’de Çağdaşlaşma** (Yay. Haz Ahmet Kuyaş), İstanbul: YKY 2002.
- NURİ, Ergin Osman; **Türk Maarif Tarihi**, c. 1-2, İstanbul: Eser Matbaası, 1977.
- OKTAY, Verel; **İstikbal Göklerin, Gökler Bizimdir**, THK. Yay:3, Ankara: 1985.
- ORAL, Atilla; **Atatürk ve İktisadi Kalkınma**, İstanbul: Yeğenağa Matbaa 2006.
- ÖGEL, Bahaeddin; **Türk Kültür Tarihi**, Ankara: TTK 1984.
- ÖNDER, Mehmet; **Atatürk Eskişehir’de**, Eskişehir Valiliği Yayınları, Eskişehir: 1992.
- ÖNDER, Selahattin; **Cumhuriyet Devrinde Eskişehir**, Ankara Üniversitesi İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir: 1986.
- ÖZGÜLDÜR, Yavuz; “Atatürk Dönemi Türkiye’sinin Ekonomik, Sosyal Durumu ve Gelişimi”, **Atatürkçülük Konferansları - I**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara: Genelkurmay Basımevi,2003 .
- ÖZODAŞIK, Mustafa; **Cumhuriyet Dönemi Yeni Bir Nesil Yetiştirme Çabaları**, Konya: Çizgi Kitabevi 1999.
- PAMUK, Şevket; “Dünya İktisadi Bunalımı ve 1930’lara Yeniden Bakış”, **Bilanço 1923-1998 Türkiye Cumhuriyeti’nin 75 Yılına Toplu Bakış Uluslararası Kongresi**, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1999, ss. 30-47.

- PAMUK, Şevket; **Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 1984.
- PARMAKSIZOĞLU; İsmet - Yaşar Çağlayan; **Eski Çağlar Ve Türk Tarihinin İlk Dönemleri**, Ankara: Funda Yayınları 1956.
- QUATAERT, Donald; **Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım**, (Çev. Nilay Özok Gündoğan-Azat Zana Gündoğan) , Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul: 2008.
- SAKAOĞLU, Necdet; **Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi**, İstanbul: İletişim Yayınları 1992.
- Sağlık Çalışmalarında Kırk Yıl**, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, 1964.
- SAKARYA GAZETESİ “Eskişehir Bankası içtimal”, 18 Temmuz 1927.
- SAKARYA GAZETESİ, “Eskişehir’in Su Bayramı”, 7 Şubat 1936, S. 510, s. 1.
- SAKARYA GAZETESİ, “İlbayımız Su Membalarında”, 23 Ağustos 1935, S. 486,
- SAKARYA GAZETESİ, “Kalabak Suyu”, 11 Temmuz 1935, S. 480,
- SAKARYA GAZETESİ, “Kaplanlı Suyu Filtre Ediliyor”, 10 Temmuz 1936, S. 531,
- SAKARYA GAZETESİ, “Kaplanlı Suyu”, 6 Haziran 1935, S. 476, s. 1.
- SAKARYA GAZETESİ, “Kitapseverler Toplantısı”, 20 Mart 1936, S. 515
- SAKARYA GAZETESİ, “Sıtma Mücadelesi”, 2 Birinci Teşrin 1934, S. 442, s. 1.
- SAKARYA GAZETESİ, “Sokak Koşusu”, 6 İkinci Teşrin 1936, S.548,
- SARAR, İsmail; “Termal Turizmi ve Eskişehir’in Termal Turizmdeki Yeri”, **Eskişehir Kaplıca Turizmi Semineri**, Eskişehir: İçsan Güzel Sanatlar Ofisi Yayını,1999, ss. 34-37.
- SARIHAN, Zeki; **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, Öğretmen Dünyası Yayınları, c.2, Ankara 1984.
- SAZAK, Emin; **Emin Beyin Defteri**, İstanbul: Bilgeoğuz 2009 .
- SEVİM, Veli; “Lidyalılar”, **Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi II**, İstanbul: 1982.
- Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgelerinde Anadolunun Taksimi Planı** (Hazırlıyan Hayri Mutluçağ), İstanbul: Belge yayınevi 1972.
- SÖNMEZ, Mustafa; **Türkiye Ekonomisinin 80 Yılı**, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul 2004.
- SUNGUR, Celal Ahmet; “Dr. Refik Saydam’ın Sağlık Hizmetleri Anlayışı”, **Dr. Refik Saydam’ın Anısına 60. Yıl**, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, Ankara: 1988,
- SUZAN, Albek; **Dorylaion’dan Eskişehir’e**, Anadolu Üniversitesi Eğitim Sağlık ve Bilimsel Araştırma Vakfı Yayın No: 89, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Basımevi, Eskişehir 1991.

- ŞABUDAK, Özcan; **Unutulmuş Bir Devletçi İktisat Vekili: Mustafa Şeref Özkan**, İstanbul: Libra Kitapçılık ve yayıncılık 2009.
- ŞAHİN, Muhammet; **Uygarlık Tarihi**, Ankara: Okutman Yayıncılık 2009.
- “Şeker Fabrikası”, Demiryolu Dergisi**, DDY Vakfı Yayınları, Ankara, 1934, S. 113-114, s. 224-226.
- ŞENTÜRK, Hüdayi; “Osmanlı Devleti’nin Ulaşım Teşkilatı ve Yol Sistemine Genel Bir Bakış”, **Türkler Ansiklopedisi**, c. X, ss. 904-910.
- ŞERAFETTİN, Turan; “Etkin Bir Eğitim, Kültür Ve Sosyal Dayanışma Kurumu Olarak Halkevleri”, **Bilanço 1923-1998**, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları 1999, ss. 205-206 .
- ŞİMŞİR, Bilal N.; **Rumeli’den Türk Göçleri**, c. I, Ankara: TTK. 1989.
- TABAKOĞLU, Ahmet; **Türk İktisat Tarihi**, İstanbul: Dergah Yayınları 2003.
- TANİLLİ, Server; **Uygarlık Tarihi**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul: 2011.
- TAŞDEMİR, Serap; “Ayvalık Türk Ocağı ve Etkinlikleri”, **Türklük Bilimi Araştırmaları**, Niğde: 2010, S.28, ss. 341-362.
- TEKELİ, İlhan; “Türkiye’nin Göç Tarihindeki Değişik Kategoriler” **Göç ve Ötesi**, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları 2008.
- TEZEL ,Yahya S.; **Cumhuriyet Dönemi'nin İktisadi Tarihi**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 2002,
- TEZEL, Yahya; **Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1993’e)**, İstanbul: Kültür Koleji Yayınları 1994.
- TOKGÖZ, Dündar; **Eskişehir Tarihi Turizmi ve Eski Eserleri Kılavuzu**, Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Kültürel Çalışmalar ve Çevre Eğitimi Enstitüsü Yayınları S.4, Eskişehir: 1978.
- TOPRAK, Zafer; **Türkiye’de Milli İktisat (1908-1918)**, Ankara: Yurt Yayınları 1982.
- TOPRAK, Zafer; “ İktisat Tarihi”, **Türkiye Tarihi 3, Osmanlı Devleti 1600-1908**, İstanbul: Cem Yayınevi 1990.
- TUĞLACI, Pars; **Çağdaş Türkiye**, c. II, İstanbul: Cem Yayınevi, 1989.
- TUNCA, Yusuf; **Sağlık Çalışmalarında 40 Yıl**, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayınlarından No. 303, Ankara: Ogun Kardeşler Matbaası, 1964
- TURAN, Şerafettin; **Atatürk’ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar**, Ankara: TTK Basımevi 1982.
- TURFAN, Selahattin; **Eskişehir Folkloru**, Eskişehir: Uğur Matbaası 1973.
- TÜNAY, Muharrem; “Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası”, **Atatürk Araştırma Dergisi**, Cilt II, sayı 4, Ankara 1985, ss. 245-256
- Türk Hava Kuvvetlerinin Doğuş Yılları**, Hava Basım ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara: 1999.

Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, Genelkurmay Basımevi, Ankara: 1992.

Türk İstiklal Harbi, c.II, 3. Kısım, Batı Cephesi, Genel Kurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara: 1994.

Türk Parlamento Tarihi 1. Dönem 1919-1923, c. 3 Ankara TBMM Basımevi Müd. 1995; 2. Dönem 1923-1927, c. 3, Ankara TBMM Basımevi Müd. 1995; 3. Dönem 1927-1931, c. 3 Ankara TBMM Basımevi Müd. 1995; 4. Dönem 1931-1935, c. 2, Ankara TBMM Basımevi Müd. 1996,

TÜRKAN, Kadriye; "Türk Masallarında Mimari: Hamam ve İşlevleri", **Milli Folklor Dergisi**, Ankara: 2009 S.11 (84), ss. 162-174.

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, C.1-2, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara: 2007.

TÜRKMEN, Özcan; **Eskişehir Eğitim Tarihi**, Eskişehir Milli Eğitim Müdürlüğü, Ankara: 2006.

TÜRKYILMAZ, Dilek; **Türk Kültüründe Hamam Geleneği ve Eskişehir Hamamları**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Halk Bilimi, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: 2001,

TÜZÜN, Ulvi; **Her Yönüyle Eskişehir**, Eskişehir: Kalaba Yayınları 1971.

UÇAN, Zeynep; **Şeker Pancarı Ziraati ile Şeker Sanayi'nin Ekonomik Gelişmeye Etkileri, Türkiye Uygulaması**, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Eskişehir: 1993.

ULUKAN, Ayşe - ULUSU URAZ Türkan; "Cumhuriyetin Kültür Kurumu Olan Halkevi Binaları", **İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi**, S. 7 (1), İstanbul: 2008, ss. 38-49.

ULUSAN, Şayan; "Şark Meselesinden Sevr'e Türkiye" **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi (ÇTTAD)**, VIII 18-19 (2009 / Bahar-Güz)

ÜSKÜDAR, Şerife; **Eskişehir'in Kültür Turizmi Potansiyeli ve Yerli Turistlerin Buna İlişkin Algıları Üzerine Bir Araştırma**, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir: 2012.

ÜZEN, İsmet - Yüksel ÖZGEN, **Bir Milletin Atasına Vedası**, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara: Kozan Veb Ofset 2012

VELİDEDEOĞLU, T. Veldet; **Türkiye Şeker Sanayi (1926-1976)**, Türkiye Şeker Fabrikaları Yayınları, Ankara: 1979.

VURAL, Alaaddin; **Anadolu Madencilğine İlk Adımlar**, MTA Genel Müdürlüğü, Ankara: 2009.

YAKUT, Kemal; Ş. HALICI, **Eskişehir Sancağı Genel Meclis Kararları (Meclis-i Umumi Mukarreratı)** Eskişehir: Eskişehir Büyükşehir Belediyesi, 2009

YAKUT, Kemal; "Eskişehir Ticaret Borsası'nın Kurulması ve Meydana Gelen Gelişmeler", **Eskişehir Ticaret Odası Dergisi**, Yıl: 18, Sayı: 82, (Ekim 2001),

YALÇIN, E. Semih; **Mustafa Kemal Atatürk'ün Hayatı ve Eseri**, Ankara: Gazi Kitabevi 2006.

- YALÇIN, Osman; **Türk Hava Harp Sanayi Tarihi**, Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü Yayınları, Ankara: 2009.
- YAVUZ, İsmail; **Mustafa Kemal'in Uçakları, (Türkiyenin Uçak İmalat Tarihi 1923-2012)**, İstanbul: İş Bankası Yay. 2013.
- YEŞİLBURSA, Cemil Cahit; **Yeni ve Yakınçağ Tarihi**, Ankara: Siyasal Kitabevi 2008.
- YETKİN, Sabri - E. Serçe; "Ticari Hayatın Millileştirilmesi Sürecinde Ticaret Borsaları: İzmir Örneği (1891-1930)", **Toplum ve Bilim**, Sayı: 79 (Kış 1998),
- YILDIRIM, Abdurrahman, "Borsada Köklü Geçmiş, İddialı Gelecek Dönemi", **Haber Türk**, 29 Aralık 2012
- YILDIRIM, Nuran; "Hekim Kimliği İle Abdülhak Adnan Adıvar ve Tıp Tarihi ve Dentoloji Müderrisliği", **Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi**, İstanbul: 2006, S. 7 (2), ss. 53-86.
- YILDIRIM, Seyfi; "Cumhuriyet Devri Demiryollarının Gelişiminde Etkili Olan Faktörler", **Cumhuriyet Döneminde Demiryolları Sempozyumu**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2010, ss. 93-103.
- YILMAZ, Mehmet Serhat; **Harf İnkılabı ve Millet Mektepleri 1928-1935 Kastamonu Örneği**, Ankara: Berikan Yayınevi 2009.
- YÜCER, Nihal; **Cumhuriyet Döneminde Köye Öğretmen Yetiştiren Kurumlar ve Eğitim Programlarının Değerlendirilmesi**, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: 2010.

"12. yılımızda Eskişehir " Halkevi 29 ilk Teşrin 935 yıl:3.

İNTERNET ve ANSİKLOPEDİK KAYNAKLAR

- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (Çevrimiçi)**, <http://www.cocuk hizmetleri.gov.tr/tr/html/10517/> Tarihce, 14 Nisan 2013.
- Anabritannica Ansiklopedisi, "**Hamam**", C: XIV, Ana Yayıncılık, İstanbul, 1994, ss. 367-374.
- BALTAOĞLU Ali Galip, "Bir Vali Hakkında Atatürk'e Yazılmış Şikâyet Mektubu", **Turkish Studies**, S. 4/3, Ankara, Bahar 2009, (Çevrimiçi), <http://www.turkishstudies.net/sayilar/sayi16/baltaoglualigalip1112.pdf>. 18 Ağustos 2012.
- BİLİM Cahit, **Deniz Köpüğü Lületaş**, (Çevrimiçi), <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/868/11017.pdf>, s.91, 12 Temmuz 2012.
- Bilinmeyen Diyarbekir (Çevrimiçi)**, <http://www.bilinmeyendiyaarbekir.com/cumhuriyet.html>, 11 Temmuz 2012.
- Britanica Compton's Ansiklopedisi, "**Eskişehir**", c. VII, 1993, ss. 188-198.
- Britanica Compton's Ansiklopedisi, "**Hava Kuvvetleri**", c. IX, ss. 238-251.
- Britanica Compton's Ansiklopedisi, "**Şeker**", c. XVII, ss. 326-329.

Britanica Comptons Ansiklopedisi, “**Battal Gazi**”, c. III, Ana Yayıncılık, İstanbul, ss. 274-275.

Büyük Larousse Ansiklopedisi, “**Eskişehir**”, c. IV, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1994, ss. 1717-1722.

Çifteler Kaymakamlığı (Çevrimiçi), http://www.cifteler.gov.tr/default_B0.aspx?content=194, 6 Haziran 2013.

Dictionnaire Larousse Ansiklopedisi, “**Eskişehir**”, c. II, Milliyet Gazetesi Yayınları, 1993-1994, ss. 793-799.

Eskişehir Demirspor (Çevrimiçi), <http://eskisehirdemirspor.com/cat.aspx?cid=544&id=551>, 12 Temmuz 2012

Eskişehir Ticaret Borsası (Çevrimiçi), <http://www.esktb.org.tr/tarihce.asp>, 20 Nisan 2012.

Eskişehir Ticaret Odası (Çevrimiçi), <http://www.etonet.org.tr/etonet/Hakkimizda/HakkimizdaEto.aspx?sayfa=ETO%20Tarih%C3%A7e>, 20 Nisan 2012.

Eskişehir Ticaret Odası (Çevrimiçi), <http://www.etonet.org.tr/etonet/Hakkimizda/HakkimizdaEto.aspx?sayfa=ETO%20Tarih%C3%A7e> (Çevrimiçi) (Tarihçe tarafımdan yazılmıştır.Z. K.)

Eskişehir Valiliği (Çevrimiçi), http://www.eskisehir.gov.tr/sarici/ekitap/luletesi_tr.pdf, 12 Temmuz 2012.

“**Hamam**”, İslam Ansiklopedisi, c. XV, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997, ss. 401-410.

T.B.M.M. Milletvekilleri Albümü, TBMM Basın Yayın Halkla İlişkiler Genel Müdürlüğü Yayınları, No.1, Ankara, 2010.

Temel Britanica Ansiklopedisi, “**Eskişehir**”, c. VI, Ana Yayıncılık, İstanbul, 1992, ss. 369-376.

Türk Ansiklopedisi, “**Eskişehir**”, c. XV, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1968, ss. 427-434.

Yurt Ansiklopedisi, “**Eskişehir**”, C: IV, Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1981, ss. 2871-2885.

İNDEKS

İNDEKS

A

- Abazalar 247
 Abdülhekim Ağazâde Rıza Efendi 207
 Abdulkadirzâde Abdulhamit 119
 Abdullah Azmi Efendi 43, 48
 Abdullah oğlu Mestan 119
 Abdülmelik 33
 Adapazarı Ticaret Bankası 5, 134
 A.D. Morthmann 38
 Afyon 23, 28, 33, 55, 102, 119, 148, 151, 164, 187, 192, 228, 241, 266
 Afyonlu Süleyman 83
 Ahi 15, 114, 203, 279
 Ahmet Cevat 221
 Ahmet oğlu Mehmet Çavuş 119
 Akarbaşı Mahallesi 30
 Alanyalı Hacı Mehmet Ali 64
 Ali Çetinkaya 76
 Ali Fuat Paşa 21, 23, 24, 32
 Ali Numan Kırâç 108, 109, 234
 Ali Ulvi Bey 44, 51, 127
 Alpu 32
 Altınordu 82
 Anadolu 4, 14, 15, 16, 19, 21, 23, 24, 30, 36, 59, 63, 81, 82, 89, 92, 96, 97, 101, 107, 108, 109, 111, 114, 136, 147, 151, 155, 159, 165, 171, 175, 176, 178, 180, 182, 183, 184, 186, 187, 188, 190, 202, 203, 204, 207, 213, 236, 244, 246, 247, 250, 252, 257, 258, 261, 262, 268, 270, 272, 278, 279, 280, 281, 282, 284, 285, 286, 288, 289, 292, 293
 Ankara 14, 15, 16, 19, 20, 21, 23, 26, 28, 30, 32, 33, 38, 42, 43, 44, 49, 51, 55, 56, 59, 60, 63, 66, 73, 75, 78, 82, 88, 89, 96, 97, 98, 102, 105, 107, 113, 115, 117, 122, 126, 127, 133, 135, 138, 145, 146, 147, 148, 151, 152, 153, 158, 159, 161, 170, 176, 178, 181, 182, 183, 184, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 195, 202, 203, 204, 207, 216, 221, 222, 225, 226, 227, 228, 232, 235, 237, 240, 241, 243, 244, 247, 249, 250, 257, 258, 270, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 292, 293
 Arazi-i Miriye 96
 Arif Bey 44, 49
 Ar Şubesi 6, 233
 Aşağı Kalabak 249, 352
 Asarcıklı Ali Efendi 66
 Asım Akif 231
 Askeri Hava mecmuası 272
 Atatürk 3, 4, 6, 23, 26, 30, 31, 32, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 64, 70, 73, 75, 86, 87, 88, 97, 98, 99, 104, 105, 114, 120, 125, 135, 144, 152, 153, 154, 158, 159, 170, 173, 175, 176, 183, 188, 190, 192, 193, 195, 197, 203, 211, 219, 225, 226, 227, 228, 231, 236, 237, 238, 240, 244, 256, 257, 271, 272, 274, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 293
 Atatürk Lisesi 6, 86, 211, 231
 Avukat Mecmuası 272
 Ay Dergisi 51

B

Bab-ı Âli 62
Bahçeçik 247
Balaban 268
Bamya Çorbası 268
Başkurt suyu 77
Battal Gazi 33, 36, 277
Bayındırlık 5, 76, 84, 86
Bayraktarzâde Hüseyin Bey 23
Bebekli Atıf Bey 191
Behçetiye 247
Behiç Bey 50
Belediye Başkanı 50, 51, 53, 59, 86
Belediye Reisi Halil İbrahim Efendi 207
Beylikova 32
Beyoğlu 62
Bizans 14, 15, 16, 33, 36, 38, 40, 60, 92, 184, 191

C

Cahit Bey 49
Çamurlu 249
Çanakkıran 247, 353
Çarşı 5, 16, 22, 91, 118, 140, 186
Celal Bayar 53, 76, 154, 180
Cemil Bey 42, 86
Çerkezler 247
C.H.F. 8, 51, 53, 54, 56, 226
Çibörek 268
Çiftçi Bankası Anonim Şirketi 119
Çiftelelerli Hafız Ali Efendi 207
Çifteler 6, 32, 33, 36, 37, 44, 84, 85, 92, 172, 173, 174, 175, 184, 185, 186, 211, 233, 234, 236, 237, 240, 241, 242, 243, 244, 247, 249, 250, 272, 273, 283, 289, 292, 293
Çifteler Harası 6, 172, 173, 174, 175, 241, 272, 292
Çifteler Köy Enstitüsü 211, 243, 244
Çifteler nahiyesi 84
Çoban Mustafa Paşa 69
Çukurhisar 85, 98, 165, 186
Cumhuriyet 8, 19, 21, 23, 31, 32, 33, 38, 42, 46, 50, 51, 52, 60, 61, 62, 63, 64, 70, 73, 75, 77, 80, 84, 86, 93, 97, 99, 101, 104, 105, 111, 113, 115, 117, 118, 119, 121, 123, 125, 144, 145, 148, 154, 155, 158, 159, 168, 173, 175, 176, 183, 184, 188, 190, 192, 193, 211, 213, 221, 226, 227, 228, 231, 233, 237, 240, 241, 250, 252, 253, 254, 255, 257, 271, 272, 273, 274, 277, 280, 282, 284, 285, 287, 288, 290, 291, 293
Cumhuriyet Halk Fırkası 50, 52, 105, 111, 226
Cumhuriyet İlköğretim Okulu 211

D

Damat Beyzâde Nuri Bey 64, 66
Debbağhane Çarşısı 118

ESKİ bir ŞEHRİN HİKAYESİ

Defterdar 85
Değişören 247, 354
Demirciler Çarşısı 118
Demirspor 81, 82, 294
Dersaadet 61, 63, 135, 136, 138, 145, 278, 288
Devlet Demiryolları 6, 8, 50, 76, 78, 165, 186
Diyarbakır 42, 228
Doktor Süreyya 76
Döne Ersoy 93
Dry Farming 5, 107, 108, 109
Dr. Nazmi 231
Dr. Refik Bey 75
Dr. Rıza Tahir Bey 66
Dr. Salih Güvenç 66
Dursun Fakih Mektebi 30

E

Edip Ahmet Yükneki 202
Elife Özçimen 93
Emin Bülend 225
Eminettin Çeliköz 231
Emin Oğullarından Ahmet Oğlu Ömer Sıtkı 119
Emin SAZAK 134
Eskişehir Bankası 5, 127
Eskişehir Cer Atölyesi 5, 154
Eskişehir Çiftçi Bankası Osmanlı Anonim Şirketi 5, 126
Eskişehir Ticaret ve Zahir Borsası 147, 150
Eskişehir Elektrik Şirketi 5, 154, 165, 168, 170
Eskişehir Hava Okulu 6, 59, 195
Eskişehir Lisesi 211
Eskişehir Tayyare Fabrikası 195
Eskişehir Temyiz Mahkemesi 50, 51
Eskişehir Ticaret Borsası 5, 141, 145, 148, 289, 294
Eskişehir Ticaret ve Ziraat Odası 5, 135, 137, 138
Eskişehir Valisi Cemil Bey 86
Eskişehir Zahir ve Hububat Borsası 148
Estefan Bey 122
Esterati Efendi 122

F

Fakirlere Yardım Cemiyeti 4, 79
Farabi 202
Faruk Şükrü 231
Fatih Sultan Mehmet 45, 145
Fevzi Çakmak 257
Fırka 69, 226, 228
Fransa 63, 107, 175, 182, 188, 190, 191, 195, 197
Frigya 16, 38

G

Galata 62, 120, 121, 122, 145
Galip Yeğinsu 66
Gar 31, 50
Gazi Paşa 48, 49, 51, 56, 219, 271
Genel Kurmay 30, 160, 257, 287
Gömele 247, 355
Gündüzbey 247, 355
Günyüzü 32
Güzel Sanatlar Şubesi 232

H

Habibullah Oğlu Yakup Hoca 119
Hacı Ahmetzâde Salih 119
Hacı Ali Efendi 64
Hacı Bekir Beyzâde Emin Bey 207
Hacı Çakırzâde Süleyman 119
Hacı Hafız Efendi 122
Hacı Hafız Hüseyin Efendi 64, 66
Hacı Hafız Ömer Efendi 66
Hacı Mesud Bey 122, 123
Haffaflar Çarşısı 118
Hafız İsmail Efendi 119
Hakikat 270
Hakimiyet-i Milliye Gazetesi 52, 108, 109, 175, 277
Halil İbrahim 119
Halkevi 6, 70, 73, 76, 77, 79, 80, 81, 84, 85, 88, 99, 104, 105, 108, 109, 113, 118, 122, 134, 154, 159, 168, 175, 180, 186, 192, 211, 225, 228, 229, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 264, 265, 272, 273, 282, 288, 290, 291, 292
Hamalcızâde Ali 119
Hamam 16, 89, 91, 92, 277, 279, 286, 288, 290, 293
Hambo Efendi 138
Han 32
Harb-i Umumiye 46
Hasanoğlu Mehmet 119
Hatay 56
Havacılık İşleri Müfettişi Muzaffer 50
Havacılık Komisyonu 191
Hayriye 114, 151, 247, 249, 252, 253, 356
Heyet-i Temsiliye 23
Hilal-i Ahmer Cemiyeti 80
Hıdırellez 7, 266
Hıfzû's-sıha 69
Hoca Ahmet Yasevi 202
Hoşnudiye 30, 140
Hüdavendigar Salnâme 63
Hürriyet 64, 145
Hüsrev Sami Bey 23, 44

ESKİ bir ŞEHRİN HİKAYESİ

I

İbni Sina 202
İbrahim Bey 21, 23, 49, 66
İlmiye 60
İmrariye Tezkiresi 93
İngilizler 21, 24, 26, 187, 188
İnönü 15, 19, 21, 26, 28, 32, 76, 84, 85, 91, 159, 161, 173, 180, 237, 250
İntizam-ı Şehir 61
İş Bankası 5, 96, 120, 125, 159, 191, 195, 229, 281, 284, 286
İsmail Hakkı Bey 42, 51
İsmet Paşa 52, 54, 58, 98, 99, 159, 183, 234, 236
İstanbul Hükümeti 23, 43
İstikbal 54
İttihat ve Terakki 64, 69, 86, 121, 126, 138, 147, 148, 225, 287
İzmir 21, 23, 55, 73, 82, 97, 98, 125, 136, 146, 147, 148, 149, 151, 182, 183, 185, 187, 192, 195, 222, 228, 235, 241, 243, 279, 282, 286, 287
İzmir İktisat Kongresi 98
İzmirli Hüseyin Şahin 83

K

Kadınlar Pazarı 22, 118
Kamil Erden 66, 70
Kamil Topçu 88
Kanlıpınar 247, 249, 357
Kanlısirt 26
Kaplıca 91, 92, 119, 288, 290
Karagözler 249, 357
Karakamış 84, 85, 249, 357
Karapazarlı Hüseyin Hüsnü 119
Karnik Efendi 138
Kaşkarlı Mahmut 202
Keçeciler Çarşısı 118
Kenan Zâde Süleyman Bey 66
Kiraz Hamdi Paşa 23, 24
Kırım Savaşı 61, 121
Kızılay 4, 79, 80, 81, 102
Kızılınler 92, 249, 357
Kızılınler, 249
Kocatepe 272
Konstantinopolis 33
Konya 44, 49, 73, 97, 102, 111, 114, 127, 146, 147, 175, 183, 184, 187, 188, 192, 203, 211, 228, 250, 279, 280, 284, 289
Köprübaşı 30, 53, 119, 186
Köycüler Şubesi 6, 232, 233, 292
Kripper 70
Küfli Zâde Hacı Mehmetoğlu Mehmet Cemal 119

Kümbet 233, 249
Kurtuluş Savaşı 26, 31, 63, 64, 73, 86, 152, 183, 188, 190, 211, 281, 285
Kütahyalı Hakkı Çavuş 119
Kuvâ-yı Milliye 21, 24
Kuyucaklı Hafız Mehmed Emin 92
Kuyumcular Çarşısı 118

L

Laçın Maden Suyu 5, 92, 93, 94
Lise 6, 54
Lohusa Dönemi 263
Lületaş 6, 164, 178, 179, 180, 293
Lütfi Oğuzcan 231
Lütfullahzâde Mehmet Efendi 123

M

Maden 5, 8, 92, 93, 94, 154, 176, 180, 181
Malhatun Mektebi 6, 211, 213
Manifaturacılar Çarşısı 118
Mehmed Emin Yurdakul 225
Mehmet Ali Yasin 134
Mehmet Kadri Üçok 42
Mehmet Nail Efendi Mahdumu Ahmet Suat 119
Mehmet Özdamar 93
Memleket Hastanesi 75, 76, 77, 78
Menafi Sandığı 122, 123, 124
Mesrur Demirel 66
Meşrutiyet 63, 64, 121, 126, 138, 141, 207
Mesut Zeytinoğlu 134
Met Helvası 268
Metristepe 26
Mihaliççık 23, 24, 30, 31, 32, 38, 77, 92, 181, 208, 216, 217, 220, 233
Millet Mektepleri 6, 211, 220, 221, 222, 223, 224, 273, 286, 287, 289
Milli İktisat 97, 126, 138, 285
Mimarbaşı 61
Mısır Çarşısı 118
Mobilyacılar Çarşısı 118
Mohenjo-Daro 89
Montrö Boğazlar Sözleşmesi 7, 255, 256, 257, 292
M. Tarık Kışınbay 231
Muhacir Akçayır 249, 359
Muhasebe-yi Hususiye 86
Muhtesip 61
Mustafa Çavuşzade 119
Mustafa Kemal 4, 24, 26, 28, 30, 31, 32, 44, 46, 47, 64, 73, 86, 88, 97, 104, 144, 159, 173, 175, 183, 185, 191, 192, 219, 220, 221, 222, 226, 237, 238, 274, 278, 283, 286
Mutasarıf Hilmi Bey 23, 24
M. Yavuz 231

ESKİ bir ŞEHRİN HİKAYESİ

N

Naci Keskinli 231
Naimzâde Hasan Hüseyin 119
Narh 62
Nebi Oğlu Ramazan 119
Nihat Bey 42, 44, 50
Nisab-ı Müzakere Kanunu 42
Nizamname-i Umumi 62
N. Necati Özeren 231
Nuri Ilık 231
Nusus-ı Kur'aniye 46

O

Odun Pazarı 118
Okuma Odaları 6, 233, 292
Ömer Oğlu Ahmet Hamdi 119
Orhaniye 247
Osmaniye 249
Osmanlı Devleti 16, 19, 60, 61, 62, 63, 96, 97, 104, 114, 115, 121, 135, 136, 145, 151, 152, 153, 165, 173, 183, 184, 186, 187, 191, 192, 203, 208, 211, 220, 225, 227, 244, 246, 249, 257, 270, 277, 281, 283, 285, 290
Osmanlı İtibar-ı Milliye Bankası 125
Osman ve Şeriki Ethem 119

P

Paris 62, 85, 145
Paşa Mahallesi 19, 69
Pınarbaşı 85
Porsuk Çayı 70, 252, 266

R

Rahime Karacaşehir 93
Reisi Hacı Veli 43
Rıza Paşa 249, 360
Rıza Pehlevi 31, 53, 55
Rustem Oğlu Yakup 119

S

Sabiha Gökçen 53, 56, 59, 193, 197
Sabit Efendi 64
Sabri Kılıçoğlu 134
Sadıkbeyzâde Mehmet Bey 123
Şahap Gürsel 231
Saint Agustin 204
Sait Karamanoğlu 66
Sait Paşa 101
Sakarya İlköğretim Okulu 211

Sakarya Savaşı 30, 237
Sanayi ve Maadin Bankası 135
Savcibey 249
Sazova 84, 85, 104, 105, 113
Sazova Tohum Islah Merkezi 105
Sefilizade Ahmet 119
Şehremanet 62
Şekerci Kazım 64
Şeker Fabrikası 5, 54, 73, 154, 155, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 216, 272, 288
Seklice 249, 360
Selim Sırrı Tarcın 227
Semizzâde Abdurrahman 119
Şemsettin Erdinç 231
Şemsettin Sami 60
Seriki Vahid 119
Şeyh Süeceddin 69
Seyitgazi 14, 15, 28, 30, 31, 32, 33, 69, 70, 77, 92, 127, 208, 216, 217, 221, 233, 234, 247, 267
Sivas Kongresi 4, 23
Sivrihisar 15, 19, 20, 24, 30, 31, 32, 38, 70, 77, 92, 119, 127, 164, 174, 181, 184, 185, 186, 208, 216, 217, 218, 220, 233, 234, 236, 252
Sıbyan mektebi 204
Sığır pazarı 118
Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti 73
Sıtma Mücadele Teşkilatı 77, 84
Söğütçük 249, 361
Şube 64, 123, 229, 232, 233, 235
Süleyman Hacı Çakır 76

T

Tahıl Pazarı 30, 118
Takiddin Bey 66
Talat Öncel 42, 83, 186
Tarım 96, 97, 98, 99, 101, 102, 106, 107, 108, 109, 113, 151, 161, 197, 241, 278, 279, 280, 281, 282, 284
Tatar 69, 247, 253, 267, 268
Tayyare Alayı 55, 56, 81, 193
Tayyare Bayramı 7, 253, 254
TBMM 26, 28, 42, 43, 73, 183, 237, 240, 257, 277, 280, 286
Teşkilat-ı Esasiye 45, 46
Tevfik Efendi 64, 138, 143, 207
Ticaret Müdüriyet-i Umumisi 151
Topçuzâde Kamil Kaplanlı 66
Toyga Çorbası 268
Trabzon 59, 107, 191, 247, 250
Turan İlköğretim Okulu 211
Turan Numune Mektebi 211
Tütüncüler Bankası 120
Tuz Pazarı 118, 165

ESKİ bir ŞEHRİN HİKAYESİ

U

Ülkü İlköğretim Okulu 211
Ümmühan Hatun 36
Umur-ı İktisadiye 62
Uncuzâde Hafız Mehmet 119
Urfa 42, 175, 250
Üsküdar 14, 15, 62, 184, 213, 268
Uzun Çarşı 118

V

Valide Sultan 36

Y

Yağani Bekir Sıtkı 119
Yarbay Mahmut 24
Yarbay Mahmut Bey 24
Yasinzâde Mehmet Ali 119
Yavuz Sultan Selim 45, 66, 69
Yorgi Mizancı Efendi 123
Yumurtacı Hacı Halil Efendi 64
Yusuf Hashacip 202

Z

Zeytûnzâde Hasan Tahsin 126, 129, 131
Zeytûnzâde Tevfik Efendi 138, 207
Ziraat Bankası 5, 86, 102, 105, 120, 122, 123, 126, 159

Doç. Dr. Zafer KOYLU

1966 Adapazarı doğumlu.
 1967 Yılında babasının memuriyeti nedeniyle Eskişehir'e geldi.
 İlk (Turan ilkokulu), Orta (Devrim Ortaokulu) ve Lise (Atatürk Lisesi) öğrenimini Eskişehir'de tamamladı.
 1983 Yılında Anadolu Üniversitesi Tarih Bölümüne girdi.
 1987 Yılında aynı bölümde Araştırma Görevlisi olarak işe başladı.
 1989 Yılında burslu olarak Almanya'da Goethe İnstitut dil kursuna katıldı.
 1989-1991 Yılları arasında Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Prof. Dr. İhsan GÜNEŞ danışmanlığında " Ege Adaları "konulu tezle Yüksek Lisansını, 1991-1997 Yılları arasında Prof. Dr. İhsan GÜNEŞ danışmanlığında " Makedonya Sorunu 1878-1913" konulu tezle doktorasını tamamladı.
 1993 yılında Üniversite ayrımı nedeniyle Eskişehir Osmangazi Üniversitesine geçti.
 1999-2000 döneminde askerlik sürecinde, Işıklar Askeri Lisesi'nde T.C. Tarihi ve Atatürkçülük, Demokrasi ve İnsan Hakları derslerini verdi. Aynı zamanda K.K.K. Eğitim ve Okullar Daire Başkanlığı nezdinde Demokrasi ve İnsan Hakları Kitabı ve Öğretmen Kılavuz kitabının yazılmasında görev aldı. Askerlik süresince askeri lise öğrencilerine Atatürk ve Atatürkçülük ile ilgili yirminin üzerinde konferans verdi. 2012 yılında Atatürk İnkılâpları ve Türkiye Cumhuriyet Tarihi Ana Bilim Dalında Doçent oldu. Halen Eskişehir Osmangazi Üniversitesin Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilimdalı'nda, Siyasi Akımlar ve Türk Yenileşme Tarihi; Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde; Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi, Siyaset Bilimi, Türkiye ve Uluslararası Kuruluşlar, Siyasal Akımlar, Türk Kurtuluş Savaşı, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi derslerini sürdürmektedir. Yazarın alanıyla ilgili yayınlanmış ulusal ve uluslararası düzeyde bildirileri, kitap, kitap bölümleri ve ansiklopedi maddeleri vardır.
 Evli ve bir çocuk babasıdır.

YAZARIN ESERLERİ**A. Uluslararası hakemli dergilerde yayımlanan makaleler :**

- A1. Z. Koylu, N. Doğan, "Birinci Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Devleti'nde Sıtma Mücadelesi ve Bu Amaçla Yapılan Yasal Düzenlemeler", **Türkiye Parazitoloji Dergisi**, c.S 3. 43, , Yıl 2010, ss. 209-21 5.
- A2. Z. Koylu, Sadet Altay " Health Propaganda in the Atatürk Period" **Contextual Approaches in Sociology** Bern: Peterlang, ISBN: 9783-631-66607-4

B. Uluslararası bilimsel toplantılarda sunulan ve bildiri kitabında (Proceedings) basılan bildiriler :

- B1. Z. Koylu, S. Altay, "Sihhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekaletinin Kurulufu ve Yapılan Yasal Düzenlemeler", **I. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi** Konya, 20-24 Mayıs 2008, ss. 1061-1081.
- B2. Z. Koylu, " Mütareke Döneminde İstanbul' da Salgın Hastalıklar" **7. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi**, 5-10 Ekim 2009 Bildiler c.1, T.C. Başbakanlık, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını 2011, ss. 689 - 738
- B3. Z. Koylu, S. Altay, "Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında İstanbul'da Fuhuş, Zührevi Hastalıklar ve Mücadele Yöntemleri", Avrupa Kültür Başkenti İstanbul 2010, **Geçmişten Günümüze İstanbul'da Sağlık**, Uluslararası Kongre, İstanbul : Kasım 2010, ss. 832-854.
- B4. Z. Koylu, " I. Dünya Savaşı ve Sonrası İstanbul'unda Tifo ve Verem", **5. Balkan Tıp Tarihi ve Etiği Kongresi** 11-15 Ekim 2011, İstanbul, ss. 1013-1026.
- B5. Z. Koylu, S. Altay, " Türkiye'den Balkanlara Uzanan Dost Eli: Balkan Antantı", **5. Balkan Tıp Tarihi ve Etiği Kongresi** 11-15 Ekim 2011, İstanbul, ss. 703-727.

C. Yazılan ulusal / uluslararası kitaplar veya kitaplarda bölümler :

- C1. Z. Koşlu, **Esaretten Özgürlüğe 423 Gün: İngiliz İşgalinde Eskişehir**, Eskişehir, Eskişehir Ticaret Odası Şehir ve Kültür Yayınları 2, 2010.
- C2. Z. Koşlu, **Bizden Biri Atatürk**, Eskişehir, Eskişehir Ticaret Odası Şehir ve Kültür Yayınları 4, 2011.
- C3. Z. Koşlu, **Halkı ile iç içe Atatürk**, Eskişehir Ticaret Odası Şehir ve Kültür Yayınları 5, 2012.
- C4. Z. Koşlu, "20. Yüzyıldan 21. Yüzyıla: Savaşlar, Barış ve Küreselleşme Dönemi" **Uygarlık Tarihi**, Anadolu Üniversitesi Yayını No:1768, Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 918, ss.335-365
- C 5. Gustavo C. Roman, "Vasküler Demans Kavramının Tarihsel Süreci", (Çev: Z. Koşlu), Vasküler Kognitif Yetmezlik - Önlenebilir Demans, Editör: John V. Bovler-Vladimir Hachinski, Çeviri Editörü: Prof. Dr. Demet Özbabalık, Nobel Tıp Kitapları İstanbul: 2008. 280
- C 6. Z. Koşlu " 20 Yüzyıldan 21. Yüzyıla: Savaşlar, Barış ve Küreselleşme Dönemi" **Genel Uygarlık Tarihi**, Anadolu Üniversitesi, Yayın No: 2964, Açıköğretim Fakültesi Yayın No: 1919 ss. 220-247
- C 7. Z. Koşlu, "Milli Devletin Doğusu ve Millet Egemenliğine Geçiş", **Türkiye'de Demokrasi ve Parlamento Tarihi**, Anadolu Üniversitesi, Yayın No: 3071 Açıköğretim Fakültesi Yayın No: 2002, ss. 60-81
- C 8. Z. Koşlu, "12 Mart Muhtırası Demokrasi'nin Sancılı Yılları", **Türkiye Cumhuriyeti Siyasi Tarihi**, Anadolu Üniversitesi, Yayın No: 3076, Açıköğretim Fakültesi Yayın No: 2005, ss. 158-180

D. Ulusal hakemli dergilerde yayımlanan makaleler :

- D1. Z. Koşlu, "XX. Yüzyılın Başlarında Eskişehir", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, c. XXIV, S. 71, Temmuz 2008, ss. 381-411.
- D2. Z. Koşlu, S. Altay, "Milli Mücadele Sürecinde Türk Ordusunda Sağlık Hizmetleri", **Osmangazi Tıp Dergisi**, c. 31, S. 3, Eylül 2009, ss. 76-96.
- D3. Z. Koşlu, "Eskişehir Mutasarrıfı Hilmi Bey'in Öldürülmesi" **Atatürk Yolu Dergisi**, Ankara Üniversitesi İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Y. 23, c. 12, S. 46, Güz 2010, ss. 425-455.

E. Diğer yayınlar :

- F1. Z. Koşlu, "Trablusgarp Savaşı Sırasında 12 Ada'nın İşgali", **Türkler**, c.13, 67.Bölüm, ss. 291-295.
- F2. Z. Koşlu, "XX. Yüzyılda Balkanlarda Osmanlı Reform Çabaları Ve Avrupa Müdahalesi: Makedonya Örneği", **IX. Askeri Tarih Semineri**, İstanbul 23-25 Ekim 2003, ss. 529-560.
- F3. Z. Koşlu, "Ayastefanos Antlaşması ve Sonrasında Bulgaristan'ın Balkanlarda Genişleme Politikaları: Makedonya", **Uluslararası Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk - Bulgar İlişkileri Sempozyumu** 1-13 Mayıs 2005 Eskişehir, ss. 439-452.
- F4. Z. Koşlu, "İngiliz Birliklerinin Eskişehir'e Gelmesi" **Cumhuriyetimize Giden Yol 6, Milli Mücadelenin Yükünü Çeken Kent: Eskişehir**, Türkiye Barolar Birliği - Eskişehir Barosu, 1 Eylül 2012 Eskişehir
- F5. Z. Koşlu, "Haymana, Mangal Dağı ve Sakarya Savaşı" **III. Ulusal Sakarya Zaferi ve Haymana Sempozyumu** 11-12 Eylül 2014 Haymana / Ankara
- F6. Z. Koşlu, "Birinci BMM'nin Özellikleri" **Cumhuriyetimize Giden Yol - Ankara TBMM**, Türkiye Barolar Birliği, 25 Nisan 2013 Ankara

Eskişehir,
Bu şehir öyle bir şehirdir ki,
Tarihin en eski dönemlerinden bu güne bir çok uygarlığa kucak açmıştır.
Kafkaslardan, Balkanlardan gelenlere yurt olmuştur.
Ayrımcılık yapmamış, kaynaştırmış, birleştirmiştir.
Her tarafı termal su iken, içme suyu olmamış, sularını soğutarak içmiştir.
Yaygın akan Porsuk, Seydi suyu vd. bataklıklar oluşturmuş, sıtma sıradan hastalık sayılmıştır.
Ama ölüme de direnerek tarımını, hayvancılığını geliştirmeye çalışmıştır.
Yeniden, yenilikten, çağdaşlaşmadan yana olmuştur.
Tüm baskı ve engellemelere rağmen Sivas Kongresi'ne delege göndermiş,
Hatta bu kongrenin masraflarının önemli bir bölümü Eskişehirli delegelerce karşılanmıştır.
İşbirlikçiliği reddetmiş, bağımsızlıktan yana tavrını koymuş, Kuva-yı Milliye'ye katılmıştır.
Eskişehir'den Hatice ve Azize adlı iki kadın padişaha işgalleri protesto telgrafı çekmiş,
"Esaretten Özgürlüğe" diyerek, kentte 423 gün süren İngiliz işgaline son vermiştir.
Emperyalizme karşı verilen Kurtuluş Savaşı'nın sıklet merkezi olmuş,
Herkesten önce cepheye koşmuş, varını-yoğunu son damlasına kadar ordusuna vermişti.
I. İnönü, II. İnönü, Eskişehir - Kütahya Savaşları'nı bağrında yaşamıştır.
Yunan işgali ile eziyetin her türlüünü, işkencenin en onursuzunu iliklerine kadar hissetmiş,
Ancak yılmamış, yıkılmamış ve direnmiştir.
Sonrası mı?
Sonrası malum, Ülkenin Kurtarıcısı ve Kurucusu, Türk Devrimi'nin lideri Mustafa Kemal'in
önderliğinde Küllerinden yeniden doğmuştur.
Tarımda, ticarette, sanayide, eğitimde birçok ilke imza atmıştır.
Cumhuriyet ile birlikte aydınlanmanın örnek kenti olmuştur.

Doç. Dr. Zafer KOYLU

ISBN: 978-605-137-496-3